

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SALAHİ R. SONYEL

KAYGILI YILLAR

Gizli Belgelerle Kurtuluş
Savaşının Perde Arkası
(1918-1923)

Remzi Kitabevi

Tez ve Sahirleri Arşivi

KAYGILI YILLAR

SALÂHÎ R. SONYEL

KAYGILI YILLAR

*İngiliz Gizli Belgeleriyle
Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası
(1918-1923)*

Remzi Kitabevi

KAYGILI YILLAR / Salâhi R. Sonyel

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak: Emrah Apaydın

ISBN 978-975-14-1536-3

BİRİNCİ BASIM: Kasım 2012

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

Kısaltmalar, 9

Önsöz, 11

Osmanlı Devletinin Parçalanışı, 15

Dünya Savaşı ve Gizli Antlaşmalar, 15; Müttefik Devletlerin Amaçları, 19; Mondros Birakişması, 23; İttihatçı Liderlerin Kaçışı, 27; Meclis-i Mebusan'ın Kapatılışı, 31; Bölme Çabaları, 36; Militan Kürtler de Sahneye Çıkıyor, 41; İzmir'in Yunanlılarca İşgali ve Yankıları, 44; Saltanat Şûrası, 50; Mustafa Kemal, 51

Türk Yurdunu Kurtarma Çabaları, 53

Türk Ulusalçılığının Doğuşunda Temel Etkenler, 53; İstanbul'daki Gelişmeler, 54; İngilizlerin Mustafa Kemal'i Ordudan Çıkarma Çabaları, 55; Damat Ferid Paris'e Davet Ediliyor, 58; Yıldız Sarayı Yangını, 60; Türk-Kürt İlişkileri, 62; Amasya Tamimi (Genelgesi), 63; Müttefik Yüksek Konseyi'nin Damat Ferid'i Aşağılaması, 65; Damat Ferid'in Paris'ten İstanbul'a Dönüşü, 68; İngiliz Baskısı ve Mustafa Kemal'in İstifası, 69; Mustafa Kemal "Asi" İlan Ediliyor, 72; Vahideddin ve İngilizler, 76; Erzurum Kongresi, 78; Mustafa Kemal-Yarbay Rawlinson Görüşmesi, 80

Sivas Kongresi ve Sonrası, 83

Sivas Kongresi ve Ali Galip Olayı, 83; Damat Ferid'in Ulusalçıları Ezme Çabaları, 86; Albay Lawrence'ın Raporu, 88; Mustafa Kemal'le Damat Ferid Arasında Görüşme Yapılması Önerisi, 90; İngiliz Muhipleri Cemiyeti, 92; Harbord Misyonu, 94; Lord Curzon-Yarbay Rawlinson Görüşmesi, 98; Türk Ulusal Akımı ve Barış Koşulları, 101; Türk-Kürt İlişkileri, 102; Kemalistlere Karşı Ayaklanmalar, 104; Türk Ulusalçıların Bolşeviklerle İlişkileri, 105; Türklerin İstanbul'dan Çıkarılması Önerisi, 108; Salih Paşa Heyeti, 110; Türk

Ulusal Akımın Aşağılama Çabaları, 113; *Türkiye-İngiltere İlişkileri*, 115; *Mustafa Kemal-Enver Paşa İlişkileri*, 118; *İngiliz Muhipleri Cemiyeti Yine Sahnedeyken*, 120; *Vahideddin'in Görüşü ve Entrikaları*, 122; *Yine Türk-Kürt İlişkileri*, 123; *Türk-Fransız İlişkileri ve Kilikya (Çukurova) Olayları*, 124; *Ulusalçılarla Bolşevikler Arasındaki İlişki*, 126; *Ulusalçılar ve Pan-İslamizm Akımı*, 130; *Ulusal Akıma Karşı Sert Önlemler*, 130

Çalkantılı Bir Yıl: 1920, 132

Ulusal Akımı Destekleyenler, 134; *Osmanlı Kabinesi'nin 11 Ocak Günlü Toplantısı*, 134; *Akbaş Baskını*, 137; *Damat Ferid-Amiral Robeck Görüşmesi*, 141; *Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı*, 145; *San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması*, 146; *Kemalistlerle Bolşevikler Arasındaki İlişkiler*, 152; *Osmanlı Heyeti ve Sevr Antlaşması Taslağı*, 157; *Büyük Millet Meclisi ve Barış Konferansı*, 158; *Türk-Rus İlişkileri*, 159; *Genelkurmay Başkanı Albay İsmet'in (İnönü) Bilmeden Bir İngiliz Ajanına Verdiği Bilgi*, 160; *Ankara-İstanbul Arasında Barış Planı*, 165; *Ermeni Militaların Canavarlıkları*, 168; *Kemalistleri Bölme Çabaları*, 170; *Saltanat Konseyi (Şûra-yı Saltanat)*, 172; *Vahideddin-Robek Görüşmesi*, 173; *"Türk Kurtuluş Cemiyeti"*, 174; *Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Dönem*, 177; *İtalyanların Kemalistlere Yaptıkları Yardım*, 182; *"Mustafa Kemal Sadrazam Olursa!"*, 182; *Venizelos'un İktidardan Düşürülmesi*, 184; *Ruslarla İlişki Kesilme Noktasında...*, 186; *Ulusalçıların Dış Politikası*, 191; *İngiliz Parlamentosunda Türk Dostları*, 194; *Yunan Barbarlıkları*, 197; *Kürtler Yine Sahnedeyken*, 198; *Mustafa Kemal-Ahmet İzzet Paşa Görüşmesi*, 200

Doğu Sorunu ve Yunan Cephesi, 202

Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Bolşevikler, 202; *İngiliz İstihbarat Servisinin Türk ve Ermeni Ajanları*, 204; *İzmir'deki Durum*, 206; *Türk-Rus İlişkileri*, 208; *Londra Konferansı'ndan Önceki Gelişmeler*, 210; *Talât ve Enver Paşalar da Sahneye Çıkıyor*, 214; *Ahmet Muhtar'ın Uyarısı*, 215; *Mustafa Kemal'in Demeci*, 218; *İzmir... İzmir...*, 220; *Londra Konferansı*, 224; *Londra Konferansı'ndan Sonraki Gelişmeler*, 229; *Ermeni Entrikaları*, 231; *Rum-Yunan Entrikaları*, 232; *Lloyd George-Kalogeropoulos Görüşmesi*, 236; *Moskova Antlaşması*, 237; *Yunan Harekâtı Başlıyor*, 240; *Kıbrıs Türkleri de Sahnedeyken*, 245;

Cephedeki Durum, 246; *Rum Patrik Vekilinin Londra'da Ölümü*, 247; *Kürtlere de İş Düşıyor*, 248; *Türkiyeli Ermeni Bir Ajan*, 251; *Bekir Sami Bey'in Görevden Çekilmesi*, 252; *Yunan Barbarlıkları Sürüyor*, 253; *Vahideddin-Rumbold Görüşmesi*, 254; *Kürt-Yunan İlişkileri*, 255; *Kemalistlerle Bolşevikler*, 256; *Hintli İngiliz Ajan Mustafa Sagir*, 258; *Türk-İngiliz İlişkileri*, 259; *Mustafa Kemal ve Taraftarları Tehlike İçinde*, 261; *Yunan Barbarlığı Sürüyor*, 264; *Yunanistan'da Siyasal Durum*, 265; *Yunan Kralı İzmir'e Gidiyor*, 267; *Safa Bey-Rattigan Görüşmesi*, 269; *Yunan Saldırısı*, 275; *Mustafa Kemal'in Durumu*, 278; *Bir İtalyan Gazetesinin Görüşleri*, 280; *Sakarya Savaşı*, 283; *Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nin Faaliyeti*, 287; *Sakarya Zaferi'nin Ardından*, 293; *Franklin-Bouillon ve Cavaliere Tuoizzi Heyetleri*, 295; *Anadolu'daki Siyasi Durum*, 298; *Rum-Ermeni-Kürt İşbirliği*, 298; *Kars Antlaşması*, 300; *Curzon-Gunaris görüşmesi*, 301; *Militan Kürtler Yine Sahnede*, 303; *Vahideddin-Harington Görüşmesi*, 305; *Büyük Millet Meclisi'nin Gizli Oturumu*, 306; *Bolşevik Yardımı ve Nedenleri*, 308; *"Anadolu Devleti" Kurma Girişimleri*, 312; *Frunze Anadolu'ya Gönderiliyor*, 316; *Mustafa Kemal'le Görüştüğünü İddia Eden İngiliz Ajanı*, 317

Kaygılı Yıllarda Son Perde (1922-23), 319

Türk-İtalyan İlişkileri, 320; *Lloyd George-Gunaris Görüşmesi*, 323; *Mustafa Kemal-Hüseyin Rauf Anlaşmazlığı*, 325; *Gunaris'in Sızlanışları*, 328; *Vahideddin-Karabekir İlişkileri*, 331; *Yusuf Kemal Bey'in Avrupa Seyahati*, 332; *Kürtleri Türklere Karşı Kullanma Planı*, 335; *Vahideddin Yine Sahnede*, 337; *Pan-Asya Akımı*, 338; *İzmir'de Yunan Ordusunun Askeri Darbe Yapma Olasılığı*, 339; *Yusuf Kemal Bey-Lord Curzon Görüşmesi*, 341; *İzmir'de Yunan Darbesi Planı*, 343; *İngiliz Parlamentosunda Tartışma*, 345; *Anadolu'da Huzursuzluk*, 346; *Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 346; *Büyük Millet Meclisi'nin Bir Başka Gizli Oturumu*, 348; *Başkomutan General Papulas İstifa Ediyor*, 350; *Yunan Temsilcisi Rufos Kemalistlere Yanaşıyor*, 351; *Yunan Savaş Gemilerinin Samsun'u Top Ateşine Tutması*, 352; *Stergiadis'in Yaveleri*, 355; *Anadolu'ya Silah Kaçıran Harbiye Nâzırı*, 356; *General Townshend'in Anadolu Gezisi*, 358; *Vahideddin'in İngiliz Yönetimine Mesajı*, 359; *Yunanlıların İstanbul'u İşgali Tehdidi*, 359; *İstanbul'un Yunanlılarca İşgali Önerisi*

Nasıl Ortaya Çıktı, 362; *Trikupis'in Tutsak Edilişi*, 364; *Yunanlılar Bozguna Uğruyor*, 365; *Damat Ferid'le Vahideddin'in Sonu*, 368; *Çanakkale Krizi Dinmiyor*, 370; *Yunan Kralının Ailesiyle Atina'dan Kaçışı*, 372; *Curzon-Venizelos Düellosu*, 373; *General Townshend'in Açık Sözleri*, 374; *Mustafa Kemal'in Stratejisi*, 376; *Ermeni Militanlara da İş Düşüyor*, 377; *Vahideddin'in Kaçışı*, 378; *Lozan Konferansı*, 383; *Antlaşma İmzalanıyor*, 389; *Değerlendirme*, 391

Ek Belge, 393

Yunan Kaynaklarında Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı, 393

Notlar, 404

Kaynakça, 445

Dizin, 471

Kısaltmalar

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.k.	Adı geçen kaynak
ASD	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
Ayr. bkz.	Ayrıca bakınız
BFSP	İngiliz ve Yabancı Devletlerin Belgeleri (<i>British and Foreign State Papers</i>)
Bkz.	Bakınız
BMM	Büyük Millet Meclisi
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Cab. P.	İngiliz Kabinesi Belgeleri (<i>Cabinet Papers</i>)
Cmd.	İngiliz Beyaz Kitapları (Buyrultular) (<i>Command Papers</i>)
CP	İngiltere Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri (<i>Confidential Print</i>)
DBFP	İngiliz Dış Politikasıyla İlgili Belgeler (<i>Documents on British Foreign Policy</i>)
Efimeris	Yunan Parlamentosundaki Tartışmalar Gazetesi
FO	İngiliz Devlet Arşivi Dışişleri Bakanlığı Siyasi Belgeleri
HTVD	<i>Harp Tarihi Vesikaları Dergisi</i>
Ll. G.	David Lloyd George Belgeleri
Praktika	Yunan Parlamentosu Oturumlarıyla İlgili Tutanaklar
PRFRUS	ABD'nin Dış Politikasıyla İlgili Belgeler (<i>Papers Relating to the Foreign Relations of the United States</i>)
Söylev (Nutuk)	Atatürk'ün Söylevi
Speech	Atatürk'ün Söylevi (İngilizce)
Tel.	Telgraf
TBMM ZC.	<i>Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi</i>
TIH	<i>Türk İstiklal Harbi</i>
TİTE	Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Önsöz

Günümüzde Amerika, Asya ve Avrupa'daki kimi devletlerin arşivlerinde araştırmacılara açılmış olan "gizli" belgelerin de kanıtladığı gibi, I. Dünya Savaşı⁽¹⁾ başlamadan çok önce Almanya, ABD, Avusturya/Macaristan, İngiltere (Britanya), Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi kimi arsız ve yayılımcı devletler, Yakın ve Orta-doğu'da, özellikle Osmanlı devleti topraklarında üstünlük, etki ve çıkar sağlamak için birbirleriyle yarışıyor ve çatışıyorlardı.

Bu devletlerin tutkuları, Osmanlı devletinin henüz geliştirilmemiş olan geniş kapsamlı kaynaklarını sömürmeye; bu devleti kendi ekonomik ve politik etkileri altına almaya veya ilk fırsatta onu kendi aralarında bölüşerek yok etmeye yönelikti. Onların bu bencil ve tehlikeli davranışlarını çekici yapan, Osmanlı devletinin İslam'ın halifelik makamını koruması, stratejik konumu ve başta petrol olmak üzere, çeşitli doğal kaynakları idi. Bu devletler, Osmanlı devletinin çeşitli kaynaklarını ele geçirmede o denli bir tutkuya kapılmışlardı ki, birbirleriyle yarışa girişmiş; savaşı bile göze almışlardı.

Bu konuyla ilgili olarak şu ilginç olay kaydedilebilir: 1918 yılı Ağustos ayında İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, İngiliz İmparatorluğu'nun Savaş Kabinesi'nin dikkatini, "Irak'taki (Mezopotamya) petrol kaynaklarını ele geçirerek geliştirme olanaklarına" çekmiş; bunun üzerine, İngiltere'de Liberal Parti'nin de başkanı olan, Yunan hayranı ve Türk düşmanı Başbakan David Lloyd George şu yorumu yapmıştı: "Savaş sona ermeden önce Musul'a gitmeyi (onu ele geçirmeyi) desteklerim."⁽²⁾

Dünyanın en zengin petrol kaynaklarından birinin bulunduğu Musul ve bölgesi, Osmanlı devletinin hudutları içinde idi ve bu

devletin İtilaf Devletlerine karşıt olarak girişmiş olduğu savaşa son vermek için 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması⁽³⁾ imzalanınca, General Ali İhsan'ın (Sabis) komutası altındaki VI. Osmanlı ordusu tarafından savunuluyordu. Bu orduya karşı seferber edilmiş olan İngiliz generali Sir William Marshall'ın komutası altındaki İngiliz ordusu, Musul'u, bırakışmanın imzalanmış olduğu tarihten üç gün sonra işgal etmişti.

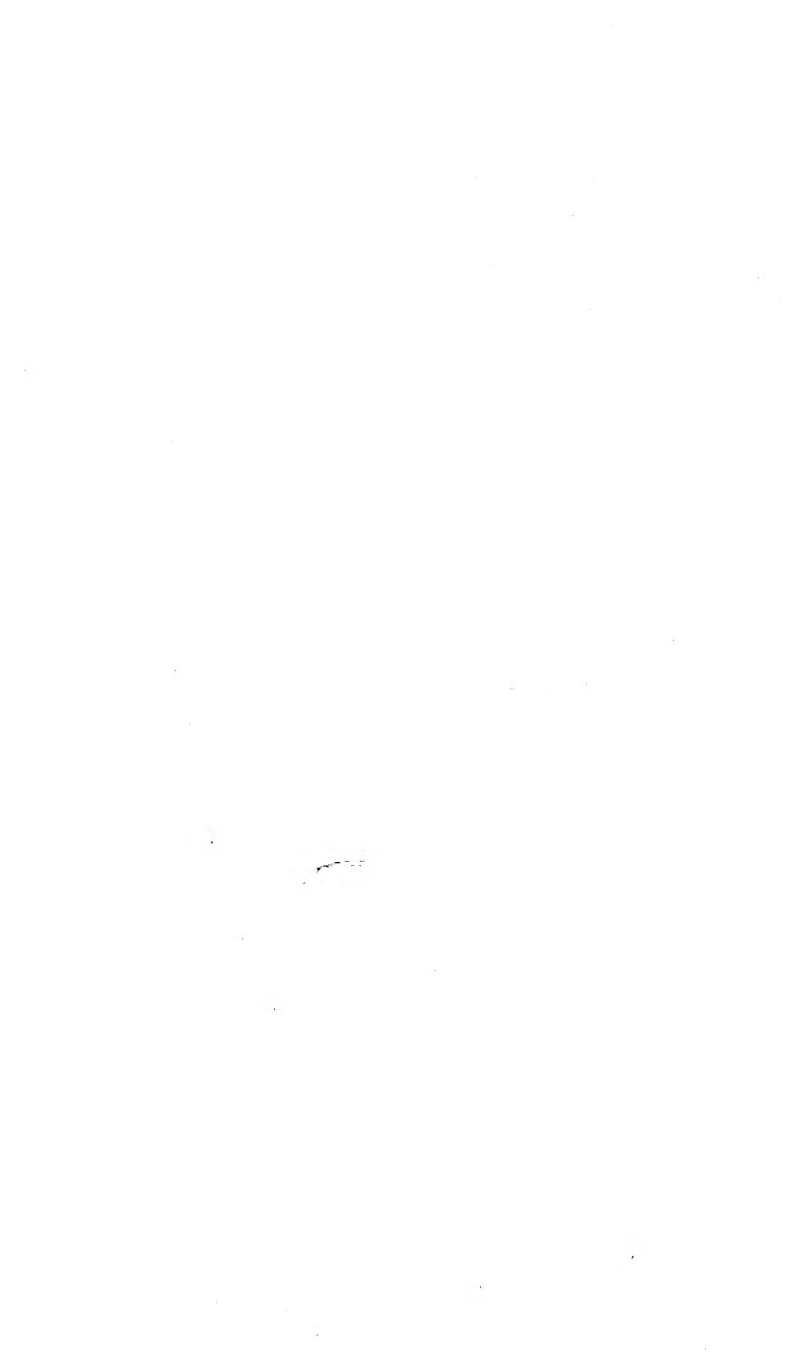
İngiliz yazarlarından William Stivers'e göre, "böylece, bu işgal, İngiltere'nin Ortadoğu'yu egemenliği altına alması çabalarının son aşamasını oluşturmıştı."⁽⁴⁾ Gerçi, I. Dünya Savaşı'ndan çok önce, 19. yüzyılda ve hatta daha önceleri, yayılımcı ve istismarcı başlıca Hristiyan devletler, kendi politik, ekonomik ve stratejik çıkarlarını sağlamak için Osmanlı topraklarına gezgin, misyoner ve diplomat kılığında ajanlar göndermeye başlamış; çok geçmeden Rum, Ermeni, Süryani, Yahudi, Kürt ve hatta kimi Türk toplumlarının çıkar düşkünü önderlerini çelerek kendi amaçları için kullanabileceklerini saptamış; bu toplumları etkilemek için, onlar arasındaki din düşmanlığı ve kıskançlıktan yararlanarak, onları, ekonomik yararlar, koruma, insan hakları ve sonuçta özerklik ve hatta bağımsızlık sözleriyle aldatmışlardı.

Bu yayılmacı devletlerin Osmanlı azınlıklarının kimi önderlerini aldatmak amacıyla onlara vermiş oldukları sözlerin çoğu sahteydi, çünkü bu devletler, Osmanlı devletindeki azınlıklarla değil, onların üzerinde yasadıkları topraklarla, bölgeler ve doğal kaynaklarla ilgileniyorlardı. Buna karşın, bu azınlıkların kimi dar görüşlü, bencil ve çıkar düşkünü önderleri, özellikle Ermeni, Rum, Süryani ve Kürt aşırılar ve aktivistleri, güçlü devletlerin sözlerine kanmış ve kasten veya bilgisizce davranarak, bu devletlerin Osmanlı devletini bölme davranışlarında onlara alet olmuş; bunun sonucu olarak Osmanlı devleti ve özellikle Anadolu halkları büyük bir felakete uğramıştı.

Milyonlarca masum insanın hayatına mal olan bu kanlı dünya savaşı sonunda İttifak (Merkez) devletleri, İtilaf (Bağlaşık) devletleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve Osmanlı devleti, feci Mondros

Bırakışması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Galip güçler, bırakışmanın kimi çapraşık maddelerinden yararlanarak veya bırakışmayı kendi çıkarları açısından yorumlayarak, Osmanlı devletindeki kilit noktaları işgal etmeye başlamışlardı; oysa bu bölgelerde yaşayan halkın üstün çoğunluğu Türk ve öteki Müslümanlardan oluşuyordu. Böylece, Boğazlar İstanbul, İngiliz ve Fransız askerleri tarafından işgal edilmiş; İtalyan askeri güçleri Antalya'ya çıkarma yapmış; Fransız askerleri Kilikya'yı (Çukurova) ele geçirmiş; bir süre sonra da Yunan askerleri Aydın (İzmir) ilini istila etmiş; Batı Trakya Yunanistan'ın denetimi altına girmiş; Fransız askerleri Doğu Trakya'yı, İngiliz askerleri Musul'u işgal etmişlerdi. Bu işgaller, Anadolu'nun kalbini oluşturan bölgelere de yavaşça yayılmaya başlamıştı. Görünüşte, Müttefik devletler, yıllarca süregelen ve yine kendilerinin yaratmış oldukları "Doğu Sorunu"nu kökten çözümlemeyi ve Türkleri kendi ülkelerinden kopararak, geldiklerini iddia ettikleri Orta Asya'ya sürmeyi amaçlamışlardı.

Dünya savaşı sonlarında Osmanlı devleti ölüm yatağında can çekişiyordu. Bu devlet, Avrupa'daki bölgelerine ek olarak Arabistan, Filistin ve Suriye gibi ülkeleri yitirmekle kalmamış; Müttefiklerin, Türklüğü imha edici son darbesini beklemeye zorlanmıştı. Bu darbe, 10 Ağustos 1920'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan ve Türk yurdunu arsız devletler arasında bölen Sevr Antlaşması'yla gerçekleşecektir. Ancak Türk ulusal akımının, Türkiye'nin ve Türklüğün varlığına korkunç bir tehdit oluşturan bu tehlikeye karşı Türk ulusunu nasıl coşturarak harekete geçirdiğini kanıtlayan çeşitli Türk ve yabancı belgeleri aşağıdaki sayfalarda izleyeceğiz.

Osmanlı Devletinin Parçalanışı

Dünya Savaşı ve Gizli Antlaşmalar

İttifak Devletlerinin⁽¹⁾ müttefiği olarak I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kalmış olan Osmanlı devleti,⁽²⁾ İtilaf Devletleri (Müttefikler),⁽³⁾ özellikle İngiltere tarafından yenilgiye uğratılmış, 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Balkan savaşları sırasında yıpranmış olan Osmanlı devleti, dünya savaşından bitkin bir halde çıkmış; başkaları için savaşmaktan usanmış olan Anadolu Türk'ü, anlamını yitirmiş olan çürük bir imparatorluğa bağlanıp kalmanın boşuna olduğu acı gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı devleti ve Arap illeri arasında son bağı oluşturan din bile birleştirici gücünü yitirmişti. Son Osmanlı Sultan-Halifesi VI. Mehmed Vahideddin cihat ilan etmiş olduğu halde, Müslüman Araplar, padişaha karşı ayaklanarak Hristiyan İtilaf Devletleriyle birleşmişlerdi. Bu devletler, Osmanlı devletine karşı girişmiş oldukları savaşta Hintli Müslümanları kullanmaktan geri kalmamışlardı.

“Galip devletler arasında emperyalist yayılma tutkusunu dizinginsiz bırakmış olan”⁽⁴⁾ bu dünya savaşı ve sonucunda, Anadolu Türkleri, şu gerçek ve feci durumla karşılaşmışlardı: Anadolu, değeri biçilmez bir hazineydi. Bu nedenle, Atina, Berlin, Londra, Paris, Petrograd, Roma ve Viyana'daki emperyalistler bu hazineye göz dikmiş; İtilaf Devletleri, 1919 yılında, “savaş günlerinde imzalamış oldukları gizli antlaşmalara ve istila hakkına”⁽⁵⁾ dayanarak bu ganimetleri ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Türk düş-

manı İngiliz yetkililerinden Harold Nicolson, savaştan sonra yayımlanmış olan yapıtında şu yorumu yapmıştı: “Parçalanmış olan Osmanlı İmparatorluğu, güçsüz olarak ayaklarımızın altında yatıyordu. Onun payitahtı ve halifesi, topraklarımızın insafında idi.”⁽⁶⁾

Dünya savaşı günlerinde Müttefiklerce imzalanmış ve bazıları Bolşevikler tarafından açıklanmış olan⁽⁷⁾ gizli antlaşmalar, Osmanlı devletini ortadan kaldırmak gayesini güdüyordu. 1915 yılı Mart/Nisan aylarında İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya’sı arasında Londra’da imzalanmış olan İstanbul Antlaşması’yla İtilaf Devletleri, savaşta muzaffer olurlarsa, İstanbul’la Boğazların Rusya’ya verilmesini kabullenmiş; 26 Nisan 1915’te İtilaf Devletleriyle İtalya arasında imzalanmış olan Londra Antlaşması’yla, “Türkiye’nin Asya’daki topraklarının kısmen veya tüm olarak bölünmesi durumunda... Antalya iline bitişik Akdeniz bölgesinde İtalya’ya bir pay verilmesini” kabul etmiş; 16 Mayıs 1916’da imzalanmış olan Sykes-Picot Sözleşmesi, Osmanlı devletinin İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya’sı arasında bölünmesini olanaklı kılmış; 17 Nisan 1917 tarihli “Saint Jean de Maurienne” uzlaşmasıyla İtalya’nın Anadolu’daki hak iddiaları belirlenmiş; Aydın ve İzmir’in İtalya’ya verilmesi kabul edilmişti.⁽⁸⁾

Gerçekte bu gizli antlaşmalar, İtilaf Devletlerinin savaş amaçlarını sağlamalarına engeldi. İngiltere Başbakanı David Lloyd George, 5 Ocak 1918’de verdiği söylevde şunları belirtmişti: “... Türkiye’yi başkentinden ve nüfusunun çoğunluğu soy açısından Türk olan Anadolu ve Trakya’daki zengin ve şanlı ülkelerinden yoksun bırakmak için savaşıyoruz... Türk soyunun yaşamakta olduğu ülkede, Türk İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul olmak üzere devamına engel olacak değiliz...”⁽⁹⁾ ABD Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918’de ABD Kongresi’nin karma oturumunda yaptığı konuşmada, kendi devletinin savaş amaçlarını şöyle açıklamıştı: “Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk ülkelerinin egemenliği güvenlik içinde sağlanmalı, ama hâlâ Türk yönetimi altında olan öteki unsurların yaşamı kesinlikle özerklik yönünde her türlü engelden arındırılmalı ve onların gelişmelerinin sağlanması güvence altına

alınmalıdır...”⁽¹⁰⁾ Öte yandan Fransızlar da, 6 Eylül 1917’de Fransa Başbakanı ve 27 Aralık 1917’de Dışişleri Bakanı vasıtasıyla savaş amaçlarını açıklamış; Fransa’nın istila amacı gütmediğini; “köle yaşamı süren Doğu halklarına, kendi kaderlerini kararlaştırmak hakkını verecek uluslar ilkesi için savaştıklarını” belirtmişti.⁽¹¹⁾

Bu gizli antlaşmalar, Müttefikler arasında ayrılıklar yaratmıştı. ABD’nin devlet adamlarından Albay House, 28 Nisan 1917’de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour’la görüşürken, Osmanlı devletinin bölünmesinin “büsbütün kötü” bir davranış olacağını ve “gelecekte yeni bir savaşa yol açacağını” söylemiş; ancak Balfour’un kulakları bu uyarıya kapalı kalmıştı.⁽¹²⁾ Güney Afrika’nın Başbakanı General Jan Smuts da, İngiltere kralı ve Savaş Kabinesi’nin dikkatine sunulmak üzere hazırlamış olduğu 3 Aralık 1918 tarihli memorandum’da (muhtıra) şöyle diyordu: “...Yıkıcı Sykes-Picot Anlaşması’nda onu (Fransa’yı) Türk emlakının başlıca varisi yapmış bulunuyoruz. Bu anlaşmada ve onun doğal bir bölümü olan gülünç İtalyan dileklerinde, ben, Avrupa’nın gelecekte karşılaşacağı güçlüklerin nüvesini görüyorum. Bizi bu ümitsiz ve hatalı politikadan kurtaracak her türlü önlemin denenmesi gerektiği görüşündeyim... Sykes-Picot Anlaşması, açıkça beyan etmiş olduğumuz tüm ideal savaş amaçlarımıza skandal oluşturacak kadar karşıttır ve (ABD) Başkanı (Woodrow) Wilson’un desteklediği politikayı doğrudan doğruya yadsıtmaktadır... Bu ganimet (Osmanlı devleti) konusunda galipler arasında bir kapışma olursa, dünyanın geleceğine ümitle bakılamaz.”⁽¹³⁾

Bu sıralarda bazı Türklerin görüşünce, yıkılmak üzere olan bir imparatorluğa takılıp kalmak ve kimi devletlerin savı için savaşmak yararsızdı. Osmanlı devletinin Müslüman illeriyle kendi arasındaki en son bağlantı bile kopmuştu; çünkü Sultan-Halife’nin *cihat* çağrısına karşın, İmparatorluğun yaklaşık olarak tüm gayrimüslim illeri padişaha karşı isyan ederek Hristiyan İtilaf Devletleriyle suç ortaklığı (işbirliği) yapmışlardı. Gerçekte, Osmanlı devleti, İngiltere’nin hizmetinde olan Hindistanlı Müslüman askerler tarafından yenilgiye uğratarak işgal edilmişti. Sonuçta Türk, uyku-

dan uyanarak şu gerçeği anlamaya başlamıştı: Kendi ulusal yurdunun hudutlarını korumak yerine, yurdundan uzakta olan Yemen veya Arabistan'daki kutsal yerler için savaşmak boşuna idi, çünkü, İngiliz yazarlarından Arnold Toynbee'nin de belirtmiş olduğu gibi, "Osmanlı'nın Türk olmayan yabancı illeri Türkiye'nin boğazında bir ilmik olmuştu."⁽¹⁴⁾

Savaş boyunca korkunç yoksulluk içinde yurtları için canlarını feda eden Türk erleri, bu duruma dayanamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu nedenle, o sırada yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Partisi, bir bırakışma sağlamak amacıyla Müttefiklere başvurmak zorunda kalmıştı. Daha önce de Sadrazam Mehmet Talât Paşa, Müttefik devletlerin barış koşullarını öğrenmek amacıyla Avrupa'ya ajanlar göndermişti. Osmanlı yetkilileri, Müttefikler erken barış yapılmasını kabullenirse, onlara, barış koşullarının sadece savaşı durdurmak konusunu kapsayacağına ve Osmanlı yönetimiyle ordusunun olduğu gibi kalacağına inanıyorlardı.⁽¹⁵⁾ Ancak İngiltere ile Fransa onların bu koşullarını kabullenmeyince; ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 ilkesine dayanarak selfdeterminasyon (kendi yazgısını saptama) hakkı sağlayabilir ümidiyle Wilson'un arabuluculuğuna başvurmayı düşünmüşlerdi, çünkü onun, Müttefiklerinden daha az arsız ve daha onurlu olacağını sanmışlardı; ama hata etmişlerdi.⁽¹⁶⁾

Padişah Vahideddin de, 4 Ekim 1918'de, kendi ajanı olan Rüştü Bey'i, İsviçre'nin başkenti Bern'de bulunan ve daha sonra İngiliz yüksek komiseri olarak İstanbul'a atanacak olan Sir Horace Rumbold'la görüşmeye göndermiş; şu barış koşullarını gizlice önermiş: "Osmanlı devletiyle ayrı barış yapılırsa; Almanya'ya karşı İngiltere ile ittifak kurulursa; Hicaz, Filistin ve Mezopotamya'da (Irak), padişahın egemenliği altında, İngiltere'nin 1882'den beri uygulamakta olduğu sistem gibi yönetim gerçekleşirse; İngiltere, Mahmut Muhtar'ın önderliği altında, çoğu Osmanlı ordusundan kaçak olanlarla yeni bir ordunun kurulmasına yardımcı olacak; bu ordu, İngiliz askeri güçleriyle birlikte İstanbul'a yürüyerek İttihat ve Terakki Partisi'ni yönetimden düşürecektir. Ondan son-

ra, Osmanlı illerinde İngiliz denetimi altında anayasa devrimi yapılacaktır... Ayrıca, Osmanlı devletine karşı Arapları isyana sevk etmiş olan Haşimilere karşı tüm Arabistan'ı yönetimi altına almadaki Abdülaziz İbni Suud'la işbirliği yapılacak; Türk-Bulgar hududu, 1912'de olduğu gibi Osmanlılar lehinde düzeltilecek; Türkler, Anadolu sahillerine yakın Ege Adaları'na yeniden sahip olacaklardır.”⁽¹⁷⁾ Ancak Vahideddin'in bu hayali gerçekleşmemiştir.

Bu sırada, dünya savaşı ve sonrası, “yenenler” (muzafferler) arasında emperyalizm çılgınlığını dizginsiz bırakmıştı.⁽¹⁸⁾ Anadolu zengin kaynaklara sahip bir ganimetti. Bu nedenle Berlin, Paris, Petrograd, Roma, Atina ve Viyana'daki emperyalistler bu ganimete göz dikmişlerdi. Dolayısıyla, İtilaf Devletlerinin, “gizli antlaşmalar ve istila hakkına” dayanarak 1919 yılında bu ganimeti ele geçirmek için davranışa geçmiş olmalarına şaşmamak gerekir.⁽¹⁹⁾ İngiliz yazarlarından Toynbee ve Kirkwood'un da kaydetmiş oldukları gibi, “güçlü devletler, Türkiye'nin eşliğinde sinsice dolaşıyorlardı, çünkü Türkiye doğal olarak zengin bir ülkeydi; emperyalizm ise aç gözlüydü.”⁽²⁰⁾

Müttefik Devletlerin Amaçları

İtilaf Devletlerinin sözde savaş amaçlarına yalnız Türkler değil; Ermeniler, Rumlar, Kürtler ve Araplar da inanmışlardı.⁽²¹⁾ Bu amaçlar, yenilgiye uğratılmış olanlar arasında sahte bir izlenim yaratmıştı. Türkler, İtilaf Devletlerinin merhametle davranacaklarına inanmış; Başkan Wilson'un demeçlerini verilen bir söz olarak saymış; 30 Ekim'de Mondros Bırakışması'nı imzalamışlardı; oysa savaşı sürdürebilecek güçleri vardı.⁽²²⁾ Sadrazam Ahmet İzzet (Furğaç) Paşa da Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunu belirtmişti: “Amerika devlet başkanı tarafından açıklanmış olan, hak ve adalet esaslarına dayalı bir barışı içtenlikle kabul edeceğiz.”⁽²³⁾ Halide Edip'e (Adivar) göre, “Türkiye'de Müttefiklerin manevi üstünlüğüne inananlar, adalet, halkların hakları vb. gibi görkemli sözlerin bu ülkeye (Türkiye'ye) uygulanmayacağını göre-

meyecek kadar kör değillerdi. Buna karşın, Başkan Wilson'un gösterişli bir şekilde açıklanmış olan 14 Prensibi ve galipler de dahil, tüm halkların savaş yorgunluğu, Türklerin kesinlikle çoğunlukta oldukları bölgelerde rahat bırakılmalarını gerektiriyordu.”⁽²⁴⁾

Mustafa Kemal (Atatürk) de, Ankara'ya varışının ertesi günü (28 Aralık 1919) kendisini ziyaret eden Ankara'nın ileri gelenlerine, Başkan Wilson'un, Türkiye'nin yaşam ve yazgısını güvence altına alan 12. prensibini İtilaf Devletlerinin uygulamaktan kaçındıklarını söylemişti.⁽²⁵⁾ İngiliz yetkililerinden Harold Nicolson'un de-yimiyle, Müttefiklerin önderleri, “... düşmanlarımız üzerinde azami baskı kullanmak; ancak dostlarımıza sınırsız selfdeterminasyon (kendi yazgısını saptama) isteğinde bulunmak hakkını vermek suretiyle iki formülü (yetki ve rıza formüllerini) birleştirmeye çalışmışlardı.”⁽²⁶⁾

Buna karşın, başta Halide Edip ve gazeteci Ahmet Emin (Yalman) olmak üzere, İstanbul'daki tanınmış Türk aydınlar, yazar, öğretmen ve hukukçular, 1918 yılı Aralık ayında “Wilson Prensipleri Cemiyeti”ni kurarak, Başkan Wilson'un 12. prensibini ve özellikle selfdeterminasyon ilkesinin uygulanmasını sağlamaya çalışıyorlardı.⁽²⁷⁾ Türk basını da, Wilson'un 12. prensibini her gün ön sayfalarında yayımlayarak Amerikalılara, vermiş oldukları sözü hatırlatmayı ihmal etmemişti.⁽²⁸⁾

Ancak, Yunan tarihçilerden Spiros V. Markezinis'e göre, ABD'nin dünya savaşına girdiği tarihe kadar bu savaş “emperyalist amaçlara” dayanıyordu. Onun görüşünce, Başkan Wilson'un prensipleri içtenlik ve iyi niyetle öne sürülmüş olmakla birlikte gerçekten çok uzaktı.⁽²⁹⁾ Müttefiklerin savaş amaçları yalnız Türkler tarafından değil, Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Süryaniler ve Araplarca da ciddiye alınmıştı.⁽³⁰⁾

Türkler, İtilaf Devletlerinin kendilerine yumuşakça davranacaklarına inanmış; Başkan Wilson'un demecini ümit verici söz olarak algılamış; 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması'nı imzalamak zorunda kalmışlardı.⁽³¹⁾

Bu gelişmeler yer alırken, 13 Ekim 1918'de, Mehmet Talât

Paşa'nın sadrazamlığı altındaki İttihat ve Terakki Kabinesi yönetimden çekilmiş; bir gün sonra Mareşal Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni ama geçici bir kabine kurulmuş; bu kabineye, Wilson prensipleri doğrultusunda barış görüşmeleri yapma yetkisi verilmişti.⁽³²⁾ Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti mebusları Osmanlı Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu oluşturmayı sürdürmüşlerdi. İttihatçı yönetimin ortadan kalkmış olması, İttihatçı korkusunun hafiflemesine neden olmuş; bırakışmanın imzalanması üzerine, İstanbul'da dernek ve parti kurma faaliyetleri yoğunlaşmıştı. Öte yandan azınlıkların taşkınlıkları başlamış; İstanbul ve İzmir'de kimi binalara Müttefik devletlerin bayrakları asılmıştı.⁽³³⁾ 1 Kasım'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresi İstanbul'da oturumlarına başlamış; İttihatçılar, kongrenin son oturumunun yapıldığı 5 Kasım'da partiyi feshetmek ve "Teceddüt Partisi" adı altında yeni bir örgüt kurma kararını oybirliğiyle almışlardı. Kimi kaynaklara göre iki gün önce (2/3 Kasım Cumartesi/Pazar akşamı);⁽³⁴⁾ kimi kaynaklara göre de üç gün sonra (8 Kasım akşamı);⁽³⁵⁾ Türkiye'yi dünya savaşına sürüklemekle suçlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 3 önderi Talât, Cemal ve Enver paşalarla en yakın işbirlikçileri, "U67" sayılı Alman denizaltısıyla, büyük gizlilik içinde İstanbul'dan kaçmışlardı.

6 Kasım'da İngilizlerle Fransızlar Çanakkale Boğazı'nı işgal etmeye başlamış;⁽³⁶⁾ 7 Kasım'da işgal ordularının öncüleri İstanbul'a girmişlerdi. Ertesi gün, İngilizlerin taleplerini yerine getirmeyen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, kabinesinde kimi İttihatçılara görev verdiği gerekçesiyle, padişahça görevinden çekilmeye zorlanmış; 11 Kasım'da Ahmet Tevfik (Okday) Paşa kabinesi yönetime geçmişti.⁽³⁷⁾ İki gün sonra (13 Kasım'da) İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 61 parçalık büyük filo İstanbul'a ulaşmış; Beyoğlu Hristiyanlarının çılgınca gösterileriyle karşılanmıştı.⁽³⁸⁾ 15 Kasım'da Müttefiklerin savaş gemilerinden karaya çıkan askerler, Türklerce boşaltılmış olan İstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki istihkâmları işgal etmiş; 3.500 kişilik işgal gücü karaya çıkmıştı. Bu tarihten sonra Fransız, İtalyan ve daha çok İngiliz istihba-

rat servisi mensupları harekete geçerek, bir örümcek gibi ağlarını her yana yaymaya başlamışlardı. Bu gelişmelerden sonra, Osmanlı ülkesinde daha çok İngilizlerle Fransızlar arasında geniş kapsamlı bir rekabet başlamış; bu rekabet Kasım ortalarına doğru yoğunlaşmıştı.

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa iktidarda iken, 19 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nde şu demeçte bulunmuştu: "ABD Başkanı'nın açıklamış olduğu hak ve adalet ilkelerine dayalı bir barışı kabullenmeye hazır olduğumuzu içtenlikle belirtmiştik."⁽³⁹⁾ Ancak bir süre sonra Türkler, bu denli ilkelerin, İttifak Devletlerini yenilgiye uğratmak amacıyla öne sürülmüş olduğunu anlamışlardı. Wilson ilkeleri, yenilgiye uğratılmış olanlara uygulanırken, Müttefikler, sadece kendi çıkarlarına önem vermişlerdi.⁽⁴⁰⁾ Türk kurtuluş savaşının dahisi Mustafa Kemal bile, 28 Aralık 1919'da Ankara'nın ileri gelenleriyle görüşürken, Müttefiklerin, Türkiye'nin yaşam ve yazgısını güvence altına almış olan Başkan Wilson'un 12. prensibini uygulamaktan kaçınmış olduklarını vurgulamıştı.⁽⁴¹⁾

Harold Nicolson'a göre, Müttefik devlet adamları, "...düşmanlarımız üzerinde en azami güç kullanmak ve sadece dostlarımıza hudutsuz selfdeterminasyon hakkı tanımakla iki formülü birleştirmeye çalışmışlardı."⁽⁴²⁾ Yunanlı tarihçi Spiros Markezinis, "Wilson diplomasisinin yenilgiye uğratılmış olanlara uygulanırken tüm etkisini yitirmiş olduğu" görüşünü öne sürmüştü.⁽⁴³⁾

İngiliz Deniz Güçleri İstihbarat Şefi de, personel subayının göndermiş olduğu şu raporu 31 Aralık 1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktarmıştı: "Birçok yerlerde İttihat ve Terakki örgütleri kuruluyor. Bu örgütlerin amacı, İttihat ve Terakki'nin adını anmadan, Türkiye'nin yeniden diriltilmesi için ABD'nin destek, sempati ve yardımını sağlamaktır. Amerika'ya, ülkeyi birkaç yıl yönetmesi için izin verilecek; ondan sonra İttihat ve Terakki, yönetimi yeniden devralacak; Amerika bu lokmayı yutar yutmaz Türkiye'nin bölünmesine hemen karşı koyacaktır. Bu proje, Enver, Talât ve Cemal paşalar tarafından dikkatle hazırlanmış; padişah da bu planı onaylamıştır."⁽⁴⁴⁾

Mondros Bırakışması

1916'da Kut'ül-Amare'de Türklerce tutsak edilmiş olan İngiliz Tümgeneralı Charles Townshend'in de arabuluculuğuyla, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya 22 Ekim 1918'de gönderdiği mektupta, bırakışma koşullarını kendisiyle görüşmek yetkisinde olduğunu; dolayısıyla, Limni adasındaki Mondros'a bir heyet göndermesini bildirmişti. Padişah Vahideddin, Mondros'a gidecek olan heyete kayınbiraderi Damat Mehmet Ferid'in başkanlık etmesini istiyordu. Ferid, Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği'nde sekreterlik yapmıştı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin muhalifi Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önderi olarak biliniyordu. İzzet Paşa, padişahın bu isteğini "çılgınlık" olarak nitelendirmişti; ama padişah talebinde direnmiş ve Ferid'in, Ayan Meclisi'nde İzzet Paşa'yla görüşmesini önermiş;⁽⁴⁵⁾ ama İzzet Paşa, kabineye danıştıktan sonra, bu görevi Damat Ferid'e vermeye karşı çıkmış; bırakışma heyetinin başkanlığına Denizcilik (Bahriye) Bakanı Hüseyin Rauf'u atamıştı. Padişah bu atanmayı kırıngınlıkla kabullenmiş; ama, heyete verilecek olan talimatlarda Halifelik, Sultanlık ve Osmanlı hanedanı haklarının tamamıyla güvence altına alınması ve herhangi bir Osmanlı iline özerklik verilirse bunun siyasi değil, yönetsel (idari) olmasının belirtilmesi koşulunu öne sürmüştü.⁽⁴⁶⁾ İzzet Paşa'ya göre, padişahın öne sürmüş olduğu koşulların bırakışma ile hiçbir ilişkisi yoktu. Ancak padişah, savaş yenilgisinin yaratmış olduğu kargaşa içinde Osmanlı hanedanlığı ve kuruluşlarının ortadan kaldırılması olasılığından kaygılanıyordu ve bu da, kendi tahtını kurtarmaktan başka hiçbir şeye önem vermediğini gösteriyordu.⁽⁴⁷⁾

Bu gelişmelerden sonra, Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığındaki Osmanlı delegasyonu, 30 Ekim 1918'de, Mondros'ta, Müttefikleri temsil eden İngiliz Amirali Calthorpe başkanlığındaki İngiliz delegeleriyle bırakışma imzalamış; Osmanlı devleti yönetimine zorla kabul ettirilmiş olan teslim koşullarının uygulanmasına boyun eğmişti.⁽⁴⁸⁾ Bu antlaşma, Türk ulusal akımının ortaya çıkması-

na neden olan etkenlerden biriydi. Türklerin görüşü açısından bu antlaşmada kimi kötü maddeler vardı ve Müttefikler bu maddeleri kolayca istismar edebilirlerdi. Türk görüşünce bu bırakışmanın en kötü maddeleri ve sık sık ihlalinden şikâyet edilenler şunlardı: Madde 1. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları güvenlik içinde ve özgür olarak seyrüsefere (dolaşıma) açılacak; Boğazlardaki istihkâmlar Müttefiklerce işgal edilecektir. Madde 5. Hudut karakolları ve iç düzeni korumada görevlendirilecek az sayıda askeri güç dışında tüm Türk orduları ivedilikle terhis edilecektir. Madde 7. Müttefiklerin güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum olursa, Müttefikler, Türkiye'nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edecektir. Madde 10. Müttefik devletler, Toros geçitlerini işgal edecektir. Madde 11. Tüm trenlere Müttefik devletlerin denetim yetkilileri yerleştirilecek; bu yetkililer, trenleri diledikleri gibi özgürce kullanabilecek, ama halkın gereksinimlerini dikkate alacaklardır. Madde 21. Müttefik devletler, Türk Levazım Bakanlığı'na, kendi çıkarlarını güvenlik altına alacak bir temsilci atayacaktır. Madde 22. Türk savaş tutsakları, Müttefik devletlerin dilediği işleme tabi tutulacaktır. Madde 24. Altı Ermeni ilinde (Doğu illeri!) karışıklık çıkarsa, Müttefik devletler oralarını işgal etme hakkını koruyacaklardır.”⁽⁴⁹⁾ .- -

Bırakışmanın imzalanmış olduğu haberi ülkenin her yanında sevinç yaratmıştı. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bırakışmanın imzalanmış olduğunu öğrenince, Mebusan Meclisi'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada bunun ılımlı olduğunu öne sürerek oybirliğiyle onaylanmasını sağlamış;⁽⁵⁰⁾ 2 Kasım 1918'de tüm illere ve kolordu komutanlarına gönderdiği genelgede bu sevinci yansıtmış; “çeşitli unsurlar arasında ahenk ve kardeşlik sevgisi yaratmak ve düzenin sürmesini sağlamak” konuları üzerinde önemle durmuş;⁽⁵¹⁾ bırakışmanın Türkler lehinde olduğunu iddia etmişti. Bir süre sonra Hüseyin Rauf (Orbay) da, Bırakışma Anlaşmasını imzaladıktan sonra İstanbul'a dönerek basma vermiş olduğu demeçte, bırakışma nedeniyle Osmanlı devletinin bağımsızlığı ve saltanatın haklarının tümüyle kırtarılmış olduğu iddiasında bulunmuş;

Yeni Gün gazetesine verdiği demeçte şöyle demişti: “Yapmış olduğumuz mütareke ümidimizin fevkindedir. İstiklali devlet, huku-ku saltanat, İzzetinefsi millet tamamen kurtulmuştur.”⁽⁵²⁾ Osmanlı Hariciye Nezareti Siyasi Daire Müdürü Reşit Akif Paşa ve Dışişleri Bakanı Mehmet Nabi de, basına verdikleri demeçlerde, bırakışma koşullarının yumuşak olduğu görüşünü öne sürmüşlerdi.⁽⁵³⁾

Bu iyimser demeçlerin etkisine kapılmış olan Türk basını, bırakışma koşullarının hafif olduğuna ve İstanbul’un işgal edilmeyeceğine dair geniş ölçüde propaganda yayınına başlamıştı. Bu basın kampanyası İngiltere Dışişleri Bakanlığı kodamanlarını epey şaşırtmış; Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, İstanbul’a büyükelçi seviyesinde yüksek komiser olarak atanmış olan Amiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe’a gönderdiği 9 Kasım 1918 tarihli talimatında, bu kuşkuyu şöyle yansıtmıştı: “Türkler, bırakışma koşullarının kendi lehlerinde olduğu iddiasında bulunmaya başlamışlardır. Bu denli bir izlenim yaratılmasına fırsat vermemeliyiz. Mısır ve Hindistan’daki Müslüman uyruklarımızın, Türklerin kesinlikle yenilgiye uğratılmış olduklarını anlamaları gereklidir. Bu da, Pan-İslamizm, Pan-Turanizm ve İslam’ın genellikle siyasi amaçlar için istismarına öldürücü bir darbe indirecektir.”⁽⁵⁴⁾

Bu sıralarda, on yıl kadar önce Abdülhamid’i tahtından indirmiş olan ordudan çok kaygılanan Vahideddin, etkili bir general ve Enver Paşa’nın rakibi olan Mustafa Kemal’den yararlanarak, onun, orduyu daha sadık olarak denetleyebileceği ümidiyle Kemal’le birkaç kez görüşmüştü. 29 Ekim’de yaptıkları görüşmede Vahideddin, ordunun padişaha sadık olup olmadığını öğrenmek istemiş; Kemal, ona, ordunun sadakati konusunda hiç kuşkusu olmadığını belirtmişti.⁽⁵⁵⁾ 15 Kasım’da yaptıkları görüşmede ise, Vahideddin, Kemal’den yararlanmaya çalışmıştı;⁽⁵⁶⁾ ama onu yönetime getirmek niyetinde değildi. Padişahın siyaseti, Ferid ve Tevfik paşalar gibi, padişah ailesinden kadınlarla evli olanları yeğ tutmaktı. 16 Kasım günü *Yeni İstanbul* gazetesi şu yorumu yapmıştı: “Osmanlı tarihinde Sultan VI. Mehmed Vahideddin Hazretlerinden daha bedbaht bir padişah yoktur. Millet, bu aziz tacın etrafında derin bir

huşu ile toplanmalıdır.”⁽⁵⁷⁾ Öte yandan, Londra’da yayımlanan *The Times* gazetesi, 19 Kasım 1918 günkü sayısında, Vahideddin’in, cülusundan beri kendi durumunu ve Türkiye’nin düzenini korumak için her ne koşulla olursa olsun barış istediğini ve bu uğurda bir parti kurarak etki sağlamayı dilediğini; giyiminde bile II. Mahmud’u örnek olarak aldığını yazmıştı.”⁽⁵⁸⁾

Bu sıralarda Türklerin çoğunluğu o günlerde şunu anlayamamışlardı: Bırakışma, Türk sorununun emperyalist tasarılar göre çözüme tabi tutulması yönünde bir fırsattı. Padişah Mehmed Vahideddin bile bırakışma koşullarını sert bulmuş, ama Sadrazam İzzet Paşa Mondros’tan almış olduğu 27 Ekim 1918 tarihli telgrafın suretini kendine gösterince şu yorumu yapmıştı: “Bu şartları, çok ağır olmalarına rağmen kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki, İngilizlerin Doğu’da asırlarca sürmekte olan dostluğu ve iyiliksever siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz.” Buna karşın, o sırada padişah, en kötü rüyalarının gerçekleşmeye başlamış olduğunu ve İngiltere, Fransa ve İtalya’dan oluşan ve Osmanlı devletine karşı savaşmış olan Müttefiklerin, Osmanlı İmparatorluğu’nu ele geçirmek için bırakışmadan yararlanacaklarını tahmin ediyordu.⁽⁵⁹⁾

Öte yandan, bırakışmanın imzalanmış olduğunu 31 Ekim’de ulaşmış olduğu Adana’da öğrenmiş olan Mustafa Kemal de, *Zaman* gazetesine verdiği demeçte, bırakışma koşullarının büsbütün menfi olmadığı görüşünü desteklemiş; Bulgarların Türklerden daha güç bir durumda olduklarına değinerek, İzzet Paşa kabinesini ve özellikle bu kabinedeki dostu Hüseyin Rauf’u muhalefetin saldırılarına karşı savunmaya çalışmış;⁽⁶⁰⁾ ama yine de Müttefiklerin niyetinden kuşkulunmuş; Osmanlı devletinin egemenlik haklarının bırakışma koşulları altında zarar görmeyeceğine dair söylentiler üzerine, bırakışmanın 7. ve 8. maddelerinin, Müttefiklere, ülkeyi işgal etme olanağını sağladığına inanmış; Adana’daki Yıldırım Orduları Grubu merkezinde sadrazama 3 Kasım’da gönderdiği telgrafta bırakışma hakkında bilgi istemiş; İzzet Paşa’nın verdiği cılız yanıtı tatmin olmayarak bırakışmanın kimi koşullarını eleştirmişti.⁽⁶¹⁾

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra bırakışmayı ve İtilaf Devletlerini epey eleştirmişti.⁽⁶²⁾ Bu eleştirilerini 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde de yinelemiş; Türk ulusunun adaletli bir barışa kavuşmayı ümit ederken, bırakışma koşullarının Türk yurdu ve ulusuna karşı kötüye kullanılmış ve zorla uygulanmış olduğunu açıklamıştı.⁽⁶³⁾

İttihatçı Liderlerin Kaçışı

Bu arada Enver, Cemal ve Talât paşaların 2/3 Kasım gecesi ülkeyi terk etmelerinin hemen ardından tutumunu birden bire değiştirmiş olan ve müthiş bir İttihatçı düşmanı kesilen Vahideddin, daha önce itiraz etmediği İttihatçılardan Rauf, Fethi, Cavit ve Hayri beylerin derhal kabineden çıkarılmaları için Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya baskı yapmaya başlamıştı. Bu sırada iktidar ihtirasına tutulmuş olan Ahmet Rıza, sadrazam olmak için padişahın oyunlarına alet oluyordu. Bu gelişmelere karşın Hüseyin Rauf, son kez padişahın huzuruna çıkmış, ama bu görüşme pek olumlu geçmemiş ve Rauf'un, Damat Ferid hakkında basında yayımlanmış olan yazıları Vahideddin'e hatırlatması üzerine padişah sükûnu bozarak ayağa kalkmış ve böylece, görüşmenin sona ermiş olduğunu ima etmiş; Rauf'a, "Beyefendi, ortada bir millet var, koyun sürüsü! Onun idaresi için bir çoban lazım. O da benim," demişti.⁽⁶⁴⁾

Padişah, İttihatçı önderlerin ülkeden kaçmalarına göz yummuş olduğuna inandığı Sadrazam İzzet Paşa'ya epey içerlemişti. Kendisi, Müttefikleri memnun etmek için, İttihatçıları tutuklatarak Müttefiklere teslim etmeyi yeğ tutuyordu. Dolayısıyla, kabinesinde kimi İttihatçılar bulunduğu özüyle İngilizlerin taleplerini yerine getirmemiş olan İzzet Paşa, sonuçta, 8 Kasım'da padişahça istifaya zorlanmış;⁽⁶⁵⁾ 11 Kasım'da onun yerini İngiliz yandaşlığıyla tanınmış olan Ahmet Tefvik Paşa'nın kabinesi almıştı.⁽⁶⁶⁾ İki gün sonra (13 Kasım) İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 61 parçalık büyük işgal filosu İstanbul'a ulaş-

rak Dolmabahçe Sarayı önünde demirleyince Vahideddin'i kuşku sarmıştı.⁽⁶⁷⁾

Bu sırada Vahideddin'in tek amacı, tahtını korumak için işgalcilerin iyi niyetini sağlamaktı ve bunu başarmak için İngilizlerin desteğini elde etmeyi ümit ediyor; tüm Müslümanların halifesi olmasına büyük önem veriyordu. O sırada, dünyanın her yanında ki Müslümanların çoğunluğunun İngiliz İmparatorluğu hudutları içinde olması, padişahı, kendi tahtını korurlar ümidiyle İngilizlerle ilişki kurmaya sevk etmişti. Jorge Blanco Villalta adlı İspanyol yazar bu konuda şu yorumu yapar: "Osmanlı'nın kalbi, Türk halkıyla, onların mutluluğuyla şanlı geleneklerine saygı gösterilmesiyle ilgilenmiyordu. Vahideddin'in yeni müttefiği (İngiltere) dilediği her şeyi kendisinden almıştı. (İngiltere Başbakanı) Lloyd George, şimdi memnun olarak ellerini ovuşturuyordu, çünkü Doğu Sorunu, İngiltere'nin yararına çözümlenmiş bulunuyordu."⁽⁶⁸⁾

Öte yandan, bırakışmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, onun kimi belirsiz maddelerinden yararlanan Müttefik devletler, bırakışma koşullarını bozmaya başlamışlardı. Bırakışma ilkin Musul'da bozulmuş; İngiliz askeri güçleri, bu bölgeyi, bırakışmanın imzalanmasından 3 gün sonra, 3 Kasım 1918'de işgal etmişlerdi.⁽⁶⁹⁾ Bunu, İngilizlerle Fransızların Güney ve Güneydoğu Anadolu'da, özellikle Kilikya (Çukurova) bölgesinde işgalleri izlemiş; Adana, Antep, İskenderun, Maraş, Mersin, Pozantı, Tarsus ve Urfa, bırakışmanın 7. maddesinin özüne ve metnine aykırı olarak işgal edilmişti.⁽⁷⁰⁾

Yine bu sırada (21 Kasım 1918) İngilizler Kilyos'a kadar olan bölgeyi işgal etmiş; 27 Kasım'da Gelibolu'ya çıkarma yapmışlardı. Fransızlar da 2 Aralık'ta Dört Yol'u ele geçirmiş; 7 Aralık'ta Antakya'ya girmişlerdi. Padişah, özellikle kendi tahtını ve imparatorluğunun yıkıntılarından ne kurtarabilirse onu kurtarmak için İngilizlere yaltaklanmada bir sakınca görmüyordu. Onun, İngiliz Yüksek Komiseri Yardımcısı Tuğamiral Richard Webb'le çevirdiği entrikalar, İngiliz yanlısı tutumunun ilk kanıtlarıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı harekete geçerek Osmanlı Mebusan

Meclisi'ni dağıtmak kararını aldığı sırada İngiliz yönetiminin desteğine güvenip güvenemeyeceğini İngiliz Yüksek Komiserliğine dolaylı biçimde sormuştu. Yüksek Komiser Vekili Webb, Vahideddin'i büsbütün İngiliz yanlısı eğilimleri olan bir padişah olarak tanımlamakta tereddüt etmiyordu.⁽⁷¹⁾

Bu sırada İngilizler basın ve postaya sansür koymuşlardı.⁽⁷²⁾ 23 Kasım'da padişah Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşınmıştı, çünkü Dolmabahçe önünde demirlemiş olan Yunan savaş gemisinin taşkınlık yapması olasılığından kaygılanıyordu. Aynı gün, Fransız orduları başkomutanı General Franchet d'Esperey, bir Rum'un armağan ettiği beyaz bir at üzerinde İstanbul'a girmiş ve azınlıkların taşkın gösterileriyle karşılaşmıştı.⁽⁷³⁾ Vahideddin, Londra'da yayımlanan *Daily Mail* gazetesinin muhabirine 24 Kasım'da şu demeci vermişti: "İngiliz millete karşı beslediğim sevgi ve hayranlık, bana, babam Abdülmecid'ten miras kalmıştır. Ülkemle İngiltere arasındaki dostluğu güçlendirmek için elimden geleni yapacağım."⁽⁷⁴⁾

Görüldüğü gibi, Mondros'ta yapılmış olan bırakışma görüşmeleri Türklere sahte görünüm ve oldukça iyimser izlenimler vermişti. Bu görüşmeler sırasında İngiliz temsilcilerinin Türk temsilcilerine göstermiş oldukları nezaket; İngiliz delegasyonu başkanını Amiral Calthorpe'un Türklere bol keseden vermiş olduğu ama gerçekleşmeyecek olan sözler; Türk delegasyonu başkanı Hüseyin Rauf'la öteki temsilcilerin göstermiş oldukları saflık; onların, İngilizlerce verilmiş olan sözleri bir güvence olarak kabullenmeleri ve İstanbul'a dönünce basında geniş ölçüde yansıtılmış olduğu gibi, "bırakışma koşullarının yumuşak olduğuna" dair böbürlenmeleri (ki gerçekte bu koşullar hiç de yumuşak değildi), Osmanlı devletinin her yanında iyimserlik yaratmıştı.⁽⁷⁵⁾

Ancak, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin kimi yetkilileri, Türkleri sürekli olarak rahatsız etmek için sert bir bırakışmadan yanaydılar. Bu yetkililerden, Yüksek Komiser Yardımcısı Tom Hohler, 5 Aralık 1918'de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası şefi George Kidston'a gönderdiği mektupta şöyle diyordu:

“Burasının (İstanbul’un) Türkler tarafından yönetilmesine son vermek için şimdiki koşullardan yararlanmazsak çok yazık olacaktır... Bu başkenti, sözünü edebileceğimiz herhangi bir yönetim altında görmeye itirazım yoktur; yeter ki bu, Türk yönetimi olmasın, çünkü Türkler bir domuz ahırını bile yönetecek yeteneğe sahip değillerdir. Onlar (Türkler) büsbütün yenilgiye uğratılmış olduklarını biliyorlar... Örgütleri parçalanmış, bozguna uğramıştır; kendileri de sefalet içindedir... İstanbul işgal günleri yaşıyor. Buradaki yönetim, her İngiliz’i tiksindirecek kadar çürüktür...”⁽⁷⁶⁾ Enver yandaşı Sami Bey de, padişah Vahideddin ve Dışişleri Bakanı Reşit Paşa’nın, İngiltere’nin Osmanlı devletinin yönetimini devralmasını dilediklerini; onların, Arabistan’da olduğu gibi, kısmen İngiliz yönetim sistemi sağlamak için iç bölgelere İngiliz subayları gönderilmesini ve İngiliz yetkililerinin yönetimde yardımcı olabileceklerini; Kafkasya’daki Türk askerlerini İngilizlerin emrine vermeye hazır olduklarını ve İngilizlerin istemediği herhangi bir subayın görevine son verilebileceğini bildirmiş olduklarını iddia etmişti.⁽⁷⁷⁾

Bu arada, Osmanlı devletindeki Hristiyan unsurların birçoğu, Müslüman/Türk yönetiminin kesinlikle sona erdiğini sanarak, eskiden beri Müslümanlarla Yahudilere karşı besledikleri ama gizli tuttukları nefret duygularını belirtmek fırsatına kavuşmuşlardı. Dolayısıyla, Müttefiklerin savaş gemilerinin 13 Kasım’da İstanbul’a gelişlerinden yararlanan Rum ve Ermeniler, Müttefiklerin denizcilerini “kurtarıcılar” olarak karşılamışlardı.⁽⁷⁸⁾ Bunlar yetmiyormuş gibi, Fransız Amirali Jean Amet, kimi Yunanlı subayların eşliğinde, 17 Kasım Pazar günü, Pangaltı’ndaki Rum Ortodoks kilisesinde yapılan ayine katılmış ve şunları söylemişti: “Kendi komutam altındaki subaylarla erler, Türkiye’deki Rumlara, kendi anayurtlarından, Parthenon’dan bir zeytin dalı getirmişlerdir... Yunan yönetimi size Yunan bayrağını getirmeyi başarmıştır. Bu bayrak, tarihte kalıcı bir düzensizlik kaynağı değil, barış ve gönencin sembolüdür. Biz buraya (İstanbul’a) kılıcı değil, zeytin dalını getirmiş bulunuyoruz...”⁽⁷⁹⁾

Öte yandan, İngilizlere yaltaklanmada Vahideddin öylesine ileri gitmişti ki, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, onu, "büsbütün İngiliz yanlısı eğilimleri olan" bir padişah olarak nitelendirmekte tereddüt etmemişti.⁽⁸⁰⁾ Bu sırada Vahideddin, özellikle kendi tahtını ve İmparatorluğun yıkıntılarından ne kurtarabilirse onu kurtarmak için İngilizlere yaltaklanmada bir sakınca görmüyordu. Onun, Amiral Richard Webb'le çevirdiği entrikalar, İngiliz yanlısı tutumunun ilk kanıtlarıdır. Vahideddin'in bu entrikaları, Sonuçta, Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasına yol açmıştı.

Meclis-i Mebusan'ın Kapatılışı

Bu sırada işgaller sürerken, bir süreden beri İstanbul'da bulunan General Mustafa Kemal, 20 Aralık'ta General Ali Fuat'la durumu inceleyerek, askerden terhislerin durdurulması; silah ve cephanenin teslim edilmemesi; subayların Anadolu'ya geçmeleri ve halkın moralinin yükseltilmesi gerektiği yolunda kararlar almışlardı.⁽⁸¹⁾ Öte yandan, 21 Aralık'ta Yarbay Louis Romieu komutasındaki Fransız ve gönüllü Ermeni birlikleri Adana'ya girerek askeri binaları işgal etmiş; kentte tutuklamalar başlamıştı. Yine bu sıralarda İngilizler, işgallere karşı sesini yükseltmiş olan Mebusan Meclisi'ni kapatması için bir süreden beri padişaha baskı yapıyorlardı.⁽⁸²⁾ Padişah, 21 Aralık'ta, Anayasa'nın 7. maddesine dayanarak yayımladığı bir irade ile meclisi dağıtmış;⁽⁸³⁾ birçok mebuslar arasında gürültü kopmasına ve onların Osmanlı yönetimini bir darbe yapmakla suçlamalarına neden olmuştu.⁽⁸⁴⁾ Vahideddin'in başkâtibi Ali Fuat, meclisin kapatılması konusunda padişahın kendisine şunları söylemiş olduğunu anılarında şöyle anlatır: "...Ecnebler bu Meclis-i Mebusan'ı münteha addetmiyorlar. 'Siz hayat hakkınızı muhafaza için faaliyet göstermelisiniz. Eğer lazım gelen faaliyeti göstermezseniz, hayat hakkınızı da ıskat etmiş olursunuz,' diyorlar."⁽⁸⁵⁾

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği danışmanlarından Andrew Ryan da, meclisin dağıtılması konusunda bir rapor kaleme

almış; şu yorumu yapmıştı: “Yönetimin ve muhtemelen padişahın bu hareketi, İttihat ve Terakki’ye doğrudan doğruya meydan okumaktadır... İttihat ve Terakki Partisi, padişahı, Anayasa’ya karşı olarak davranmakla suçlayabilir.”⁽⁸⁶⁾ İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Webb de, meclisin kapatılmış olduğunu 31 Aralık’ta İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour’a bildirirken, basının büyük bir kısmının bunu iyi karşılamış olduğunu; yalnız az sayıda İttihatçı gazetelerin buna karşı çıktığını; genel basına göre, meclisin, İttihat ve Terakki’den başka kimseyi temsil etmediğini; olay çıkmasından kaygılanıldığını, ama sükûnun sürdüğünü; o tarihten sonra yasanın yerini padişahın iradelerinin almış olduğunu; tek eleştirinin, yeni seçimler için tarih saptanmamış olmasına dayandığını bildirmişti.⁽⁸⁷⁾ Gerçekten de, İttihatçı basın bu konuda padişahı sertçe eleştirmiş; onun veliahtlığı sırasında (Kızıl Sultan) Abdülhamid’e göndermiş olduğu söylenen gizli mektuplar basına yansımıştı. Bu belgeler, Vahideddin’i, alaycı, alelade bir casus ve Abdülhamid’in muhtemel düşmanlarını ortaya çıkarmada uzman olarak gösteriyordu. Her geçen gün ona karşı muhalefet artıyordu.⁽⁸⁸⁾

O günden sonra Vahideddin, Osmanlı kabinelerini, kısmen iyi niyetli ama güçsüz, kısmen de dalkavuk ve yeteneksiz sadrazamların yönetimine vererek, Müttefik devletlerin politikası ve askeri temsilcilerinin oyuncağı biçimine gelmişti.

Öte yandan, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı yardımcısı Sir Ronald Graham’a (19 Ocak 1919’da) gönderdiği özel yazıda cüretle şöyle diyordu: “Görünüşte ülkeyi (Osmanlı devletini) tümüyle işgal etmemiş olmamıza karşın, şimdi valilerini tayin ediyor veya görevlerinden uzaklaştırıyor; polislerini yönetiyor; basınlarını denetliyor, zindanlarına girerek Rum ve Ermeni tutukluları, işlemiş oldukları suçlara aldırmadan özgür bırakıyoruz... ve istediğimiz her şeyi müsadere ediyoruz. Politikamız süngünün keskin ucuna dayanır... Halife elimizde olduğu sürece İslam dünyası üzerinde ek bir denetim aracına sahibiz... Bildiğiniz gibi padişah, bizi buraya yerleştirmek istiyor...”⁽⁸⁹⁾ Gerçekte, Vahideddin,

İngilizleri yalnız İstanbul'a değil, Anadolu'nun her yanına yerleştirmek istiyordu; ancak siyasi durum onun bunu gerçekleştirmesine uygun değildi.⁽⁹⁰⁾

Bu sıralarda, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan İngiltere Askeri İstihbarat Şefine (16 Aralık 1918'de) şu gizli telgraf gönderilmişti: "Bugün Genel Karargâh'a gelen Sami Bey, padişah ve Dışişleri Bakanı adına, İngiltere'nin, Türkiye'nin yönetimini en erken vakitte devralmasını; barış imzalanıncaya kadar beklenirse çok geç kalınmış olacağını söylemiştir."⁽⁹¹⁾ Yine bu sırada İngilizler, dünya savaşı günlerindeki "aşırılıklardan" ve Ermenilere karşı yapılmış olduğunu iddia ettikleri "kırımlardan" sorumlu olanların tutuklanmalarını padişahın geciktirmesinden memnun olmamışlardı. Amiral Calthorpe, 22 Ocak 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği "gizli ve oldukça ivedi" telgrafta şöyle diyordu: "18 Ocak'ta (1919) Sadrazam (Ahmet Tevfik Paşa) ile Dışişleri Bakanı Reşit Paşa'ya, savaş tutsaklarına kötü muamelede bulunmuş olanlarla Ermeni kırımlarından sorumlu olanların uygun biçimde cezalandırılmaları gerektiğini söylemiştim ve onlar da bana bu konuyla ilgili taleplerimizi yerine getirmeye söz vermişlerdi. Dün, padişah, kayınbiraderi Damat Ferid'i Hohler'e gönderdi ve bu sorunla ilgili kişileri cezalandırmayı amaç edinmiş olduğunu bildirdi. Padişah, kendisine karşı bir komplo olarak kabineye (Bakanlar Kurulu'na) daha enerjik kişiler atamayı düşündüğünü; ayrıca, kendisine karşı bir komplo düzenlenirse İngilizlerin tutumunun ne olacağını öğrenmeyi diledi." Hohler, ona, İngiliz yönetiminin suçluların cezalandırılmasında ısrar edeceğini ve kamu düzensizliğini önleyeceğini bildirmiş; padişaha herhangi bir yardımda bulunulacağına dair söz vermemiş, ama bu amacını gerçekleştirmede İngiltere'nin onu destekleyeceğine dair imada bulunmuştu.⁽⁹²⁾

Öte yandan, kimi Yunan tarihçilerinin de inancına göre, Mondros Bırakışması Antlaşması'nda anlamsız maddeler vardı. Onların görüşünce, bu bırakışma, geçici sürede, barışa yol açacak ideal bir belge değildi; dolayısıyla, Müttefikler, bu bırakışmayı ve da-

ha çok silahsızlanmayla ilgili maddeleri tümüyle uygulamış olsalardı Türkiye'nin "efendisi olabilirdi." Yunanlılar, eleştirilerinde, daha çok Fransa ile İtalya'yı hedef olarak almışlardı ve onları, bırakışmayı Türklere karşı uygulamamakla eleştirmişlerdi.⁽⁹³⁾ Gerçekten de bu bırakışma, "Doğu sorununun" çözümünde yayılcı bir plan olarak görülüyordu. Osmanlı devletinin, bırakışma koşullarının ihlaliyle ilgili şikâyetlerine ve İngiliz Genelkurmay Başkanı General Sir Arnold Wilson'un, bırakışma koşullarının ihlaliyle ilgili uyarılarına İtilaf Devletlerinin kodamanlarının kulakları kapalı kalmıştı.⁽⁹⁴⁾

Yine bu sıralarda, Müttefiklerin askeri ve sivil polisleriyle Beyoğlu'ndaki Müttefik istihbarat servisi mensupları, İstanbul'un işgalini gösterilerle karşılamış olan Rum ve Ermenileri oradaki askeri güçleriyle korumak amacıyla harekete geçmişlerdi. İşgalden hemen sonra, Müttefiklerin temsilcileriyle Rum ve Ermeni dini ve siyasi önderleri, işgalden yararlanarak siyasi amaçlarını sağlamak amacıyla kendi toplumlarını kışkırtmaya başlamış; Rumlar ise, İstanbul'u ele geçirerek, İzmir ve Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünü denetimleri altına almak için girişimde bulunmaya başlamışlardı. İşgalin ilk günlerinde başlamak üzere, Rum Patrikhanesi, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki kiliselerde her gün toplantılar yapıyor; bu toplantılarda Rumlara kışkırtıcı söylevler veriliyor; Helenizmin düşü olan İstanbul'un ele geçirilmesi ve Ayasofya'nın yeniden bir katedral yapılması hayali yansıtılıyordu. Başkentteki *Mavri Mira* (Siyah Kader) adlı Rum tedhiş örgütü de İstanbul, Bursa, Bandırma, Kırkkilise (Kırklareli) ve Trakya'da Yunan Kızılhaç ve göçmen derneklerinin yardımıyla, Patrikhanenin propaganda ajanlığını yapıyordu. Öte yandan, Müttefiklerin işgal güçlerine mensup Yunan birlikleriyle İstanbul'daki Yunan elçiliği, Rumlarla Ermenilere silahlar dağıtarak huzursuzluk yaratmaya çalışıyorlardı. Her yanda propaganda yapılıyor; Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un pek yakında İstanbul'a gelerek Yunanistan'la birleşmek (*enosis*) hülyasını gerçekleştireceği her kilisede vaaz ediliyordu.⁽⁹⁵⁾

Osmanlı başkentindeki Ermeni toplumu da Müttefiklerin işgalinden yararlanarak “Doğu’da Ermeni krallığının yeniden kurulmasını” sağlamak için harekete geçmişti. Bir süreden beri savaş sürgünü olan Ermeni Patriği Zaven Dergegahyan İstanbul’a dönünce, Damat Ferid yönetimi, geçmişteki olay ve sızlanışları bir yana bırakarak iki toplum arasındaki ilişkileri bir düzene koymaya çalışmış; Ermenilere, Türk devleti içinde özerk bir ilçe tahsis etmeyi önermişti. Ancak Zaven “Efendi,” Türklerin, sözde “Ermeni kıyımlarından” suçlu olduklarını kabullenmeleri ve geçmişteki “günahlarından pişman olduklarını” açıklamaları koşulu üzerinde durmuş; Müttefiklerden daha geniş kapsamlı haklar sağlar ümidiyle Türklerle işbirliği yapmaktan kaçınmıştı.⁽⁹⁶⁾

Bu gelişmeler sırasında, Mondros Bırakışması, “Doğu Sorunu”nun çözümüne bir bahane oluşturmıştı. Padişah Vahideddin bile bu bırakışmanın koşullarını ağır bulmuştu; ama yine de Müttefiklerden yardım sağlamaya çalışıyordu.⁽⁹⁷⁾ Buna karşıt olarak Mustafa Kemal, Anadolu’ya geçtikten sonra, Müttefikleri, bırakışma koşullarını bozmakla suçlamıştı.⁽⁹⁸⁾

Bir süre sonra İtalyanlar Antalya ve Yunanlılar İzmir bölgesine çıkarma yapmışlardı. Batı Trakya, Yunan yönetimi; Doğu Trakya, Fransız askeri denetimi altına alınmıştı. Ayrıca, bırakışmanın imzalanmasından hemen sonra, Müttefiklerin işgal güçleri Osmanlı başkenti İstanbul’a yerleşmişlerdi. Bu sıralarda İngiliz istihbarat servisi, Türkiye’yi bölmek amacı güden Rum, Ermeni, Süryani ve öteki gayrimüslim azınlıklara ek olarak Müslüman azınlıklarla; özellikle kimi Kürt önderleriyle, savaş günlerinde başlatmış olduğu komploları yoğunlaştırmış; 1914 ile 1918 yılları arasında “Güneydoğu aşiretleriyle ilişkiler” başlıklı oldukça geniş kapsamlı ve uzun bir rapor hazırlamıştı.⁽⁹⁹⁾

Mustafa Kemal Anadolu’ya geçtikten sonra, Müttefikleri, bırakışma koşullarını bozmakla suçlamış ve şunu eklemiştir: “Türk ulusu adil bir barışa kavuşmayı ümit etmişti; ancak gerçekte bırakışma koşulları, Türk ulusuna karşı istismar edilmiş ve güç kullanılarak tatbik edilmiştir.”⁽¹⁰⁰⁾

Bölme Çabaları

Bu gelişmelerden sonra, Osmanlı devletinin bölünmesi için ortam hazırlanmış oluyordu.⁽¹⁰¹⁾ İtilaf Devletlerinin savaş amaçları, *Babîlî*'nin kimi azınlıklarına, muzaffer devletlerin koruması veya güdümü altında özerklik veya bağımsızlık peşinde koşmak ümidi vermişti ve bu da Osmanlı ülkesinin daha çok bölünmesi olasılığını ortaya çıkarmıştı. Özellikle Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve kimi Kürtler, ABD Başkanı Wilson'un ilkelerinden ve İtilaf Devletlerinin tantanalı deklarasyonlarından cüretlenerek, 1918 yılı sonlarıyla 1919 yılı başlarında, Osmanlı devletinden toprak koparmak için hak iddialarında bulunmaya başlamışlardı. Ancak bu iddialarda bulunurken, demografik, etnik, ekonomik vb. gibi etkenlere aldırış bile etmemişlerdi. Öte yandan, savaş döneminde imzalanmış olan gizli antlaşmalara dayanan muzaffer Müttefikler, savaş ganimetlerini ele geçirmek ve Osmanlı devletini bölmek amacıyla harekete geçmişlerdi.

Ancak İngilizleri rahatsız eden bir durum vardı: Kürt ve Ermeni militanlar Doğu Anadolu'ya göz dikmiş; orada ve Osmanlı devletinden koparılacağını ümit ettikleri kimi bölgeler üzerinde hak iddiasında bulunmaya başlamışlardı. Oysa İngilizler her iki toplumu da güçlük çekmeden alet olarak kullanmayı tasarlıyorlardı. Bu konuda ivedilikle davranan kimi Kürtler, 16 Aralık'ta, Mısır'daki "Kürt Bağımsızlık Komitesi" (*Comite de l'Independance Kurde*) aracılığıyla, Kahire'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir Ronald Wingate'e gönderdikleri mektupta, "Ermenilerin Kürdistan üzerindeki hak iddialarını protesto etmiş;"⁽¹⁰²⁾ 6 Ocak 1919'da gönderdikleri mektupta, İngiliz koruyuculuğu altında "özerk bir Kürdistan kurulmasını" dilemişlerdi.⁽¹⁰³⁾

Bu sıralarda, İstanbul'daki Kürt Derneği de rahat durmuyor; "Kürdistan" için özerklik dileyen Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle entrikalar çeviriyordu.⁽¹⁰⁴⁾ 2 Ocak 1919'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine uzunca bir dilekçe sunan, daha sonraki İngiliz Muhipleri Derneği'nin kurucusu Sait Molla, Mustafa Paşa,

Bedirhanoglu Emin Ali ve kimi Kürtler de aynı dileği yansıtıyorlardı.⁽¹⁰⁵⁾

1919 yılı Ocak ayında, Ermeni önderlerinden Boğos Nubar, Paris'te toplanan barış konferansına sunduğu dilekçede, Türkiye'nin Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon illeriyle Maraş, Kozan, Cebeli Bereket, Adana ile İskenderun kent ve limanı ve Kafkasya'daki Ermeni "cumhuriyetini" kapsayacak bir Ermeni devleti kurulması dileğinde bulunmuş; 26 Şubat'ta Müttefiklerarası Konseyin huzuruna çıkarak, yukarıda sözü edilen bölgelerden oluşacak bağımsız bir Ermeni devleti kurulmasını dilemişti.⁽¹⁰⁶⁾ Kimi Kürtler de, Ermenilerin hak iddiasında bulundukları aynı bölgelerde (Türkiye'nin Doğu illeri), Kafkasya hududundan Batı'ya, Erzurum, Kemah, Arapkir, Behismi ve Divriği bölgesinden Harran, Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Sina'dan Ararat'a ve İran hududuna kadar uzanan bölge üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardı.⁽¹⁰⁷⁾ Aynı yılın Mayıs ayında, İstanbul'da kurulmuş olan "Kürt Teali Cemiyeti" ise, "Kürdistan'ın" Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Harput illerini kapsadığını iddia etmişti.

Öte yandan, 3 ve 4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nın huzuruna çıkan Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos, Yunanistan'ın İzmir kentiyle Trakya ve Ege adalarını da kapsamak üzere, Kuzeydoğu (Pontus) üzerinde hakkı olduğu iddiasında bulunmuş; bu iddiasını kanıtlamak amacıyla abartılmış ve çarpıtılmış nüfus rakamları öne sürmüştü.⁽¹⁰⁸⁾

Bu gelişmeler yer alırken, 24 Şubat'ta kabinesinde değişiklik yapan Ahmet Tevfik Paşa, 3. kabinesini kurmuş; yönetime, İngiliz yandaşlarına ek olarak Fransız yandaşlarını da almıştı.⁽¹⁰⁹⁾ Ancak ortadaki sorunlar ve Damat Mehmet Ferid Paşa'yla Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin düzenleriyle başa çıkamamış; basın eleştirileri ve padişahın kösteklemeleri sonucunda bu kabine de 3 Mart'ta yönetimden çekilmek zorunda kalmış; onun yerini 4 Mart'ta Damat Mehmet Ferid kabinesi almıştı.⁽¹¹⁰⁾ Padişahın çok beğendiği eniştesi olan ve İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza tarafından "bir İngiliz centilmeni"nin benzeri⁽¹¹¹⁾ olarak tanımla-

nan Damat Ferid, uzun süreden beri göz dikmiş olduğu sadareti devralınca erkteki yönetimin muhaliflerini epey sevindirmişti.⁽¹¹²⁾ Onu yönetime getiren sadaret fermanında, olağanüstü durum göz önünde tutularak, devleti kurtarması için çaba göstermesi buyrulmuştu.⁽¹¹³⁾

Damat Ferid hakkında birçok sözler söylenmiş; yazılar yazılmıştır. Ali Fuat Türkgeldi'ye göre Ferid, "...mütenevvin-ül mizaç, bukalemun-meşreb bir adam olup, bugün ak dediğine yarın kara der ve esas fikrinin ne olduğu bilinmez idi."⁽¹¹⁴⁾ İngiliz yazarlarından Harold Armstrong onu, "inatçı, cesur, akılsız bir ihtiyar... biraz Kürt kanı taşıyan bir Arnavut...; ruhunda bir kan kavgasının korkunç nefreti köpüren...; uzlaşma nedir bilmeyen bir aşiret mensubu" olarak tanımlar; onun düşmanlarına karşı inatla uyguladığı öç politikasının uzlaşmaya varılmasını olanaksız kıldığını kaydeder.⁽¹¹⁵⁾ Andrew Ryan'a göre, Damat Ferid, "varlıklı, aydın ve tam bir centilmendi. Tehlike içinde olan padişahına ve ülkesine hizmet etmekten başka bir çıkar gözetmiyordu."⁽¹¹⁶⁾

Bu sırada (6 Mart'ta), Beyrut'un valisi ve o sırada Arnavutluk delegasyonunun başkanı olan Halil (Kut) Paşa, Amerikalı misyonerlerden Dr. Howard Bliss'in de eşliğinde, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet'i ziyaret ederek, padişahla sadrazamdan bir mesaj getirmiş olduğunu söylemişti. Bu mesaja göre, padişahla sadrazam, İngiltere'den, Türk İmparatorluğu'nu yıkılmaktan kurtarmak ve gelecekte onu kendi koruyuculuğu altına alarak ona yol göstermek dileğinde bulunmuşlardı. Bu, Osmanlıları memnun edecek tek çözümdü ve onlar kendi geleceklerini, "en yüce İslam gücü olan İngiltere'ye emanet etmiş olacaktı." Halil Paşa ayrıca, Osmanlı devletine merhamet edilmesi dileğinde bulunmuştu. Bunun üzerine Louis Mallet onlara şu karşılığı vermişti: "Türkiye'nin geleceği (barış) konferansı tarafından kararlaştırılacaktır; dolayısıyla, bu sorun, devletler arasında ayrı bir konu olarak incelenemez. Enver'le Talât'ın giderilmez biçimde yıkıp mahvettikleri Türk İmparatorluğu'nu kurtarmak için şimdi vakit çok geçtir. İngiltere'nin bunda suçu yoktur."⁽¹¹⁷⁾

Öte yandan, yeni Sadrazam Damat Ferid de, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb'i 9 Mart gününü ziyaret ederek, daha önce Webb'e birkaç kez özel olarak göndermiş olduğu şu mesajı yinelemişti: "Kendisiyle efendisi Sultan'ın ümitleri tanrıya ve Majeste Kral yönetimine (İngiltere'ye) dayanır."⁽¹¹⁸⁾ Ancak Damat Ferid yanlış kapı çalıyordu, çünkü Richard Webb Türk dostu değildi.

Bu sırada işgaller sürüyordu. 24 Mart'ta Urfa İngilizler tarafından işgal edilmişti. 28 Mart'ta İtalyanlar Antalya, Kaş ve Silifke'yi ele geçirmişlerdi.⁽¹¹⁹⁾ Zamanla Fransa, İtalya ve ABD'nin de katılacağı Türkiye ile ilgili rekabet ve entrikalar İngiliz basınına yansıyacak ölçüde yoğunlaşmıştı. 31 Mart 1919 günü *The Times* gazetesi, İstanbul konusunda ortaya çıkmış olan uluslararası karmaşık duruma değinen İstanbul muhabirinin şu raporunu özetle yayınlamıştı: "... Savaş gerginliği ve karşılıklı operasyon gereği sona erdikten bu yana, (Osmanlıya karşı) resmi, ulusal kıskançlık ve iştahların yeniden canlanmış olduğu inkâr edilemez. Küçük ulusların utanmadan girişmiş oldukları aşırı davranışlar, yüce devletler arasında da üstü kapalı biçimde sürmektedir. İngiltere, Fransa ve İtalya'da, kendi ülkeleri hesabına ön mevki ele geçirmek için uğraşan kişiler vardır."⁽¹²⁰⁾

Bu sırada Damat Ferid, 30 Mart'ta Webb'i yine ziyaret ederek, bir gün önce görüşmüş olduğu padişah tarafından gönderilmiş olduğunu; padişahın babası Abdülmecid'in, onu, İngilizlere karşı dostluk duygularıyla yetiştirmiş olduğunu ve padişahın o sırada Osmanlı gücünü büsbütün İngiliz yönetiminin emrine vermek amacını güttüğünü; onun yardım için İngiltere'den başka hiç bir devlete başvurmak istemediğini; Türkiye'nin savaşta yalnız İngiltere tarafından yenilgiye uğratılmış olduğunu; dolayısıyla, galiplerden başka herhangi bir devletin boyunduruğu altına girmenin dayanılmaz ölçüde güç ve acı olacağını bildirmişti.

Öte yandan, İstanbul'daki Yunan yüksek komiseri, 25 Mart'ta İngiliz yüksek komiserine, Vurla, Manisa ve Makri'ye bir Kızılhaç misyonu gönderilmesiyle ilgili olarak bir mektup göndermişti.

Webb de 1 Nisan'da Yunan yüksek komiserine gönderdiği yanıtta, Aydın ilinde Müslümanlar arasında oldukça kaygılandırıcı ve alevli duygular olduğunu bildirmiş; bu denli misyonlara mensup olanlara eşlik eden tüm subayların, kışkırtmaların daha da yayılmasını önlemek amacıyla gayet dikkatle davranmalarını önermiş; bu misyonlar herhangi bir olay çıkmasına neden olurlarsa, onların orada kalmalarını destekleyemeyeceği uyarısında bulunmuştu. O sırada Paris'te bulunan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour'un da Venizelos'un bu soruna dikkatini çekmesi için 25 Nisan'da kendisine bildirilmişti.⁽¹²¹⁾ 30 Nisan'da Venizelos'la görüşen Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet, onun dikkatini, Yunan Kızılhaç ekiplerinin Türkiye sahilinin çeşitli noktalarına çıkmayı sürdürdüklerine çekmiş; Gelibolu'da kaydedilmiş olan bir olaya değinmişti. Venizelos buna verdiği yanıtta, bu Kızılhaç ekiplerinin hiçbir şekilde askeri bir müdahalenin öncülerі olmadığını; onların görevinin büsbütün hayırseverlik olduğunu; Mallet'in önermiş olduğu gibi, onlara direktif göndereceğini ve Müttefiklere önceden bildirilmeden ileride hiçbir çıkarma olmayacağını söylemişti.⁽¹²²⁾ Ancak Venizelos'un vermiş olduğu söze karşın benzeri olaylar sürüp gitmişti.

Öte yandan Amerikalılar'da, Türkiye'deki gelişmelerle ilgilenmeye başlamışlardı. Barışın yeniden kurulmasıyla ilgili Amerikan komisyonu 27 Mart'ta şu ilginç raporu kaleme almıştı: "Bir süre önce, (ABD) Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Türkiye'nin Ege illerinde ikamet eden halkın ne gibi bir yönetim sistemi dilediğini öğrenmek istemişti. Barış konferansına katılmış olan ABD temsilcilerinden M. Hecks,⁽¹²³⁾ bu konuyla ilgili olarak şu bilgiyi Washington'a iletmışti: "Rum halkı, Yunanistan'la birleşmek konusunda oybirliğiyle karar almış görünüyor. İzmir bölgesindeki birçok Rumlar, geçmişte Yunanistan'a göç ederek orada çeşitli mesleklerde Yunanlılarla rekabete girişmede epey başarılı olmuşlardı. Şimdiki durumda, Türkiye'nin Batı sahilindeki Rumlar, Helen Greklerinden daha girişken bir unsur olduklarına ve kısa bir süre içinde, Grekler arasında önderlik seviyesine erişeceklerine ina-

nıyorlar. Bu bölgelere gelmiş olan yabancılar, bölge Yunanistan'a ilhak edilirse, Grekler dışında her toplumun ticaret özgürlüğü ve gelişmeden yoksun bırakılacağına inanıyorlar. İzmir ilinde çoğunluğu oluşturan Türk halkı, bu bölgenin Yunanistan'a ilhakına pek doğal olarak karşı çıkmaktadır. Bu bölgedeki Amerikan ve İngiliz eğitimcileriyle misyonerler, orasının Yunan yönetimine verilmesinin, bölgenin en iyi çıkarları yararına olmayacağı görüşünde birleşmişlerdir. Nüfusun *Levanten* olarak nitelendirilen az sayıda ama etkili olan işadamları, burasının İtalya'nın denetimine verilmesini destekliyorlar. Bu, hiç de gayritabii değildir, çünkü Levantenlerin çoğunluğu İtalyan kökenlidir. Yerel halkın çoğunluğu, görünüşte, burada Amerikan güdümü kurulmasını destekliyor. Öte yandan, Rumlarla/Greklerle Türkler arasındaki durum epey gergindir ve herhangi bir anda kan dökülmesine neden olabilir.”⁽¹²⁴⁾

Militan Kürtler de Sahneye Çıkıyor

28 Mart 1919'da İtalyanlar, Müttefiklerinden habersiz olarak Antalya, Kaş ve Silifke'yi işgal etmiş; Türklerin protestosuyla karşılaşmış; aynı ay içinde “Kürt sorunu” ortaya çıkmıştı. Bu sıralarda, Türkiye’de, İngiliz istihbarat servisi yetkililerinden Binbaşı Edward Noel, Kürtler arasında düzen çevirmeye; Urfa dolaylarında Kürtleri Türklere karşı kışkırtmaya başlamıştı. Oysa Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir’e gönderdiği gizli bir telgrafta, Kürtlerin, “kayıtsız şart-sız olarak Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını; bu uğurda en son nefeslerine varıncaya kadar hayatlarını fedaya hazır olduklarını söylemiş olduklarını” bildirmişti.⁽¹²⁵⁾ Ancak, Mezopotamya’daki (Irak) İngiliz Başkomutanının 28 Mart’ta Askeri İstihbarat Şefine gizlice bildirdiğine göre, Seyid Taha’nın kardeşi Seyid Abdülkadir, Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif ve Bedirhan gibi kimi Kürtler, İstanbul’da, “Türkiye’nin koruyuculuğu altında Kürt bağımsızlığı için çalışıyorlardı.”⁽¹²⁶⁾ Kürt önderlerinden, Senato üyesi Seyid Abdülkadir, 15 Nisan’da İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı Andrew Ryan’la görüşürken Kürtlerin dileklerini dile getirmiş;

İngiltere'nin güdümü altında "özerk bir Kürdistan kurulması" olanaklarını araştırmıştı.⁽¹²⁷⁾

Öte yandan, barış konferansındaki Kürt delegasyonunun başkanı rolüne bürünmüş olan Mehmet Şerif Paşa, Paris'te yayımladığı bir kitapçıkta, gelecekteki "Kürt devletinin" sınırlarını şöyle çizmişti: "Kafkasya sınırında Ziven'in kuzeyinden batıya, Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Besni ve Divicik'e; Güney'de Harran, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Sina hattı ve İran hududunda Ararat'a kadar uzanan bölge." Osmanlı topraklarından koparılacak bölgeler üzerinde özerk veya bağımsız bir "Kürdistan" kurmak gayesini güden İngilizler, Irak'taki Kürtçülük akımı konusunda uzman olan Binbaşı Edward Noel'i, entrika çevirmek için el altından çalıştırıyorlardı. Ancak Noel'in uğraşmaları başarılı olmamıştı, çünkü İngiliz Albayı Richard Meinertzhagen'e göre Noel, "öteki birçok havariler gibi... tehlikeli bir adamdı." Onun tek amacı, kendi rehberliği altında Kürtlere sözde "bağımsızlık" sağlamaktı. Bunun neden olacağı sonuçlar onu ilgilendirmiyordu.⁽¹²⁸⁾ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkilisi Tom Hohler'e göre Noel, "bir fanatikti ve onun, Kürtlerin Lawrence'ı"⁽¹²⁹⁾ durumuna gelmesi" olasılığından kaygılanıyordu.⁽¹³⁰⁾

Noel Kürtlerle entrika çevirirken, Kürt önderlerinden Seyid Abdülkadir 15 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı Ryan'i ziyaret ederek, İngiliz güdümü altında "özerk bir Kürdistan" kurulması olanaklarını araştırmıştı. Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Kürt sorunu konusunda tutumunun ne olması gerektiğinin kendisine bildirilmesi için İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na danışmıştı.⁽¹³¹⁾ O sıralarda Paris'te bulunan Dışişleri Bakanı Balfour'la temasa geçen Dışişleri Bakanlığı, 5 Mayıs'ta ondan şu yanıtı almıştı: "Kürtlere, rahat oturmaları ve her türlü kışkırtmadan sakınarak, Paris barış konferansının kararlarını bekleme-leri bildirilmelidir."⁽¹³²⁾ İngiltere Dışişleri Bakanlığı da Calthorpe'a gönderdiği telgrafta, "öç alıcı bir politika uygulanmayacağına ve Kürt çıkarlarının konferansta ihmal edilmeyeceğine" dair Noel'in Kürtlere güvence vermesini ona bildirmesini emretmişti.⁽¹³³⁾

Bu sırada İstanbul yönetimi de Kürtlerle İngilizler arasındaki bu entrikalardan kuşkulandırmaya; kaygı duymaya başlamıştı. Sadrazam Damat Ferid, 27 Nisan'da Ryan'la Kürt sorunu konusunda bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmeden birkaç hafta sonra İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu bilgiyi iletmışti: "En önemli Kürt önderlerinden kimilerinin Türklerle olan bağlarını kesinlikle kesmelerini sağlamak kolay olacaktır; ancak onlara, çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edilmeyeceğine dair güvence verilmelidir. Öte yandan, Kürtler, İngiliz yönetiminden sempati görmezlerse, her yerde olay çıkarabilir, ya da Türk İmparatorluğu'nu kurtarma savaşımına katılabilirler."⁽¹³⁴⁾ Bu yazışma ve telgraflaşmaların yapıldığı 1919 yılı Mayıs ayında, merkezi İstanbul'da olan "Kürt Teali Cemiyeti" kurulmuştu.⁽¹³⁵⁾ Bu dernek, Kürtleri ayrı bir ulus olarak niteliyor; "Kürdistan'a" Kürt sivil memurların atanmasını sağlamak amacını güdüyordu. Kürt akımının önderleri Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Harput'un sözde "Kürdistan" sınırları içinde olduğuna inanıyorlardı. İngilizler, bu derneğe büyük ilgi gösteriyor; İngiliz istihbarat servisi, ajanları vasıtasıyla bu derneğin arasına sokularak onun içtüzüğü ve eylemleri hakkında bilgi topluyor; İstanbul'daki ajanları ve o sıralarda Doğu Anadolu'da başıboş dolaşmakta olan Binbaşı Noel gibi adamlarıyla birlikte, Kürtler üzerindeki İngiliz etkisini yaymaya çalışıyordu.⁽¹³⁶⁾ Bu derneğin, "Kürdistan"ın özerkliğini destekleyerek bu konuda Sevr Antlaşması'na madde koyduran İngiltere ile içten ve yakın bağları olduğu⁽¹³⁷⁾ gözden kaçmamıştı. Kürtler de Ermeniler gibi, Müttefik devletler ve özellikle İngiliz politikası ve çıkarları yolunda istismar ediliyorlardı.

28 Nisan 1919 tarihli İngiliz barış tutanaklarında da şu ilginç pasaj göze çarpar: "Askeri yetkililerin görüşünce, Müttefiklerin bu andaki kaynakları, Türk İmparatorluğu'nun bölünmesi için yeterli değildir; ayrıca, başka nedenlerden dolayı buna karşıttır. Onlar bu görüşlerini açıklayaliberi, Mısır'daki isyan, Hindistan'daki kargaşalık, Ermenistan'daki ve Arap ülkelerindeki huzursuzluk, on-

ların bu konudaki görüşlerini güçlendirmiştir. Ortadoğu Siyasi Departmanı'nın görüşünce, Majeste (İngiliz) Kral yönetimi geniş ölçüde askeri operasyonlarda bulunmayı göze almazsa, Türkiye'yi bölmek, artık pratik bir politika olamaz. Tatar ve Türk yanlısı olan Azerbaycan da dahil olmak üzere, Kafkasya'nın İngilizlerce boşaltılmış olması, bu sorunun güçlüklerini arttırmıştır... Albay Wilson'un görüşünce, "Ermenistan" olarak anılan Doğu illeri de dahil olmak üzere, Anadolu'nun bölünmesi; Kürdistan ve Mezopotamya'da (Irak) ciddi sonuçlara neden olacaktır. Kürtlerin veya onların kimilerinin Türk etkisi altına girmeye başladıklarını gösteren belirtiler vardır."⁽¹³⁸⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, Osmanlı Hariciye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i 29 Nisan'da bakanlığa çağırarak, ona, 9. Ordu Müfettişliğine atanmış olduğunu bildirmiş; görevi hakkında bilgi vermiş; onu Damat Ferid'le tanıştırmıştı.⁽¹³⁹⁾ Mustafa Kemal'in yeni görevine atanma kararnamesi 30 Nisan'da padişah tarafından onaylanmıştı.⁽¹⁴⁰⁾ Bu sırada, İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceğine dair çevrede söylentiler dolaşıyordu.

İzmir'in Yunanlılarca İşgali ve Yankıları

Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos, dünya savaşının sonucu olarak zaferin getirmiş olduğu yararlardan Yunanistan'ın bir pay koparamaması olasılığından kaygılanarak, 1919 yılı Mayıs ayında Paris'e ulaşmış; o sırada "dünyayı kendi aralarında bölmekte olan" David Lloyd George, Georges Clemenceau ve Woodrow Wilson Üçlüsü'nün huzuruna çıkmış ve onlara, İzmir ilçesinde yaşayan Hristiyanların Müslümanlar tarafından katledileceklerini gösteren sözde bir "Türk bildirisi"ni sunmuş; Üçler'in, kendi vicdanlarını rahatsız edecek olan Hristiyan kanı akıtılmasını önlemek için Yunanistan'ın hizmete hazır olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine bu "Üçler," 6 Mayıs'ta, İtalyan temsilcisinin yokluğunda, kendi aralarında yaptıkları oldukça gizli bir toplantıda, Yunanistan'a, İzmir'i işgal etmek yetkisini vermiş; ama bu işgalin geçici, barış

yanlısı ve kısıtlı olması koşulunu öne sürmüşlerdi. Ancak St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla İtalya'ya da Anadolu'da, aynı bölgede, büyük bir pay vermişlerdi, ama Venizelos bu konuda öncelik sağlamıştı. Bunu sezmiş olan Lloyd George, İtalya'nın hak iddiasında bulunduğu bölgeyi işgal etmeden İzmir'e hemen çıkarma yapmaları için Yunanlıları kışkırtmıştı.⁽¹⁴¹⁾

15 Mayıs'ta, beklenmedik bir sırada, Yunan askeri birlikleri, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Yunan savaş gemilerinin koruması altında İzmir'i işgale başlamışlardı. Bu işgal sırasında Yunanlılar Türk halkına birçok barbarlıklar yapmış ve Müttefiklerin Yüksek Konseyi'nce önceden yapılmış olan tüm uyarılara karşın, İzmir ve bölgesini işgal etmişlerdi.⁽¹⁴²⁾ Bu işgal, Mondros Bırakışması'nın maddelerine aykırıydı, çünkü işgalden önce bu bölgede hiçbir düzensizlik kaydedilmemişti.⁽¹⁴³⁾ "Üç Yüceler" Woodrow Wilson, David Lloyd George ve Georges Clemenceau, Yunanistan'ı, "Rum azınlığını özgürlüğe kavuşturmak" ve İtalya'nın bu bölgeyi muhtemelen işgalini önlemek gibi çeşitli nedenlerden ötürü bu işgali gerçekleştirmeye özendirmişlerdi. Bu "Yüceler," bölgedeki nüfusun sayısı ve terkibine önem vermemiş; ayrıca, bu bölgenin Yunanlılarca işgaline çeşitli nedenlerden dolayı karşı çıkan birçok yansız ve ileri görüşlü unsurların görüş ve önerilerine aldırmamışlardı.⁽¹⁴⁴⁾

Bu sırada Mustafa Kemal Samsun'a hareket etmeden önce padişah onunla görüşmek istemişti. Kemal, veda için 15 Mayıs'ta Babiâli'ye uğramış; herkesi, İzmir'in Yunanlılarca işgalini öğrenmiş olmanın telaşı içinde bulmuş; sonra Yıldız Sarayı'na giderek⁽¹⁴⁵⁾ orada padişahla görüşmüş; Vahideddin ona şunları söylemişti: "Paşa! Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin; bunların hepsi bu kataba girmiştir... tarihe geçmiştir. Bunları unut... Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden daha mühim olabilir. Paşa! Devleti kurtarabilirsin." Mustafa Kemal'e göre bu "kurtarabilirsin" sözcüğü, Vahideddin'in gözünde, Müttefik devletlerin yakındıkları konuları çözümlemek; Müttefikleri hoşnut etmek; memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırmak ve bu siyasete karşı gelen Türkleri bastırmak demektir. Vahideddin'in bu sözleri söyler-

ken İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmiş olmasından haberi vardı.⁽¹⁴⁶⁾ Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 günkü söylevinde, padişahın, İngiliz zırhlılarının toparını göstererek şöyle konuşmuş olduğunu kaydeder: "Görüyorsun; ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lazım geldiğini tasavvurda tereddüte düşer oluyorum. İnşallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur; bu vaziyet-i elimden beni ve gerekse kendini tahlis eder."⁽¹⁴⁷⁾

Bu sırada, Samsun ve çevresindeki Türklerin başlatmış oldukları çete eylemlerini bastırmak ve düzeni kurmak göreviyle 30 Nisan'da 9. Ordu Müfettişliğine atanmış olan Mustafa Kemal, 16 Mayıs'ta "Bandırma" gemisiyle İstanbul'dan ayrılmış ve 19 Mayıs'ta Samsun'a ulaşmıştı. Yunanlı yazar Hristos Angelomatis'in, Dimitri Vakkas'ın *O Venizelos, Polemikos Igetis* (Savaş Önderi Venizelos) başlıklı Yunanca yapıtından aktarmış olduğuna göre, Mustafa Kemal, İtalyan unsurların da yardımıyla, Anadolu'da direniş başlatmak üzere İstanbul'dan Samsun'a gideceği günlerde, Yunan istihbarat servisi bunu haber almış ve İstanbul'daki Yunan Askeri Heyeti Şefi Albay Yeoryios Katehakis bu konuyu İngiliz işgal gücü Başkomutanı General George Milne'nin dikkatine sunarak Kemal'in tutuklanmasını istemişti. General Milne bu görüşe katılmamış, ama şu yorumda bulunmuştu: "Bırakınız, gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizlemek fırsatını sağlamış oluruz."⁽¹⁴⁸⁾

Yunanistan'ın eski Büyükelçilerinden Konstantinos Sakellaropulu'ya göre, Türk ulusal akımı, bırakışmanın imzalanmasından birkaç ay sonra, Mustafa Kemal Anadolu'ya ve Yunanlılar İzmir'e ulaşmadan önce başlamıştı. Yazar şöyle der: "Osmanlı İmparatorluğu yönetimi, Mustafa Kemal'i askeri müfettiş olarak Küçük Asya'ya göndermek kararını alınca, inanıldığı gibi, rahat durmayan bir generali İstanbul'dan uzaklaştırmak amacını gütmemiştir. Bu yönetimin amacı, Kemal'in örgütleyici yeteneklerinden Anadolu'da yararlanarak; barış görüşmeleri sırasında Müttefikler üzerinde baskı kullanmak ve Türklerin sert bulacakları koşullara karşı davranmaya hazır olacak silahlı güçleri kurmaktır."⁽¹⁴⁹⁾ O dönemde İtalya'nın İstanbul'daki yüksek komiseri görevinde bulu-

nan Kont Sforza, “Mustafa Kemal Paşa henüz 1919’un ilk aylarında, tek kurtuluş yolunun bağımsız bir Türkiye devleti kurulması gerektiğine inanmıştı,” der.⁽¹⁵⁰⁾

İzmir felaketinden hemen sonra Türkiye’nin her yanından Müttefiklere protesto mektup ve telgrafları gönderilmiş; Damat Ferid kabinesi istifa etmiş; ama padişah, yeni kabineyi kurma görevini yine Ferid’e vermişti.⁽¹⁵¹⁾ İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Webb’in 19 Mayıs’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na bildirdiğine göre, Ferid, 17 Mayıs akşamı padişahla dört saat süren görüşme yapmış; 18 Mayıs’ta Andrew Ryan’a şunları anlatmıştı: “Padişah, ümitsizlik ve depresyon içindedir. İzmir’in (Yunanlılarca) işgalinin kendi kişisel durumu üzerindeki etkisini ciddi biçimde incelemektedir. Bu gibi ciddi bir olay yinelenirse tahtın çökmesine neden olabilir ve yeni bir felaketle ilişkili görülmeyi istemiyor.”⁽¹⁵²⁾ Bu sırada Vahideddin, çeşitli kişi ve örgütlerden almış olduğu dilekçelerden kaygılanarak halkın duygularını yatıştırmak için elinden geleni yapıyor; kendisini ziyarete giden heyetlere, “ağzımızı açalım, bağıralım; sesimizi yükseltelim, ama elimizi kaldırmayalım,” diyordu.⁽¹⁵³⁾

Öte yandan, 17 Mayıs’ta Yunanlılar Çeşme’yi işgal etmiş; İtalyanlar da Söke ile Milas’a girmişlerdi. 18 Mayıs’ta da Foça Yunanlılarca işgal edilmişti.⁽¹⁵⁴⁾ Yine 18 Mayıs’ta, İngiltere’nin Hindistan Naibi, Hindistan Bakanlığı’na gönderdiği ivedi ve gizli telgrafta şöyle diyordu: “Türkiye’nin Hristiyan devletler tarafından bütünü bölünmüş olduğu görünümü, Müslümanları, İslam adına cihat başlatmada Emir’i desteklemeye sevk edebilir. Bir İslam ayaklanması olasılığı ihtimal dışı sayılmamalıdır. Türkiye’ye ne kadar küçük bir bölge bırakılırsa bırakılsın, padişah, bağımsız bir sultan olarak kalmalı; ona, Arabistan, Mezopotamya (Irak) ve Filistin üzerinde değilse bile Kutsal Yerler’de biraz egemenlik bırakılmalı; onun başkenti İstanbul olmalıdır. Bu koşullar yalnız Hindistan’a değil, Asya’daki tüm İslam ülkelerine de uygulanmalıdır.”⁽¹⁵⁵⁾

İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol da, 18 Mayıs’ta ABD Dışişleri Bakanlığı’na şu telgrafi göndermişti: “İzmir’den alınmış olan haberlere göre Türk evleri (Yunanlılar

tarafından) yağma edilmiş; sokaklarda çarpışmalar olmuş; kimi kişiler öldürülmüştür. İç bölgelerdeki Hristiyanlar kaygı içindedir. Yunanlılar, kendi güçleri dışında bir görev üstlenmişlerdir.”⁽¹⁵⁶⁾ İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Webb’in 19 Mayıs’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na bildirdiğine göre Damat Ferid, 17 Mayıs akşamı padişahla 4 saat süren görüşme yapmış; 18 Mayıs’ta, İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan’a şunları anlatmıştı: “İzmir’in Yunanlılarca işgali, Müttefiklerin, Türk yurdunu bölme planlarının başlangıcıdır. Bu Yunan işgali Türkleri epey kızdırmış; sertliğe neden olmuştur.” Bu kızgınlık, işgalden kısa bir süre sonra genç bir Türk subayı tarafından İzmir’deki İngiliz temsilcisine şöyle belirtilmişti: “Yüce bir ulus olduğumuzu ve henüz ölmediğimizi bilmenizi isterim. Uyur gibi görünebiliriz; ama uyanacağız. İngiltere yüce bir İslam gücüdür ve yüce bir güç olarak İzmir’in Yunanlılara verilmesine engel olabilir. Yurdumuzun bu biçimde elden çıkmasına dayanamayız. Henüz ölmedik. Olaylar çıkacaktır. Biz ölebiliriz; ancak ötekiler (muhasımlar) de ölebilirler.”⁽¹⁵⁷⁾ Bu genç subay, tüm Türklerin duygularını yansıtıyordu ve yakın bir gelecekte neler olacağı konusunda kehanette bulunmuştu. Öte yandan, 20 Mayıs’ta Webb’i ziyaret eden Damat Ferid, İzmir’in işgalinin neden olduğu büyük tepkinin bir patlamaya yol açabileceği kaygısını dile getirerek, bu nedenle, kendisinin, Müttefiklerce sorumlu tutulması ve padişahın kişisel güvenliğine zarar getirmesi konusunda ciddi korkuları olduğunu söylemişti. Webb, ona, bu konuda İngiliz askeri yetkililerine danışacağını bildirmişti.⁽¹⁵⁸⁾

Yine bu sırada, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Başkan Woodrow Wilson’a 20 Mayıs’ta gönderdiği telgrafta, İzmir’deki olayların üzücü olduğunu ve kaygı yarattığını bildirmiş; şunları eklemişti: “Tüm ümitlerimizin kaynağını oluşturan siz (Wilson) de sayın başkan, kimi emperyalist devletlerin bol keseden vermiş oldukları sözlerin gerçekleşmesine yardımcı olarak görülmörsünüz.” Wilson’un ilkelerine de değinen Bristol, İzmir’le ilgili kararın bu “ulu ve adil prensiplere” açıkça ters düştüğünü; oysa Amerika’nın, bu prensiplerin gerçekleşmesi için savaşa girmiş

olduğunu; İzmir'in, Batı Anadolu'nun denize tek çıkış kapısı olduğunu; orada 1.500.000 Türk'ün yaşadığını ve Türklerin, oradaki nüfusun yüzde 83'ünü oluşturduklarını vurgulayarak şunları eklemişti: "İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edilmiş olması, Osmanlı ulusunu epey etkilemiş ve onları ümitsizliğe sevk etmiştir. Çeşitli mesajlarınızda açıklamış olduğunuz ilkelere güvenen Osmanlı halkı, kendi geleceklerinin bu denli prensiplerin uygulanmasına dayandığına inanmıştı... Müttefik devletlerin İzmir'le ilgili olarak almış oldukları karar, Türk halkını, Osmanlı ulusunun var olma hakkının şimdi çeşitli devletler arasında kurulacak güdüm sistemiyle ortadan kalkacağına inandırmıştır. Bu denli kararlar tehlikeli rekabet yaratır ve Osmanlı ulusunu ümitsizliğe sevk eder. Bu da Avrupa'nın çıkarları yararına olmayacak ciddi komplikasyonlar yaratır... Müttefik güçler, İzmir'i Yunanistan'a vermekle, binlerce Türk'ün ekonomik mahvına neden olur ve Küçük Asya'da yeni bir Makedonya sorunu yaratır."⁽¹⁵⁹⁾

İzmir'in Yunanlılarca işgalinden sonra yurdun her yanında ve özellikle İstanbul'da yapılan çeşitli mitinglerde halk ve önderleri bu işgali protesto etmeye başlamışlardı.⁽¹⁶⁰⁾ Damat Ferid de, ikinci kabinesini kurduktan sonra yayımladığı bildiride, "bu felaketli devrede padişahın kalbi, milletin kalbi ile beraber çarpıyor. Ben tekrar sadrazam oldum, fakat icap ederse yarın vatanın bir eri olarak vazife ifasına hazırım," demişti.⁽¹⁶¹⁾ Öte yandan, 19 Mayıs'ta Yunanlılar Torbalı, Turgutlu, Karaburun ve Seferihisar'ı; 21 Mayıs'ta Menemen'i; 22 Mayıs'ta, İtalyanlarca boşaltılmış olan Selçuk'u ele geçirmişlerdi. Bu işgallere karşı gösteri ve protestolar sürüyordu. Bu olaylar kaydedilirken, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby, 23 Mayıs'ta Lord Curzon'a gönderdiği mektupta, Fransız yazarı Pierre Loti'nin barış konferansını şöyle uyarmış olduğunu bildirmişti: "İslamın halifesine karşı girişilecek herhangi bir hareket, Afrika'dan Hindistan'a kadar, Bağlaşıklar'ın savı için savaşmış olan binlerce Müslüman arasında tepkilere yol açacak; Fransa'nın çıkarlarını geniş ölçüde etkileyecektir... Fransa'nın saygınlığı ve çıkarları Türk İmparatorluğu'na çözülmez bağlarla bağlıdır."⁽¹⁶²⁾ Aynı

gün (23 Mayıs), 200.000 kişinin katıldığı Sultanahmet mitingi yapılmıştı. Bu mitingin yapıldığı gün Yunanlılar Foça'yı, iki gün sonra da Manisa'yı işgal etmişlerdi.

Saltanat Şûrası

Öte yandan, İzmir olayları ve öteki gelişmelerin yaratmış olduğu sorunları çözümllemek amacıyla 26 Mayıs'ta, padişahın iradesiyle, Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şûrası'nda çeşitli görüşler öne sürülmüştü. Padişah toplantıyı bir söylevle açmış; toplantının amacını açıkladıktan sonra başkanlığı Damat Ferid'e bırakarak çekilmişti. Ali Fuat Türkgeldi'nin anlattığına göre, bu sırada uygulanan Vahideddin, toplantıdan ayrılırken ağlıyor; "karılar gibi ağlıyorum" diyordu. Ancak bu şûra hiçbir karar almadan dağılmış; durumda herhangi bir değişiklik olmamıştı. İngiliz Yüksek Komiseri Calthorp'un, 25 Mayıs'ta Lord Curzon'a gizlice bildirdiğine göre, Damat Ferid, Türk savını İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un dikkatine sunmak amacıyla en erken vakitte Paris'e gitmek için izin dilemişti. Calthorpe, gizli telgrafında şunları eklemişti: "Ferid'e göre, Türkiye güdüm altına alınacaksa, Fransa'nın çürümüş olması ve ABD'nin uyrukları yönetmede denesiz olması nedeniyle, padişah'tan en son köylüye kadar herkesin içten dileği, bu güdümün İngiltere'ye verilmesidir."⁽¹⁶³⁾

Bu sırada Yunanlılar 26 Mayıs'ta Aydın'ı, 28 Mayıs'ta Tire'yi işgal etmiş; aynı gün (28 Mayıs) Erivan Ermeni yönetimi, "Büyük Ermenistan Cumhuriyetini"(!) ilan etmişti. Ermeni militanlara göre Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Sivas, Erzurum ve Trabzon Ermenistan'a katılmış sayılıyordu.⁽¹⁶⁴⁾ Yine bu sıralarda Yunanlıların Aydın'ı işgal etmeleri üzerine,⁽¹⁶⁵⁾ Damat Ferid, Osmanlı Hariciye Nezareti'nden bir yetkiliyi Calthorpe'a göndererek, onun aracılığıyla, Yunanlıların Aydın'a ulaşmış olmalarından ötürü şaşkınlığını ve üzüntüsünü belirtmiş; Paris Barış Konferansı'ndan, Yunan ilerlemesinin sınırlandırılmasını dilemiş; Türkiye'nin yavaşça ve bölüm bölüm bölün parçalanmakta olduğuna yine değinmiş; bu "ıstırapın"

sürmesinin halkı ümitsizliğe sevk ettiğini vurgulamıştı. Calthorpe bu görüşmeyi aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na duyururken, o sırada Türkiye'nin her yanında aynı görüşlerin egemen olduğu uyarısında bulunmuştu.⁽¹⁶⁶⁾ Bu sırada Mustafa Kemal, 28 Mayıs'ta vali ve komutanlara gönderdiği genelgede, ülkenin her yanında toplantılar yapılarak gösteriler düzenlenmesini; güçlü devletlerin temsilcilerine ve padişaha protesto telgrafları gönderilmesini bildirmişti.⁽¹⁶⁷⁾ Bu talimata itaat eden birçok köy, kasaba ve kent ileri gelenleri, belediye üye ve başkanları, sivil ve askeri erkân tarafından İstanbul'a sayısız protesto telgrafları gönderilmişti.⁽¹⁶⁸⁾

Mustafa Kemal

Bu gelişmeler yer alırken, ileride Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatacak olan general Mustafa Kemal, Samsun bölgesini yatıştırarak; silahları toplamak ve varsa şûraları kapatmak resmi göreviyile,⁽¹⁶⁹⁾ sadrazam Damat Ferid tarafından atanmış olduğu 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak ulusal direnişi başlatırken, İngiliz istihbarat servisi, o yöredeki ajanları aracılığıyla, onun eylemlerini izlemeye ve bu konuda İngiliz askeri ve siyasi katlarına sürekli olarak raporlar göndermeye başlamıştı. Bu sırada, ülkenin öteki bölgelerinde de Yunan işgaline karşı çeşitli gösteriler yapılmıştı. Bu gösteriler, uzak köylerde küçük topluluklar tarafından başlatılarak, 23 Mayıs'ta, İstanbul'da, Sultanahmet Camisi meydanındaki büyük mitingle doruğa erişmişti. Bu mitinge 200.000'den çok kişinin katılmış olduğu tahmin ediliyordu. İstanbul'un kimi öteki bölgelerinde de toplantılar düzenlenmişti. Bu sırada, illerden başkente gönderilen birçok telgrafta Yunan işgali lanetlenmişti. Mustafa Kemal de Babiâli'ye gönderdiği 2 Haziran 1919 tarihli telgrafta, İzmir'in Yunanlılarca işgalinin ulus ve ordu arasında derin bir üzüntü yarattığını ve Türk ulusunun "kendi varlığına karşı yapılmış olan bu haksızca saldırıyı hazmedemeyerek asla kabullenmeyeceğini" belirtmişti.⁽¹⁷⁰⁾

Yunan işgaline karşı başlamış olan bu tepki, şahlanmakta olan

Türk ulusalcılığının belirtisi idi. Ulusalcılar, Türk ulusal duygularını kışkırtmaya başlamışlardı. Onların başlıca amacı, Türk yurdunu bölmeyi amaçlayan Müttefik devletlere karşı ulusal direniş başlatmaktı. Padişahın “serfürû edelim” (baş eğelim) önerisine ⁽¹⁷⁴⁾ karşıt olarak Türk ulusalcılar, ulusal direniş örgütü kurulmasını destekliyorlardı ve çok geçmeden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti’ni kurmaya başlamışlardı. Bu derneğin açık, pratik ve uygulanabilir amaçları *Misak-ı Milli*’de yansıtılmış; bunu gerçekleştirmek için bir Heyet-i Temsiliye kurulmuştu. Bu örgütün çizmiş olduğu politika, Kuva-yı Milliye (ulusal güçler) tarafından gerçekleştirilecekti. Görüldüğü gibi, Yunan işgali, Türk ulusal akımının doğmasına neden olan etkenlerden biri olmuştu.

Türk Yurdunu Kurtarma Çabaları

Türk Ulusalçılığının Doğuşunda Temel Etkenler

Mustafa Kemal, Samsun bölgesini yatıştırmak; silahları toplamak ve şûraları kapatmak resmi göreviyle, Sadrazam Damat Ferid tarafından atanmış olduğu 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra ulusal direnişi başlatırken, İngiliz istihbarat servisi, o yöredeki ajanları vasıtasıyla onun eylemlerini izlemeye ve bu konuda İngiliz askeri ve siyasi katlarına sürekli olarak raporlar göndermeye başlamıştı. İngilizlerin, 2. Meşrutiyetin ilanından sonra Trablusgarp'ta çıkan isyanı bastırmak amacıyla, 1908 yılı Eylül ayında oraya gönderilmiş olan Mustafa Kemal'e o tarihten sonra göstermeye başladıkları ilgi, onun Çanakkale'deki kahramanlıklarıyla yoğunlaşmış; Kurtuluş Savaşı döneminde doğruya çıkmıştı.

Türk ulusal akımının doğuşuna ve Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunan başlıca etkenler şunlardı: Dünya Savaşı ve Osmanlı devletini bölmek amacıyla İtilaf Devletleri arasında imzalanmış olan gizli antlaşmalar; İtilaf Devletlerinin savaş amaçları; Mondros Bırakışması; İzmir, Antalya bölgesi ve İstanbul'un işgalleri ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması; Türkiye ile barış imzalamanın geciktirilmesi ve en büyük hata olarak Sevr Antlaşması'nın Türklere zorla kabul ettirilmesi.⁽¹⁾ Tüm bu nedenlere şunlar da eklenebilir: ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ilkeleri; Müttefiklerin savaş gemilerinin İstanbul'a gelmiş olmaları; Müttefiklerin kimi

Türk bölgelerini işgalleri; bırakışma koşullarının ihlali; ayrıca aydın, yetenekli ve kararlı ulusal önderlerin ön sahneye çıkması; İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar ve çıkar düşkünlüğü; Türk ulusalcıların bu anlaşmazlıklardan büyük ölçüde yararlanmaları; Fransa ile İtalya'nın, Türk ulusal önderleriyle anlaşmaya varmaya gönüllü olmaları ve kimi İslam ülkelerinin ve kendi çıkarları için Sovyet Rusya'nın sağlamış oldukları maddi ve daha çok manevi destekler.

İstanbul'daki Gelişmeler

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı gün olan 19 Mayıs'ta, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu "özel, kişisel ve oldukça gizli" telgrafi göndermişti: "Sadrazam (Damat Ferid), 18 Nisan'da (Andrew) Ryan'a, bir gün önce padişahla 4 saat süren bir görüşme yapmış olduğunu söyledi. Padişah ümitsizlik ve depresyon içindedir ve 15 Mayıs'ta görevinden çekilmiş olan Damat Ferid'in yeniden yönetime geçmesinde ısrar ediyor. Ferid'in görüşünce, kendisine destek verilmezse yeniden sadrazamlığa getirilmesinin bir yararı olmayacaktır; ayrıca, barış konferansının Türkiye için ne gibi yeni bir şok hazırlamakta olduğundan emin değildir ve bu denli bir sorunun Anadolu'da kan dökülmesine neden olması olasılığından kaygılanmaktadır. Ferid'in anlattığına göre padişah, İzmir'in Yunanlılarca işgalinin kendi kişisel durumuna ne gibi etkisi olacağını; bu denli bir olay yinelenirse tahtın çökmesine yol açacağını ve bu felaketle ilişkili olarak görülmeyi istemediğini söyledi. Ferid ise İstanbul'u yitirme olasılığının kaygısı içindedir."⁽²⁾

Webb, aynı gün, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Damat Ferid'in yeni bir kabine kurduğunu; bu kabinenin daha önceki gibi aynı kişilerden oluştuğunu, ama yeni kabinenin daha zayıf olduğunu bildirmiş; Yunanistan'ın İzmir'i işgaline karşı İstanbul'da Müslümanlar arasındaki duyguların somutlaşmış olduğunu ve bu

işgale karşı Türkiye'nin her yanından sayısızca protesto mesajları alınmış olduğunu eklemişti.⁽³⁾ Vahideddin'in Damat Ferid'i yeniden sadrazam atadığına dair ona göndermiş olduğu görkemli yazı aynen İngilizceye çevrilerek Webb tarafından 20 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti.⁽⁴⁾ Damat Ferid yine sadrazamlığa getirildikten hemen sonra, 20 Mayıs günü öğleden sonra Webb'i ziyaret ederek ona, padişahın kişisel güvenliği için ciddi kaygıları olduğunu bildirmiş; Webb de ona bu konuda İngiliz askeri katlarına danışacağını söylemişti.⁽⁵⁾

İngilizlerin Mustafa Kemal'i Ordudan Çıkarma Çabaları

Mustafa Kemal, genel müfettiş olarak ve Samsun da dahil, doğu illerini yatıştırma resmi göreviyle 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkınca, oradaki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı L. H. Hurst, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a gönderdiği raporda, Samsun'daki genel duruma değinmiş ve şu yorumu yapmıştı: "İzmir'deki gelişmeler şimdiye kadar herhangi bir yerel olaya neden olmamıştır. Yapılan gösteriler de sınırlanmıştır. Birkaç yüz imza sahibi, (Osmanlı) İçişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndermiş ve dün, pek az kişinin katılmış olduğu bir miting yapılmıştır."⁽⁶⁾ Bu sıralarda, Osmanlı aydınları, ülkenin kurtuluşu için kimi görüşler öne sürmüşlerdi. Bu görüşlerin en önemlileri şunlardı: 1. Padişah Vahideddin'le sadrazamı Damat Ferid'in çevresindekiler, daha çok Liberal Parti ve İngiliz Dostları Cemiyeti'ne dayanarak, İngiltere'nin koruyuculuğu altında kurtuluş sağlamaya çalışmaktaydı. 2. "Wilson Prensipleri Cemiyeti"nin kurucuları olan ve Amerika'da öğrenim yapmış olan Halide Edip'le Ahmet Emin gibi aydınlar, Türkiye'nin, ABD'nin güdümüne verilmesini destekliyorlardı. Bu iki gruba mensup olanlar, Osmanlı devletinin birkaç devlet arasında bölünmesine karşı olarak, onun, tek bir devletin güdümüne (mandasına) verilmesini yeğ tutuyorlardı. 3. Grup, ülkenin kurtuluşu için her bölgenin bağımsız olarak, kendi yeteneklerine

göre yönetilmesini yeğ tutuyordu.⁽⁷⁾ Bölgesel kurtuluş yolları arayan kimi iller, Osmanlı devletinin bölünmesinden kaçınılamayacağına inanarak kendi kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu denli öneriler, padişahın bir iradeyle 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda yapılan Şûra-yı Saltanat'ta öne sürülmüş; ancak o sırada olumlu bir karar alınamamıştı.⁽⁸⁾

Bir süre önce Mustafa Kemal, Samsun'da kendisini güvenlik içinde hissetmeyerek 25 Mayıs'ta Havza'ya ulaşmış; 13 Haziran'a kadar orada kalmıştı. O sırada var olan ciddi ve siyasi duruma ek olarak; ilkin, halkın bir kısmının ve ordunun ulusal savaşıma karşı ilgisizliğiyle karşılaşmıştı. Ayrıca halk ve ordu, sultan-halifenin haince davranışlarından bilgi sahibi değildi ve dahası, padişahlık katına dini ve geleneksel bağlarla bağlıydı. Onların görüşünce, halifeliğin kurtuluşu ve devamlılığı en önemli amaçtı; ayrıca, kurtuluş için mücadele ederken güçlü devletlerin gazabına uğramaktan sakınmaktı. Halkın inancına göre Türkler, güçlü devletlerden tek birisine bile direnişte bulunmak gücüne sahip değillerdi. Alelaide halkla aydınlardan oluşan bir grup da bu görüşe katılmıştı. Dolayısıyla, kurtuluş sağlamaya çalışırken şu iki önemli nokta göz önünde tutulmalıydı: 1. Müttefik devletlere karşı düşmanca davranışlarda bulunmamak; 2. Sultan-Halife ile olan ilişkileri sürdürmek.

Bu sıralarda, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 29 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli ve ivedi telgrafta, sadrazamın, Türk savını İngiltere başbakanı David Lloyd George'a anlatmak için en erken vakitte Paris'e gitmesine izin verilmesini dilediğini bildirmişti. Yine Calthorpe'a göre, sadrazam, kendisine şunu söylemişti: "Türkiye'nin güdüm altına alınması kararı verilirse; Fransa'nın çürük olması ve Amerika'nın uyruk yönetiminde deneysiz olması nedeniyle, bu güdümün İngiltere'ye verilmesi, padişahla halk tarafından desteklenmektedir." Ancak birçok Türk çevre, Türkiye'nin güdümüne tabi tutulması görüşünü desteklemiyorlardı. Balıkesir'de yayımlanan *Doğru Söz* gazetesi, 5 Haziran günkü sayısında mandacıları eleş-

tirerek şunları eklemişti: “Müslüman esir olamaz... Önümüzde iki yol vardır: ya istiklal, ya ölüm.”⁽⁹⁾ Bu sırada sansür edilen aynı günkü *Sebülirreşat* da “Türk ve Türkiye ölmeyecektir” diyordu. Öte yandan, 30 Mayıs günkü *Alemdar* gazetesi şöyle diyordu: “Tek dostumuz olan İngiltere, bugün de bizi bu durumdan kurtaracak tek kurtarıcımız olabilir. İlkın bütünlük ve istiklaliyet; ondan sonra İngiltere’den himaye ve muavenet talebi...” Bu tutuma karşı olan Türk ulusalcılar, ülkenin içinde bulunduğu tehlikeli durumu iyice anlamış olarak, kayıtsız şartsız ve bağımsız; ulusal egemenliğe dayalı yeni bir Türkiye devleti kurulmasını amaçlamışlardı. Mustafa Kemal daha sonra bu durumu anlatırken şöyle demişti: “Amacımız, İstanbul’dan ayrılmadan önce işte bu idi; dolayısıyla, Samsun’a ayak basar basmaz bunu gerçekleştirmeye başlamıştık. Bu amaca göre, ulusu kölelikten kurtarmak ve Türk topraklarında özgür ve egemen olarak yaşamasını sağlamak için, kararlı ve dürüst unsurların en kısa ve doğru yoldan ulusu kendi hak ve bağımsızlığını sağlamaya yöneltmekti.”⁽¹⁰⁾

Öte yandan, sükûn ve düzeni yeniden kurmak amacıyla bizzat kendisi tarafından Anadolu’ya gönderilmiş olan Mustafa Kemal gibi bir generalin denetçi olarak çevrede dolaşması; halkı kışkırtması; İstanbul’a meydan okuması ve bir “ihtilal örgütü” kurmuş olması, Damat Ferid’i kaygılandırmaya başlamıştı. Bu konudaki hatasını anlamış olan sadrazam, sorunu, İstanbul’daki İngiliz yüksek komiseriyle görüşmek amacıyla yüksek komiserliği ziyaret etmiş; ancak Calthorpe o sırada içeride olmadığı için, Komiserliğin baş tercümanı Andrew Ryan’la görüşmüş; ona, “kötü kişilerin olayları kışkırtmalarının önlenmesinin önemine” değinmiş; İstanbul’daki kimi yedek subayların Anadolu içerilerine gitmelerinin engellenmesini dilemişti. Sözlerini sürdüren Damat Ferid, Hüseyin Rauf’un da İstanbul’dan ayrılarak Ayvalık bölgesine gitmiş olduğunu eklemişti. Bunun üzerine Andrew Ryan, İngiliz askeri yetkililerine bu konuda gerekli bilginin verileceğini söylemişti. Amiral Calthorpe, bu konuyla ilgili olarak 8 Haziran’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na bilgi iletirken, Ryan’in kaleme al-

miş olduğu raporun bir suretini de eklemiş ve şu yorumu yapmıştı: “Kimi (Türk) subaylarının Yunanlılara karşı direniş örgütlemek amacıyla İstanbul’dan ayrılmış olduklarını öğrenmiş bulunuyorum. Bu akım o kadar doğal ve yaygındır ki, kendi görüşümce, onu durdurmaya çalışmak ümidi yoktur. Ayrıca, şu da unutulmalıdır: Bu sırada İstanbul’un iç çevresindeki askeri güçler, başkentte olaylar çıkarsa, düzeni korumaya yeterli olmakla birlikte, dış bölgelerde geniş ölçüde patlak vermiş olan düzensizlikleri gidermek için yeterli değildir.”⁽¹¹⁾

Damat Ferid Paris’e Davet Ediliyor

1 Haziran 1919’da Damat Ferid yönetimi, Yüksek Barış Konseyi tarafından Paris’e davet edilmiş; Saray çevresi buna epey sevinmişti.⁽¹²⁾ Tam bu sırada, (2 Haziran) Mustafa Kemal, sadarete Havza’dan gönderdiği telgrafta, İzmir’in işgaline değinerek şu yorumu yapmıştı: “... Ne millet ve ne de ordu, mevcudiyete karşı yapılan bu haksız tecavüzü hazım ve kabul etmeyecektir. Ancak devlet ve ordu, milletin tahlis ve selametine amal buyuran zat-ı akdes-i hazret-i Padişahi’ye olan sadakat-ı tamme ve... Hükümet-i denizenin en kat’i teşebbüsât ve icraatta bulunarak hukuk-u milleti siyaset edeceğini itminan-ı kâmil hasebiyle muhafaza-i sükûnet edebilmekte olduğunu arzeylerim.”⁽¹³⁾ Öte yandan, bir Osmanlı heyetinin Paris’e çağrılmış olduğu haberi İstanbul’da iyimserlik yaratmıştı. 3 Haziran’da Calthorpe’la görüşmeye giden Damat Ferid, Paris’e çağrılmış olmaktan memnun kaldığını ve İngiliz Yüksek Komiserliğinin bu konudaki yardımından ötürü minnettar olduğunu bildirmiş; Fransa yüksek komiserliğinin kendisini bir Fransız savaş gemisiyle Fransa’ya götürmeyi önermiş olduğunu ve bu öneriyi kabullendiğini; kendisine Tevfik Paşa’nın, Hariciye Nezareti Müsteşarı İzzet Fuat Paşa’nın, Bakanlık Siyasi İşler Müdürü Ahmet Reşit’in ve Ali Kemal’in eşlik edeceklerini söylemişti. Calthorpe’un daha sonra Londra’ya bildirdiğine göre, Tevfik Paşa hasta olduğu için Fransa’ya gidişini ertelemişti.⁽¹⁴⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, 4 Haziran'da Yunanlılar Nazilli'yi işgal etmiş; aynı gün, İstanbul'daki kimi kuruluşlar, padişaha gönderdikleri telgrafta, Paris'e gidecek olan delegelere güvenmediklerini bildirmiş; Rıza Tevfik, Ali Kemal ve İzzet Fuat gibi kişiler gönderilirse, bunun ciddi sonuçlara yol açacağı uyarısında bulunmuşlardı. Padişah buna çok kızmış ve Ferid tarafından yatıştırılmıştı. Bu tepkiler üzerine, Ali Kemal'le İzzet Fuat heyetten çekilmişlerdi.⁽¹⁵⁾ Veliâht Abdülmecid de bu sırada padişaha uyarıcı bir mektup göndererek Ferid'in azledilmesini; yeni bir kabine ve ülkeyi Paris barış konferansında temsil edecek yeni bir delegasyon atmasını önermişti.⁽¹⁶⁾ Öte yandan, İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne, 6 Haziran'da kendi hükümetine bir mektup göndererek, Osmanlı yönetiminden, Mustafa Kemal ve yanındakilerin hemen İstanbul'a çağrılmalarını talep etmiş; Kemal'in yurt içinde dolaşmasının kamuyu rahatsız ettiğini öne sürmüştü. Bir gün sonra da Amiral Calthorpe, İngiliz yönetiminden aynı dilekte bulunmuş; aynı gün, Osmanlı Savaş Bakanı, Kemal'e İstanbul'a dönmesini emretmişti.⁽¹⁷⁾

7 Haziran'da, Damat Ferid başkanlığındaki İstanbul yönetimi heyeti barış konferansına katılmak üzere yola çıkmış;⁽¹⁸⁾ 12 Haziran'da Paris'e ulaşmıştı. Osmanlı heyeti yola çıkarken, Mustafa Kemal, İngilizlerin gözüne batmaya başlamıştı. Bu sırada (8 Haziran sabahı) ilginç bir olay kaydedilmişti. Bir süre önce Amerikan misyonuna gönderilmiş olan kimi telgraflar uzun bir gecikmeden sonra hedefe ulaşmıştı, çünkü Mustafa Kemal, Havza'dan çeşitli yerlere birçok telgraf gönderiyordu. İngiliz subayı Yüzbaşı Hurst'un öğrenmiş olduğuna göre Kemal, Harput ve Diyarbakır bölgelerine gizli telgraflar gönderiyor ve yanıtlar alıyordu. Hurst'e göre, Mustafa Kemal'le maiyetinin Havza'da eylemlerde bulunuşu, bölgede "genel huzursuzluk" yaratıyordu. Yine Hurst'e göre, Rumlara karşı kesin bir akım planlanıyordu ve "İzmir'in kurtarılamayacağı" anlaşıncı bu akım patlak verecekti. Dolayısıyla Hurst, bu kritik durumu gidermek için şu üç öneride bulunmuştu: 1. Güvenliği yeniden kurmak ve İngiliz temsilcilerini tehlikeye koymadan onların çevrede

dolaşabilmelerini sağlamak; 2. Bu bölgedeki İngiliz yetkililerini geri çekerek ülkeyi kendi yazgısına bırakmak ve 3. İngiliz yetkililerini bu bölgedeki görevlerinde tutsak olarak bırakarak Müslümanların “maskaraları” durumuna düşürmek.⁽¹⁹⁾

Yıldız Sarayı Yangını

Bu gelişmeler kaydedilirken, 8 Haziran’da, padişahın ikamet ettiği Yıldız Sarayı’nda yangın çıkmış; padişah, bu yangından, İngiliz askerleri tarafından güçlükle kurtarılmış; yangının söndürülmesi için çok uğraşmış olan İngiliz askerlerine Amiral Calthorpe aracılığıyla teşekkür etmişti. Yangının kasten başlatılmış olduğuna inanlar vardı.⁽²⁰⁾ İngiliz subaylarından Binbaşı Bettelheim, yangınla ilgili olarak yapmış olduğu soruşturma sonunda, 10 Haziran’da kaleme aldığı raporda şöyle diyordu: “Yangını kimin başlatmış olduğu hâlâ bir sırdır... Bu yangın sırasında padişah tüm giysilerini ve parasını yitirmiştir. Cimri olarak bilinen padişah, parasını kendi odasında gizli tutuyordu ve onun çok miktarda para yitirmiş olduğu tahmin edilmektedir. Onun küçük oğlu, yanmakta olan binadan güçlükle dışarıya çıkabilmiş; bunun üzerine tüm saray rahat nefes almıştı. Padişahı şimdi büyük bir depresyon içindedir.”⁽²¹⁾

Yangının başlamış olduğu gün olan 8 Haziran’da Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nezareti’ne şu ilginç mektubu göndermişti: “Samsun Sancağından kaygılandırıcı haberler alıyorum. Oradaki kimi kötü niyetli kişiler halkı kışkırtmaya ve olaylar başlatmaya çalışıyorlar. Mustafa Kemal Paşa’nın bu akımda başlıca rolü oynamakta olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla, İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı, Türk Harbiye Nezareti’ne gönderdiği buyrukta, Mustafa Kemal’in görevinden alınmasını talep etmiştir. İç bölgelerdeki kargaşalıklar, soylararası ve dini bir şekil alırsa ciddi olaylar çıkacaktır. Tüm ilgili yetkililere, kendi yönetimleri altındaki ilçelerde olaylar çıkarsa bundan kişisel olarak sorumlu tutulacakları bildirilmelidir.”⁽²²⁾ Böylece, yabancı bir ülkenin yüksek komiseriyle işgal gücü başkomutanı, Osmanlı yönetimine sert buyruk-

lar veriyor ve o yönetim de, bu denli buyrukların etkisini düşünmeden bunları yerine getirmeye çalışıyordu. Bu sıralarda, önemsiz İngiliz yetkilileriyle düzen çevirmekte olan Osmanlı yönetiminin kimi mensupları, sultanlıkla halifelîği sürdürmek ve kendi çıkarlarını sağlamak için, Osmanlı devleti üzerinde İngiliz güdümü kurulması lehinde çalışıyor; Mustafa Kemal'i, kendi planlarına karşıt olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, onların görüşünce, "bu asi general" İstanbul'a dönmeye zorlanmalı; yumuşak davranışlar bir sonuç vermezse, Kemal, ordudan azledilmeliydi.⁽²³⁾

Mustafa Kemal'in geri çağırılması veya görevden alınması yalnız Osmanlı yönetimini ilgilendirmekle kalmamış; İstanbul'daki Müttefik yüksek komiserleri ve özellikle İngiliz yüksek komiseriyle Osmanlı yönetimi arasındaki yazışmalarda konu edilmişti. Bu yazışmaların en yoğun safhasında Sadrazam Damat Ferid, Osmanlı heyetinin başkanı olarak barış konferansına katılmak üzere Paris'te bulunuyordu. Dolayısıyla, onun yokluğu sırasında, İngiliz Yüksek Komiserliği Askeri Ataşesi Tuğgeneral Wyndham Deedes, sadrazam vekili ve İçişleri Bakanı Sabri Efendi ile o sıradaki durumu görüşmek üzere 9 Haziran'da Babıâli'ye gönderilmişti. Sabri Efendi, Damat Ferid'in "zayıf ve güçsüz" bir kişi olduğunu ve onun yokluğunda kendi vekâleti altında iyi işler yapılabileceğini Deedes'e söylemiş; Mustafa Kemal'in o sıralarda göndermiş olduğu raporu ona okumuştur. Bu raporda Kemal, İtilaf Partisi başkan yardımcısı Sadık Bey'i, Şûra-yı Saltanat'ta İngiliz koruyuculuğunu desteklemiş olduğu için epey eleştirmişti. Kemal'in görüşünce, onun (Sadık'ın) bu hareketi ülkenin çıkarlarına hizmet etmekten çok uzaktı. Tuğgeneral Deedes, bu görüşmeyle ilgili raporunda şu yorumu yapmıştı: "Sadrazam vekili Mustafa Kemal konusunda (onun görevden alınmasına) yardımcı olduğumuz için bize teşekkür etmiş; tüm muhalefete karşın, Bakanlar Kurulu'nun, onun (Kemal'in) geri çağırılması kararını almış olduğunu; buna karşı çıkanların, Kemal'in Konya'ya gönderilmesini dilediklerini; ancak Sabri Efendi'nin, İngilizlerin bundan memnun olmayacaklarını söylemiş olduğunu kaydetmişti."⁽²⁴⁾

Türk-Kürt İlişkileri

Bu sırada ulusal akımın önderlerini yakından ilgilendiren konulardan biri de “Kürt sorunu” idi, çünkü kimi Kürt önderleri, İngiliz koruyuculuğu altında “Kürdistan’a” özerklik sağlamak amacıyla İngilizlerle, özellikle İngiliz Binbaşısı Edward Noel’le entrika çeviriyorlardı. Bu amaçla kimi gençlerin Diyarbakır’da kurmuş oldukları “Kürt Derneği,” Binbaşı Noel’in etkisi altına girmişti. Bu haberi 8 Haziran’da gizli bir telgrafla Mustafa Kemal’e duyuran Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey, dernekler yasasına aykırı hareketlerde bulunan bu derneğe karşı soruşturma açtığını bildirmişti.⁽²⁵⁾ Diyarbakır’dan alınmış olan bu haber üzerine, Türk ulusalcılar, ulusal akımı başlatmak eğilimi gösteren kimi Kürt aktivistlere karşı kesin bir politika uygulamak gereğini hissetmeye başlamışlardı. Mustafa Kemal 15 Haziran’da Diyarbakır vali vekiline şu yanıtı göndermişti: “Bütün milletin beka ve istiklalini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadatın memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatanî ve zaruri bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkında tarz-ı hareket acizlerince de pek muvafık görülmüştür.”⁽²⁶⁾ Mustafa Kemal, “hainlerin, zalimlerin, hıyanet ve ihanet esasına dayanan teşekküllerin” dağıtılmasının görev olduğuna; ancak ulus ve yurt savunması esasına dayanarak kurulmuş bulunan derneklere bir biçim birlik kazandırmak gereğine inanıyordu.⁽²⁷⁾

Yine Mustafa Kemal, 17 Haziran’da Kâzım Karabekir’e gönderdiği gizli telgrafta, Diyarbakır’daki Kürt Kulübü’nün, “İngilizlerin teşvikiyle, İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından” ve “Kürdistan’ın maruf beylerinden aldığı çeşitli telgraflar üzerine dağıtıldığını; bu kulübün hiçbir Kürt’ü temsil etmediğini; birkaç serserinin girişiminin sonucu olduğunu; yurt ve ulusun tümüyle bağımsız ve özgür yaşaması uğrunda Kürtlerin her fedakârlığa hazır olduklarını söylediklerini” bildirmiş; Kürtler de dahil, tüm ulusu, yurdun kaderini kurtarma ama-

cında birleştirmek karar ve azminde olduğunu belirtmişti.⁽²⁸⁾ Ertesi gün, Amasya'dan, Edirne'de bulunan 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar'a telgrafla gönderdiği mesajda, "İngiliz koruyuculuğu altında bir bağımsız Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ortadan kaldırıldı ve bu amacı güdenler yola getirildi. Kürtler, Türklerle birleşti" demişti.⁽²⁹⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken Yunanlılar, 12 Haziran'da Bergama'yı işgal etmiş; 17 Haziran'da da Menemen'de katliam yapmışlardı. Aynı gün Amiral Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, İstanbul'daki durumun gittikçe karışık ve ciddi olmaya başladığını bildirmiş; şunları eklemişti: "Yıldız yangınının bu yana sinirleri epey bozulmuş olan padişah, ulusalcı partinin girişmiş olduğu ve kendi tahtını veya hayatını tehdit eden davranışlarından korkmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin kalıntılarından oluşan bu parti, Veliht Abdülmecid'i, onur başkanı olmaya inandırmıştır. Veliht, dün, padişaha, ultimatoom biçiminde bir mektup göndererek Sadrazam Damat Ferid'in azledilmesini; yeni bir kabine kurulmasını ve Paris'e yeni bir heyet gönderilmesini talep etmiştir."⁽³⁰⁾ Bu entrikalardan sonra Paris'e ulaşan Osmanlı heyetinin başkanı Damat Ferid, Barış Konseyi'nin huzuruna çıkarak Türk savını öne sürmüş; savaş suçunu İttihat ve Terakki'ye yüklemiş; işgallere son verilmesini dilemişti.⁽³¹⁾

Amasya Tamimi (Genelgesi)

Türk Ulusalıcıların hazırlamakta oldukları Amasya toplantısından bir süre önce, Samsun'daki İngiliz denetim subaylarından Yüzbaşı L. H. Hurst, 12 Haziran'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a oldukça ilginç olan şu raporu göndermişti:

"1 Haziran'da, tercüman Yüzbaşı Slater ve Samsun'daki denetim subayı ve oradaki Hintli askerlerle birlikte Samsun'dan ayrıldım. Bir gün önce, akşam üzeri, Samsun'daki Rum Metropolit (Piskopos) Yermanos beni görmeye geldi ve bana, Havza'daki piskopostan kaygılandırıcı haberler aldığını; Mustafa Kemal'in orada

kendi örgütünü faal olarak kurmakla meşgul olduğunu ve birçok Rumların hapse atıldığını söyledi... Havza'ya ulaştım ve bir Rum hanında konakladım. Rum Ortodoks piskopos beni görmeye geldi ve bana, 30 Mayıs Cuma günü, Havza'daki camide bir merasim yapıldığını; daha sonra da belediye binası önünde halka açık bir toplantı yapıldığını; bu toplantıya katılanlar arasında belediye başkanı, kaymakam ve Mustafa Kemal'in de bulunduğunu; ancak onun konuşmadığını bildirdi. Piskoposun söylediğine göre, toplantı sırasında, 'Regie memuru' yetkilisi Fuat Efendi, Mustafa Kemal'in de kışkırtmasıyla, radikal bir konuşma yaptı. Toplantıda hazır bulunanlara, İzmir'i kurtarmak için kendi hayatlarını ve mülklerini feda etmeye hazır olmaları bildirilmişti... Ertesi gün sabahleyin General Mustafa Kemal'i ziyaret ettim. Beni uygun biçimde karşıladı. Onun misyonuyla ilgili olarak kuşkulu olduğumu ona sezdirmedim.

Genel durumu iyileştirmek ve güvenliği yeniden kurmak için gerekli olan önlemleri görüştük. Bana, içme suyu iyi olan Havza'da bir süre kalması ihtimali olduğunu; ancak birkaç günlüğüne Amasya'ya gitmek istediğini; Merzifon'a gidip gitmeyeceğinden emin olmadığını; daha sonraları Anadolu içerilerine gitmek istediğini ve bir süre sonra da Trabzon ve Erzurum bölgelerini ziyaret edeceğini söyledi... O gün öğleden sonra saat 1.30'da ben Havza'dan ayrılırken bir fesatın hazırlanmakta olduğunu hissettim. Üç saat sonra Merzifon'a ulaştım. 8 Haziran günü sükûnetle geçti. Bu günün sabahında, Amerikan misyonunun çeşit tarihli 10 telgrafı geldi. Bu gecikmenin nedenini sordum; Mustafa Kemal'in, Havza'daki telgraf hattını kendi mesajlarını göndermede devamlı surette kullandığı bildirildi.

Daha önce de öğrenmiş olduğum gibi, Mustafa Kemal, Harput ve Diyarbakır gibi uzak bölgelere telgraflar göndererek yanıtlar alıyordu... Bir gün önce, Havza'da bulunan bir Gürcü, durumun sakin olduğunu bildirmişti. Mustafa Kemal hâlâ orada idi... Çevredeki genel huzursuzluğun, gayet faal olan Mustafa Kemal'le yandaşlarının Havza'da bulunuşlarıyla ilgili olmadığı söylene-

mez. Kemal'in, 30 Mayıs'ta Havza'da yapılmış olan mitingde bulunmuş olması bile onun geri çağrılmasını gerektirir. Buna ek olarak, kendisi, iç bölgelerdeki kentlerle telgrafla ilişki kurmuş; onun adamları, komşu kent ve köylerin birçoğunda eyleme geçmişlerdir. Onların oralarda bulunuşları, uzlaşmaya yardımcı olmamıştır. Rumlara karşı kesin bir akım başlatmaya çalıştıkları görüşündeyim. İzmir kurtarılamazsa harekete geçeceklerdir.”⁽³²⁾

Müttefik Yüksek Konseyi'nin Damat Ferid'i Aşağılaması

Amasya toplantısından bir gün önce (17 Haziran) Paris'te, Müttefiklerle ortaklarının Yüksek Konseyi oturum yapmıştı. Bu toplantıya, o sırada Paris'te bulunan ve Sadrazam Damat Ferid'le Rıza Tevfik ve Tevfik Bey'den oluşan Osmanlı delegasyonuna söz hakkı verilmişti. Damat Ferid, Yüksek Konseye sunduğu dilekçede, Osmanlı devletinin savaşa girişinin kısa bir tarihçesini vermiş; İttihat ve Terakki'yi, Hristiyanlarla Müslümanlara karşı kırımlar yapmakla suçlamış; İttihatçıların yargılanacaklarını açıklamış; Osmanlı halkının, kendi ülkesinin boşaltılmasını dilediğini söylemiş; İzmir'de (Yunanlılarca) savunmasız Müslümanlara yapılmış olan korkunç aşırılıklara değinmiş; Osmanlı devletinin savaştan önceki bütünlüğünü sürdürmesini dilemiş; halkının çoğunluğu Müslüman olan Trakya, Güney ve Batı Edirne'nin iadesini istemiş; ABD Başkanı Wilson'un prensiplerine değinerek, Osmanlı devleti yeniden bölünürse Doğu'daki dengeyi bozacağı uyarısında bulunmuştu. Ancak arsız gözlerini Türkiye'nin kaynaklarına dikmiş olan Müttefikler, savaş ganimetleri konusunda henüz bir anlaşmaya varmamış oldukları için Osmanlı heyeti Paris'ten eli boş olarak İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı.⁽³³⁾

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, aynı gün (17 Haziran) Dışişleri Bakanlığı'na şu ilginç, oldukça gizli ve ivedi telgrafi göndermişti: “Veliaht (Abdülmecid) padişaha gönderdiği özel mektupta şu uyarıda bulunmuştur:

Osmanlı devleti şu anda, kuruluşundan beri maruz kalmadığı bir bunalım ve felaketle karşı karşıyadır... İmparatorluk yönetiminin gelecekteki yazgısını, hiçbir kimsenin güvenmediği, deneyimsiz olan ve genel güvene sahip olmayan birkaç kişinin elinde bırakmaktan daha tehlikeli bir durum olamaz..."⁽³⁴⁾ Hiç kuşkusuz, veliahtın bu mektubu padişahı epey kızdırmıştı. Bu gelişmeler kaydedilirken, 1919 yılı Haziran ayının ikinci yarısında Mustafa Kemal, meslektaşlarını, düşmana karşı direniş konusunu görüşmek ve gerekirse Anadolu'da fiili bir yönetim kurmak olanaklarını araştırmak amacıyla Amasya'da gizli bir toplantıya katılmaya çağırmıştı. 18 ile 22 Haziran arasında yapılan ve uzun süren toplantılarda önemli konular görüşülmüş ve kararlar alınmıştı. Görüşülen konular arasında görüş birliğiyle kabul edilmiş olan ulusal direnişe ek olarak, Anadolu'da ulusal bir yönetim kurmak olanağı üzerinde de durulmuştu; ancak bu konuda bazı tartışmalar olmuştu.

Ayrıca, silahlı direniş ve Bolşeviklerden yardım sağlamak gibi ihtilaflı sorunlar da kimi güçlülere neden olmuş; sonuçta şu kararlar alınmıştı: 1. Ulusal direniş başlatmak ve 2. Gerekirse, Anadolu'da fiili bir yönetim kurmak. Gizlilikle alınmış olan ikinci karar, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'le kimi ordu komutanlarına bildirilmiş; onlar da bunu kabullenmişlerdi. Bu gizli maddeye göre, gerekirse, Orta Anadolu'da Ali Fuat ve Doğu Anadolu'da Kâzım Karabekir komutasındaki askeri güçler, bölgelerinin sivil ve askeri yönetimini üstleneceklerdi.⁽³⁵⁾ Amasya toplantısında alınmış olan 1. karar, bir süre sonra Mustafa Kemal tarafından bir genelge biçiminde hazırlanarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan kimi ordu komutanlarına, sivil ve öteki yetkililere iletilmişti. Genelgede şunlar belirtilmişti: "Ülkenin bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlike içindedir. Yönetim, üstlenmiş olduğu görevi yerine getiremiyor ve Türk ulusuna hiçbir ilgi göstermiyor. Ulusun bağımsızlığını ancak kendi enerjisi kurtarabilir. Ülkeyi yabancı etkisinden ve her tür denetimden kurtarmak; ulusun durumunu incelemek ve onun haklarını dünyaya karşı korumak amacıyla ulusal bir kongre toplanması gerekiyor. Dolayısıyla,

Sivas'ta ulusal bir kongre düzenlenmesi için karar alınmıştır. Bu kongreden önce, Erzurum'da da bir kongre düzenlenecektir.”⁽³⁶⁾

Amasya toplantısı ve bildirisi, Türk ulusal akımının başlangıcı ve en önemli evrelerinden biri idi, çünkü ilk kez olarak ulusal direnişin prensipleri bir protokol halinde yayımlanmış; bu protokolü ihtilalci önderler imzalamıştı. Bu önderler, Türk yurdunun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için söz vermişlerdi.⁽³⁷⁾ Gerçekte bu deklarasyon, Türk ulusalcılarının “bağımsızlık bildirgesi” idi ve bunu izleyen günlerde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınacak olan yeni kararlara yol açmıştı. Bu sıralarda Mustafa Kemal'in Doğu'da direniş örgütlemeye çalıştığı biliniyordu. Bu gelişmeler üzerine İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'la General Milne, Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını veya görevinden alınmasını sağlamak amacıyla Osmanlı yönetimine baskı yapmaya başlamışlardı. Amiral Calthorpe, Amasya toplantısından sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 23 Haziran'da gönderdiği gizli telgrafta, Gelibolu savaşı sırasında büyük ün sağlamış olan Mustafa Kemal Paşa'nın, bir ay kadar önce, Sadrazam (Damat Ferid) tarafından Samsun'a askeri müfettiş atandığını; bu atanmanın “hiç kuşkusuz iyi niyetle yapıldığını; ama Mustafa Kemal Samsun'a ulaşınca, orada, yabancı düşmanı ve ulusal duyguların kaynağı biçimine geldiğini; onun geri çağrıldığını, ama bu çağrının o güne kadar hiçbir etkisi olmadığını” bildirmişti. Bu belgeyi yorumlayan Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden George Kidston şu çıkmayı kaleme almıştı: “Mustafa Kemal hakkında hiçbir şey bilmiyorum.”⁽³⁸⁾

Bu sırada, Osmanlı Erkânı Harbiye Reisi Cevat Paşa (Çobanlı), İngilizlerin, Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını talep ettiklerini ona (Kemal'e) ivedilikle bildirmişti. Bu gelişmeler üzerine İngilizler, Mustafa Kemal'in eylemlerini büyük bir titizlikle izlemeye başlamış; onu ordudan çıkarmak için İstanbul yönetimi üzerinde baskı kullanmaya başlamış; bunda başarı sağlayınca, Mustafa Kemal daha önce davranarak 9 Temmuz'da ordudan istifa etmek zorunda kalmıştı.⁽³⁹⁾

Damat Ferid'in Paris'ten İstanbul'a Dönüşü

1919 yılının Haziran ayı başlarında Paris Barış Konseyi bir Osmanlı heyetinin konferansa giderek Türkiye'nin savını öne sürmesine izin vermiş; Damat Ferid buna çok sevinmişti. 17 Haziran'da, Osmanlı devletini temsilen Paris Barış Konferansı'na çağrılmış olan heyete başkanlık eden Damat Ferid, 23 Haziran'da Konseye bir dilekçe sunarak, Osmanlı devletinin bölünmesine veya güdüm altına alınmasına karşı çıkararak kimi "aşırı" dileklerde bulunmuş; Osmanlı devletinin savaştan önceki duruma getirilmesini dilemiş; bu davranışıyla konferans üyelerini kızdırmış ve 25 Haziran'da, Barış Konseyi adına Fransa Başbakanı Georges Clemenceau tarafından epey haşlanmış; hakarete uğramıştı. Ona şu aşağılayıcı yanıt verilmişti:

"Müttefik devletlerin konseyi, Ekselansınız tarafından 17 Haziran'da sunulmuş olan dilekçeyi dikkatle inceledi. Ekselansınız, o günlerdeki olaylardan Türk yönetiminin sorumlu olduğu suçlamalarını önemsiz olarak göstermeye veya anlatmaya teşebbüs etmediniz. Türkiye'nin Müttefiklerle savaşa tutuşması için bir özürü olmadığını; Almanya'nın boyun eğici bir aleti olduğunu kabul lendiniz ve yönetimin yapmış olduğu kötülüklerden Türk halkının sorumlu olmadığı görüşünü öne sürdünüz. Konsey bu iddiaları kabul edemez. Bir ulus, onu yönetenlerin hareketleriyle yargılanmalıdır. Türklerin yetenekleri arasında yabancı soyları yönetme yeteneği olduğu kabul edilemez. Türk yönetiminin kurulmuş olduğu yerlerde refahın ortadan kalktığı ve kültür düzeyinin aşağılandığı açıktır. Türk, fethettiği her yeri yıkmıştır... Türkiye, kışkırtma olmadan ve kasten İtilaf ülkelerine saldırmış; ancak yenilgiye uğratılmıştır; dolayısıyla, muzaffer olanların görevi, onun çok uluslu imparatorluğunda yaşayan çeşitli halkların kaderini kararlaştırmaktır... Dünyanın her yanındaki düşünce sahibi Müslümanlar ve İstanbul'daki yönetimin modern tarihi, Türkler için bir gurur kaynağı olamaz. Orada (İstanbul'da) bulunan Türk, pek yeteneği olmayan ve pek az başarı sağlamış olan bir görevi üstlenmiştir.

Türk'ü, daha mesut koşullar içinde, kendi yeteneğine uygun ve daha az karmaşık (kompleks); güç, rüşvet ve entrikalardan arındırılmış bir ortamda çalışmaya bırakırsanız, o zaman kendi ülkenize ve dinine daha çok parlaklık ekleyebilirsiniz... Türk soyuna mensup olanlara geniş kapsamlı ve bilgisel kültür gibi yüce bir yöntem izlemelerini sağlayabilirsiniz, size, her türlü yardımda bulunmaya hazır olacağız.”⁽⁴⁰⁾

Bu anlamsız görüş ve sözcüklerin ardında Türklüğe karşı geniş çapta aşağılamaların sırttığına kuşku yoktu. Dolayısıyla, Batılı emperyalistlerin bu denli ukalalıklarına şaşmamak olanaksızdır.

Yine bu sırada, Damat Ferid'le hempalarının barış konferansında haşlanmalarından hemen sonra, İngiliz yetkililerinden Maurice Hankey, barış konferansı sekreteri M. Dutasta'ya 27 Haziran'da şu mektubu göndermişti: “Başlıca Müttefik Güçler, bugün öğleden sonra şu kararları almışlardır: 1. ABD, eski Türk İmparatorluğu'nun bir bölümü üzerinde güdüm (manda) kabul edip etmeyeceğine dair bir karar alıncaya kadar Türkiye ile barış imzalama konusu ertelenmiştir; 2. Türkiye delegasyonuna teşekkür edilerek, kendi ülkesine dönmesi nezaketle bildirilmelidir.”⁽⁴¹⁾ Böylece Damat Ferid harekete uğramış ve eli boş olarak İstanbul'a dönmüştü.⁽⁴²⁾

İngiliz Baskısı ve Mustafa Kemal'in İstifası

Mustafa Kemal'i İstanbul'a getirtmek veya onun, Amasya toplantısından sonra ordudan azledilmesi için çaba harcayan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 23 Haziran'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, yaklaşık olarak bir ay önce sadrazam tarafından Samsun'a askeri müfettiş olarak iyi niyetle atanmış olan Mustafa Kemal'in, oraya ulaştıktan sonra, “Yabancı düşmanı ulusal duyguların yayılımcısı” haline geldiğini bildirmiş ve şunları eklemiştir: “Onun geri çağırılması talep edilmiştir; ama bu talep şimdiye kadar yerine getirilmemiştir. Sadrazam vekili bu talebin yinelenmesine dair bana güvence vermiştir.”⁽⁴³⁾

Bu sıralarda, Amiral Calthorpe'la 30 Ekim 1918'de bırakış-

ma Antlaşmasını imzalamış olan Donanma Bakanı Hüseyin Rauf da tehlikeli bir adam olarak görülüyordu. Calthorpe'a göre, bu kişi de, "İzmir'in eski valisi Mehmet Nurettin Paşa ile birlikte, Bandırma dolaylarında kışkırtıcı davranışlarda bulunuyordu." Bu telgraf İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle karşılanmış ve Lord Curzon'un yardımcılarında George Kidston tarafından şöyle yorumlanmıştı: "Mustafa Kemal hakkında hiçbir bilgim yoktur; ancak Rauf Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öteki üyeleri gibi Malta'ya sürülmelidir. Herhalde, Bırakışma Antlaşmasını imzalamış olan kişi olduğu için özgürce davranışına göz yumulmuştur. Kendisi cesur bir subaydır ve Türk donanmasındaki durumu, Enver'in ordudaki durumuna benzer."⁽⁴⁴⁾

Yine bu sıralarda, Batı Anadolu'da Yunan barbarlıkları sürüyordu. Bunun üzerine, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 8 Temmuz'da bildirdiğine göre Padişah Vahideddin, kendisine özel bir mesaj göndererek, Aydın ilinin mezbaha haline geldiğini; Yunanlıların taşkınlıklarını önlemek için önlem alınmasını; Anadolu halkını yatıştırmanın büsbütün olanaksız olduğunu; ordu terhis edilmiş olduğu için, düzeni korumak amacıyla gönderecek askeri olmadığını; Müttefiklerin de orada askerleri bulunmadığını; gidişin korkunç ve tehlikeli olduğunu ve kaçınılmaz olan felaketleri ancak İngiliz yönetiminin önleyebileceğini bildirmişti.

Aynı gün padişah, kendi adına sadrazam ve dışişleri bakanını Calthorpe'a göndererek, Ege'deki durumdan yakınmış; Yunan işgalinin sınırlandırılmasını ve Yunan askeri birliklerine İngiliz subaylarının denetici olarak yerleştirilmesini dilemişti.

Öte yandan, Damat Ferid'in Paris'teki konferansta başarısızlığa uğramış olması, ona karşı güçlü bir akım başlatmış ve sonuçta, 20 Temmuz'da görevinden çekilmek zorunda kalmıştı; ancak Padişah Vahideddin, kayınbiraderi Damat Ferid'in etkisi altında kalarak, onu, 21 Temmuz'da yeni bir kabine kurmakla görevlendirmişti. Bu gelişmelerle ilgili olarak Amiral Calthorpe 23 Temmuz'da Curzon'a şu gizli ve ivedi telgrafi göndermişti: "Ferid Paşa 21 Temmuz'da yi-

ne yönetime geçti... Ferid'in, Mustafa Kemal'i İstanbul'a getirtme çabalarının sonucu şu olmuştur: Kemal ordudan istifa ederek, olaylar çıkarmak için Erzurum bölgesinde kalmıştır."⁽⁴⁵⁾

Bu gelişmelerden kısa bir süre önce, Atina'daki Amerikalı M. Green, 25 Haziran'da Amerika'nın barış görüşmeleri komitesine gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "Burada (Atina'da) henüz doğrulanmamış olan haberlere göre, Yunan askeri güçleri Bergama'da yenilgiye uğratılarak, iç bölgelerdeki Menemen'e çekilmiş ve öç almak amacıyla yüzlerce sivil Türk halkı katletmiş; genel olarak yağmalar yapmıştır. Yaralıları tedavi etmek amacıyla oraya İngiliz ve İtalyan doktorları gönderilmiştir... İzmir de yeni bir Makedonya olacaktır. Venizelos... Yunan emperyalizminin sözcüsü olmuştur. Tüm Avrupa ulusları Türkiye'den çıkmalı ve Türkiye, tüm halklarının çıkarları yararına yönetilmelidir."⁽⁴⁶⁾ Ancak bu denli uyarılara Müttefiklerin kulakları kapalı kalmıştı.

Amiral Calthorpe da 10 Temmuz'da Lord Curzon'a gönderdiği mektuba, Samsun'daki İngiliz denetim subayı Yüzbaşı Perring'in 26 Haziran'da göndermiş olduğu şu ilginç raporun bir suretini eklemişti:

"...Buradaki Rum Başpiskoposu, Rum köylülerin kendi kendilerini savunmak için harekete geçtiklerini söylemiştir. Bu büsbütün yalandır. Bu 'köylüler' çetecidir... Başpiskopos bu tutumunu sürdürdükçe buradaki durumda bir iyileşme olamaz ve düzen kurulamaz. Başpapaz, ülkenin gelişmesi ve düzenin kurulması için çalışmıyor; tüm enerjisini siyasi amaçlara ve propagandaya harcıyor. Bu nedenle onun buradan kaldırılmasını dilerim."

Bu soruna Lord Curzon'un dikkatini çeken Calthorpe şu yorumu yapmıştı: "Başpapazın oradan kaldırılması için Yunan yüksek komiserliğiyle gayriresmi olarak temas ettim ve Başpiskoposun yakında oradan kaldırılmasını ümit ederim." İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden WEE (ad verilmiyor) de şu yorumu yapmıştı: "Rum Başpiskopos, Rum çetelerini desteklemeyi bir görev olarak sayıyor ve Mustafa Kemal yola gelmezse, görünüşte başpiskopos çok haklı olacaktır."⁽⁴⁷⁾

Mustafa Kemal “Asi” İlan Ediliyor

Bu sırada, İngiltere’nin Karadeniz Ordusu Başkomutanı General George F. Milne, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe’a, General Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa’nın İstanbul’a çağrılmalarıyla ilgili olarak 30 Haziran’da bir mektup göndermişti. Bunun üzerine Calthorpe, bu mektubun bir suretini 3 Temmuz’da Lord Curzon’a iletirken şu yorumu yapmıştı: “Almış olduğum raporlara göre, Sivas ve Konya ilçelerinde silahlı çeteler kurarak Müttefiklerin çıkarları zararına harekete geçilmesi amacı güden ciddi bir akım başlamış olduğu anlaşıyor. Görünüşte bu akım, İttihat ve Terakki’nin ajanları tarafından yönetiliyor ve Osmanlı yönetimiyle bir ilişkisi yoktur. Bu akımın başlıca kışkırtıcıları Sivas’ta general Mustafa Kemal ve Konya’da General Ahmet Cemal paşalardır. Her iki general de kolordu komutanları olarak görevlendirilmişlerdi. 6 Haziran’da Osmanlı Harbiye Nezareti’nden, Mustafa Kemal’in görevinden alınmasını talep etmiştim. Bu emir, Osmanlı Harbiye Nezareti’nce 8 Haziran’da ilgililere gönderilmişti; ancak bu general, şimdiye kadar bu emre uymamıştır. Bu akımın daha da yayılmasını önlemenin önemi göz önünde tutularak, Osmanlı yönetimine, bu subayların derhal İstanbul’a dönmelerini emretmesini bildiriniz.”⁽⁴⁸⁾

Mustafa Kemal ordudan istifa etmiş olduğu halde, İstanbul’daki İngiliz askeri ve diplomatik temsilcileri onu Osmanlı başkentine getirtmekle ilgili çabalarından vazgeçmemiş; bunu gerçekleştirmek için gayretlerini yoğunlaştırmışlardı. Ancak Sadrazam Damat Ferid, kendisiyle görüşen İngiliz Askeri Ataşesi Tuğgeneral Wyndham H. Deedes’e, yönetimin, Mustafa Kemal’le resmi bir ilişkisi kalmadığını; Doğu illerindeki tüm askeri ve sivil yetkililere, ona, yasa dışı kişi (asi) işlemi yapmalarını emredeceğini söylemiş; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Mustafa Kemal’in “haydut” ilan edilmesini sevinçle karşılamışlardı. Yalnız, C. E. S. Palmer adlı bir yetkili şu ilginç yorumda bulunmuştu: “O (Mustafa Kemal), hükümetin tehditlerine herhalde gülecektir... Bu arada Yunanlılar

aleyhindeki kışkırtma Müttefiklere de yöneltilmeye başlamıştır. Yenilgiye uğratılmadan, ülkenin iç bölgelerine ilerleyecek kadar yeterince askeri gücümüz olmasını ümit ederim. Bu denli bir askeri ilerleyişin düşmanca hareketleri kışkırtması muhtemeldir. Bu gibi bir çatışmada askerlerimiz geri püskürtülürse, bunun haberi Ermenistan ve Kürdistan'da tepkilere neden olabilir. Şimdiki durumda, bu Türk generalinin tutumu yerel kamu üzerinde üzücü bir etki yaratmıştır.” Başka bir yetkili de, Anadolu'daki kötü durumun daha da kötüleşmiş olduğu görüşünü öne sürmüştü.⁽⁴⁹⁾

Öte yandan, Samsun'daki Türk askeri güçlerinin komutanı İbrahim Refet, 8 Temmuz'da, Samsun'daki İngiliz askeri denetim subayına gönderdiği mektupta, “Hintli Gurkha askeri birliğinin iç bölgelere sevk edilmesine izin vermediğini; bu askerler, merkezi yönetimin izni olmadan oraya gönderilirse onlara karşı direnişte bulunacağını” bildirmişti. Bunun üzerine Amiral Calthorpe, Askeri Ataşesi Tuğgeneral Deedes aracılığıyla sadrazama gönderdiği mektupta, Refet Bey'in derhal İstanbul'a çağrılmasını emretmesini bildirmiş; ayrıca, bu sorunda “parmağı olan” Mustafa Kemal'in de başkente dönmesinde ısrar etmişti. Damat Ferid, yönetimin Mustafa Kemal'le artık resmi ilişkisi olmadığını; ancak Doğu illerindeki tüm askeri ve sivil yetkililere, onun (Kemal'in) “yasa dışı” bir “haydut” olduğunu bildirmeyi önermişti. Ayrıca, Samsun'daki Türk komutanı İstanbul'a dönmezse, yönetimin Mustafa Kemal'e yapmış olduğu muamele ona da uygulanacaktı. Calthorpe, bu gelişmelerle ilgili olarak, “içerideki akımın ne kadar yayılmış olduğunu saptayamadığını; ancak tüm sorunla ilgili olarak General Milne'le temas ettiğini” eklemişti.

İngiliz yetkililer, Samsun'daki Türk komutanın bu sıralarda Gurkha'lara karşı savurmuş olduğu tehditlerden epey rahatsız olmuşlardı. Amiral Calthorpe, General Deedes vasıtasıyla Sadrazam Damat Ferid'e 9 Temmuz'da gönderdiği notada, bu denli tehditlerin yapılmakta olduğu bölgenin, bu olaylarda parmağı olduğuna güçle inanılan Mustafa Kemal'in müfettişliği dahilinde olduğunu öne sürerek yine şu talepte bulunmuştu: “Mustafa Kemal der-

hal İstanbul'a dönmelidir; bu olmazsa, Osmanlı yönetiminin taleplerine karşı çıkan bu subaya karşı benim emretmiş olduğum gerekli önlemler ivedilikle alınmalıdır." Ancak, İngiliz yetkililerinin bir ale-ti durumuna gelmiş olan Damat Ferid, onların müdahale tehditlerini karşılayamayınca, kukla Osmanlı yönetimine talimatlar yağdırılmaya başlanmıştı. Gerçekte, bu yönetimin etkisi İstanbul'un surlarını aşmıyordu. Ferid'in mazereti şuydu: "Hükümet, Anadolu ilçelerinde harekâta geçebilmek için gerekli askeri güce sahip değildir."⁽⁵⁰⁾

Amiral Calthorpe, 2 Temmuz'da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektupta, Sivas'ta Mustafa Kemal ve Konya'da Cemal Paşa, "Müttefiklere karşı olarak Sivas ve Konya ilçelerindeki akımın kışkırtıcıları oldukları için" her ikisinin de görevlerinden alınmalarını ve onların koşulsuz olarak ivedilikle İstanbul'a dönmelerini talep etmişti. Onun görüşünce, "şovenistler, ya İstanbul'da üstünlük sağlayacak veya herhangi bir ilin merkezinde, İstanbul'a karşı olarak" örgütleneceklerdi. Bu sıralarda Damat Ferid İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Thomas Hohler'le görüşmüş; durumun süratle dayanılmaz bir kerteğe geldiğini; Mustafa Kemal ve ötekilerin tutuklanmaları için gerekli buyruğun verilmesini 3 saat süren tartışmalardan sonra sağlayabilmiş olduğunu söylemiş; padişah istifa ederse İngiliz yönetiminin ona korunma sağlayıp sağlamayacağını sormuştu. Amiral Calthorpe, bu konuda Londra'ya danışması gerektiğini 17 Temmuz'da Damat Ferid'e bildirmiş; Londra'ya danışınca, Dışişleri Bakanlığı ona 18 Ağustos'ta gönderdiği telgrafta padişahın güvenliğinin sağlanmasını tasvip ettiğini bildirmişti.⁽⁵¹⁾

Mustafa Kemal'in örgütlemiş olduğu akımın Müttefikler için ne kadar tehlikeli olduğunu, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Deniz Yarbay Heathcote Smith, 3 ile 24 Temmuz tarihleri arasında İstanbul'la Trabzon arasındaki yöreleri gezdikten sonra hazırladığı 24 Temmuz 1919 tarihli raporunda doğrulamış; şunları eklemişti: "İçeride ciddi bir akım başlamış bulunuyor. Temmuz ayında başlangıç evresinde olan bu akım, 8 Temmuz'da

Erzurum'da yapılan açıklamadan sonra meydana çıkmıştır ve bugün, Türkiye'nin her yanında Ulusal Hakları Savunma Dernekleri resmen kurulmuş bulunuyor." Heathcote Smith, bu akım hakkında Türklerden sağladığını iddia ettiği ayrıntılı bilgileri verdikten sonra şu yorumu yapmıştı: "29 Temmuz'da benimle görüşen Albay Selahattin Bey, bir an coşarak, bana, Türkiye'yi kurtarmak amacıyla her şeylerini feda eden Mustafa Kemal ve yandaşlarının temiz yurtseverliklerini her Türk'ün anlaması gerektiğini söylemiştir."⁽⁵²⁾

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz yetkililerinin de kışkırtmasıyla, Osmanlı yönetiminin İçişleri Bakanı Ali Kemal vasıtasıyla illere gönderilen bildirilerde ulusal akıma karşı tehlike işareti verilmiş; halk, ulusalcılara karşı kışkırılmaya başlanmıştı ve bu da ulusalcı komutanların etki ve yetkilerine zarar veriyordu.⁽⁵³⁾ Bu sırada, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri ile işgal ordusu başkomutanının baskısı üzerine Osmanlı yönetimi Mustafa Kemal'in görevine son vermek kararını almıştı; ancak bundan bilgi sahibi olan Kemal hemen harekete geçerek görevinden istifa etmişti. Samsun'da, Yüzbaşı Hurst'un yerini almış olan İngiliz Teğmeni J. S. Perring, 5 Temmuz'da Amiral Calthorpe'a gönderdiği mektupta, Mustafa Kemal'in görevden alınmış olduğunu; Amasya'dan ayrılarak kendi maiyetiyle birlikte Erzurum'a hareket ettiğini; halka yayımladığı bir bildiride yalnız kendisinin vereceği buyruklara itaat etmelerini; İstanbul yönetiminin yeteneksiz olduğunu ve ülkeyi "satmakta olduğunu" bildirmişti.

Yine Teğmen Perring'in anlattığına göre, Mustafa Kemal'in düzenlemiş olduğu toplantılar "biraz" huzursuzluk yaratmış olmakla birlikte, "görünüşte tüm akım pek az başarılı olmuş ve birçok kişilerce ilgiyle karşılanmamıştı;" ama Perring, bu sırada çeteler kurulmuş olmasının çok ciddi bir sorun olduğunu eklemişti. Amiral Calthorpe, Lord Curzon'a 25 Temmuz'da gönderdiği mektuba Perring'in raporunun bir suretini de ekleyerek, Mustafa Kemal'in ordudan istifa ettiğini; Osmanlı yönetiminin onunla olan ilişkilerini kestiğini ve onu "yasa dışı" olarak ilan etmeyi tasarladığını bildirmiş; şunları eklemişti. "Onun (Kemal'in) yasa dışı ilan edilme-

sinde ısrar edeceğim. Şimdilik, onun kötülük kaynağı bir güç haline gelip gelmeyeceğini tahmin etmek güçtür. Kendi görüşümce, bu konu, Türkiye'nin öteki bölgelerindeki olayların gelişimine ve (o sırada Paris'te bulunan) Sadrazam Damat Ferid'in ülkeye dönüşünden sonra merkezi yönetimde kaydedilmesi olası gelişmelere dayanır.”⁽⁵⁴⁾

Vahideddin ve İngilizler

Bu sıralarda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu ilginç, “oldukça ivedi ve gizli” telgrafi göndermişti: “Padişah bana özel olarak göndermiş olduğu bir mesajda, Ermenilerin Erzurum'a saldırmaya hazırlandıklarını; Aydın ilinin bir salhane haline geldiğini; Rum (Yunan) aşırılıkçılarına bir son verilmezse Anadolu halkının dizginlenmesinin olanaksız olacağını; Osmanlı ordusu terhis edilmiş olduğu için, düzeni korumak amacıyla, ilgili bölgelere gönderecek askerleri olmadığını; ancak Müttefiklerin de o bölgelerde askerleri bulunmadığını ve durumun oldukça korkunç ve tehlikeli olduğunu bildirmiştir. Onun görüşünce, bu kaçınılmaz felaketlere ancak İngiliz yönetimi bir son verebilir.” İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle karşılanmış olan bu mesajla ilişkin olarak yetkililerden C. E. S. Palmer 10 Temmuz'da şu yorumu yapmıştı: “Padişah, bu denli düzensizliklere sadece İngiltere'nin müdahalesinin son verebileceğini söylüyor. Yunanlılara özgürce davranma izni verilirse onlar, görünüşte, Türk sorununu kesinlikle çözümleyebilirler.” N. D. Peterson adlı yetkili de şu yorumu eklemişti: “Yunanlılara özgürce davranış yetkisi verilirse tüm Küçük Asya'yı işgal edebilirler, ancak onu asla yönetemezler.”⁽⁵⁵⁾

Yine 8 Temmuz'da Calthorpe, o sıradaki tehlikeli durumla ilgili olarak İngiliz yönetimine bilgi iletme amacıyla padişah tarafından gönderilmiş olan sadrazam ve dışişleri bakanıyla görüşmüş; her ikisi de, İzmir ve bölgesindeki korkunç olaylarla ilgili olarak birçok telgraf alınmış olduğunu bildirmişlerdi. İngiliz subay-

larından da alınmış olan mektuplarda bu olaylardan Yunanlılar (Rumlar) sorumlu tutuluyordu. Osmanlı delegasyonu mensupları, barış konferansının, Yunan işgalinin hangi noktaya kadar yayılacağını saptamış olup olmadığını sormuş ve Yunan askerlerinin hareketlerini denetlemek için İngiliz subayları görevlendirilmesini dilemişlerdi.⁽⁵⁶⁾

Öte yandan, İngiliz Yarbay Ian Smith'in Samsun-Amasya bölgelerindeki durumla ilgili olarak 13 Temmuz'da kaleme aldığı rapor ilginçtir. Smith, raporunda şunları belirtiyordu: "Kemal'le Refet Bey'in buradan kaldırılmaları, Hristiyanlar arasında güvenin yeniden kurulmasına yardımcı olacaktır. Samsun'daki Ortodoks piskoposunun da buradan kaldırılması çok arzulanır. Bu piskopos, bir Pontus devleti kurulması için şimdi yapılmakta olan propagandanın önderliğini yapıyor. Kendisi, ilçenin her yanında, siyasi amaçlarla kurulmuş olan Rum çetelerini denetimi altına almıştır. Görüşlerinde tolerans sahibi değildir ve bir Helenist olarak ihtiraslarının hududu yoktur. Rum (Yunan) ve Ermeni askerleri Sivas'la sahil illerini işgale kalkışırlarsa, hiç kuşkusuz, bu, Türk halkının yerel isyanına ve her yanda anarşiye yol açacaktır. Mustafa Kemal'le Refet Paşa'nın hareketlerine gelince; Kemal o bölgeye ulaşınca halkın her sınıfı arasında dostluk kurulmasını söylerken, Müslümanlar arasında propaganda yaparak ülkenin tehlike içinde olduğunu; iktidardaki yönetimin Türklerin haklarını ve önemli çıkarlarını korumadığını; dolayısıyla, vakit gelince Türklerin kendi varlıkları için savaşmaya hazır olmalarını söylemeye başlamıştır. İzmir olayları ve Müslümanların Sivas'la Samsun'un akıbeti konusundaki kaygıları nedeniyle bu propaganda epey başarılı olmuştur. Bu akımı İttihat ve Terakki de desteklemektedir."⁽⁵⁷⁾

Yine bu sıralarda, Amiral Calthorpe'un görüşünce, Mustafa Kemal'in Erzurum bölgesinde "olaylar çıkarmasının" gerçek anlamı şuydu: Kemal, orada bir kongrenin toplanması için çalışmalarda bulunuyordu. Bu kongreden amaç, Doğu illerini Ermenilere, Rumlara veya Kürtlere karşı korumak ve savunmaktı. Bu nedenle Kemal, Damat Ferid için çok çetin bir sorun olmuş-

tu. Çözümleyemeyeceği kimi sorunlarla her karşılaştığında İngiliz Yüksek Komiserliğine koşmayı âdet edinmiş olan Ferid, Erzurum Kongresi'nin açılış günü olan 23 Temmuz'da Amiral Calthorpe'ü yine ziyaret ederek, ona, Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenlediğini ve Anadolu'da İstanbul yönetimine karşı bağımsızlık ilan edeceğini; bizzat kendisinin (Ferid'in) illere gönderdiği talimatlarda, bu denli mitinglerin "yasa dışı ve padişahın dileğine karşıt olduğunu" bildirdiğini söylemişti. Calthorpe bu bilgiyi Londra'ya iletirken şu yorumu yapmıştı: "Bu (ulusalcı) akımın sonuçları ilgiyle beklenir, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun ne dereceye kadar bölünüp dağıldığını gösterecektir."⁽⁵⁸⁾

Erzurum Kongresi

Bu gelişmeler sırasında, 23 Temmuz'da, Doğu illerini temsil eden 54 delegenin katıldığı "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin Erzurum şubesinde ve "Trabzon Muafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin işbirliğiyle Erzurum Kongresi bir okul binasında oturumlarına başlamıştı. İlk bu kongrenin 10 Temmuz'da yapılması kararlaştırılmıştı; ancak, İngiliz iddialarına göre, kimi iller temsilcilerini seçmede gönülsüzce davranmış oldukları ve Erzurum'a pek az sayıda delege ulaşmış olduğu için, kongre, kısa bir süre ertelenmişti. Bu sıralarda İngiliz istihbarat servisi Mustafa Kemal ve yandaşlarının yakınlarına kadar sokularak onların eylemleri hakkında bilgi toplamayı sürdürüyor; Erzurum Kongresi'ni büyük bir ilgiyle izliyordu. Bu konuyla ilgili olarak 29 Temmuz'da bir rapor hazırlamış olan İngiliz subayı Yüzbaşı J. S. Perring şu iddiada bulunmuştu: "Kovak (Kavak ?), Havza ve Tokat temsilcileri harekete geçmemişlerdir ve kongreye katılmak niyetinde değillerdir."⁽⁵⁹⁾ İllere, kongreye temsilciler göndermeleri için yeniden çağrıda bulunulmuştur."⁽⁶⁰⁾ Perring, raporunu şöyle sürdürmüştü: "Mustafa Kemal'e eski Donanma Bakanı Rauf Bey'le 38 kişilik maiyeti eşlik ediyor. Onun (Mustafa Kemal'in) amacı, ordu komutanlarının denetimi altında birçok çeteler (milis güçleri) kurmaktır. Onun ör-

gütünün toplantı merkezi Amasya'dır ve orada, herhangi bir askeri çıkarmaya karşı koymak amacındadır. Yine Kemal'in çeteleri, Doğu illerinde daha geniş bir Ermenistan kurulmasını önlemede seferber edileceklerdir. Kemal'in karargâhı Erzurum'dadır ve orada yapılacak olan kongreye delegeler davet etmiştir."

İngiliz istihbarat servisi, 23 Temmuz'da oturumlarına başlayan Erzurum Kongresi'ni büyük bir ilgiyle ve gizlice izliyordu. Amiral Calthorpe da, 1 Ağustos'ta Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, "yeteneksiz olan merkezi yönetime karşı, genç ve atılgan askerlerden oluşan Erzurum Kongresi'ne" temas etmiş;⁽⁶¹⁾ 5 Ağustos tarihli gizli raporunda, Mustafa Kemal'in Erzurum'da bir ordu kurmakla meşgul olduğuna dair İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Sir George Milne'den ve başka kaynaklardan bilgi sağladığını; General Milne'nin, Trabzon limanının Müttefiklerce işgal edilmesini önerdiğini; ama İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Alfred Defrance'in buna karşı çıktığını bildirmişti.⁽⁶²⁾

Öte yandan, Türk ulusal akımının henüz geniş ölçüde yayılmış olduğuna dair alınmış olan haberlere karşın, Anadolu'da ulusal bir yönetim kurulması olasılığı, İstanbul'daki İngiliz yetkililerini epey kaygılandırıyordu. Bu kaygı, Amiral Calthorpe'un Lord Curzon'a 27 Temmuz'da gönderdiği gizli telgrafta yansıtılmıştı. Calthorpe bu telgrafında şunları belirtiyordu: "Türkler, yenilgiye uğratılmış olduklarını yavaşça anlamaya başlamışlardı ve muhtemelen Trakya ile İstanbul da dahil olmak üzere, imparatorluklarının geniş çapta kimi bölgelerini teslim etmeye; İngiliz yönetiminin desteğini ve kılavuzluğunu kabullenmeye hazırlanıyorlardı. Ancak, sürekli ve karşılıklı saldırı ve kan dökümüne neden olan İzmir olayları ve İtalyanların Antalya'ya çıkarma yapmış olmaları Türk siyasi partilerinin birçoğunun yoğunlaşmasına ve sağlam bir blok kurmasına neden olmuştur." Amiral Calthorpe'a göre bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltmiş ve onu güçlü ve aktif bir örgüt haline getirmişti. Bu aktivistlerin görüşünce, Batılı Hristiyan güçlerinden ümit verici hiçbir şey beklenemezdi; dolayısıyla kendi güçlerine güvenmelidirler.

Bu sıralarda, ülkenin her yanında genel seçim yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın oturuma çağırılması, yine güçlenmiş olan kamuoyunu yoğunlaştırmıştı. Ancak Amiral Calthorpe, o sırada genel seçim yapılmasını istemiyordu, çünkü bu denli seçim, "İttihat ve Terakki yanlısı ve en şovenist kişilerin ön safhaya gelmelerine yardımcı olacaktı." Öte yandan, genel seçimi önlemek için müdahalede bulunmak, Türk sorunlarının daha derince ele alınmasını gerektirecek ve bu da Wilson ilkelerine ve Türk anayasasına aykırı olacaktı. Calthorpe ayrıca şu uyarıda bulunmuştu: "... (Osmanlı) parlamentosunun burada (İstanbul'da) oturum yapmasına engel olunursa, onun iç bölgelerden birinde toplanmasına kimse engel olamaz; bilakis, bildiğiniz gibi Mustafa Kemal Erzurum'da bir kongre çağırıyor. Kendi görüşümce şunları göz önünde tutmalıyız: Küçük Asya'da (Anadolu) bağımsız, muhtemelen oldukça aşırı (fanatik) ve Avrupa'ya karşıt bir yönetim kurulabilir ve bu yönetim, İstanbul yönetiminin yetkisini ve padişahın egemenliğini reddedebilir."⁽⁶³⁾

Mustafa Kemal-Yarbay Rawlinson Görüşmesi

İngiliz istihbaratı, 7 Ağustos'ta oturumlarına son veren Erzurum Kongresi'ne ve yayımladığı bildiriye önem vermiş; bunun bir suretini ele geçirerek İngiliz yönetimine iletmışti.⁽⁶⁴⁾ Bu Kongrede, daha sonra öne sürülecek olan *Misak-ı Milli*'nin temelleri atılmıştı. Kongrenin bildirisine göre, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illeriyle Trabzon ve Canik (Samsun) sancakları ulusal hudutlar içinde Osmanlı devletinin bütünlüğünü oluşturuyordu. Osmanlı yurdunun bütünlüğünü, sultanlıkla halifeliğin⁽⁶⁵⁾ dokunmazlığını ve ulusal bağımsızlığı sağlamak için ulusal güçleri harekete geçirmek gerekiyordu; dolayısıyla, birleşik savunma ve direniş gerekli olarak kabul edilmişti. Osmanlı yönetimi ulusal hakları sağlamada başarısızlığa uğrarsa, bu hakları güvence altına almak için önlemler alınmıştı. Ayrıca, Erzurum Kongresi'nde kabul edilmiş olan bir kararla, düşmana karşı direniş örgütlemek için *Heyet-i*

Temsiliye kurulması karar altına alınmıştı. Bu heyete seçilenler arasında Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami de vardı.⁽⁶⁶⁾

Erzurum Kongresi'nin sonunda, kongreye karşıt olarak eylemde bulunmuş olan İngiliz Yarbayı Alfred Rawlinson, 9 Temmuz'da, kongrenin bir gün sonra yapılacağını sanarak Mustafa Kemal'le görüşmeye gitmiş ve ona, bu kongrenin toplanmamasının daha iyi bir hareket olacağını; dahası, Mustafa Kemal bu kongrenin yapılmasında direnirse, ona karşı askeri güç kullanmak zorunda kalacağını söylemişti. Rawlinson'un bu tehdidine şaşan Kemal, buna epey içerlemiş; Türk ulusunun bu denli bir kongrenin yapılmasına karar vermiş olduğunu bildirmiş ve kimsenin buna müdahale edemeyeceği; ayrıca, Türklerin güce karşı güç kullanacağı uyarısında bulunmuştu.⁽⁶⁷⁾ Ancak Rawlinson, Erzurum'dan ayrılmadan önce, kongrenin son gününde Mustafa Kemal'le iki saat kadar süren bir görüşme yapmış; 11 Ağustos'ta İngiltere'nin Savaş Bakanlığı'na gönderdiği raporda, Kemal'in, kongrenin İstanbul yönetimine pek önem vermediğini ve ulusal akımın ihtilalci olduğunu; öteki illerin çoğunluğunun da bu akımı desteklemesini beklediğini söylemiş olduğunu eklemişti. Rawlinson, raporunda, Ermeni yönetiminin eski Türk-Rus hududunun ötesindeki topraklara sahip olmasına barış konferansı karar verirse, buna bir ihtilal ordusunun karşı koyacağına emin olduğunu ve Mustafa Kemal'in, tüm Bolşevik meyli ve propagandasını inkâr ettiğini kaydetmişti. Ancak Rawlinson'un görüşünce "tüm ulusal akımı Lenin başlatmış ve finanse etmişti."(!) Yine onun görüşünce bu akım için gereksinilen fonlar epey kabarıktı ve Müslüman kaynaklarından sağlanan mali yardımlar her gün artıyordu. Ancak ulusalcı önderler, Enver Paşa'yla işbirliği yapmayı kesinlikle reddetmişlerdi. Rawlinson raporuna şöyle son vermişti: "Bu konuda şu sonuca varmış bulunuyorum: Bu denli bir ihtilal epey başarılı olabilir. Şimdiki ülkeyi kırpmaya çalışmak ve onun herhangi bir bölümünü Ermenilere vermek, çok sayıda Müttefik askerlerin seferber edilmesini gerektirecek; uzun ve güç bir harekât olacaktır. Buna ek olarak, Ermeniler, çiğneyemeyecekleri kadar büyük bir parça ısırmışlardır. Onlar yönetim sahasında

herhangi bir yetenek göstermemişlerdir ve daha geniş topraklar ele geçirmeye pek az gönüllüdürler.”(68)

Yine Rawlinson, 1923 yılında kaleme aldığı ve *Adventures in the Near East, 1918-1922* (Yakın Doğu’da Maceralar) başlığı altında yayımlanan yapıtında, Mustafa Kemal’den “Yüce Türk” olarak söz eder ve şöyle der: “Onunla temas kuranlar, çarpıcı kişiliğinin etkisi (füsunu) altında kalırlar... Kendi soyunun, uluslararası platformlarda yeri olması gerektiğine dair kesin ve pratik görüşleri olan, oldukça güçlü karaktere sahip bir adamdır. Kişisel saygınlık ve yükseleş aramıyor; ciddi bir görev duygusuna sahiptir; dolayısıyla tüm öteki ülkelerin çıkarlarına oranla kendi ülkesinin çıkarlarına öncelik tanınmasına büyük önem verir.”⁽⁷²⁾

Sivas Kongresi ve Sonrası

Sivas Kongresi ve Ali Galip Olayı

Erzurum Kongresi ve öteki yerel toplantılara karşın, tüm ülkeyi kapsayacak; tüm ulusal örgüt ve güçleri tek bir önderin yönetiminde; tek bir genel Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çerçevesi içinde birleştirecek daha temsili bir kongreye gereksinim vardı. Ulusalçılar, bu denli bir kongrenin 4 Eylül'de Sivas'ta toplanmasını Amasya toplantısından beri tasarlıyorlardı. Bu denli bir kongrenin yapılacağını öğrenmiş olan İngilizler ve Damat Ferid yönetimi bunu engellemeye çalışıyorlardı.⁽¹⁾ Osmanlı İçişleri Bakanı vekili Hacı Adil Bey, Sivas valisi Reşit Paşa'ya, kongrenin toplanmasına engel olmasını; kongreye katılmak amacıyla Sivas'a ulaşmış olanların kendi bölgelerine gönderilmelerini ve buna itaat etmeyenler hakkında sert önlemler alınmasını emretmişti;⁽²⁾ ama Reşit Paşa bu emri yerine getirmemişti. Buna karşın, kongreye Türkiye'nin birçok yerlerinden gelmiş olan temsilciler katılmıştı.

Sivas Kongresi'nin öncesindeki günlerde, Adil Bey'le Savaş Bakanı Şefik Paşa, Sivas'a yeni atanmış olan vali Ali Galip'le birlikte bir komplo kurarak, Kürt güçleriyle birlikte Sivas Kongresi'ne baskın yapmayı ve Mustafa Kemal'le yandaşlarını tutuklamayı planlamışlardı.⁽³⁾ Bu gelişmeler sırasında, Kürtlerin militan destekleyicisi pozunu veren İngiliz Binbaşı Edward Noel; Ali Galip ve kimi Kürt aşiret önderleriyle işbirliği yapıyordu. Bu nedenle ulusalçılar, Noel'in, İngiliz koruyuculuğu altında özerk bir Kürdistan devle-

ti kurulması amacını güden entrikalara karışmış olduğuna inanıyorlardı.⁽⁴⁾ Noel bu sıralarda, güya bilimsel araştırmalar(!) yapmak üzere o bölgede bulunuyordu.

Öte yandan, Amiral Robeck'le Fransız meslektaş, İstanbul'daki yönetimin barış konferansının kararlarına uyduğuna ve bu yönetimin yerine ona benzer başka bir yönetimi iktidara geçirmenin boşuna olduğuna, çünkü onun da aynı durumda olacağına inanıyor; onun yerine İttihatçı bir yönetim koymanın hiç de arzulanmadığını öne sürüyordu.

Yine Robeck'e göre, bu sıralarda sadrazam son koz olarak cüretli bir politika uygulamaya karar vermiş ve ulusalcıları ezmek için onlara karşı asker göndermeyi düşünmüştü; ancak İstanbul'daki Müttefik yüksek komiserleri bu denli bir davranışa şu iki nedenden dolayı izin vermemişlerdi: 1. bu denli bir hareket iç savaşa neden olacak; 2. askerler muhtemelen Mustafa Kemal'in askerlerine katılacaktı. Dolayısıyla bu projeden de vazgeçilmişti. Sir John de Robeck'in görüşünce, Osmanlı yönetimiyle Müttefikler, Anadolu'daki duruma bir çözüm bulmada güçsüzdüler.

Ayrıca, Damat Ferid'e geniş ölçüde yardımda bulunacak bir durumda değildiler. Ancak Robeck, güç kullanmak yerine, durumu görüşmek amacıyla Mustafa Kemal'e bir delegasyon gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu; ama bu da pratik değildi, çünkü yüksek komiserler, barış konferansının karar ve amaçlarının ne olacağını o sırada bilmiyorlardı

Robeck'in bu konuyla ilgili olarak 7 Eylül'de Londra'ya gönderdiği rapor Dışişleri Bakanlığı'nı epey ilgilendirmiş ve yetkililerden W. S. Edmonds bu konuyla ilgili olarak 15 Eylül'de şu yorumu yapmıştı:

"... Mustafa Kemal, merkezi yönetimden bağımsız olduğunu açıklamıştır... Onun güvenlik konusunda vermiş olduğu güvence daha önce de öne sürülmüştü, ancak bu garanti, Müttefiklerin kendisine ve Türkiye'ye karşı harekete geçmemelerine dayanır. Hiç kuşkusuz, kendisi Paris'le görüşmeye hazırdır; ama, Ermeni sorununu kendisini tatmin edici biçimde çözümleyebilecek bir durum-

da olduğu sürece Ermenileri imha etmeye çalışmayacaktır.” George Kidston adlı yetkili de şunları eklemiştir: “Mustafa Kemal, son günlerde bana bir Türk Lenin’i olarak tarif edilmiştir; ancak Rus’tan daha çok pratiktir. Askerleri heyecanlandırmada Enver’e benzer, ama Enver’den daha zekidir.”⁽⁵⁾

Bu sıralarda İngilizlerin kimi Kürtlerin çevirmekte oldukları entrikalar karşısında Mustafa Kemal hareketsiz kalmamış; 15 Eylül’de Malatya Mutasarrıf vekili aracılığıyla Kürt önderlerinden Hacı Kaya ve Şehzade Mustafa ağalara gönderdiği telgrafta, “padişah ve millet hainlerinin iğfalatına kapılarak İslam kanı akıtılması ve bigünah zavallı Kürt kardeşlerimizin birçoğunun padişah askerleri tarafından öldürülmesi gibi elim bir akubetin meydana gelmesine engel olmak yönündeki yurtsever çalışmalarından ötürü” Sivas Kongresi’nin takdirini bildirmiş ve şunları eklemiştir: “Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler olduğça, Türk ve Kürt’ün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve Makam-ı Hilafet için sarsılmaz bir vücut halinde ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir” mesajını göndermişti.⁽⁶⁾

Böylece, Mustafa Kemal’in uyanıklığı ve vaktinde aldığı önlemler sayesinde Ali Galip ve Binbaşı Noel’in entrikaları sonuçsuz kalmış; ulusal güçlerin takibine uğramış olan entrikacılar, ancak o bölgeden kaçmakla tutuklanmaktan kurtulabilmişlerdi. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck bu olayla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı:

“Binbaşı Noel, Kürt şefleri ve Galip Bey’in aynı zamanda Malatya’da bulunmuş olmaları talihsizlikti ve Sivas Kongresi’ne şu inancı vermiştir: Sanıklarla Osmanlı yönetimi, ülkeyi İngiliz yönetimine teslim etmek için işbirliği yapıyorlar.” Gerçi, 30 Ekim 1919 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’nda, İngilizlerin, Ali Galip Binbaşı Noel olayı hakkında önceden hiçbir bilgi sahibi olmadıkları öne sürülmüş; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden George Kidston ise, bu olayın İttihat ve Terakki’nin eseri olduğunu iddia etmişti.⁽⁷⁾

Damat Ferid'in Ulusalçıları Ezme Çabaları

4 Eylül 1919'da oturumlarına başlayan Sivas Kongresi 11 Eylül'de sona ermişti. Bu kongrenin sonuna doğru kabul edilmiş olan *Misak-ı Milli*, Türk ulusal akımının dış politikasının prensiplerini de içeriyordu. Bu prensipler, Erzurum Kongresi'nde de öne sürülmüş; yeni Türkiye devletinin hudutları belirlenmişti.⁽⁸⁾ Sivas Kongresi ayrıca, hiç güvenmediği İstanbul yönetimiyle ilişkilerini kesme kararını almıştı. Buna neden olarak da, Damat Ferid'in, ülkenin düşmanlarıyla birleşmiş olması ve yurtsever ulusal akımı ezmek için elinden geleni yapması öne sürülmüştü. Öte yandan, Müttefik yüksek komiserlerinin, Damat Ferid'e yardımda bulunmaları veya Türk ulusalçıları etkisiz bırakmak amacıyla onlara karşı askeri bir güç gönderilmesine engel olmaları, sadrazamı epey hayal kırıklığına uğratmıştı. Büsbütün çaresizlik ve ümitsizlik içinde kıvranan Ferid, son koz olarak, ulusalçıları imha etmede kendisine yardımcı olması için İngiltere'nin sözde "dostluk" duygularına dayanmıştı. Daima olduğu gibi bu kez de İngiliz Yüksek Komiserliğine koşarak, 13 Eylül'de Sir John de Robeck'le görüşmüş; ulusal akıma çok önem verdiğini; gerçekte bu akımdan çok kaygılandığını belirtmiş ve şu iddiada bulunmuştu:

"Pek az sayıda olan, muhtemelen 500 kadar olan subayların, Ankara, Sivas ve Erzurum'da eylem gösterdiklerini; İstanbul yönetimiyle Müttefiklere karşı eşit düşmanlık duyguları beslediklerini" söylemiş; şu öneride bulunmuştu: "Ya Müttefikler onları ezmek için Türk ordusunun seferber edilmesine izin vermeli veya (daha az sayıda askerlerden oluşacak) bir Müttefik gücü, önemli stratejik noktaları işgal etmelidir."

Damat Ferid'in görüşlerine katılmayan Sir John de Robeck, her iki öneriye de karşı çıkmış; birinci önerinin ülkede iç savaş ilanı anlamına geleceğini; ikinciye gelince, "Müttefiklerin savaştan bıkkıp usanmış olduklarını; daha çok kan dökülmesinden kaçınmak istediklerini" vurgulamıştı. Ancak Damat Ferid, yüksek komisere kendi görüşlerini kabullendirmek için şunları söylemişti:

“(Osmanlı) yönetimi ve halkın çoğunluğu, Müttefiklerin gücünü anlamış ve barış konferansının kararlarını kabule hazırlanmıştır; ancak Mustafa Kemal’in yandaşları savaşın sürmesini destekliyorlar ve bu da çılgınlık ve yurtseversizliktir.” Bu sırada Robeck, sadrazama, Mustafa Kemal’e, onun, kendi halkını tehlikeye sürüklemekle olduğunu bildirmesini önermiş; ancak Ferid, bu denli bir yöntemin başarılı olması için o sırada vaktin geç olduğunu söylemişti.

Bu konuyla ilgili bilgi İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na aktarılınca, yetkililerden W. S. Edmonds 15 Eylül’de kaleme aldığı çıkmada, gerçek sorunun Mustafa Kemal’le barış konferansını ilgilendirdiğini öne sürmüş ve şunları eklemişti:

“Osmanlı yönetimine karşı düşmanlığı tesadüfî olan Mustafa Kemal, kendi amacının bir Ermeni devleti kurulmasını önlemek olduğunu açıkça beyan etmiştir; dolayısıyla, onunla ancak Türkiye’nin geleceği konusunda görüşülebilir. Sadrazam, Kemal’e karşı uluslararası askeri güç gönderilmesinin olanaksız olduğunu biliyor. Birkaç haftaya kadar Erzurum yakınlarında kar o kadar derin olacaktır ki, düzenli bir ordunun, büyük güçlük çekmeden Mustafa Kemal’e karşı durması veya onun çete savaşına girişmesi olanaksız olacaktır. Ancak Ermeniler... onun elinde olacaktır. Bizzat kendisi (Kemal) Türkiye’nin toprak bütünlüğüne saygı gösterildiği sürece Hristiyanları kırıma tabi tutmayacağına dair beyanatta bulunabilir.” Bakanlık yetkililerinden George Kidston da şu yorumu yapmıştı: “Mustafa Kemal, d’Annunzio, Mr. Bullitt ve Faysal, aynı acıklı gerçeğin göstergesidirler. Lord Curzon’un birkaç gün önce bana söylemiş olduğuna göre, sık sık sözü edilen kırımlar gerçekleşmemiştir. Mustafa Kemal’le Hristiyan aleyhtarı elemanlarının kış bekledikleri iddiası olanaksızdır. Kış koşulları içinde çete savaşı bile olanaksız olacaktır; ancak önceden hazırlanan kırımlar olanaksız değildir ve o zaman bunlara karşı cezalandırıcı harekâtları başlatmak mümkün olmayacaktır...” Curzon ise şunu eklemişti: “Mustafa Kemal sadrazama karşı ne gibi bir harekette bulunacaktır? Ancak sadrazamın onu ele geçirme fırsatı ortaya çıkarsa, İzzet Paşa’nın da önermiş olduğu gibi, ona saldırmalıdır.”⁽⁹⁾

Albay Lawrence'ın Raporu

İstanbul'da bu İngiliz-Osmanlı entrikaları sürerken, Londra'daki Dışişleri Bakanlığı çevreleri, Arabistan'daki eylemleriyle ün yapmış olan Albay Thomas W. Lawrence'ın Orta ve Yakın Doğu'yla ilgili görüşlerini sormak kararını almışlardı. Bunun nedeni de, Türk ulusalcıların Emir Faysal'la gizli bir anlaşma yapmış olması kaygısıydı. Ancak Lawrence, Lord Curzon'a 15 Eylül'de, M. Harmsworth vasıtasıyla gönderdiği mektupta, bu konuda Curzon'u yatıştırmaya çalışmıştı. Lawrence şuna inanıyordu: "Mustafa Kemal, Kilikya'daki (Çukurova) Fransız makamlarından kaygılanıyor. Kendisi şu anda İngiliz yandaşıdır(!) çünkü bizim Türk yandaşlarımıza (Hindistan Bakanı Edwin Montagu, Amery ve Aubrey Herbert) güveniyor; ancak bu sorunla ilgili olarak, Bolşeviklerin Türkistan'da ilerlemeye başladıkları gözden kaçmamalıdır."

Lawrence, Binbaşı Noel'in "Kürdistan'daki" eylemlerini iyi karşılamamış ve şu uyarıda bulunmuştu: "Vahabilik, İslamın Bolşevikliğidir ve Mezopotamya'da (Irak) olduğu gibi, İran'da da İngiltere'ye yarar getirecektir. Dolayısıyla İngilizler, buna hazırlanmak için Noel'e, Kürtlerle kur yapmak iznini vermişlerdir." Lawrence, mektubunun ekinde şöyle diyordu: "Mustafa Kemal'le Faysal arasındaki sözde anlaşma mevcut değildir; ancak Genç Araplar grubuna mensup olanlar bu denli bir anlaşmayı destekliyorlar. Bir köşeye sıkıştırılmış olan Faysal ise, herhangi bir yardımı kabullenmeye hazırdır." Mustafa Kemal'in ilerideki eylemlerine de değinen Lawrence, onun (Kemal'in), Kilikya veya İzmir'de harekâta geçmeye karar veremediğini; ancak oldukça kritik veya uygun bir durumda harekete geçmeyi amaçladığını iddia ediyordu. Lawrence'e göre, Kürt tahriki bir işe yaramıyordu, çünkü Kürtlerin korporatif duyguları, özerklik veya ulusalcılık kapasiteleri yoktu. Mustafa Kemal, İngilizlerin "ona olan sevgileri!" nedeniyle bu kışkırtmayı sürdürüyorlardı. Son olarak Lawrence şu öneride bulunmuştu: "Enver Paşa'ya zarar vermek için Talât Paşa kullanılmalıdır. Dolayısıyla, Talât Paşa'nın anıları İngilizler için yarar-

lı olabilir. Mustafa Kemal, kendi akımında Enver'i bir bayrak gibi kullanmaktadır(!) Hiç kuşkusuz, Kemal, her ikisinden de daha yeteneklidir; ancak Enver'in cazibesinden yoksundur."

Bu konuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda çeşitli yorumlar yapılmıştı. Yetkililerden H. W. Young, 16 Eylül'de kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu: "Faysal, kendi dilekleri kabul edilmezse Mustafa Kemal'le birleşmeye yönelebilir." W. S. Edmonds adlı yetkili 17 Eylül'de şu yorumu yapmıştı: "Albay Lawrence, Enver'e karşı Talât'ı kullanmamızı öneriyor. Ancak Enver, kendisiyle hokkabazlık yapılabilecek bir kişidir. Gerçek yeteneğe sahip olan Talât'tır. Mustafa Kemal Enver'i bir yana itebilir, ancak kendisi de muhtemelen Talât tarafından kullanılmaktadır. Her ikisi de fırsatçılar şebekesine mensupturlar ve onların Türk İmparatorluğu'nun ve öteki ülkelerin Müslüman mallarının yıkıntıları üzerinde bir çeşit bağımsız Türk devleti kurma çabalarında mantık ve tehlike duygusuyla dizginlenemezler... Arzu edilse bile Talât'la bir anlaşma yapmak olanaklı görünmüyor. Esasen, İngiliz yanlısı bir Türkiye kurulmasıyla ilgili olarak yapmış olduğu öneriyi reddetmiştik ve bu konuda Fransızlarla İtalyanlara bilgi vermiştik." George Kidston adlı yetkili de şunları eklemişti: "... [Lawrence'ın] görüşlerinde ve daha çok Faysal'la Mustafa Kemal'in birleşmesi olasılığını öne sürmesinde epey kurnazlık vardır... Talât'ı Enver'e karşı kullanmamız önerisi benim için oldukça orijinaldir. Hepimiz Arap zekâsına sahip değiliz ve korkarım ki, bu konuda pek başarılı olamayacağız."⁽¹⁰⁾

Bu sıralarda İstanbul yönetiminin durumu gittikçe zayıflıyordu, çünkü buyruklarına itaat edilmiyordu. Sadrazam Damat Ferid, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'le görüşürken, padişahı terk etmek anlamına gelmezse istifa etmeye hazır olduğunu söylemişti; ancak padişah, kendisine ve ailesine epey ıstırap veren ve onları aşağılamış olan partiden yeni bir sadrazam atamak yerine tahtı terk etmeyi yeğ tutacaktı. Robeck bu görüşü Londra'ya duyururken şu yorumu yapmıştı: "Bizi tatmin ve memnun etmeyecek bir durum meydana gelmese, padişahın istifasını ilgisizlikle karşılayabilirim." Robeck ayrıca, Yunanlılarla İtalyanların Küçük Asya'da kalmalarının sürmesi-

nin neden olacağı anlaşmazlığın ülkedeki bunalımlı durumun sonsuzca devam etmesine neden olacağını öne sürerek şunları eklemiştir: “Türklerin görüşünce bu durumdan sorumlu olanlar biziz; çünkü onları bizim yenilgiye uğratmış olduğumuza inanıyorlar; dolayısıyla, Yunanlılarla İtalyanların ve hatta Fransızların kendilerini cezalandırmış olmalarından bizi sorumlu tutuyorlar.”

Bu rapor İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerini epey etkilemişti. Bu yetkililerden W. S. Edmonds 20 Eylül’de şu çıkmayı kaleme almıştı: “Mustafa Kemal az sayıdaki garnizonlarımızı şimdi Anadolu’dan çıkarmak için onları hırpalıyor. Samsun’dan çekilsek onun akımının sağlamış olacağı teşviki ve oraya sığınmış olan Hristiyanların kaygılarını tahayyül etmek kolaydır. Amiral Robeck İtalyanlarla Yunanlıların geri çekilmelerini öneriyor; ancak bu denli bir politika, Ermenistan (Doğu illeri) ve İstanbul’u Türklere bırakacağımıza dair söz vermek anlamına gelecek, ama Mustafa Kemal’i yatıştırmayacaktır. Ona (Kemal’e) sadece güç kullanarak veya Türkiye’yi Türklere teslim etmekle işlem yapabiliriz. Bu arada, onun elindeki Hristiyanlar, ona karşı sert önlemler alınmazsa, muhtemelen güvenlik içinde olacaklardır. Onun iyi harekette bulunmasını şu iki etken sağlayabilir: 1. İstanbul işgalimiz altındadır ve 2. İttihat ve Terakki’nin etkili elemanları Malta ve Mondros’ta tutulmaktadır.”

Mustafa Kemal’le Damat Ferid Arasında Görüşme Yapılması Önerisi

Bu sıralarda Müttefiklerin İstanbul’daki temsilcileri, bir yandan Damat Ferid’in, Kemalist akımını ezmek amacıyla Anadolu’nun iç bölgelerine asker göndermesi olanaklarını araştırırken, öte yandan da diplomasi kapısını büsbütün kapamayı istemeyerek, Mustafa Kemal’le Damat Ferid arasında bir görüşme yapılması olanaklarını inceliyorlardı. Gerçi, Mustafa Kemal, 18 Eylül’de yayımladığı genelgede, “millet ve vatan haini” Damat Ferid’i eleştirmiş; onun gibi kişilerin, yalanlarla padişahı aldatmaya çalıştıklarını bildirmiş-

ti. Buna karşın, Eylül ayının sonlarına doğru, sadrazamın Anadolu içlerinde Eskişehir'e kadar gitmesi ve orada Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf'la görüşmesi olasılığı ortaya çıkmıştı. Sir John de Robeck'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 23 Eylül'de bildirdiğine göre, İngiliz askeri yetkilileri bu öneriye karşı çıkmamış; hatta bunu iyi karşılamışlardı ve bu maksat için gerekli kolaylıkları yapmaya hazırdılar. Ancak, bu konuyla ilgili planda kimi değişiklikler yapıldıktan sonra, anlaşılan, General Hadi Paşa'nın başkanlığı altında olan ve kimi general ve delegelerden oluşan bir heyetin Anadolu'ya gönderilmesi olasılığı ortaya çıkmıştı.

Robeck, Mustafa Kemal'in bu konudaki tutumundan emin değildi. Onun inancına göre, Kemal'in amacı, İstanbul yönetiminin istifasını sağlamaya ve Anadolu'nun bölünmesini önlemeye yönelikti. ulusalçı önder, İttihat ve Terakki'yle herhangi bir ilişkisi olmadığını teyit etmişti; ancak Damat Ferid bunun asılsız olduğuna inanıyordu. Ferid'in görüşünce, kendi "yasal yönetimine" karşı bir isyan başlatılmıştı ama Müttetikler, onun bu isyanı bastırması için mevcut olan zayıf askeri güçleri kullanmasına izin vermiyor ve kendileri (Müttetikler) de bu isyanı bastırmak için harekete geçmiyorlardı. Dolayısıyla, Osmanlı yönetimi oldukça güç bir duruma girmişti. Bu durumu gidermek amacıyla Robeck, bırakışmanın sona ermesini ve Yunan ve İtalyan askerlerinin Anadolu'dan çekilmesini sağlaması için Londra'ya baskı yapıyordu. Onun bu konuyla ilgili gizli telgrafi İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda çeşitli yorumlara neden olmuştu. Yetkililerden W. S. Edmonds 25 Eylül'de şu çıkmayı kaleme almıştı: "Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'yle bir ilişkisi olmadığı iddiası saçmadır. Sadrazamın, Mustafa Kemal'e karşı bir ordu göndermesine izin vermememizden sızlanması da saçmadır, çünkü bu askerlerin Mustafa Kemal'in askeri gücüne katılmasını önleyecek bir durumda değildir. Sadrazam ümitsizlik içindedir; ancak ona geniş ölçüde yardımcı olabilmemiz için uzun süreli ve güç olacak askeri harekâta geçmemiz gerekecektir. Biz demiryolunu ve öteki stratejik yerleri koruyabilirsek, Mustafa Kemal belki başarılı ve başkalarına zararlı olamaz. Anadolu'nun kış mevsimi onun savı-

nın rağbetini artırmayacaktır ve kendisi de Hristiyanlara karşı aşırı hareketlerde bulunursa, bunun, Aydın veya İstanbul'u geri almada (kurtarmada) ona yardımcı olmayacağını biliyor. Ermenilerin kurtuluşu sonuçta (Rus generali) Denikin'ce sağlanacaktır.”⁽¹¹⁾

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

Bu sıralarda Sait Molla, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'e 8 Ekim'de gönderdiği mektupta, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 8 Haziran 1919'da kurulmuş olduğunu bildirmiş ve bunu izleyen dönemde Konya, İzmir, Bursa, Edirne, Ankara ve Kastamonu illeriyle Eskişehir, İzmir ve Dersim ilçelerinden birçok kişinin bu derneğe üye olduğunu iddia etmişti. Bu derneğin asbaşkanının anlattığına göre, “Cemiyetin amacı Türkiye'de İngiltere'nin dostluğunun önemini –ki bu dostluk yıllarca sürmüş– ve İngilizlerin Türkiye'deki çıkarlarını değerlendirmeye özendirerek onların yardımını sağlamaktı.” Sait Molla ayrıca şunu belirtmişti: “Ne kadar üzücüdür ki, Cemiyet, İstanbul'daki (İngiliz) yüksek komiserliği tarafından herhangi bir biçimde cesaretlendirilmemiş; yüksek komiserin bizzat kendisi, bizim İngiltere'ye olan dostluk duygularımıza ilgi göstermemiştir.” Bu bilgi 2 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda biraz ilgiyle karşılanmış ve yetkililerden N. D. Peterson 17 Kasım'da bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: “Bu Cemiyet, bizden mali yardım sağladığını iddia eden ulusalcı basın tarafından suçlanmaktadır. Sait Molla'nın bu belgede anlattığına göre, kimi yabancı yönetimler (görünüşte Fransa ve İtalya yönetimleri) bizim aleyhimize entrikalar çevirmektedirler. Yine Sait Molla'ya göre, İttihat ve Terakki'nin 500 kadar olan üyelerinin aşırı eğilimlileri, daha çok Selanik'te eylemlerde bulunuyorlar. Bu nedenle Sait Molla bizden (İngilizlerden), bu cemiyeti tanımamızı ve Türkiye'yi bölmek ve uluslararası bir sorun haline getirmek yerine, Osmanlı devleti yönetimini bu cemiyete emanet etmemizi salık veriyor. Bu cemiyet, hiç kuşkusuz, bir dereceye kadar İttihat ve Terakki'ye karşıttır ve

İngiliz yandaşıdır. Ancak, öte yandan, ulusalcılara da epey sempatisi vardır(!). Ne olursa olsun, Türk sorunu çözümlenmeden bu cemiyete çok ilgi göstermek bizi güç bir durumda bırakabilir.”⁽¹²⁾ Öte yandan Mustafa Kemal, Sait Molla’yı bir İngiliz ajanı olarak ifşa etmiş ve onu, İngiliz papazı Frew ve muhtemelen, İstanbul’daki İngiliz istihbarat servisi mensubu Yüzbaşı Bennett’le işbirliği yapmakla suçlamıştı.⁽¹³⁾

Yine 8 Ekim’de, “Kürt Teali Cemiyeti” İstanbul’da bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda, ulusal akımın yaratmış olduğu yeni durum görüşülmüş ve bu akımla ilgili olarak ne gibi bir tutum izleneceği karara bağlanmıştı. İngiliz sansür yetkilisinin yayınlanmasını yasaklamış olduğu Kürt bildirisi şöyleydi: “İstanbul’da 15.000 üyesi bulunan Kürt Teali Cemiyeti, barış konferansının Kürtlerle ilgili kararını güvenle ve sakince bekliyor. Kürtlerin Anadolu’daki akımla ilgili ortak savları yoktur. Cemiyetimiz, Anadolu’daki güçlerin önderince (Mustafa Kemal’ce), *Al Bayrak* gazetesi vasıtasıyla Kürtlere karşı yapılmış olan iddiaları nefretle reddeder ve tüm Kürtler adına, Malatya olayının Kürt ulusal duyguları ve saygınlığı için bir hakaret olduğunu beyan eder. Binbaşı Noel adlı İngiliz, Kürdistan’da coğrafi ve bilimsel araştırma yapmak amacıyla kendi yönetimi tarafından gönderilmişti. Bu İngiliz subayına, ilmi araştırmalarında kolaylık göstermek ve Kürtleri, barış konferansı karar verinceye kadar sükûnu sürdürmeye özendirmek amacıyla eşlik eden iki genç Kürt prensinin yol masraflarını komitemiz karşılamıştı. Bu prensler oraya olaylar çıkarmak için gitmemişlerdi.” Toplantı sonunda oy birliğiyle şu karar alınmıştı: “İngiltere bizim dostumuzdur; Kürtler, İngiltere’den başka bir koruyucu kabul etmemek kararını almışlardır.”⁽¹⁴⁾ Ancak bu cemiyetin öne sürmüş olduğu mazeretler pek inandırıcı değildi.

Gerçekte, İngiliz generallerinden Sir George Milne’nin 20 Kasım’da İngiltere Savaş Bakanlığı’na gönderdiği aşağıdaki gizli rapor, kimi Kürt militanlarının iddialarının doğru olmadığını kanıtlamıştı. General Milne, raporunda şöyle diyordu: “(Türk) ulusal akımı Türkiye’de kamu görüşlerini pekiştirmiştir ve şimdi, ken-

di destekleyicileri (İstanbul'da) yönetimde oldukları için, etkilerini daha çok yayacaktır. Bu akımın önderleri silahlı direnişle flört yapıyorlar. Bunu yaparken ateşle oynadıklarını ve kendi ülkelerini bir felaketin tehlikesine ittiklerini biliyorlar... Onların amacı, tüm siyasi güçleri kendi ellerinde toplamak ve yakında yapılacak olan seçimleri alet olarak kullanmaktır... Mustafa Kemal'le yandaşları, kendi ülkelerinin bütünlüğünün sağlanmasında şu 3 soruna büyük önem veriyorlar: İzmir, Ermenistan (Doğu İlleri) ve Trakya. İzmir önemlidir. Her Türk'ün en önemli amaçlarından biridir... Halk silahlıdır ve şimdi ilk defa olarak birleşmiştir.”⁽¹⁵⁾

Harbord Misyonu

Amerikalı Amiral Mark Bristol'un 1919 yılı yazında İstanbul'a yüksek komiser atanmış olmasından hemen sonra Amerikalılar, Türk ulusal akımını yakından ve sempatiyle izlemeye başlamışlardı. 20 Eylül'de Sivas'ta ulusalcı önderlerle görüşmüş olan Tümgeneral James J. Harbord'un misyonu mensupları ulusalcılar üzerinde iyi izlenim yaratmıştı. Harbord'la meslektaşları Mustafa Kemal ve öteki ulusalcılarla birkaç görüşme yapmışlardı. Mustafa Kemal, onlara, sözlü ve yazılı olarak, Türk ulusalcıların politikası hakkında ayrıntılı bilgi vermişti.⁽¹⁶⁾ Harbord'un raporunda Ermenilerle ilgili pasajlar vardı. Bu rapora göre, dünya savaşından önce bile Ermeniler, birkaç yer dışında, “Türk Ermenistan'ı” olarak anılan bölgelerde çoğunluğu oluşturmamışlardı. O sırada, tek bir toplumda bile çoğunluğu oluşturdukları kuşkuluydu. Türklerle Ermeniler kendi başlarına bırakılınca ve resmi nedenler olmadıkça, o güne kadar barış içinde birlikte yaşamışlardır.” Raporda şunlar eklenmişti: “Türkiye'deki evlerine dönen Ermenilerin hayatlarının tehlike içinde olduğunu kanıtlayıcı hiçbir şey görmedik; ancak onların doğal kaygıları, yabancı askerler kimi bölgelerden çekilirse, onların subaylarınca verilmiş olan dengesiz nasihatler nedeniyle artmıştır. Hiç kuşkusuz, İzmir olayları, Türkiye'deki her Hristiyan'ın hayatını zora sokmuştur... Bugün Türkiye'nin her yanındaki huzursuz-

luktan manevi olarak sorumlu olanlar yabancı, güçlü devletlerdir... Mustafa Kemal'e göre, ulusalcıların amacı, İmparatorluğun, çıkar düşkünü olmayan tek bir devletin, tercihen Amerika'nın güdümü altında(!) toprak bütünlüğünü korumaktır... Bu misyon Sivas'ta iken bu partinin şefleriyle bir görüşme yapılmıştı... Bu akım, Ermenilerin yazgısıyla ilgilenenleri epey kaygılandırmıştır, çünkü onlar bu akımı Ermenilerin güvenliği açısından bir tehlike olarak görüyorlar. Ulusalcıların önderi Mustafa Kemal Paşa... Güçlü ve zeki olarak görünen bir gençtir... Ekim ayında Damat Ferid Paşa kabinesinin yönetimden düşmüş olması, görünüşte İmparatorluğu bu akımı desteklemeye sevk etmişti. Esasen, iç bölgelerdeki Türk yetkililer onu destekliyorlardı... Yunanlıların İzmir'i işgal etmiş olmaları o denli olaylara neden olmuştu ki, o sıralarda, Türkiye'nin bir kısmında bir Ermeni devleti kurulacağına dair yapılan açıklamaların, ülkenin her yanındaki Hristiyanların öldürülmesi için bir sinyal olmasından kaygılanılıyordu. Ermenilerin emelleri ne olursa olsun, Türk toprakları üzerinde o sırada ayrı bir Ermenistan kurulması akıllıca bir davranış olmayacaktır... Tüm Ermeni göçmenler kendi evlerine dönseler bile, Ermenistan'ı kurmak için istenen bölgede Ermeniler çoğunluk oluşturmayacaktır. Ermeni, temas ettiği öteki soylara kendisini sevdirmelidir... Ortadoğu'da Ermenilerle ilgili olan şu atasözü hâlâ öne sürülmektedir: "Ermeni hiç bir zaman yasal olarak haksız, ama tinsel (moral manevi) açıdan haklı değildir..." Amerikalı misyonerler bile, hoş ama tembel Türklere oranla, Ermenilerden hiç hoşlanmıyorlar. Ayrıca kan dökmede Ermeni suçsuz değildir... Kürtler, Rus ordusu çöktükten sonra Bolşevik güçlerine eşlik eden Ermenilerin, Kürt halkının çoğunu gaddarca öldürdüklerini iddia ederler. Erzurum halkı da buna benzer suçlamalarda bulunur; ateşe verilmiş olan evlerde yüzlerce Türk'ün telef olduğunu söyler... Bu misyonun görüşünce, Ermenistan'ın kendi kendini yönetmesi, denetim altında kanıtlanmalıdır. Bu konuda hâlâ kuşku olduğu için, halkı yıllarca nefretle yoğrulmuş olan Ermeni azınlığına Müslüman çoğunluğu üzerinde yetki verilmesi, bu konuda kaygılı olmayı haklı kılar..." Amerikan misyonu rapo-

runun sonuç kısmında şu öneride bulunmuştu: “Ermenistan üzerinde güdüm kabul edecek olan devlet, Anadolu, Rumeli, İstanbul ve Transkafkasya üzerinde de güdüm kurmalıdır... Misyon şuna inanır: bu güdümü üstlenmeye inandırılacak olan ulus, en azından bir soy boyunca sürekli (tutumlu) bir politika uygulamalı ve siyasi yönü bir yana bırakarak oraya önder olarak en yetenekli oğullarını göndermelidir...”⁽¹⁷⁾

Harbord misyonu İstanbul’a dönünce, üyelerinden, Harbord’un Kurmay Başkanı Tuğgeneral McCoy, Meksika ve Washington’da tanınmış olduğu İngiliz Yüksek Komiserliğine mensup Tom Hohler’le 14 Ekim’de, Türk ulusal akımı hakkında görüşmüştü. Bu görüşme sırasında General McCoy, Amerikan misyonunu iyi karşılamış olan Mustafa Kemal’in kendi üzerinde iyi izlenim yaratmış olduğunu söylemişti. McCoy, İzmir Yunanlılarca işgal edilmemiş olsaydı ulusal akımın ortaya çıkmamış olacağına inanıyordu; ancak o sırada halkın “tek bir vücut halinde Mustafa Kemal’i desteklediğini” söylemişti. Mustafa Kemal bu heyet mensuplarıyla görüşürken Amerikalıları epey övmüş, ama İngilizlere karşı olan muhalefeti açığa vurarak, onların Türkiye’ye müdahalelerini epey eleştirmişti. Tom Hohler, İngiliz müdahalesinin ne olduğunu sorunca, General McCoy, Mustafa Kemal’in özellikle Urfa bölgesindeki olaylara değinmiş olduğunu; İngiliz Binbaşı Noel’le Yarbay Bell’in, bağımsız bir “Kürdistan” kurulması için girişmiş oldukları kışkırtmalar üzerinde durmuştu. Bu İngiliz subaylarının Malatya’da tutuklanmalarına ramak kaldığını da eklemişti.

Hohler, İngilizlerin yurtseverlik aleyhinde olmadıklarını; ancak deneylerin ışığı altında, Türk yurtseverliğinin değişik olduğunu ve “Hristiyanları ortadan kaldırmak amacını güttüğünü;” İngilizlerin amacının, “Ermenilerin geriye kalanlarını korumak olduğunu; ancak İttihat ve Terakki’nin yandaşlarına, örgütüne ve ruhuna vâris olan Mustafa Kemal’in,” yönetime karşı çıkarak, dokunulamayacağını bildiği iç bölgelerde örgüt kurduğunu ve “oradaki yönetimin önderi pozuna bürünerek merkezi yönetime karşı meydan okuduğunu” eklemişti. Damat Ferid yönetimine de değinen Hohler, bu

yönetime yardımda bulunulması için birçok nedenler olduğunu; bu yönetimin, barış konferansının kararlarını şiddet kullanarak değil, barışçı yollardan hafifletmeye çalıştığını; oysa “efsanevi” Mustafa Kemal’in değişik görüşleri olduğunu vurgulamıştı.⁽¹⁸⁾ Sözlerini sürdüren Hohler, Urfa ve öteki kentlerin İngilizlerce işgalinin, kesinlikle bırakışma koşullarına dayandığını; Türklerle ilişkiler konusundaki birçok deneyden sonra kendisinin, Hristiyanların onlara (Kemalistlere) emanet edilmesine güveni olmadığını söylemiş; şunları eklemiştir:

“Anadolu’da hâlâ hayatta olan Hristiyanların, Mustafa Kemal’in insaf ve iyi niyetine dayandıklarını ve barış konferansının kararını etkilemek amacıyla rehine olarak tutulmakta olduklarını” iddia etmişti. Noel olayına da değinen Hohler, İngiltere’nin bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla herhangi bir planı olup olmadığını bilmediğini; Binbaşı Noel’le onun dostları olan Kürtler arasında propaganda yapıyorsa, İngiliz Yüksek Komiserliği’nin görüşünce onların bu denli harekette bulunmaları için onlara hiçbir yetki verilmemiş olduğunu; herhalde Binbaşı Noel’in, “Kürtlerin bir tapınağı haline gelmiş olması nedeniyle bu gibi aşırılıklarda bulunduğunu; ancak onun geri çağırılmış olduğunu ve pek yakında İstanbul’a ulaşacağını” söylemişti. Bu görüşme sona ermeden, Tom Hohler, şunları eklemiştir: “İngilizler, Mustafa Kemal’le veya iktidara çağrılacak herhangi bir kişiyle görüşmeye hazırdırlar. İngiltere, Türkiye’nin iç işleriyle ilgilenmemektedir(!). İngiliz çıkarları ve bırakışma koşullarının korunması; düzenin sürmesi ve Hristiyan halkının güvenliğinin sağlanması koşuluyla, yönetimdeki herhangi bir kişiyle iyi ilişkiler kurmaya hazırdır.”⁽¹⁹⁾

Bu sırada, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, 30 Ekim’de Lord Curzon’a gönderdiği yazıya, Türk ulusal akımıyla ilgili olarak askeri yetkililerce hazırlanmış olan 20 Ekim 1919 tarihli şu gizli raporu eklemiştir: “Yunanlıların (İzmir’e) çıkmalarından önce, merkezi yönetim, zayıf olmasına karşın, bırakışmayı uygulayabilecek kadar illerde yetkisini sürdürüyordu. Mayıs ayına kadar, illerden İstanbul’a silahlar gönderilmiş olması, önderlerin daha

çok direnişte bulunmayı düşünmediklerini gösteriyordu. Ancak, Erzurum'daki kolordu komutanı Karabekir buna bir istisna oluşturur, çünkü kolordusunun erlerini ve silahlarını biraz azaltmış, ama talep edilmiş olan seviyeye indirmemişti. Mayıs ayının ortalarına kadar tüm komutanlar İstanbul'a silah göndermeyi sürdürmüşlerdi. Yine Mayıs ayında General Mustafa Kemal, makineli tüfeklerden oluşan büyük bir konvoyu İstanbul'a göndermişti(!). General Küçük Cemal de Konya'dan çok sayıda silah göndermişti. Bundan da görüleceği gibi, Mayıs ayının ortalarına kadar, Müttefiklerin kabul ettirecekleri barış koşullarına karşı direnişte bulunmak amacı yoktu.

Bu görüşü, istihbarat servisi özel bölümünün sağlamış olduğu raporlar da doğrulamıştır. Ancak, Güneybatı Anadolu'nun İtalyanlarca işgali; Yunanlıların İzmir'e çıkışı ve bunu izleyen feci olaylar, durumu büsbütün değiştirmiştir. Mayıs ayının sonuna doğru ülke, olaylarla ilgili raporların seylabına tutulmuştu. Bu abartılmış haberler, pek doğal olarak Türklere şok etkisi yapmış ve o sırada çeşitli hiziplere bölünmüş olan ülkede bu hiziplerin birleşmesine neden olmuştu. Ulusal akımın bu gelişmelerin sonucundan doğmuş olduğu söylenebilir. Bu akımın yayılmasının başka bir nedeni de, Doğu Anadolu'nun bir bölümünün yeni bir Ermeni devleti haline getirilmesi korkusu idi. Bu konu, Ermeniler arasında ve Avrupa basınında epey tartışılmıştı. Bu sıralarda Orta ve Doğu Anadolu'daki silahların teslimine son verilmişti." Raporla ayrıca ulusal örgütün nasıl kurulmuş olduğu anlatılıyordu.⁽²⁰⁾

Lord Curzon-Yarbay Rawlinson Görüşmesi

Bu gelişmeler yer alırken, Mustafa Kemal ve Türk ulusalcılarla bir tür anlaşmaya varılması gereği İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin kimilerinin beyinlerini kurcalıyordu. Lord Curzon'un kendisi bile bu denli bir anlaşmanın gerçekleşmesi olasılığını gözden kaçırmamıştı ve 20 Ekim'de Yarbay Anthony Rawlinson'la yaptığı görüşme bunu doğrulamaktadır. Rawlinson, denetim subayı olarak

üslenmiş olduğu görevi yerine getirmek amacıyla Doğu Anadolu'da ulusal akımla önderlerine karşı ne denli bir tutum izlemek konusunda talimat almak için 20 Ekim'de Londra'ya ulaşmıştı. Yakında Erzurum'a döneceği için, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, onun, İngiltere Dışişleri Bakanını, Türk ulusal akımının önderlerinin politikası ve amaçları konusunda aydınlatmak ve Anadolu'da ne denli bir tutum izlemek konularını görüşmek amacıyla Lord Curzon'la görüşmesinin yararlı olacağını düşünmüşlerdi. Bu denli bir görüşmenin yapılmasını Rawlinson'un kendisi dilemişti.

Bakanlıkta Rawlinson'la ilgili görüş, onun Anadolu'daki görevinin güç olduğuna yönelikti. Yetkililerden Sir John Tilley bu güçlüğü şöyle anlatmıştı: "Mustafa Kemal'den, Araplarla düzen çevirmemesini; Ermenileri kırıma tabi tutmamasını ve Anadolu'da olaylar çıkarmamasını istiyoruz. Buna uyarsa, uzun sürede kendisi (Kemal) için daha iyi olur. Yarbay Rawlinson'un (Türklerle karşı) gayet dostça davranışından İtalyanlarla Yunanlılar kaygılanacaklardır. Kendi görüşümce Rawlinson şimdilik Mustafa Kemal'den uzak durmalıdır." Öteki yetkililerden Lord Harding de bu görüşe katılmış, ama şunları eklemişti: "... Daha sonra onunla (Kemal'le) anlaşmaya varmamız gerekecektir, çünkü o, Asya Türkiye'sinde canlı tek güçtür."

Lord Curzon, Rawlinson'un Anadolu'ya ne gibi bir görevle gönderileceğini öğrenmek istiyordu. Yetkililerden George Kidston kaleme aldığı bir raporda, Rawlinson'un, General Milne'nin maiyetinde bir istihbarat subayı olduğunu ve generalin emri üzerine Erzurum'a dönmek üzere olduğunu; onun hiçbir siyasi görevi olmadığını; ancak görevini yaparken Mustafa Kemal ve öteki ulusalçılarla sürekli olarak temas halinde olduğunu ve onlarla "oldukça dostane ilişkiler kurmuş olduğunu;" bir gün sonra İstanbul'a döneceğini ve Lord Curzon'la birkaç dakika görüşür ümidiyle bakanlığa uğrayacağını bildirmiş; onun, Mustafa Kemal'le ilgili birçok ilginç ve yararlı haberleri olduğunu kaydetmiş; Curzon'un onunla birkaç dakikalık görüşme yapmasının yararlı olacağını ve onun kendisine şunları söylemiş olduğunu eklemişti: "Enver tüm kış mevsimini Dağıstan'daki Demir Han Şûrası'nda geçirmiş ve oradan Mustafa

Kemal’le ilişki kurmaya çalışmış, ama o sıralarda Kemal onunla pek ilgilenmemişti. Bunun üzerine Lord Curzon Rawlinson’la 20 Ekim’de görüşmüştü.⁽²¹⁾

Bu görüşmeyle ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında herhangi bir tutanak bulunamamıştır; ancak Rawlinson, anılarında, Curzon’la yapmış olduğu görüşme sırasında ulusal akımın siyasi mahiyeti ve özellikle Mustafa Kemal’in kişiliği, etkisi, amaçları ve özellikle padişaha karşı başarılı bir ihtilal başlatması olasılığı; bu denli bir ihtilal başarılı olursa bunun nihai amaçları üzerinde durulmuş olduğunu kaydetmişti. Tüm bu konularda Rawlinson Curzon’a kendi kişisel görüşlerini açıklamış ve bakanlıktan şu izlenimle ayrılmıştı: kendisinin, ileride Türkiye’de bir “İslam cumhuriyeti kurulması” olasılığına değinen raporları büyük ilgiyle karşılanmış olmakla birlikte, bu denli belgeler, yeni Türk partisinin (ulusalcıların) amaçları konusunda güvenilebilir bilgi sağlamadığı ve Türk “asilerin,” Rawlinson’un onlara atfetmiş olduğu “abartılmış” propagandayı gerçekleştirmek için gerekli kaynaklara sahip olup olmadıkları konularında tatmin edici olmamıştı.

Rawlinson, Lord Curzon’la bir görüşme daha yapmış olduğunu kaydeder. Bu görüşme sırasında kendisi, Curzon’a, Mustafa Kemal’in amaçlarını ve bunları gerçekleştirme olanaklarını anlatmıştı. Onun iddia ettiğine göre, Lord Curzon, olanaklıysa Mustafa Kemal’le yeniden görüşmesini ve ondan, kendi partisinin ne gibi barış koşulları sağlamaya çalıştıklarını ve *Misak-ı Milli*’de belirtilen ama uygulanması kabul edilemeyen şartlardan daha az şartlar kabul edip etmeyeceğini öğrenmesini istemiş; Mustafa Kemal’le gayriresmi olarak görüşmesini; ancak İngiliz yönetimini bağlayıcı sözler söylememesini ona tembihlemiş.⁽²²⁾ Bir süre sonra Rawlinson Anadolu’ya dönmüş; Türk ulusalcılarla temas kurmaya çalışmış; Erzurum’daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir’le birkaç kez görüşmüştü. 1920 yılı Mart ayında Müttefiklerin İstanbul’u resmen işgalleri ve birçok Türkü tutuklayarak Malta’ya sürmeleri üzerine Rawlinson, Türk ulusalcılar tarafından tutuklanmış ve 1922 yılında yapılan tutsak değiş tokuşu üzerine özgür bırakılmıştı.

Türk Ulusal Akımı ve Barış Koşulları

1919 yılı Ekim ayının sonlarına doğru Türk ulusal akımı kamuoyunu pekiştirmiş ve General Milne'nin görüşünce iktidar ip-lerini ele geçirmişti. Milne, İngiltere Savaş Bakanlığı'na 20 Ekim'de gönderdiği gizli mektupta, ulusal akımın önderlerinin silahlı direniş ideali ile cilve yaptıklarını; ancak "ateşle oynadıklarını ve kendi ülkelerini büyük bir tehlikeye attıklarını iyice bildiklerini" kaydetmişti. Onun görüşünce ulusalcılar, bu denli bir tutum izlemeleri gerektiğine inanıyorlardı; çünkü bunu, "barış konferansını etkileyecek örtülü bir tehdit" olarak görüyorlardı. Ayrıca, halkın askeri biçimde örgütlenmiş olması Türkiye'de normal ve siyasi bir usuldü. Bu denli örgütlenme Türklerin anladığı ve uyguladığı tek "usuldü." Dolayısıyla, ulusalcı partinin almış olduğu önlemlerden amaç, tüm siyasi gücü kendi elinde toplamaktı ve yakında yapılacak olan seçimleri kendi amaçları için alet olarak kullanmaktı. Bu İngiliz generali ayrıca şu uyarıda bulunmuştu: "Askeri güç kullanılmasını gerektiren bir durum ortaya çıkabilir; dolayısıyla, barış konferansının alması muhtemel kararlar göz önünde tutulmalıdır. Konferansın alması muhtemel kararların zorla uygulanması için askeri güce gereksinim olabilir."

Yine Milne'nin görüşünce, Mustafa Kemal'le yandaşları, kendi ülkelerinin savunulmasında üç önemli konuyla ilgileniyorlardı: İzmir, "Ermenistan" (Doğu illeri) ve Trakya. İzmir önemliydi; çünkü İzmir olayları durumu o kadar etkilemişti ki, her Türk, bu kentin boşaltılarak Türkiye'ye iadesinde direnecekti. "Ermenistan'a gelince, orada pek az Ermeni vardı; dolayısıyla, 'bağımsız bir Ermenistan' kurulması gibi daha tantanalı bir projenin gerçekleştirilmesi için çok sayıda asker seferber etmek gerekecekti." Bu konuyla ilgili duygular epey gerilmişti, ancak çözüm kimi kısıtlamalarla ve asker seferber etmeden gerçekleştirilebilirdi. Barış konferansının kararları Türkiye'ye karşı sert olursa ve uzlaşma ruhuna sahip daha yaşlı adamlar, daha aşırılıkları denetleyemezse, ulusal akım, Müttefiklerin askeri durumunu tehdit edebilirdi. Halk silahlandı-

rılmıştı ve ilk defa olarak birleşmişti; ancak ulusal bir isyan durumunda gerekli askerlerin sayısının ne olacağını saptamak güçtü. Gereksinilen Müttefik askeri güçleri, Türkler arasındaki görüş ayrılıklarının derecesine ve dengeli kamuoyunun ne dereceye kadar Müttefiklerden yana cezbedileceğine dayanıyordu. Dolayısıyla, barış koşullarının anahtarları ilkin Müttefik askeri yetkililerine sunulmalıydı; çünkü onlar da, bu koşulların açıklanmasının yaratacağı durumu karşılayabilmek için gerekli askeri güçleri saptayabileceklerdi. İzmir olaylarının yinelenmesinden ancak bu biçimde kaçınılabilirdi.⁽²³⁾

Türk-Kürt İlişkileri

Bu sıralarda İstanbul yönetimi, barış konferansına sunacağı dilekçeyi hazırlamak amacıyla bir komisyon kurmuştu. Bu komisyonun genel sekreteri, eskiden Eskişehir mutasarrıfı görevinde bulunmuş olan Ercüment Ekrem'di. Kürtler, son günlerde ulusalcılara düşman olmuşlardı, çünkü ulusalcılar, illerdeki tüm Kürt kulüplerini kapatmış ve Kürt ayrılıkçılığını destekleyen tüm Kürtlere karşı sert önlemler almaya başlamışlardı. Ulusalcıların İstanbul'daki muhalifleri, Liberal Parti, Kürt Derneği ve İngiliz Dostları Cemiyeti idi. Kürt Partisi, Kemalistlere karşı, Adapazarı'ndan İzmit ilçesine kadar uzanan bölgede bir akım başlatmıştı. Bu partinin bir delegesi ulusalcılara karşı çeteler kurmak amacıyla Samsun'a gönderilmişti. Adapazarı'nda ulusalcılarla "halk" arasında çarpışmalar olmuş ve halktan 20 kişi yaşamını yitirmişti. Küçük Cemal Paşa, ulusal örgüt aleyhinde çalışmakta olan Nıgdebhan Partisi'ni 18 Ekim'de kapatmıştı. Ankara ile Konya arasındaki köylerin çoğu, Kemalistlere karşıtı ve ulusal akıma yardımda bulunmaya karşı çıkmışlardı.

Ancak, İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in 28 Ekim'de Curzon'a gönderdiği mektup, yukarıdaki raporla çelişiyordu. Robeck bu mektupta şunları kaydetmişti: "Kemal, Kürtlerle yakın ilişki kurmuştur. Ermeni ve öteki ilgili kaynaklardan sağlanmış olan bilgiye göre, Mustafa Kemal'le Emir Faysal arasında da biraz yakınlaş-

ma olmuştur... Ulusal akımın bir hizibin eseri olduğu ve barışla güvenlik için dua eden uysal halkın çoğunluğunu pek etkilemediği saptanmıştır. Samsun'daki İngiliz denetim subayının bildirdiğine göre, yerel halk, Müttefiklerin ulusalcılara karşı müdahalede bulunmalarını ümit ediyor... İstanbul'da doğmuş ve Erzurum'da yetişmiş olan ulusal akım, ülkenin her yanına yayılmıştır ve şimdi, Yunan bölgeleri dışında, Trakya'da da eylemde bulunmaktadır. Bu akımın önderleri, kimi Kürt, Arap ve Tatarların da sempatisini sağlamıştır... Ancak, ulusalcılar savaşmak zorunda kalırlarsa Hristiyanlar muhtemelen kırıma tabi tutulacaklardır.”(!)⁽²⁴⁾

Yine Amiral Robeck, Samsun'daki siyasi durumla ilgili olarak oradaki İngiliz denetim subayının raporunun bir suretini 2 Kasım'da Lord Curzon'a göndermişti. Bu raporda iddia edildiğine göre Türkler, İzmir'le Antalya'nın boşaltılmasını ve tüm Anadolu'yu kapsayacak bir Amerikan güdümüyle Ermenilere toprak verilmesini gözden geçirmiş ve bunlara ek olarak başka haklar sağlayamayacakları sonucuna varmışlardı. Ancak Yunanlıların İzmir'i işgalleri altında bulundurmaya sürdürmelerini muhtemel bir tehlike olarak görüyor; Ermenistan'a toprak verilmesinin kesinlikle isyan başlatacağına inanıyorlardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yetkililerden W. S. Edmonds bu raporla ilgili olarak 17 Kasım'da şu çıkmayı kaleme almıştı: “Türkler tatsız (güç) bir çözümü uygulamaya hazırlanırken, Hristiyanların savunmasız (nazik) olan durumu gözönünde tutulmalıdır. Denetim subayının bildirdiğine göre Türk ulusalcıların kesinlikle sağlamayı ümit ettikleri Müttefiklerin onlara vermeyi amaçlamış oldukları gibi bir tür uluslararası denetim, tek bir devletin denetimi olmalıdır.” George Kidston adlı yetkili 18 Kasım'da şu uyarıda bulunmuştu: “Mustafa Kemal'in yeterince silahlanmış ve malzeme sağlamış olmasına karşın, kimi çevreler, ulusal akımın tehlikelerini küçümsüyor ve Kemal'in, kendi silahlarını çoğaltacağı bir kaynağa sahip olmadığını öne sürüyorlar. Ancak bu çevreler, bir katliam için pek az silaha gereksinim olduğunu unutuyorlar. Mustafa Kemal'in barış konferansına karşı gerçek gücü, askeri yeteneğe değil, onun vereceği tek bir buyrukla Hristiyanların

kırımı tabi tutulmalarını sağlama gücüdür.” Harding adlı yetkili ise şunu eklemişti: “Bu tehlike gerçekten pek yakındır; ancak Türkiye’ye aşağılayıcı bir barış kabul ettirmek olasılığı günden güne azalıyor.”⁽²⁵⁾ Bu denli yorumlar, kimi İngiliz yetkililerinin dar görüşlülüğü, bilgisizliği ve Türk düşmanlığını açıkça gösterir.

Kemalistlere Karşı Ayaklanmalar

Bu sıralarda Anadolu’nun kimi bölgelerinde ulusalcılara karşı patlak vermiş olan ayaklanmalar, İngiliz istihbarat servisini çok ilgilendiriyordu. “H” parafeli bir ajanın bildirdiğine göre, özellikle Bozkır’da ve İzmit’le Adapazarı ilçelerinde ulusal güçlere karşı direniş baş göstermişti ve bunu, Çerkezleri bu amaçla kullanan Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin örgütlemiş olduğu sanılıyordu. Ancak Harput ilçesinde de baş göstermiş olan bu akım başarılı olmamıştı. 30 Ekim tarihli istihbarat raporuna göre, Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin bir temsilcisi, Samsun’da, ulusalcılara karşı koyacak çeteler örgütlemek amacıyla oraya gönderilmişti.⁽²⁶⁾ Aynı rapora göre, 18 Ekim’de Küçük Cemal Paşa’ca bastırılmış olan Nigehban Cemiyeti’nin ulusal örgüte karşı çalıştığı; Ankara ile Konya arasındaki köylerin sakinlerinin çoğunluğunun ulusalcılara karşı olduğu ve ulusal akıma yardım yapılması taleplerine her köyün karşı çıktığı iddia edilmişti. İngiliz denetim subayları ve Türk kaynaklarından sağlanan bilgi, Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin özel örgütünce yaratılmış olan akıma ek olarak, Anadolu’daki halkın, ulusalcıların personel ve para taleplerine karşı koymaya başladıklarını gösteriyordu.

Yine bu sıralarda, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 4 Kasım’da, yüksek komiserlik yetkililerinden Tom Hohler’in kaleme almış olduğu bir raporu Lord Curzon’a göndermişti. Hohler, bu raporda şunları belirtiyordu: “Sultanlık şimdi bayağı bir komedi olmuştur ve görünüşte yüksek prensipleri ve amaçları olan, karakteri zayıf, az cesaretli ve kendisini bugünkü duruma getirmiş olan ulusalcı partinin davranışlarına muhalif bir adam olan

padişah, Abdülhamid döneminde de var olan üstün zekâdan yoksun olarak Yıldız'da titriyor. Osmanlı hanedanı görünüşte yorgun düşmüştür ve anlaşılan, kendi halkını yönetme yeteneği ve enerjisine sahip herhangi bir şehzade henüz ortada görünmüyor.”⁽²⁷⁾

Türk Ulusalçılarının Bolşeviklerle İlişkileri

İngilizler, Türk ulusalçılarla Rus Bolşevikler arasında bir yakınlaşma olması ihtimalinden çok kaygılanıyorlardı. İngiliz istihbarat örgütü, her iki yan arasında kimi görüşmeler yapılmakta olduğunu biliyordu; ancak bu denli görüşmelerin sonuçta bir anlaşmaya yol açacağını gösteren belirtiler yoktu. İngiliz generali Milne, Harbiye Nezareti'ne 29 Ekim'de İstanbul'dan gönderdiği gizli telgrafta, Mustafa Kemal'in Bolşevizm'le ilgili görüşlerinin henüz saptanmamış olduğunu bildirmiş; ancak İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı bu konuda, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı General Kâzım Karabekir'in bir Bolşevik delegesine açıklamış olduğu görüşleri öğrenmeyi başarmış olduğu iddiasında bulunmuştu. Bu iddiaya göre Karabekir, Bolşevik programına sempatisi olduğunu, ancak Bolşeviklerin ideallerinin propagandasının Türkler için olanaksız olduğunu, çünkü bunların, her yandan sarılmış olan Türkiye'nin düşmanlarına yardımcı olabileceğini; ayrıca, Türk halkının daha çok ulusal ve dini duygulara sahip olduğunu söylemişti. Buna ek olarak Karabekir, Bolşevik propagandasını kabullenmiyordu, çünkü kendi yetkisini zedeleyebilirdi ve halk, onu hain olarak göstermeye başlayabilirdi. Karabekir daha çok Bolşevik silahları ve mali kaynaklarına ilgi gösteriyordu. Bu haberle ilgili belge İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktarılınca, yetkililerden W. S. Edmonds 10 Kasım'da şu çıkmayı kaleme almıştı: “Türkler, ülke dışındaki komünizmden memnundurlar; ancak bunun, kendi yetkileri altındaki bölgeye yayılmasını istemiyorlar.” Buna karşın, N. D. Peterson adlı yetkili de 11 Kasım'da şunu kaydetmişti: “Basın haberlerine göre Mustafa Kemal Moskova ile temas etmektedir.”⁽²⁸⁾

Bundan kaygılanan İngiliz istihbarat servisi, kendi ajanları-

nı Bolşevik kılığına sokarak, ulusalcı kimi Türk yetkililerinden Kemalist Bolşevik ilişkileri konusunda bilgi sağlamaya çalışıyordu. Orgeneral Kâzım Özalp'ın, Teoman Özalp'ça *Milli Mücadele, 1919-1922* başlığı altında derlenen ve 1971'de Türk Tarih Kurumu'na yayımlanan özgeçmişinin birinci cildinin 74. sayfasındaki şu bölüm oldukça ilginçtir: "Bu sırada İstanbul'da bulunan bazı Bolşevik Ruslar da bizimle temas kurdular. Balıkesir'e gelen salahiyetli bir Rus'un yanında, tercümanlık yapmak ve bir taraftan da bize faide-li olmak maksadıyla bu işe girdiği anlaşılan Emrullah Bey adında (sonradan maarif müfettişliklerinde bulunmuştur) bir tercüman vardı. Emrullah Bey'in tercüme etmekte olduğu, Bolşevik Rus'un bize yaptığı teklifte: Mücadelemizi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceğimizi, kapitalist âlemine karşı Ruslar ile aynı fikirde olduğumuzu ilan edersek, bize istediğimiz kadar silah, cephane, para ve hatta icap ederse Türkistanlı asker yardımını yapacaklarını" söyledi. Biz bunları kabul etmedik, ancak bize sorulduğunda Ruslara karşı bir düşmanlığımız olmadığını ve kendilerini dost bir komşu olarak tanıdığımızı ifade edeceğimizi belirttik. Ayrılır iken bize gizli olarak silah ve cephane göndermeye çalışacağını vaat etti. Sonradan bu Rus'un İstanbul'a dönüşünde, İngilizler tarafından tevkif edilerek belirsiz bir yere gönderildiğini ve Emrullah Bey'in de bu işten dolayı İngilizler tarafından şiddetle takip edildiğini öğrendim."

Bu bölümde kaydedilenlerin tarihi gerçekten ne kadar uzak olduğu ve Albay Kâzım'ın, 1919 yılı Ekim ayında, Balıkesir'deki ulusal güçlerin tümen komutanı sıfatıyla İngiliz istihbaratı tarafından nasıl aldatılarak ulusal güçlerin durumu hakkında kendisinden bilgi alınmaya çalışıldığını aşağıdaki İngiliz gizli belgeleri açıkça göstermektedir. Orgeneral Özalp, ayrıca, özgeçmişinin 68. sayfasında şu ilginç açıklamada bulunur: "... Bazı ecnebi subaylar ve memurlar, Kuva-yı Milliye'nin kuruluş şekli, mevcudu ve faaliyeti hakkında bilgi almak için Balıkesir'e geldiler. Bunlardan bazılarını cephenin belirli noktalarına göndermekte ve milli kuvvetlerimizin hareketini göstermekte bir zarar görmüyordum." Ancak, Albay Kâzım'ın iyi niyetle girişmiş olduğu bu davranışların gerçekte ne kadar zararlı

olabileceğini anlamak için, Nisan 1973 tarihli *Belleten*'in 27. cildinin 146. sayısında, (s. 235 vd.) yayımlanan, "Ölümünün 34. yılında Atatürk'ü Anarken" başlıklı makaleme bakınız.

61. Tümen Komutanı Albay Kâzım'ın İngiliz istihbaratınca nasıl aldatılmış olduğunu gösteren İngiliz gizli istihbarat belgelerinin Türkçe çevirisi aynen şöyledir: "İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan (General Milne) Savaş Bakanlığı'na gizli yazı no. 1, 7479, 29.10.1919: "... Mustafa Kemal'in (Bolşevikler hakkındaki) kişisel görüşleri henüz sağlanmadı, ama 16. Kolordu Komutanı Kâzım'ın bir Bolşevik(!) delegesine açıkladığı görüşler şöyledir: Kâzım, Bolşeviklerin programına sempatisi olduğunu, ama onların görüşlerinin çevreye yayılmasının Türkler için olanaksız olduğunu, çünkü bunun, Türkleri zulme tabi tutmak için Kafkasların açılmasına yol açarak Türkiye'nin düşmanlarına yardımcı olabileceğini; Türklerin her yandan düşmanlarla çevrili olduklarını; sonra, Türk halkının henüz Bolşevik savından haberi bile olmadığını; yalnız ulusal ve dini duygularla etkilendiğini; dolayısıyla Bolşevik propagandasından yana olmadığını, çünkü bunun kendi yetkisini etkileyerek halkı, kendisinin bir hain olduğunu düşünmeye sevk edebileceğini söyledi. Sözlerini sürdüren Kâzım, karşılıklı [yardımlaşmaya(?)] gereksinildiğine ve Bolşeviklerin silah ve para sağlamaları gereğine değindi. Ruslarla ulusalcılar arasındaki ilişkiler konusunda ek bilgi sağlamaya çalışılıyor."

İstanbul'daki İngiliz istihbarat subayı Binbaşı W. N. Hay'in 18 Kasım'da, Londra'daki İngiliz Askeri istihbarat şefi Tümgeneral Sir W. Thwaites'e gönderdiği şu gizli yazı da oldukça ilginçtir: "İstanbul'daki küçük bir zümrenin, görünüşte Sovyet yönetimi adına ulusalcı önderlerle, özellikle Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmaya çalıştığı, 1919 yılı Eylül ayı sonlarına doğru dikkatimize sunulmuştu. Bir ajan, bu zümrenin toplantılarına sokulmayı başarmıştır. O ve bir başkası, istihbarat servisinin talimatıyla davranarak, bu zümrenin elçileri sıfatıyla gönüllü olarak Anadolu'ya gitmeyi kabullenmişlerdi. Ayrılmadan önce, Bolşevik ajanı olduklarına dair kendilerine verilmiş olan mektubu ve ayrıca Mustafa

Kemal'e veya herhangi bir ulusalcı öndere verilmek üzere, basit şifre ile yazılı bir mesaj verilmişti. Ajan, Balıkesir'de 61. Tümen komutanı ve Kolordu komutan vekili Kâzım Bey'e takdim edildikten sonra 21 Ekim'de İstanbul'a dönmüştü. Bolşevizm konusunda Kâzım Bey şunu söylemiştir: "Kişisel olarak Bolşevik programına sempati vardır, ama Bolşevik görüşleri bizce olanaksızdır." Bu belge, 18 Aralık'ta İngiliz Askeri İstihbarat Şefi Tümgeneral Sir W. Thwaites tarafından, no. B. I/7152 (M.I. 2) sayılı yazıya ilişik olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş; yazıda, Albay Kâzım'la görüşen ajanın raporu "görünüşte epey abartılmış olmakla birlikte, ilginç ve muhtemelen doğru" olarak nitelendirilmişti.⁽²⁹⁾ Bu belgeler, Albay Kâzım'ın, İngiliz istihbarat servisinin tuzağına nasıl düşmüş olduğunu açıkça kanıtlar.

Türklerin İstanbul'dan Çıkarılması Önerisi

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Lord Curzon'a 4 Kasım'da gönderdiği mektuba, yüksek komiserlik görevlilerinden Thomas B. Hohler'in kaleme almış olduğu "Türklerin İstanbul'dan Çıkarılmaları" konulu bir raporun suretini de iliştiirmişti. Bu raporda Hohler şöyle diyordu: "... Türk İmparatorluğu Anadolu'ya sıkıştırılacak ve orada bile kırılacaktır. Arabistan, Suriye, Mezopotamya (Irak), Trakya ve Adalar, başkalarının yönetimine verilecektir. Wilson ilkelerine uyulursa, Doğu ve Batı'da Yunan ve Kürt bağımsız devletleri kurulacak; 'Yüce Sultan', bölgesel bir yönetici durumuna getirilecek ve ona kimi anlamsız rütbelere verilecektir. Türkler, yenilgiye uğratılmış olduklarını bilmiyor veya bunu kabullenmiyorlar. Bu konuda onların bir illüzyona (hayale) kapılmalarına fırsat verilmemelidir ve onların bunu anlaması için başkentlerine el konulmalıdır."

Bu sırada İngilizler Türklerin İstanbul'dan çıkarılmaları olasılığıyla seviniyor; Yunanlılar "zevkten dört köşe oluyor;" ama Fransa'dan çekiniliyordu, çünkü bir süre önce aynı görüşte olan Fransızlar, İstanbul'un uluslararası bir başkent olmasını destekli-

yorlardı. Ancak Müttefikleri ve özellikle İngilizleri kaygılandıran bir sorun vardı: Mustafa Kemal sorunu! Robeck, 11 Kasım'da Lord Curzon'a şu mektubu göndermişti: "Türkiye'deki Hristiyanların kişisel güvenliği konusunda ilgili olarak Mustafa Kemal, Hristiyanlar ülkenin bütünlüğünü tehdit edici herhangi bir kışkırtmadan kaçınırlarsa, onların güvenliğini garanti etmeyi önermiştir; ancak son beş yıl sırasında sağlanmış olan deneyin ışığı altında, kendi ülkesi için Müttefiklerden daha olumlu barış koşulları sağlamak amacıyla, hayatta kalmış olan Ermenilerle Rumları rehine olarak sayan sorumsuz bir ulusalcı öndere güvenilemez... Ülkedeki her düzensizliğin arkasında Mustafa Kemal ve onun Almanlarca yetiştirilmiş olan subayları durmaktadır. Onlar, İngilizlerden nefret ediyor ve onlardan korkuyorlar(!)." ⁽³⁰⁾

Öte yandan, İngiltere Parlamentosunda Türk yanlısı kimi Lortlar ve milletvekilleri de hareketsiz kalmamış; David Lloyd George kabinesine sorular yağdırmış; yorumlar yapmışlardı. Türkiye'nin geleceği ve Hindistan Müslümanlarının arasında baş göstermiş olan huzursuzluk konusunda yönetime kaygılandırıcı sorular sormuş; Lloyd George yönetimini epey sıkıştırmışlardı. Örneğin, Sir J. D. Rees, Avam Kamarası'nda, Hindistan Müslümanlarının ve Türkiye'nin durumlarıyla ilgili olarak dobra sorular sormuştu. ⁽³¹⁾ Deniz Yarbay Kenworthy'nin 3 Kasım tarihli sorusu yönetimi epey sarsmış; Aubrey Herbert adlı milletvekili yönetimi sürekli eleştirmiş; yönetim sözcüsü Bonar Law onlara kaçamak yanıtlar vermişti. ⁽³²⁾ Londra'daki İslam Derneği de sürekli olarak İngiliz yönetimini eleştiriyor; rahatsız ediyordu. 15 Aralık 1919'da birçok İngilizin imzalarını içeren ve İngiliz yönetimini epey eleştiren bir dilekçe (muhtıra), Londra'daki İslam örgütü sekreteri M. H. Ispahani tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına gönderilmişti. Bu dilekçede, Yunanlıların İzmir ve çevresinde yapmış oldukları insanlık dışı barbarlıklar da yansıtılmıştı. ⁽³³⁾

14 Kasım tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre padişah Vahideddin, birkaç gün önce Hamdi Paşa'yı huzura kabul ederek onunla bir süre görüşmüş; Hamdi Paşa, padişaha özetle şun-

ları bildirmişti: “Fransa ve İtalya’daki durum oldukça kötüdür. Bu iki devlet, yabancı ülkelerle ilgilenecek kadar güce sahip değildir. İngiltere’deki yönetim güçlüdür. Bundan yararlanmalı; İngilizlerle olan kendi çıkarlarımızı incelemeli ve siyasetimizi ona göre çizmeliyiz. büyük Britanya (İngiltere) hiçbir devlete, Haydarpaşa Bağdat hattının iki yanında üslenmesi için izin vermeyecektir. Bu nedenle, Britanya, Osmanlı İmparatorluğu’nun sürmesi için direnecektir. Dolayısıyla, İngiliz yandaşı güçlü bir kabine kurarak İngiliz politikasını güçle desteklememiz kesinlikle gereklidir. Dünyada tek mütefeğimiz olması gereken devletin İngiltere olduğunu anlamalıyız. Öteki Avrupa devletlerinin desteğine dayanmak büyük ve tehlikeli bir hata olacaktır. Fransızlar, bu ülkede Alman politikası izleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyetiyle birleşip Türkleri kendi etkileri altına almayı diledikleri için, buradaki Fransız yetkililer, sözde ulusal akım komedimizi ayırım yapmadan destekliyorlar... Fransızlar, Türkiye’de İngiliz etkisinin kurulmasının bu ülkedeki Fransız etkisini sonsuzluğa kadar ortadan kaldıracağını iyice anlıyor; bu nedenle Anadolu ulusal güçlerini destekliyorlar.” Hamdi Paşa sözlerini bitirirken, Türkiye’nin alın yazısının pek yakında bir karara bağlanacağı göz önünde tutularak, padişaha İngiliz yandaşı güçlü bir kabine kurmasını öğütlemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds 9 Aralık’ta bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: “General Hamdi Paşa... ‘İngiliz Muhipler Cemiyetinin’ başlıca üyelerinden biridir; ama annesi bir Fransız ajanıdır.” N. D. Peterson adlı yetkili de 10 Aralık’ta şu yorumu yapmıştı: “İlginç; ama generalin etkili olup olmadığı belirsizdir.”⁽³⁴⁾

Salih Paşa Heyeti

Bu sıralarda yerel şartlardan dolayı, Anadolu’nun tecrit edilmiş olan kimi bölgelerinde usulsüzlükler ve memnuniyetsizlikler olduğu inkâr edilemez bir gerçektir; ancak bu tecrit edilmiş yeknesak durumların tüm Anadolu’ya yayılmış olduğunu ve Türk ulusal akımının hiç de popüler olmadığını ve etkisinin azalmakta olduğunu id-

dia etmek hataydı. Bu akımın o sıralardaki gücünü ve saygınlığını şu olay kanıtlamıştı: Damat Ferid'in yerini almış olan Ali Rıza'nın sadrazamlığı altındaki yeni İstanbul kabinesi, gittikçe yayılmakta olan ulusal akımın önderleriyle bir anlaşmaya varmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'le kişisel olarak görüşmek ve aralarındaki ayrılıkları gidermek amacıyla, Osmanlı Donanma Bakanı Salih Hulusi Paşa başkanlığındaki bir heyet Amasya'ya gönderilmişti.

Bu heyet, 20 Ekim'de Kemal'le 3 gün süren bir görüşme yapmış; bu görüşme sonunda, kimi gizli maddeleri içeren bir protokol imzalanmıştı. Salih Paşa bu protokolü yönetimine danışmadan imzalamış olduğu için 25 Ekim'de İstanbul'a dönünce, merkezi yönetimle ulusal akımın önderleri arasında anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştı.

24 Ekim tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda bu görüşmeler ve Salih Paşa'nın yönetime göndermiş olduğu gizli yazılar hakkında bilgi verilmişti.⁽³⁵⁾ 30 Ekim tarihli İngiliz istihbarat raporu, Salih Paşa'nın eylemlerine değinmiş; onun, 25 Ekim'de İstanbul'a döndüğünü ve Mustafa Kemal'in, kendisini temsil etmek üzere seçmiş olduğu Albay Kara Vasıfı da birlikte başkente götürdüğünü kaydetmişti. "Kıdemli bir Türk yetkilisi," Mustafa Kemal'le İstanbul yönetimi arasında yapılan gizli görüşmeler hakkında İngiliz istihbaratına bilgi veriyordu. Aynı raporda, Türk halkının, Mustafa Kemal ve yandaşlarının eylemlerine karşı sızlandıkları; Sivas halkının Salih Paşa'ya vermiş olduğu söylenen bir dilekçede, ulusalcı önderlerin, "halk üzerinde baskı kullanmak amacıyla uyguladıkları usulleri" ayrıntılı olarak anlatmış oldukları; halktan "zorla topladıkları paraları" nasıl harcadıklarını açıklamadıklarını; Mustafa Kemal'in ulusal akımının ulusaldan çok "bencil bir akım" olduğunu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce başlatılmış olduğunu halktan gizleyerek "halkı aldattığını" iddia ettikleri vurgulanmıştı.⁽³⁶⁾

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, 16 Kasım'da Lord Curzon'a gönderdiği yazıya, Salih Paşa'nın ulusalcı güçlerin önderiyle yap-

miş olduğu görüşmeyle ilgili olarak onunla sadrazam arasında alınıp verilmiş olan telgrafların suretlerini de iliştiirmişti. Bu telgrafları oldukça gizli bir kaynaktan sağlamış olan; onların güvenilir olup olmadığını saptayamayan, ama yine de onları güvenilir olarak nitelendiren Robeck, Curzon'a şunları bildirmişti: "Salih Paşa, ulusalcıların önderiyle kimi konuların ayrıntılarını görüşmek amacıyla oraya gitmiş; ama bilinmeyen nedenlerden dolayı ani olarak geri dönmüştür. Bu da onun misyonunun başarısız olduğunu gösterir."⁽³⁷⁾

Kısa bir süre önce Sadrazam Ali Rıza Paşa, meclisin (parlamentonun) Bursa veya İstanbul'da toplanması konusunda ulusalcılarla yönetim arasında görüş ayrılıkları kaydedilmiş olduğunu söylemişti. Sadrazam, 6 Kasım'da Andrew Ryan'la özel olarak görüşürken, Salih Paşa misyonunun başarısızlığa uğramış olduğunu itiraf etmişti. Yine bu görüşme sırasında, kendi yönetiminin politikasının ulusalcılara boyun eğmek değil, ulusal akımın önderleriyle bir anlaşmaya varmak olduğunu söylemişti. 13 Kasım'da yapılan bir görüşme sırasında sadrazam, yönetimle ulusal akımın örgütleyicisi (Kemal) arasında tamamen görüş birliği olmadığını itiraf etmişti. Onun ima ettiğine göre, bu konuda bir çıkmaza girilmişti. Bununla ilgili olarak Robeck, Lord Curzon'a 16 Kasım'da gönderdiği gizli yazıda şu yorumu yapmıştı: "Görünüşte gerçek durum şudur: ulusal akımın önderleri, zemin kaybetmeye başladıkları ve ya genel seçimi sahteleyerek avantajlı bir duruma gelmelerini sağlamak için, İstanbul'la ilgili amaçlarını gizlemişlerdi ve yönetimle aralarındaki önemsiz konularda itirazlarını bir yana bırakmaya gönüllü idiler."⁽³⁸⁾

Bundan sonra şu gelişmeler kaydedilmişti: Mustafa Kemal'le Salih Paşa 20 Ekim'de görüşerek, Ankara ile İstanbul arasındaki düşmanca davranışlara son vermek ve birbirleriyle normal ilişkiler kurmak kararını almışlardı. Görüşmelerin başlıca konusu Sivas Kongresi Deklarasyonu idi ve Salih Paşa bu deklarasyonu prensip olarak kabullenmişti. Aynı sırada, görüşmelerin sonuna doğru bir protokol hazırlanarak iki tarafca imzalanmıştı. Salih Paşa,

İstanbul yönetimini bu protokolü imzalamaya inandırmaya söz vermişti⁽³⁹⁾ ama bunda başarı sağlayamamıştı. Ulusalçı önderlerle sadrazamın yönetimi arasında anlaşmazlığa neden olan, ilerideki Mebusan Meclisi'nin nerede toplanacağı konusu idi. Ulusalçılar, meclisin İstanbul dışında, Anadolu'nun herhangi bir yerinde toplanmasından yanaydılar; ancak merkezi yönetim buna karşı çıkmıştı. Sonuçta Mustafa Kemal, ulusal birlik ve dayanışma esasına önem vererek bu konuda özveride bulunmak zorunda kalmış; böylece, Ankara ile İstanbul arasında huzursuz bir barış dönemi başlamış ve bu durum, Müttefiklerin 1920 yılı Mart ayı ortalarında Osmanlı başkentini resmen işgallerine kadar sürmüştü.

Türk Ulusal Akımını Aşağılama Çabaları

Çoğu kez Türkiye'deki kimi İngiliz siyasi yetkilileriyle subayları kasten veya farkına varmadan, Türk ulusal akımına karşı her tür atıflarda bulunarak bu akımı aşağılamaya çalışıyorlardı. Örneğin, Samsun'daki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı J. S. Perring, Samsun bölgesindeki ulusal akımın hiç de popüler olmadığını; Mustafa Kemal'in saygınlığının lekelenmeye çalışıldığını ve "padişahın özel bir elçisi olduğunu söylemesi ve bunun gerçek olmaması nedeniyle açık saldırılara maruz kaldığını" 11 Kasım tarihli yazısında iddia etmişti. Bu akımı destekleyenlerin yalnız subaylar ve öteki yönetim yetkilileri olduğunu iddia eden Perring şunları eklemişti: "Bu akıma dıştan yeni destek sağlanmazsa (Örneğin, Yunan askerlerinin iç bölgelere ilerlemesi veya geniş ve bağımsız bir Ermenistan kurulması gibi) bu akım sönmeye mahkûmdur. Ulusalçıların mali durumuna da değinen Perring, onlara yapılmakta olan mali yardımın, çoğu kez tehditle sağlandığına inanıyordu. Böylece çok miktarda para toplanmış olmakla birlikte bu para ileride artmayacaktı.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck bu raporun bir suretini 23 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderince, rapor, yetkililer tarafından memnuniyetle karşılanmış ve bu sevinç, yetkililerden W. S. Edmonds'ca şöyle yansıtılmıştı: "Bu, ulusal akımla il-

gili olarak uzun bir süreden beri almakta olduğumuz raporların en memnuniyet vericisidir. Samsun'da Mustafa Kemal, hiç olmazsa, İngiliz askeri birliğini geri çekilmeye zorlamış olduğunu öne sürebilir. Kendisi orada hiç de popüler değilse, onun öteki bölgelerdeki savının da popüler olmaması ümidine neden olabilir ve barış koşullarını (Türklerle) kabullendirmenin vakti gelince, onların direniş gücü azalmış olabilir..."⁽⁴⁰⁾

Yüzbaşı Perring'in görüşlerini Yüzbaşı Hadkinson da 12 Kasım'da kaleme aldığı raporda doğrulamıştı. Bursa ili ile Balıkesir sancağını ziyaret etmiş olan Hadkinson'a göre, Yunanlıların İzmir'i işgalleri nedeniyle ortaya çıkmış olan Batı kesimi ulusal akımı, Mustafa Kemal'in Doğu'da ve Ali Fuat'ın orta bölgelerdeki akımıyla birleşmişti ve tüm ülkeye yayılıyordu; ama bu yayılma, "suç ortaklarının ümit ettikleri gibi süratli olmamıştı." Onun görüşünce bu akım "genellikle olumlu olarak karşılanmamıştı ve daha çok, milisleri beslemek için gerekli fonları sağlamak amacıyla ağır vergiler konulmuştu. Öte yandan halk, savaştan bıkip usanmıştı; ayrıca, ne kadar iyi finanse edilebilirlerse edilsinler, uzun süre silah altında tutulmaya temayül göstermiyorlardı."

Balıkesir'de ulusalcılarca yapılmış olan kongreyi izlemiş olan ve birçok önderlerle temas etmiş olduğu iddiasında bulunan Hadkinson, "bu ulusal akımın arkasında İttihat ve Terakki'nin bulunduğu" sonucuna varmıştı. Onun iddiasına göre, bu akımın önderlerinin çoğunluğu (dörtte üçü) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri idi. Bunu, Hadkinson'un kendisinden bu konuda epey bilgi sağlamış olduğu Bursa'nın eski valisi de doğrulamıştı. Hadkinson raporuna şu uyarıyla son vermişti: "Bu ulusal akım daha da güçlenirse, onu bastırmak da bir o kadar güçleşmiş olacaktır... çünkü milis gücünü oluşturan erkekler, ülkenin ayaktakımını temsil ederler ve onlar terhis edilince haydutluk ve Bolşevizm'e yöneleceklerdir."⁽⁴¹⁾ Hadkinson'un bu biçim sayıklamalarıyla ilgili olarak İngiliz Yüksek Komiserliğinin yetkililerinden tercüman Andrew Ryan da 26 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Forbes Adam'a gönderdiği özel mektupta şöyle diyordu: "Türkiye'nin

hiçbir kısmı denetsiz olarak Türklerin yönetimi altında bırakılmamalıdır... Bu da barış konferansının görevidir. Halifelik süreceyse, onun elindeki sivil gücün, Büyük Britanya dışında, herhangi bir devletin denetimi altına girmesine izin verilmemelidir.” Yani İngiltere, halifeliğin sivil görevlerini kendi tekeli altına almalıydı.⁽⁴²⁾

Türkiye-İngiltere İlişkileri

Bu sıralarda İngiliz siyasi ve askeri çevrelerinde üç ayrı tipte “uzmanlar” vardı:

1. grupta genellikle Türk sorunu ve özellikle ulusal akımla ilgili olarak büsbütün yansız olmaya çalışanlar: bu gruba mensup olanlar çeşitli konularda demeçler vererek ve görüş belirterek olağan içinde objektif olmaya çalışıyorlardı. 2. grup, Türk görüşlerini ve Türk ulusal akımını destekliyordu. Bu grupta bulunanlar, İngiltere’nin “yanlış at’a oynadığını” düşünerek politikasını değiştirmesini sağlamak için uğraşıyordu. 3. grupta olanlar, Türklere karşı olan nefret ve önyargılarla kör edilmiş oldukları için veya geçmişteki Helenlerin ideallerinin etkisi altında kalarak, Türk sorununa ve Türk ulusal akımına karşı oldukça yan güden bir tutum izliyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı’ndaki Müsteşar Sir Eyre Crowe bu son gruba mensuptu ve Türklere hiç hoşlanmıyordu. Kendisi, eline geçen her fırsattan yararlanarak Türkleri aşağılıyor; en kati Türk düşmanı olan Başbakan David Lloyd George’un Yunan yandaşı görüşlerini destekliyor; Yunanlıların İzmir’de Türklere yapmış oldukları canavarlıklarla ilgili olarak bir rapor hazırlamış olan soruşturma komisyonunun bulgularının bastırılması (yayımlanmaması) için elinden geleni yapıyor; Paris’te barış konferansı bu raporu tartışırken, onun örtbas edilmesi için Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos’un çabalarını destekliyordu.

1919 yılı Kasım ayı ortalarında barış konferansına katılan İngiliz delegasyonuna Başkanlık etmiş olan Crowe, 17 Kasım’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden George Kidston’a gönderdiği mek-

tufta, Türkiye Müslümanlarının İngiltere'ye olan düşmanca duygularının gittikçe artmakta olduğunu öne süren Savaş Bakanlığı'nı eleştirmiş; şu öneride bulunmuştu: "Kafkasya'daki Ermeniler silahlandırılarak Türkiye'ye gönderilirse, Savaş Bakanlığı'nın iddiaları belki geçerli olabilir, çünkü bu olursa, Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin usullerini uygulayarak Kürtleri ayaklandırabilir. Ancak bu sıralarda Kemal'in ajanları Kürdistan'da pek başarılı olmamıştır ve onun etkisi daha çok Orta Anadolu ve Erzurum bölgesini kapsar..." Crowe'un görüşünce, Türklerle ilgili barış koşulları resmen açıklanıncaya kadar Kemal'in Müttefiklere karşı olan düşmanlığını hiçbir şey arıtamazdı.

İstanbul'un önemine de değinen Crowe şöyle diyordu: "Her şeye rağmen, gerek Mustafa olsun, gerekse olmasın ve Anadolu'da bağımsız bir Türkiye üzerinde uluslararası denetim sistemi ne olursa olsun, İstanbul bizim elimizdedir ve istersek bu başkenti yarın Anadolu'dan kopararak, Boğazlar bölgesinin geriye kalan kısımlarını da işgal edebiliriz... Yunanlılar İzmir'e ve çevresindeki bölgeye sahiptirler ve bu bölgeyi Mustafa Kemal'in güçlerine karşı savunabilirler.

Öte yandan, Kilikya (Çukurova) ile Arap ülkeleri de Müttefiklerin işgali altındadır. Tek güçlük, Doğu illerini kapsar ve bu bölge, Cemiyeti Akvam'ın uluslararası denetimi altına alınabilir. Böylece, aynı zamanda bir Kürt ve Ermeni politikası uygulanabilir... Bu denli bir politikayı gerçekleştirmek gücüne sahibiz; ancak geriye, bu sisteme karşı olan Hindistan Müslümanları ve Hindistan Bakanlığı kalır." Crowe'a göre, İngiltere'nin Savaş Bakanlığı'nın politikası bir felaket olacaktır.

Crowe'un görüşlerini destekleyen İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden George Kidston şunları eklemişti: "Mustafa Kemal, barış koşulları açıklanınca elindeki kartları gösterecektir ve onun başlıca kartı, barış konferansının kararlarından memnun olmazsa, Küçük Asya'daki her Hristiyan'ı öldürme gücüdür. Kendisi (Kemal) askeri bir harekât başlatmak gücüne sahip değildir; ancak Müttefikler da aynı durumdadır; ama Kemal'in gücü artarken,

Müttefiklerin gücü günden güne azalıyor...” İzmir olaylarına da değinen Kidston, Crowe’un bu olayların daha sonraki gelişmelerde pek az rol oynadığı görüşüne katılmamış; bu konuda barış konferansını uygulamış olduğu geciktirme politikasından dolayı eleştirmişti. Müslümanların bu olaylarla ilgili görüşlerine de değinen Kidston, onları düşman etmenin çılgınlık olacağını ve İttihat ve Terakki’nin, Bolşevik yalanı olan “İngiliz İmparatorluğunun İslamı yıkmaya çalıştığı” iddialarını gerçekmiş gibi gösterdiğini öne sürmüş; şunları eklemişti: “Türlere karşı Kürtler ve Azerilerle dost olmak iyi olacaktır.” Kidston yazısına şöyle son vermişti: “Doğu il-leriyle öteki yerlerde yeterince askeri güç yoktur. İlgili bölgelere tek bir asker bile gönderemeyiz ve İttihat ve Terakki bunu biliyor. Ek askerler için gerekli mali kaynaklara da sahip değiliz. Amerikalılar veya başkaları son anda yardımda bulunmazsa, Yüksek Konsey’in kararlarını Türlere kabullendirmek oldukça güç olacaktır.”⁽⁴³⁾

Buna yanıt gönderen Sir Eyre Crowe, Savaş ve Hindistan bakanlıklarının “Pan-İslamik umacıya” kapılmış oldukları için Türk sorununu ulusal hudutları da dikkate alarak çözümlemekten korktuklarını iddia etmiş ve şunları eklemişti: “Onların tutumu ve İstanbul’da Türleri destekleme politikası Pan-İslamizmin yayılmasına yöneliktir, oysa biz, bu akımı öldürmeliyiz.” Crowe, Mustafa Kemal’in potansiyel askeri gücü konusunda Kidston’la aynı görüşte olduğunu ve Kemal’in elinde bulunan “Hristiyan rehinelerin” bir tehlike yarattığını öne sürmüş; şunları eklemişti: “Bizim de elimizde birçok Türk rehineler vardır; örneğin, Malta’da enterne edilmiş olan İttihat ve Terakki mensupları gibi.”

Yine Crowe’un görüşünce, epey eleştirilmiş olan Yunanlıların 1919 yılı Mayıs ayında İzmir’e gönderilmiş olmaları, “gerçekte iyi bir politika idi,” çünkü hiç olmazsa, “potansiyel rehinelerin bir kısmı güvenlik içinde olacaktı.”

Bu yazışmalar İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda büyük bir ilgiyle karşılanmıştı; ancak yetkililerden Sir John Tilley şu yorumu yapmıştı: “Türkiye ile işlem yaparken uluslar ilkelerine dayanmamızı öne süren Sir Eyre Crowe hata ediyor... Öte yandan, Ermeni

bölgesini kurarken, Ermeni halkının şimdiki nüfus oranı üzerinde pek fazla durmamamızı söylüyor. Erivan'dan Kilikya'ya kadar uzanacak bir Ermenistan'da Ermenilerin yüzde 5 kadar olacağı göz önünde tutulursa, bu, uluslar prensibine karşı olacaktır. İzmir bölgesinde de aynı güçlük ortaya çıkar.” Lord Harding de Crowe’u hedef alarak şu çıkmayı kaleme almıştı: “Sir Eyre Crowe İstanbul ve İzmir’e asla gitmemiştir; gitmiş olsaydı, İzmir’le ilgili yazıları yazmazdı. İzmir sancağını ulusal bir Grek (Rum) bölgesi olarak tanımlamak kesinlikle safsatadır.”⁽⁴⁴⁾

Mustafa Kemal-Enver Paşa İlişkileri

Bu sıralarda İngiliz istihbarat servisini ilgilendiren en önemli konular, Mustafa Kemal’in Anadolu’da bir cumhuriyet kurması olasılığı ve onun Enver’le olan ilişkileriydi. 21 Kasım 1919 tarihli istihbarat raporu şu ilginç bilgiyi veriyordu: “(Paris) Barış Konferansı Türkiye’ye karşı olarak kararlar alırsa, ulusalcıların Anadolu’da cumhuriyet ilan eden bir bildiri hazırladıklarına inanılmaktadır. (Osmanlı) İçişleri Bakanının öğrendiğine göre, Mustafa Kemal, Enver’le sürekli olarak yazışmaktadır.”⁽⁴⁵⁾ Bu tarihten sonra, İngiliz istihbarat servisi, Mustafa Kemal’le Enver arasındaki ilişkileri daha büyük bir ilgiyle izlemeye başlamış;⁽⁴⁶⁾ 1920 yılı başlarında, Enver’in Kemal’i yönetimden düşürmeye çalıştığı söylentileri hakkında bilgi sahibi olmadığını, ama Enver’in İran’dan Maraş’a dek komuta ettiği yüce bir İslam Bolşevik Ordusu’nun başında Anadolu’ya geçmeye niyetlendiğine dair “ulusalcıların propaganda yaptıklarını” kaydetmişti.⁽⁴⁷⁾

1919 yılı Kasım ayının sonlarına doğru, İngiliz istihbarat servisi, Mustafa Kemal’in, Sivas’ta, Pan-İslamist bir kongre düzenlemekle meşgul olduğu iddiasını yine ortaya atmış; bu konuda hazırlamış olduğu gizli raporda özetle şunları belirtmişti: “Mustafa Kemal, Erzurum’da (?) Türk, Kürt ve Arap önderlerinin katılacağı bir kongre çağırmıştır. Bu kongrede, bir Ermeni devleti kurulmasına karşı direnmek için alınacak önlemler görülecektir.” İngiltere

Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, 16 Ocak 1920’de bu belgeye şu çıkmayı kaydetmişti: “Türklerin, Moskova’daki Doğu Bürosu’nun yardımıyla Pan-İslamist davranışlarda bulunduklarına ve Kürtlerle Arapları bize karşı cephe almaya kışkırttıklarına kuşku yoktur; ama Mustafa Kemal’in ‘İslam Kuvvetleri’ projesi ciddi bir güç olmaktan çok, barış görüşmeleri sırasında bizi korkutmak amacını gütmektedir. Moskova, Berlin ve İstanbul tarafından, zamanın gereklerine göre yaratılmış olan bu Pan-İslamizm ve ulusal duyguların büyük bir kısmı, Türkiye ve Rusya ile barış yapıldıktan sonra sönecektir.”⁽⁴⁸⁾

Buna karşın, Mustafa Kemal’in “Pan-İslamist” olarak nitelen-dirilen bu denli bir kongre çağırması, İngilizleri o kadar kay-gılandırmıştı ki, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin istih-barat bölümü, 25 Aralık 1919’da hazırladığı gizli bir raporda şöy-le diyordu: “Bu kongre toplanırsa, hiç kuşkusuz, İngiltere’ye kar-şı propagandaya girişecektir. Bu kongreye katılacak olan delegeler kendi ülkelerindeki İslam kamuoyunu temsil etmemekle birlik-te, çok zarar verebileceklerdir. İngiliz yönetimi bir şeyler yapmalı; İngiltere’nin eskisi gibi Müslümanların dostu olduğunu açıklama-lı; Kral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han ve ötekileri kullanmalı, ol-dukça İngiliz yanlısı olduğu söylenen eski Şeyh Sünusi Sidi Ahmet’i kendinden yana çekmelidir.”

Bu gelişmeler kaydedilirken Tevfik Paşa, 22 Kasım sabahı İngiliz Yüksek Komiseri Robeck’le görüşmeye gitmiş; bırakışmanın gayet uzun sürdüğünden yakınmış ve hangi şartlara göre olursa olsun, barış yapılmasını önermişti. Sözlerini sürdüren Tevfik Paşa, barış imzalanınca, İngiliz ve Türk çıkarlarını birbirine uyduracak bir an-laşma yapılmasının olanaklı olacağını; İngiltere’nin, Türkiye’nin varlığının sürmesinde büyük çıkarları olduğunu; sultandan en aş-ağı kademedeki Türklere kadar herkesin Büyük Britanya’ya güveni olduğunu ve bu denli bir güveni hiçbir ulusun sağlayamayacağını belirtmiş; iki ülke arasındaki düşmanca ilişkilerin sürmesinin padi-şahla İngiliz yönetimi temsilcileri arasında kişisel görüşmeler yapıl-masına engel olması nedeniyle üzüntülerini beyan etmişti.⁽⁴⁹⁾

İngiliz Muhipleri Cemiyeti Yine Sahnede

Bu sırada, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 27 Kasım'da padişaha sunduğu andaca (memoranduma) İngiliz istihbaratı epey önem vermişti. Bu notta, Anadolu'daki ihtilal akımının önce İstanbul'da, padişahın en yakınları arasında ortaya çıktığı ve o sırada birçok komplolar kurduğu iddia edilmiş; Damat Ferid'ten övgüyle söz edilmiş; "İngilizlerce nefret edilen" Ali Rıza eleştirilmiş; Reşit Paşa'nın Fransa'dan yardım gördüğü öne sürülmüş ve şunlar eklenmişti: "Fransa şimdi kendi ülkesinde birçok güçlüklerle karşılaşılıyor; dolayısıyla Doğu sorunlarına karışacak vakti bulamıyor. Fransızlar ilkin Ferid Paşa'yı kendilerinden yana çekmeye çalıştılar; sonra bundan vazgeçerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Anadolu'daki akıma yaklaştılar...; aynı amaçları güden İtalyanlarla birleştiler. Çok para harcayarak Türk gazetelerini ele geçirdiler... ulusal akımı yarattılar. Büyük Britanya'ya dostluk göstermek, onun yardımını ve koruyuculuğunu sağlamaya çalışmak; ondan, ülkemizi bölmeyi amaçlamış olan antlaşmadan çekilmesini ve bizi Dörtler Konseyi'nde (İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'den oluşan konsey) korumasını dilemek amacıyla bir komite kurduk. Görüşlerimizi kabullenirseniz ülkemizin gönenci sağlanacaktır... Anadolu'daki akım, devletlerin çıkarlarının çatışmasından doğmuştur. Ali Rıza kabinesi yönetime geçer geçmez, Anadolu'daki akımın önderlerini ve komitelerini ivedilikle dağıtmalarını önermeli; asi önderlerle barış yapmamalıydı. Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Kâzım Karabekir arasında güç ve saygınlık açılarından rekabet vardır; ama Ali Rıza, çekimserlik ve geciktirme politikasıyla bu akıma cesaret vermiştir. Yönetim, zat-ı şahanenize sadakatle hizmet eden Ahmed Anzavur Bey konusunda kendi gücünü kullanmıştır. İngiliz siyaseti izlenmesini buyurmanızı dileriz. Ferid Paşa'nın başkanlığı altında ivedilikle bir kabine kurulmalıdır."⁽⁵⁰⁾ Gerçekte, Damat Ferid de bir yönetim bunalımı yaratarak yönetime geçmek için düzen çeviriyor; Kürtlerden yararlanarak ulusalcılara karşı geniş kapsamlı bir direniş örgütlemeye çalışıyordu.⁽⁵¹⁾

Öte yandan, Anadolu'daki ulusal akımın hiç de beğenilmediğini iddia eden raporlara değinen İstanbul'daki kimi İngiliz siyasi yetkilileri, Mustafa Kemal akımının popüler olmadığına ve git-tikçe sönmekte olduğuna inanıyorlardı. Onların en çok beğendiği ve yazılarında konu oluşturan haber ve iddialar, yerel düzensizlik ve ayaklanmalardı. İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, Lord Curzon'a 2 Aralık'ta İstanbul'dan gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal'in önderliği altındaki ulusal akımın, Türkiye'nin kimi ilçelerinde yerel halkın muhalefetiyle karşılaştığını; bu muhalefetin yerel olduğunu ve Damat Ferid'i destekleyen Liberal Partisiyle İstanbul'daki (tedhiş örgütü) Nigehban hizibinin eseri olduğunu; bu akımın Konya ilinde ve Bursa ile Boğazlar arasındaki ilçelerde güçlü olduğunu bildirmiş; şunları eklemiştir:

"Kendi görüşümce, şimdiki durumda ulusalcılar genellikle destek sağlayamamışlardır. Bu akım 'ulusal' değil, askeri ve siyasi bir örgüttür; orduya dayanır ve düzensizlik sırasında ortaya çıkan kişilerden yardım görür. Örgüt, genellikle uysal olan ve yasalara saygı gösteren halkı tahakkümü altına almıştır... Ayrıca, Balıkesir Bursa ilçelerindeki muhalefet akımı da etkisini sürdürüyor. Bu akımın başında Çerkez Ahmed Anzavur⁽⁵²⁾ bulunuyor. Daha önceleri jandarma komutanı olan ve daha sonra İzmit ilçesine yönetici (vali) olarak atanan bu şahıs meşhur bir kişidir."⁽⁵³⁾

Amiral Webb, raporunda, Anzavur'la ilgili olarak şu bilgiyi eklemiştir: Ahmed Anzavur, daha önceki gözde sadrazam (Damat Ferid) tarafından atanmıştı ve onun amacı, ulusal akıma karşı mukabil isyan örgütlemektir. Kendisi Yunan ve İngiliz işgal orduları komutanlarıyla işbirliği yapmış; onlardan silah ve malzeme sağlamış; ulusalcılara karşı isyanlar başlatmış ve kırımlar yapmış olduğu için, Damat Ferid ona paşalık ve rütbeler vermişti. Ancak bir süre sonra ulusal güçler tarafından yenilgiye uğratılmış ve aşağılık bir durumda kalarak geri çekilmek (ortadan kaybolmak) zorunda kalmıştı. 1921 yılının sonlarına doğru Anzavur tuzağa düşürülerek öldürülmüştü.⁽⁵⁴⁾

Vahideddin'in Görüşü ve Entrikaları

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 15 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu: "Kısa bir süre önce padişah, kendi makamını ve durumunu düşündüğü için benimle görüşmek istemişti. Bu konuyu Fransız ve İtalyan yüksek komiserlerinin bilgisine sundum; padişahla görüşmenin yararsız olacağını söylediler. Padişah, kendisini bize teslim etmiştir, çünkü tek dayanağı İngiltere yönetimidir ve barıştan çok, Türkiye'nin bugünkü durumunun sürmesinden kaygılanmaktadır." Robeck, padişahın kendisiyle görüşmek dileğini reddetmiş olduğunu telgrafında eklemiş; İngiltere Dışişleri Bakanlığı da onun bu davranışını onaylamıştı.⁽⁵⁵⁾

İngilizlerin bu hareketinden ümitsizliğe ve kırıngılığa kapılmış olan Vahideddin, Amerikalılara yaklaşmak için kimi davranışlarda bulunmuş; *Associated Press Agency* (Birleşik Basın Ajansı) muhabirine 16 Aralık'ta verdiği ve *Near East* (Yakın Doğu) dergisinde yayınlanmış olan demeçte, barış dilediğini, çünkü bu konudaki gecikmenin savaştan daha kötü olduğunu belirtmişti. Ona göre, belirsizlik, halkın moralini çökertiyor; onlarda sefalet ve hastalıklara neden oluyordu. Avrupa devletleri için en önemli konu, Doğu'da huzuru yeniden kuracak bir barış yapmaktı. Bunu da Türkiye'nin bağımsızlığını sürdüren bir antlaşma sağlayabilirdi. Vahideddin şunları eklemişti: "Yeni Türkiye'ye, onun yeniden dirilmesine ve toplumsal açıdan ilerlemesine içtenlikle inanıyorum. Halkımıza genel eğitim ve ayrıca refahın çağdaş araçlarını sağlayabilirsek, yeniden yapılanacak olan Türkiye, Doğu'da barış ve terakinin odağı olacaktır. Bu sonuca ulaşmak benim sarsılmaz kararımdır..." Ancak ABD Başkanı Woodrow Wilson'un hastalanması üzerine Amerika'nın Avrupa siyasi sahnesinden çekilmeye başladığı anlaşıncı, Vahideddin, başka bir kapı çalmak zorunda kalmıştı. Öte yandan, "Heyet-i Temsiliye" 18 Aralık'ta Sivas'tan ayrılarak 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşmış; iki gün sonra da, İstanbul yönetimindeki Hariciye Nazırı Cemal Paşa'nın öne sürmüş olduğu öne-

riyi görüşen Bakanlar Kurulu, Mustafa Kemal'in daha önce alınmış olan nişan ve madalyalarının kendisine iade edilmesini ve ordu-dan çıkarılmadığını; kendi dileğiyle ayrılmış sayıldığını karara bağ-lamış; padişah, 4 Şubat 1920'de bu kararı onaylamıştı.⁽⁵⁶⁾

Yine Türk-Kürt İlişkileri

1919 yılı Aralık ayının sonlarına doğru İstanbul'daki Kürt ön-derleri yeniden kıpırdanmaya başlamışlardı. Kürt önderlerinden Şeyh Sait Abdülkadir, 8 Aralık'ta, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden Thomas Hohler'le "Kürt işleri" konusunda bir gö-rüşme yapmıştı. Bu görüşme sonunda Hohler şu tutanağı kaleme almıştı: "Bu sabah Şeyh Sait Abdülkadir beni ziyaret ederek, ba-na, Kürtlerin bu sırada kendilerini güç bir durumda ve hatta teh-like içinde gördüklerini söyledi ve şunları anlattı: "Damat Ferid Paşa'nın başkanlığı altındaki Hürriyet ve İtilaf Partisi, iktidarda-ki yönetimin yerini alarak yönetime geçmeye çalışıyor. Kürtlere olumlu önerilerde bulunmuş; Türk yönetiminin koruması altın-da geniş kapsamlı özerklik önermiştir. Daha önce de Ferid, yöneti-me geçmek için Kürtlere birçok önerilerde bulunmuş, ama yöneti-me geçince sözünü tutmamıştı."

Hohler'e göre, bu arada Mustafa Kemal gittikçe daha tehlike-li oluyordu. Abdülkadir, onun (Kemal'in), Halil Paşa'nın ve Enver yandaşlarının kışkırtmalarıyla neler yapabileceğinden kaygılanı-yordu. Kendisi (Abdülkadir), Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden taviz-ler sağlayabilmek için Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı harekete ge-çirmeye özendiriyordu. Ancak, Ali Rıza'nın sadareti altındaki yö-netimin amacı şuydu: "Kürtlerin desteğini sağlamak ve Mustafa Kemal'i dizginlemek." Abdülkadir, kendi politikasının kesinlik-le Müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin dileklerine göre ayar-lanmış olduğunu söylemişti. Hohler'in görüşünce, İngiliz Yüksek Komiserliğine ulaşmış olan bilgiye göre, Mustafa Kemal'in akı-mı zayıflıyordu; dolayısıyla ondan (Kemal'den) korkulacak bir şey yoktu. İtilaf Partisi'nin istediği, Kemal aleyhtarlığının güç kullanıl-

masına neden olup olmayacağını öğrenmekti. Abdülkadir, güç kullanılacağı yanıtını verince, Hohler, Kemal'in akımı zayıflamakta olduğu için güç kullanılmasının gerekmediğini; esasen İngiltere'nin, tüm partilerin yararına olacak barışın sürdürülmesini istediğini öne sürmüştü.⁽⁵⁷⁾

Bu İngiliz Kürt entrikaları sürerken, Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos da "Pontus" bölgesinde bir Rum devleti kurulması peşinde koşuyordu ve yeni bir cephe kurmak tutkusuna kapılmıştı. Dolayısıyla, bir Pontus ordusu kurulmasını önermişti; ama İngilizler, o sırada işlerine gelmediği için bunu onaylamamışlardı.⁽⁵⁸⁾

Türk-Fransız İlişkileri ve Kilikya (Çukurova) Olayları

Ulusal akımın başlangıcından beri, Fransızların, Türk ulusalcılarla bir anlaşmaya varmayı diledikleri gözden kaçmamıştı.⁽⁵⁹⁾ Ancak 1919 yılı Kasım ayında, İngilizlerce boşaltılmış olan Kilikya'nın bu kez de Fransızlarca işgaline ulusalcılar epey içerlemiş; bu konuda öylesine bir gürültü çıkarmışlardı ki, Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Francois Georges Picot, Mustafa Kemal'le gayriresmi olarak görüşmek amacıyla, 1919 yılı Aralık ayında Sivas'a ulaşmış; 7 Aralık günü onunla görüşmüş, ama görevi resmi olmadığı için bir sonuca varılamamıştı. İngiliz istihbarat servisi, Kemal-Picot görüşmelerini yakından izliyordu ve Mustafa Kemal'in, bu görüşmeler konusunda Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Kâzım Bey'e 17 Aralıkta Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği ve 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in de imzasını taşıyan gizli telgrafın suretini ele geçirmişti.⁽⁶⁰⁾

Öte yandan, Kemal-Picot görüşmesi İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda iyi karşılanmamış ama bundan kaygılanılmamıştı. Bakanlığın Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, bu görüşmenin, Fransızların İstanbul'a ve Karadeniz kıyılarına kendi bayraklarını dikmeyi dilediklerini gösterdiğini öne sürmüş;

“Fransızları örnek alarak biz de Mustafa Kemal’le niçin görüşmeyelim?” sorusunu sormuş; Doğu Masası şefi George Kidston, Yarbay Rawlinson’un onunla görüşeceğini hatırlatmıştı.⁽⁶¹⁾

Daha sonra, Türk-Fransız görüşmelerinin başarısızlığa uğradığı öğrenilince, George Kidston şu yorumda bulunmuştu: “Fransızları Anadolu’ya sızmaya cesaretlendirebiliriz. Bu, onları çok meşgul edecek ve öteki bölgelerde itirazlara neden olan davranışlarını gevşetecektir.” Dışişleri Bakanı Lord Curzon da şu notu eklemişti: “Başlarına neler geleceğini anlamıyorlar.”⁽⁶²⁾

Bu sıralarda Türk ulusalcılar kimi bölgelerde Ahmed Anzavur’un güçlerini ezmek için uğraşırken, Fransızlarla da güneydoğu bölgesinde hesaplaşmaya hazırlanıyorlardı. Bu bölgelerde Fransızlar, Kilikya’yı (Çukurova) İngilizlerden devralmış, ama Türk halkı arasında hiç de sevilmemişlerdi. Ulusalcılar, Adana ve çevresinin Fransa tarafından devralınmasından hiç de memnun olmamışlardı, çünkü Fransızlar, halkı, binalarına Fransız bayrakları çekmeye zorlamışlardı. Bizzat Mustafa Kemal, bu denli bir harekete karşı protestoda bulunmuştu. İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, bu gelişmeleri 12 Aralık’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na yansıınca, bakanlık yetkililerinden A. Scott şu yorumu yapmıştı:

“Ulusalcıların Fransızlarla birleşmelerinden korkacak bir şeyimiz yoktur.” George Kidston adlı yetkili de şunu eklemişti: “Savaş Bakanlığımızın doğruladığı gibi, M. Picot’un Sivas’ta Mustafa Kemal’i ziyaret etmiş olduğu şimdi teyit edilmiştir. Ancak bu ziyaret görünüşte pek başarılı olmamıştır.”⁽⁶³⁾

Daha sonra anlaşıldığına ve İstanbul’daki İngiliz Genel Karargâhı’ndan Savaş Bakanlığı’na 23 Aralık’ta bildirildiğine göre, Suriye’deki Fransız diplomatik temsilcisi M. Picot, Mustafa Kemal’i Sivas’ta ziyaret etmiş ve onunla Kilikya konusunda bir Fransız-Türk Anlaşması imzalanması konusunu görüşmüştü. Bu Fransız temsilcisinin Türk ulusal akımının önderiyle temas etmiş olması İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda hiç de iyi karşılanmamış ve bu konuyla ilgili belgeye kimi notlar kaydedilmişti.

Ulusalçılarla Bolşevikler Arasındaki İlişki

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye üyeleri, başta Mustafa Kemal olmak üzere, 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşmışlardı. 18 Aralık'ta Sivas'tan ayrılmış olan heyetin gelişyle Ankara, Türk ulusal akımı ve devriminin başkenti biçimine gelmişti. 6 Mayıs 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporu, Heyet-i Temsiliye'nin Azerbaycan, Afganistan, Hindistan, Bolşevik Rusya, İtalya, Bulgaristan ve kimi öteki ülkelerle ilişki kurmak için yapmakta olduğu gizli temaslar hakkında bilgi veriyor; Nuri Paşa aracılığıyla Azerbaycan yönetiminden 400.000 sterlin tutarında yardım sağlanmaya; oradaki Müsavat Partisi'nin yönetimden düşürülerek yerine İttihat Partisi'nin getirilmesine ve Bolşeviklerle ilişki kurulmasına çalışıldığı bildiriliyor; "Heyet-i Temsiliye"nin örgütü ve "Bakanlıkları" hakkında bilgi veriliyordu.⁽⁶⁴⁾

1919 yılının sonlarına doğru, Türk ulusalçılarla Rus Bolşevikler arasında bir çeşit anlaşma olduğuna dair çevreye söylentiler yayılmaya başlamıştı. Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Oliver Wardrop, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 28 Aralık'ta gönderdiği telgrafta, Erivan'da bulunan İngiliz subaylarından Yüzbaşı Gracey'in 22 Aralık'ta kendisine göndermiş olduğu mektuba dayanarak, Mustafa Kemal'le Bolşevikler arasında bir tür anlaşma imzalanmış olduğunu bildirmişti. Bu rapora göre, Berlin'deki Fransız temsilcisi 14 Kasım'da Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Türk ulusalçılarla Bolşevikler arasında bir anlaşma olduğunu; bu anlaşmaya göre Bolşeviklerin, Almanya'daki silahların Karadeniz yoluyla Anadolu'ya taşınmasına izin vermek sözünü vermiş olduklarını;⁽⁶⁵⁾ ancak bu rapordan pek bir şey çıkmadığını; esasen gerçek durumu yansıtmadığını ve çok geçmeden tüm "hikâyenin" unutulmuş olduğunu kaydetmişti.

Bu sırada Moskova'da bulunan ve Sovyet önderleriyle görüşmek yetkisine sahip Ankara delegeleri rolüne bürünmüş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kimi unsurları Türk-Bolşevik ilişkilerini karıştırıyor; Ankara delegelerinin görevini güçleştiriyor-

lardı. Bu kişilerden 27 Mayıs'ta Moskova'ya ulaşmış olan Cemal Paşa, Ankara'nın temsilcisi rolüne bürünerek, bir Türk-Bolşevik İttifakı kurulmasının koşulları konusunda Sovyet önderleriyle görüşmelerde bulunuyor; Türkiye'ye askeri yardım sağlamaya çalışıyordu.

III. Enternasyonal'in başkanı Radek'le görüşürken, Ermeni sorunu nedeniyle Türkiye'nin Batı'daki saygınlığının sarsılmış olduğunu; Türkler kendi ülkelerinden Ermenilere küçük bir özveride bulunurlarsa, bu hareketin Türk tezini manevi açıdan güçlendirerek Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacağını, Sovyet Rusya'nın iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu bildirmiş; kendisinin (Cemal Paşa'nın) bu konuda Mustafa Kemal'e öneride bulunmasının önemine değinmişti. Ancak Cemal Paşa, Türkiye'nin Ermenilere toprak vermekten yana olmadığını Radek'e bildirmişti.

3 Haziran'da Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, Radek'le yapmış olduğu görüşme konusunda bilgi verirken, sorunu yerinde incelemek amacıyla Türk, Rus ve Ermeni üyelerden oluşacak üçlü bir komisyonun gönderilebileceğini bildirmiş; Moskova'ya ivedilikle bir elçi gönderilmesini önererek şunları eklemişti: "Elçi ne kadar erken gelirse, buradaki temaslarınız o kadar başarılı olabilir."⁽⁶⁶⁾ Yine Cemal Paşa, Mustafa Kemal'e daha sonra gönderdiği ikinci bir mektupta, "Türkiye ile yapılacak ittifaka büyük ölçüde önem veren" Rusların, Ankara'ya bir elçi göndermeye hazırlandıklarını bildirmiş; ama ilk olarak Ermeni "sorununu" çözümlemek istediklerini; dolayısıyla, Moskova'ya gidecek olan Türk elçisinin, Ermenistan'la sınır sorununu görüşebilecek yetkiye sahip olması gerektiğini bildirmiş; Ermeni sorunu çözülmemese bile, Sovyetlerin Türkiye ile işbirliği yaparak yardımda bulunacağını; ancak bu sorun çözülünirse Sovyet yardımının daha geniş kapsamlı olacağını mektubunda eklemişti.⁽⁶⁷⁾

Bu arada, Bakû'deki Türk Komünist Partisi'nin delegesi olarak Moskova'da bulunan Dr. Fuat Sabit de Bolşevik önderleriyle görüşerek Anadolu'daki durum konusunda onlara bilgi vermiş; Türk

ulusalcıların Moskova ile diplomatik ilişkiler kurmak istediğini bildirmiş; Anadolu'ya para, silah ve gereç yardımında bulunmalarını dilemişti. Böylece, Moskova'daki İttihatçı unsurlar, Sovyet önderlerinin dikkatini ulusalcı Türkiye'ye çekmeyi ve Anadolu akımına mali ve askeri yardımda bulunmaya inandırmayı başarmışlardı.

Ancak aradan haftalar geçmiş olmasına karşın bu yardım gelmiyordu. Bunun üzerine Kâzım Karabekir, 23 Temmuz 1920'de Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta, "son kurşunumuzda, son kurşunumuzdayız" diyerek, Ermeni Daşnakçılarının hâlâ Kafkas yolunu kapalı tuttuklarını bildirmişti.

29 Temmuz'da Moskova'ya ulaşan Bekir Sami başkanlığındaki Türk heyeti, karşılıklı kuşku ve kararsızlık içinde Sovyet önderleriyle görüşmelere başlamıştı. Bu heyetin Moskova'ya varışı sırasında yüksek rütbeli hiçbir Sovyet yetkilisi heyet mensuplarını garda karşılamaya gitmemişti. Bolşevikler, o günlerde Petersburg'da oturum yapan III. Enternasyonal'e katılmış olmalarını özür olarak öne sürmüşlerdi. Kendilerine karşı gösterilmiş olan bu ilgisizlik, Türk temsilcilerini öfkelen-dirmişti. Esasen, yine o günlerde, Bolşeviklerin, Türklerin en azılı düşmanları olarak nitelendirdikleri İngilizlerle bir ticaret antlaşması imzalamak amacıyla yaptıkları görüşmeler, Kafkaslarda Anadolu'ya karşı besledikleri emeller; Ermenilerle Türkler arasındaki hudut sorununda arabuluculuk yapmak önerisinde bulunmuş olmaları ve böylece Kemalistleri, Kafkaslardaki Ermeni setini yıkmak fırsatından yoksun bırakmış olmaları, Türklerin Sovyetlere karşı olan kuşkularını epey artırmıştı.

Bolşevikler de Kemalistlere güvenmiyor; onların Kafkaslarda, halkının çoğunluğu Türk olan ve Sovyet yönetimi altında bulunan öteki ülkelerle ilgili Pan-Turancı veya Pan-İslamcı amaçları olduklarına inanıyor; Kemalistlerin 1920 yılı Mayıs ayında Kilikya bölgesinde Fransızlarla imzalamış oldukları 20 günlük bırakışmadan kaygılanıyorlardı. Bu bırakışmanın sadece tek bir bölgeyi kapsadığı, zaman ve yer açılarından sınırlı olduğu yolunda Ankara tem-

silcilerinin Bolşevik önderlerine vermiş oldukları güvenceye karşın Ruslar, bunu, Türklerle Fransızlar arasında bir yakınlaşma ve ileride Kafkaslarla İslam dünyasında Bolşeviklere karşı kurulması olası bir ittifakın nüvesi olarak görüyorlardı. Ayrıca, ulusalcı Türkiye'nin, barış koşullarında Türklerden yana kimi değişiklikler yapılması sözüyle İtilaf Devletlerinden yana kayması ve böylece Sovyet Rusya'ya karşı "Batılı emperyalistlerin" elinde bir silah olarak kullanılması olasılığı da onların gözünden kaçmamıştı. Tüm bunlara ek olarak, Bolşevikler, Türk ulusalcıların, Kafkas devletlerine, özellikle Ermenistan'a karşı uyguladıkları politikadan hiç hoşlanmıyorlardı, çünkü bu ülkeleri daha sonra işgal etmeyi tasarlıyorlardı; ama Kemalistler de, yerel Türklere her türlü barbarlıklar yapmakta olan Ermenistan'ı en erken bir vakitte etkisiz bırakmaya hazırlanıyorlardı.

Karahan'la yapılan ilk görüşmelerde, Sovyet Rusya'nın ulusalcı Türkiye'ye yapacağı yardım ve bu yardımın etkili olarak Anadolu'ya ulaştırılması için Kafkas yolunun açılması gibi iki önemli konu ele alınmıştı. Başlangıçta iki yan birbirini yokluyor; görüşmeler hiçbir sonuç sağlanamadan sürüp gidiyordu. Bir ara Bolşevik delegeler, III. Enternasyonal'e fazlasıyla vakit ayırmak gerektiği özrüyle görüşmelere büsbütün ara verince, buna canı sıkılan Türk heyeti başkanı Bekir Sami, 31 Temmuz'da Çiçerin'e gönderdiği mektupta, görüşmelere yine başlanmasının önemine değinmiş; bunu 4 Ağustos'ta Karahan'la yeni bir görüşme izlemişti.

Kısa bir süre sonra Ruslar, Türk heyeti üyeleriyle resmi görüşmelerde bulunmak üzere Sabanın ve Adamof adlı iki temsilci görevlendirmiş; 17 Ağustos'ta başlayan resmi görüşmeler bir hafta kadar sürmüştü. Ancak bu görüşmelerde Bolşevik temsilciler Türk heyetinin kabullenemeyeceği koşullar öne sürmüşlerdi. Bu koşullardan biri Ermenistan'la ilgili idi. Esasen Sovyet Rusya, Ermenistan'la bir anlaşma imzalayarak Şahtahtı'dan Culfa'ya kadar uzanan demiryolunu Ermenilere bırakmıştı.

Çiçerin'in bu tutumuna şaşan Türk delegeler, ertesi gün Lenin'le görüşmeye gitmiş; Sovyet önderince iyi karşılanmışlardı.

Ulusalçılar ve Pan-İslamizm Akımı

Bu sıralarda İngiliz politikacılarıyla diplomatik temsilcilerini kaygılandıran başka bir sorun da, Mustafa Kemal'in tüm İslam ülkelerinde Pan-İslamizmi kışkırtarak bunu İngiliz aleyhtarı bir akım biçimine getirmesi olasılığı idi. İngilizlerin görüşünce bu denli bir tehlikeli durum mevcuttu ve İngiliz siyasileriyle devlet adamları büyük kaygı içinde idiler. Onlar, Doğu'da genel bir İslam ayaklanması patlaması olasılığından korkuyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, Lord Curzon'a 26 Aralık'ta gönderdiği mektupta bu kaygıyı yansıtmış; o sırada Türk ulusalçılarca Sivas'ta Pan-İslamist bir kongre düzenlenmesi olasılığına karşı kaygılarını belirtmiş; Kemalistlerle Bolşeviklerin, Müslümanlar arasındaki İngiliz aleyhtarlığından ve Pan-İslamizm duygularından yararlanmaya çalışabileceklerine dikkati çekmişti. Robeck, ayrıca, Sivas'taki "Pan-İslamist kongre" hakkında gizli bir kaynaktan sağlamış olduğu bilgiyi aktarmış; Mustafa Kemal'in Erzurum'da, Türk, Kürt ve Arap önderleri ile bir toplantıya girdiğini eklemişti. Robeck'in görüşünce bu toplantıda, bir Ermeni devletinin kurulmasına karşı direnişte bulunulması görüşülecekti.

Ulusal Akıma Karşı Sert Önlemler

Geçmişte Türk ulusal akımının gücünü birçok kereler aşağılamış olan İstanbul'daki kimi İngiliz diplomatlarıyla askeri temsilcileri, fırsat çıkarsa, bu akıma karşı sert önlemler alınmasını önermiş ve böylece, bu akımın güçlü bir durumda olduğunu ve her yana yayılmaya başladığını kanıtlamışlardı. Bu konuyla ilgili olarak İngilizlerin Karadeniz güçleri başkomutanı General Milne, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'le 1919 yılı Aralık ayının sonlarına doğru görüşürken, Mustafa Kemal'e karşı daha aktif operasyonlar yapılmasını; örneğin, Boğazlardaki istihkâmların havaya uçurulmasını ve eşkıyaları (çeteleri) bastırmak için askeri güç kullanılmasını önermişti. Amiral Robeck bu görüşe katılmamış ve

General Milne'e 26 Aralık'ta gönderdiği gizli bir mektupta, Mustafa Kemal'le yandaşlarına karşı öç olarak Boğazlardaki istihkâmların havaya uçurulmasının dilenilen amacı gerçekleştiremeyeceğini; aksine, Müttefiklerin Türkiye'deki durumuna ve politikalarına karşı felaket oluşturacak bir tepkiye neden olacağını bildirmişti. Onun görüşünce, Müttefiklerin politikası, "uykudaki köpekleri uyandırmamak" (arı kovanına çomak sokmamak) ve olağan durum içinde Türkiye'de iç savaş çıkmasını önlemektir. Dolayısıyla, Türk yönetiminin saygınlığını azaltacak ve direniş partisini kışkırtacak herhangi bir davranış bu politikaya karşı olacaktır. Onun görüşünce bu hareketten zarar görecektir olanlar, iktidardaki yönetim ve yandaşları; bundan yarar görecektir olanlar ise ulusalcı parti olacaktır.

Bu gelişmeler yer alırken, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye üyeleri, başta Mustafa Kemal olmak üzere, 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşmıştı. 18 Aralık'ta Sivas'tan hareket etmiş olan heyetin Ankara'ya gelişiyle, bu kent, Türk ulusal akımı ve devrimlerinin başkenti biçimine gelmeye başlamıştı.

Çalkantılı Bir Yıl: 1920

Ortadoğu’da görevli İngiliz Başkomutan, Genelkurmay Başkanı 1 Ocak 1920’de gönderdiği gizli telgrafta, Yakın Doğu’yla ilgili olarak şu görüşleri belirtmişti:

“Durum aleyhimize geliyor. Pan-Turanist akım gittikçe güçleniyor. Bu akımın önderleri Bolşeviklerle ittifak kurmuşlardır.” Telgrafta ayrıca, Türklerin düşmanlığına değinilerek, İttihat ve Terakki’nin hâlâ epey güçlü olduğundan söz edilmiş; Mustafa Kemal’in Anadolu’da büyük bir orduya komuta ettiği ve Enver’in Azerbaycan’da Nuri ile temas kurduğundan söz edilmiş ve şunlar eklenmişti:

“Yunanlılarla İtalyanların İzmir üzerindeki hak iddialarının kabul edilmiş olması(!), onlara (Türk ulusalcılara) daha çok güç sağlamıştır. Araplar arasında huzursuzluk; Gürcistan ve Azerbaycan’da ihtilal vardır. Bolşevikler Kafkasya bölgesine yaklaşıyor; Afganlar Bolşeviklerle entrikalar çeviriyor.”

Öte yandan, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, 4 Ocak’ta Lord Curzon’a şu mektubu göndermişti:

“Emekli sadrazam Tevfik Paşa, 1 Ocak’ta İngiliz Yüksek Komiserliğine uğrayarak şimdiki durum hakkında görüşmede bulunmuştur... Bu görüşme sırasında, ulusal akımın tüm ülkenin görüşlerini yansıtmadığını anlatmada epey güçlük çekmiştir... Kendi görüşümce, Tevfik Paşa, bu ülkede (Türkiye’de) İttihat ve Terakki’nin yeniden hareketlenmeye başladığı belirtilerinin Avrupa’da yaratmış olduğu izlenimi etkisiz bırakmak ve İngiltere yardımıda bulunursa, bu yardımın iyi bir izlenim yaratacağını bil-

dirmek amacıyla, muhtemelen padişahın dileği üzerine bizi ziyarete gelmiştir.”⁽¹⁾

1920 yılı Ocak ayında Damat Ferid’in yeniden sadrazamlığa getirileceğine dair çevrede söylentiler dolaşıyordu. 2 Ocak tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’nda, ulusalcıların 3. Kolordusuna ve Ödemiş’e İstanbul’dan cephaneye gönderildiği; onların masraflarının 1.200.000 liraya yaklaştığı ve bunun büyük bir kısmının Anadolu halkından toplandığı bildirilmişti.⁽²⁾ İngiliz istihbaratı, ayrıca, “ulusal akımın Türkiye’de ilerleyişi; ordu ve halk arasındaki saygınlığı ve mali kaynakları” konusunda 6 Ocak 1920’de uzun bir rapor hazırlamıştı.⁽³⁾ 9 Ocak 1920 tarihli İngiliz gizli raporunda ise şunlar belirtilmişti: “Bugüne kadar güvenilen gizli bir kaynak, Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın Osmanlı ordularına göndermekte olduğu gizli telgrafların suretlerini bize aktarmayı sürdürüyor. Bu telgraflardan anlaşıldığına göre, bakan, silah, cephaneye ve özellikle önemli tüfek parçaları ve top sürgüleri sevk etmekle uğraşıyor.”⁽⁴⁾

Öte yandan, İngiltere’nin Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Eric Forbes Adam, 10 Ocak’ta Lord Curzon’a gönderdiği mektuba, “İstanbul ve Boğazlar” konulu bir rapor eklemiş ve şunları belirtmişti: “Anlaşıldığına göre, Müslümanlar arasında ve özellikle Hindistan’da huzursuzluk çıkması tehlikesi; Bolşeviklerin Orta Asya’da saldırıya geçmesi ve Yakın Doğu ile Hindistan’daki İngiliz askerlerinin yeterli olmaması, padişahla yönetiminin bir çeşit uluslararası denetime tabi tutularak Avrupa’da bırakılmasına neden olmuştur.”

Bu sıralarda İngiliz politikacılarından kimileri, “Türklerin İstanbul’dan tekme ile çıkarılmalarını” destekliyorlardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Eric Forbes Adam, barış konferansına katılmış olan İngiliz delegasyonu üyesi “George’a” 13 Ocak’ta Paris’ten gönderdiği mektupta şöyle diyordu: “... Korkum şudur: Fransızlarla Hindistan ve Savaş Bakanlıkları, kendi dileklerine (Türklerin İstanbul’da bırakılmaları) nail olacaklardır. Ancak biz de çetinçe mücadele ediyoruz.”⁽⁵⁾

Ulusal Akımı Destekleyenler

10 Ocak tarihli İngiliz istihbarat raporu, Türkiye'nin çeşitli ilçelerinde ulusal akımı genellikle subayların, emekli subayların, toprak sahiplerinin, zengin tüccarların ve hukukçuların desteklediğini; başlıca kışkırtıcıların askeri kişiler olduğunu bildirmiş, şu adlar üzerinde durmuştu: Edirne: 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar; Kırkkilise: 54. Tümen Komutanı Şükrü Bey; Eskişehir: General Ali Fuat Paşa; Konya: 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin; 3. Kolordu sabık Komutanı Albay Refet; Afyonkarahisar'daki ulusalcı askerlere komuta eden Albay Arif; Akhisar bölgesindeki ulusal güçlere komuta eden "aşırı görüşlü bir İttihatçı olarak bilinen Celal Bey." Rapora göre, ulusal akımın en faal muhalifi, bir süreden beri Balıkesir ve Bandırma dolaylarında, Çerkez ve Arnavutlardan oluşan bir güçle ulusalcılara kafa tutan Çerkez Ahmed Anzavur idi. Başlıca muhalifler, ulusal akımın başlangıcında İstanbul'a akın ederek Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne katılmışlardı. Bu iki örgüt, geniş ölçüde siyasi propagandaya girerek, iktidardaki yönetim arasında bulunan ulusalcı unsurların görevlerine son verdimeye çalışıyordu. Raporda ayrıca ulusalcıların asker kaydı ve silahlandırılması; ulusal çeteler, eşkiya grupları ve mali kaynakları hakkında bilgi veriliyor; çeşitli yerlerde ulusalcıları destekleyen veya onlara karşı çıkanların adlarını açıklıyordu.⁽⁶⁾

Osmanlı Kabinesi'nin 11 Ocak Günlü Toplantısı

29 Ocak 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, 11 Ocak'ta toplanan Osmanlı Bakanlar Kurulu'nda söz alan kimi "ulusalcı" bakanlar, padişahın ertesi gün açılacak olan meclisi kişisel olarak açmaya karşı çıkmasını eleştirmiş; Veliht ve şehzadelere birinin onun yerini almasını önermişlerdi. Bu arada eski sadrazamlardan İzzet Paşa'nın, kendi yönetimi günlerinde imzalanmış olan Mondros Bırakışması'nın görüşmeleri hakkında sun-

duğu bir not okunmuştu. Ondan sonra, Harbiye Nazırı'nın desteklediği Adliye Nazırı'nın önerisi üzerine, siyasi af yasası ele alınmış ve Damat Ferid yönetimi günlerinde Konya, Ankara, Sivas, Eskişehir ve Tokat'ta, ulusalcı güçleri desteklemekten sanık olarak tutuklanmış olan kimi siyasi suçluların affı için padişah'tan bir irade vermesini dilemek kararı alınmıştı. Raporda ayrıca şöyle deniyordu: "Padişah, ülkedeki durum nedeniyle oldukça kaygılıdır. Mustafa Kemal'in, Müttefikler Türkiye'yi bölmek ve İstanbul'u ondan koparmak kararını alırlarsa ne denli önlemler alınması hakkında padişaha göndermiş olduğu telgraflar da onu rahatsız etmişti."⁽⁷⁾

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkilerinden Andrew Ryan, 16 Ocak'ta, eski sadrazamlardan Damat Ferid'le görüşmüş; Ferid, ona, padişahın bedenen çökmesine neden olabilecek bir ruh haleti içinde olduğunu; geceleyin uyuyamadığını ve yemek yemediğini; onun tek dileğinin, kendi babasının İngiliz yandaşı politikasını yeniden diriltmek olduğunu; İngiliz yönetiminden ümit ve cesaret verici tek bir sözcüğün bile onun fiziki ve moral gücünü iade edeceğini söylemiş; şunu sormuştu: "İngilizler, Berlin'le Bolşeviklerin yönettiği Panislamizm tehlikesine karşı halifeliğin yüce etkisinden yararlanamazlar mı?" İngiltere bunu amaçlarsa kendisi (Ferid), durumunu yeniden gözden geçirerek iktidarı kabullenmekle kendisini "feda etmeye" hazır olduğunu söylemişti. Ancak İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, ona, bu denli bir gelişmenin gerçekleşmesi için hiçbir ümit olmadığını söylemişti.⁽⁸⁾

Bu sırada, İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, ulusal akıma yardımda bulundukları iddiasıyla, Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmaları için 20 Ocak'ta yönetime baskı yapmaya başlamış; ertesi gün Cemal ve Cevat paşalar görevlerinden istifa etmişlerdi.⁽⁹⁾ 5 Şubat tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Osmanlı Bakanlar Kurulu, 21 Ocak'ta yaptığı toplantıda, bu iki paşaya ilişkin Müttefik notasını ele almış;

İçişleri Bakanı, ulusalcıların siyasetine karşıt bir yöntem izlemiş; Bakanlar Kurulu, Müttefiklerin taleplerini yerine getirmek kararını almış; öte yandan padişah, kabine toplantısında Şeyhülislam'ın Cemal Paşa'ya karşı bir yöntem izlemesinden dolayı memnun olduğunu belirtmişti.⁽¹⁰⁾ Aynı gün (21 Ocak), Maraş'ta ulusalcılarla Fransızlar arasında üç haftadan çok sürecek kanlı çarpışmalar başlamıştı.

22 Ocak tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda, ulusalcıların, İstanbul'u yitirme olasılığına hazırlandıkları; sabotaj, grev ve genel kargaşalık çıkarmak için planlar yaptıkları; bu davranışların, Kara Vasıf'la Mustafa Kemal'in yaveri Yüzbaşı Cevat'ça düzenleneceği bildirilmiş; şunlar eklenmişti: "Osmanlı ordusunda teğmen olan Mahmut Hamdi, babasının yaşadığı Halep ve Musul'a ulusalcılardan önemli mektuplar götürmek üzeredir. Rauf Bey, bir ajanla görüşürken, Yasin Paşa'nın göndermiş olduğu bir heyetin, ulusalcılardan, Fransız askerlerini Suriye'den çıkarmak için Suriyelilere yardımda bulunmalarını dilediklerini bildirmiştir. Mahmut Hamdi Bey'in bu dilekle ilişkisi olması mümkündür."⁽¹¹⁾ Ali Fuat (Cebesoy) da bunu doğrulamıştı. Ona göre, 24 Ocak'ta Mustafa Kemal'le Ali Fuat, Fransızlara karşı birleşmek önerisinde bulunan Halep'teki Arap ulusal örgütünden, Fransız askerlerinin iki ateş arasına alınmalarını önermişti.⁽¹²⁾ Esasen Mustafa Kemal, 25 Ocak'ta kolordu ve milis güçlerine gönderdiği buyruklarda, Fransızlara karşı çete savaşı başlatılmasını emretmişti.⁽¹³⁾ Ancak, Ocak ayın sonunda 1., 12. ve 14. Kolordularla 56. ve 61. Tümenlere gönderdiği ve siyasi durumu inceleyen gizli ve uzunca telgrafının bir sureti daha sonra İngiliz istihbarat servisinin eline geçmişti.⁽¹⁴⁾

Bu sırada, eskiden donanma albayı, İzmit bölgesinde denetim ve istihbarat subayı olan bir İngiliz hukukçu (ad verilmiyor), 17 Şubat'ta kaleme aldığı raporda, İzmit bölgesinde Mustafa Kemal'in birçok yandaşlarının İttihat ve Terakki'nin üyeleri olduklarını veya bu örgütü desteklediklerini iddia etmişti. Onun görüşünce, Türkler İstanbul'da yardımcı ve güçsüz olarak bırakılmalıydılar. Bu kişi ayrıca şunu belirtmişti: "Alelade Türk'ü bir adam olarak Ermeni ve

Rum'a oranla daha yüksek bir kişi olarak sayarım. Türk, sıkıyönetim altında ve kışkırtıcılardan korunursa toplumun barışsever ve dürüst bir üyesi olabilir.”⁽¹⁵⁾

Akbaş Baskını

Yine bu sırada, Edremit'in eski Kaymakamı Köprülü Hamdi'nin 30 kişilik çetesi, Gelibolu'nun Akbaş bölgesinde bulunan silah deposunu basmış; 8.000 tüfek, 40 makineli tüfek ve 2.000 sandık cephaneyi Anadolu yakasına geçirmişti. 24 Şubat 1920 tarihli ve Edirne kaynaklı gizli bir rapora göre, baskına katılanlar arasında şu kişiler de vardı: Gelibolu Jandarma Komutanı Nail Bey, Dondurmacı Hafız Efendi, Çanakkaleli John Mehmedof ve İstanbullu Eyüp Sabri. Bu olay, Türkiye'deki İngiliz askeri katlarını kaygılandırmış; İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Milne, 1 Şubat'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, yaklaşık 300.000 tüfek sün-güsü, 200 makineli tüfek, 1.200 top kaması ve 100 milyonu(!) aşkın küçük çapta silah mermisinin kendi denetiminde bulunduğunu; Türkiye'deki o günkü durum içinde bu “önemli malzemeyi” korumanın ciddi bir askeri yükümlülük oluşturduğunu ve olay çıkarsa, askerlerin özgürce seferber edilmelerini engelleyemeyeceğini bildirmiş; şunları eklemişti: “Sağlamış olduğum bilgiye göre, ulusalcı önderler, bu silahları ele geçirmek ve çalmak için planlar hazırlıyorlar. Milislerden oluşan büyük bir çete, bir depoyu yağma etmiştir. Türkmenlerin sorumlu olduğu bu olay göz önünde tutularak, ilgili yetkililerden, tüm bu silahları denize atmak için yetki diliyorum.” İngiltere Savaş Bakanlığı, General Milne'ye iki gün sonra gönderdiği yanıtta, bu denli bir davranışın panik eseri olduğu izlenimi yaratacağından, kabinenin, tüm bu silahların denize atılmasını destekleyemeyeceğini; onların, Selanik veya Malta gibi güvenilir bir yere taşınmalarını yeğ tuttuğunu bildirmiş; ama yine de, bu silahları “düşmanın” eline geçirebilecek ani bir durum meydana gelmesini engellemek için gerekli önlemleri almasını General Milne'ye bildirmişti.⁽¹⁶⁾

18 Şubat tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, son günlerde Anadolu'yu gezen yüksek makam sahibi "güvenilir bir Türk ajan" şu bilgiyi vermişti: "Barış koşulları tatmin edici olmazsa, ulusalcılar, halifeyi makamından indirerek onun yerine Osmanlı hanedanından başka birisini getireceklerdir... Harbiye Bakanı (Mustafa Fevzi Çakmak Paşa), (Mustafa Kemal'in) etkisi altındadır... Ankara'da Pan-İslamist bir kongrenin izine rastlanmamıştır. Nuri (Paşa), Mustafa Kemal ve Bolşeviklerle yazışmaktadır. Nuri ve Enver, hiç kuşkusuz, Bolşeviklerle ve Almanlarla işbirliği yapıyor. Mustafa Kemal'in maiyeti, Türklere sert barış koşulları uygulanırsa, Bolşeviklerle birleşmeyi diler; Bolşevizm'i, özgürlüğü yitirmeye yeğ tutarlar... Azerbaycan ve İran'dan sağlanan silahlar, Ankara ile Sivas arasında dağıtılmıştır. Son zamanlarda Mustafa Kemal'e İstanbul'dan gönderilen mali yardım son günlerde durdurulmuştur. ulusalcılar, bizzat kendilerinin topladığı yerel gelir, vergi ve ianelere dayanırlar. Bolşeviklerden, Almanlardan, Enver veya Nuri'den mali yardım aldıklarını gösterecek bir belirti yoktur. Ajanın genel görüşünce ulusalcıların Bolşevik eğilimleri yoktur. Mustafa Kemal'in Nuri ile yaptığı yazışmadan, ulusalcılarla Nuri'nin eylemleri arasında bir bağ olduğu söylenemez... Mustafa Kemal, İttihatçı değildir, ama İttihatçıların kesin etkisi altındadır ve Müttefikleri en iyi biçimde tehdit etme politikası olarak Pan-İslamist bir politika izlenmesini önerebilir."⁽¹⁷⁾

Yine bu sırada, İngiltere'nin Savaş Bakanı Winston Spencer Churchill, 22 Şubat'ta İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu: "... Türkiye ile bir barışa varırsak, bizim Doğu ve Orta-Doğu sorunlarımızın büyük ölçüde kolaylaşacağına inanmayan herhangi bir İngiliz resmi şahsiyetiyle şimdiye kadar görüşmüş değilim... Yunanlılar, cephesinde Türk ulusalcıları dağıtarak Türkiye içerilerine sokulabilirler; ancak ellerine ne kadar ülke geçirirlerse bir o kadar masrafa girmiş olacaklardır. Bunun sonucu olarak biz ve Fransızlar olumsuz bir tepkiyle karşılaşacağız. Türkler Bolşeviklerin kucağına sığınacak; Mezopotamya (Irak), oradaki ordunun azaltılmış olduğu bu bunalımlı sırada rahatsız edi-

lecektir... Büyük Britanya'dan tecrit edilmiş olan Müslümanların duygusu her yanda kötü sonuçlara neden olacaktır... ve her yanda İslamın başlıca düşmanı olarak görüleceğiz.” Ancak Lloyd George’un kulakları bu denli uyarılara kapalı kalmıştı.⁽¹⁸⁾

Öte yandan, İstanbul'daki Rum Ortodoks Kilisesi Patrik vekili Dorotheos Mammelis, İngiltere'nin Canterbury Başpiskoposuna 24 Şubat'ta gönderdiği mektupta şunu dilemişti: “Türkleri İstanbul'dan çıkararak, Doğu'da Hristiyanlığı yeniden diriltiniz ve Ayasofya'yı özgürlüğe kavuşturunuz. Ayaklar altında gaddarca ezilmekte olan haç adına size başvuruyoruz.” Canterbury Başpiskoposu ona 2 Mart'ta gönderdiği yanıtta, emelinin, “Hristiyan halkının ve Doğu'nun kutsal Ortodoks dininin Türk boyunduruğundan daimi olarak kurtarılması” olduğunu ve bu konuda, öteki İngiliz piskoposlarıyla birlikte İngiliz yönetiminin ikaz edilmiş olduğunu bildirmişti.⁽¹⁹⁾

Yine 24 Şubat'ta, ABD basını, Müttefiklerin Türkleri İstanbul'da bırakmak kararına büyük önem vermiş; Yahudi asıllı Henry Morgenthau, bu kararı eleştirmiş ve Türklerin yeterince cezalandırılmamış olmalarının, Rusya'da Yahudilere yapılmakta olan pogromları (kırımları) daha da çoğaltacağını söylemişti. Amerikan gazetelerinden *New York Times*, *Boston Christian Science Monitor* ve *Washington Post* adlı gazeteler bu kararın alınmış olmasını, Fransa ile İngiltere arasındaki ticari entrikalara ve amaçlara atfetmişlerdi. Gazetelerin çoğunluğu bu konuda İngiliz devlet adamlarını ve özellikle Başbakan David Lloyd George'u ve Hindistan Bakanını epey eleştirmişlerdi.⁽²⁰⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, Rum M. Konstantinos ve K. Pissanis, İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a gönderdikleri tarihsiz bir mektupta⁽²¹⁾ Türkiye'nin, Rumlarca “Pontus” olarak anılan Kuzey Doğu bölgesinde, yarım milyondan çok Rum yaşadığını iddia ederek; Ermenilerle de işbirliği yapacak bir Rum-Ermeni Pontus devleti kurulmasını dilemişlerdi. Onların amaçlarından biri de, Kemal ve Lenin'e karşı bir barikat kurulmasıydı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yetkililerden W. S. Edmonds bu denli bir

devleti kurmanın pratik olmadığını, çünkü Pontus Rumlarının amaçlarının Müslümanların çoğunlukta olduğu Trabzon ve Samsun ilçelerini de kapsadığını kaydetmişti.⁽²²⁾

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 29 Şubat'ta şu ilginç ve oldukça gizli telgrafi göndermişti: "Her geçen gün Müttefiklerle Türkler arasındaki ilişkiler kötüye gidiyor, çünkü Türklerin amacı, barış konferansının alacağı kararlar sert ise direnişte bulunmak için hazırlanmaktır. Edinmiş olduğum izlenime göre, İzmir'le Trakya Yunanistan'a verilecektir. Bu gerçekse, barış ancak silah gücüyle kurulabilecektir... Barış yumuşak ise koşulların bana daha az gizlilikle bildirilmesini dilerim çünkü bunu padişaha ve ulusalcılara karşı olanlara duyurabilirim. Bunlar, barış koşulları yumuşaksa ve Türkiye'nin egemenliği korunabilirse, barışı kabul ettirmede onlardan yararlanılabilir. Örneğin, İzmir ve Trakya (Edirne de dahil) üzerinde ismen de olsa Türk egemenliği korunabilirse, ulusalcılara karşı padişahın çevresinde bir blok kurmak için hemen harekete geçebiliriz."⁽²³⁾

Lord Curzon ona 6 Mart'ta şu yanıtı göndermişti: "Sultanla ılımlılardan oluşan bir blok kurulması konusundaki öneriniz Yüksek Konsey'de görüşülmüştür. Bu, ancak barış koşullarının yumuşaklığına dayanır; ama Yüksek Konsey bu sırada Türkiye'ye sert bir antlaşma kabullendirmeyi planlıyor. Bu antlaşmadaki kimi sert koşullara göre, Trakya, Çatalca hattına kadar Yunanistan'a verilecek; Boğazlar uluslararası denetime tabi tutulacak; yönetimin finansmanı sıkıca denetlenecek; İzmir Yunanlılara verilecek; bağımsız bir Ermenistan (Erzurum da dahil), Türk yönetiminin vesayeti altında olacak ve muhtemelen bağımsız bir Kürdistan kurulacaktır. Dolayısıyla 'blok sistemi' uygulanamaz. Bu kararlar, eninde ve sonunda güç kullanılarak (Türlere) kabul ettirilecektir... Yüksek Konsey'in görüşünce İstanbul, Müttefiklerce resmen işgal edilecek; Kilikya'daki olaylardan sorumlu olduğu saptanmış olan Mustafa Kemal azledilecek; barış koşulları kabul edilerek uygulanmaya başlayana kadar İstanbul'un işgalinin süreceği Türk yönetimine bildi-

rilecek; bu arada olaylar çıkarsa, önerilen koşullar daha ağır olacak ve verilen tavizler geri alınacaktır.”⁽²⁴⁾

Damat Ferid-Amiral Robeck Görüşmesi

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği askeri danışmanlarından Deniz Yarbay Harry Luke, Kemalistlerin, selfdeterminasyon (kendi yazgısını saptama) ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için direnişte bulunacakları görüşünü öne sürmüştü.⁽²⁵⁾ Bu sırada sadrazamlığa yeniden getirilmiş olan Damat Ferid, 7 Nisan sabahı İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’i ziyarette gitmişti. Ziyaret sırasında Robeck’e Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Richard Webb ve tercüman Andrew Ryan eşlik ediyorlardı. Ferid, ulusal akımın merkezi yönetimin dilek ve buyruklarına boyun eğmeyen yandaşlarını yönetime boyun eğdirmek programıyla yönetime getirilmiş olduğunu; yönetimin manevi baskı kullanmak ve padişahın yetkisine dayanmak istediğini; ancak hâlâ inatla davrananlara karşı güç kullanılması gerektiğini; jandarma ve askerleri seferber etmeyi düşündüğünü söylemişti. Ahmed Anzavur’un Bandırma bölgesinde ulusalcılara karşı harekâta geçtiğini; bir gün önce ona (Anzavur’a) paşalık verilerek Afyonkarahisar’a vali atandığını; İzmit, Bolu ve Trabzon’da olaylar çıktığını; Kayseri, Harput ve daha uzak yerlerde bir şeyler yapabileceğini; İngiltere’den de yardım dilediğini söylemişti. Robeck, bu konuyu ele almaya söz vermiş; Müttefiklerin iç savaştan kaçınılmasını istediklerini söylemiş; ancak Anzavur’a silah ve mermi sağlanmasını General Milne’le görüşmeye söz vermişti. Ferid, yönetimin uzaktaki bölgelere ajanlar göndermek istediğini söylemiş; bu ajanlara seyahatleri sırasında kolaylık gösterilmesini rica etmiş ve onların adlarını yüksek komisere gizlice sunmaya söz vermişti. Robeck de ona yardımda bulunmaya söz vermişti. Ferid, bazı kişilerin tutuklanmasını dilemiş ve onlarla ilgili olarak gizli bir listeyi Robeck’e iletmeye söz vermişti. Tüm bu görüşme sırasında Ferid, İngiliz yetkililerinin tasvip edeceği usullere dayanarak çalışacağını vurgulamıştı.⁽²⁶⁾

Bu görüşmeden birkaç gün sonra (11 Nisan) Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta görüşmeyle ilgili olarak şu bilgiyi aktarmıştı: "Görüşmemizin başlıca konusu, ulusal akımı bastırmak için önerilmiş olan önlemlerdi. Ferid, kendi yönetiminin bu konuda tüm manevi etkisini kullanacağını; ancak hâlâ inatla davrananlara karşı güç kullanılması gerektiğini söyledi. Bu sıralarda, Marmara Denizi'nin güneyinde ulusalcılara karşı olarak Anzavur tarafından örgütlenmiş olan akım, yönetimin elinde ilk silahtır. Bu akım birçok yerel başarılar sağlamıştır. Birkaç gün önce de Anzavur Bandırma'yı ele geçirmişti. Yönetim, onu Balıkesir [Afyonkarahisar(?)] valisi atayarak durumunu yasallaştırmıştır. Gemlik Körfezi ile İzmit arasındaki bölgede de benzer bir akım başlamıştır. Ferid, bu akımı örgütleyerek seferber etmede Müttefiklerin yönetimi destekleyip desteklemeyeceklerini öğrenmek istiyor. Anadolu'daki ulusal güçlere karşı yapılacak operasyonlarda İngiltere'nin faal işbirliği yapacağı konusunda ona ümit vermedim; ancak onun görüşlerini sempatiyle karşıladım. Sizden dileğim şudur: Ulusalcılara karşı olan güçlerin silahlandırılmaları için askeri malzeme kullanılmasına izin vermek. Bu sorun oldukça acildir... Tüm bu konularda şu prensibi uygulamayı öneriyorum: Yeni yönetim, kendi yetkisine karşı kafa tutmayı sürdüren ulusalcıları bastırmada (silahlı işbirliği hariç), Müttefiklerin tüm desteğine layıktır. Gereken yetkiyi verirsem General Milne de bunu kabullenecektir. Gemlik Körfezi'yle İzmit arasındaki bölgede başlamış olan akımın başkanı bizden rehberlik istiyor. Onu, yönetim ve Anzavur'la işbirliği yapmaya dolaylı biçimde ikaz ettim. Böylece, Marmara Denizi'nin tüm Asya sahilinin güvenlik içinde olmasını ümit ederim." İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 13 Nisan'da Savaş Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Lord Curzon'un, yüksek komiserin hareketini desteklemeye yönelik olduğunu; ancak bunun, Ferid'e, barış koşullarının hafif olacağı izlenimini vermemesini ümit ettiğini bildirmişti. Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds da kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu: "Ortada şu tehlike vardır: Damat Ferid'in askeri güçleri Müttefiklerin aley-

hine dönebilir. Hiç kuşkusuz, Robeck, bu denli bir risk almanın, Türkleri birbirleri arasında bölmeye yol açabileceğini göz önünde tutuyor.”⁽²⁷⁾

Mustafa Kemal de 13 Nisan’da yayımladığı bir genelgede, Türkiye’nin düşmanlarının, ülkenin bağımsızlığını yıkmak amacıyla iç savaş kışkırttıklarını ve Damat Ferid’in yeniden yönetime geçmesinde parmakları olduğunu; Ahmed Anzavur akımının yabancı etkisine dayandığını açıklamış; Anzavur’u, Yunanlıların harekâtını kolaylaştırmakla suçlamıştı. Yine bu sırada, İstanbul’daki İngiliz yetkilileri, ulusal akıma karşı olan mukabil akım hakkında 15 Nisan’da Damat Ferid’le gizli bir görüşme yapmışlardı. İngiliz Deniz Yarbayı Heathcote Smith bu görüşmeyle ilgili olarak 15 Mayıs’ta şu ilginç yorumu yapmıştı: “Ferid Paşa gururlu bir ihtiyardır ve onun yönetiminin güçleri (Anzavur vb.) hakkındaki tutumu Müttefikleri yanıltmıştır. Ferid’in tatlı sözleri bir yana, şu anda Mustafa Kemal’in yandaşlarına karşı savaşacak hiçbir örgüt yoktur.”⁽²⁸⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, 22 Nisan 1920 tarihli haftalık İngiliz istihbarat raporuna göre, İtalyan Yüksek Komiseri Albay Vitelli, kaleme aldığı bir raporda şöyle diyordu: “Türkiye’de önem verilecek tek parti Mustafa Kemal’in partisidir, çünkü tüm ulus, ya da yabancı entrika ve etkisine kapılmamış olanlar, onu desteklemektedir... Kemalistler, kendilerini, Türk ulusunu gerçekleştirmeye adanmışlardır. Mustafa Kemal şimdi muhtemelen iyice silahlanmış olan 72.000 kişilik bir orduya sahiptir. Buna ek olarak silahlandırılmış olan daha birçok kişilerin yardımına güvenebilir. Kendi politikasını halkın duygularına göre ayarlarsa, tüm olarak 120.000 savaşçı sağlayabilir. Bu güçler Türk ulusal idealinin sağlanması için savaşmaya hazırdır. Kendi görüşümce, herhangi bir Türk yönetimi iktidarda kalmayı ve güçlü bir partiye dayanmayı isterse, Mustafa Kemal’le bir anlaşmaya varmak zorundadır. Uyanmış olan ulusal duyguyu herhangi bir kişinin boğabileceğini sanmak büyük bir hata olacaktır; dolayısıyla, Mustafa Kemal’le yarı yolda buluşarak onunla görüşülmesini öneririm. Ulusal akım onun kişiliğinde toplanmıştır; dolayısıyla, bugüne kadar yapılmış olduğu gibi

ona önem vermemek en ciddi sonuçlara neden olacaktır... Kendi görüşümce Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmeye çalışmak Müttefikleri ciddi özverilerde bulunmak zorunda bırakacaktır... Yine kendi görüşümce, hükümetimizin görevi, Müttefiklerimizi şuna inandırmaya çalışmaktır: Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varılmalıdır. Bu gerçekleşirse birçok güçlüklerden kaçınılmış olacaktır."⁽²⁹⁾

Ancak bu denli makul görüşlere yetkililerin kulakları kapalı kalmıştı.

23 Nisan'da, İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Richard Webb, Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti: "Alınan son haberlere göre Anzavur, Gönen'e çekilmiştir; ancak çok sayıda ulusalcı güçler onu izlemektedir. Anzavur, orada, kendisine gönderilmekte olan silahları beklemektedir; ama bu silahların şimdi Karabiga'ya gönderilmesi gerekmektedir. Anzavur'un geri çekilişinin, ulusalcıların Boğazları tehdit etmeleri olasılığını artırmış olması gözden kaçmamaktadır. Sadrazam, Anzavur'un gücünün henüz kırılmadığını söylemiş ve ulusalcılara karşı girişilen savaştan ümidini kesmemiştir. Anzavur güçlerinin ümitsizce bozguna uğradığını söylemek henüz erkendir; ancak şu noktalar önemlidir: 1. Anzavur, ulusalcılarla yapmış olduğu çarpışmalarda ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu kötü durumu telafi etse bile, onun ulusalcılara karşı uzun süre direnişte bulunmasına güvenilemez; 2. Anzavur akımı gibi öteki akımların önderlerinin de ulusalcılara direnişte bulunmaları beklenemez. 3. Sert barış koşullarının açıklanması; ulusalcılara karşı olanların hevesini aşındıracak ve onların birçoğu, ulusalcılara yardım etmese bile, onlara sempati göstermeye başlayacaklardır. Dolayısıyla, Müttefikler, sert barış koşullarını kabul ettirmek için kendi kaynaklarına dayanmak zorunda kalacaklardır. Bu koşulları Trakya ve Anadolu'da uygulayabilmek için Yunan ordusunun kullanılması, Hristiyan ve Müslüman da dahil, halkın genel bir kırıma tabi tutulmasına ve ülkenin yıkımına neden olacaktır."⁽³⁰⁾ Ancak Batı'nın sömürücü önderleri bu denli uyarıları ciddiye almamışlardı.

Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine, Türkiye'nin işgal altında olmayan bölgelerinden ivedilikle seçilen milletvekilleri ve Müttefik devletlerin İstanbul'u resmen işgalleri üzerine Anadolu'ya geçmiş olan kimi Osmanlı mebuslarından oluşan Büyük Millet Meclisi (BMM), 23 Nisan 1920'de Ankara'da resmen açılmıştı.⁽³¹⁾ İngiliz istihbarat servisi, BMM'nin kuruluşuna büyük önem veriyor; Ankara'daki ajanları aracılığıyla onun çalışmaları hakkında bilgi topluyordu.⁽³²⁾ BMM'nin açılışı münasebetiyle Mustafa Kemal, Müttefik yönetimlerine gönderdiği notada, İstanbul'un Müttefiklerce işgalini protesto etmiş ve şunları eklemişti: "Sultan-Halife ve İstanbul yabancı tahakkümü altında kaldığı sürece, Ankara'daki ulusal Meclis (BMM) Türkiye'nin kaderini ele almak kararını vermiştir. Büyük Millet Meclisi, İstanbul yönetiminin buyruk ve fetvalarını geçersiz sayar. Osmanlı (Türk) halkı, kendi kutsal haklarını savunmaya ve onurlu bir barış sağlamaya karardır." İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lord Harding bu notayla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Gerçekte bu, padişaha karşı isyan bildirisiidir."⁽³³⁾

Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan'dan sonraki gizli oturumlarının çoğunda yapılan tartışmalar ve alınan kararlar, İngiliz istihbaratınca İngiliz yönetimine duyuruluyordu. İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne'nin 6 Mayıs'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli raporda, BMM'nin açılışı hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş; onun adının ilkin "Meclis-i Kebir-i Milli" olarak saptandığını kaydetmişti. Bu rapora göre BMM şu önemli kararları almıştı: "Herhangi bir barış antlaşması kabul edilmenden önce şu noktalara önem verilmelidir: 1. İstanbul'un işgali sona ermelidir; 2. Fransızlar, Yunanlılar ve İtalyanlar, Adana, İzmir ve Antalya'dan çekilmelidir; 3. Sakinlerinin çoğunluğu Türk olan bölgeler Osmanlı yönetiminin doğrudan doğruya denetimi altında kalmalıdır; 4. 1914'te Osmanlı yönetiminin yetkisi altında olan ve şimdi düşman güçlerince işgal edilmiş bulunan öteki tüm bölgelerde plebisit (halk oylaması) yapılmalıdır. Bu dört ilkeyi kapsa-

mayan herhangi bir barış antlaşması Türk ulusunca kabul edilmeyecektir. Kabul edilmeyen barış koşullarını Türk ulusuna zorla kabul ettirmeye çalışacak herhangi bir davranışa ulusun karşı koymaya hakkı vardır.”⁽³⁴⁾

23 Nisan’da Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilmiş olan Mustafa Kemal’e karşı hayranlıkla karışık düşmanlık duyguları besleyen İngiltere Başbakanı David Lloyd George, onu daha sonra, “yiğit bir asi, iyi bir asker ve doğuştan önder” olarak nitelendirmişti.⁽³⁵⁾ Bir süre sonra İstanbul’a İngiliz yüksek komiseri atanmış olan Sir Horace Rumbold da, Mustafa Kemal’in “yetenekli bir şahsiyet ve gerçek bir devlet adamı” olduğunu kaydetmişti.⁽³⁶⁾ Andrew Ryan ise onu “yüce ve esindirici bir önder” olarak nitelendirmişti.⁽³⁷⁾ Mustafa Kemal, 30 Nisan’da İtilaf Devletleri (Müttefikler) ve yansız ülkelerin dışişleri bakanlarına gönderdiği bildiride, Türk ulusalcıların amaçlarını yansıtmış, İstanbul’un işgalini yine protesto ederek, halife (padişah) ile onun başkenti yabancıların işgali altında kaldığı sürece Büyük Millet Meclisi’nin, Türkiye’nin kaderini yönlendirmek kararını almış olduğunu bildirmişti. Onun görüşünce, İstanbul yönetiminin buyruk ve fetvaları etkisizdi. Türk ulusu, “kutsal haklarını savunmak” ve “onurlu bir barış” sağlamak azminde idi.⁽³⁸⁾ Padişaha gönderdiği telgrafta, ulusun padişahlık katının yetki ve itibarını savunmak, “din düşmanlarını” yurtdışı etmek ve ulusal bağımsızlığı iade etmek amacıyla BMM’yi kurarak silaha sarıldığını bildirmiş; ulusal savunmayı padişaha karşı bir ihtilal imiş gibi göstermeye çalışan “hainlere” kulak asmasını önermiş, “kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak, ecnebi esareti pahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kerre müreccaktır” diyerek, ulusun padişah katına güveni olduğunu belirtmişti.⁽³⁹⁾

San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması

İtilaf Devletlerinin (Müttefikler) başkanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye’ye kabul ettirilecek olan barış koşullarına son bir

biçim vermek amacıyla 19 Nisan'da San Remo'da yaptığı ve 5 gün süren oturumlardan sonra⁽⁴⁰⁾ kaleme aldığı ve daha sonra Sevr'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan antlaşmanın anahatlarını çizmişti.⁽⁴¹⁾ Bir süre önce, ileri görüşlü birçok uzman ve kişiler, İtilaf Devletlerinin dışişleri bakanlıklarına gönderdikleri yüzlerce yazı, dilekçe ve raporlarda, bu barış koşullarının gereğinden fazla sert yapılmaması görüşünü öne sürerek Yüksek Konseyi uyarılmışlardı.⁽⁴²⁾ İstanbul'daki Müttefik yüksek komiserleri, onların sivil ve askeri yetkilileri, genelkurmay mensupları, kimi İngiliz bakanları, İtalyan ve Fransız politikacılarıyla basını ve İslam ülkelerinin sözcüleri, ilgililere sürekli olarak gönderdikleri yazılarda, barış koşullarının çok sert olmaması gerektiği görüşünü sürdürüyorlardı.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John Robeck, İtilaf Devletlerinin, nüfusunun büyük çoğunluğu Türk olan toprakları, kendi yazgısını çizme ilkesine açıkça aykırı olarak Türklerin geleneksel düşmanları olan ve yönetimleri altında hiçbir Müslüman'ın varlığını sürdüremeyeceği Yunanlılara bıraktıklarını; Türklere önerilecek olan barış koşullarını, ister İttihat ve Terakki Cemiyeti, isterse İtilaf Devletleri yanlısı olsun, hiçbir Türk'ün kabullenemeyeceğini ve bu koşulların Yakın Doğu'da sürekli kan dökülmesi pahasına, ancak güç kullanılarak Türklere kabul ettirilebileceklerini öne sürmüştü. Robeck'in görüşünce, bu barış koşulları, Türkleri Bolşeviklerin kucağına itecek; Yakın Doğu ve Orta Asya'yı alevler içinde bırakacak ve İngilizlerin yönetimi altındaki İslam ülkelerine karşı Bolşevizm'in tehlikelerini artıracaktı.⁽⁴³⁾

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği askeri danışmanlarından Deniz Yarbay Harry Luke, Kemalistlerin, kendi yazgısını çizme (*selfdetermination*) ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için direnişte bulunacakları görüşünü öne sürmüştü.⁽⁴⁴⁾

İngiltere başbakanı David Lloyd George'la Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos'un etkisi altında olan Yüksek Konsey, bu uyarı ve önerilere kulaklarını tıkamış; ileride Sevr'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan antlaşma tasarısının anahatlarını çizmiş; büyük Yunanistan düşü peşinde koşan Lloyd George'la Venizelos'u

memnun etmişti. Venizelos, San Remo'da alınmış olan kararlardan o kadar çok memnun olmuştu ki, 26 Nisan'da Lloyd George'a gönderdiği içten bir mektupta, Yunanistan'ın ulusal birliği için yapmış olduğu her türlü yardımdan dolayı ona şükran duygularını belirtmişti. Lloyd George ona Yunan zenginlerinden Sir John Stavridis aracılığıyla gönderdiği karşılıktaki, "Yüce Yunanistan'dan beklediklerine" değinmiş; "eski uygarlığını ve kültürünü genç kuşaklarının zindelik ve ruhuyla birleştirerek, Yakın Doğu'da bir düzen, barış ve terakki aracı biçimine geleceğine inandığını ve böylece, Venizelos'un bu ülkeye değerli desteğini boş yere vermemiş olduğunu kanıtlayacağını" vurgulamıştı.⁽⁴⁵⁾

Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) sözleşmesini ve Uluslararası İşçi Konvansiyonu'nu da kapsayan sözde "barış" antlaşması tasarısının başlıca koşulları şunlardı: "Türkiye'nin Avrupa'daki sınırı, yaklaşık olarak, Çatalca hattını izleyecek; İstanbul, Türk egemenliğinde kalacak ama Türkiye, antlaşma koşullarını, özellikle uyrukların korunmasıyla ilgili koşulları uygulamazsa, İtilaf Devletleri bu koşulları değiştirebilecek; gerek savaş, gerek barış sırasında, ayırım yapmadan, tüm ticaret ve savaş gemi ve uçaklarına açık bulundurulacak olan İstanbul ve Marmara boğazları, Milletler Konseyi'nin kararı alınmadan abluka edilmeyecek; Boğazlar'da savaş hakkı tanınmayacak ve düşmanca davranışlarda bulunulmayacak; ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan temsilcilerinden oluşacak bağımsız bir komisyon, Boğazları denetleyecek; Türkiye sakinlerinin çoğunluğu Kürt olan bölgelere yerel özerklik verecek; Kürtler, saptanacak bir süre içinde, Milletler Konseyi'ne başvurarak bağımsızlık isteyebilecek; Türk yönetimi, İzmir kenti ve dolaylarındaki özel bir bölge üzerindeki egemenlik haklarını Yunan yönetimine devredecek, ama Türk egemenliğinin belirtisi olarak, kentin dışındaki surlardan birine Türk bayrağı çekilecek; bu bölgenin yönetiminden sorumlu olacak Yunan yönetimi, orada ordu bulundurabilecek; bölgede Yunan gümrük sistemi uygulanabilecek; Milletler Konseyi'nde çoğunluğun kabulleneceği biçimde, bölgede azınlıkları da temsil ede-

cek nispi seçim sistemine dayalı yerel bir parlamento kurulacak; Türkiye, İzmir limanını kullanabilecek; 5 yıl sonra, yerel parlamento, Milletler Konseyi'ne başvurarak bölgenin Yunan Krallığıyla birleşmesini dileyebilecek; Konsey, bu konuda bir plebisit düzenlenmesini isteyebilecek; bölgenin Yunanistan'la birleşmesi karara bağlanırsa, Türkiye, bu bölgedeki haklarını önceden Yunanistan'a devretmeyi kabullenecek; Türkiye ayrıca Avrupa'da saptanan sınırlar dışındaki Türk toprakları, İmroz, Bozcaada ve Ege Denizi'ndeki diğer adalar üzerinde egemenlik haklarını Yunanistan'a devredecek; Ermenistan'ın özgürlük ve bağımsızlığını tanıyacak; Türkiye ile Ermenistan arasındaki Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'ten geçecek sınırın ve Ermenistan'a denize çıkış hakkı verilmesiyle ilgili sorunun ABD Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un hakemliğine bırakılmasını kabullenecek; geçici bir süre için bağımsız ülkeler olarak tanınacak olan Suriye, Irak ve Filistin, kendilerini yönetebilecek vakte kadar, güdümücü bir devletin güdümüne verilecek; Türkiye, Hicaz'ı bağımsız ve özgür bir devlet olarak tanıyacak; Mısır, Kıbrıs, Libya, Oniki Adalar ve Meis Adası üzerindeki haklarından vazgeçecek; Fransa'nın Fas ve Tunus üzerindeki koruyuculuğunu tanıyacak."

Antlaşma tasarısında ayrıca Türkiye'deki azınlıkların korunmalarıyla ilgili özel ve Türk ordularının silahtan arındırılmaları, asker kaydı ve silahların sınırlandırılmalarıyla ilgili askeri koşullar da vardı. Bu koşullara göre, Türkiye'ye, 35.000 kişilik bir jandarma gücü bulundurmak ve ciddi olaylar çıkarsa, bu sayıyı 50.000'e yükseltmek hakkı verilmiş; buna ek olarak, padişahın 700 erden oluşan bir muhafız birliği bulundurması ve tüm subay sayısının 2.500'ü aşmaması koşulu da öne sürülmüştü. Tüm Türk savaş gemileri İtilaf Devletlerine teslim edilecek; kapitülasyonlar rejimi sürdürülecek ve İtilaf Devletlerine savaştan önce Türkiye'de verilmiş olan ayrıcalık hakları güvence altına alınacaktı.⁽⁴⁶⁾

Öte yandan, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Eric Forbes Adam, 29 Nisan'da M. Tilley'e gönderdiği mektupta, Yüksek Konsey'in San Remo'da onaylamış olduğu "Üçlü Sözleşme"nin bir

suretini eklemişti. Bu sözleşmeye göre, Türkiye’de adli ve mali sistem geliştirilecek, jandarma ve polis örgütlenecek; azınlıklar korunacak; ekonomik kalkınma sahasında sözde yardımda bulunmak ve geçmişte bu amaçlara engel olan “uluslararası rekabetten” kaçınmak özüyle Türkiye etki (nüfuz) bölgelerine ayrılarak, Müttefikler arasında bölüşülecekti. Müttefikler, ilgili bölgelerdeki etkilerini sürdürmek için birbirlerini desteklemeye söz vermişlerdi. Bu sözleşmenin Fransızca metni 11 Mayıs’ta Paris’te imzalanmıştı. İngiliz yönetimi de İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Richard Webb’e 5 Mayıs’ta gönderdiği gizli telgrafta şu ukalalıkta bulunmuştu: “Türk yönetimine verilmekte olan en iyi ilacı süratle yutması ve sonra da, Türklere bırakılmış olan İmparatorluğu bir düzene koyması bildirilmelidir. Türkler bunu yaparken İngiliz rehberliği ve desteğinden de yararlanabilirler.”⁽⁴⁷⁾

Bir süre önce, İstanbul’daki İtilaf Devletleri yüksek komiserleri, 20 Nisan’da Babiâli’ye gönderdikleri ortak notada, Sadrazam Damat Ferid’i, barış koşullarını almak için bir Türk delegasyonu göndermeye çağırmışlardı.⁽⁴⁸⁾ Osmanlı heyeti İstanbul’dan ayrılmadan önce, Osmanlı Dışişleri Bakanı Reşit Bey, sadrazamın izniyle, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck’i ziyaret etmiş ve İngiliz yönetiminin görüşleri konusunda Osmanlı heyetine yol gösterecek bir İngiliz subayının Osmanlı heyetiyle birlikte Paris’e gitmesini dilemiş; İngiltere, yeni Türk devletinin rehberi olacaksa, Osmanlı yönetiminin, İngiltere’nin gizli talimatlarını büyük ölçüde yerine getirmeye hazır olduğunu; “İngiliz politikası yanlısı” olarak tanınan sadrazamın, insaf gösterilirse veya barış koşullarının ileride hafifletileceğine dair söz verilirse, Türkiye’yi tümüyle İngiliz yönetiminin kucağına koymaktan sevinç duyacağını bildirmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds, Reşit Bey’in bu davranışını: “antlaşmayı hafifletmek için yapılan uyarı ya da yaltaklanma” olarak nitelendirmiş, antlaşmada küçük ölçüde değişiklikler yapılması gerekli olmakla birlikte, bu değişikliklerin, Türkiye’yi İngiltere’ye bağlayamayacağı görüşünü öne sürmüştü.

Bu arada, barış koşullarını açıklaması için 6 Mayıs 1920’de Yunan Millet Meclisi’nde kendisine baskı yapılan, ama ilkin Türk- lere verilmeden önce bunların açıklanamayacağı özrünü öne süren Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos, sonuçta, “yorgun düş- en yurdunu şenlendirir ümidiyle,” antlaşmanın başlıca koşulları- nı 13 Mayıs günü Yunan Millet Meclisi’nde açıklamıştı.⁽⁴⁹⁾ Öte yan- dan, Osmanlı devletini yıkmak için perde arkasında müthiş çaba- lar sürerken, Damat Ferid ve ortakları yönetimi, kimi kişilerin tu- tuklanmaları için İngiliz yönetimine gizli bir liste vermişti. Bu liste- de, hiçbir suçu olmayan kişilerin de adları vardı. Sadrazam, onların Müttefik yetkilileri tarafından tutuklanarak Malta’ya sürülmeleri- ni dilemişti. Listede şu adlar da vardı: eski Sadrazam Ahmet İzzet, Ali Fuat, Remzi, Abdülkerim, Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal, Cafer Tayyar, Talât, Cavit, Enver vb. Görüldüğü gibi, listede adları bulunanların yüzde 75’i, ele geçirilemeyecek uzaklıkta bulunuyor- du. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden J. A. Tilley bu liste- yi gördükten sonra 31 Mayıs’ta şu kısa yorumu yapmıştı: “Bu ad- ların sahiplerinin birçoğunun kimler olduğunu bilmiyorum; ancak Mustafa Kemal’in tutuklanması önerisi gülünçtür.”⁽⁵⁰⁾

Bu gelişmeler yer alırken, 30 Nisan’da Paris’e hareket eden Os- manlı heyetine, 11 Mayıs günü öğleden sonra barış koşulları res- men tevdi edilmiş ve bu koşullara bir ay içinde yazılı olarak ya- nıt verilmesi istenmişti.⁽⁵¹⁾ Oysa Mustafa Kemal ve BMM, İstanbul heyetinin Türk halkını temsil etmediği gibi, Barış Konferansı’nın, Türkiye’nin herhangi bir bölgesiyle ilgili kararını kabule de yet- kili olmadığını kesinlikle açıklamıştı. Barış koşulları İstanbul’da açıklanır açıklanmaz tüm Türkiye yasa bürünmüştü. Osmanlı İmparatorluğu’nu ölüme mahkûm eden bu koşullar,⁽⁵²⁾ özellikle Türk aydınlarının çoğunluğu arasında acı tepkilere yol açmış; tüm ülkede toksin etkisi yapmıştı. “Avrupa’nın insafsız saldırısı önün- de,” ulusal ideal ilk kez baştan başa Türk halkını sarmış; küçük bir grup dışında, kamu, tek kurtuluş ümidi olarak gözlerini Ankara’ya dikmiş hemen her Türk Kemalistlerden yana geçmişti.⁽⁵³⁾

Yine bu sıralarda, İngiliz istihbarat servisinin eylemleri hakkın-

da bilgi sahibi olan Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Mayıs 1920 günkü gizli oturumunda şu demeçte bulunmuştu: "... Bugüne kadar henüz Meclis-i Âli'ye dahil olmamış ve fakat mebus sıfatını taşıyan birtakım adamlar, İngilizlerin parasıyla milletin içerisine girip ifşadata memur edilmişlerdir... Ve bunların birçoqları Meclis-i Milliye dahil, vatanın şurasına burasına gidip masum milletimizi ifsada memur edilmişlerdir"⁽⁵⁴⁾ diyerek, İngiliz istihbarat servisinin bu kukla ulusalcıları perde arkasından nasıl oynatmakta olduğunu ima etmişti.

Kemalistlerle Bolşevikler Arasındaki İlişkiler

Büyük Millet Meclisi yönetimi, 26 Nisan'da Sovyet Rusya yönetimine gönderdiği notada, onu, Anadolu yönetimini tanımaya; Türk topraklarını işgallerinde bulunduran "emperyalist devletleri" Anadolu'dan kovmak amacıyla Türkiye'ye yardımda bulunmaya çağırılmıştı.⁽⁵⁵⁾ Ancak Rusya, Mustafa Kemal'in iki ülke arasında bir ittifak kurulması önerisini nezaketle geçiştirmişti, çünkü Sovyet yönetimi, Kızıl Ordu'nun Beyaz Rusların askeri önderlerinden General Wrangel'e ve Kafkasya devletlerine karşı başlatmış olduğu savaşım sona ermeden, Komünist olmayan bir ülkeyle ittifak kurmak istemiyordu.⁽⁵⁶⁾ Ayrıca, bu sıralarda bir ticaret anlaşması imzalamak amacıyla Londra'da yapılan İngiliz-Rus görüşmelerini akamete uğratmak istemiyordu.⁽⁵⁷⁾ Dolayısıyla, ulusalcı ve dost bir Türkiye'nin, Sovyet Rusya'nın güney hududunu koruması; Sovyet Rusya ile İtilaf Devletleri arasında tampon bölge görevi yapması; Sovyet itibarının İslam ülkelerinde yayılmasına yardımcı olması ve Sovyet Rusya işgalindeki ülkelerde yaşayan Türk asıllı halkın ulusal duygularını dizginlemesi olasılığı, Sovyet önderlerinin gözünden kaçmamıştı.⁽⁵⁸⁾

5 Mayıs'ta, Ankara'da, Mustafa Kemal'in başkanlığı altında oturum yapan Bakanlar Kurulu, İktisat Bakanı Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) önerisi üzerine, Sovyet Rusya'nın Türk ulusalcılarla ilgili ne denli bir politika uyguladığını öğrenmek amacıyla, Dışişleri

Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığı altında bir heyeti Moskova'ya göndermek kararını almıştı. Yusuf Kemal ve iyi Rusça bilen Lazistan milletvekili Osman Bey'in de katılacağı heyete şu talimat verilmişti: "Türkiye'nin ulusal hudutları içinde tüm iç ve dış egemenliğine saygı gösterilirse, yazgısını (kaderini) Sovyet Rusya'nın yazgısıyla birleştirmeye hazır olduğu açıklanmalı; tüm Karadeniz devletlerinin Boğazları özgürce kullanmalarına izin verileceği gibi, bunların yine Karadeniz devletleri ve Türkiye ile birlikte savunulacaklarına dair Sovyet önderlerine güvence verilmeli; Türk-Rus ortak askeri harekâtının başarılı olması için Türkiye'nin öteki İslam ülkeleri üzerindeki etkisinden yararlanılacağını; ancak bu denli bir harekât için para, savaş malzemesi, taşıt araçları ve muhtemelen askeri birliklere gereksinileceği; iki ülke arasındaki ulaşım araçlarının ve sınırın tüm olarak güvenlik içinde ve her tür engelden yoksun bulunmasının gerektiği anlatılmalıdır."⁽⁵⁹⁾ Sovyet Rusya, "ittifak" kurulmasıyla ilgili Türk notasına 2 Haziran'da yanıt vermiş; Anadolu yönetimini ve *Misak-ı Milli*'yi tanınmış; diplomatik ilişkiler kurmayı üstlenmiş; dostluk kurmak amacıyla görüşme önerisinde bulunmuş ve Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmayı teklif etmişti.

11 Mayıs'ta Ankara'dan hareket eden heyet 29 Temmuz'da Moskova'ya ulaşmış;⁽⁶⁰⁾ Mayıs'ın sonuna doğru ilk Bolşevik temsilcisi Şerif Manatof da Ankara'ya gelmişti. Amerikalı yazar George S. Harris'e göre, bir Başkır olan Manatof, Stalin'in koruması altında idi ve Türkiye'de Mustafa Kemal'i yönetimden düşürmek amacını güden Yeşil Ordu'nun kuruluşuyla ilgili düzenlere karışmıştı.⁽⁶¹⁾ Bu arada, 9 Haziran 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda "güvenilir bir ajanın" ulusal akımla ilgili raporu hakkında bilgi verilmişti. Bu raporda, ulusalcı güçlerin yeniden örgütlenmesi, yedek güçleri, silahları, mekanizmaları, top mermileri, jandarma ve asker kaydı, kaçaklar, disiplin, taşıt servisi; İzmir, İstanbul ve Adapazarı savaş kesimlerinde yapılan ve yapılması tasarlanan askeri operasyonlar; BMM, ulusalcı Bakanlar Kurulu, BMM'deki gruplar, ulusal önderler, Yeşil Ordu vb. hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş; şun-

lar eklenmişti: “Büyük Millet Meclisi, İngilizlerle bir anlaşmaya varılması olasılığını görmüyor. İngilizler, Türk amaçlarına karşı koyuyorlar. Onlarla anlaşmaya varmak istenmiyor. Bolşevizm, İngiltere’ye karşı koyabilecek bir güçtür. Bolşeviklerle birleşmekle Türkiye’nin dilekleri gerçekleşebilir. Onlarla ilişki kurmak amacıyla, Dışişleri Komiseri (Bakanı) Bekir Sami, Ticaret Komiseri Yusuf Kemal ve Kâzım Karabekir’den oluşan üç kişilik bir heyet seçilmiştir. Bekir Sami ile Yusuf Kemal, 5 Mayıs 1920’de Ankara’dan hareket etmişlerdir. şimdi Erzurum’da olmalıdırlar. 12 Mayıs dolaylarında Sivas’a varmış ve ayın 22’sine kadar orada kalmışlardır. Yusuf Kemal Samsun’a da uğramıştır. Bu heyet, Erzurum’da herhalde bir Bolşevik heyetiyle görüşecek ve bir ön anlaşma yapılırsa, ek görüşmelerde bulunmak üzere Moskova’ya gidecektir.”⁽⁶²⁾

Öte yandan, bir süre önce Kemalistlerle Fransızlar arasında Kilikya konusunda imzalanmış olan bırakışma 8 Haziran günü büsbütün bozulmuştu. O gün, Zonguldak Ereğli’ye asker çıkaran Fransızlar, yeni bir cephe kurmuşlardı. Mustafa Kemal, bırakışmanın süresi sona ermeden iki gün önce General Henri Gouraud’a gönderdiği bildiride, Fransızları, bırakışma koşullarını yerine getirmemekle suçlamış ve 18 Haziran’da, gece yarısı, tüm Türk-Fransız cephelerinde savaş durumunun yine başlayacağını bildirmişti.⁽⁶³⁾ Fransız Amiralî Lebon’un, Genelkurmay Başkanı Albay İsmet’i, bırakışmanın süresini uzatmak gereğine inandırmaya çalışmasına karşın, İsmet Bey (İnönü), Fransız amiralinin, bu konuyu görüşmek yetkisine sahip olmasına rağmen, Fransızların Adana bölgesini boşaltmaları konusunda görüşmeyi kabullenmedikleri özüyle buna yanaşmamıştı. Albay İsmet’in daha sonra açıkladığına göre, Türklerle Fransızlar arasındaki düşmanlığın uzamasına en çok İngilizlere yaltaklanan kimi Fransız yetkilileri ve kendi çıkarlarını gözeten ordu kontraktörleri (müteahhitleri) neden olmuşlardı.⁽⁶⁴⁾

Öte yandan, 1 ve 2 Temmuz tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarına göre, Sadrazam Damat Ferid, Haziran ayında, İstanbul’da yayımlanan *Bosphore* gazetesinin yönetmeni M. Paillares ve Osmanlı Meclisi’nde Trakya eski mebusu (Rum asıllı) M. Kozmidis aracılı-

lığıyla, Yunanistan başbakanı Eleftherios Venizelos'la İzmir konusunda gizli bir görüşme sağlamaya çalışıyordu. Bununla ilgili olarak, haziran sonunda, İsviçre'nin Montreaux kentinde, Osmanlı eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Bern'deki eski Osmanlı Büyükelçisi Fuat Selim ve M. Kozmidis arasında bir ön görüşme yapılmış; ama bir anlaşmaya varılamamıştı, çünkü Kozmidis, Yunanistan'ın Trakya'ya ilişkin olarak özveride bulunduğunu, ama İzmir'den vazgeçemeyeceğini belirtmişti.⁽⁶⁵⁾

15 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporunda, o sırada Bursa'da yayımlanan *Millet Yolu* adlı gazetenin editörünün aracılığıyla Anadolu'da Bolşevik propagandası yapıldığı; bu gazete de Bolşevizm'in ne olduğu, neyi gerektirdiği ve başlıca ilkele-ri konusunda yan güdücü bilgi öne sürülmüş; şunlar eklenmişti: "Bu makaleleri bir Türk yazıyor. Onun amacı, Anadolu köylüsü ve cahil kitlelerine seslenmektir... Rusya'ya kaçmış olan Osmanlı Türkleri, Anadolu'da Bolşevik propagandası yapması için Şerif Manatof'a yardımcı olan Bolşevik Doğu Bürosu'ndan dolaysız biçimde buyruk alan Mustafa Suphi'nin başkanlığı altında bir Türk Komünist Bolşevik Partisi kurmuşlardır."⁽⁶⁶⁾ 28 Temmuz tarihli istihbarat raporu ise, Bolşeviklere yaklaşmak konusunda Mustafa Kemal'le Karabekir arasında sürtüşme olduğunu bildirmiş; Mustafa Kemal'in, BMM Başkanı sıfatıyla 20 Haziran'da, Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli yazısına karşılık olarak gönderdiği yazının İngilizce çevirisini eklemişti.⁽⁶⁷⁾

22 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, "iyi bilgi alan bir Türk kaynağına" dayanarak, Paris'te iken, Damat Ferid'le Reşit Bey arasındaki görüş ayrılıkları meydana çıktığını; Ferid'in akli yorgunluktan mustarip olduğunu; (*Regie de Tabaco*) tütün kurumuna mensup M. Weyl'in ve kötü ad yapmış olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti önderlerinin etkisi altında olduğunu bildirmiş; Reşit Bey'in, kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmediği ve ulusalcıların karşıt tutumundan ötürü eleştirilince şunları söylediği iddiasında bulunmuştu: "Kendimi kurtarmak zorundayım. Fransızlar, bana, bir gün Fransız Suriye'sinde Müslüman Genel Valisi olmak

ümidini verdiler. Devletin genel yıkımını göz önünde tutarak, kendi kişisel çıkarlarımı korumamam için bir neden yoktur. Kimse için, emeklilik maaşıyla geçinmeye çalışan bir emekli olmayacağım.”⁽⁶⁸⁾

15, 27-28 Temmuz, 11 Ağustos ve 9 Eylül 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında, ulusalcılarla Bolşevikler arasındaki ilişkilerin nasıl başlayarak geliştiğini anlatan bilgi veriliyordu.⁽⁶⁹⁾ İslam dünyasından yeterince yardım sağlayamamış olan ulusalcılar, Avrupa’daki İttihatçılar Moskova’da Sovyet yönetimiyle sıkı ilişki kurduktan sonra, Sovyet Rusya’yla görüşmelere başlamışlardı. İlk Bolşevik heyeti, muhtemelen Albay Ilyashev adlı birisinin başkanlığı altında 20 Haziran’da Erzurum’a ulaşmıştı. Bu adam görünüşte önemli birisi değildi; esasen adı da pek iyi bilinmiyordu; sonra Anadolu’da uzun süre kalmamıştı. Türklerin Ermenistan’a saldırımları olasılığından kaygılanan Bolşevikler, onu ivedilikle Ankara’ya göndermişlerdi.

Aynı yılın Temmuz ayında Ankara ile Moskova arasında kimi heyetler gelip gidiyordu. Ancak, ilk düzenli Sovyet heyeti, Anadolu’ya, 1920 yılı Ağustos ayında ulaşmıştı. Bu heyet gelmeden önce, sivil ve askeri görevliler, halkı, Bolşeviklerle bir anlaşılmaya, hatta ittifak görüşüne alıştırmak için Bolşeviklerden yana propaganda başlatmışlardı. Tüm ülke, yakında ulusalcılara İstanbul ve İzmir’i geri almada yardıma bulunacak yeni Rus dostlarının gelişini ilgiyle beklemeye başlamıştı. Ancak Bolşevik heyeti geldikten sonra, bu geliş düş kırıklığı izlemişti, çünkü, getirilen 200 kilogram ağırlığındaki altın oldukça sevindirici olmakla birlikte, heyetin personeli pek üzücüydü. Heyet arasında saygılı tek bir kişi bile yoktu. Rus Büyükelçisinin daha sonra geleceği anlaşılmıştı. Heyetin üyeleri şunlardı: Ekim ihtilaline katılan ve oldukça kötü ad yapmış olan Upmal Angarskii adlı bir Letonyalı (heyetin sekreteri), Rusça ve Almanca konuşuyordu; hiçbir eğitim görmemişti ve kendisine hiç güveni yoktu. Bakûlü yaşlı bir Tatar komünisti olan Bagirov (tercüman olarak çalışıyordu); o da eğitim görmemişti, ama kurnazdı ve kendine güveni vardı. Takma adı Danilov olan bir Yahudi, istihbarat bölümünü yönetiyordu. Onun karısı, Madam Danilova da bir

komünistti ve Sovyet gizli polisi Çeka'nın üyesiydi. 50 kişilik grubun geriye kalanları propagandacı, telgrafçı, donanma temsilcisi ve muhafızlardan oluşuyordu. Heyet, propaganda ve kışkırtma amaçları için Rusça ve Türkçe birçok yayınları da birlikte getirmişti; ama Türk yetkililer, bunların dağıtılmasını önlemişlerdi.

Getirilen altınların bir kısmının propaganda amaçları için olduğu meydana çıkarılmış, ama Karabekir, bunların iç bölgelere götürülmesinin tehlikeli olacağını öne sürerek, altınların Erzurum'da bırakılmasını önermişti. Bunun üzerine Bagirov, Türk komutanına o denli aşağılayıcı biçimde karşılık vermişti ki, Karabekir, onun dileklerine boyun eğmiş, ama heyete bir muhafız birliği sağlamaya karşı çıkmış ve onlarla olan ilişkilerini kesmişti. Heyet, istihbarat ve tahrik grubunu Danilov'un başkanlığında Erzurum'da bırakarak Trabzon'a gitmiş ve orada bir Sovyet konsolosluğu kurmuştu. Bir ay kadar sonra Danilov, Türk yetkililerinin dileği üzerine Rusya'ya geri dönmüş; onun yerini, daha sonra Bagirov almıştı. Kısa bir süre sonra ulusalcı bir Türk heyeti Moskova'ya gitmişti. Bu heyet, Büyükelçi Ali Fuat Paşa, yaveri İdris Çora, askeri ataşe olarak Kurmay Albay Yusuf Bey, onun yardımcısı Yüzbaşı Kemal ve tercüman Sait Alimov'dan oluşuyordu. Heyete, Büyük Millet Meclisi'nden, solcu sosyalistlerin önderi Dr. Tevfik Rüştü başkanlığında on milletvekili eşlik ediyordu. Heyet, Sivas yoluyla Erzurum ve Kars'a gitmiş; orada, Sovyet temsilcisi Budu Mdivani'nin gelmesini beklemiş; sonra Bakû'ye hareket etmişti.⁽⁷⁰⁾

Osmanlı Heyeti ve Sevr Antlaşması Taslağı

Bir süre önce, Müttefik devletlerin başbakanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilecek olan barış koşullarına son bir biçim vermek amacıyla 19 Nisan'da San Remo'da oturumlarına başlamış;⁽⁷¹⁾ beş gün süren görüşmeler sonunda, ileride Sevr'de Türklere zorla kabul ettirilecek olan antlaşma tasarısının anahatlarını çizmişti.⁽⁷²⁾ İstanbul'daki Müttefik yüksek komiserleri, 20 Nisan'da Babiâli'ye gönderdikleri ortak notada, Osmanlı

yönetimini, barış koşullarını almak için bir delegasyon göndermeye çağırmış;⁽⁷³⁾ 30 Nisan'da Paris'e hareket eden Osmanlı heyetine 11 Mayıs günü, öğleden sonra, barış koşulları resmen verilmiş ve bu koşullara bir ay içinde yazılı olarak yanıt verilmesi istenmişti;⁽⁷⁴⁾ oysa Mustafa Kemal ve BMM, İstanbul heyetinin Türk halkını temsil etmediği gibi, Barış Konferansı'nın, Türkiye'nin herhangi bir bölgesiyle ilgili kararını kabule de yetkili olmadığını kesinlikle açıklamıştı.⁽⁷⁵⁾

Müttefikler, kendi aralarında imzaladıkları bir Üçlü Sözleşme (*Tripartite Agreement*) ile, Türkiye'de adli ve mali sistemin geliştirilmesi, jandarma ve polis gücünün örgütlenmesi, azınlıkların korunması ve ekonomik kalkınma konularında sözde yardımda bulunmak ve geçmişte bu amaçlara engel olan "uluslararası rekabette" kaçınmak özüyle, Türkiye'yi etki (nüfuz) bölgelerine ayırarak kendi aralarında bölüşmüş; bu bölgelerdeki etkilerini sürdürmek için birbirlerini desteklemeye söz vermiş; Müttefik devletlerin Türkiye'ye yardımda bulunmalarını Osmanlı yönetiminin dilediği özürünü öne sürmüşlerdi.⁽⁷⁶⁾

Büyük Millet Meclisi ve Barış Konferansı

8 Temmuz 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda anıldığına göre, ileride Türklere Sevr'de zorla kabul ettirilecek olan barış antlaşmasının koşulları 22 Mayıs'ta BMM'nde açıklanınca büyük bir gürültü kopmuş; tüm milletvekilleri, bu koşullara karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere'ye ve Sadrazam Damat Ferid'e saldırmada birbirleriyle yarış etmişlerdi. Karahisar-ı Şarki milletvekili Nebil Efendi, alaycı bir edayla, "çok emek etmişler; Türkiye'nin artık var olmadığını söylemiş olsalar daha iyi ederler" demiş; Erzurum milletvekili Necati Bey, bu antlaşma ile "Avrupa'nın çirkin, şeytan çehresinin" meydana çıktığını; Başkan Wilson ilkelelerinin "bizim gibi safdil ve içten kişileri aldatmak için bir bahane (kamuflej) olarak kullanıldığını" öne sürmüş; Antalya milletvekili Rasih Efendi, Konya milletvekili Refik Bey, Trabzon milletvekili

li Ali Şükrü ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati, İngiliz politikasına; özellikle İngiltere başbakanı David Lloyd George'a atıflarda bulunmuş; onu, "insanlığa, herkesin utanacağı bir belge sunmakla" suçlamış; söz konusu antlaşmanın, "İngiltere'nin Türk, özellikle Müslüman dostu olduğuna dair çevreye yayılmış olan yanıltıcı izlenim ve propagandayı ortadan sileceğini" belirtmiş; Antalya milletvekili Hamdullah Suphi, dıştan yardım sağlanmasını önermiş; Bulgaristan'la bir anlaşma yapılırsa, Yunanlıların Trakya'ya girmelerini önlemek için Türklerle Bulgarların birleşebileceklerini söylemiş; şunları eklemişti: "Rusya'da bizden yana olanlarla birleşeceğiz. Bize bir ordu gönderiyorlar. Kardeşlerimiz yeşil bayrak taşıyarak geliyorlar. Kırgızlar geliyor! Başkırlar geliyor! Kafkasya Müslümanları geliyor!" demişti. Mustafa Kemal de antlaşmaya karşı çıkmış; barış koşullarının ulusal onura bir hakaret olduğunu belirtmişti. Öteki ulusalcı milletvekilleri de benzer görüşler öne sürmüşlerdi.⁽⁷⁷⁾

Türk-Rus İlişkileri

Yine 8 Temmuz 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal'in 26 Nisan'da Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri (Bakanı) Gregori Vasilievich Çiçerin'e göndermiş olduğu ve Ruslarla dostluk ve ittifak antlaşması yapılması önerisinde bulunan mektubu ile 11 Ağustos 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda da bildirilmiş olduğu gibi, Çiçerin'in 2 Haziran'da Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu yanıt özetle yansıtılmıştı. 3 Haziran tarihli istihbarat raporunda, "Türkiye ve Bolşevizm" başlıklı yazıda şöyle deniyordu: "Türkiye'de, Eskişehir'in Bolşevizm'in merkezi biçimine geldiği daha önceki raporlarda bildirilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış Müslüman Bolşevik, orada, Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye'nin güvenliği için BMM'nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklaması gerektiğini öne sürmüş; Erzurum'da Rus Bolşevikleriyle Türk kolordusunun birleş-

tiklerini iddia etmişti. Bunun üzerine, konferans sonunda kaleme alınan bir telgrafta, BMM bu biçim bir bildiri yayımlamaya çağrılmış, ama bildiri taslağı, BMM'nin gizli oturumlarından birinde okununca, milletvekilleri arasında büyük bir gürültü kopmasına neden olmuştu.”⁽⁷⁸⁾

Genelkurmay Başkanı Albay İsmet'in (İnönü) Bilmeden Bir İngiliz Ajanına Verdiği Bilgi

Bir süreden beri, Türk ulusalcılarla anlaşmayı dilediklerini ima eden Fransızlar; Fransız Generali Henri Gouraud'un sekreteri Robert de Caix, İstanbul'daki Fransız ajanı M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan bir heyeti, Van Valisi Haydar Bey ve Mazhar Müfit'in eşliğinde 20 Mayıs'ta Ankara'ya göndermiş; ulusalcılarla yapılan görüşmeler sonunda, 23 Mayıs'ta bırakışma koşulları üzerinde anlaşmaya varmışlardı.⁽⁷⁹⁾ 29 Mayıs'ta gece yarısı, 20 gün süre ile yürürlüğe giren bırakışma, İngiliz istihbaratını çok ilgilendirmiş; İngilizlerle Rusların neşesini kaçırmış; ama 8 Haziran'da bütünü bozulmuştu.⁽⁸⁰⁾

Öte yandan, 19 Ağustos 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporunda şunlar iddia edilmişti: “Bir (İngiliz) ajanının anlattığına göre, kendisi, Genelkurmay Başkanı İsmet'le (İnönü) görüşmüş; İsmet, Fransızlarla imzalanmış olan bırakışmanın sona erdirildiğini ve durumun telgrafla General Gouraud'ya bildirildiğini söylemişti. Fransızların bırakışma koşullarına uymamaları neden olarak gösterilmişti. İsmet, ayrıca, bırakışmayı imzalamadaki gerçek nedinin, Fransız yetkilisi M. de Caix'e, Fransa ile Türk ulusalcılar arasında siyasi görüşmeler başlatılması amacıyla Paris'e gidip dönmesi için gerekli olan ve dilediği on günlük süreyi sağlamak olduğunu da açıklamıştı. Fransızlarla yapılacak görüşmeler hakkında bilgi sağlanmadığı gibi, onların bırakışma koşullarını sık sık bozmaları da protesto edilmişti. Sonuçta, Fransızlar, Zonguldak Ereğli'ye asker çıkararak orada yeni bir cephe kurmuşlardı. Fransız basını, M. Lebon'un Ankara'da ulusalcı Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'le

görüştüğünü, ama onun (İsmet'in) bırakışmayı yenilemeye karşı çıktığını bildirmişti. Bu görüşe değinen İsmet Bey, M. Lebon'un herhangi bir güvenlik belgesi olmadığı gibi, Fransızların Adana bölgesini boşaltmaları görüşüne de karşı çıktıklarını; Zonguldak Ereğli'nin, General Gouraud'un harekât kesimi içine girmediğini ve söz konusu çıkarmanın, tehlike içinde olan iki Fransız korumak amacıyla yapıldığını öne sürdüğünü kaydetmiş; Fransızlarla Türkler arasında anlaşmazlık olmadığını ve aralarındaki düşmanlığın uzamasına, en çok, İngilizlere yaltaklanan kimi Fransız yetkililerinin neden olduğunu vurgulamıştı.⁽⁸¹⁾

Bu gelişmeler yer alırken, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 22 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda şu bilgiyi veriyordu: "Ulusalçı önderler Anadolu'da bir padişah vekili (naibi) atamayı düşünmüş, ama sonuçta bu görüşten vazgeçmişlerdi. Herhangi bir Osmanlı prensini bu denli bir makamı üstlenmeye inandırmada herhalde güçlük çekeceklerini anlayarak bundan vazgeçmişlerdir." Bununla birlikte, Robeck'e göre, ulusalcıların o sırada uygulamakta oldukları yöntemi izah etmek için icat ettikleri nazariye (teori) oldukça ilginçti. Ulusal akımın önderleri padişah-halifeye bağlılık beyan ediyor, ama onun baskı altında olduğunu öne sürüyorlardı. Dolayısıyla bir padişah naibi veya vekili atamakla düşmanların tuzağına düşmüş olacaklarını anlamışlardı; çünkü onlara göre, düşmanları olan Müttefikler, padişahlıkla halifeliğin görevlerini birbirlerinden ayırmak amacını güttükleri için, ulusalcılar bu duruma şöyle bir çözüm bulmuşlardı: normal durumda devletin çeşitli organlarında uygulanan ve padişahın kişiliğinde toplanan tüm yetkiler, o sıradaki durum nedeniyle Büyük Millet Meclisi'ne aktarılmıştır. Ankara'da kurulmuş olan yönetimin İstanbul'daki meclise vekâlet ettiği açıkça bildirilmişti; dolayısıyla, bakanlara "vekil" unvanı verilmişti. Yani milletvekilleri başka bir organa veya kişiye vekâlet ediyorlardı. Âdet (türe) dışı birçok davranışları bir bakıma âdete uygun olarak göstermeye çalışmak, Türk âdetlerine uyan bir hareketti. Büyük Millet Meclisi, ulusalcı önderlerin sorumlu-

luklarını kapsayacak “sözde yasalar” yapmak amacını güdüyordu. Bu yasalar arasında, Büyük Millet Meclisi’nin dileklerine karşı koyanların ölüme mahkûm edilecekleri uyarısında bulunan bir yasa da vardı.⁽⁸²⁾

Robeck, aynı mektuba “gizli C eki” başlığı altında iliştiirdiği raporda, Büyük Millet Meclisi’nin 24 Nisan’da yaptığı ilk gizli oturumu hakkında bilgi vermiş ve Mustafa Kemal’in, başsız (padişahsız) bir yönetim kurmak gereğine değindiğini bildirmişti. Bu gizli oturumla ilgili bilgi, T. 25/2 sayılı kaynaktan sağlanmıştı (isim verilmiyor). Bu “kaynak” da herhalde İngilizlerin hizmetinde olan, ama adı açıklanmayan bir Türk ajandı. İngilizler ayrıca, Mustafa Kemal’in Büyük Millet Meclisi adına yayımladığı bildirilerle de çok ilgileniyorlardı. Onun 30 Nisan 1920 tarihini taşıyan ve Fransızca olarak daktilo edilmiş olan bildirisinin sureti, 23 Haziran’da doğrudan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un eline varmıştı. Bu bildiride Mustafa Kemal, İstanbul’un Müttefik ordusunca resmen işgaline karşı çıkmış ve Büyük Millet Meclisi’nin, halife-padişah İstanbul’da yabancı baskısı altında kaldığı sürece Türkiye’nin yazgısını (kaderini) kendi eline almak kararını vermiş olduğunu bildirmiş; İstanbul’daki yönetimin buyruk ve fetvalarının Büyük Millet Meclisi’nde alınmış olan bir kararla kabul edilmeyip tanınmayacağı ve Türk halkının “kendi kutsal haklarını savunarak onurlu bir barış için mücadele edeceğini” eklemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Harding, bu bildiri ile ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: “Bu, az çok padişaha karşı bir isyan (ihtilal) bildirisi-
sidir.”⁽⁸³⁾

İngilizler, aynı zamanda, Mustafa Kemal’in, padişahlık ve halifelik katlarıyla başkentin ve Türk topraklarının kurtarılması için mücadele yapılacağı yolunda tüm İslam dünyasına hitap eden bildirisini 1 Mayıs’ta aynen İngilizceye çevirtmiş; İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck bunu 22 Mayıs’ta gizli bir yazıyla birlikte Lord Curzon’a göndermişti. Bu bildiri, İngilizler tarafından T/10/12 sayılı kaynaktan sağlanmıştı.⁽⁸⁴⁾ Aynı gün, Mustafa Kemal’in Türk halkına hitap eden bildirisini de “Ek B” işaretli ola-

rak aynı yazıya ilıstırmışlerdi. Bu bildiride, İngilizlerce satın alınan, din ve ülke düşmanı kimi hainlerin, halife-padişaha karşı isyan başlatıldığına dair söylentiler yaydıkları; bundan amacın, İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerini ordularıyla işgal etmiş olan din düşmanlarını ülkeden kovmakla halife-padişahın yetki ve saygınlığını iade etmek için silaha sarılan ve kanını döken ulus arasında bir mücadele başlatmak olduğu açıklanmıştı.⁽⁸⁵⁾

10 Haziran 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi adına 9 Mayıs'ta tüm İslam dünyasına hitap eden bir bildiri daha yayımlamıştı. Bu bildiri, 13 Mayıs 1920 tarihli meclis tutanaklarında yayımlanmıştı. Bildiri, İslamın birliğini parçalamaya alışan İngilizlere saldırıyor; onların, kötü niyetle harekete geçerek İstanbul'u resmen işgal ettiklerini ve güçlerini kullanarak Damat Ferid'i sadrazam yaptıklarını; Ferid'in onlarla gizli bir anlaşma imzaladığını ne sürüyor; şunları ekliyordu: "İngilizler ulusumuzu, yönetimimizi ve kendi şeyhlislamımızı bile bize karşı çeviriyorlar. Anadolu'daki tüm dini önderlerin, her Müslümanın görevi, halifeyi yabancı boyundurugundan kurtarmak için mücadele etmektir" diyordu. Bu belgeler, İngiltere Dışışleri Bakanlığı'nda dikkatle izlenmiş; yorumlara yol açmıştı. Bakanlık yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote Smith, 5 Haziran'da kaleme aldığı çıkmada şu yorumu yapmıştı: "Bu yazılar oldukça ilginçtir. Ulusalçılar çok zekidirler ve her davranışlarını yasaya göre yapmaya büyük dikkat gösteriyorlar. Tüm bakanlar 'vekil'dir ve İstanbul yönetimiyle birleşecekleri günü bekliyorlar. Padişah kabul ediliyor ve ona saygı gösteriliyor, ama şu koşulla: zavallı adam yabancıların elinde baskı altında olduğu için, geçici bir süre sırasında sorumsuzdur ve onun şeyhlislamınca yayımlanan fetvaları geçersizdir..."⁽⁸⁶⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken kimi Ermeniler de rahat durmuyor; çeşitli hareketlerde bulunuyorlardı. Ermeni yalancılarının en faal ve kurnaz sözcüsü, Kilikya (Çukurova) Katolikosu idi. Bu din adamı(!) 26 Mayıs'ta İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a

gönderdiği mektupta, Kilikya'nın o sırada ikiye bölünmüş olmasını protesto etmiş ve bu bölgenin karakterinin yüzyıllar boyunca Ermeni karakteri olduğunu; dünya savaşına kadar nüfusun çoğunluğunun Ermeni olduğunu iddia ederek şunları eklemiştir: "Bu nüfus dökümü, zorla İslamlaşma, Türkmenlerin oraya yerleşmeleri ve kıyımlar nedeniyle değişmiştir. Dağlık bölgelerdeki tüm Müslümanlar Ermeni kökenlidir. Onlar, kılıç ve ateş zoruyla dinlerini değiştirmişlerdir." Katolikosun amacı, Kilikya'da, Fransa'nın koruması altında özerk bir rejim kurulmasına yöneliktir.⁽⁸⁷⁾

Öte yandan, bu sıralarda barış koşulları Anadolu'da açıklanınca tüm ülke yasa bürünmüştü, çünkü bu koşullar Osmanlı devletini ölüme mahkûm ediyordu. Padişahın, ülkeyi tümüyle yıkmak amacını güden ve şu "mecelle-i mesaib"⁽⁸⁸⁾ olarak nitelendirdiği antlaşmayı onaylamak istemediği söyleniyordu.⁽⁸⁹⁾ Dahası, İngiliz kralı ve halkının adalet ve insafına başvurulmuş; İngiliz kralı, antlaşmanın bağımsızlıkla bağdaşmayan koşulları yumuşatarak Türkiye'nin hiç olmazsa Türk halkının yaşadığı illerini bölüşülmeden kurtarmak amacıyla öteki Müttefik devletlere Türkiye adına bir dilekçe sunmaya özendirilmiş; Lord Curzon, İngiliz kralından padişaha 5 Haziran'da şu yanıtı göndermişti: "Türkiye'nin geleceği, Müttefik yönetimlerinin elindedir. Bu yönetimler, adil bir barış antlaşması hazırlamak için uzun süre sabır ve çaba göstermişlerdir. Tüm yanlara karşı adilce davranacaklarına güvenilebilir."⁽⁹⁰⁾

Veliaht Abdülmecid, bu antlaşmanın Türkiye'yi "köle seviyesine indireceğine" inanıyor;⁽⁹¹⁾ Sadrazam Damat Ferid güçlükler içinde kıvranıyordu, çünkü bu kadar sert bir antlaşmayı imzalamasını kendi yandaşlarından bile küçük bir azınlıktan başka kimsenin desteklemesini beklemiyordu.⁽⁹²⁾ Bu nedenle, ilkin, ne olursa olsun, antlaşmayı imzalamayacağını; Türk savını savunmak amacıyla bizzat Paris'e gideceğini açıklamış;⁽⁹³⁾ dahası, İspanya kralına ve kraliçenin annesine başvurarak, Türkiye'nin varlığı ve egemenliğiyle bağdaşmadığını öne sürdüğü antlaşmanın biraz yumuşatılması için Müttefik devletlere öneride bulunmalarını dilemişti;⁽⁹⁴⁾ ama 14 Temmuz'da Paris'ten dönünce, tutumunu değişt-

tirmiş; kendi görüşlerini “Anadolu’daki aşırı eğilimlere” kabul ettirmesi için izin verilirse, antlaşmayı imzalamaya gönüllü olduğunu açıklamış; antlaşmanın bir “ölüm kararı” olduğu ve Türklerin ilmiği kendi boyunlarına geçirmemeleri gerektiğini öne sürenleri “sorumsuz çılgınlar” olarak nitelendirmiş; antlaşma imzalanmazsa, Türkiye’nin mahvına yol açacağına inanmış; antlaşma imzalandıktan sonra ülkeye düzeni geri getirmek için, İngiltere, Türk yönetimine yardımda bulunursa; başta padişah olmak üzere, “aklı başında herkesin” antlaşmanın imzalanmasından yana olacağını İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck’e bildirmişti.⁽⁹⁵⁾ Bu sıralarda, Büyük Millet Meclisi’nde yapılan gizli oturumların tutanaklarının suretleri İngiliz yanlısı ajanlarca ele geçirilerek sürekli İngiltere yönetimine gönderiliyordu.⁽⁹⁶⁾ Yine bu sıralarda, ABD Senatosu, 1 Haziran’da Doğu İşleri Komitesi’nin bir kararını kabul etmişti. Ancak 23 oya karşı 52 oyla kabul edilmiş olan bu karara göre, Ermenistan üzerinde ABD güdümü kurulması reddedilmişti. Çoğunluk oyuna katılmış olanlar arasında 13 Demokrat Partili de vardı

Ankara-İstanbul Arasında Barış Planı

Bu arada, barış antlaşması tasarısından epey kaygılanmış olan Babiâli, ulusalcılarla ivedilikle bir anlaşmaya varmaya çalışıyor; Sadrazam Damat Ferid, kendi yakınlarının Ankara ile İstanbul yönetimlerini barıştırma çabalarına göz yumuyordu.⁽⁹⁷⁾ İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, 5 Haziran’da Lord Curzon’a gönderdiği mektuba, “oldukça gizli bir kaynaktan sağlamış olduğu” ve Ankara ile İstanbul’u birbirlerine yaklaştırmak yönünde Mustafa Kemal’ce Mehmet Nurettin Paşa’ya gönderilmiş olduğu iddia edilen telgrafın İngilizce çevirisini ilâştirmiş; şu bilgiyi iletmişti: “Bu telgrafın 17 Mayıs’ta sadrazama gönderildiği ve ondan ek talimatlar istendiği iddia ediliyor. Bu telgrafın mevsuk olup olmadığını doğrulayamayacağımndan dolayı üzüntü duyuyorum; ama onun mevsukiyeti kanıtlanırsa çok ilginç olacaktır.”⁽⁹⁸⁾

İngiliz iddialarına göre Mustafa Kemal'den Nurettin'e gönderilmiş olan telgraf şöyleydi: (İngilizceden kısaltılarak çevrilmiştir): "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin tüm önderleri ve üyeleri ve son günlerde Ankara'da padişah adına toplanmış olan BMM'nin üyeleri, ülkenin ve ulusun haklarını savunmak tek amacı için varlıklarını sürdürüyorlar... Kutsal anavatanın korkunç bir bunalım içinde olduğu bu anda, tüm ulusun, güçlü ve birleşik bir kitle halinde padişahlık yüksek katının çevresinde toplanması gerekmektedir ve ulusu, bunu yapmaya çağıran Padişah İradeleri'nin yayımlanmasını bekliyorlar... Önerilmiş olan barış koşulları, Osmanlı saltanatını tüm varlık haklarından yoksun bırakmaktadır. Ulus ve ülkemizin en kutsal hakları, zaferde payı olmayan muhteris, kibirli ve arsız Yunanistan'a kurban edilecektir. Osmanlı ulusu, bu denli onur kırıcı işleme asla boyun eğemez ve var olma haklarını her fırsatta savunmak canlılığını kanıtlayacaktır... Muzaffer devletler, bize takdim ettikleri barış koşullarını güç kullanarak kabul ettirmek zorunda kalacaklardır... Tuğgeneral Mustafa Kemal, III. Ordu Müfettişi." İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Harding, bu belgeye şunu not etmişti: "Mustafa Kemal'in telgrafının son cümlesi çok doğrudur."⁽⁹⁹⁾

İngiliz istihbarat servisi, bu sırada, Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına büyük önem veriyordu. 9 Haziran tarihli istihbarat raporuna göre, Suphi Paşa'ya, ulusalcılara başvurarak, ulusal birlik yararına merkezi yönetimin yetkisini tanımaya çağırması için 25 Mayıs'ta talimat verilmişti. Ulusalcılardan, bir anlaşmaya varmak için görüşmelerde bulunmak amacıyla İstanbul'a bir heyet göndermeleri ve bir bırakışma kabullenmeleri istenmişti. Suphi Paşa'nın buyruğu üzerine, Kurmay Albay Ahmet Şefik, Ankara ile temas kurmuş ve sadrazamın önerilerini 1 Haziran'da Bilecik'ten telgrafla iletti. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç alındığını gösterecek herhangi bir belirti yoktu. Aynı sırada, Erkân-ı Harbiye Reisi Mareşal Zeki Paşa, Ankara'ya iki mektup götüren Binbaşı Sezai aracılığıyla Mustafa Kemal'le ilişki kurmuştu. istihbarat raporu, Mustafa Kemal'e gönderilmiş olan 28 Mayıs tarihli iki mektubun ve buna 30

Mayıs'ta yanıt veren BMM Kurmay Başkanı Albay İsmet'in yanıtının İngilizce çevirilerini ele geçirmişti. 1 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, o sırada sadrazamın yokluğundan yararlanan İçişleri Bakanı Ahmet Reşit de, Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına katılmış; 18 Haziran'da padişaha sunduğu notta, merkezi yönetimle Ankara arasındaki ayrılığın Osmanlı barış heyetinin görevini güçleştirdiğini; birleşik bir cephe kurmak için uzlaşma yoluna gidilmesi gerektiğini öne sürmüştü; padişahı, Anadolu'yla uzlaşma çabalarında kişisel olarak bir rol oynamaya ikaz etmiş; her şeyin, padişahın davranışına dayandığını vurgulamıştı.

20 Haziran'da Reşit Bey, o sırada Bursa'da bulunan Bekir Sami aracılığıyla Mustafa Kemal'e yönetimin mukabil önerilerinin bir özetini göndermiş; Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 21 Haziran günkü toplantısında, yönetimle ulusalcıların uzlaşmaya varmak amacıyla Anadolu'da bir görüşme yapmasını; Anadolu'nun desteği sağlanırsa, Osmanlı heyetinin Paris'teki görevinin hafifleyeceğini öne sürmüştü. Ona sertçe karşı çıkan Tarım Bakanı Remzi Paşa, ulusalcıların "gemi azıya aldıklarını" vurgulamış; İngilizlere yaklaşılarak, hangi koşullar ve hangi evreye dek Türkiye'yi desteklemeye hazır olduklarının onlara sorulmasını önermişti. Bakanlar heyetine başkanlık eden şeyhülislam, sorunun padişaha sunulması kararını almış, ama 28 Haziran'da Remzi Paşa görevinden çekilmişti. İstihbarat raporu, ayrıca, Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 23 ve 24 Haziran günlerindeki toplantıları hakkında da bilgi vermiş; Müttefiklerin, antlaşma tasarısına 26 Haziran'a dek yanıt verilmesinde direnmelerinin büyük kaygı yarattığını kaydetmişti.⁽¹⁰⁰⁾

Bu sırada (Temmuz 1920) Yunanlılar, İzmir'den sonra Batı Anadolu'ya sızmaya ve işgal etmiş oldukları bölgeleri genişletmeye başlamışlardı. Ancak işgallerini sürdürürken, hiç de hoşlanmadıkları İtalyanlarla çatışma durumuna gelmişlerdi. 5 Temmuz 1920 tarihli *The Times* gazetesi bu konuda şu ilginç haberi yayımlamıştı: "İtalyanlarla Yunanlıların çatışmaları" özel muhabir: "Bu acıklı olay Yunan yetkililerini epey kaygılandırıyor. Bu yetkililer, İtalyan müttefikleriyle dostça işbirliği yapmanın önemini ciddi olarak an-

lıyorlar ve bu olay hemen yatıştırılmazsa, Kemalistlere, İtalyanların Türk mücadelesine sempatisi olduğu izlenimini verecektir...” Bu olay üzerine, İngiltere’nin müdahalesiyle her iki yan da güçlkle yatıştırılmış; Venizelos’la Kont Sforza zoraki bir anlaşmaya varmışlardı.⁽¹⁰¹⁾

Ermeni Militanların Canavarlıkları

Yine bu sırada militan Ermenilerin Müslümanlara karşı girişmiş oldukları kırım dayanılmaz bir kerteğe gelmişti. Haziran ayında Oltu ilçesini istila eden Ermeniler, Türk halka işkence yapıyor; Kemalistleri adeta savaşa kışkırtıyorlardı.⁽¹⁰²⁾ Büyük Millet Meclisi yönetimi, 7 Temmuz’da Ermenilere kesin süreli bir öneri (ultimatom) göndererek, Brest-Litovsk ve 1918 Batum Antlaşmaları gereğince Türkiye’nin bir bölümü ilan edilmiş olan Oltu’nun ivedilikle boşaltılmasını talep etmişti.⁽¹⁰³⁾

Buna Ermenistan Dışişleri Bakanı adına yanıt veren M. Terakopian, Osmanlı yönetimi adına imzalanmış olan Brest Litovsk ve Batum Antlaşmalarını Ermenistan’ın tanımadığını, çünkü birinci antlaşmayı imzalamadığı gibi, ikincisini de onaylamadığını; Ermeniler Türkiye ile ve tüm diğer uluslarla iyi komşuluk kurmak isteğinde olmakla birlikte, her ulusun “tarihi, etnoğrafik ve ekonomik haklarını” görüşmelerde esas olarak tutmak gereğini duyduklarını; dolayısıyla Türkiye’deki “Ermeni ili” üzerindeki “itiraz kaldırmaz haklarından” vazgeçmeyeceklerini; Oltu ilçesinin Ermeni Cumhuriyeti’nin “kesin bir bölümü” olduğunu ve Türk ordusunun bu ilçede saldırgan davranışlarda bulunmasına izin verilmeyeceğini bildirmişti.⁽¹⁰⁴⁾ Bu ve buna benzer notaların alınıp verilmesinden sonra, nihayet, Ermeniler, 24 Eylül’de Kötek ve Bardiz ilçelerinde saldırıya geçmiş; kısmen başarı sağlamışlardı. Dört gün sonra da General Kâzım Karabekir komutası altında karşı saldırıya geçen Türk ordusu, Sarıkamış’ı ele geçirmiş,⁽¹⁰⁵⁾ bir süre sonra Kars’ı işgal etmiş; 6 Kasım’da da Türk-Ermeni Bırakışması imzalanmıştı.⁽¹⁰⁶⁾

Bu sırada kimi Ermeni önderleri yine sahneye çıkmışlardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Sir John Tilley'in yokluğunda, Londra'daki Ermeni temsilcisi M. Malcolm 19 Temmuz sabahı İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'la görüşmüştü. Osborne, bu görüşmeyle ilgili olarak kaleme aldığı raporda şöyle diyordu:

“Londra'daki Ermeni temsilcisi M. Malcolm, iki ay kadar önce Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı görevinde bulunan M. Hatissian'ı benimle görüşmeye getirdi. Uzun süren bu görüşme sırasında Hatissian, Ermenilerin başlıca şampiyonu olan ve kendi politikalarını dayadıkları İngiltere'ye teşekkür etmiş; o sırada var olan duruma değinmiş ve kendi ülkesinin geleceği üzerinde durmuştu. Kendisi, Avrupa'da çeşitli Ermeni toplumlarından 20 milyon dolar yardım sağlamak için resmi bir Ermeni elçisi olarak Avrupa'ya gönderilmiştir. Sağlanması ümit edilen bu paranın yarısı, Türk illerinin işgalinde, yarısı da Ermenistan'ın gelişmesi ve yeniden örgütlenmesinde harcanacaktır... Kendisi, Türk illerini derhal işgal etmesi için Ermenistan'a yetki verilmesini diliyor, çünkü onun görüşünce, Ermeni ordusu hemen ilerlemeye başlarsa, o sırada Yunanlılar Anadolu'daki operasyonlarını sürdürürlerse ve Trabzon'daki İngiliz filosu da destek sağlarsa, bu askeri proje, ciddi bir mukaveme maruz kalmadan başarılı olacaktır...”

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 6 Ağustos'ta, bu konuda, Savaş Bakanlığına bağlı Ordu Konseyi'ne danışmıştı. Ancak Lord Curzon, Ermenilerin o sırada herhangi bir saldırganlıkta bulunmalarının hiç de istenmediği görüşünde idi; ayrıca, ABD Başkanı Woodrow Wilson, Ermenistan'ın hudutlarını henüz saptamamıştı.⁽¹⁰⁷⁾

Öte yandan, 15 Temmuz'da sona eren haftanın gelişmeleriyle ilgili olarak İngiliz istihbarat servisi, Yunan istilasını nedeniyle Mustafa Kemal'e “diktatörlük” verilmiş olduğunu iddia etmiş; şunları eklemiştir: “Durum iyileşinceye kadar Mustafa Kemal'e kesin yetkiler verilmiştir. Bu yetkilere göre Kemal, ülkenin savunulması için gerekli önlemleri alabilecek ve komşu devletlerle antlaşmalar yapabilecektir. Mondros Bırakışması iptal edilmiş ve bu antlaşma ge-

reğince üstlenilmiş olan yükümlükler yadsınmıştı. Yine bu sıralarda Türk ulusalcıların Sovyet Rusya ile bir ittifak kurmaya çalıştıkları İngiliz istihbarat servisi sorumlularının gözlerinden kaçmamış ve bu konuda sağlanmış olan gizli bilgiler Londra'ya aktarılmıştı. Robeck, Lord Curzon'a 22 Temmuz 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nun bir suretini iletmış ve şu yorumu yapmıştı: "Ulusalcılar haksız iddialarından vazgeçmemişlerdir ve ümitlerini Bolşeviklerin maddi yardımına dayamayı sürdürüyorlar. Bolşevikler, Türk yönetimiyle ulusalcı muhalefeti Müttefiklere karşı olarak kullanmak amacıyla İstanbul yönetimine kimi sondajlarda bulunmuşlardır. Yine Bolşevikler, Ankara'daki ulusalcı güçlerle birleşebilmek için Ermenistan'a karşı derhal askeri harekâta geçmeyi planlıyorlar. Anlaşılan, Karabekir'le Kemal'in arası açılmıştır."⁽¹⁰⁸⁾

Kemalistleri Bölme Çabaları

İngiliz istihbarat servisi, geleneksel İngiliz politikasına uygun olarak, Anadolu'daki Kemalistleri bölmeye çalışıyordu. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Askeri İstihbarat Şefi'ne gönderilen 6 Temmuz tarihli gizli telgrafta şu bilgi veriliyordu: "Ankara'daki ulusalcı önderler arasında görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamıştır. Radikal politikanın tehlikeli ve Rusya'dan yardım sağlamanın aldatma olduğu özrünü öne süren ve son günlerde İstanbul'dan gelen Küçük Paşa ve Amiral (?) Fevzi Paşa'ca desteklenen kimi ılımlıların Mustafa Kemal'den uzaklaşmaya başladıkları bildirilmiştir. Bu parti belki Damat Ferid'i önder olarak kabullenmez, ama Ahmet İzzet Paşa bir yönetim kurarsa, onu muhtemelen kabullenebilirler."⁽¹⁰⁹⁾

8 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Yunan ordusunun Anadolu'da olağanüstü süratle ilerleyişi, Türk çevrelerinde ümitsizlik ve gerginlik havası yaratmıştı. Raporda şöyle deniyordu: "Ulusal güçlerin Yunan ordusunu durduramaması, onların son ümidini de suya düşürmüştür. Bolşevik propagandası görü-

nüşte Anadolu'da genişliyor.⁽¹¹⁰⁾ Ulusalçılar ümitsizliğe kapılarak, Azerbaycan'ın mahfina neden olan yola sapabilirler.⁽¹¹¹⁾ Bu arada Ulusalçı Parti arasında ayrılıklar baş göstermiştir. Aralarında Ali Fuat Paşa, Albay İsmet Bey ve Nurettin Paşa gibi adamlar da bulunan ve tanınmış subaylardan oluşan daha ılımlı bir grup meydana gelmiş görünüyor. Bu grubun önderi yoktur ve başlıca amacı olan, Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne son verecek yetenekte değildir... Bu daha ılımlı parti, Mustafa Kemal'in yandaşlarını kazanmak amacıyla son günlerde Eskişehir'de bir konferans düzenlemiştir. Ahmet İzzet Paşa'dan bu grubun İstanbul'da önderi olması ve başarı sağlanırsa sadrazamlığa yükseltilmesi rica edilmiş; ama politikaya karışmayı dilemediği ve padişahın bilgisi ve onayı olmadan herhangi bir davranışta bulunamayacağı özrüyle bunu reddetmiştir.⁽¹¹²⁾

Bu arada, İngiliz istihbaratı, Erzurum'da Kâzım Karabekir ve Sivas'ta Selahattin Bey'le Mustafa Kemal arasında ayrılıklar baş gösterdiğine inanıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G. H. Fitz-Maurice, 19 Ağustos'ta kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu: "Merkezi yönetim, sadık veya tutucu Kürtlerin sempatisini sağlarsa, (Karabekir ve Selahattin) ulusalçılar için gerçekten tehlikeli olabilirler, çünkü onların sahasını daraltmakla kalmayıp, Bakû Bolşevikleriyle olan bağlantılarını da kesebilir." Yine istihbarat servisi, ulusalçıların "büsbütün yıkılmalarının" ayıltıcı bir etkisi olduğuna ve Sevr Antlaşması'nı imzalamaktan yana olan partinin resmi çevrelerde başarı sağlamaya başladığına; ulusalçıların hâlâ radikal eğilimli partinin etkisinde ve kararlarında uzlaşmaz olduklarına inanıyordu.⁽¹¹³⁾

Öte yandan, 6 Temmuz'da Yunan ordusunca yayımlanan bir bildiride, Kemalistler, "tüm saygınlıklarını yitirerek her yanda Müslümanlarca yadsındıklarından," Anadolu'daki hareketin sona erdiği açıklanmış; şunlar eklenmişti: "Türkler, dostları ve koruyucuları saydıkları Yunanlılara kesin güven ve içten bağlılık duyguları beyan ediyorlar."⁽¹¹⁴⁾ Bu Yunan başarılarından kaygılanan Damat Ferid bile, Yunanlılara Ankara veya Sivas'a kadar ilerlemeleri buyruğu ve-

rilirse, bu ilerlemenin “askeri bir gezinti” biçimini alacağına ve ancak Erzurum’a yanaşınca direnişle karşılaşacaklarına inanıyordu.

16 Temmuz’da İngiliz Yüksek Komiseri Robeck’le görüşürken, halkın savaştan bıkip usanmış oldukları ve nerden gelirse gelsin, bir barışı kabule hazır olmaları nedeniyle, Kemalistlerin etkilerini yitirmiş oldukları görüşünü öne sürmüştü; Amiral Robeck ise, “moral bozulan Kemalist gücünün safında beliren bölünmeler nedeniyle, bu gücün parçalanması” olasılığına değinmişti.⁽¹¹⁵⁾ Gerçekten Kemalistlerin askeri durumu o kadar kötüydü ki, Bakanlar Kurulu başkenti Ankara’dan Sivas’a taşımak kararını almıştı.

Saltanat Konseyi (Şûra-yı Saltanat)

İstanbul yönetimi, barış antlaşmasını Ankara’nın kabullenmeyeceğini anlayınca, padişah, 22 Temmuz’da, Yıldız Sarayı’nda Saltanat Konseyi’ni (Şûra-yı Saltanat) toplantıya çağırılmış; buna katılan kimi Osmanlı ileri gelenleri, Mareşal Rıza Paşa dışında, antlaşmayı kabullenmişlerdi. 22 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporu, bu Saltanat Konseyi hakkında Londra’ya ayrıntılı bilgi göndermişti.⁽¹¹⁶⁾ Konsey’de hazır bulunan Rum asıllı Aristidi Paşa, daha sonra İngilizlere verdiği bilgide, padişahla Damat Ferid’in, Saltanat Konseyi’ni düzenlerken, onu, antlaşmayı, durumun gerektirdiği özrüyle imzalamaya sorumluluğunu dağıtacak bir biçimde oluşturduklarını açıklamıştı.⁽¹¹⁷⁾

23 Temmuz’da, İstanbul yönetimi, Senatörlerden Hadi Paşa ve Rıza Tevfik’le Bern’deki Osmanlı Büyükelçisi Reşat Halis’e, Osmanlı murahhasları olarak barış konferansına gidip antlaşma tasarisını imzalamaları için yetki vermişti.⁽¹¹⁸⁾ İstanbul heyeti Paris’e hareket etmiş ve 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nı imzalamıştı. Türkiye’yi bağımsız ve egemen bir devlet olarak ölüme mahkûm eden bu antlaşma ile Avrupa’daki hudut, yaklaşık olarak Çatalca hattına dek kırpılmış; İstanbul Türk egemenliğinde kalmakla birlikte, Türkiye, antlaşma koşullarını uygulamazsa, Türklerden alınmak tehdidiyle karşılaşmış; İzmir kenti ve dolaylarındaki egemen-

lik hakları ve Ege Denizi'ndeki kimi adalar Yunanistan'a verilmiş; Türkiye'nin Doğu illerinden Ermenistan'a ve Kürtlere toprak verilmiş ve Türk devleti, Anadolu içerilerinde bile nefes alamayacak, küçük ama güdüm altında bir devlet biçimine getirilmişti.⁽¹¹⁹⁾ Bu antlaşmanın imzalanmış olduğu haberi Türkiye'nin her yanında üzüntü yaratmış; öfkeyle karşılanmıştı. Bu sırada, antlaşma imzalanmadan önce onu Türklere kabul ettirmekle görevlendirilmiş olan Yunan ordusu, 22 Haziran'da saldırıya geçmiş,⁽¹²⁰⁾ her yanda ilerlemeye başlamış; ama antlaşma 10 Ağustos'ta Osmanlı yönetiminin imzalanınca Yunan saldırısı durdurulmuştu.

Vahideddin-Robeck Görüşmesi

21 Ağustos'ta Vahideddin'le görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, bu görüşmeyi daha sonra Londra'ya şöyle anlatmıştı: "Padişah, çökmüş bir kişiyi andırıyordu. Saçları büsbütün beyazdı ve kendisi, tahta geçeli beri uğramış olduğu gerginliğin birçok belirtilerini gösteriyordu. Görüşmenin başlangıcında kelimelerini kekeliyor, asabiyet ve heyecanla konuşuyordu. Zeki olduğu görünümü veriyordu. Bende şu izlenimi yaratmıştır: karakteri pek güçlü olmayan, ama kişisel olarak içten ve dostçadır ve beyni, söylenenleri bir dereceye kadar kavlıyor. Gelecekte İngiltere'nin yardımı konusunda biraz direnmiş ve ülkesini yıkmış olan maceraperestleri sertçe kınamıştır. Görüşme 40 dakika kadar sürmüş; sadrazam tercümanlık etmiştir... Padişah, hiç de Türk olmadıklarını öne sürdüğü macerasever kliklere saldırmış... onların, İngiltere ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluğu ayaklar altına aldıklarını; ülkede çoğunluğu oluşturan gerçek Türklerin bu geleceğe sadık olduklarını ve bu dostluğu canlandırmak ve ona uymak için uğraştıklarını söylemiştir. Antlaşmanın imzalanması buyruğunu verirken –ki bu antlaşma Türkiye'nin ölüm kararıdır– gelecekte İngiliz yardımına güvenilebileceği ümidine dayanır. Ona göre, Türkiye'nin yaraları ve acıları derindir. Hayatta kalabilmesi için bir dostun yardım eline gereksiniyor."⁽¹²¹⁾

Bu sıralarda Damat Ferid, Robeck'in danışmanlarından birisiyle oldukça gizli bir görüşme yapmış; padişahın, ulusal eğilimleri olan bir kabineyle işbirliği yapmak yerine muhtemelen istifa edeceğini, çünkü sabrının sonuna geldiğini; tahtını bırakırsa, başa geçecek olan yönetimin Sevr Antlaşması'na kesinlikle karşı çıkacağını, çünkü Anadolu'daki ılımlı ulusalcılar arasında bile bu antlaşmaya karşıt duygular olduğunu; padişah istifa ederse, bunun, ciddi sonuçlara yol açacağını bildirmişti. Anlaşılan Ferid istifa etmeyi tasarlıyordu ve İngilizler onu korumak için önlemler alıyorlardı. Padişah da istifa ederse, onu da korumak kararını almışlardı.⁽¹²²⁾

“Türk Kurtuluş Cemiyeti”

Kısa bir süre önce, 19 Ağustos 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu oldukça ilginç olan şu haberi vermişti: “Büyük Millet Meclisi, 23 Temmuz günkü oturumunda, Türk Kurtuluş Cemiyeti'nin kurulmasını hiç görüşmeden oybirliğiyle kabul etmiştir. Derneğin amaçlarını açıklayan önsözde, ulusal akımdan yana olumlu görüşler öne sürülmüştü... Bu derneği kurmadaki amaç, yapılacak olan askeri harekâtı kolaylaştırmaktır. İşgal altındaki bölgelerde bulunan Müslüman çoğunluk bunun başarılı olmasını sağlayacaktı. Önsözün alt kısmında, Ulusal Savunma Bakanı Mustafa Fevzi Paşa ve İçişleri Bakanı Hakkı Behiç'in imzaları vardır.”⁽¹²³⁾

Yine bu sırada, İngiliz Ordu Konseyi'nin buyruğu üzerine Savaş Bakanlığı 24 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, resmi olan veya olmayan kaynaklardan alınan çeşitli haberlere göre, Kemalistlerin Anadolu'nun her yanında İngilizlere karşı oldukça sert propagandaya giriştiklerini Lord Curzon'a bildirmiş ve şunları eklemişti:

“Bu Türk propagandasının Anadolu halkı üzerindeki etkisine karşı koyacak veya buna bir çözüm bulacak yetenekte bir İngiliz örgütü şimdilik yoktur. Ordu Konseyi'nin görüşünce, bu denli bir İngiliz propaganda servisi konusunun en az gecikme ile ele alınması gerekmektedir.” Ordu Konseyi ayrıca Türkiye'deki işgal gücü

başkomutanı pek meşgul olduğu için bu denli bir servisin Dışişleri Bakanlığı'na kurulmasını salık vermiştir.

Dışişleri Bakanlığı buna 4 Ağustos'ta verdiği yanıtta, Lord Curzon'un, Türk ulusalcıların bir yıldan çok bir süreden beri yalnız Anadolu'da değil, daha önceki yönetim değişmeden önce, İstanbul'da bile İngilizlere karşıt propaganda yaptıklarını bildiğini; esasen, bunun sonucu olarak, 16 Mart'ta İstanbul'un kimi kesimlerinin Müttefiklerce işgal edildiğini bildirmiş; şunları eklemişti: "Bu denli propaganda, alınacak sert önlemlerle önlenebilir; örneğin, ulusalcılardan geri alınmış olan bölgelerde İngilizlere karşıt propaganda yapılmıyor. Sonra, bu denli bir propaganda örgütü kurabilmek için şimdi var olmayan çok miktarda paraya gereksinim vardır. Ayrıca, ulusalci propaganda İslamcı bir nitelikte olduğu için, bunun antidotunun, gayrimüslim bir örgütten çok, bir Müslüman örgütünce sağlanması görünüşte daha etkilidir. İzlenecek en uygun yöntem şu olabilir: Barış antlaşması imzalanır imzalanmaz, örgütlenmiş bir İslam merkezi olarak padişahın yönetimine gereken desteği vermeli; onun, barış koşullarının uygulanmasına karşı direnen ulusalcıların bu direnişini ortadan kaldırmak amacıyla etkili önlemler almasını sağlamalı ve böylece, bu propagandanın etkisini ortadan kaldırmalıdır."⁽¹²⁴⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, Yunanlılar 25 Temmuz'da Edirne'yi işgal etmişlerdi. Türk askerlerinin morali epey düşüktü. Bölgedeki Türk komutanı Cafer Tayyar, bir süre önce, yasadışı hareketleri veya Edirne'nin yağma edilmesini yasaklamıştı. Bulgar komitecileri hudutta Türklerle işbirliği yapmamışlardı ve bu da Doğu Trakya'nın Yunan ordusunca işgaline yol açmıştı. Yunan Kralı Aleksandros 26 Temmuz sabahı Edirne'ye girmiş; bir gün önce de, Doğu Trakya'yı yönetecek olan Yunan Yüksek Komiseri Sahturis Edirne'ye ulaşmıştı.⁽¹²⁵⁾

Bu sırada Müttefikler, Osmanlı yönetimine barış antlaşmasını imzalaması için baskı yapıyorlardı. Bu nedenle İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, 26 Temmuz'da, Damat Ferid'le uzun süren bir görüşme yapmış; antlaşma imzalanmazsa bunun yürürlüğe gire-

meyeceğini vurgulamıştı. Ferid, antlaşmanın en erken vakitte onaylanmasını amaçlamış olduğunu söylemiş; bir plandan söz etmişti. Bu plana göre, antlaşmanın vereceği yetkiye dayanarak 15.000 erlik bir ordu kuracak ve Kürtleri, Nisan ayında görüşülmüş olduğu gibi, ulusalcılara karşı seferber edecekti. Harbiye Nazırlığı görevini de üzerine almış olan Ferid, bu projeyle ilgili olarak General Milne'le temas halinde idi. Robeck, ona, Kürt projesi konusunda Lord Curzon'a danışacağını söylemişti.⁽¹²⁶⁾

Yine 26 Temmuz'da, İngiliz Generali Milne'nin Amiral Robeck'e bildirdiğine göre, Edirne'deki Türk askerleri o gün silahlarını bırakmışlardı. Yunanistan Kralı Aleksandros 27 Temmuz'da kendi bakanlarının eşliğinde, merasimle Edirne'ye girecekti. Yunan Başkomutanı General Paraskevopoulos, Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı harekâta geçilmesini önermişti. Yunan ordusu Anadolu demiryoluna kadar ilerleyecek; Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı işgal ederek Ankara'ya kadar gidecekti... Bu plan, Müttefiklerin Yüksek Konseyi'nin onayına sunulmuştu. Ayrıca Yunanlıların Anadolu içerilerine kadar ilerlemeleri konusu Spa'da Venizelos'la görüşülmüştü. O sırada Venizelos, Türkler antlaşmayı onaylamak kararını alırlarsa, Yunan ilerlemesini pek onaylamıyordu; ancak ilerleme olacaksa, İngiltere'nin silah, teçhizat vb. sağlaması koşulunu öne sürmüştü. Onun görüşünce Mustafa Kemal, Türk yönetimi ve Müttefiklerin düşmanı idi ve onun yenilgiye uğratılması veya ortadan kaldırılması İstanbul yönetimini gücendirmeyeceği gibi, Türklerin kendilerinin yapamayacakları bir harekâtın yükümlülüğünden kaçınmış olacakları ve barış antlaşmasının imzalanmasını garantileyeceği göz önünde tutulmalıydı.

29 Temmuz'da, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G. H. Fitz-Maurice bu belgeyle ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Müttefiklerin başlıca amacı şudur: antlaşmanın imzalanmasına karşıt olan ulusalcıların bu konudaki direnişlerini ortadan kaldırmak. Yunan veya Türk yönetimlerinin ulusalcılara karşı baskıları sürdürülmelidir. Uzun sürmesi istenmeyen Yunan harekâtı Türk yönetimi için, antlaşma imzalanır imzalanmaz, Kemalistlere

karşı bastırıcı usuller kullanması en teşvik edici bir harekettir.” D. G. Osborne adlı yetkili de şu yorumu yapmıştı: “Amiral Robeck’le General Milne’nin güçlü itirazlarına karşın, Yunanlıların, Türkler antlaşmayı imzalayınca kadar harekâtlarını sürdürmelerini desteklerim. Onları bu davranışlarında cesaretlendirmeliyiz. Başarı sağlanırsa, Ermenistan’a Türk illerini vermek güç olmayacaktır. M. Hatissian’ın bana bu sabah bildirmiş olduğuna göre. Ermeniler, Yunan operasyonları başlar başlamaz ilerlemeye başlayacaklardır.”⁽¹²⁷⁾

Yine Robeck, 26 Temmuz’da Londra’ya gönderdiği gizli ve oldukça ivedi telgrafta şöyle diyordu: “Kürtlerin önerileri daha keskin bir biçim alırsa, bu konudaki görüşlerinizi bildirmenizi dilerim. Sadrazam şimdi özerkliği destekleyen muhafazakâr Kürtlerle temas halindedir. Bu gibi Kürtler, Bolşevizmin ve Mustafa Kemal’in arkasında eski Kürt sisteminin hayaletinin parçalanmakta olduğunu görüyorlar. Sadrazamın amacı şudur: “Kürdistan, antlaşma gereğince özerk bir devlet olacaktır. Kürt önderleri Mustafa Kemal’den nefret eder, çünkü Kemal, Bolşevizmi kendisine yardımcı olmak için ülkeye getirmeyi istiyor.” Damat Ferid ayrıca şunları eklemişti: “Ben Kemal’den nefret ederim, çünkü ülkeyi yıkmak istiyor. Siz de Kemal’den nefret edersiniz, çünkü antlaşmanızı istemiyor. Bundan dolayı birlikte Kürtleri ona karşı kullanalım. Bu proje uygulanamaz değildir; ancak kimi güçlükler ortaya çıkacaktır... Kürdistan’ın büyük bir kısmı Fransız etkisi altında olduğu için, Fransızların da işbirliği olmadan kolayca uygulanamaz.”⁽¹²⁸⁾

Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Dönem

28 Temmuz 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’nda Türk ulusalcılarla Rus Bolşevikler arasındaki ilişkilerle ilgili olarak şu bilgi verilmişti: Ulusalcılar, Moskova yönetimine şu mektubu göndermişlerdi: “Büyük Millet Meclisi yönetimi, Sovyet Rusya Dışişleri Komiserinin göndermiş olduğu 3 Haziran tarihli mektubu memnuniyetle almıştır. Türkiye’yi etkileyen prensipler bi-

zim kendi gerçek ve halis ilkelerimizdir. Bu prensiplerin uygulanmasına karşıt olan Batılı güçlere karşı savaşım veriyoruz. Sovyet Rusya'nın, Ermenistan'la İran'ın hudutlarının saptanmasında arabuluculuk yapmasını kabul ederiz." Kemal, ayrıca, Ermenistan gibi komşu devletler arasındaki ilişkilerden ve Ermeni aşırılıklarından şikâyet etmiş; bu duruma son vermek için askeri harekâta geçmesi gerektiğini vurgulamış; ancak Çiçerin'in mektubu alındıktan sonra, bu denli operasyonların geciktirilmesi kararının alınmış olduğunu bildirmiş ve şunları eklemişti: "Ermenilerin halkımıza karşı girişmiş oldukları aşırılıkların sona erdirilebilmesi için arabuluculuk yapmakla ilgili önerinizi en erken vakitte bize bildirmenizi dileriz. Sovyet Rusya'ya yetkili bir heyet gönderiyoruz ve bu heyet yola çıkmıştır. Yetenekli bir Sovyet temsilcisinin de buraya gelmesini bekliyoruz. Amacımız, sadece kendi güvenlik ve bağımsızlığımızı sağlamak; aynı zamanda, Türkiye'yi kendi amaçları için kullanmak isteyen emperyalistlere karşı bir barikat haline getirmektir. Böylece, insanlığa hizmet ediyoruz. Rusya ile Türk halkı arasında güven ve dostluğun temeli atılırsa, bu, iyi niyet, sevinç ve duyguya karşılanacaktır."⁽¹²⁹⁾

Bu sıralarda Moskova'ya varan Bekir Sami başkanlığındaki Türk heyeti, karşılıklı kuşku ve kararsızlık havası içinde Sovyet önderleriyle görüşmelere başlamıştı. Türk heyeti mensupları Moskova'ya varışlarında yüksek rütbeli hiçbir Sovyet yetkilisi onları garda karşılamaya gelmemişti. Ruslar o günlerde Petersburg'da oturum yapan III. Enternasyonal'e katılmış olmalarını özür olarak öne sürmüşlerdi. Kendilerine karşı gösterilen bu ilgisizlik Türk temsilcilerini epey öfkelenlendirmişti. Esasen, yine o günlerde Bolşeviklerin, Türklerin en tehlikeli düşmanları olarak nitelendirdikleri İngilizlerle bir ticaret anlaşması imzalamak üzere yaptıkları görüşmeler, Kafkaslarla Anadolu'ya karşı besledikleri emeller, Ermenilerle Türkler arasındaki sınır sorununda arabuluculuk önerisinde bulunmuş olmaları ve böylece Kemalistleri Kafkaslar'daki Ermeni settini yıkmak fırsatından yoksun bırakmaları, Türklerin Sovyetlere karşı olan kuşkularını epey artırmıştı. Ancak Bolşevikler

de Kemalistlere güvenmiyor; onların gerek Kafkaslar'da, gerekse halkının çoğunluğu Türk olan ve Sovyet yönetimi altında bulunan diğer ülkelerle ilgili Pan-Turancı veya Pan-İslamcı amaçları olduğuna inanıyor; Kemalistlerin 1920 yılı Mayıs'ında Kilikya bölgesinde Fransızlarla imzalamış oldukları 20 günlük bırakışmadan kuşkuluyorlardı. Ayrıca, Türk ulusalcıların, Kafkas devletlerine, özellikle Ermenistan'a karşı uyguladıkları politikadan hiç hoşlanmıyorlardı, çünkü bu ülkeleri ileride işgal etmeyi tasarlıyorlardı; ama Kemalistler de Ermenistan'ı en erken vakitte uslandırmaya hazırlanıyorlardı. Dolayısıyla, 17 Ağustos'ta başlayan resmi görüşmeler bir hafta kadar sürmüştü; Çiçerin'le bir anlaşmaya varılamayacağını anlayan Türk heyeti bu kez de Lenin'le görüşmüş ve bir süre sonra Türk heyeti, tatmin edici bir anlaşma sağlanamadan eli boş olarak Ankara'ya dönmüştü.⁽¹³⁰⁾

Bu sıralarda Bolşevizm'in Anadolu'da gelişmesi ve Yeşil Ordu; Mustafa Kemal'in ulusalcılarıyla İttihatçılar arasındaki mücadeleler ve İttihat ve Terakki'nin ulusalcıları ele geçirme çabaları İngiliz istihbaratını çok ilgilendiriyor; bu konuda sağladığı gizli bilgileri ivedilikle Londra'ya iletliyordu. 12 Ağustos 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Rusya'dan yardım sağlamaya çalışan, ama Bolşevik olmayı istemeyen Kemalistlerle Bolşevizm'i destekleyenler arasında epey mücadeleler olmuştu. Bolşeviklerden yana olanların başlıca sözcüsü Eyüp Sabri idi. Yeşil Ordu da İttihatçıların kurduğu veya ondan yararlanmaya başladığı bir örgüttü. Yeşil Ordu'nun başlıca unsurları Şerif Manatof'la Vakkas idi. Onların örgütü İslamcı-Bolşevik'ti. Sovyet Rusya'nın amacı ise, tüm İslam dünyasını, genellikle Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye karşı ayaklandırmaktı. Bolşevizmi kabullenmiş olan en aşırılardan biri de Malatyalı Şeyh Servet'ti. Bu kişi, İslamla Bolşevizmin ikiz olduğunu ve birbirlerine benzediklerini kanıtlamak amacıyla, *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı bir eser yayımlamıştı. İngilizlerin görüşünce, bu sıralarda Mustafa Kemal'in durumu güvenlik içinde değildi.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu raporu inceleyen D. G.

Osborne adlı yetkili şu ilginç yorumda bulunmuştu: “Bu, Anadolu’da tek bir parti değil, iki parti olduğunu gösteriyor. Bu partilerin en zayıfı Kemal’le ulusalcıların partisidir. Bu parti, yurtseverlik ve dini amaçları olan bir partidir; barış koşullarını ve bunların sonucu olarak Türkiye’nin bölünmesini ve Osmanlı halifeliğinin saygınlığının azalmasını önlemeye çalışmaktadır. Ancak başarılı olmamıştır; dolayısıyla, onun yandaşları, daha tehlikeli olan, Enver-Talât İttihat ve Terakki Yahudi-Alman-Bolşevik birliğine kayıyor. Bu iki gruba mensup olanlar, Türkiye’nin savunulmasıyla değil, Bolşevizmin daha çok İngiltere’yi hedef alan Pan-İslamizm mücadelesiyle ilgileniyorlar... Enver’le yandaşları, Türkiye ile değil, Bolşevizmin öne sürdüğü anlamda Pan-İslamizmle ilgileniyor; Lenin’in prensiplerini destekliyorlar. Bu prensipler, Yunan propaganda ordusu tarafından yayılıyor. Öte yandan Kemal, Lenin’in ilkelerini reddetmiştir. Bu nedenle iskartaya çıkarılacak ve onun yerini Enver ve Talât alacaktır... Kemal, kendi savının yitirilmiş olduğunu anlayarak Türkiye ve padişah yararına Sevr Antlaşması’nı ve buna ek olarak Büyük Britanya ve müttefiklerinin desteğini kabul edebilir... Bunu ona anlatmak yararlı olabilir. Muhtemelen Prens Abdülmecid aracılığıyla veya doğrudan doğruya, durumu kabul ederek kendi davranışlarını ve etkisini Ankara’dan İstanbul’a aktarırsa, Türkiye’yi kurtarabilir. Aksi halde, Ankara’da direnişi sürdürürse, bir süre sonra onun yerini Enver alabilir. Ona, Damat Ferid’in yerine en iyi vâris olduğu bildirilebilir ve var olan durum, bu görevi kabullenmesine neden olabilir. Bu da Anadolu’yu muhtemelen yatıştıracak ve birçok sorunların çözümüne yol açacaktır.”

Lord Harding de şunu eklemişti: “Sayın Osborne’nun öne sürmüş olduğu politika hatırda tutulabilir.”⁽¹³¹⁾ Ancak İngilizlerin hesapları pazara uymuyordu.

Öte yandan, İngiliz Askeri İstihbarat Şefi’nin 23 Ağustos’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na göndermiş olduğu 2737 “I” referanslı gizli istihbarat raporuna göre, Yunan ordusunun Anadolu’daki başarıları Ankara’daki Büyük Millet Meclisi’ne ciddi bir darbe indirmişti; dolayısıyla Türk ulusalcılar, bunun etkisi olarak ümitle-

rini Bolşeviklere dayamışlardı. Büyük Millet Meclisi yönetimiyle Bolşevik yönetimi arasında 11 Mayıs 1920’de imzalanmış olan (?) antlaşmanın metni “Ek A” olarak bu belgeye iliştilmişti; gerçi bu belge sahteydi, çünkü bu denli bir anlaşma imzalanmamıştı. Bolşevik yönetimiyle görüşmelerde bulunmak üzere 11 Mayıs 1920’de Ankara’dan hareket eden ve 29 Temmuz’da Moskova’ya ulaşan Bekir Sami başkanlığındaki Türk heyeti, uzun süren çetin görüşmelerden sonra, 24 Ağustos’ta Bolşeviklerle bir dostluk antlaşması parafe etmişti.

Tüm bu görüşmeler sırasında Bolşeviklerin Kemalistlere, Kemalistlerin de Bolşeviklere pek güvenleri olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı.⁽¹³²⁾ Türk ordusunun Kafkaslar’da Daşnak Ermenistan’a bir darbe indirmiş olmasından Bolşevikler hiç de memnun olmamışlardı, çünkü bizzat kendileri, Ermenistan’ı Bolşevikleştirmeyi planlıyorlardı. Türk-Ermeni savaşının sonuna doğru, Kemalistlerle Bolşeviklerin arasındaki ilişkiler adeta kesilecek bir kerteğe gelmişti. Kemalistlerin Kafkaslar’da ivedilikle ilerlemeleri, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya’da onlar lehinde gittikçe artan duygular;⁽¹³³⁾ Bolşeviklerin asabını bozuyordu.

Kafkaslar’daki Daşnak önderleri ve Müslüman “zenginleri,” Türklerin Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya’daki İslam ülkelerini Bolşevik etkisinden uzaklaştırmak amacıyla, Bolşeviklere karşı Müttefik devletlerle birleştikleri söylentilerini çevreye yaymış; Kemalistleri, bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmak çabalarıyla ilişkin olarak göstermişlerdi. Bu ve buna benzer söylentiler, Bolşevik ihtilal çevrelerinde Kemalistlere karşı kuşku yaratmıştı.

Bu arada, Sevr Antlaşması’nın Türkiye’den yana değiştirilmesi için Fransız ve İtalyan çevrelerinde başlatılan mücadele; Kemalistleri, Müttefiklerin koşullarını kabule inandırmak amacıyla, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Anadolu’ya gönderilen İstanbul heyeti ve Kemalistlerin, Anadolu’da komünistlere karşı aldıkları sert önlemler, Sovyet Rusya’nın kuşkularını daha da artırmıştı.

Öte yandan Bolşevikler de Enver Paşa ile ve Mustafa Kemal’in düşmanlarıyla düzen çevirmeye başlamışlardı. Anadolu’nun her

yanına ücretli Bolşevik ajanları gönderilmişti. Tüm bu gelişmelere karşın, yine de aralarında iyi ilişkiler kurulmasının önemini kavramış; Kemalistler, Bolşeviklerle olan anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmaya çalışmışlardı, çünkü o sıralarda başka bir ümit kaynağı yoktu.⁽¹³⁴⁾

İtalyanların Kemalistlere Yaptıkları Yardım

5 Eylül'de Roma'ya ulaşan eski Osmanlı diplomatlarından Galip Kemali, aynı gün Mustafa Kemal'e bir mektup göndermiş; bu mektubun bir sureti İngiliz istihbaratının eline geçmişti. Bu mektubun, İtalyan ajanı Vlora eliyle Mustafa Kemal'e gönderilmiş olduğuna inanılıyordu. O sırada, Vincenzo Fago adlı İtalyan yetkilisinin, Mustafa Kemal'le İstanbul yönetiminin arasını bulmayı başaramayarak Anadolu'dan döndüğü bildirilmişti. Galip Kemali, Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta, 5 Eylül'de Roma'ya ulaştığını; 6 Eylül akşamı İtalya Dışişleri Bakanlığı siyasi daire şefince, Konsey Başkanı M. Giolitti adına ziyaret edildiğini; kendisine, İtalya'nın Yakın Doğu'da güçlü bir Türkiye görmeyi dilediğini; Ankara ile İstanbul'un arasını bulmaya hazır olduğunu söylediğini bildirmişti.⁽¹³⁵⁾

Ekim ayının sonuna doğru Galip Kemali'yi görmeye giden İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Kemalistler "akıllıca davranırlarsa," İtalyan yönetiminin, barış koşullarının değiştirilmesi için elden geleni yapmaya çalışacağını söylemişti.⁽¹³⁶⁾

"Mustafa Kemal Sadrazam Olursa!"

İstanbul'daki İngiliz Karargâhı yetkilisi 6 Eylül'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na şu ilginç ve gizli telgrafi göndermişti: "Epey keyifli olan (Yunan) General Paraskevopulos'un bana bildirmiş olduğuna göre, kendisi yarın, birkaç günlüğüne Atina'ya hareket edecektir. Benimle görüşürken, Mustafa Kemal sadrazam olursa ve Yunan ordusu, Yunanistan'a verilmiş olan bölgeye çekilirse, orta-

daki güçlüklerin giderilmesi olasılığı üzerinde durdu...” Bu bilgi İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na ulaşınca, yetkililerden G. H. Fitz-Maurice 8 Eylül’de şu çıkmayı kaleme almıştı: “Mustafa Kemal (Sevr) Antlaşması’ndaki Türk imzalarına saygı göstermeyi kabullenirse birçok güçlükler çözümlenebilir...”

J. A. Tilley adlı yetkili şunları eklemişti: “Mustafa Kemal antlaşmayı kabullenirse güçlükler kesinlikle çözümlenebilir... Ancak Mustafa Kemal sadrazam olursa onun kendi tutumunu değiştireceğine inanmıyorum. O, antlaşmayı kabul eder gibi görünecek, ama İngiltere’ye karşıt olan politikasını sürdürecektir. Kendisi Mezopotamya’nın (Irak) bağımsızlığını(!) yıkana kadar, militan Araplarla işbirliği yapmayı sürdürecektir.” J. A. Tilley adlı yetkili de şu yorumu yapmıştı: “Mustafa Kemal şu anda sadrazam olamaz. Onun başı (kafası) için ödül verilmesi önerilmiştir.”⁽¹³⁷⁾

Bu sırada, Yunan askerlerinin Uşak’a kadar ilerlemiş olmaları ve bir “Pontus” devleti kurulmasıyla ilgili kışkırtmalar Türk çevrelerinde epey kaygı yaratmıştı. 16 Eylül 1920 tarihli haftalık İngiliz istihbarat raporunda şöyle deniyordu: “Mustafa Kemal’in durumunun her geçen gün zayıflamakta olduğu artık bir sır değildir. Onun bu durumu, bir yandan Eyüp Sabri’nin Bolşevik partisi ve öte yandan Halide Edip’le Hamdullah Suphi’nin önderliği altındaki Bolşevizm düşmanları tarafından aşındırılmaktadır. Mustafa Kemal’in bu iki aşırı grup arasında kendi tutumunu daha ne kadar sürdürebileceği kuşkuludur; ancak, yakın bir gelecekte, İttihat ve Terakki’den buyruk almak veya merkezi yönetimle barış yapmak zorunda kalacaktır.”⁽¹³⁸⁾

Öte yandan padişah, Mütteliklere karşı dostça davranıyor; onların buyruklarını yerine getiriyordu. Türk ulusalcılara göre padişah, Müttelik devletlerin tutsağı idi. Gerçekte, Büyük Millet Meclisi’nin 25 Eylül günkü gizli oturumunda Mustafa Kemal’in de açıklamış olduğu gibi, padişah bir “hain idi.”⁽¹³⁹⁾ Kemalistlerin görüşünce onun hain sayılması şu noktalara dayanıyordu: Vahideddin, ulusal akıma karşı cephe almış; daha sonra bu akımın önderlerini yasadışı ilan ederek ölüme mahkûm ettirmiş ve Damat Ferid’le bir-

leşerek Kürtleri, Anadolu akımına karşı ayaklandırmaya kalkışmış; Kemalistlere karşı savaşmak için yabancılardan yardım istemiş ve Çerkez Ahmed Anzavur'u Müttefiklerin yardımıyla silahlandırarak ulusal akıma karşı sevk etmiş; meydana gelen çarpışmalarda ve onun parmağı olan iç isyanlarda birçok Türk'ün kanlarının akıtılmasına neden olmuştu. Halide Edip Adıvar'a göre, "Türkiye, gaddar ve sütü bozuk, aptal ve sarhoş padişahlar yetiştirmişti; ancak güne kadar Osmanogullarından hiçbirisi, rahatça yaşayabilmesi için Türkiye'nin boyunduruk altına girmesi yönünde düzen çevirecek kadar alçalmamıştı."⁽¹⁴⁰⁾

Venizelos'un İktidardan Düşürülmesi

Bu gelişmeler kaydedilirken, 15 Kasım'da Yunanistan'da genel seçim olmuş; Başbakan Eleftherios Venizelos yönetimden düşürülmüş;⁽¹⁴¹⁾ ertesi gün Yunanistan'dan gizlice kaçmış; onun yerini Dimitrios Rallis yönetimi almış; uzun bir süreden beri gurbette olan Kral Konstantinos, bir maymun tarafından ısırılmış olan Kral Aleksandros'un 25 Ekim'de ölümü üzerine, 12 Aralık'ta Yunanistan'a dönmüştü. 20 Kasım tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Venizelos'un yenilgiye uğratılmış olmasının Türkleri çok sevindirdiğini; Yunanlıların Karadeniz kıyılarına çıkartma yapımları tehlikesinin ortadan kalktığına inandıklarını; İstanbul'daki kimi bakanların, Sevr Antlaşması'nın ülke koşullarında o sırada değişiklikler yapılmasından ümitli olduklarını ve bunun da, Kemalistlerle bir uzlaşmaya varılmasına yardımcı olacağına inandıklarını bildirmiş; şunları eklemişti:

"Venizelos'un yönetimden düşmüş olması, Kemalistleri, şimdi daha güçlü bir durumda olduklarını hissetmeye sevk etmiştir. İzmir ve Trakya'yı geri almanın ve Müttefikleri İstanbul'dan çıkarmanın olanaklı olduğunu sanıyorlar. Mustafa Kemal, merkezi yönetimle görüşmeye gönüllüdür, ama Kemalistlerin, son günlerde, Ermenistan'da ve Sovyetlerin Kafkasya'da sağladıkları başarılar, onlarda şu inancın egemen olmasına neden olmuştur: Müttefiklerin

işgali sürdükçe ve Müttefikler, İstanbul yönetimine, Kemalistlerin yapacağı önerileri kabullenme izni vermedikçe, İstanbul'la görüşmek pek az yarar sağlayacaktır.”⁽¹⁴²⁾

Bir süre önce, 9 Ekim'de, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'in yerine Sir Horace Rumbold atanmıştı.⁽¹⁴³⁾ Rumbold, 22 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu gizli ve ivedi telgrafı göndermişti: “Tüm İtalyan kamuoyu Kemalistlerden yanadır. İtalyan ajanların Türk ulusalcılarla temas halinde olduklarına kuşku yoktur.

Örneğin, İtalyan Yarbayı Vincenzo Fago geçen Haziran ayında Ankara'yı ziyaret ederek Kemalistlere savaş malzemesi sağlayabileceğini bildirmiş; onlara daha çok yardımda bulunulması için ayrıcalık hakları öne sürmüştü. Kemalist bölgelerinde İtalyanlara birçok kolaylıklar sağlanmıştı. Ayrıca, Kemalist elçisi Galip Kemali ve Yarbay Server Edip uzun bir süreden beri Roma'da bulunuyor ve onlara her tür kolaylıklar sağlanıyor.”⁽¹⁴⁴⁾

Bu sıralarda, Fransız Generali Gouraud'un 25 Kasım'da yazmış olduğu “Ermenistan'da Fransız politikası” başlıklı raporunun bir sureti İngiliz istihbaratının eline geçmişti. Gouraud bu raporda şunları açıklamıştı:

“Ermenilere, kendi köylerini korumaları ve Kilikya'daki Fransız askerleriyle işbirliği yapmaları için silahlar verilmişti; ancak onlar, her durumda bu silahlardan yararlanarak Türk sakinlerden öç almaya; onları kırıma tabi tutmaya, yağmalar yaparak yangınlar çıkarmaya başlamışlardı. Sonuçta, Ermenileri silahtan arındırmak gereği ortaya çıkmıştı. Anadolu'daki Ermeniler Kilikya'da bir Ermeni cumhuriyeti kurmak girişiminde bulunmuşlardır. Bu cumhuriyette Türklerin yeri olmayacaktır.” İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. McDonell, 7 Aralık'ta bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: “Bu açıklamanın daha önce yapılmamış olması acınacak bir konudur.”

D. G. Osborne adlı yetkili de şunu eklemişti: “Evet, Ermeni sempatizanları tarafından dış ülkelere yayılmış olan iddiaları düzeltmek için şimdi vakit geç olacaktır.”⁽¹⁴⁵⁾

Ruslarla İlişki Kesilme Noktasında...

Türk-Ermeni savaşının sonuna doğru Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkiler kesilecek bir kerteğe gelmişti. Ruslara göre Kemalistler can sıkıcı birçok davranışlarda bulunmuşlardı. Ruslar, Kemalistlerin Daşnak Ermenistan'a indirmiş oldukları büyük darbeden etkilenmiş olmakla birlikte, Polonya cephesindeki askeri harekâtı bitirip General Wrangel'in ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra, Ermenistan'ı işgal etmeyi tasarladıkları için, Türklerin bu davranışlarına çok kızmışlardı. Kemalistlerin Kafkasya'da ivedilikle ilerlemeleri; Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da onlara karşı gittikçe artan iyi duygular;⁽¹⁴⁶⁾ Bolşeviklerin asabını bozuyordu. Dolayısıyla, bu denli gelişmeler, Bolşevik ihtilal çevrelerinde Kemalistlere karşı kuşku yaratmış;⁽¹⁴⁷⁾ onlarla kurulacak ilişkiler konusunda Bolşevik önderleri arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Stalin, İtilaf Devletlerinin sağa kayan Kemalistlerle düzen çevirmeye çalıştıklarından ve onların, "ezilen halklara ve kurtuluş savaşına ihanet etmeleri, gerekirse İtilaf'tan yana geçmeleri olasılığından" söz ediyordu.⁽¹⁴⁸⁾ Kemalistlerin de Bolşeviklere karşı şikâyetleri vardı. Bu şikâyetlerin nedenlerinden en önemlisi şuydu: Enver Paşa bu sıralarda kimi dalavereler çeviriyordu. Onun 1920 yılı Eylül ayında Bakû'de düzenlenen Doğu Halkları 1. Kurultayı'na katılmış olması ve Kongrede Türk ulusalcılar aleyhinde bir önerge kabul edilmiş olması, Kongredeki Kemalist temsilcileri tarafından hakaret olarak nitelendirilmişti.⁽¹⁴⁹⁾

Aslında Enver Paşa da 4 Aralık'ta Berlin'den Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta, bir İslam ordusunun başında Anadolu'ya geçeceğini bildirmişti.⁽¹⁵⁰⁾ Kâzım Karabekir, 10 Eylül'de durumu şöyle değerlendirmişti: "... Mesele Mustafa Kemal Paşa'yı devirmeye ve bu suretle halk hükümetleri meselesini bütün memlekete teşmil etmeye (yaymaya) ve bu suretle İttihatçıların işbaşına gelmelerine çalıştıkları hakkında vasi (geniş kapsamlı) bir plan var... Berlin'den Enver'i Bakû'ye koşturutan kuvvetin dahilindeki İttihatçıları da harekete geçirdiği ve yine memleketimiz dahilinde

bu sefer de Enver eliyle Bolşeviklik tesisine çalışıldığını tahmin ettim.”⁽¹⁵¹⁾ Gerçekten Bolşevikler, Anadolu’ya sızmak amacıyla hazırladıkları büyük planı uygulamada Enver Paşa’dan yararlanmayı düşünüyorlardı ve Bakû’de “Halk İştirakiyun Fırkası” adı altında bir Türk komünist partisi kurulmasına yardımcı olmuşlardı. “Türkiye’nin Lenin’i” olarak görülen, kurnaz Türk komünisti Mustafa Suphi’nin başkanlığı altındaki bu partinin üyelerinin Anadolu’ya gizlice sızabilmeleri için Bolşevikler bir ortam hazırlıyorlardı.

Öte yandan, Londra’da yayımlanan *The Times* gazetesi de 4 Aralık 1920 tarihli sayısında, “Ermenistan’ın bölünüşü-Türkler kırım yapmaktan kaçındılar” başlığı altında şu ilginç yazıyı yayınlamıştı: “Türkler, Kars ve Ardahan’a ek olarak Igdır’ı ve Gümrü ilçesinin bir kısmını ele geçirdiler... Görünüşte onlar (Türkler) Ermeni halkına iyi muamelede bulundular ve bu da Türk komutanı Kâzım Karabekir Paşa’nın karakterini yansıtır. Bu general, komitenin (İttihat ve Terakki) *Drang Nach Osten* politikasının candan bir partizanı olmakla birlikte, bir asker olarak lekelenmemiş bir şöhrete sahiptir. Bu arada, Sovyet yönetimi, geçen Haziran ayında, Çiçerin anlaşmasının koşullarına göre, Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudut anlaşmazlığında arabulucu rolünü oynuyordu; dolayısıyla, şimdi bir Rus sorunu haline gelmiş olan Ermeni problemini çözümlemek amacıyla Ankara’ya özel bir Bolşevik temsilcisi göndermiştir.”⁽¹⁵²⁾

Tüm bu gelişmeler, Türklere kabul ettirilmeye çalışılan barış koşullarında kökten değişiklikler yapılması gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu durumu 27 Kasım’da gizli bir telgrafla Lord Curzon’a yansıtan İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold şöyle diyordu: “Ermenistan’ın yenilgiye uğratılmış olması, antlaşmada kısmen değişiklik yapılmasını gerektirecektir. Yunanlılar da İzmir cephesinde aynı akıbete uğrarsa, antlaşmada hemen köklü değişiklik yapılması gerekecektir. Bu konuda yapılacak değişiklikler için şu noktalar göz önünde tutulmalıdır: 1. Küçük Asya’da düzenin kurulması hareketleri süratlendirilmeli; 2. Doğu’nun ve özellikle Türk ulusalcıların görüşleri-

ni de tatmin etmek için durumdan en az zararla çıkılması önemlidir. 3. Türkiye'deki gayrimüslimlerin geleceği güvence altına alınmalıdır. Müttefikler uzun süreli bir savaştan kaçınabilmek için ulusalcıların görüşlerine önem vermek zorunda kalacaklardır. 2. maddeyi gerçekleştirmek güçtür; ancak Kemalistlerle Bolşeviklerin arasını açmak için İngiltere İslamın koruyucusu rolüne bürünmelidir. 4. Türk (Osmanlı) yönetimi üzerindeki denetim sürdürülmelidir. Ulusalcılarla bir antlaşma yapılmasından ne kadar tiksiniildiğini anlıyorum..."⁽¹⁵³⁾

Bu sırada yeni Yunan yönetimi General Papulas'ı Başkomutan atamıştı. İngiliz yüksek komiserine vekâlet etmekte olan Viz-Amiral Richard Webb, Amiral Robeck'e 28 Kasım'da gönderdiği gizli telgrafta şu ilginç görüşleri yansıtmıştı: "Başkomutan atanmış olan General Papulas'ın ve onun Genelkurmay Başkanı Albay Pallis'in geçmişleri oldukça lekelidir ve her ikisinin de savaş deneyi yoktur. Papulas daha çok yönetici bir generaldir. Bu atamalar üzerine Yunanlıların en iyi generali Nider istifa etmek kararını almıştır. Nider, Venizelos'un dostudur ve yeni yönetime pek güvenmiyor."⁽¹⁵⁴⁾

Bir gün sonra da, Londra'ya ulaşmış olan İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza, öğleden sonra Lord Curzon'u ziyaret ederek, İtalya'nın Mustafa Kemal'e hiçbir silah göndermediğini söylemişti. Ancak Lord Curzon ona inanmıyordu ve İtalyanların Kemalistlere yardımda bulunduklarını "kanıtlayan" kimi belgeleri ona göstermişti. Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Buchanan'a 29 Kasım'da gönderdiği mektupta "Sforza'nın sözlerinden, İtalya'nın politikasının, Mustafa Kemal'le anlaşmaya varılmasına ve olanaklıysa onun İstanbul yönetimine alınmasına yönelik olduğu" sonucuna varmıştı. Sforza, Curzon'a, İtalya'nın bu denli politikasından amacın, Bolşeviklerle Türkler arasındaki ittifakı bozmak olduğunu, çünkü bu ittifakın Doğu dünyası için gayet tehlikeli olduğunu söylemişti.⁽¹⁵⁵⁾ Bu sıralarda Türk-İtalyan ilişkileri İngilizleri o kadar kaygılandırmıştı ki, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 2 Aralık'ta Lord Curzon'a

gönderdiği gizli mektuba, bu ilişkilerle ilgili olan bir raporun suretini de eklemişti.⁽¹⁵⁶⁾

Tam bu sırada (30 Kasım), Delican ve Kervansaray ilçesinin Ermenileri bir ihtilal komitesi kurarak Ermeni Sovyet Cumhuriyetini ilan etmişlerdi. Bu, ani olarak patlak veren bir isyan değil, Bakû'deki Rus Bolşeviklerinin eseri idi.⁽¹⁵⁷⁾ 2 Aralık 1920'ye kadar olan devreyi yansıtan İngiliz istihbarat raporunda bu konuyla ilgili olarak şu ilginç bilgi verilmişti: "Türklerin Ermenistan içerilerine ilerleyişleri, Gürcistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Müslümanları tarafından heyecanla izleniyordu. Türkler, Gürcistan ve Azerbaycan'a kadar ilerlemiş olsalardı Müslümanlar arasında geniş kapsamlı bir isyan başlayacaktı... Bolşevikler, Türk ulusalcılarla olan ittifaklarını sürdürmek istiyorlar, çünkü kendilerine epey saygınlık sağlıyor ve onların Müslüman dostu olduklarına dair reklam yapmalarına yardımcı oluyor. Ayrıca, onlara Türkiye'de ayak basabilecek bir yer veriyor ve ileride tüm ülke üzerinde denetim kurma ve Boğazları ele geçirme fırsatını veriyor... Bolşeviklerle Türkler Ermenistan'daki durum konusunda kapışmaktan kaygılanıyor ve Ermeniler de bu durumdan yararlanıyorlar."⁽¹⁵⁸⁾

9 Aralık 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu da şu bilgiyi veriyordu: "Türklerin Ermenistan'da ilerleyişlerini; Kars'ı işgallerini ve Ermeni güçlerinin süratle çökmelerini Bolşevikler beklemiyorlardı. Ayrıca, Türkler oraya gelmeden önce, bir darbeyle Ermenistan'ı ele geçirmeyi ümit ediyorlardı. Bu amacı sağlayamayınca, Mustafa Kemal'e gönderdikleri notada, ondan, düşmanca hareketlere son vermesini talep etmişlerdi. Türkler Erivan'da daha da ilerler ve Azerbaycan hattına ulaşırlarsa,... tüm Azerbaycan Bolşeviklere karşı isyan edecek ve tüm Kafkasya alevler içinde kalacaktır. Kafkasya'daki Müslümanlar Türklerin ilerlemesini bekliyorlar. Çevrede dolaşan söylentilere göre Bolşeviklerle Kemalistler arasında bölünme başlamıştır... Öte yandan Gürcistan da kaygılı günler geçiriyor ve her iki yanla iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışıyor; ancak kendisini Türk dostu olarak görüyor."⁽¹⁵⁹⁾

Yine bu sırada, bir süre önce Ermenistan'ın hudutlarını saptamak görevini kabullenmiş olan ABD Başkanı Woodrow Wilson, 3 Aralık'ta Yüksek Konsey Başkanına gönderdiği yazıya eklemiş olduğu uzunca bir memorandumda, Türkiye'de, Ermeni hudutlarını saptamak konusunda vermiş olduğu kararı ayrıntılarıyla anlatmıştı. Bu hudutlar Türkiye'nin gülünecek kadar geniş kapsamlı Doğu bölgelerini kapsıyordu. Bu konuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne şu çıkmayı kaleme almıştı:

“Başkan (Wilson) veya bu saptamayı kim yapmışsa, Türk Ermenistan'ının büyük bir bölümünü (hatta Ermenilerin hak iddiasında bulunmadıkları ve Trabzon'un batısında olan bölgeleri) Ermenilere armağan etmiştir.”

A. C.(rowe) şu yorumu yapmıştı: “Başkan Wilson hayali bir kale kurmuştur... Lord Robert Cecil, Başkan Wilson'un hayali projesini incelerken kendi zekâsını kullanma fırsatına sahip olacaktır.” Lord Curzon da şunu eklemişti: “Başkan Wilson'un bu armağanının herhangi bir değeri yoktur. Bildirilmiş olduğu gibi, Ermenistan Bolşevik kanadının altına sığınmışsa, bunun, onun Batı'daki hududuyla ilgili ne yararı vardır? Samimi olarak şunu kabul edelim: Erivan Ermenileri değersiz kişilerdir.”⁽¹⁶⁰⁾

Öte yandan, İstanbul'daki yeni İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türklere, özellikle Kemalistlere karşı nefret ve tiksinti duyuyor; ancak eski tip Osmanlı Türklerine, özellikle Padişah Vahideddin gibi İngilizlere yaltaklananlara biraz tolerans gösteriyordu. Rumbold, iyi Türkçe bilen ve tercümanlık yapan siyasi yetkililerden Andrew Ryan'la birlikte 6 Aralık'ta padişah tarafından huzura kabul edilmişti. padişahın, geçmişte, İngiltere'nin sertliği ve büsbütün İngiltere'ye dayanan Kâmil Paşa gibi bir politikacıyı desteklememesi yüzünden, Türkiye'nin Almanya'nın kucağına itildiğini ve bunun Türkiye'ye felaket getirdiğini belirtmesi üzerine, Rumbold, Türkleri, Almanya'dan yana dönmekle suçlamıştı.

Bundan sonra padişah, İngiltere'nin dostluğunun gerekli olduğuna değinmiş; Rumbold'dan öğüt dilemişti. Rumbold ise, Sevr

Antlaşması onaylandıktan sonra padişaha öğüt vermeye söz vermiş ve 12 Aralık'ta Lord Curzon'a gönderdiği mektupta şu görüşü öne sürmüştü: "Padişah, zayıf ama iyi niyetli ve oldukça kaygılı bir adam olarak görünüyor."

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds da bu konuyla ilgili olarak kaleme aldığı çıkmada şu yorumu yapmıştı: "Padişah, öğüt ve destek için kime dayanacağını pek bilmiyor. Bizden yardım sağlamayı gerçekten dilediğine kuşku yoktur ve bu da, barış sağlanır sağlanmaz bizi iyi bir duruma koyabilir."⁽¹⁶¹⁾

Ulusalçıların Dış Politikası

30 Aralık tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, BMM'nin 4 Aralık günkü oturumunda Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı Vekili Ahmet Muhtar ve Genelkurmay Başkanı Albay İsmet, Kemalistlerin dış politikası konusunda bilgi vermişlerdi. Özellikle Ahmet Muhtar, dış ilişkilere değinerek Kemalistlerin kimi Avrupa devletleriyle ilişki kurduğunu; Fransa ile İtalya'nın, Türk ulusalçıların iyi niyetlerine inandıklarını bildirmiş; şunları eklemişti:

"Venizelos'un yönetimden düşmüş olması, anlaşma ümidine yol açmıştır. Venizelos'a karşıt olanlara yardımda bulunmak için her çaba harcanmıştır, ama Venizelos aleyhtarları yönetime geçince, Venizeloscular gibi aynı şovenizmi göstermişlerdir. Onların tutumlarının bir manevra olup olmadığı yakında anlaşılacaktır... Sovyet Rusya ile olan ilişkiler eskisinden daha dostçadır. Moskova yönetiminin bize karşı düşman olduğu söylentileri yalandır. Sovyet Dışişleri Komiserinden alınmış olan notada dostça olmayan hiçbir şey yoktur. Gerçekte her iki yönetim de, Ermenistan konusunda, uzun bir süreden beri anlaşmış durumda idiler ve Büyük Millet Meclisi yönetimi, Rus Bolşeviklerinin, kendilerine, belirli bir zamanda bu denli bir notayı göndereceklerini biliyordu. Gürcistan da bizimle iyi ilişkiler kurmak dileğini belirtmiştir. Ona, bizden herhangi bir saldırı gelmeyeceğine dair güvence verilmiştir."⁽¹⁶²⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, İngiliz Alwyn Parker, 4 Aralık'ta

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir William Tyrrell'e gönderdiği özel bir mektupta şunları belirtmişti: "... Yakında Yunanlıların Kemalistlerce geri püskürtüleceklerine inanıyorum. Türkiye'nin nüfusunun muhtemelen yüzde 95'i (Hıristiyanlar dışında) kalben Kemalist'tir ve Kemalistlerin Avrupalı bir kaynaktan askeri malzeme sağladıkları gerçektir. Öte yandan bizim (İngilizlerin) finanse ettiğimiz Yunan ordusunun subaylarının yeteneksiz olduklarını işitiyoruz. İzmir'deki kahvehaneler, siyasi tartışmalara tutuşan ve birbirleriyle çekişen Yunan subaylarıyla doludur. Yunanlıların dolaylı biçimde müdahaleleri nedeniyle İzmir'in durumu, son 25 yıl sırasındaki durumla kıyaslanırsa, oldukça kötüdür. Pek yakında Kemalistleri İzmir'e yakın yerlerde göreceğimize inanıyorum. Yine kendi görüşümce, Sevr Antlaşması'yla işlenmiş olan en büyük hata, Yunan yönetimini İzmir'le ilgilenmeye sevk etmiş olmamızdır. Şimdi bu hatayı düzeltmek için elimize bir fırsat geçmiştir. Bu kötülük ortadan kaldırılabilirse, Kemal, Müttefiklerle derhal bir anlaşmaya varabilir. Bu yapılmazsa, görüşmüş olduğum ve yerel bilgileri olanların da görüşünce Kemal, eninde veya sonunda Yunanlıları buradan sürecektir ve sonra da Müttefiklere parmak oynatacaktır."

Yine Alwyn Parker, 4 Aralık'ta "Pera Palas" otelinden Rumbold'a gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "İzmir'le ilgili yazıyı buraya ilştiriyorum. Siyasi açıdan işlemiş olduğumuz kötü bir hatayı düzeltmek için elimize ilk kez bir fırsat düşmüştür. Sorun ne olursa olsun, İzmir Yunanistan'ın yetkisinden kaldırılmalıdır. Felaket şudur: Sevr Antlaşması nedeniyle Yunanlılar da, İzmir'in çöküşünden ıstırap çekiyorlar... Genel inanca göre, Yunanlılar İzmir'i yönetmeyi sürdürürlerse, aradan çok yıllar geçmeden İzmir de Efes gibi ölecektir (harabe olacaktır)."⁽¹⁶³⁾ Ancak bu denli uyarılara Helen aşığı David Lloyd George gibi Türk düşmanlarının kulakları kapalı kalmıştı.

Yine bu sıralarda, İstanbul'daki İngiliz işgal güçleri Başkomutanı General Sir Charles Harington, İngiltere Savaş Bakanlığı'na 14 Aralık'ta şu gizli telgrafi göndermişti:

“Alınan son haberlere göre, ulusalcılarla Bolşeviklerin arasındaki ilişkiler gergindir. Bolşevikler, ulusalcıların Azerbaycan’a ilerlemeleri olasılığından kaygılanarak Sovyet Ermenistanına yardım da bulunmuşlardır. Ankara’da Mustafa Kemal, Türk Komünist Partisini kurmuştur.”⁽¹⁶⁴⁾

Yine General Harington’un 17 Aralık’ta Savaş Bakanlığı’na bildirdiğine göre Mustafa Kemal, Batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa’yı Moskova’ya Büyükelçi olarak atamıştı. Onun, yeni görevine gitmek üzere yola çıkmış olduğu bildirilmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne bu haberle ilgili olarak 25 Şubat 1921’de şu çıkmayı kaleme almıştı: “Ali Fuat Paşa’nın Moskova’ya Büyükelçi atanmış olması, bir Bolşevik-Kemalist askeri ittifakı imzalanması için yeniden başlamış olan girişimlerle ilgili olduğu için önemlidir.

Öte yandan Mustafa Kemal, Ali Fuat’ı baştan atmak için bu denli bir davranışta bulunmuştur.”⁽¹⁶⁵⁾

Bu sırada, Ermenistan’daki genel görüşlere göre, pek yakında, Bolşeviklerle Kemalistler birbirleriyle çatışacaklardı. Tiflis’te yayımlanan *Slovo* gazetesi, 22 Aralık 1920 tarihli, “Kemalistler ve Komünistler” başlıklı yazısında, Bolşeviklerin güvencelerine karşın, Azerbaycan’daki Sovyet yetkililerinin Türklere güvenmediklerini; onlardan ve onların Azerbaycan’la ilgili amaçlarından kaygılandıklarını belirtmiş olduğunu kaydetmişti.⁽¹⁶⁶⁾

Bu gelişmeler yer alırken, Ankara’da bir Bolşevik misyonu bulunuyordu. Bu misyonun mensupları arasında, daha önce Taşkent’te görevli Yüksek Komiser, Büyükelçi Shalva Eliava, baş sekreter Obmal Angarski de bulunuyordu. Yine bu sırada Türk-Ermeni ilişkilerinde de bir gelişme olmuştu. Ermenistan Sovyeti kurulduktan sonra Karabekir, yeni yönetime gönderdiği telgrafta onu kutlamış; o sırada iki ülke arasında düşmanlığa neden olacak bir sorun olmadığını ve iki halkın kardeş olduğunu bildirmişti. Gerçekte Karabekir, olayların gelişmesinden hiç de memnun değildi; dolayısıyla, Bolşevik temsilcisi Legrand’ın, savaşan yanları ilgilendiren barış görüşmelerine müdahalede bulunmasını protesto etmişti.⁽¹⁶⁷⁾

İngiliz Parlamentosunda Türk Dostları

22 Aralık'ta İngiltere parlamentosunun Avam Kamarası'nda, milletvekillerinden Yarbay W. Guinness, yönetim sözcüsüne, yönetimin Yakın Doğu'daki politikası hakkında bilgi vermesini; Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beri aradan 4 ay geçmiş olduğuna göre, bu antlaşmanın onaylanıp onaylanmayacağını; gerçi bunun onaylanmamasından şikâyetçi olmadığını söylemiş ve şunları eklemişti: "Gelişmelerin de göstermiş olduğu gibi, Müttefikler, Anadolu'daki durumu belki nihayet anlamışlar ve yeni bir politikayı rüyalara değil gerçeklere dayanarak uygulamaya hazırlıyorlar. Türk barışı oldukça acayip ve yeknesak bir güçlük ortaya çıkarmıştır. Anadolu hiçbir zaman fethedilmemiştir. Antlaşma (Sevr), Yunanistan'ın hak iddiasında bulunamayacağı bölgeleri de Türkiye'den koparmıştır. Bu antlaşmayı yapmış olanlar, görünüşte, Yunanlılar hakkında pratik bilgiye sahip değillerdir. Onlar, tüm Yunan halkının gücünü tek ve müstesna olan bir adamın (Venizelos'un) dehasıyla karıştırmışlardır; gerçi o da Yunanistan tarafından kesin olarak inkâr edilmiştir. Antlaşmayı zorla kabul ettirecek olan Yunan kılıcı, Türk'ün zırhı üzerinde değil, madeninin zayıf olması nedeniyle kırılmıştır. Yunanlılar bu yüce imparatorlukla (Osmanlı devleti) ilgili askeri yüke dayanamazlar. Onlar, barış politikasını destekleyeceğine inanılan bir kral ve başbakan seçmişlerdir... Bizzat Kraliçe Olga, Yunanistan'ın seferberlik yüküne dayanamayacağını ve barış dileyeceğini söylemiştir. Müttefiklerin Anadolu'daki siyasi projesi görünüşte yıkılmıştır. Antlaşma (Sevr) ulusalcılığın ateşi üzerine petrol dökmüştür ve bunun sonucu olarak Anadolu'nun 5/6'si Mustafa Kemal'in ve ulusalcıların ellerindedir ve onlar Bolşeviklerle hiç de tabii (doğal) olmayan bir ittifak kurmaya zorlanmışlardır... Türkler, dünya kardeşliğini sevdikleri için değil, nefret ettikleri bir soy tarafından yönetilme tehdidine karşı gerekli yardımı Bolşeviklerden sağlayabileceklerine inanıyorlar. Birbirine uymayan bu iki ortaklar arasındaki ortaklığı akıllıca davranarak hâlâ bozabileceğimize inanıyorum..." Sevr antlaşma-

sının tadil edilmesini destekleyen emekli Tümgeneral Sir Charles Townsend de şunları eklemişti: “Söylenmiş olanların her kelimesini desteklerim. İçten (samimi) önerim, Kemal’e hemen yaklaşmaktır... Anlaşmayı tadil etmeliyiz. Kemal’le ilişki kurarak onunla kişisel olarak görüşmelerde bulunmalıyız.”

Bunun üzerine söz alan İngiltere Başbakanı David Lloyd George şunları söylemişti: “Orada (Türkiye’de), durumu denetleyen herhangi bir kişiyle görüşme yapılmasının arzulandığına kuşku yoktur; ancak güçlük şudur: yasal (*de jure*) yönetim İstanbul’dadır. Bu yönetim fiili (*de facto*) değildir; bizim kurmuş olduğumuz bir yönetimdir. Bu yönetimin izni olmadan, kendi ülkesinin yasal yönetimine karşı isyan etmiş olan bir generalle görüşemeyiz. Mustafa Kemal’le uğraşmadan önce İstanbul yönetimini iktidardan atıp atmayacağımıza karar vermeliyiz. İstanbul yönetimi Kemal’e yaklaşımda bulundu. İstanbul’dan bir heyet ya yoldadır veya oraya ulaşmıştır. Onlar kendi aralarında bir anlaşmaya varabilirler. O zaman, tüm Türkiye’yi temsil edecek bir yönetimle sorunları görüşebiliriz. Asi bir generalle görüşmek yerine, sadece İstanbul yönetimiyle değil, Mustafa Kemal’in fiili yönetimiyle de görüşmüş oluruz... Mustafa Kemal ve İstanbul’la ayrı ayrı görüşmek bir hata olacaktır... Şu anda İzmir’de çok sayıda Yunan askeri gücü vardır ve oradaki halkın çoğunluğu Grek’tir. Bir süre önce, Mustafa Kemal’in orada büyük bir gücü olduğu ve her geçen gün Yunanlıları denize ve bizi de Boğazlara süreceği söylenmişti. Bu güç 10 gün içerisinde Yunan güçleri tarafından hiç güçlük çekmeden dağıtılmıştır. Yunanlıların bana vermiş oldukları güvenceye göre, kendileri Ankara’ya kadar yürüyebilirler ve bu konuda hiçbir kuşku yoktur. Öne sürülmüş olan öneri, bizim, Yunanlıların arkasından harekete geçerek, asi bir general olan Mustafa Kemal’e gitmek ve bize barış vermesini ve bizim de ona İzmir’i vereceğimizi söylemek midir? İzmir’i veremeyiz. Yunanlılar bunu kabul etmeyebilirler. Yunanlılara saldıralım mı? Onların orada Türklerinkinden daha güçlü bir ordusu vardır... Ayrıca, buna karşılık olarak ne alacağız? Bana, barış sağlayacağız diyorlar; ama kiminle barış? Bugün

var olan ve yarın ortadan kalkacak olan Mustafa Kemal'le barış! Saygıdeğer dostum, bugün yönetimde bulunan Kemal'in yarın da yönetimde olacağına emin midir?... Barışı satın almak için asi bir generalle neden şartlar üzerinde duralım; hem de Türk halkından barış satın alabileceğimize bir güvence olmadığı bir sırada! Daha güç bir duruma düşmeyiniz. Bu konuda ihtiyatla davranmalıyız. Kendi ülkesi tehlike içinde iken pek başarılı olmamış olan asi bir generalin iyi niyetini satın alabilirsiniz. Türkiye saldırıya uğrarken ve yıkılmak üzere iken Kemal'in yiğitliğini asla işitmemiştik. Yunan soyunun nefretine maruz kalabiliriz... Bu gibi generaller esatiridir (mitolojiktir) çünkü onlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Onlar esatiri olmuşlardır çünkü onları kimse görmemiştir. Onlar yüce savaşçıdır, çünkü Ermenilere karşı savaşmış ama başka hiçbir savaşa katılmamışlardır.” (T. P. O'Connor adlı milletvekili söze karışarak “silahsız Ermenilere karşı” diye haykırmıştı). Lloyd George sözlerini şöyle sürdürmüştü: “Kendi güçlüklerimizden kurtulmak için öteki uluslara ihanet etmekle çözümü satın almak bir işe yaramaz... Ben, Anadolu'da barışın kurulmasından, Türk'e adilane işlem yapılmasından yanayım ve Türk bize herhangi bir öneride bulunursa bunu tartışmaya gönüllüyüm. Erzurum yakınlarında önemsiz olaylar olduğu; Yunanistan'da yapılan seçimlerin sonucundan hoşlanmadığımız için, Doğu'yla ilgili tüm politikamızı değiştirmeyelim. Akdeniz İngiltere için çok önemlidir. Yunan halkının dostluğunu isteriz... Yunanlılar çoğalacak, güçlenecek; herhangi bir halk gibi siyasi hatalar işleyecek; ama büyüyecek ve daha güçlü olacaklardır. Onlar oldukça zeki ve enerjiktirler ve cesarete sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Hatalarını gidereceklerdir... Yunanlılar kendi ülkelerini savunamazlarsa; Yunan halkı, Kemal kapıda belirin-ce yüce kaleleri teslim ederse, o zaman onlardan kaygılanmaya gerek kalmaz.”⁽¹⁶⁸⁾

Lloyd George'un bu ukalalıkları Yunanlıları epey sevindirmiş; Yunan yönetiminin sevinci ayyuka çıkmıştı; ancak Paris'te, özellikle basın tarafından iyi karşılanmamıştı. Özellikle *L'Temps* gazetesi, İngiltere'yi epey eleştirmişti. Bu gazeteye göre, İngiliz politi-

kası, Konstantinos'un Yunanistan'ını korumaya, Doğu Akdeniz ve Boğazlar tahakkümü altına almaya; Filistin'de bir Siyonist devleti kurmaya; Hicaz konusunda Faysal'ı yüreklendirmeye; Yunanlıyı Türk'e karşı ve Konstantinos yönetimini Ankara'ya karşı kullanmaya; Müslüman Asya'sını Bolşeviklerle paylaşmaya yönelikti. Bu nedenlerden dolayı gazete, Fransız yönetimini, Kilikya ile Kuzey Suriye'deki Fransız bölgesini boşaltmaya ve Müttefiklerin çevresinde bulunan Fransız askerlerini berkitmeye uyarmıştı. Anlaşılan, Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesinden yana olan Fransızlarla buna karşı çıkan İngilizler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Fransa'nın amacı, Suriye ve Kilikya'daki büyük yükümlülüklerini hafifletmekti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne bu konuyla ilgili olarak 29 Aralık'ta şu yorumu yapmıştı: "Müttefiklerin Doğu'daki tesanüdünün ortadan kalkmış olduğu inkâr edilemez. Sayın Lloyd George, Atina'da, Yunanistan'a bakarak Konstantinos'u hesaba katmıyor; Ankara'da ise sadece 'asi bir general' görüyor ve seçimle yönetime geçmiş olan ve Anadolu'yu temsil eden Büyük Millet Meclisi'ni ve Mustafa Kemal'in bu meclisin yetkisiyle hareket ettiğini görmezlikten geliyor."⁽¹⁶⁹⁾

Yunan Barbarlıkları

Bu gelişmeler kaydedilirken, İzmir'den Trakya'ya kaçmış olan Venizeloscu Yunan askeri önderlerinden Ioannu, Zimbrakakis, Mazarakis ve daha birçok subaylar İstanbul'a varmışlardı. Yunan yönetimi onları kaçak ilan etmişti. Yunanlıların işgali altındaki bölgelerde yeni Yunan komutanları, askerler arasında Kral Konstantinos'a sempati kazandırmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Birçok Yunan subaylarının istifaları kabul edilmemişti. İzmir'den alınmış olan haberlere göre Venizeloscu subaylara kötü işlem yapılıyor; onların birçokları gizlice görevden kaçıyordu. Yunanistan'ın yeni kurmay başkanının açıklamış olduğuna göre, Kral Konstantinos pek yakında Küçük Asya'daki Yunan ordusunu ziyaret edecekti.⁽¹⁷⁰⁾

Öte yandan, 1920 yılı Aralık ayında, Çanakkale'deki tıbbi ser-

vislerin İngiliz müdürü, Biga ilçesindeki Türk mezarlıklarını ziyaret etmiş ve şu manzara ile karşılaşmıştı: “Eczahane yakınındaki askeri mezarlığın pencereleri koparılarak yakılmış; bina bir ahır gibi kullanılmış; her yanı pisliklerle kirletilmiş, mezarlığı çevreleyen sütunlar yıkılmış, askerleri anmak için dikilmiş olan mezar taşları sökülmüştür. Yakındaki evlerde yaşayan kadın ve çocuklardan öğrendiğime göre, bunları yapanlar, Doğu’yu uygarlaştırmaya gönderilmiş olan Yunan askerleridir. Yıkılan ve kirletilen mezarlık, uygarlık dünyasını ağlatabilecek bir vahşetin abidesidir.”⁽¹⁷¹⁾

Yine bu sıralarda, Türkiye’nin kimi Karadeniz limanlarına yerleşmiş olan Bolşevik misyonları kendilerini hiç de sevdirmemiş; Bolşeviklerin propaganda ve Bolşevizmi yayma hareketleri Türklerle Bolşevikler arasında tatmin edici bir ittifak kurulmasına engel olmuştu.

Tüm yetkili Türk politikacılar bu denli Bolşevik sızmasına karşı koymaya başlamışlardı.⁽¹⁷²⁾

Kürtler Yine Sahnede

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Aralık’ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği mektuba, yüksek komiserlik ikinci siyasi memuru Andrew Ryan’ca hazırlanmış olan ve Bolşevik tehdidine karşı koymak amacıyla İstanbul’daki kimi Kürt önderlerince yapılmış olan önerileri içeren bir raporun suretini de iliştiirmiş ve şunları eklemişti:

“Mustafa Kemal ve ulusalcılar, Bolşeviklerle olan ilişkilerini şimdilik sürdürmek meylinde olduklarını gösteriyor; aynı sırada Kral Hüseyin ve oğullarıyla yazışmalarını sürdürüyor ve Mezopotamya’yı (Irak) harekât sahası olarak görüyor; dolayısıyla bu ülkedeki İngiliz yönetimini güç durumda bırakmak için çalışıyorlar ... Bu gibi hareketleri önlemek için İngiliz yönetimi Kürtleri kullanmak politikası uygulamaya karar verirse, İstanbul’daki Kürt ileri gelenleri bunda bir rol oynayabilirler; ama onlar oldukça bölünmüş bir durumdadırlar. Seyid Abdülkadir ve belki Bedirhan ai-

lesinin kimi üyeleri dışında, buradaki başlıca Kürtler, pek güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmektedirler.”

Andrew Ryan’ın 23 Aralık tarihli raporunda şunlar belirtiliyordu: “Eski Donanma (Denizcilik) Bakanı Hamdi Paşa, birkaç gün önce beni görmeye gelerek, Bolşeviklerin Mezopotamya’ya (Irak) girmelerini önlemek için Kürtlerin bir engel olarak kullanılması konusunu öne sürdü... Bu, yeni bir öneri değildir. Buradaki en etkili Kürt olan Seyid Abdülkadir, sık sık, Bolşevik tehlikesinden söz eder. Birkaç ay önce Abdülkadir şu görüşü öne sürmüştü: “Kürtler, Kemalistleri ortadan kaldırmada ve Bolşeviklerin ilerlemesini engellemede kullanılabilirler.” Ferid Paşa, bu varsayımı (teoriyi) benimseyerek, Kemalistleri bastırmak için, Kürdistan’da, onlara karşı bir akım örgütlemişti. Ancak Lord Curzon, 24 Nisan’da San Remo’dan gönderdiği telgrafta, bu öneriyi o sırada reddetmiş; Dışişleri Bakanlığı da, 31 Temmuz’da 1920 tarihli telgrafında, buna kesinlikle karşı çıkmıştı. Hamdi Paşa’ya pek güvenim yoktur, çünkü onu bir kurnaz (hilekâr) olarak görüyorum. Ancak Seyid Abdülkadir’le ilgili yüksek görüşlerim vardır. Onun Kürtler arasında dini açıdan büyük etkisi vardır. Kendisi dürüst ve vasati derecede etkilidir; ancak görüş açısı kısıtlıdır. Yerel Kürtlerle ilgili olarak sağlamış olduğum bilgiye göre, onlar arasındaki iki hizip yine birleşmiştir ve şimdi tek bir Kürt kulübü kurulacaktır. Bunun başkanı Abdülkadir, asbaşkanı da Emin Ali Bedirhan olacaktır.”⁽¹⁷³⁾

Bu sırada, kimi Kürt önderlerinin, ulusalcılara karşı çevirdikleri düzenler, İstanbul’daki İngiliz işgal gücünün yeni Başkomutanı General Charles Harington’la Savaş Bakanlığı arasındaki yazışmalarda konu olmuştu. Harington, 29 Ocak 1921’de Savaş Bakanlığı’na gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu: “Burada, güvenilir bir kaynaktan sağlanmış olan rapora göre, geçen yıl (1920) Mart ile Mayıs arasında, İstanbullu iki ajan, Kürtleri Mustafa Kemal’e karşı kışkırtmak amacıyla bir heyet gönderilmesi için (İngiliz) Genelkurmayı İstihbaratınca Mısır’daki Kürt siyasi önderi Bedirhanzade Süreyya’ya verilen belgelerin suretlerini sağlamayı başarmıştı. Herhalde, Mısır’daki Genelkurmay İstihbaratı kaste-

diliyor. Bu belgeler, herhalde, geçen Kasım-Aralık (1920) arasında Mustafa Kemal'in eline geçmiştir.”

Bu telgraf üzerine harekete geçen Mısır'daki İngiliz Genel Karargâhı, 9 Şubat 1921'de Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafi göndermişti: “Bizim bilgimiz içinde olan tek heyet, Binbaşı Noel'inkidir. Süreyya Bedirhan Halep'ten öteye gitmemiştir. Mısır'daki İngiliz askeri güçlerine bağlı Genelkurmay istihbarat servisinin ona herhangi bir belge vermiş olduğu saptanamamıştır. O sırada Kuzey bölgesinin siyasi işler şefi yardımcısı bulunan Binbaşı Bell, bilgi verecek bir durumda olmalıdır. Gizlice sorguya çekilmiş olan Süreyya Bedirhan, verilmiş olan tüm talimatların (yazılı değil), sözlü olduğunda direniyor.”⁽¹⁷⁴⁾ Bu belgeler, kimi Kürt önderlerinin Türkiye'ye ve ulusalcılara karşı çevirdikleri düzenleri açıkça kanıtlar.

Mustafa Kemal-Ahmet İzzet Paşa Görüşmesi

İngiliz istihbarat servisinin pek yakından izlediği ve Anadolu'ya gönderilecek olan Ahmet İzzet Paşa heyeti henüz yola çıkmadan başarısızlıkla karşılaşmıştı, çünkü Kemalistleri, Sevr Antlaşması'nı kabule inandıramayacağını biliyordu.⁽¹⁷⁵⁾ Durum bu iken, bu sıralarda yücelik (megalomani) taslayarak kendisini Türkiye'nin birleştiricisi; belki geleceğin sadrazamı olarak gören İzzet Paşa, her şeyi şansa bırakarak, Donanma Bakanı Salih Paşa, Tarım ve Ticaret Bakanı Hüseyin Kâzım ve Babıâli hukuk danışmanı Münir Bey'le birlikte, 3 Aralık 1920'de, kararsızlık ve kuşku havası içinde İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etmişti.⁽¹⁷⁶⁾ 30 Aralık tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Mustafa Kemal'le İzzet Paşa arasında, 5 Aralık'ta (rapor 7 Aralık tarihini veriyor), Bilecik'teki garda yapılan görüşme hakkında bizzat İzzet Paşa'nın göndermiş olduğu telgraflara dayanarak bilgi vermiş; heyetin coşkun bir gösteriyle karşılandığını; her kent ve köyde halkın padişaha bağlılık beyan ettiğini iddia etmiş; İzzet Paşa'nın, ulusalcıların dileklerini kapsayan 11 Aralık ve Celalettin Arif'le yaptığı görüşmeyi anlatan 14 Aralık tarihli telgraflarının İngilizce çevirisini vermişti.⁽¹⁷⁷⁾ Bu sıra-

da Mustafa Kemal ustalıkla davranarak, İzzet Paşa heyetinin yaratmış olduğu kötü etkiyi gidermek amacıyla, heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermemiş; İstanbullu unsurların, ulusal akıma katılmaya geldiklerini basın aracılığıyla yayımlamış ve onları, kendisiyle birlikte Ankara'ya götürmüştü. Böylece, bu heyet, Müttefikler açısından büyük başarısızlığa uğramış; Kemalistler açısından ise, ulusal sava büyük ölçüde katkıda bulunmuş; Kemalistler ustaca davranarak İstanbul'daki düşmanlarını tuşa getirmişlerdi.⁽¹⁷⁸⁾

Doğu Sorunu ve Yunan Cephesi

Türkler, Kürtler, Ermeniler ve Bolşevikler

1921 yılı başlarken, Türk ulusalcıların Doğu ve Batı görüşle-
rince etkileri artmış bulunuyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek
Komiseri Sir Horace Rumbold, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord
Nathaniel Curzon'a 1 Ocak 1921'de gönderdiği gizli telgrafta şu il-
ginç açıklamalarda bulunmuştu: Son iki yıldan beri İstanbul'daki
Kürt önderler, İngiltere'nin de yardımıyla "Kürdistan'da" bir akım
başlatmayı İngilizlerden dilemeyi sürdürmüşlerdir. Bunu yap-
abilmek için, yerel Kürt önderleri üzerinde epey etkili oldukları-
nı söylüyorlardı... Ancak İngiliz yönetiminin ihtiyatlı tutumu ve
barış antlaşmasının revizyona tabi tutulması, bu Kürt önderlerini
İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden uzaklaştırmıştı. Son
günlerde benimle temas kurmuş olan Kürt Hamdi Paşa, bana şu
öneride bulunmuştur:

"Abdülkadir'le ötekiler, aşiretleri herhangi bir Bolşevik saldırı-
ganlığına karşı mukabelede bulunmaya kışkırtmaları için onla-
ra, Musul'a gitmeye izin verilmesini dilemişti... Bu konudaki ge-
nel görüşüm şudur: Etkili olan ve İngiliz yönetimiyle işbirliği yap-
mak isteyen Abdülkadir, tüm cesaretini yitirmiştir. Bedirhanlar
hâlâ heveslidir, ama İngiltere'den başka yardımcıları arıyorlar;
Babanzadeler ise Türk yanlısıdır... Arada sırada yerel unsurlar
ortaya çıkarak, Bolşevizm'e ve Kemalizm'e karşı Kürtlerin kullanıl-
masını önerirler."⁽¹⁾

Bu sırada Kemalist Bolşevik ilişkileri İngilizleri epey kaygılan-

dırıyordu. İngiltere'nin Hindistan Bakanlığı siyasi istihbarat yetkilisi bu konuyla ilgili olarak oldukça gizli bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda daha çok Ermenistan'la ilgili olarak şunlar belirtilmişti: "Ermenistan'ın (Bolşeviklerce) elimine edilmesinin nedenleri şunlardır: 1. Türk ulusalcılarla Müttefikler arasında ilişki kurmak; 2. Anadolu yönetiminin Ermenistan'ı ele geçirmesini önlemek; 3. Tatarlarla Türklerin birleşmelerine engel olmak; Bolşevikler bu olasılıktan çok korkuyorlar; 4. Anadolu ulusalcılarının eylemleri. Kemal, 'ılımlı' olarak sayılabilir... Kendisi hiçbir zaman Sovyet Rusya ile birleşmeyi istememiştir... Bolşeviklerin, Türkiye'nin her yanında gizli ajanları vardır ve onlar, Türk Komünist Partisi'nin de yardımıyla güçlü bir propaganda yürütüyorlar. 'Muvahhidin' adlı gizli dernek vasıtasıyla BMM üyelerini yavaşça kendi yanlarına çekiyorlar. Yönetim bu konuda epey kaygılanıyor. Öte yandan, çoğu subay olan 60 kişilik yardımcılarıyla Bolşevik elçisi Shalva Eliava faaliyet gösteriyor. Rusya'nın amacı Kemal'i yönetimden düşürmek ve bir Sovyet yönetimi kurmaktır. Kemal, Bolşevik yanlısı ve aleyhtarları arasında dengeyi sürdürmeye çalışıyor. Kendisi gönüllü veya gönülsüz olarak Bolşeviklerin yardımını ve koşullarını kabullenmiştir; ancak tüm yönetimi yitirmek olasılığı ve Anadolu'da Bolşevik rejimi kurulması tehlikesiyle karşı karşıyadır."⁽²⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 3 Ocak'ta Lord Curzon'a şu mektubu göndermişti:

"Yunanlıların silah ararken ve halkı silahtan arındırırken kişisel olarak yapmış oldukları işkenceler, hırsızlıklar, yağmalar ve yıkımlar çoğalmıştır. Bu denli olaylar sık sık yer alıyor ve bunlarda uygulanan usuller iyice biliniyor... Yunanlıların kendi işgal bölgeleri olarak nitelendirdikleri yerlerin çoğu bir sahra (vahşi bölge) biçimine geliyor."⁽³⁾ Yine bu sırada, İngiltere'de yayımlanmakta olan *Daily Express* gazetesinin 7 Ocak 1921 günkü sayısında, gazetenin İstanbul'daki muhabiri tarafından 4 Ocak'ta gönderilmiş olan şu ilginç yazı yayımlanmıştı: "(Türk) barış koşullarıyla ilgili olarak yapmış olduğum müracaat üzerine, bugün, Türk ulusal akımının ön-

deri Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgrafi almış bulunuyorum: "Barış koşullarından sorumlu değilim. Her şey Ankara'daki BMM'nin elindedir. Bu meclis, emperyalist devletlerin ulusun varlığına yapmış oldukları saldırıdan sonra, yasal savunma amacıyla kurulmuştur... Bu meclis, ulusal hudutlar içinde ulusal bağımsızlığı büsbütün sağlamak ve Türkler için halifelik ve sultanlık makamlarını korumak amacıyla kurulmuştur. Türk halkı, kendi hak ve bağımsızlığının tanınmasından başka bir şey talep etmiyor. Meclis, ulusu, kapitalist ve emperyalist tahakkümünden kurtarmayı başaracağına; ulusal gücü ve egemenliği iade edeceğine emindir. Meclisin emrine itaat ederek ulusu kapitalist ve emperyalist düşmanlara karşı savunmak ve bu amaçlara karşı çıkanları cezalandırmak için bir ordu kurmuştur..." Bu sözlerin anlamı şudur: Ulusalçılar, Türkiye'nin bölünmez bölgeleri olan İzmir ve Trakya ile ilgili taleplerinde ısrar edeceklerdir..."⁽⁴⁾

İngiliz İstihbarat Servisinin Türk ve Ermeni Ajanları

İngiltere'nin Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na 15 Ocak'ta gönderdiği yazıya, Türkiye'deki İngiliz işgal gücünün yeni Başkomutanı General Charles Harington'un istihbarat şubesi şefi Yarbay W. H. Gribbon'un bir yazısını ve İstanbul'da hazırlanmış olan, H.C./1593 referanslı gizli istihbarat raporunun suretini de ileştirmişti.

Bu raporda, İstanbul'daki merkezi yönetimle Ankara'daki ulusalçı yönetim arasında yapılmakta olan görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Savaş Bakanlığı, ayrıca, şu ihtiyatı da kaydetmişti: "Ordu Konseyi, bu rapordaki bilginin doğru olduğunu tasdik edemez. Bu bilgiyi, daha önce sadrazamın dairesinde çalışan ve şimdi siyasi konularda yazılar yazmakla uğraşan, iyi aileye mensup ve iyi ilişkileri olan bir Türk sağlamıştır. Kendisi, ulusalçılara karşıt ve İngiliz yandaşıdır. Bilgiyi nasıl sağladığını söylemeyi reddediyor, ama geçmişte sağlamış olduğu bilginin yüzde 80'inin

doğru olduğu saptanmıştır. Daşnak (Ermeni) Derneği'nin tanınmış bir üyesi olan bir Ermeni, bu bilgiyi sağlamada araç olarak kullanılmaktadır... Ordu Konseyi'nin görüşü şudur: Bu rapora inanılırsa, İstanbul'daki Türk yönetimi, ulusalcı yönetimin, siyasi durumu açıkça anlamasına yardımcı olmak amacıyla gerçekten epey gayret harcamaktadır. İstanbul yönetimi, vakit geçtikçe, Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki etkisinin egemen olmasından korkmaktadır; esasen bu tehlikeyi, aralarında Mustafa Kemal de bulunan ulusalcı partinin kimi önderleri de anlamışlardır ve bundan kaygılanıyorlar... Ayrıca, ulusalcıların mali durumu gittikçe kötüleşiyor ve bu, Rusya veya Müttefiklerden sağlanacak yardımla çözümlenebilir. Müttefikler, Mustafa Kemal'le herhangi biçimde bir anlaşmaya varmak için yakında harekete geçmezlerse, Türkiye, Bolşevik Rusya'nın kucağına sürüklenecektir; bu da hem Mustafa Kemal'i üzecek, hem de Müttefikler açısından felaket olacaktır.”

Yarbay W. H. Gribbon, 7 Ocak'ta İstanbul'da kaleme aldığı notta şunları belirtiyordu:

“Askeri İstihbarat Şefine... General Harington, bu raporun, Paris'teki konferanstan önce başbakanın eline geçmesi gerektiği görüşündedir; dolayısıyla, bu rapor kullanılacaksa, kaybedilecek vakit yoktur. Raporda, Mustafa Kemal'in, İzzet Paşa aracılığıyla İstanbul'daki Türk yönetimine göndermiş olduğu iddia edilen barış koşullarına yer verilmektedir. Bu, Ankara'da yapılmakta olan görüşmelerin buraya yansıtılan ilk haberidir. Bu bilgi, Türk (İstanbul) yönetiminin belgelerini görmüş olan, ama bunları nasıl gördüğünü açıklamayı reddeden bir Türk tarafından, yerel ve etkili bir Ermeni aracılığıyla sağlanmıştır. Kendisi, ülkesinin geleceğinden tüm ümidi kesmiş olan bezgin bir politikacıdır; bilgiyi de sırf para kazanmak için toplamaktadır. Bilgiyi o denli ivedilikle topluyor ki, vermiş olduğu raporlara çoğu kez karşı çıkmıştır. Bu rapor da, belgenin hangi koşullar içinde sağlanmış olduğu saptanmadan kesinlikle kabul edilemez; ama onun geçmişte vermiş olduğu bilginin doğruluğu çoğu kez saptanmıştır... Binbaşı Vivian bana bu konuda güvence vermiştir...”⁽⁵⁾

İzmir'deki Durum

Bu sırada İzmir ve bölgesinde kimi gelişmeler kaydedilmişti. Oradaki İngiliz temsilcisi James Morgan, 10 Ocak'ta Rumbold'a gönderdiği yazıda durumu şöyle anlatıyordu: "Bu kentte ve ilçesinde Venizeloscu veya Kral Konstantinoscu yoktur; hepsi de aynı amaç için çalışan, çok sayıda olan Rumlar vardır. Onların amacı İstanbul'u ele geçirmektir. Rumlar, yabancı kaynaklardan yardım ve ülkede herhangi bir kâr sağlamak için kendilerine Venizeloscu veya Konstantinoscu pozunu vermektedirler. Kendi çıkarlarına hangi ad uygun gelirse onu kullanıyorlar. Şimdiki durumda Venizeloscu olmak onların çıkarları yararınadır, ancak Kral Konstantinos'un ülkeye dönmesinin Müttefikleri kendilerine karşı soğutması olasılığından kaygılanıyorlar ve bunun sonucu olarak Yunan ordusu İzmir'den çekilebilir ve bu da Türklerin Rumları katline neden olabilir. '*Megali Idea*'nın gerçekleşmesini ve İstanbul'un ele geçirilmesini erteleyebilirler.

Öte yandan Konstantinos, Yunan ordusunu Küçük Asya'da üslendirmeyi sürdürüyor ve İstanbul'u ele geçirirse, Venizelosculuğa gerek kalmayacaktır... Hiç kuşkusuz, kentlerde yaşayanlar, Konstantinosculuğun kendilerine Müttefiklerin düşmanlığını sağlama-sından ve İzmir'in Türklere verilmesine neden olmasından kaygılanarak Venizelosculuğu yeğ tutuyorlar... Bu ilçedeki askerlerle Rum halkının, savaşın Küçük Asya içerilerine kadar yayılmasından ve İstanbul'un Yunanistanca ele geçirilmesinden yana olduk-larına kuşku yoktur. Onların görüşünce İstanbul muhtemelen yakında kendilerine verilecektir. Avrupa'da, Bolşevik tehlikesinden ve Mustafa Kemal'in buyruğundaki güçlerden sık sık söz edilmekle birlikte, gerçek şudur: 100.000'den çok askerleri olan Yunanistan Küçük Asya'yı işgal edebilir. Yunanlılar ilerleme kararı alırlarsa onların yarın İran'ın hudutlarına kadar gitmemeleri için bir neden yoktur...

Sonuç: Yunanlıların buradaki varlığından tüm yabancı toplum-lar memnun olmamakla birlikte, onların işgal etmiş oldukları böl-

gelerde düzeni korumuş oldukları gerçektir(!). Bu bölgenin çeşitli yerlerine seyahat daha salimdir ve kentlerde yeterince polis vardır. Ancak ticaret büyük ölçüde zarar görmüştür, çünkü şu anda İzmir’le Yunan işgali dışındaki bölgeler arasında pek az veya hiç ticaret yoktur... İzmir pazarında da durgunluk vardır.”

Bu bilgi İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na iletilince, bakanlık yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote Smith şu yorumu yapmıştı: “Yunanlıların Türkiye’deki durumuyla ilgili oldukça ilginç bir yazı. Helenizmin büyümesine kapılmamış olan Mr. Morgan, muhasım bir eleştirici değildir ve onun varmış olduğu sonuca göre, Yunanlılar şimdiye kadar iyi gitmişlerdir. Onun iddiasında ısrar ettiğine göre, Kemalist gücü bir hayaldir ve Yunanlılara özgürce davranma yetkisi verilir ve onlara maddi ve askeri yardım yapılırsa, tüm Küçük Asya’yı işgal edebilirler...” D. G. Osborne adlı yetkili şu yorumu yapmıştı: “...Mr. Morgan’a göre İstanbul muhtemelen pek yakında Yunanlıların olacaktır. Yunanistan İzmir’i bırakarak İstanbul’a giderse, bu, tomografik ve ekonomik açılardan daha tatmin edici bir çözüm olacaktır. Bu olursa, Boğazlar daha salim olacaktır, çünkü bunların bir yakasında Yunanlılar, öteki yakasında da Türkler olacak ve İzmir’deki refah sürecektir. Ancak bu gibi bir düzenlemede Bulgaristan’la Rusya da hesaba katılmalıdır.” Curzon da şunu not etmişti: “Bu rapor beni hiç etkilememiştir.”⁽⁶⁾

Bu sırada İstanbul’daki durum da kötüleşmeye başlamıştı. Türkiye’deki İngiliz askeri güçleri Başkomutanı General Charles Harington, 13 Ocak’ta İngiltere Savaş Bakanlığı’na şu gizli telgrafi göndermişti: “İstanbul’daki durumun kaygılandırıcı olduğunu yüksek komiserliğin yetkililerine bildirmiş bulunuyorum... Burada, 3 generalin emri altında olan Venizelos örgütü olaylar çıkarmaya çalışıyor... Alınmış olan tüm önlemlere karşın, bu başkentte birçok silah ve tabancalar vardır... Buradaki düzenin sürmesinden sorumlu olan benim; ancak emrim altındaki İngiliz güçleri sadece bir İngiliz ve bir Hintli taburundan oluşur; dolayısıyla, nazik olan duruma yeni güçlükler eklenmemesini dilemek zorundayım...”⁽⁷⁾

Türk-Rus İlişkileri

1921 yılı Ocak ayının ortalarında, İngiliz istihbarat servisi ve İstanbul'daki İngiliz Askeri Karargâhı mensupları, Mustafa Kemal'in, İngiltere'ye gizli sondaj yaparken, kendi durumunu Müttefik devletlere ve Osmanlı yönetimine kabul ettirmek için Rus tehditlerini özür olarak kullanacağını gösteren belirtiler olduğuna; aynı zamanda, İzzet Paşa'ya düşmanca davranarak ve kendi askeri gücünü abartarak, görünüşte Sovyetlere blöf yapmaya çalıştığına inanıyorlardı. Kısa bir süre önce, 1920 yılı Aralık ayında, Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani, tam yetkiye sahip olarak ve 12 kişilik bir personel kadrosuyla birlikte Ankara'ya ulaşmış; 125.000 Rublelik altın parayı birlikte getirip Ankara yönetimine teslim etmişti. Erzurum halkı Mdivani'ye karşı düşmanca davranmış; onun trenden inmesine engel olmaya çalışmış; ona küfürler savurmuş; Bolşeviklerle bir ittifak imzalanmasına karşı gösteri yapmış; ama jandarma müdahale ederek duruma egemen olmuştu. Bolşeviklerin Azerbaycan'daki aşırılıkları, bu gösterilere neden olmuştu.⁽⁸⁾

Bu sırada, İstanbul'daki Venizeloscu gazeteler, kralcılar aleyhinde bir kampanya başlatmışlardı ve oradaki Yunan yüksek komiseri (Venizeloscu) M. Kanellopulos'un istifasını Yunan yönetimi kabullenirse, İstanbul'daki Rum toplumu onun halefini tanımayı reddedecek ve kendi kendilerini yönetecekleri uyarısında bulunmuştu. Yunan yönetimi onlara karşı ılımlı davranıyordu ve Rum Patrikhanesine verilen ama bir süre önce kesilmiş olan tahsisatı yine ödemeye başlamıştı. Öte yandan, savaş bölgesindeki harekât sürüyordu. Yunan askeri güçleri Bozhüyük yakınlarında güçlü bir direnişle karşılaştıktan sonra Karaağaç-Şaraphane-Kovalıca hattına ulaşmış; ama Eskişehir'e doğru ilerlememişti. Onlara 11 Ocak'ta bu bölgelerden geri çekilme emri verilmişti. Yine bu sırada 3.000 kadar Rum ve Ermeni, Türk ulusalcıların bölgesinden Yunan bölgesine kaçmışlardı. Yunan ilerlemesinin sonuçlarının bazıları Yunan savına hiç de yardımcı olmamış-

tı. Yunan ordusunun başındaki yeni komutanlar korkaktı ve ulusalcılara ağır bir darbe indirmek fırsatından yararlanmamışlardı. Bu sırada Yunan askerleri bu komutanlara güvenmemeye başlamışlardı. Çarpışmalar sırasında yaşamalarını yitirmiş olan subayların kimileri Venizeloscu idi ve 300 kadar Venizeloscunun yaşamalarını yitirmiş olmaları Rum toplumu arasında yeni Yunan yönetimine karşı düşmanlık yaratmıştı.⁽⁹⁾

Bursa'daki İngiliz irtibat subayı Binbaşı M. R. Strover'in 16 Ocak'ta, İngiliz Karadeniz Ordusu Genel Karargâhı'na bildirdiğine göre, o sıradaki askeri gelişmeler nedeniyle Venizeloscularla Konstantinoscular arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmişti. Venizeloscular, Konstantinoscu komutanlarına daha az güveniyorlardı. Çarpışmalar sırasında öldürülmüş olan 10 subay, Rumların "Ulusal Savunma Örgütü"ne mensuptu. 200 kadar kayıp vermiş olan Venizeloscular arasında kızgınlık vardı. 6-15 Ocak arasındaki Bursa harekâtı sırasında her iki yan da çok sayıda asker yitirmişti. Tüm bu harekât sırasında General Papulas Bursa'da idi. İngiliz kaynaklarına göre, Bozhüyük'teki Yunan operasyonuna önderlik etmiş olan Albay Karakolos görevinde epey korkaklık göstermişti.⁽¹⁰⁾

Bu gelişmeler sırasında, İngiliz Albayı Repington, 19 Ocak'ta Yunanistan prensi Nikolas'la ve 20 Ocak'ta bizzat Kral Konstantinos'la uzun süren görüşmeler yapmıştı. Prens Nikolas, İngiltere onaylarsa, Mustafa Kemal'le hemen görüşmekten memnun olacağını bildirmiş, ama bu görüşmenin hangi koşullara göre yapılabileceğini söylememişti. Albay Repington bu konuyla ilgili olarak Konstantinos'a söz edince, kral pek bir şey söylememişti, ama anlaşılan bunu desteklemiyordu. Kralın söylediğine göre, mali yardım yapılmazsa Yunan askerleri Küçük Asya'da bir ay veya altı hafta daha kalabileceklerdi. Kendisi, Fransa ile İtalya'nın Yunanlıların İzmir'den çıkarılmalarını istediklerinden bilgi sahibi olduğunu ima etmişti, ancak bunu kabul edip etmediği konusunda bir şey söylememiş; mutat iddialarını öne sürerek, Yunanistan'ın güçlü devletlerin ve özellikle İngiltere'nin buyruklarına göre davranmak istediğini belirtmişti.⁽¹¹⁾

Londra Konferansı'ndan Önceki Gelişmeler

1921 yılı Ocak ayında, Kemalistlerin gerek Doğu gerekse Batı görüşünce saygınlıkları artmış bulunuyordu. Damat Ferid'le Venizelos'un yönetimden düşmeleri; Anadolu'ya gönderilmiş olan Ahmet İzzet Paşa heyetinin başarısızlığa uğramış olması; Türklerle Rusların yine birbirlerine yaklaşılmaya başlamaları; Kemalistlerin Ermenileri yenilgiye uğratmış olmaları; Kilikya'da Fransızlara karşı büyük askeri başarılar sağlamış olmaları ve 10 Ocak 1921 günü Albay İsmet'in komutasındaki ulusalçı güçlerin I. İnönü Savaşı'nda Yunan ordusuna büyük bir darbe indirmiş olmaları; Müttefik devletleri, özellikle İngiltere'yi, Sevr Antlaşması ve Türk ulusal akımıyla ilgili politikasını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 20 Ocak'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, Mustafa Kemal'in o tarihten sonra "bir haydut elebaşısı" olarak nitelendirilemeyeceğini; Anadolu'nun yabancı işgalinde olmayan tüm bölgelerinin Ankara yönetiminin "pençesinde" olduğunu ve bu yönetimin, tüm yürütme yetkilerini bir bakıma yeterli olarak uyguladığını; yakın bir gelecekte parasızlıktan çökmesinin beklenemeyeceğini; halkın çoğunluğunun ses çıkarmadan onun yetkisini tanıdığını; Müslüman unsurların çoğunun, ulusal akımı, Türkiye'nin en iyi çıkarlarıyla müttefik görerek bunu tüm güçleriyle desteklediklerini bildirmiş; ulusal akımın "coşkun önderlerinin" kendi yeteneklerine güvendiklerini; İtalya'dan başka öteki Müttefik devletlere, özellikle İngiltere'ye karşı oldukça düşmanca davrandıklarını eklemişti. Rumbold'a göre, Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılacaksa, Müttefikler, Yunanistan'a karşı duydukları küskünlüğü özür olarak kullanarak, ülkeler konusunda yeni bir anlaşma yapmalı ve İstanbul'dan başlayarak tüm ülkeye yayılacak biçimde, padişahın çevresinde yeni bir güç kurmalıydılar.⁽¹²⁾

Öte yandan, İngiliz Kabinesi 20 Ocak'ta Doğu sorununu görüşmüş ve Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılması amacıyla, başbakana ve dışişleri bakanına, Paris'te görüşmelerde bulunmak

yetkisini vermişti; ancak kabineye göre, Sevr Antlaşması'nın başlıca maddelerinde, özellikle Trakya, Çatalca sınırı ve Kutsal bölgelerin korunmasıyla ilgili maddelerde değişiklik yapılmamalı; Kral Konstantinos'un tanınmasına karşılık olarak İzmir, bir Türk valinin yönetiminde Cemiyet-i Akvam'ın denetimine verilmeli; tüm sorunu çözümlemek amacıyla İstanbul'da bir konferans düzenlenmeliydi.⁽¹³⁾ 16 Ocak 1921'de M. Leygues'un yerini almış olan yeni Fransız Başbakanı Aristide Briand, Paris Konferansının başkanı olarak, 22 Ocak'ta, İstanbul ve Atina'daki Fransız diplomatik temsilcilerine gönderdiği benzer telgraflarda, onlara, akredite edilmiş oldukları yönetimleri, Şubat 1921'de Londra'da toplanacak olan bir konferansa davet etmesini bildirmiş; konferansın, Sevr Antlaşması'nı esas tutarak, son olayların ışığında kaydedilmiş olan gerekli değişiklikleri yapmak amacıyla Doğu Sorunu'nu görüşeceğini; Türk yönetimine gönderilecek çağrıda, Mustafa Kemal'in ve ya Ankara yönetiminin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı muhahas heyetine katılması koşulunun öne sürülmesi, ama bu konuda Ankara'ya Müttefiklerin değil, İstanbul yönetiminin bilgi vermesi ve karşılık alması gerektiğine değinmişti.⁽¹⁴⁾

İstanbul'daki Müttefik yüksek komiserleri, Londra Konferansı'na ilişkin olarak, 26 Ocak'ta Sadrazam Tevfik Paşa'ya ortak bir çağrı gönderince,⁽¹⁵⁾ sadrazam bu çağrıyı kabullenmiş; Osmanlı heyetine katılmak üzere, tümüyle yetkili bir heyet göndermesi için ivedilikle Mustafa Kemal'e başvurmuştu.⁽¹⁶⁾ Ulusalıcıların Londra Konferansı'na ayrı olarak çağrılmamalarına canı sıkılan Mustafa Kemal'le Tevfik Paşa arasında sert bir yazışma ve telgraf görüşmesi başlamış; İngiliz istihbarat servisi, bunları yakından izlemiş; en önemli yazışmaların suretlerini ele geçirmişti.⁽¹⁷⁾ Bu sırada, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığında, Osmanlı heyetinden ayrı ve bağımsız bir heyet seçilmiş; resmen çağrılırsa konferansa katılmak koşuluyla ve vakit kazanmak için, Antalya yoluyla Roma'ya gitmiş; orada, resmen konferansa çağrıldıklarını İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'dan öğrendikten sonra Londra'ya hareket etmişti.⁽¹⁸⁾ Bu gelişmelerden ve

görüş alışverişinden sonra,⁽¹⁹⁾ 21 Şubat'ta Londra Konferansı oturumlarına başlamıştı.

Londra Konferansı oturumlarına başlamadan kısa bir süre önce, 27 Ocak'ta Venizelos'la bir görüşme yapan İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden ve aşırı Türk düşmanı Harold Nicolson, bu görüşmeyle ilgili tutanağında şöyle diyordu: "Venizelos, Sevr Antlaşması'nda köklü değişiklikler yapılması ihtimaline değinerek buna şaştığını söyledi. Ben (Nicolson) ona, İngiltere'nin Yunanistan'ı terk etmesi olasılığından kaygılanmamasını; bir konferans yapılması görüşünü Lord Curzon'un önermiş olduğunu ve bunun İngiliz görüşü açısından bir başarı olduğunu söyledim. Venizelos bunu işitince rahatladı. Bizim yapmış olduğumuz önerilerin Kemal'i sıkışık bir çıkmaza sokacağını öğrenince zevklendi. Venizelos'un inancına göre Kemal çılgınca bir davranışta bulunacak; ya konferansa gelmeyi reddedecek veya konferansa gelirse radikal önerilerde bulunacaktır. Bunun üzerine bizim (İngilizlerin), Sevr Antlaşması'nda köklü değişiklikler yapılmasının barışa giden bir uzlaşmaya varılmasını olanaksız kılacağına Fransızlarla İtalyanları inandırmamız mümkün olacaktır. Venizelos, konferans sırasında kendisinin, belli etmeden, Londra'ya gelip gelmemesini sordu; ama ona bu konuda hiçbir şey söylemedim. Ancak Başbakan (Lloyd George) onu Paris'e davet etmiş olduğu gibi, Londra'ya da çağırabilir, ama bu konuda Venizelos'a hiçbir imada bulunmadım."

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Philip Kerr de 27 Ocak'ta kaleme aldığı notta şöyle diyordu: "Venizelos'la Hotel Majestic'te görüştüm ve ona, bir gün önce yapılmış olan konferansta neler olduğunu ayrıntılarıyla anlattım. Venizelos, bu konferanstaki gelişmelerden hiç de memnun değildir, ancak Müttefiklerin karşılaşmakta oldukları güçlükleri anlıyor. Onun görüşünce, 'Müttefiklerin insanlığa yapmış oldukları en büyük hizmet, Türk İmparatorluğu'nu yıkmak olmuştur.' Habsburglar'ın ve Hohenzoller'in ortadan silinmiş olmaları büyük başarıları; ancak kendi görüşünce tarih, Türk İmparatorluğu'nun baştan atılmasını uygarlık açısından en büyük yarar olarak sayacaktır. Sevr Antlaşması'nı terk etmek, uygarlığın sa-

atini geri çekmek olacaktır. Mustafa Kemal, Yunanlılarla öteki uygar toplumları ortadan kaldırmak için sistemli bir kırım politikası izliyor. İzmir onun denetimine bırakılırsa, oradaki Rumları ve uygarlıklarını yok etmeye çalışacaktır. Müttefikler bunlara seyirci mi kalacaklardır? Venizelos Anadolu'daki Yunan barbarlıklarını kas-ten unutmuydu! Onun görüşünce, durumdaki en ümit verici esas, Mustafa Kemal'le yandaşlarının hareketleri idi; çünkü onlar, olanaksız ve aşırı taleplerde bulunarak Müttefiklerin görevini kolaylaştıracaklardı. Ne olursa olsun, Müttefikler, Kemal'in dostluğunu sağlamak için ona ne verebilirlerdi? Yerel Rumlar İzmir'i 'kurtarmak' için savaşıyorlardı. Müttefikler, Türklere, Boğazları yeniden ele geçirerek 1914'te yaptıklarını yinelemeleri için izin mi vereceklerdi?... Mustafa Kemal pek az bir kitleyi temsil ediyordu! Onun gerçek gücü, işsiz kalmış olan 15.000 kadar emekli Türk subaylarına dayanıyordu. Nüfusun geriye kalanı kesinlikle ilgisizdi..."⁽²⁰⁾

Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville de 28 Ocak'ta Lord Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: "Tüm Yunan basını, Yunanistan'la ilgili sorunların ertelenmiş olması ve Mustafa Kemal'in Londra Konferansına davet edilmiş olmasından dolayı üzüntülerini belirtmiştir. Yunan yönetimi haksızca iyimserlik gösterdiği ve buna dayanan basının her şeyin iyice gelişmekte olduğuna dair halkın iyimserliğine neden olmasından dolayı o yönetimi suçlu tutmuştur. Basın ayrıca, Mustafa Kemal'in de konferansa davet edilmiş olmasının, İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un 22 Aralık 1920'de Kemal hakkında söylemiş olduğu sözlere ters düştüğünü belirtmiştir."⁽²¹⁾ İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı da 29 Ocak'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, Mustafa Kemal'in öz geçmişinin ve karakterinin özetini vermiş; onunla ilgili olarak eski komutanı, okul ve kolej dostları, onu iyi bilen İstanbul'daki ulusalcı temsilci, eski Maliye Bakanı vb. tarafından verilmiş olan bilgilere dayanarak onu, silah arkadaşları arasında olağanüstü bir kişi olarak tanımlamıştı. Onunla ilgili rapor şöyle sona ermişti: "Kendisi (Mustafa Kemal), yurdunun ümitsiz mücadelesine önderlik edecek yeteneğe sahiptir."⁽²²⁾

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da 31 Ocak'ta Lord Curzon'a şu ilginç telgrafi göndermişti: "Mustafa Kemal, Londra'da yapılacak olan konferansa katılmaya davet edilmiş olmasından mutlu olmuştur ve hiç kuşkusuz, bu daveti ulusal akımın bir zaferi olarak nitelendirmektedir; ama ele avuca sığmaz olmuştur... Onun görüşünce, Türkiye'de tek yetkili yönetimin kendi yönetimi olduğu ve bu durumda, konferansa gönderilecek olan heyetin kendisi tarafından seçilmesi gerektiği pozunu veriyor. Ayrıca, onun görüşünce, kendisine İstanbul yönetimi vasıtasıyla değil, doğrudan doğruya davetiye gönderilmeliydi. Osmanlı yönetimi onu hizaya getirmeye çalışıyor. Kemal şimdi bir kavşak noktasına ulaşmıştır ve şuna karar vermelidir: Kendisine Müttefiklerce uzatılmış olan eli sıkamak veya kendisini Bolşeviklere bağlamak."⁽²³⁾

Talât ve Enver Paşalar da Sahneye Çıkıyor

Yine bu sıralarda İngiltere Savaş Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz Askeri Karargâhına 31 Ocak'ta şu gizli telgrafi göndermişti: "Talât Paşa bir öneride bulunmuştur. Onun söylediğine göre, barış antlaşmasında kimi değişiklikler yapılırsa, İttihat ve Terakki, yönetimi devralarak İngiliz çıkarları için çalışmaya hazırdır." Genel Karargâh, 11 Şubat'ta, 9850 sayılı gizli telgrafla buna şu yanıtı vermiştir: "Talât'ın etkisi hâlâ geniştir. Osmanlı Meclisi'ne dönebilir-se çoğunluğu sağlaması muhtemeldir. Dünya savaşı sırasında onun kişisel mali dürüstlüğü nedeniyle ona saygı gösterilmektedir. İttihat ve Terakki'nin geleneği hâlâ önemlidir... Enver'in etkisi azalmıştır. Onun ihaneti, dürüst olmayışı, zulmü, kendini beğenmişliği ve Almanlara boyun eğmiş olması onu yıkmıştır. İşitmiş olduğuma göre, onun Türkiye'ye dönmesini pek az sayıda fanatikler iyi karşılayacaktır; ancak Enver, Kemal'le asla işbirliği yapamaz. İttihatçı önderlerden pek azı şimdi Türkiye'de başarı sağlamak ümidindedir... Kemal'in Londra'ya davet edilmiş olması Talât'ı gölgede bırakacağı için, Talât, yukarıda değinilmiş olan öneride bulunmuştur." İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle karşılanan bu telgrafla ilgili

olarak yetkililerden D. G. Osborne 14 Şubat'ta şu yorumu yapmıştı: "Talât'la herhangi bir ilişki kurmayı istemiyoruz." Lord Curzon da şunu eklemişti: "(İtalya Dışişleri Bakanı) Kont Sforza onunla entrika çeviriyor."⁽²⁴⁾

Ahmet Muhtar'ın Uyarısı

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, 1 Şubat'ta Lord Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: İtalyan meslektaşım, bana, İngiliz, Fransız ve İtalyan yetkililerine gönderilmek amacıyla, Antalya'daki İtalyan yetkililerine verilmiş olan ve Ankara'dan gönderilmiş olan bir telgrafın İngilizce çevirisini göndermiştir. Bu belge, Savunma Bakanı sıfatını kullanan Ahmet Muhtar Bey tarafından gönderilmiştir ve içeriği şudur: "... Halkın dileklerine dayanan Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin kaderini tartışma yetkisine sahip tek bağımsız ve yasal otoritedir. Bu meclis, ulus adına yabancı güçlerle görüşmelerde bulunabilecek tek kuruluştur. İstanbul'da kurulmuş olan siyasi grupların hiçbir yasal yetkisi yoktur ve kendilerini ülkenin yönetimi olarak göstermeye hakları yoktur, çünkü bu denli bir iddia, halkların egemenlik haklarına büsbütün karşıttır. Dolayısıyla bu grup, ülkenin çıkarlarını yabancı güçlerle görüşemez... Güçlü devletler de Ankara'nın tek yasal yönetimin başkenti olduğuna inanıyorlar; ancak bunu tanımakta yavaş davranıyorlar, çünkü İstanbul'daki grubun kendi çıkarları için daha yararlı olacağını sanıyorlar. Ankara yönetimi, amacının, barış ve sükûnun yeniden kurulması olduğunu defalarca açıklamıştır; ancak şart olarak, halkın haklarının tanınması üzerinde durmuştur. Dolayısıyla, bu koşulları göz önünde tutarak görüşmelere katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Güçlü devletler Doğu Sorununu adalet ve hakkaniyet prensiplerine göre çözümlemeyi gerçekten istiyorlarsa, doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi yönetimine baş vurmalıdır. Bu konuda yapılacak herhangi bir daveti memnuniyetle kabul edeceğiz."

Ahmet Muhtar'ın bu uyarısı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nı al-

tüst etmişti. Bu bakanlık yetkililerinden W. S. Edmonds 2 Şubat'ta şu çıkmayı kaleme almıştı: "Mustafa Kemal'in küstahlığı bizi korkutmamalıdır. Ona boyun eğsek, kendimizi gayet hatalı bir duruma koyacağız. Kendisi, şantaj kullanarak Müttefiklerden ayrıcalıklar koparmaya çalışıyor; ancak, Türkiye'yi herhangi bir yükümlülüğe bağlayıcı anayasal gücü yoktur. Mustafa Kemal'le herhangi bir anlaşma yaparsak, Türkiye bunu reddedebilir. Öte yandan, Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya işbirliği yapmayı reddetmeyi sürdürürsek, Türklerin Bolşeviklerden ve Yunanlılardan korkmaları veya Kemal'in Anadolu'daki kendi iç durumu, onu, görüşmelere katılmaya zorlayacaktır... Mustafa Kemal'e verilecek tek uygun yanıt, ona önem vermemektir."

D. G. Osborne adlı yetkili bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Sir Horace Rumbold'un da söylemiş olduğu gibi, Mustafa Kemal yolun kavşağına (iki şıktan birini seçme) ulaşmıştır... Belki, gönülsüz bile olsa, kurtarılamaz şekilde Moskova'ya teslim olmuştur. Öte yandan, blöf yapabilir. Esasen, Müttefiklere blöf yaparak onları (Sevr) Antlaşması'nda değişiklik yapmaya inandırmıştır. Kendi görüşümce, Yunanlıları saldırıya geçmeye cesaretlendirmeliyiz ve Fransızlarla İtalyanlara, şu ortak notanın gönderilmesini önerebiliriz: 'Ulusalçı yönetimden almış olduğumuz bir mesajda, bu yönetimin, Türkiye'nin tek yasal temsilcisi olduğu; İstanbul yönetiminin yasal bir statüsü olmadığı ve ilgili devletlerin Ankara'ya doğrudan doğruya bir davetiye göndermeleri gerektiği bildirilmektedir. Güçlü devletler bunu yapmak amacıyla değildir, çünkü bu konferansın nedeni, İstanbul yönetimince imzalanmış olan Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmektir. İstanbul'a gönderilmiş olan çağrıda, Mustafa Kemal'in veya Ankara yönetiminin bir temsilcisinin de Osmanlı heyetine katılması koşulu konulmuştu. Bu koşul yerine getirilmezse, Müttefikler, bir Türk delegasyonunu kabul etmeyecek; ama antlaşmayı sadece Yunanistan temsilcileriyle görüşecektir ve bu durumda, Sevr'in 36. maddesine dayanarak, antlaşmanın yerine getirilmesiyle ilgili cezai hükümleri (yaptırımları) görüşmek zorunda kalacaktır.'" Bakanlık yetkililerinden Sir

Eyre Crowe şuna dikkati çekmişti: “Antlaşma imzalanmamış olduğu için bu son maddeyi uygulamak pratik değildir.” R. C. Lindsay de şunu eklemişti: “Sadece Yunanlılarla görüşüleceği öne sürülürse, Fransızlarla İtalyanlar duraksayacaklardır; oysa biz, her üç devletin de oybirliğiyle ve süratle harekete geçmelerini istiyoruz.”⁽²⁵⁾

Atina’daki İngiliz elçisi Lord Granville de, 1 Şubat’ta Lord Curzon’a şu gizli telgrafi göndermişti: “İngiliz Askeri Ataşesiyle görüşmüş olan Anadolu’daki Yunan ordusuna mensup Albay Pallis, ordunun er ve silah açılardan savaşa hazır olduğunu; Afyonkarahisar ve Eskişehir’e saldırabileceğini; bu iki kentten herhangi birinin işgali üzerine Mustafa Kemal’in askerlerinin ikiye bölüneceğini söylemiş; şunları eklemiştir: ‘Yunan ordusu Ankara’ya da saldırabilir ve başarılı olabilir. Ankara işgal edilince Kemalist akımı çökecektir. Bu sırada Anadolu’da 105.000 Yunan askeri vardır ve kendi görüşünce askerin morali yüksektir...’”⁽²⁶⁾

Bu sırada Türk ulusalcılar da hareketsiz kalmamış; Moskova ile olan ilişkilerini pekiştirme yoluna gitmişlerdi. Tiflis’teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes, 5 Şubat’ta Lord Curzon’a gönderdiği gizli telgrafta şunları anlatıyordu: “Ali Fuat Paşa bir gazeteciye şu demeci vermiştir: Rusya, Azerbaycan, (Sovyet) Ermenistan ve Ankara devletlerinin Moskova’da yapacakları konferansa katılmaya gidiyorum. Bu konferansta karşılıklı ilişkiler ve etki bölgeleri görüşülerek antlaşmalar yapılacaktır. Ermeni askeri ataşesi Dro, Moskova’ya sunduğu raporda, Gürcistan’ın hemen Sovyetleştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Onun başlıca amacı, Gürcistan’ın demiryollarına el koymak ve Gürcistan’la Türk ulusalcılar arasında bir antlaşma yapılmasını önlemektir. Lenin’in muhalefetine karşın, çoğunluk, Dro’nun raporunu destekliyor. Müttefikler, Moskova Konferansı Gürcistan sorununu görüşmeden önce, Türk ulusalcılarla bir anlaşmaya varırsa, Gürcistan kurtulacak ve Ankara konferanstan çekilecektir. Aksi durumda Gürcistan bölünecektir. Kendi kişisel görüşümce, Türkiye yeniden birleşir ve Ankara yönetimi tanınırsa, Müttefiklerle anlaşmaya varılmasını desteklerim. Aksi durumda, Bolşeviklerle daha sıkı ilişkiler kurmaya sevk edileceğiz...

Ankara'nın Müttefiklere karşı savaşması görüşüne itimat edilemez. Ankara, en iyi durumda, Ermenilere veya Yunanlılara karşı savaşabilir veya Rusya'ya karşı savunma savaşı verebilir. Askeri kaynaklarımız geniş kapsamlı değildir. İslam dünyasındaki saygınlığımız yüksektir, ama Bolşeviklerle olan ilişkilerimizden dolayı bu ilişkiler zarara uğruyor. Her Müslüman devleti bize şunu soruyor: 'Müslüman kadınlarının din ve ırzının kutsal olduğuna inanmayan bu denli haydutlarla nasıl işbirliği yapıyorsunuz?' Buna tatmin edici bir yanıt vermede çok güçlük çekiyoruz.'⁽²⁷⁾

Mustafa Kemal'in Demeci

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 7 Şubat'ta Lord Curzon'a gönderdiği yazıya bazı belgeler eklemiştir. Bu belgelerden biri de Mustafa Kemal'in *United Telegraph Press Agency* (Birleşik Telgraf-Basın Ajanlığı) temsilcisine vermiş olduğu şu demeçti: "İzmir, Anadolu'nun bir bölümüdür ve kesinlikle bir Türk bölgesidir... Türk ulusu, er geç (Yunanlıları) ülkeden çıkarmaktır. Bu arada, ülkenin hemen boşaltılması koşuluyla barış görüşmelerinde bulunmaya hazırdır. Yunan yönetimiyle doğrudan doğruya görüşmeyi istemiyoruz; ancak ABD'nin arabuluculuk yapmasını kabulleniriz. Trakya da İzmir gibidir ve Türkiye'nin kopmaz bir bölgesidir. Oradaki nüfusun çoğunluğu Türktür... İzmir ile Trakya hemen boşaltılmalıdır. Rum azınlığının hakları, azınlıkların korunmasıyla ilgili St. Germain Antlaşması'nda belirtilmiş olduğu gibi korunacaktır. Batı Trakya'nın kaderi (yazgısı) bir plebisitle saptanmalıdır. Siyasi, hukuki, ekonomik ve mali bağımsızlığı inkâr eden Sevr Antlaşması'nı kabullenmeyiz. Emelimiz, bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi güvence altına alacak bir antlaşma yapmaktır. Ermeni sorununa gelince; uluslara verilmiş olan kendi yazgılarını saptama prensibine dayanarak Ermenistan'la barış imzalamış bulunuyoruz. Ermenilere kırım yapıldığı iddiaları asılsızdır... Yansız bir komisyonun bu konuda soruşturma yapmasını kabul ederiz. İstanbul: daha önce de olduğu gibi, kayıtsız şartsız ve kısıtsız ola-

rak Türk egemenliğinde kalması koşuluna ek olarak, Boğazlardan özgürce geçiş karara bağlanabilir. Türk halkı ABD'yi iyiliksever, insani ve özgürlük hamisi olarak tanır. Ülkemizi düzene koymadaki gayretlerimizde Amerikan kaynaklarından yararlanmayı ümit ederiz. Gelecekteki politika: Tek isteğimiz, barış ve sükûnu yeniden kurmak ve halkımızın eğitim seviyesini yükseltmektir. Ulusumuz kendi haklarını ve görevlerini bilir ve özgürlük ve bağımsızlığına bağlıdır. Kendi bağımsızlığı ve özgürlüğü için savaşmakta olan ulusumuz, yasal haklarının değerlendirilmesini insanlığa bırakır.”⁽²⁸⁾

Bu sırada, Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a 11 Şubat'ta gönderdiği yazıya, İngiliz Askeri Ataşesi Albay E. S. Hoare Nairne'in, 8 Şubat'ta Atina'da, Yunan ordusunda Fransız misyonu başkanı olan General Gamat ve Yunan Genelkurmay Başkanı General Aleksandros Pallis'le yapmış olduğu söyleşiyle ilgili raporun bir suretini eklemişti. Bu raporda şunlar da belirtilmişti: “...General Gamat'ın görüşünce, Yunanlılar, Mustafa Kemal'i savaş sırasında yenilgiye uğratarak onu bir anlaşılmaya varmaya zorlamak konusunda karamsardır... Ona göre, Yunan ordusunda hoşnutsuzluk vardır. İzinli olan birçok asker izinleri bitince askere dönmüyorlar. Son 12 ay sırasında Yunan ordusundan 15.000 asker kaçmıştır. Ayrıca, orduda hastalık, daha çok grip başlamıştır. Yunan ordusunda mali, taşıt ve malzeme sağlama sorunları bir yana, Küçük Asya'daki Yunan ordusu Mustafa Kemal'i Yunanistan lehinde bir karar almaya zorlayacak güce sahip değildir.”

General Pallis'in anlattığına göre, askeri nedenlerden ve hava şartlarından dolayı Yunan ordusunun Küçük Asya'da harekâta geçmesinin ilkbahara ertelenmesi öne sürülmüştü; ancak Yunan yönetimi, siyasi nedenlerden dolayı Kemal'e karşı hemen harekâta geçilmesini istiyordu. Bu nedenle, ileri harekâta geçmek için tüm hazırlıklar yapılıyordu... Albay Pallis'in görüşünce, Yunan ordusu Kemal'i yenecek güce sahipti ve bu ordunun amacı, Kemal'i kesinlikle yenilgiye uğratarak güçsüz bir duruma getirmektir. Onun görüşünce Türk ordusu pek güçlü değildi. Mustafa Kemal malzeme nakli için hayvanlara sahip değildi ve bu sahada demiryoluna da-

yanıyordu; dolayısıyla, Yunanlılar Afyonkarahisar ve Eskişehir'i işgal ederlerse, ulusalcıların askerleri Ankara ve Konya'da iki gruba bölünecekti. Konya'daki Türk askerleri arasında memnuniyetsizlik vardı ve onlar Ankara'dan kesilirse dağılacak ve hatta Kemal'e karşı koyacaklardı. Bundan sonra Ankara'nın ele geçirilmesi kolay olacaktı ve bu da Mustafa Kemal'i başlıca depolarından yoksun bırakacak ve kendi askerlerini toplanamayacakları bir bölgeye sürecekti. Bu durumda İtalyanlar Türklere malzeme sağlamada güçlüklerle karşılaşacaklardı. Taşıt vasıtaları eksikliği nedeniyle Rusya da onlara yardımcı olamayacaktı. Bu durumda Kemal'in askerleri eriyip gidecekti...

Son olarak Pallis, Yunan ordusunun bu operasyonları başlatmaya hazır olduğunu belirtmişti. Onun görüşünce, Müttefikler Anadolu'daki Yunan bölgesini genişletirlerse, bu, onların yararına olacaktı. Ancak Pallis, Yunanistan'ın manevi, maddi ve özellikle mali desteğe gereksinimi olduğunu vurgulamıştı.⁽²⁹⁾

İzmir... İzmir...

Öte yandan, Türk ulusalcıların Londra'ya çağrılmış olmaları, Bolşevik Rusya üzerinde olumsuz tepki yapmış; Moskova'daki Afganistan elçisinin 8 Şubat'ta Afganistan Dışişleri Bakanı'na bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in Müttefiklerle bir anlaşma imzalaması olasılığından kaygılanan Sovyet Rusya önderleri, Bakû'ye askeri yığınak yapmaya başlamışlardı.⁽³⁰⁾ Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville, 14 Şubat'ta Lord Curzon'a şu ilginç yazıyı göndermişti:

"... Buradaki elçiliğimizin Askeri Ataşesi, Atina'daki Fransız askeri misyonunun ve Fransız irtibat subayının Küçük Asya'da yapmış oldukları teftiştten sonra hazırlamış oldukları raporun bir suretini ele geçirerek bana göndermiştir. Bu rapora göre, Küçük Asya'daki Yunan ordusu değerinin yarısını yitirmiştir. Askerler arasında moral epey azalmıştır. Subaylar kendi aralarında çekişiyor, erler ise Anadolu'da neden hâlâ silah altında tutulduklarını anlamıyor; yemeklerinden ve barındırılma usullerinden şızlanıyorlar,

çünkü kış olduğu için epey eziyet çekiyorlar. Birçok asker ordudan kaçarak çeteler kuruyor; Bandırma ve Mudanya arasındaki yollar da haydutluk yapıyorlar. Son operasyonlar sırasında, ulaşım hatlarının Türkler tarafından kesilmesi olasılığından kaygılanan subayların gece yarısı geri çekilme emri vermeleri üzerine Yunan askerleri panik içinde geri çekilmeye başlamış; askerler, bir süre önce Kemalistlerden ele geçirmiş oldukları malzemeleri ve birçokları da kendi dağarcıklarını geride bırakmışlardı. Ancak İngiliz Yarbayı Nairne'le Lord Granville, bu Fransız kaynaklı habere inanmamışlardı.⁽³¹⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri ve Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir John de Robeck, 28 Şubat'ta İngiltere Donanma Bakanlığı'na şu gizli telgrafi göndermişti:

“12 Şubat'ta İzmir'e ulaştım... Limanda pek az sayıda gemi vardı ve geçmişteki durumla kıyaslanırsa şimdiki durum gözden kaçmıyordu... Bana bildirilmiş olduğuna göre, birkaç gün önce askerlerle dolu 9 Yunan taşıt gemisi, herhalde Eskişehir'e ilerlemeye hazırlık olarak Bursa'daki Yunan askerlerini berkitmek amacıyla Marmara'nın güney sahiline hareket etmiştir... General Papulas beni ziyaret etmedi ve bundan hiç de üzülmedim çünkü onu nezaketle karşılamam güç olacaktı. Bu Yunan generali, 1916'da Atina İngiliz ve Fransız deniz güçlerince işgal edilirken denizcilere karşı ateş edilmesinde başlıca rolü oynamıştı. Ziyaretim sırasında İzmir'in güçlü adamı Stergiadis Atina'da idi. Yunan generali, derhal ilerlemeye hazır olduğunu Amiral Kelly'ye bildirmiştir. Binbaşı Johnston'dan öğrenmiş olduğuma göre, Yunanlılar İzmir ile Ankara arasında pek az direnişle karşılaşacaklarına inanıyorlar. Ankara'yı ne kadar işgalleri altında tutabilecekleri ve bu denli uzun hatları korumanın güç olup olmayacağı onlara sorulunca pek iyimser olmamışlardır; ancak şuna inanıyorum: Yunanlıların Eskişehir'le Afyonkarahisar'ı ele geçirmeleri üzerine Kemalist güçleri yıkılacaktır. Geçmişte, Paris'te Yunan Büyükelçisi olan Romanos'a, tüm yanların konferans masasında görüşmelerde bulundukları bu sıra-

da bir saldırı başlatmanın akıllıca bir davranış olup olmayacağı sorulunca şu yanıtı vermişti: 'Bu konferansı istemiş olan Yunanistan değildir; ayrıca, Yunanlılar herhangi bir konferansın yapılmasını istememişlerdir. Müttefiklerin, Sevr Antlaşması'nda bir virgül bile değiştirmeden ısrar etmelerini ümit ederim.' Şimdi anlaşıldığına göre, Londra'da bir karar alınıncaya kadar Yunan ilerlemesi olmayacaktır. Antlaşma tadil edilirse Yunanlılar bundan şikâyet edeceklerdir; ancak onların askeri bir harekâta bağlanmış oldukları ümi-de katılmıyorum; çünkü Yunan ordusunda değişiklikler yapılmış ve kralın gözdeleri yüksek makamlara getirilmişlerdir. Yunan ordusu ve donanmasının kendi varlıklarını sürdürmeleri bir mucizedir, çünkü bu güçlerin subayları Venizelos'cu oldukları için onların görevlerine son verilmektedir... Onurlarına yemek vermiş olduğum İzmir'deki İngiliz tüccarları, Yunanlılar İzmir'de kaldıkları sürece asla barış olmayacağı görüşündedirler; ancak Türklerin de, İzmir'den çıkarılmış olduklarına göre, eskiden olduğu gibi yine buraya (İzmir'e) dönmeleri uygunsuz olacaktır."⁽³²⁾

Öte yandan, Atina'dan İzmir'e dönmüş olan Yunan Genelkurmay Başkanı General Pallis, İzmir'de İngiliz irtibat subayına şu bilgiyi vermişti: Yunan yönetimi o sırada yapılmakta olan Londra Konferansı üzerinde kötü izlenim yaratmamak amacıyla, Mustafa Kemal'e karşı yapılması planlanmış olan operasyonları ertelemişti.

Ancak Londra Konferansı bu operasyonları onaylarsa ve operasyonlar Nisan ayında başlarsa, Yunanlılar şu planı uygulayacaklardı: Yunan askerleri aynı sırada Afyonkarahisar ve Eskişehir'e (belki Sakarya ırmağına kadar) ilerleyerek Anadolu demiryolunun doğusunda üslenecek; büyük bir güçle Ankara'ya akınlar yapacak; oradaki tüm askeri malzemeleri tahrip edecek ve geri dönerken Ankara-Eskişehir demiryolunu havaya uçuracaklardı.

Onlar ayrıca ve muhtemelen Konya'ya da baskınlar yapacaklardı; ancak Konya Kemalistlere kafa tutmaya başlamıştı. Böylece, Kemalist güçleri demiryolundan yoksun bırakılınca küçük gruplara bölünecek ve dağılacaktı. Bu operasyonlar olurken Karabekir'in askerlerinin yardıma gelmeleri güç olacaktı, çünkü onların uzun

bir mesafeden yaya olarak gelmeleri gerekecekti ve bu da çok vakit alacaktı.⁽³³⁾

Aynı tarihte (19 Şubat), İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir William Tyrrell'in bildirdiğine göre, Londra'da yayımlanan *Daily Telegraph* gazetesinin muhabiri, Yunan delegasyonu başkanı M. Kalogeropulos'la görüşmüş ve şu haberi yayımlamıştı: "Kalogeropulos, muhabire, Yunanlıların, Müttefiklerin gereksinimlerine göre Anadolu'da ilerlemeye hazır olduklarını bildirmiş; şunları eklemişti: Müttefikler, Yunanlıların saldırıya geçmelerini istiyorlarsa Yunanistan Müttefiklerden yardım istemeyecek, sadece, Yunanistan'ın özel olarak para borçlanmasına yardımcı olmalarını isteyecekti. Yunanistan İngiltere'nin dostluğunu yeniden sağlarsa, borsadan mali kaynaklar sağlayabilecekti. Öte yandan, Osmanlı delegasyonu başkanı Tevfik Paşa, muhabirle yaptığı söyleşi sırasında, 'Ankara'nın efendileri' olarak nitelendirdiği Ankara yönetimine karşı kızgınlığını yansıtmıştı. Ulusalıcıların Bolşevik olup olmadıklarına dair sorulan bir soruya, 'Ankara'daki Bolşeviklerin, Mustafa Kemal'le ortaklarını ne kadar muhtaç bir duruma düşürmüş olduklarını' vurgulamıştı."⁽³⁴⁾

Bu sırada İngiliz Kralı da politikaya karışarak, 21 Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı (Yunan dostu) Sir Eyre Crowe'e gönderdiği yazıda, Londra'daki Ankara heyetinin konferanstaki görüşmeler hakkında Ruslara bilgi iletmesini önlemek için gerekli önlemlerin alınması ümidini beyan etmişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, 26 Şubat'ta Posta Dairesi yetkilisine gönderdiği ivedi ve oldukça gizli yazıda, Bekir Sami'nin, konferanstaki görüşmeler hakkında Rusya'ya bilgi aktardığını öğrenmiş olduğunu bildirerek şu öneride bulunmuştu:

Bu denli yazışmaları önlemek için etkin önlemler alınmasının siyasi amaçlar için gerekli olduğunu; dolayısıyla, Lord Curzon, Moskova yönetiminin Londra'daki Türk heyetine göndereceği herhangi bir belgenin hedefe ulaştırılmadan önce Dışişleri Bakanlığı'na iletilmesini rica etmişti. Ancak Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. C. Lindsay'in görüşünce, Kemalist delegasyonu bu

denli belgeleri başka vasıtalarla Rusya'ya iletebileceği için bunu önlemek olanaksızdı.⁽³⁵⁾

Londra Konferansı

Öte yandan, Londra Konferansı'nın öngününde, Bekir Sami başkanlığındaki ulusalci heyetle Tefvik Paşa başkanlığındaki İstanbul heyeti, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakarak birleşmişlerdi. Savoy otelinde konaklamış olan her iki heyet, Sadrazam Tefvik Paşa'nın İngiliz yandaşlığına karşın,⁽³⁶⁾ o sırada göstermiş olduğu yurtseverlik duygusu sayesinde birleşmiş ve böylece, konferansta, Türk ikiliğinden yararlanmaya hazırlanan İngiliz-Yunan blokunu "böl ve yönet" politikasından yoksun bırakmıştı.⁽³⁷⁾ Londra Konferansı⁽³⁸⁾ 21 Şubat 1921'de başlamış ve başarı sağlama- dan 10 Mart'ta sona ermişti. Konferans sırasında, Türk heyetleri ile Ankara ve İstanbul yönetimleri arasında yapılan tel-yazışmalarının konuları İngiliz istihbaratınca öğrenilmiş; günü gününe İngiliz yetkililerine bildirilmişti.⁽³⁹⁾ aynı zamanda, Bekir Sami'nin Londra'da iken Fransız, İtalyan ve İngiliz baş murahhaslarıyla yapmış olduğu gizli görüşmeler ve imzalamış olduğu gizli anlaşmaların suretleri İngiliz istihbaratının eline geçmişti.⁽⁴⁰⁾ İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, bu antlaşmalarla ilgili olarak şu bilgiyi vermişti: "Aşağıdaki bilgi, Mustafa Kemal'in yakın bir dostu ve Ankara yönetiminin kıdemli bir yetkilisi olan bir kişiden, oldukça gizli olarak sağlanmıştır: Fransızlar ve İtalyanlarla imzalanmış olan anlaşmalar, *Misak-ı Milli*'ye uymadıkları için onaylanmamış; Bolşevik teveccühü ve yardımını yitirmekten kaçınılmıştır. Sovyet Rusya yönetimi, tasarlanan anlaşmalarla ilgili görüşmelerden hiç de memnun olmadığını açıkça belirtmiştir. Bizzat ulusalcılar, Bolşevik olmamakla birlikte, Ankara yönetiminin onlarla işbirliğini sürdürmesini yeğ tutmuşlardır..."⁽⁴¹⁾

Yine Londra Konferansı günlerinde, Büyük Millet Meclisi'nin 26 Şubat günkü gizli oturumunda, Mütteliklerin konferansta öne sürmüş oldukları öneriler görüşülmüştü. Bu öneriler, ülkelerle ilgi-

li hükümler bir yana, Sevr Antlaşması'nın öteki hükümlerinin kabulünü gerektirecekti. Milletvekillerinin çoğunluğu buna karşı söz almış, ama Mustafa Kemal söze karışarak, onları, konuyu ağırbaşlılıkla ve duygulara kapılmadan görüşmeye çağırmış; Müttefiklere kesinlikle olumsuz yanıt vermenin akıllıca bir davranış olmaya çağını; Türkiye'nin ekonomik ve mali bakımdan bağımsız olmasının gerektiğine Müttefikleri inandırmanın önemli olduğunu; Müttefikler bu konudaki kanıtları kabul eder veya etmezse, ulusalçıların, görüşlerinde bir değişiklik yapmayacaklarını; esasen ulusalçıların, eninde ve sonunda, kılıç gücüyle kazanabilecekleri toprakları koz olarak kullanan Müttefiklerin, ulusalçıları aldatamayacaklarını söylemişti. Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in bu görüşlerini oybirliğiyle onaylamıştı.⁽⁴²⁾

Bir süre önce, Londra Konferansı'na katılmış olan Bekir Sami'nin, Fransız Başbakanı Aristide Briand'la imzalamış olduğu gizli anlaşma, Sovyet Rusya'nın kuşkularını yeniden kamçılamış; Dışişleri Komiseri Çiçerin, "Sovyet Rusya Türkiye'yi ekonomik boyunduruktan kurtarmayı isterken, Türkiye'nin özellikle Kafkasların güneyinde, son zamanlarda ele geçirmiş olduğu bölgelerde Fransızlara ayrıcalık hakları vermesine" karşı çıkmıştı. Kemalistlerin buna verdikleri karşılık şu olmuştu: "Ruslar İngilizlerle görüştüklerine göre, Türkler de Fransızlarla görüşebilirler."⁽⁴³⁾ Bekir Sami'nin Ruslara verdiği güvenceye karşın, Londra Konferansı, Türk-Rus ilişkilerini o denli etkilemişti ki, Mustafa Kemal, Sovyet kuşkularını yatıştırmak amacıyla 6 Şubat'ta *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanan bir demecinde, "Sovyet Rusya ile olan dostluğun daima iyi niyetle sürdürüldüğünü" bildirmiş, "Londra Konferansı'na katılmaktan amacın, ulusal ilkelere göre, ulus ve ülkenin çıkarlarını sağlayarak dünya barışı ve düzeninin yeniden kurulmasına yardım etmek olduğunu; bunun, Türkiye'nin Rusya ile olan dostça ilişkilerini bozmasının kesinlikle söz konusu olmayacağını" beyan etmişti.⁽⁴⁴⁾

10 Haziran 1921 tarihli ve 258 sayılı İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Londra Konferansı'na katılan Kemalist hey-

ti üyelerinden Aydın milletvekili Yunus Nadi, Ankara heyetinin Londra Konferansı'nda yapmış olduğu görüşmelerle ilgili olarak 14 Mayıs'ta bir rapor kaleme alarak Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştu. Bu rapor, Bekir Sami ve Hüsrev Bey dışında tüm temsilcilerce imzalanmıştı. Rapor özetle şöyleydi: "Londra Konferansı, Yunanlılara nefes alacak bir ara vermek ve Ankara ile doğrudan görüşmelerde bulunulmasını önermiş olan Fransızlarla İtalyanların görüşlerini benimsediklerini göstermek amacıyla İngilizlerin bir oyunundan başka bir şey değildi. Ankara heyeti Londra'ya ulaşınca, durumu tüm gerçeğiyle görmüştü. İzmir ve Trakya'ya soruşturma heyetleri gönderilmesini, Yunanlılar, İngilizlerin gizli kışkırtmasıyla kabul etmemişlerdi. Yine İngilizlerin parmağıyla, konferansın sonlarına doğru, ulusalcıların en az dileklerine hiç de yanaşmayan ve kimi toprak önerilerini kapsayan bazı öneriler öne sürülmüştü. Gerçekte İngilizler, Türk ulusalcılarını ezmek politikasından vazgeçmemişlerdir, çünkü ulusalcıları, İslam dünyasını egemenlikleri altına almada en büyük engel olarak görüyorlar. İngilizlerin Türk-Yunan çatışmasında yansız kaldıkları iddiaları gerçek değildir; çünkü İngilizler, Yunanlılara gizlice maddi, manevi ve mali yardımda bulunuyorlar. Savaşta zayıf çıkan Fransızlarla İtalyanlar ise İngilizlerin pençesindedirler. Her üç müttefik devletin amaçları, Türk ulusunun amaçlarına karşıttır. Müttefiklerle, özellikle İngilizlerle yeniden görüşmelere girişmek boşunadır, çünkü Yunanlılara, saldırılarında yardımcı oluyorlar. Ulus için tek politika birkaç sözcükte toplanabilir: ulus olarak bağımsızlığını ve varlığını sağlamak için Batılı devletlerle bir anlaşmaya varılabileceği düşüncesini bir yana bırakmalıdır, çünkü bu devletler, emperyalist amaçlarından vazgeçmemişlerdir. Ulus, Doğu'daki öteki uluslarla gücünü birleştirmelidir. Zayıf düşmüş ve alçalmış olan Batılı devletlerden kutsal ve töresel haklarımızı koparıp almak için her çabaya başvurulmalıdır."⁽⁴⁵⁾

Görüldüğü gibi, Londra Konferansı günlerinde, hatta daha önceleri, çeşitli entrikalar çevriliyordu. Bir örnek verelim: Cenevre'deki Yunan aktivistlerinden M. Dendranis, 25 Şubat'ta, o sı-

rada Londra'da bulunan Yunan Başbakanı Kalogeropoulos'a gönderdiği gizli telgrafta, ona şu bilgiyi vermişti: "Eski Türk rejimi altında yüksek makam işgal etmiş olan ve İsviçre'deki Kemalist ajanlarla temas halinde olan Türkiyeli Rum Anton Bey'in bana gizlice bildirmiş olduğuna göre, iki hafta önce Türk ulusalcılar, Yunan yönetimiyle şu esaslara göre doğrudan doğruya bir anlaşmaya varmaktan yana idiler. Esaslar: İstanbul'un özgür bir kent olarak ilan edilmesine karşılık olarak Yunanistan İzmir'den vazgeçmeli... Kemal'in görüşünce İstanbul daima Türkiye'nin zayıf noktası olmuştur ve olmayı sürdürecektir. İsviçre'deki Türkler de Türk-Yunan Anlaşması yapılmasıyla ilgili görüşü terk etmemişlerdir; dolayısıyla, konferans izin verirse, Londra'da Türk ve Yunan delegeleri bir anlaşmaya varabilirler."⁽⁴⁶⁾ Ancak bu denli öneriler bir hayal olmaktan öteye geçmemiştir.

Bu sırada, Londra Konferansı'nda, İzmir bölgesi ve Trakya'da nüfusla ilgili olarak araştırma yapması için bir komite atanması kararı alınmış, bu karar Atina'da bomba gibi patlamıştı. Tüm Yunan gazeteleri yönetime bu kararı kabul etmemeyi; savaşı sürdürmeyi önermiş (emretmiş); hangi partiye mensup olursa olsun, her Yunanlının "ulusal sav" yolunda kanını ve parasını kurban etmeye hazır olduğunu vurgulamıştı. Konferansın kararıyla ilgili olarak 27 Şubat'ta Atina'da gösteriler yapılmış; Müttefik elçiliklerine birçok protesto yazıları gönderilmişti.⁽⁴⁷⁾ Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville de Yunanlıları destekliyor ve İngiliz yönetimini kaygılandırmaya çalışıyordu. 28 Şubat'ta Londra'ya gönderdiği gizli telgrafta, konferansta alınmış olan referandum kararına karşı Yunanlıların ne yapabileceklerini şöyle anlatıyordu: "Kral Konstantinos istifa edebilir ve bu da iyilikten çok kötülüğe yol açabilir; anarşi ve ihtilale neden olabilir. Yunanistan bize kafa tutarsa ne yapabiliriz? Kendi kararımızı ona zorla kabul ettirebilir miyiz? Kemal de bize kafa tuttu ve biz, kararımızı zorla kabul ettirmek için Yunanistan'dan yardım dilemiştik; şimdi ise onu (Yunanistan'ı) terk ediyor gibi görünüyoruz. Ayrıca, dünya savaşında Türkiye tehlikeli bir düşmanımızdı; Yunanistan ise müttefikimiz idi; ger-

çi Konstantinos'la bazıları ve yönetimin kimi mensupları bize karşı dost değillerdi.”⁽⁴⁸⁾ Yine Granville, 1 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, bir gün önce oturum yapan Yunan parlamentosunun (*Vuli*) bir karar geçirerek Sevr Antlaşması'nda herhangi bir değişiklik yapılmasını kabullenmediğini açıklamış olduğunu bildirmişti.⁽⁴⁹⁾

Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart günkü oturumunda yaptığı konuşmada Londra Konferansı'ndaki gelişmelere de değinmiş ve şunları eklemişti: “Ankara yönetimi, şimdiye kadar yapılan özverilerle bağdaşabilecek biçimde, orada (Londra'da), barışçı ve ılımlı bir tutum izlemiştir; dolayısıyla, en az dilekleri konusunda kendi heyetine talimatlar vermiştir. Bekir Sami Bey'in Londra'dan göndermiş olduğu iki telgrafından anlaşıldığına göre, özellikle İngiliz yönetimi, düşmanlarımızla gizlice veya açıktan açığa düzen çeviriyor; dolayısıyla, dost devlet adamlarının ülkemize karşı olan iyi niyetleri başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Heyetimiz, olanak içinde, barışçı tutumunu sürdürecektir, ama bize karşı bir sonuç alınırsa, sorumluluk, bu denli bir sonuca neden olanlara ait olacaktır.” Bundan sonra, konferansta, işgal altındaki bölgelerdeki nüfusu saptamak amacıyla, bağımsız soruşturma komisyonları kurulmasına dair Kont Sforza tarafından öne sürülen ve kabul edilmiş olan öneriye değinerek şunları eklemişti: “Bu denli soruşturmanın sonucundan pek ümitli olmayan Yunanlılar bu öneriye karşı çıkmışlardır. Onların bu karşı çıkmaları, Yunanistan'ın, Türk bölgelerini zorla işgali altında tutmayı dileğini gösterir. Bu anda Büyük Millet Meclisi'nin ordusu, eskisine oranla daha güçlüdür... Kilikya ve Suriye sorunlarında Fransa ile yapılan görüşmeler sona erer ermez, o bölgelerdeki kahraman ve gönüllü iki tümenimiz özgür kalacaktır. Avrupa, yalnız Yunan tehdidini öne sürerek bizi korkutamaz; ancak Türk ulusunu barış yoluna götürmek kararını almış olduğumuzdan, olanak içinde uzlaşma yolunu yeğ tutmuş bulunuyoruz...”⁽⁵⁰⁾ Görüldüğü gibi, Londra Konferansı, Yunanlıların inadı ve İngilizlerin Türk düşmanlığı yüzünden başarısızlığa uğramıştı.

Londra Konferansı'ndan Sonraki Gelişmeler

Londra Konferansı'nın başarısızlığa uğramasından hemen sonra, Kemalistlerle Bolşevikler arasında yeniden görüşmelere başlanması için ortam hazırlanmış oluyordu. Her iki yan da büyükelçi değiş tokuşu yapmayı kabullenmişlerdi. 21 Kasım 1920'de Moskova'ya ulusalcı ilk Türk Büyükelçisi atanmış olan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy),⁽⁵¹⁾ Sovyet başkentine giderken, 28 Aralık'ta Kars'ta, Ankara'ya gitmekte olan ve beraberinde Kemalistlere "iyi haberler" götürmekte olan Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani ile görüşmüştü. Kars'ta Karabekir'le de görüşen Mdivani, Sovyetlerin, Kemalist Türkiye ile siyasi ve askeri bir antlaşma imzalamaya hazır olduklarını ve ulusalcıların koşullarını öğrenmek istediklerini bizzat Lenin'le Stalin'in kendisine bildirmiş olduklarını söylemiş; Rusların, Türkiye'nin doğu illerinden Ermenilere toprak verilmesini istediklerine değinilince, Mdivani, bu sorunun yanlış anlaşıldığını öne sürmüştü;⁽⁵²⁾ daha sonra Moskova'da havanın büsbütün değişmiş olduğunu ve bu kez Türk-Rus ilişkileriyle yalnız Sovyet Dışişleri Komiserliğinin değil, Türkiye'ye fazlasıyla önem verildiğinden, bizzat Joseph Stalin yoldaşın da yakından ilgileneceğine dair Karabekir'e ve Moskova'ya gitmekte olan Türk Büyükelçisine güvence vermişti.⁽⁵³⁾

Bu yeni gelişmeler üzerine, İktisat Bakamı Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) başkanlığında ve Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Azerbaycan'daki Kemalist temsilcisi Memduh Şevket ve askeri danışman Saffet Bey'den oluşan yeni bir Türk heyeti, 1920 yılının Aralık ayının ilk haftasında Moskova'ya hareket etmiş; Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat, yolda bu heyete katılmıştı. Türk heyeti 18 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşınca askeri törenle karşılanmış; ama akşama doğru Çiçerin ve yardımcısı (Ermeni asıllı) Lev Mihailovic Karahan'la yapılan ilk görüşme hiç de iyi başlamamıştı. Ermenilerin etkisi altında olan Çiçerin'le bir anlaşmaya varılamayacağını sezmiş olan Türk heyeti bu kez de 22/23 Şubat gecesi Stalin'le görüşmüştü. Stalin, Rusların Türklerle itti-

fak kuramayacaklarını, çünkü İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapacaklarını söylemiş ve Türklerle bir dostluk antlaşması yapılmasını önermişti. Anlaşılan Stalin, Çiçerin üzerindeki etki ve yetkisini kullanarak Türklerle 18 Mart'ta bir dostluk antlaşması imzalanmasına yardımcı olmuştu. Ancak bu tarih, İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgal edilmiş olduğu günün yıldönümü olan 16 Mart olarak değiştirilmişti. Bu antlaşma 7 Temmuz 1921'de BMM'nin onayına sunulmuş; doğulu kimi milletvekillerinin itirazlarına ve aleyhte oy kullanmalarına karşın, aleyhte 5 oya karşı 201 oyla onaylanmıştı.

5 Mart 1921 tarihli *Wireless News*, 3 Mart'ta Moskova kaynaklı bir haberi ele geçirmişti. Bu ilginç haber şöyleydi: "Birkaç gün önce, Moskova'da, Rusya yönetimi temsilcileriyle Türkiye'nin BMM temsilcileri arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu konferansın iki ülke arasında bir ittifak kurulmasına yol açması ümit edilir... (Rusya) ile yapılmakta olan bu antlaşmanın hayaleti, Avrupa'nın yöneticilerini Türkiye ile ilgili yeni bir oyun oynamaya sevk etmiştir. Bu oyundan amaç, Kemal Paşa'nın ihtilalci yönetimini Rusya'ya karşı kışkırtmaktır... Londra Konferansı'nın da başlıca hedefi ve amacı budur. Bu oyun akamete uğrayacaktır..."⁽⁵⁴⁾

Moskova Antlaşması her iki yana da çıkar sağlamıştı. Sovyet Rusya, İtilaf Devletlerine karşı yeni bir dost kazanmış; Kafkasya ve Doğu'daki İslam ülkelerinde kendi durumunu ve etkisini güçlendirerek, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Sovyetlere karşı isyan çıkması olasılığını ortadan kaldırmış; Sovyet ülkelerini korumak amacıyla Türkiye'nin Boğazlardaki durumunu güçlendirmek ve ileride bu ülkeyi Bolşevikleştirmek ümidi beslemeye başlamıştı. Öte yandan Kemalist Türkiye, Moskova Antlaşmasıyla büyük bir diplomatik zafer kazanmış; ulusal isteklerini belli bir aşamada gerçekleştirmiş; Doğu hudutlarını, geçici bile olsa, güvence altına almış; hukuken kendini kabul ettirerek uluslararası itibarını artırmış; Türk-Rus yakınlaşmasından çok kaygılanan İtilaf Devletlerine karşı büyük bir koz kazanmış; Sovyet Rusya'dan yardım sağlamış

Türkiye'nin, Rusya'nın Kafkaslardaki peykleriyle olan bazı anlaşmazlıklarını Moskova'nın yardımıyla bir çözüme bağlamak olanağını sağlamıştı.⁽⁵⁵⁾

Ermeni Entrikaları

Bir süreden beri Londra'da bulunan Ermeni entrikacı ve önderlerinden Aleksander Hatissiyan, 2 Mart sabahı, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'la görüşmüştü. Osborne, bu görüşmeyle ilgili tutanağında şunları belirtmişti: "Hatissiyan, bana, Kafkasya'daki durum ve Türk-Ermeni ilişkileri konusunda bilgi verdi. Gümrü'deki görüşmeler sırasında ve Gümrü Antlaşması imzalanmadan önce kendisi, ulusalcı General Kâzım Karabekir'le birçok görüşmeler yapmıştı. Karabekir ona içtenlikle konuşmuştu. Ankara'nın görüşü şudur: Müttefiklerle Rusya arasında bir anlaşmaya varılincaya kadar Türk ulusalcılar bir yanı öteki yana karşı oynatma politikası izleyecektir. Enver'i destekleyenlerin görüşünce, Türkler Bakû'yü ele geçirmelidir; ancak bu biçimde düşünenler azınlıktadır. Mustafa Kemal grubu ise, iki küçük ve zayıf devlet olan Gürcistan ve Ermenistan'la, iki güçlü Müslüman devleti olan Dağıstan ve Kuzey Kafkasya ile Azerbaycan arasında bir Kafkasya Federasyonu kurulmasından yanadır. Hatissiyan'ın iddiasına göre, Ermenistan'ı Rusya ile Türkiye arasında bölmek için gizli bir anlaşma olduğu gibi, Rusların Tiflis'i ve Türklerin de Batum'u ele geçirmeleri konusunda gizli bir anlaşma vardır. Bir süre önce Hatissiyan, Gürcistan yönetimini bu proje hakkında uyar-mıştı. Kendisi, yakında Batum'daki Müslümanların isyan edeceklerine ve Türkiye'nin Batum'u işgal edeceğine inanıyor. Bu sırada Londra'da bulunan Ermeni temsilcileri, yıkılmak üzere olan Sovyetlerin durumundan yararlanmak için, Türklerle Kafkasyalılar arasında Rusya'ya karşı bir anlaşma yapılması gerektiği görüşünde idiler. Bu nedenle Ermeniler Bekir Sami'yle hemen ilişki kurmak istiyorlardı; ancak Yüksek Konsey veya İngiliz yönetiminden öğüt almayı istiyorlardı. Hatissiyan'ın Osborne'a söylediğine göre,

Karabekir onlara (Gürcistan'a karşı Türk-Rus saldırısı sırasında) anlaşmazlık konusu olan iki ilçeyi (Borchalinsk ve Ahalkaliki) işgal etmeleri için fırsattan yararlanmalarını söylemiş; Türklerin onlara bırakmış oldukları bölge ve sözü edilen iki ilçe ile tatmin olarak, Kars, Gümrü ve Türkiye'nin doğu illerine göz dikmekten vazgeçmeleri öğüdünü vermişti. Ancak Hatissiyân'ın görüşünce, o sırada, Türkler daha iyi bir anlaşma yapabilirlerdi..." İngiliz yetkililerinden R. C. Lindsay, bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Boğos Nubar yarın benimle görüşmeye gelecek ve muhtemelen, bana, Ankara Türkiye'siyle bir anlaşma yapmak konusunda İngiliz yönetiminin görüşünün ne olduğunu soracaktır." Lord Curzon da şu notu kaydetmişti: "Hiç bir öneride bulunamam ve herhangi bir Ermeni'nin herhangi bir Ankara Türk'üyle görüşmesine hiçbir engel yoktur."⁽⁵⁶⁾ Bu ve buna benzer Ermeni entrikaları ileride de sürecektir.

Rum-Yunan Entrikaları

Bu sıralarda İstanbul'daki Rum Ortodoks Kilisesi Patrik vekili fanatik bir Venizeloscu olan Dorotheos Mammelis idi. Yunanistan'da Konstantinos tahtına dönünce, İstanbul'daki Venizeloscular, "Ulusal Savunma Komitesi" adı altında bir örgüt kurmuşlardı. Bu örgüt, Rum Siyasi Kulübü'nün eseri idi ve Patrikhane ile sıkı ilişki içinde idi. Örgütün başkanı, birçok Rum zenginleri ve gazetecileriyle ilişki kurmuş olan ve kendisi *Neologos* gazetesinin editörü olan Aleksandros Vutiras idi. Bu komitenin, Venizeloscu sabık subaylardan oluşan askeri bir bölümü vardı. Komite ayrıca 2 gizli istihbarat şubesi kurmuştu. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri M. Kanellopulos bu komite üzerinde yetiştirici bir rol oynamayı denemiş ve başarılı olmuştu; ancak bu girişimde bulunurken kötü ad yapmıştı; ama onun Venizelos'a olan bağlılığı sürmüştü. Bu komitenin amacı, Yunanistan'daki yeni rejime karşı bir ihtilal akımı başlatmaktı. Bu nedenle komitede bir Bizans cumhuriyeti kurulması konusunda bir proje tartışılmış ve kabul edilmişti. Ulusal

Savunma Komitesi'nin yeni üyelerinden biri de Yunan Ordusunun eski albaylarından M. Kondilis'ti. Onun savaş sahasındaki "cesareti ve başarıları!" nedeniyle askerler üzerinde büyük etkisi vardı. Kondilis, komitenin bir şubesinin İstanbul'da kurulmasını sağlamak için Venizeloscu partizanlar tarafından seçilmişti. 1921 yılı Ocak ayı başlarında Kondilis, Venizelos'la Fransa'nın Nice kentinde görüşmüştü. Venizelos, ona, izlenecek politika hakkında İngiltere Başbakanı David Lloyd George'la görüş birliğinde olduğunu söylemiş ve komitenin olaylar çıkarmasından ve saldırgan hareketlerde bulunmasından kaçınmasını öğütlemişti. Anlaşılan Kondilis bu tavsiyeye uymuştu. Söz konusu komite Kral Konstantinos aleyhinde propaganda yürütüyor; ileride seferber edilmek üzere kimi Rumları asker kaydediyordu.

İngiliz istihbarat servisi, yukarıdaki bilgileri Londra'ya iletince, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne 22 Mart'ta şu ilginç yorumu yapmıştı: "Bizans cumhuriyeti görüşüne pek güvenmiyorum. Tahminime göre, (Türk ulusalcılara karşı) Yunan saldırısı büsbütün başarılı olursa, Yunanlıların İstanbul ve Pontus üzerindeki hak iddialarıyla karşılaşacağız. Yunan basınının parolalarından biri de şudur: 'Yunanistan barış ister, ama Sevr'in getireceği barışı ister. Yeni bir savaşa zorlanırsa, barışı empoze etmek için tüm gücünü kullanacaktır, ama o zaman bu, Sevr Antlaşması'nın getireceği barış olmayacaktır.' Bu da Yunanlıların ihtirasını gösterir."⁽⁵⁷⁾

Bu sırada Yunanlılar, Doğu Trakya Müslümanlarına yapmakta oldukları zulmü doruğa çıkarmışlardı. Bu konuyla ilgili olarak İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 9 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği yazıya, Trakya Müslümanları adına söz söylemek yetkisine sahip olan 2 delegenin oradaki Müslüman halkının, daha çok Londra Konferansı'ndan sonra Yunan işgal güçleri tarafından zulme uğradıklarını belirten bir raporunun suretini de eklemişti. Yunan yönetimi altında önemli bir mevki sahibi olan İstanbullu bir Rum'un bildirdiğine göre, Edirne'deki Yunan Yüksek Komiseri M. Sahturis'in politikası Müslümanların duygu-

larını yatıştırmaya yönelikti... Öte yandan, Türklerin açıkça belirttiklerine göre, Yunanlılar, Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra, Londra Konferansı'nın amaçlamış olduğu gibi, soruşturma komisyonlarınca yapılması tasarlanan araştırmaları etkilemek için bölgenin Müslümanlarını tedhişe tabi tutmada ellerinden geleni yapmışlardı. Yakın bir akrabası son günlerde Edirne'den İstanbul'a gelmiş olan bir Türk ajanının 3 Mart'ta İngiliz temsilcisi Sir Harry Lamb'a bildirmiş olduğuna göre, Yunanlılar, Müslüman halktan beyannameler (mazbatalar) topluyorlardı. Bu beyannamelerde, Müslümanlar, yeni Yunan rejiminden memnun olduklarını ve bölgelerindeki Hıristiyanların çoğunlukta olduklarını beyan etmek zorunda kalmışlardı. Ancak daha yüksek sınıfa mensup olan kimi Türkler bunları imzalamaya karşı çıkmışlardı.⁽⁵⁸⁾

İzmir'deki İngiliz temsilcisi James Morgan, Lord Curzon'a 17 Mart'ta gönderdiği gizli telgrafta, Müslümanlara bu denli beyannameler imzalatırılmış olduğunu doğrulamış; şunları eklemiştir: "Şubat ayının sonlarına doğru... ülkenin iç bölgelerinde görev yapan Yunanlı yetkililere, Müslümanlara bu denli beyannameler imzalatmaları için emir gönderilmişti. Kimi Türkler bunları imzalamak için sarhoş edilmiş; kimi köylerde ilgili kişiler boş kâğıtlara kendi mühürlerini koymaya zorlanmış; ondan sonra bunlar bildirmiş gibi gösterilmiş veya köylüler, tütün yetiştirme izni almak için bu gibi beyannameleri imzalamaya zorlanmışlardı... Bu beyannameler kesinlikle gönüllü olarak imzalanmamıştır."⁽⁵⁹⁾

Öte yandan, Yunanistan'daki solcular, kendi ülkelerinin Türklerle uzun süreli bir savaşa tutuşacağını sezerek, sağcı Yunanlılara söz saldırısında bulunmaya başlamışlardı. Atina'da yayımlanan Sosyalist-Komünist partisinin organı *Rizospastis*, Yunanistan'ı yeni bir savaşa sürüklemeye çalışanlara karşı durmuş ve şu uyarıda bulunmuştu: "Dünya savaşı sırasında, Yunan halkının (Almanlara karşı) inatla yürütmüş olduğu direnişe karşın, kimi kişiler, Yunanistan'ı güç ve sahtekârlık kullanarak savaşa sürüklemiştir. Bu yeni krizden yararlanarak Yunanistan'ı yeni bir savaşa sürüklemeyi isteyen kişiler vardır. Onların amacı, ülkeler işgal ederek ken-

di makamlarını korumaktır. Onları açıkça şöyle uyarırız: ‘Yunan halkı, Yunanistan’ı yeni bir dünya savaşına sokmaya çalışanlara karşı silahla karşı koyacak ve komünistler, halkı, bu direnişe katılmaya çağırarak onları örgütleyeceklerdir.’”⁽⁶⁰⁾ Ancak bu uyarı pek az sayıda kişiyi etkilemişti. Bu sıralarda, Berlin’de başka bir kimlikle yaşam sürmekte olan Talât Paşa, 15 Mart 1921’de, Solomon Tepilirdin adlı bir Ermeni tarafından sokakta öldürülmüştü. Katil hemen tutuklanmış ve Türkler Ermenileri “kırıma tabi tuttukları için” bu cinayeti öç olarak kendisinin işlemiş olduğunu itiraf etmişti.⁽⁶¹⁾

Yine bu sırada, Atina’daki İngiliz elçisi Lord Granville adına W. H. C. Bentinck tarafından Curzon’a şu ilginç yazı gönderilmişti: “Londra Konferansı’nın Sevr Antlaşması’nda yapılmasını önermiş olduğu değişiklikler buradaki (Atina) basın tarafından iyi karşılanmamıştır. Basının görüşünce Türkiye daima Alman yanlısı olmuştur ve olmayı sürdürecektir. İleride Almanya yeniden güçlenmeye başlayınca Türkiye yine olaylar çıkararak düşmanlarından öç alacaktır. Yunanistan’ın düşmanı olan Mustafa Kemal’le barış imzalamış olan Fransa da eleştirilmektedir. Bu Fransız-Kemalist Antlaşması Kemal’e başka yerlerde savaşabilecek ek askerler sağlamakla kalmayacak; Fransa ona, Yunanistan’a ve kendi müttefiklerine karşı kullanmak üzere silah ve muhimmat da sağlayacaktır. Yunanistan, öne sürülmüş olan önerileri kabullenemez. Kalogeropulos ve Gunaris bu denli bir antlaşma ile Atina’ya dönemezler. Yunan basını, Yunanistan’a Türkiye’de verilmiş olan görevin yerine getirilmesinde direniyor. Venizeloscu *Embros* gazetesine göre, Venizelos tarafından Sevr’de kurulmuş olan bina yıkılmak tehlikesi içindedir. *Athine* gazetesine göre Yunanistan kendi gözleri önünde İstanbul’un rüyasının kaybolmakta olduğunu görüyor... Mustafa Kemal’le ivedilikle bir anlaşmaya varılması görüşü hiç bir kişiyi inandırmıyor. Hepsi de sayı, silah, disiplin vb. açılarından Yunan ordusunun üstün bir durumda olduğuna inanıyorlar; dolayısıyla, Yunanistan ilerlemeye başlamak için hazırlanmaktadır. Öte yandan Gunaris’in organı *Protevusa*, yayımladığı bir

makalede şunları belirtmiştir: “Londra Konferansı Yunan halkını Küçük Asya savaşı umacısından kurtaracaktır, çünkü bu umacının başlangıcı ve sonucu yoktur...” Genellikle Yunanistan’ın bu durumundan sorumlu olarak Venizelos görülüyordu.⁽⁶²⁾

Lloyd George-Kalogeropulos Görüşmesi

19 Mart sabahı İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Yunanistan heyeti başkanı Kalogeropulos ve üyeleriyle bir görüşme yapmış ve onlara şunları söylemişti: “Türk heyeti üyeleri Ankara’ya dönecekleri için konferansın yapmış olduğu önerilere 24 günden önce yanıt veremeyeceklerini; Lloyd George’un da onlara, bu süre sırasında gerekli herhangi bir askeri operasyonun yapılmayacağına dair yükümlülük altına giremeyeceğini bildirmiş olduğunu” söylemişti. Yunan heyeti önceden Lloyd George’a, Yunan yönetiminin kabullenebileceği asgari ve nihai koşulları gizlice iletmişti. Bu heyet mensuplarının görüşünce, Ankara bu koşulları kabullenmezse yeni bir durum ortaya çıkacak; daha çok kan dökülmesinden Türkler sorumlu olacaktı... Bir süre önce Kilikya’da Fransızlarla Kemalistler arasında bir anlaşma imzalanmış olmasından kaygılanan Yunan heyeti, bundan yararlanan Kemalist askerlerinin Yunan “bölgese” sevk edileceklerini ve orada toplanmaya başladıklarını; dolayısıyla bu askerler çoğalmadan önce Yunanistan’ın saldırıya geçmek kararını almış olduğunu; bu hareketin Kemalistleri boyun eğmeye zorlayacağını bildirmişti. Lloyd George, Müttefiklerin bu konuda Yunanistan’a güçlük çıkarmayacağını söylemiş ve şunları eklemiştir: “Hiçbir şey şansa bırakılmamalıdır, çünkü (Yunan) operasyonu başarısız olursa, Türkler dizginsiz kalacaklardır.” Lloyd George, operasyonun ne zaman başlayacağını sormuş; Yunan temsilcileri bunun bir haftaya kadar başlayacağını söylemişlerdi. Bu arada bu operasyon için Yunanlıların masraflarının ne olacağı konusu üzerinde durulmuştu. Lloyd George, Gunaris’ten, mali konularla ilgili bir memorandum hazırlamasını ve Lloyd George’un bunu Maliye Bakanlığı’na sunacağını söylemiş; son olarak da Yunan

delegasyonuna şunları belirtmişti: “Yunanistan’ın, İngiltere’nin kalbinin bir köşesinde yeri vardır ve eski şanlı günlerine kavuşması için ona yardımcı olmaya çalışacağım.”⁽⁶³⁾

Görüldüğü gibi Lloyd George, Yunanlıları el altından savaşta kışkırtıyordu; ancak bu kışkırtmalar açığa çıkınca, İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumluları bunu örtbas etmek veya yalanlamak zorunda kalmışlardı. Özellikle D. G. Osborne’nun 26 Mart tarihli şu yorumu oldukça ilginçtir: “İngiliz yönetimi bu Yunan saldırısını yüreklendirmemişse bile onu gerçekten cesaretlendirmiştir. Yunanlıların mali sorunları konusunda onlarla İngiltere Maliye Bakanlığı arasında yapılmış olan görüşme, Atina’da cesaretlendirme olarak görülmüştür. Lord Granville’in vurgulamış olduğu gibi, Yunan saldırısı başarılı olmazsa suç bize (İngilizlere) yükletilecektir... Bir kralı (Konstantinos’u) Atina dışında tutamazsak, bir sultanı İstanbul’da tutabileceğimiz oldukça kuşkuludur. Londra Konferansı’nda (Türk) ulusalcıların başarı sağlamış oldukları aşikârdır ve İstanbul’da tehlike duygusu ve hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Hiç olmazsa Ankara önderleri yurtsever maceraperestlerdir ve Londra’daki görüşmelerden sonra padişahı onlara karşı güç destekleyebiliriz. En çok yapabileceğimiz her iki yanı da birbirlerine yaklaştırmaktır ve bunu hemen yapmalıyız. Bu sırada istifa etmek tehdidinde bulunan padişahı bundan vazgeçmeye inandırmalıyız... Ancak ona, Yunanlıların Türklere karşı hazırlamakta oldukları saldırıyı finanse etmekte olduğumuzu söyleyemeyiz.”⁽⁶⁴⁾

Moskova Antlaşması

Bu sırada, 21 Mart 1921 tarihli *Wireless News* adlı yayında, Moskova kaynaklı şu haber bomba gibi patlamıştı: “Rusya ile Türkiye, 16 Mart’ta Moskova’da bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile her iki ülke arasında dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurulmuştur. Bu antlaşma, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin’le Tüm-Rusya Merkezi Yönetim Komitesi üyesi Korkmazof ve Tür-

kiye'yi temsilen Ulusal Ekonomi Halk Komiseri (Bakanı) Yusuf Kemal, Ulusal Eğitim Komiseri Rıza Nur ve Rusya'ya Büyükelçi atanmış olan Ali Fuat Paşa tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşma ile *Misak-ı Milli* kabul edilmiştir.”⁽⁶⁵⁾ Bu haber İngilizleri ve daha çok Yunanlıları hiç de memnun etmemiştir.

Yine 21 Mart'ta, Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı Rizo-Rangabe, Lord Curzon'a şu mektubu göndermişti: “İngiltere Başbakanının bilgisine sunulmak üzere ilişikteki memorandumu sayın Lord Curzon'a arz etmek için yönetimimden emir almış bulunuyorum. Buna dikkatinizi çeker ve İzmir'deki İngiliz generaline gerekli buyrukların verilmesini dilerim. İngiltere Başbakanının Yunan heyetine bildirmiş olduğuna göre, Müttefiklerle Türklere açıkça şunlar söylenmiştir: Yunan ordusuna kendi güvenliği ve ulusal çıkarları için özgürce hareket etme yetkisi verilmiştir... Küçük Asya'daki Yunan ordusunun Başkomutanı General Papulas'ın bildirdiğine göre, savaş sahasında Yunan ordusunun karşısında Türkler tarafından asker yığılarak berkitici güçler getirilmiş olduğu için, Yunan ordusunun ivedilikle harekâta geçmesi gerekmektedir. Bu ordunun 11. Tümeni, İzmir cephesini ve aynı zamanda Yunan ordusunun sol cenahını korumakla görevlendirilmiştir.”

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Robert Vansittart, 21 Mart 1921 tarihli tutanağında şunları belirtmişti: “Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı M. Rangabe, 21 Mart akşamı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na uğrayarak oradaki yetkililerden Robert Vansittart'la görüşmüş ve ona Atina'dan almış olduğu talimatları iletmiştir. Bu talimatlara göre, Yunanlıların İzmir'deki tümeni, Sakarya ırmağına (gerekirse ırmağın ötesine) kadar ilerlemek kararını almıştır.” Vansittart, ona, bu konunun İngiliz askeri yetkililerine iletilmesi gerektiğini söylemişti. Rangabe bunun oldukça ivedi olduğunu öne sürmüştü ve Savaş Bakanlığı'yla temas etmenin önemine değinmişti. Vansittart bundan kaygılanmış ve durumun İstanbul'da General Harington'un da bilgisine sunulması gerektiğini vurgulamıştı. Rangabe, bu operasyonun İstanbul'u hedef almadığını; sadece, Yunan tümeninin daha iyice savunabileceği bir bölgeye ka-

dar ilerlemesini gerektirdiğini söylemişti. Ancak Vansittart'ı çok ilgilendiren şu soru idi: "Yunanlılar nereye kadar ilerleyeceklerdir?" Rangabe'ye, bu konunun derhal ele alınacağını söylemişti. Anlaşılan, bu sırada Yunan Başkomutanı General Papulas'a yeni talimatlar gönderilmiş ve saldırının ertelenmesi gerektiği bildirilmişti. Buna karşın Vansittart, bu konuyu ivedilikle Savaş Bakanlığı'na duyurmanın önemi üzerinde durmuştu. Onun görüşünce, o sırada İngilizlerin buyruğu altında olan bu Yunan tümeni seferber edilirse, bunun arkasında İngilizlerin bulunmadığı konusunda Türkleri inandırmak olanaksız olacak ve onlar bunu bir İngiliz oyunu olarak görecektlerdi. En iyi çözüm, bu tümenin İngiliz Generali Harington'un buyruğu altında olmamasını sağlamaktı.

Bu konuyla ilgili olarak, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne 21 Mart'ta şu yorumu yapmıştı: "İzmit'teki (Yunan) tümeni başlıca Yunan ordusuyla temas edecek ve hareketlerini koordine edecekse, General Harington'un yetkisinden kaldırılarak Yunan Genelkurmayının emrine verilmelidir. Aksi durumda Türklerle düşmanca davranışlara tutuşmuş olacağız. Ayrıca, Fransızlarla İtalyanlar da (pek haklı olarak), Türklerin gerçek dostları oldukları iddiasında bulunacaklardır. Kendimizi güç bir durumdan kurtarmak için, bu öneriye karşı çıkmalıyız. Bu tümen harekâta geçerse onu durduramayız. Bu görüşler Savaş Bakanlığı'na aktarılamaz mı?" R.C.L. simgeli yetkili Osborne'la aynı görüşte olduğunu belirtmiş; Lord Curzon da şunları eklemişti: "Vansittart'ın tutanağına dayanarak Savaş Bakanlığı'yla bu konuda hemen temas kurmalıyız."⁽⁶⁶⁾

Bu sırada Londra'daki İtalyan Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Yunan yanlısı yetkililerinden Sir Eyre Crowe'le görüşerek, Atina'daki İtalyan elçisinden İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'ya gönderilmiş olan bir telgrafi okumuştur. Bu telgrafa göre, Yunanistan Dışişleri Bakan Vekili basına verdiği demeçte, Yunan ordusunun yeni askerler sağlamak ve askeri önlemler almak kararını vermiş olduğunu açıklamıştı. Yunan yönetimine Londra'dan gönderilmiş olan bir telgraftan anlaşıldığına göre, Yunanlıların ilerle-

mesini İngiltere yönetimi sempatiyle karşılayacaktı. Ancak bakanlık yetkilileri ve özellikle Yunan yanlısı Crowe bunu inkâr etmişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Lord Curzon şu yorumu yapmıştı: “Ele geçirilmiş olan kimi gizli mesajları hatırlayarak, Sir Eyre Crowe’un itirazına katılamayacağım.” Anlaşılan, Başbakan Lloyd George Yunanlıları bu savaşa girmeye özendirmişti. Yunanlılar da İngilizlerin (ve daha çok Lloyd George’un) kendilerini bu konuda kışkırtmış olduğunu söylüyorlardı. Ancak İngiliz yönetimi bunu yalanlamak zorunda kalmıştı.⁽⁶⁷⁾

Yunan Harekâtı Başlıyor

Bu sırada, İzmir’deki Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis’in oradaki İngiliz temsilcisi Sir Harry Lamb’a 23 Mart’ta bildirdiğine göre, Yunan harekâtı 23 Mart sabahı, Bursa’dan Eskişehir doğrultusunda ve Uşak’tan Afyonkarahisar istikametinde başlamıştı. Yunanlılar Kütahya’ya kadar gitmeyi ümit ediyorlardı. İstanbul’daki Yunan Yüksek Komiseri bu ilerleme konusunda iyimser olarak görünüyordu.⁽⁶⁸⁾ Yunan operasyonlarıyla ilgili planı İngilizler de biliyordu ve yetkililerden D. G. Osborne 28 Mart’ta şu notu kaydetmişti: “Şimdiye kadar sağlanmış olan bilgiye göre Türkler geri çekilme taktiği ve savaştan kaçınma usulleri kullanıyorlar.”⁽⁶⁹⁾

Yunan harekâtının başlamış olduğu gün olan 23 Mart’ta, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Padişah Vahideddin’le iki buçuk saat süren bir görüşme yapmış ve bu görüşmeyle ilgili raporunda şunları belirtmişti: “Bu görüşme sırasında (Andrew) Ryan bana eşlik etmiştir. Padişah, görüşme sırasında başka bir kişinin de hazır bulunmamasını yeğ tutmuştu. Kendisi, Mustafa Kemal’in Tevfik Paşa’ya 28 Ocak’ta göndermiş olduğu telgraflara değinmişti... Bu telgrafların, Ankara önderlerinin mentalitesini fotoğrafik biçimde yansıttığını; onların (ulusalcıların) tahtı tehlikeye koymaya ve yetkisini azaltmaya çalıştıklarını söylemiş ve şunları eklemişti: Anadolu’daki durum şöyledir: sayıları bir avuç dolusu kadar olan haydutlar büsbütün üstünlük

sağlamışlardır. Onların sayısı azdır; ancak tüm olarak kendi halkının boğazını sıkıyor; onların boyun eğmesinden, korkaklığından veya yoksulluğundan yarar (kâr) sağlıyorlar. Onların gücü, gelecekteki çıkarlarından kaygılanan 16.000 kadar subayın desteğine dayanır... Ankara önderlerinin, kan veya başka bir şey açısından ilişkileri olmayan bu ülkede herhangi bir gerçek çıkarları yoktur. Mustafa Kemal, hangi soydan geldiği bilinmeyen Makedonyalı bir ihtilalcidir. Onun kanı Bulgar, Grek veya Sırp kanı olabilir. Bir Sırp gibi görünüyor. Bekir Sami Çerkez'dir. Hepsi de birbirinin aynıdır. Arnavut, Çerkez veya başka bir soydandırılar, ama Türk değildirler. Onların arasında tek bir gerçek Türk yoktur. Buna karşın ben ve yönetimim onlara karşı güçsüzüz... Bu haydutlar, benim baş eğmemi istiyorlar. Dıştan yardım sağlamaya çalıştılar ve bu yardımı Bolşeviklerden alıyorlar. Bolşevikler şimdi Türk hududuna ulaşmışlardır. Ankara önderleri hâlâ onlarla entrikalar çeviriyorlar... Ben Mustafa Kemal'imi iyice bilirim... Londra'da önerilmiş olan antlaşmayı Anadolu'nun kabullenmesi ümidi yoktur. Oradaki önderler kendi akımlarını sürdürmeyi yeğ tutarlar." Bu görüşmeyle ilgili yazı Londra'ya ulaştıktan sonra, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne 1 Nisan'da şu yorumu yapmıştı: "Padişahın sarsılmış olan saygınlığı, onu, durumu ulusal açıdan değil, kişisel açıdan görmeye sevk ediyor. Hiç kuşkusuz, onun durumu oldukça güçtür; ancak ulusal akımı, ülkede hiçbir çıkarı olmayan ve Türk olmayan haydutların zulmü olarak tanımlamak saçmadır. Mustafa Kemal bir bakıma (İtalya kahramanı) Garibaldi gibi haydut ve yurtseverdir ve ona saygı göstermemek ve onu takdir etmemek güçtür."⁽⁷⁰⁾

İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı, İngiltere Donanma Bakanlığı'na gönderdiği ve 25 Mart - 3 Nisan dönemini kapsayan raporda şu bilgiyi vermişti: "Şimdi anlaşılmış olduğuna göre, Türkler, Eskişehir'in kuzeybatısında iyice çarpışmışlardır. Güneydeki Yunan ilerlemesi daha başarılı olmuştur. Yunanlılar, hiç savaşmadan Karahisar'ı ele geçirmişlerdir. Yunan karargâhının yayımlamış olduğu raporda bildirildiğine göre Kovalıca'da sert çar-

pışmalar olmuştur. Yunanlılar orada, süngülerle 12 kez saldırı olduğunu kaydetmişlerdir. Yunanlıların birçok kayıplar verdiklerine inanılmaktadır. Türk direnişi gittikçe artıyor; dolayısıyla Yunanlılar İzmir’de ek güçleri savaşa katmak için hazırlıyorlar.”⁽⁷¹⁾ Bu sırada, Venizeloscu olduğu için görevinden alınmış olan Yunan generali Konstantinos Nider, Fransız misyonu başkanıyla görüşürken, cep-hedeki Yunan askerlerinin moralinin çok yüksek olduğunu, çünkü onlara bunun son saldırı olduğunun söylenmiş olduğunu; ancak bu gerçekleşmezse, askerlerin moralinin çok sarsılacağını söylemişti.⁽⁷²⁾

Öte yandan Yunanlıların Trakya ve İzmir’deki kötülüklerinden bezmiş olan Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Bekir Sami, bu konuyla ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na tarihsiz bir mektup göndermişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda 1 Nisan’da alınmış olan bu mektupta, Bekir Sami, Yunan yetkililerinin Trakya ve İzmir’de baskı politikası uyguladıklarını öne sürerek şikâyetle bulunmuş; Müttefiklerin ilgili bölgelere soruşturma komisyonları göndermelerini dilemişti. Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, Londra’daki Yunan elçisi A. Rizo-Rangabe’ye 7 Nisan’da gönderdiği yazıda, Yunan canavarlıklarına değinmiş; Türk halkına zorla mazbatalar imzalatıldığını; Trakya’da 500 Müslümanın tutuklanmış olduğunu; onların mallarının yağmalandığını bildirmiş ve şunları eklemişti: “Genç Müslüman kadın ve kızları, Yunan askerlerinin canavarlıklarından kurtulmak için intihar ediyorlar; camiler kirletiliyor; Türk mahkûmlar açlığa terkediliyor ve köle gibi çalıştırılıyor ve birçok kayıplar veriyor.” Ancak bu kötülüklerle karşı Türkler de misilleme hareketlerinde bulunuyorlardı.⁽⁷³⁾

Yine bu sırada, Yunan askeri güçlerine eşlik eden İngiliz irtibat subayının 2 Nisan’da yetkililere bildirdiğine göre, kuzey cephesinde, Eskişehir dolaylarında büyük bir yenilgiye uğratılmış olan Yunan Kolordusu, Bursa’daki eski üssüne çekilmeye başlamıştı ve orada berkitici güçlerin gelmesini bekleyecekti. Bu kolordudaki askerlerin sayısı 13.000’den 8.000’e düşmüştü. Bu haber üze-

rine İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. S. Edmonds 6 Nisan'da şu yorumu kaleme almıştı: "Yunanlılar büyük bir yenilgiye uğratılmışlardır. Atina ümitli görünüyor, ancak Yunan askeri bu yenilgiyi hazmedemeyecektir. Türkler ise müstahkem hendeklerde savaşmakta ustadırlar. Yunanlıların durumu kesinlikle ciddidir. 11. Yunan Tümeninin İzmit'ten çekilmiş olması bizim İstanbul'daki durumumuzu sarsacaktır (daha az güvenilir yapacaktır)." D. G. Osborne adlı yetkili de şu yorumu yapmıştı: "Yunanlılar İzmit'e doğru geri çekiliyorlar. Malta'dan gelecek berkitici güçler yoktur. General Harington, kabinenin vermiş olduğu yetkiye dayanarak İzmit'i büsbütün boşaltabilir."⁽⁷⁴⁾

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold da, 5 Nisan'da Lord Curzon'a gönderdiği yazıda aynı bilgiyi vermiş ve şunları eklemişti: "... İstanbul'daki Yunan yetkililerinin söylediklerine göre berkitici güçler gelince Yunanlılar yine ilerlemeye başlayacaklardır... Dün Yunan Yüksek Komiseri Votsis'le görüştüm. Yunanlıların birçok kayıplar verdiklerini kabul etti. Onun anlattığına göre, İnönü'de bir alayın tüm subayları yaşamlarını yitirmişlerdir... Votsis'in iddiasına göre, Kemalistler Fransızlarla İtalyanlardan yardım almamış olsalardı harekât şimdi sona ermiş olacaktı. Yine onun iddiasına göre İtalya, Türk ulusal akımı önderlerine silah ve mermi sağlamıştır... Ancak Kemalistler de birçok kayıplar vermişlerdir."⁽⁷⁵⁾ İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı, İngiliz Denizcilik (Donanma) Bakanlığı'na 8 Nisan'da gönderdiği yazıda, *Orient News* gazetesine atfen, Türklerin Yunanlıları Bursa doğrultusunda kovaladıklarını ve 2 Nisan'da Bilecik ve Pazarcık hattına ulaştıklarını; Söğüt'ü de ele geçirdiklerini bildirmişti. Yunanlılar, geride birçok ganimetler bırakarak kaçmışlardır. Bunun üzerine İstanbul'daki Türkler coşmuş; her yana bayraklar asmış ve geceleyin minareleri ışıklandırmışlardı.⁽⁷⁶⁾

Bu Yunan yenilgisinden sonra İzmir'de Türkler tarafından gizlice dağıtılmış olan bir bildiride, Türk askeri güçlerinin kuzey cephesinde 7 gün süren çetin savaştan sonra büyük bir başarı sağladıkları bildirilmişti. Bu bildiriye göre, Yunan askerleri bozgun bir

halde geri çekilmiş ve Türk askerleri tarafından kovalanmışlardır. Türkler öteki cephelerde de, özellikle Sarayköy’de, 31 Mart ile 1 Nisan arasında Yunanlılarla geniş ölçüde ve yüz yüze çarpışmış ve orada da Yunanlılar epey kayıp vermişlerdi. İzmir’deki İngiliz temsilcisi Sir Harry Lamb’ın 4 Nisan’da Lord Curzon’a bildirdiğine göre, görünüşte gelişmeler Yunanlılar lehinde değildi.⁽⁷⁷⁾

İngiliz Donanmasına mensup kıdemli deniz subay, Akdeniz Güçleri Başkomutanına gönderdiği ve 4 ile 10 Nisan 1921 arasındaki dönemi kapsayan gizli raporda, “Kovalıca zaferi” başlığı altında şu bilgiyi iletmisti: “Türk ve Rum gazeteleri, zafer ve yenilgi konularında yazılar yayımlamada birbirleriyle yarış ediyorlar. İstanbul’da halk arasında büyük heyecan vardır. Kovalıca zaferi üzerine Türk semtlerine, camilere ve özel evlere bayraklar çekilmiş; bir gün sonra da Rumlar bir “Ayos günü” olduğu için Türkleri taklit etmişlerdi. Öte yandan, aralarında İzzet Paşa da olmak üzere, Türk (Osmanlı) Kabinesi mensupları padişahı ziyaret etmiş ve bu zafer nedeniyle onun elini öpmüşlerdi. Ancak onların bu hareketi padişahça iyi karşılanmamıştı, çünkü bu sırada kendisi Yunanlılardan çok Kemalistlerden korkuyor. Ayrıca, padişah batıl itikatlıdır ve Sultan Abdülhamid’in tahttan nasıl indirilmiş olduğunu hatırlamaktadır. Genellikle, aralarında kabine bakanları da olmak üzere (padişah hariç) Türk halkı, Kemalist yanlısı değilse bile ulusalcı olmuşlardır... Öte yandan, Şile’deki Yunan garnizonu çok kötüce davranmıştır ve tüm ilçede eşkıyalık yayılmıştır. Eşkıyalar birçok Türkleri vahşice öldürmüşlerdir. Yerel yetkililer bu eşkıyaların Rum (Yunan) olduklarını söylüyorlar.”⁽⁷⁸⁾

Bu sırada Hindistan’daki İngiliz Kral Naibi 5 Nisan’da Hindistan Bakanlığı’na şu ilginç ve oldukça ivedi telgrafı göndermişti: *Bombay Chronicle* adlı gazetede şu haber yayımlanmıştır: “Londra, 1 Nisan. İngiliz yönetiminin inkârına rağmen bu yönetim, Yunanistan’ın harekâta geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu yönetimin amacı Türkleri savunma vasıtalarından yoksun bırakmaktır. Yunanlıların, İngiltere’nin suç ortaklığı olmadan savaşa başlamak üzere olduklarına inanılmaz... İslamın Anadolu’da yıkılma-

sı için komplolar kurulmaktadır. Türkler, eşi görülmemiş kahramanlıkla bu saldırganlığa karşı koymaktadırlar. Tüm Doğu, güçsüz bir seyirci olarak kalırsa bundan zarar görecektir.” Bu yazı üzerine İngiliz yönetimi, Hindistan Müslümanları arasında kaynaşma çıkmasını önlemek için bu konuda bir yalanlama yayımlamak zorunda kalmıştı.⁽⁷⁹⁾

Öte yandan, Londra’daki İstanbul yönetimi diplomatik temsilcisi Reşit Paşa, 6 Nisan’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği notada, Yunanlıların Yalova ve Orhangazi’deki Türkleri katletmiş olduklarına dair haberler aldığını bildirmiş; Türkiye yönetiminin, bu bölgeye karma bir jandarma gücü ve karma bir soruşturma komisyonu gönderilmesini istemiş olduğunu eklemişti. Bu notayı almış olan İngiliz yetkililerinden R. C. Lindsay, daha sonra şu yorumu yapmıştı: “Reşit Paşa bana bu sabah bu notayı verdi. Türklerin Yalova’da katledilmelerini protesto etti ve oraya bir soruşturma komisyonu gönderilmesini diledi. Ona, Türklerin de Rumlara kırımlar yaptıklarına dair haberler almış olduğumuzu ve Bekir Sami’ye bu konuda bir mesaj gönderilmiş olduğunu söyledim.”⁽⁸⁰⁾

Kıbrıs Türkleri de Sahnede

Kıbrıs adasındaki İngiliz Yüksek Komiseri M. Stevenson, İngiltere’nin Sömürgeler Bakanlığı’na 10 Nisan’da Lefkoşa’dan gönderdiği yazıda, Yunan bağımsızlığının yıldönümü dolayısıyla Kıbrıs Rumlarının 6-7 Nisan’da yaptıkları gösteriler sırasında adanın başkenti Lefkoşa’da onlarla Kıbrıs Türkleri arasında olaylar çıktığını ve bunların güçlükle bastırılmış olduğunu bildirmiş; şunları eklemişti: “Şimdilik adada geçici sükûn kurulmuştur, ancak Rum pas-kalyası sırasında yeni olaylar patlak vermesi olasılığından kaygılanılmaktadır. Bu olursa, adada soylar (Türklerle Rumlar) arasında olaylar çıkması muhtemeldir... Bu sırada adada kaydedilmiş olan olaylara neden olan şu gelişmeler olmuştur: Rumlar, Yunan bayrakları taşıyarak sokaklarda geniş ölçüde gösteriler yapmışlardır. Bu Yunan bayraklarının, özellikle şimdiki durumda, her yanda teş-

hir edilmiş olmaları Türkleri kızdırmış; onlar da mukabil harekete geçmeye hazırlanmış, ancak İrfan Bey'in müdahalesiyle bundan güçlüklerle vazgeçirilmişlerdir.”⁽⁸¹⁾

Cephedeki Durum

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 7 Nisan'da Lord Curzon'a İstanbul'dan gönderdiği gizli telgrafta, cephedeki durumla ilgili olarak şunları bildirmişti: “Yunanlılar ciddi bir yenilgiye uğratılmış ve çok sayıda kayıplar vermişlerdir. Daha önceki hatlarına çekiliyorlar ve son haberlere göre Türkler onları kovalıyorlar. Yunanlılar, gerekli olan destek güçleri sağlayınca yine ilerlemeye başlayacaklardır. Buradaki askeri yetkililerin görüşünce, Yunan askerlerinin moralinin gittikçe kötüleşmesi nedeniyle bunun olanaklı olacağı sanılmıyor... Yunanlıların iyice savaşmaları ümit edilir; ancak onların sahile doğru geri çekilmeleri muhtemeldir. Bu olursa, İstanbul'la Türk ulusalcılar arasında asker bulunmayacaktır. Gerçi, Kemalistlerin ilk hedefi, Yunanlıları İzmir ve bölgesinden çıkarmaya çalışmaktır. Ulusalcılar İstanbul üzerine yürümeye karar verirlerse kritik bir durum ortaya çıkacaktır, çünkü onları kimin durdurabileceğini göremiyorum. Fransız meslektaşımın görüşünce duruma müdahale etmek vakti gelmiştir. Kendi görüşümce, Yunanlılar talihlerini bir kez daha denemeden hiçbir şey yapılamaz. Onlar kesinlikle yenilgiye uğratılırsa Kemalistler daha da inatçı olacak ve gayet güç bir durumla karşılaşacağız.”⁽⁸²⁾

Bu sıralarda Yunanlılar Afyonkarahisar'ı boşaltmışlardı. 1 ile 9 Nisan arasında İzmir'e 10.000'den çok Yunan askeri getirilmişti ve her gün 1.000 asker Uşak bölgesine gönderiliyordu. İzmir'e indirilen Yunan askerlerinin disiplini oldukça bozuktur. Bu bilgiyi 10 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na iletmış olan İzmir'deki İngiliz siyasi temsilcisi Sir Harry Lamb şunları anlatmıştı: “Onların (Yunanlıların) Müslümanlara karşı muameleleri çok kötü olmuştur. Onlar minarelere ateş etmiş, erkek, kadın ve çocukları sokaklarda rahatsız etmişlerdir. Yetkililer bu durumun ya-

ratmış olduğu tehlikeyi iyice biliyor ama askerlerini denetleyemiyorlar.” Bu haber İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na ulaşınca, yetkililerden W. S. Edmonds 13 Nisan’da şu çıkmayı kaleme almıştı: “Yunanlıların Afyonkarahisar’ı boşaltmış oldukları konusunda kuşku yoktur. İzmir’e yeni gelmiş olan askerlerin disiplinsizliği Anadolu’daki Rum halkına karşı düşmanlık duyguları yaratacaktır. İzmir’deki Yunan yetkilileri bu konuda hiçbir şey yapmıyor; dolayısıyla Yunan yönetimi bu konuda sert buyruklar vermelidir...”⁽⁸³⁾ Ayrıca, Yunanlılar Gelibolu ve Doğu Trakya’da da Müslümanlara kötülükler yapıyorlardı. Oralarda 700’den çok Müslüman, keyfi olarak tutuklanmış, dövülmüş ve aşağılık muamelelere tabi tutulmuştu.⁽⁸⁴⁾ Londra’da, İslam Birliği sekreteri M. H. Ispahani, 12 Nisan’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı’na gönderdiği yazıda, Anadolu’daki Müslüman halkın korkunç ıstırapları ve Trakya’daki Türk göçmenlerinin acıklı durumunu yansıtmıştı.⁽⁸⁵⁾

Rum Patrik Vekilinin Londra’da Ölümü

Bir süreden beri Londra’da Türkler aleyhinde propaganda yapmakta olan İstanbul’un Rum Ortodoks Kilisesi Patrik vekili Dorotheos Mammelis, orada iken can vermiş ve onun cesedi 9 Nisan’da *Centaur* adlı İngiliz savaş gemisiyle İstanbul’a getirilerek 11 Nisan’da, surlar dışında bulunan Balıklıdaki Rum mezarlığına gömülmüştü. Kısa bir süre önce onun cesedi Fener’deki Patrikhane Kilisesinde Rum halka teşhir edilmişti. Onun cenaze merasimine Rumbold’la kıdemli yetkilileri, General Harington ve Amiral Tyrwhitt de katılmış; ancak hiçbir Türk veya Katolik katılmamıştı. Cenaze töreni sırasında bir nutuk çeken Rum okulları başkanı Aleksandros Zatos, dini değil, siyasi bir konuşma yapmış ve bu da Müttefikleri ve temsilcilerini epey rahatsız etmişti. Bu bilgiyi 13 Nisan’da Lord Curzon’a ileten Rumbold şu yorumu yapmıştı: “(Patrik vekilinin cenaze merasimi, burada, (İstanbul’da) var olan anormal durumu ve Müttefiklerin bu konuda ne kadar güç bir durumda olduklarını gösterir. Yunanlılar, teknik açı-

dan Kemalistlere karşı bir savaş yürütüyorlar; ancak İstanbul'daki Türkler Yunanlılara karşı savaşı, ulusal direniş olarak nitelendirirler. İstanbul, Rum ve Türk faaliyetlerinin bir sahnesidir. Patrikhane, Rum siyasi propagandasının önderliğini yapıyor ve Helenizm'in değilse bile Bizans'ın sembolü pozunu veriyor... Dolayısıyla acayip olan şu sahneyle karşılaşyoruz: Türkiye'de Rum Ortodoks Kilisesinin önderi, General Papulas'a telgraflar ve Yunan yönetimine mesajlar gönderiyor ve Venizeloscu oldukları için ordudan çıkarılmış olan subayların eski görevlerine iade edilmelerini öneriyor..."⁽⁸⁶⁾ Andrew Ryan da 1951'de yayımlanan yapıtında, bu konuda şu yorumu yapmıştır: "Monsignor Dorotheos'u iyice tanıyordum. Kendisi yetenekli bir başpapaz idi; ancak politikaya bulaşmıştı; dolayısıyla ona, Helenizmin Türk sahnesinde, (Rum Ortodoks Kilisesi) gibi bir kuruluşu tahakkümü altına almamasını birkaç kez nasihat etmiştim."⁽⁸⁷⁾

Kürtlere de İş Düşüyor

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a 21 Nisan'da şu gizli yazıyı göndermişti: "Şu konuyu gizli olarak bilginize sunarım: sağlamış olduğum, tümüyle güvenilir bilgiye göre, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri, Kemalist güçlere baskı yapmak amacıyla, geçen ayın sonunda, Kürt ulusalcılarıyla kendi ülkesi arasında bir anlaşmaya yol açacak önlemler almayı düşünüyordu. Yunan meslektaşımızın, bu amaçla, Mustafa Paşa ve Hakkı Bey adlı iki Kürt önderle görüşmeler yaptığı ve Sivas'taki Rum Metropolitinin buna aracılık ettiği bildiriliyor."⁽⁸⁸⁾ Bu Kürt-Yunan-İngiliz düzenleri, Mayıs ayında da sürdürülmüş; Yunanlılar, kimi Kürtleri, Kemalistlere karşı olay çıkarmada kullanmaya çalışmışlardı.⁽⁸⁹⁾

Öte yandan, İstanbul'da gizli Rum Ulusal Savunma Örgütü (*Ethniki Amina*) adı altında bir gizli örgüt kurulmuştu. Bu örgütün amacı, Yunanistan'da yeni kurulmuş olan kralcı yönetime kar-

şı ayrılıkçı bir akım başlatmaktı. Onun gerçek amacı ise İzmir, Trakya, Ege Adaları ve Makedonya'yı kapsamak üzere, Venizeloscu Bizans Cumhuriyeti kurmaktı. Ancak Kral Konstantinos, Venizelos'un emperyalist politikasını devraldıktan sonra bu denli bir cumhuriyet kurulması gereği ortadan kalkmıştı. Bu sırada Yunanlıların Anadolu'daki başarısızlıkları nedeniyle, İstanbul'daki Venizeloscularla kralcılar birleşmiş ve Ulusal Savunma Akımı yeniden harekete geçmiş; Kemalistlere karşı savaşmak için İstanbul'da bir tümen kurmakla uğraşmaya başlamışlardı. Bu tümene Venizeloscu göçmen subaylar komuta edecekti. Bu örgütün önderleri İngiliz Generali Harington'dan yardım dilemiş, ama Harington buna izin vermemişti.⁽⁹⁰⁾

Bu sırada Kemalistler Bulgarlarla ilişki kurarak onları da kendileriyle birlikte Yunanistan'a karşı savaşmaya inandırmaya çalışıyor;⁽⁹¹⁾ Arnavutları Yunanistan'ın başına bela etmek için ellerinden geleni yapıyor; onlara gizli ajanlar göndererek Yunanistan'a karşı kışkırtıyorlardı.⁽⁹²⁾ İstanbul'da da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 4 Mayıs'ta Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, padişahın yetkisini desteklemek gibi çok beğendiği bir konuya değinmekten zevk alarak şöyle diyordu: "Ankara'daki radikal eğilimlilerin (Yunanistan'a karşı) zaferi nedeniyle Müttefikler, Kemalistlerle görüşmeye zorlanırsa, padişahın ve tek yasal yönetimin yetkisini destekler gibi görünmemiz kendi çıkarlarımız yararına olacaktır... İstanbul'la Ankara arasındaki ayrılığı sürdürmeli; bu yönetimler birleşirse, Ankara yönetimini ortadan kaldırarak, merkezi yönetimin padişahın önderliği altında sürdüğü görünümünü vermeliyiz... Yunanlıların, bizimle Kemalistler arasında üslenmiş olduğu ve onların uğrayacağı herhangi bir felaketin, Ankara önderleriyle uğraşırken kendi güçlüklerimizi artıracak gerçeğini gözden uzak tutmuyorum."⁽⁹³⁾ Rumbold'un amacı, İngiliz çıkarlarını sağlamak ve olanaklıysa padişahı tahtında tutmaktı. Esasen padişah ve küçük bir zümre dışında hiçbir Türk'ten hoşlanmıyordu.

Öte yandan Yunanlılar, yenilginin acısını gidermek için yakın bir gelecekte yapmayı tasarladıkları saldırı konusunda oldukça iyimser

idiler. Lord Riddell, 18 Mayıs'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. J. Vansittart'a gönderdiği özel mektuba, M. Forbes'un 7 Mayıs'ta İzmir'den göndermiş olduğu bir mektubun suretini de eklemişti. Forbes'e göre, Yunanlılar yakın bir gelecekte yapmayı tasarladıkları saldırı konusunda oldukça iyimserdiler. Forbes şunları eklemişti: "Onların bu savaşı kazanmaları için iyi bir fırsat vardır; ancak bunu sağlasalar bile, Küçük Asya'daki duruma hiç bir etkisi olmayacaktı. Onlar, İzmir'le hinterlandını denetimleri altında tuttukları sürece Anadolu'da barışın kurulması fırsatını göremiyorum. Yunanlıların bu savaşın masraflarını nasıl karşılayabileceklerini de göremiyorum; gerçi onlar bunu ödeyebileceklerini sanıyorlar; oysa Sevr Antlaşması gereğince işgal etmiş oldukları bölge oldukça fakirdir... Yunanlıların çok sayıdaki Müslüman halkı kendi hükümleri altında tutmalarının ne kadar olanaksız olduğunu da görüyorum. Bizler ve Rumlar için, Türklerin burasını diktatörce yönetmelerini görmek de hoş değildir. Türkler şimdi bizden ne kadar nefret ediyorlar ve ellerinden gelirse Türkiye'nin her yanında İngiliz ticaretini sekteye uğratmaya can atıyorlar... Yunanlılar büyük bir darbeye maruz kaldılar ve şimdi, yitirmiş oldukları toprakları geri almaya çalışıyorlar. Onlar, gemilere askerler doldurarak süratle buraya gönderiyorlar ve İzmir şimdi yüce bir savaşta bir üs haline gelmiştir. Yunan işgali altındaki kimi bölgelerde durumun tatmin edici olmadığını üzülerek söylerim. Bu durumun nasıl iyileşeceğini göremiyorum, çünkü Yunanlılar, Türkler gibi bir halka nasıl muamele edeceklerini bilmiyorlar. İngiltere'deki halkın Rumların gerçekte ne gibi insanlar olduklarını bildiklerini sanmıyorum. Politikacılarımızın da buradaki durumun ne olduğunu ve yeteneksiz Yunanlıların Türkler gibi bir halka nasıl muamele edileceğini bilmediklerine inanıyorum... Son günlerde Yunanistan'dan gelmiş olan askeri birlikler pek az disiplin görmüştür ve onlar, gördükleri her Türk'ü başıboş bir köpek gibi vurmaya görev sayarlar. Hiçbir Türk şimdi güvenlik içinde değildir; hatta Osmanlı Rumları bile Yunan askerleri tarafından tedhişe tabi tutulmaktadır. Korktuğum şudur: Türkler, önceden güçlü devletlerle yapılacak an-

laşma ve denetim olmadan geri dönerlerse, bu olayların yer almakta olduğu ilçelerdeki Hıristiyanlar için güvenlik olmayacaktır. Buna ‘olaylar’ diyorum, ancak bunlar Türk bölgelerinde Rumlara karşı yapılmış olsa buna ‘kırım’ adı verilir. Yunanlılar ne yaparlarsa yap-sınlar, onların bu ülkeyi yönetemeyeceklerine inanıyorum. Onlar, işgal altındaki Türkiye’nin Müslümanlarının herhangi bir kısmını denetim altında tutacak güçte değildirler. Küçük Asya’daki Yunan yönetiminde yansızlık ve adalet yoktur.”⁽⁹⁴⁾

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a 11 Mayıs’ta şu ilginç yazıyı göndermişti: “Görünüşte, Yunanlılar, Kürtlerin Doğu hududunda Kemalistlere karşı harekâta geçmeleri için onları kullanmayı tasarlıyorlar. Kemalistleri silah gücü kullanarak yıpratmakla ilgili her planda Kürtleri onlara karşı kışkırtmak vardır. Kimi Kürtler arasında da bu denli bir planı destekleyenler vardır...” Bu sırada İngilizler, kullanabilecekleri Kürtler konusu üzerinde duruyorlardı. Bu nedenle Rumbold, Kürt Mustafa Paşa’nın özgeçmişiyle ilgilenmiş; onun, Damat Ferid’in Mustafa Kemal’e karşı uygulamış olduğu politikanın baş destekleyicisi olduğunu; ancak Divan-ı Harp Başkanı iken ulusalcılara karşı sertçe davranmış olduğu için, Damat Ferid Kabinesi yönetimden düşünce tutuklanarak hapsedilmiş; ama İngiliz Yüksek Komiserliğinin müdahalesiyle bir süre sonra özgür bırakılmıştı. Onunla ilgili olarak Rumbold şu yorumu yapmıştı: “Kendisi dürüst, iyi niyetli ve enerjiktir, ancak ağzını pek tutmadığı için büyük değeri yoktur; ama dikkatle denetilirse bir alet olarak kullanılabilir. Ona uygun muamele yapılırsa, Mezopotamya’daki (Irak) İngiliz yetkilileri için yararlı olabilir...”⁽⁹⁵⁾

Türkiyeli Ermeni Bir Ajan

Dikran Hadjetian adlı Türkiyeli bir Ermeni, 11 Mayıs’ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na Paris’ten bir mektup göndermiş; eskiden İstanbul’da Posta Dairesi’nde çalıştığını; İngiltere’yi ikinci yurt olarak tanıdığı için, savaş günlerinde, yine başkentteki Whittall ve

Şirketi adlı firmada çalışan Nerses Noradungiyan adlı başka bir Ermeni aracılığıyla, İngiltere'ye istihbarat sahasında değerli hizmetlerde bulunduğunu bildirmiş ve şunları eklemiştir: "Tüm savaş döneminde, Britanya'ya oldukça sadık kaldım ve özellikle Türkiye'nin savaş ilan ettiği güne kadar olan ilk dönemde bağlılık gösterdim. Savaşın sonucu olarak büsbütün mahvolmuş bir durumdayım. Fransa'da her çeşit yaşam kazancından yoksun ve çaresiz bir durumdayım." Bu Ermeni İngiliz yönetiminden mali yardım dileğinde bulunmuş; yine hizmete hazır olduğunu bildirmiş; ama Dışişleri Bakanlığı ona yardıma yanaşmamıştı.⁽⁹⁶⁾ Oysa J. W. Whittall firması personelinde N. Noradungiyan, 26 Temmuz'da kaleme aldığı yazıda, Dikran'ın iddialarını doğrulamış ve şunları eklemiştir: "Savaş sırasında, o, çoğu kez bana, hükümetin gizli telgraflarından sağladığı bilgileri veriyor; ben de bunları patronlarıma iletiyordum."⁽⁹⁷⁾

Bekir Sami Bey'in Görevden Çekilmesi

17 Mayıs 1921 tarihli ve 243 sayılı İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Bekir Sami Avrupa'dan Ankara'ya döndükten sonra, ilk kez, Büyük Millet Meclisi'nin 27 Nisan günkü oturumunda konuşmaya çalışmıştı. Kendi yokluğunda, BMM'de 'radikal eğilimlilerin' ılımlılara karşı daha güçlü bir duruma geldiklerini anlamıştı. Kendisi ılımlılardan yana olduğunu iddia etmişti. Bekir Sami Londra'da iken Fransa ve İtalya temsilcileriyle imzalamış olduğu gizli anlaşmaların, BMM'nin onayına sunulmasını diliyordu, ama Mustafa Kemal, bunların, incelenmek üzere Dışişleri ve Maliye Komisyonlarına sunulmalarını önermiş ve bu önerisi kabul edilmişti. Bu komisyonların aynı gün yapılan gizli oturumlarında, Bekir Sami her iki anlaşmanın da siyasi ve maddi açıdan Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağını öne sürmüştü. Onun görüşünce, Fransızlarla İtalyanların talepleri, İngiliz taleplerine oranla oldukça ılımlı idi ve bu iki ulusun, İngiltere'nin radikal politikasını desteklemeyeceklerini ve yasal dileklerini sağlamada Türkiye'ye yardımcı olacaklarını söylemişti. Bekir Sami imzalamış olduğu antlaşmaları

BMM yönetimine kabullendirmek için çok uğraşmış; ama başarılı olamamış ve epey eleştirilmişti. Onun görüşlerini pek az kişi destekliyordu. Mustafa Kemal ise, Fransa ile imzalanmış olan anlaşma konusunda Sovyet Rusya'nın sorular sorduğunu öne sürerek, bunun onaylanmasının önerilemeyeceğini; anlaşma onaylanırsa, Rus yardımının yitirilmesi tehlikesinin var olduğunu öne sürmüştü. Sonuçta, BMM de, anlaşmaların onaylanmasına karşı oy vermiş; İzmir'le Trakya bütünü boşaltılmadan Müttefiklerle herhangi bir görüşmeye girilmesine izin vermeye karşı çıkmıştı. Tüm politikasının reddedileceğini sezmiş olan Bekir Sami, yönetimi güven oyu almaya zorlamadan görevinden çekilmek kararını almıştı. İngiliz istihbaratına göre, onun görevden çekilmesine yol açan BMM görüşmelerinde Mustafa Kemal yaklaşık olarak 140 milletvekilince desteklenmişti. İngilizlerin iddiasına göre, bu görüşmelere "ılımlı görüşleri olan pek az milletvekili katılmış ama katılanlar da saldırı ve hakarete uğramışlardı."⁽⁹⁸⁾

Böylece, Kemalist Türkiye'yi Bolşevik etkisi ve yardımından uzaklaştırmaya, *Misak-ı Milli*'deki amaçlar bütünü sağlanmadan Batılı işgalci devletlerin kucağına atmaya ve Sevr Antlaşması'nı pek az değişiklikle ulusalcılara kabul ettirmeye çalışan; bu amaçla Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizlerle düzen çeviren; Kafkaslarda Ruslara karşı ayaklanma kışkırtmaya çalışan Gürcü, Ermeni ve Azeri mukabil ihtilalcilerle komplo kuran ve o günlerin koşulları içinde Kemalist gücünün yeteneğini yıkmaya çalışan Bekir Sami, bu davranışlarında başarısızlığa uğramış; bir süre sonra siyaset sahnesinden bütünü çekilmişti.⁽⁹⁹⁾

Yunan Barbarlıkları Sürüyor

İzmit yarımadasının sahil bölgeleriyle ilgili olarak soruşturma yapmak amacıyla görevlendirilmiş olan Albay H. M. Farmer başkanlığındaki Müttefik soruşturma komisyonu, görevini tamamlayarak 18 Mayıs'ta bir rapor kaleme almıştı. Bu komisyon, bir yıl kadar önce ve son zamanlarda Yunan subay ve askerlerinin, ilerlerken

işlemiş oldukları barbarlıklarla ilgili olarak inanılır kanıtlar sağlamıştı. Bu kanıtlara göre, Yunan askeri yetkilileri, sivil halkı haydutların çapulculuklarına ve şiddet hareketlerine karşı korumak için yeterince gerekli önlemler almamış ve disiplin uygulamamışlardı. Bu raporda, birçok Yunan barbarlıkları hakkında kanıtlar öne sürülmüştü. Bu barbarlıklara epey içerlemiş olan İngiltere Donanma Bakanlığı yetkililerinden Yarbey Heathcote Smith şu yorumu yapmıştı: "... İzmit bölgesinin kuzey kesiminde yüz kızartıcı olaylar kaydedilmiştir. Bu korkunç olayların çoğu Yunan yetkililerine atfedilmektedir. Bu nedenle ve Türklerin bu konuda Londra'da bir protesto mitingi yapmaları dileği nedeniyle, Yunan yönetimine şu uyarıda bulunulmalıdır: Yunan yönetimi bu olaylardan sorumlu olanları Haziran ayının sonuna kadar İngiliz yönetimini tatmin edici biçimde cezalandırmak için önlemler almazsa, Komisyonun bulguları geniş ölçüde yayımlanacaktır." D. G. Osrbone adlı yetkili de şu çıkmayı kaleme almıştı: "Adalet sağlamak için bu denli şantaja başvurmaktan hoşlanmıyorum. Şunu tercih ederim: Komisyonun raporunu öne sürerek bu konuda geniş kapsamlı soruşturma yapılması ve suçluların cezalandırılmasını öneririm." Bunun üzerine Lord Curzon, 6 Haziran 1921 tarihli yazıda, Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville'e bu raporu vakit geçirmeden Yunan yönetiminin dikkatine sunmasını ve o yönetimin, bu oldukça ciddi suçlamalarla ilgili görüşlerinin ne olduğunu sormasını önermişti.⁽¹⁰⁰⁾ Ancak bu sorunun sonucunun ne olduğunu kanıtlayıcı belge veya belgeler İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır.

Vahideddin-Rumbold Görüşmesi

Yunan barbarlıklarıyla ilgili tartışmalar sürerken, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 23 Mayıs'ta padişah tarafından, mabeyincilerinin yokluğunda huzura kabul edilmişti. Rumbold'a tercüman olarak Andrew Ryan eşlik ediyordu. Padişah, Yunanlıların İstanbul'a oldukça yakın yerlerde yapmış oldukları canavarlıklara değinerek onları imha planı uygulamakla suçlamış

ve Müslüman halkın karşılaşmış olduğu korkunç olaylar üzerinde durmuştu. Vahideddin'in görüşünce Müslümanların çekmekte oldukları ıstıraplar o kadar korkunçtu ki, Batı'da yaşayanlar bunların imkânsız olduğunu sanıyorlardı. Rumbold, padişaha, değinmiş olduğu olaylarla ilgili olarak ilgili bölgelere soruşturma komisyonları gönderilmesine İngiltere'nin öncülük ettiğini; bizzat kendisinin (Rumbold'un) bir gün önce, bu komisyonlardan birinin başkanı olan General Franks'la görüşmüş olduğunu ve onun bu canavarlıklarla ilgili raporları doğrulamış olduğunu söylemişti. Rumbold, ayrıca, İzmit ve Yalova ilçelerindeki durumun çok kötü olduğunu eklemişti. Padişah, İngiltere'nin bu konuda birçok iyilikler yaptığını öğrenmiş olduğunu söylemiş ve İngiliz yönetimine teşekkür etmiş; bu durumun sona ermesi için tek yolun barış olduğunu eklemişti. Padişahın görüşünce, Yunanlılar bir yandan imha politikası uygularken, öte yandan Ankara önderleri, kendi kişisel amaçları için, bu denli olayların sürmesinden yararlanıyorlardı. Dolayısıyla, zulüm çeken masum insanlar her iki yanın da kurbanları oluyorlardı. Padişahın görüşünce kendi ülkesi çılgınca görüşlere sahip insanlarla dolu idi.⁽¹⁰¹⁾

Kürt-Yunan İlişkileri

Bu sıralarda Yunan yönetimi, çok gereksindiği zaferi ne pahasına olursa olsun sağlamayı amaçlamıştı ve İstanbul'daki Kürt Mustafa Paşa ve Bedirhan ailesinin önderi Emin Ali gibi Kürt unsurlarla işbirliği sağlamaya çalışıyor; onları, Kemalistlere karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu. Kürt önderleri ise, ilkin İngiliz yönetiminin desteğini sağlamaya çalışıyorlardı, ama bu çabalarında başarısızlığa uğramışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un 25 Mayıs'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Bedirhan ailesinin önderi Emin Ali, Kürt akımının baş tahrikçilerinden biri olan oğlu Celadet'le birlikte, o gün İngiliz Yüksek Komiserliğinde görevli Andrew Ryan'ı ziyaret etmiş; dostlarıyla kendisinin, başkentte Yunan temsilcisiyle görüştüklerini ve ona, Mustafa Kemal'e karşı bir Kürt akımı başlatma-

yı dilediklerini; bunun hem Yunan (Rum) hem de Kürt çıkarlarına yardımcı olacağını, ama bunu yapmadan önce İngiliz yönetiminin de izninin alınması gerektiğini söylediklerini bildirmişti. Bunun üzerine Ryan, ona, “Kürdistan’da” ayaklanma başlatmak için cesaret verilemeyeceğini; Yunanlıların, o sıradaki düşmanca davranışlarını İngiliz yönetiminin dileklerine karşıt olarak başlatmış olduklarını ve İngilizler, bu savaşta yansızlıklarını ilan ettiklerini bildirmişti. Rumbold bu görüşmeyi Curzon’a duyururken bu denli önerilerin birçok kereler yapılmış olduğunu göz önünde tutmasını dilemiş ve şunları eklemişti: “Bir Kürt akımı, kullanılması güç bir alet olacaktır, ama Ankara’nın radikal eğilimleri, Büyük Britanya ile Fransa’yı Kemalistlerle kesin bir çatışmaya sürüklerse, Kürt sorununun Kemal aleyhtarı gruplarından yararlanılabilir.” İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne bu konuyla ilgili olarak şu çıkmayı kaleme almıştı: “Kürtlerin o kadar çok önderleri vardır ki, Türklere karşıt bir akımın etkili olacağı kuşkuludur.”⁽¹⁰²⁾

Kemalistlerle Bolşevikler

26 Mayıs tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, o sırada Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkileri şöyle yansıtmıştı: “(Türk) ulusalcılar, herhangi bir komünist ajan veya tahrikçinin Anadolu’ya girmesini önlemek amacıyla, son zamanlarda, oldukça kesin davranışlarda bulunmuş; ülkede oldukları bilinen komünistlerin tümünü de ülkeden çıkarmışlardır. Bunlar arasında, kötü ad yapmış olan Mustafa Suphi de vardır. Bu davranışın sonucu olarak komünistler yer altına çekilmiş; eylemlerini gizlice yürütmeye başlamışlardır. Son günlerde Anadolu’dan dönmüş olan bir ajanın bildirdiğine göre, ulusalcılar, Bolşeviklerin komünizmi ülkeye yaymak niyetinde olduklarını iyice anlıyor ve Ankara’daki Bolşevik misyonunu, Trabzon’daki Sovyet konsolosluğu ve ticari temsilcisi-ni sıkı biçimde göz hapsine alarak, olanaklı her türlü önlemi alıyorlar. Bu arada, ulusalcıların resmi dairelerinde, Bolşeviklerden para alan birçok yetenekli adamları vardır. Bolşevikler, ayrıca, Bakû’deki

Propaganda ve Eylem Konseyi aracılığıyla Anadolu'da propaganda yaymak amacıyla Tiflis ve Batum'da propaganda büroları kurmuşlardır. Yine Bolşevikler, Anadolu'daki ajanlarının sayısını artırmak için önlemler alıyor ve bu sahada çok miktarda para harcıyor; Batum'da sahte Türk banknotları (kayme) basıyorlar.”⁽¹⁰³⁾

Bir süre sonra, İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 13 Temmuz'da İngiltere'nin Savaş Bakanlığı'na şu ilginç ve gizli telgrafı göndermişti: “... Ankara'nın Bolşeviklere kesinlikle teslim olduğunu gösterecek kanıt yoktur. Ankara'nın amacı, Rusya'dan, Yunanlılara karşı savaşta kullanılabilecek silah ve mermi sağlamaktır. Bundan yararlanan Rusya, Ankara'ya kendi koruyuculuğunu kabullendirmeye çalışıyor. Ancak Rusya bu silahların kendine karşı kullanılmasını istemiyor. Gerçek Müslümanlar Ruslardan korktukları gibi, Ruslar da Müslümanlardan korkuyorlar... Kendi kişisel amaçları için Bolşeviklerle işbirliği yapmayı isteyenler İttihat ve Terakki grubuna mensupturlar... Onların planına göre, Yunan saldırısı sırasında ve Bolşeviklerin Transkafkasya'da gruplaşmaya başladığı bir sırada, Rusya ile işbirliği yapmaktır. Dolayısıyla, Türk ulusalcılar, Rusların doğu illerine göz dikmelerinden kuşkulanıyorlar. Çiçerin, Tiflis'te Orjonikidze'ye 2 Haziran'da gönderdiği mesajda, Sovyetlerin, Türkiye'nin çevresinde sürmekte olan savaşıma celbedilmesi olasılığından söz etmiştir. Bunun sonucu olarak, Komintern'in de onayıyla askeri konsey, Kafkasya'daki askerlerin Kuzey'e taşınmasını durdurmuş; başlıca askeri gücü Gürcistan ve Ermenistan'da toplayarak Türk hududuna yığmayı amaçlamıştır... Mustafa Kemal'in durumunun oldukça güç olduğu bellidir. Kendisi iki ateş arasındadır, ancak zayıflık belirtileri göstermemeye çalışıyor... Onun hâlâ yönetimde olduğunu sanıyorum; gerçi söyleyebilecekleri şeyleri yazacak bir durumda olmaya bilir. Hiç kuşkusuz Enver, *Deus ex Machina* (Tanrılaşmış bir makine) olmayı planlayarak, 1913'teki sansasyonunu (Edirne'ye girişini) tekrarlayabilir... Mustafa Kemal Yunan saldırısına maruz kaldıktan sonra Enver, Bolşevik berkitici güçlerinin başında bölgeye girmeyi ümit ediyor.”⁽¹⁰⁴⁾

20 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, "oldukça yetkili bir kaynak" şu bilgiyi sağlamıştı: "Mayıs ayında, Kars'ta, Kafkasya'daki Bolşevik güçleri komutanıyla Bolşevik yandaş Enverci grubun delegeşi olduğu söylenen kıdemli bir Türk subayı arasında oldukça gizli bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, Kemalistler Yunanlılarca kesinlikle yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusunun Anadolu'ya girmesi; Kemalistler durumlarını korursa, Bolşeviklerin İran'a karşı yürümeleri karar altına alınmıştı. Başka bir kaynaktan sağlanmış olan bilgi bu haberi doğrulamaktadır."⁽¹⁰⁵⁾

Hintli İngiliz Ajan Mustafa Sagir

1921 yılı Mayıs ayında, Hindistan Halifelik Akımının temsilcisi rolüne bürünerek Ankara'ya gelen, ama İngiliz istihbarat servisinin ajanı olarak çalışan⁽¹⁰⁶⁾ ve Mustafa Kemal'e suikast düzenlemeye yeltenen⁽¹⁰⁷⁾ Mustafa Sagir adlı bir Müslüman Hintli, ulusalcılarca tutuklanmıştı. Onun özgür bırakılması için İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un yaptığı başvurulara karşın,⁽¹⁰⁸⁾ Mustafa Sagir, Ankara'da İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanarak ölümüne mahkûm edilmiş ve ivedilikle idam edilmişti.⁽¹⁰⁹⁾ *Morning Post* adlı İngiliz gazetesi, idam kararının yerine getirilmiş olmasını, "İngiliz uyruklu bir Müslüman'ın katli" biçiminde yansıtmış;⁽¹¹⁰⁾ ama İstanbul'dan ayrılmadan önce onun ilişkilerinden bilgi sahibi olan İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Frank Rattigan, idam kararını "canavarlık" olarak nitelendirmediğini; ancak, "Ankara'nın, İngiliz yönetimine karşı beslediği düşmanlık duygusunu belirttiğini" 29 Mayıs'ta Lord Curzon'a bildirmişti. Rattigan ayrıca şunları eklemişti: "Gerçekte Mustafa Sagir bir casustu. Ben İstanbul'dan ayrılmadan önce bile Sagir kendi saygınlığını tehlikeye koymuştu; dolayısıyla onun idam edilmiş olması canavarlık olarak nitelendirilemez. Bunun önemi şudur: Ankara, İngiliz yönetimine karşı olan düşmanlığını gizlemeye gerek görmüyor."⁽¹¹¹⁾

15 Temmuz tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre,

1921 yılı Şubat ayında Londra'ya giden ulusalcı delegasyonun sekreterliğini yapmış olan Ahmet Naci, Mustafa Sagir'in, kendisini İstanbul'dan Ankara'ya Yüzbaşı Bennett (Mart'ta İstanbul'dan ayrılmıştı) ve Dr. Frew'un gönderdiğini itiraf ettiğini bildirmişti.⁽¹¹²⁾ Öte yandan, 28 Temmuz'da İngiltere Savaş Bakanlığı'na Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in, Mustafa Sagir'le ilgili olarak 7 Nisan'da yayımladığı ve İngiliz yönetimini kınayan bildirinin aynen İngilizce çevirisini vermişti.⁽¹¹³⁾ BMM'nin Savunma Bakanı Mustafa Fevzi Paşa da, 7 Haziran'da İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderdiği notada, Yunanlıların canavarlıklarından şikâyetle bulunmuş; "Yunanistan'ın imha politikasına karşı Türklerin girişecekleri herhangibir davranıştan Ankara yönetiminin sorumlu olmayacağını" belirtmişti.⁽¹¹⁴⁾

Türk-İngiliz İlişkileri

Bu sıralarda, Londra Konferansı ve Yunan saldırısını izleyen dönemde, Yunanlıları açıkça destekleyen İngilizlerle Türk ulusalcıların arası açılmıştı. İngilizler, 1921 yılı Mayıs ortalarında, Kemalistleri gerçekten etkileyecek kimi önlemler almayı düşünüyor,⁽¹¹⁵⁾ Türkiye'deki İngiliz işgal gücü Başkomutanı Sir Charles Harington ve Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb, tüm Kemalist limanlarının abluka edilmesini öneriyordu.⁽¹¹⁶⁾ Bu abluka haberi, Ankara'yı biraz etkilemişti. Esasen ulusalcılar, İngiltere'de kendilerine karşı baş göstermeye başlamış olan düşmanlık duyguları konusunda, İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Safa Bey aracılığıyla, Londra'daki Osmanlı diplomatik temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'dan sürekli olarak bilgi alıyorlardı. Reşit Paşa, ayrıca, İngiltere'nin, yansızlığı bırakarak, Ankara yönetimine karşı misilleme davranışına geçmesi olasılığı konusunda da uyarıda bulunmuştu.⁽¹¹⁷⁾

1921 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru Kemalist Türkiye ile kralcı İngiltere arasındaki ilişkiler çeşitli olay ve gelişmelerden dolayı

daha da kötüye gitmeye başlamıştı. Yeni Osmanlı Dışişleri Bakanı İzzet Paşa, bu durumu normalleştirmek ve İngilizlerle Kemalistler arasında çıkması olası anlaşmazlıkların giderilmesi için elinden geleni yapmaya çalışıyordu.⁽¹¹⁸⁾ Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville ise ateşe petrol dökerek bu ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden oluyordu, çünkü Yunan dostu ve Türk düşmanı idi.⁽¹¹⁹⁾ Bu sırada, Türk dostu olarak görünen Tümgeneral Sir Charles Townshend durumu yatıştırmak amacıyla Ankara'ya gitmeye hazırlanıyordu. Ancak Lloyd George ile Lord Curzon buna karşı çıkmışlardı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Frank Rattigan da, Lord Curzon'a 31 Mayıs'ta şu gizli telgrafı göndermişti: "(Türk) ulusalcıların şimdiki tutumu bizi yansız kalmaya yüreklendirmiyor... Yalnız ulusalcılar değil, İstanbul'daki Türklerin çoğunluğu bizim yansızlığımızı bir komedi olarak görüyor... Kesin yansızlığa daha az dayanırsak yitireceğimiz bir şey yoktur... Son günlerde Kemalistler İngiltere'ye o kadar şiddetle düşman olmuşlardır ki, onların pek pratik olduklarını sanmıyorum. Bunun alternatifi, onların taleplerine büsbütün teslim olmak veya Yunanlıları açıkça desteklemektir... Buradaki askeri uzmanların görüşünce, Yunanlılara yardım sağlanmazsa onlar sonuçta çökecektir. Bu olursa, ulusalcıların zafer kazanmaları ve bize karşı daha düşmanca davranmaları olasılığı göz önünde tutulmalıdır. Müdahale etmeyi ne kadar ertelersek, Kemalistlerin talepleri bir o kadar artacaktır. Bunun başka bir yolu, Yunanlıları desteklememiz ve Kemal'i yenilgiye uğratmamızdır. Bu olursa, Anadolu'da daha ılımlı kişilerin yönetime geçmesi muhtemeldir..."

Bakanlık yetkililerinden D. G. Osborne bu telgrafla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Ulusalcı güçleri dağıtmanın olanaklı olduğunu sanmıyorum... Ancak Kemalistleri teskin etmek için İzmir'i Türklere iade etmemiz ve muhtemelen Doğu Trakya'ya özerklik vermemiz gerekecektir. Hatta bunlar yapılsa bile, Yunanlıların İzmir'e gönderilmesiyle ilişkin görülen İngiltere'ye karşı duygular yatıştırılamaz olabilir. Ancak bunu yaparsak, İslam'a karşı işlenmiş olan büyük haksızlığı ortadan kaldırmış oluruz ve bu da muhte-

melen padişahı kurtarabilir... Hindistan sorunu olmasa, en açık çözüm, İzmir'i Türklere vermek ve Yunanlıları İstanbul'a yerleştirmek olacaktır, ancak bu olanaksızdır. Acaba Yunanlılara Kıbrıs'ı vererek onları yatıştırabilir miyiz? (Marjinde Curzon'un notu: 'Lütfen bu saçma öneriyi yapmayınız') Herhangi bir sert karardan önce padişahın savını öne sürebilir ve olanaklıysa, halifenin inatçı uyruklarına karşı koruyucu rolünü oynayabiliriz." R. C. Lindsay da şu kısa yorumu yapmıştı: "Benim görüşümce Yunanlılar fırsatı kaçırmışlardır. Onların şimdi işgal ettikleri yerleri yönetimleri altında tutarak geliştirmeleri kuşkuludur."⁽¹²⁰⁾

Mustafa Kemal ve Taraftarları Tehlike İçinde

22 Haziran tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, "çeşitli güvenilir kaynaklardan sağlanmış olan," İstanbul, 6 Haziran 1921 tarihli bilgiden, BMM'deki İttihatçıların, Ankara yönetiminde meydana gelmiş olan boşlukları ele geçirmek için çok çalıştıkları öğrenilmişti. Onlar, bu davranışlarıyla Mustafa Kemal'i bütünü şaşırtmışlardı; ama Kemal, BMM'de çoğunluğun kendisine karşı olduğunu ani olarak sezince, ona özgü enerjiyle davranarak, yeni bir grup kurmaya başlamış ve yedeğindeki tüm "baskıları" kullanarak, 170'e yakın milletvekilinin desteğini sağlamıştı. Ancak İttihatçılar, bunların 42'sini kendilerinden yana çekmeyi başarmışlardı. Böylece, Mustafa Kemal, güvenilebileceği 128 milletvekiliyle kalmıştı. Milletvekillerinin tüm sayısı 280 olduğuna göre, Kemal'in Müdafaa-i Milliye Grubu azınlıkta kalmıştı.

İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, bu durum önünde Mustafa Kemal, Karabekir'in yardımına sığınmıştı. Bu arada, Edirne milletvekili Şerif Bey'i yeni grubun asbaşkanı atamıştı. Onun amacı, herhalde, Karabekir üzerindeki etkisinden yararlanmaktı. Şerif Bey, bu konuda Mustafa Kemal'in aracısı olarak görev yapıyor ve bunun sonucu olarak, talimatlarını genellikle Karabekir'den alan, doğu illerinin 20 veya 30'a yakın milletvekili, Mustafa Kemal'in grubunun yardımına koşuyordu. Böylece, BMM'nde Mustafa Kemal'in gru-

bu yeniden çoğunluk sağlamış oluyordu. Ancak İttihatçılar mücadeleden vazgeçmemiş ve doğu illeri milletvekillerini kendilerinden yana çekmek için ellerinden geleni yapmışlardı.

Mustafa Kemal, İttihatçıların kendisine karşı yaratmış oldukları tehlikeyi sezer sezmez, bir süre önce Malta'dan özgür bırakılmış olan ve sempatizanlarınca Ankara'ya dönmeleri beklenen birçok İttihatçıların Anadolu'ya girmelerini önlemek için ivedilikle önlemler almıştı. Roma'daki Kemalist temsilcisi Cami Bey, özgür bırakılmış olan Malta sürgünlerinin yol masraflarını kendi cebinden ödemişti. Aynı zamanda, İstanbul'daki Kemalist örgütünün Ankara'ya bildirdiğine göre, İngilizler, İttihatçıları özgür bırakmadan önce, onlardan, Ankara'daki ulusal yönetimi iktidardan düşürecekleri ve başarı sağlarsa, onun yerine, İngiliz çıkarlarına yararlı bir yönetim kurmaya çalışacakları yolunda söz koparmışlardı.

Öte yandan, İngilizlerce "ılımlı" sayılan Bekir Sami'nin görevinden çekilmiş olması, BMM'nin, Londra'da, Fransa, İtalya ve İngiltere ile imzalanan gizli anlaşmaları onaylamaması; o sıralarda, özellikle Fransızlarla İtalyanları da Kemalistlere karşı çevirmiş; Ankara'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşlarına, Mustafa Kemal'le grubunu devirmek için davranış fırsatını vermişti. 7 Haziran 1921 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre Mustafa Kemal'in, BMM'nde yenilgiye uğratılmasına ramak kalmıştı; ama Kâzım Karabekir'in müdahalesiyle bundan kurtulabilmişti. İngilizler, Kemal'in durumunun oldukça güç olduğu iddiasında bulunmuş; onun, BMM'yi 5 Haziran'da gizli bir toplantıya çağırdığını; toplantıda söz alan Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın şöyle konuştuğunu bildirmişlerdi: "Ulusalçılar, amaçlarını şu çabalara yöneltmiş bulunuyorlar: (a) Türk topraklarını Yunan istilasından kurtarmak; (b) Batılı devletlere Türkiye'nin var olma hakkını tanıtmak. Fransız ve İtalyan yönetimleri, Türk sorununun, Türk koşullarına göre çözülmesinden yanadırlar. Onların görüşleri, Türklerin görüşlerine büsbütün uymamakla birlikte, eninde sonunda uyacaktır. Öte yandan, Doğu'da daha önemli çıkarları olan İngiltere, Yunanlıları, belirsiz ve kararsız bir

savaşa girmeye kışkırtmıştır. Türkiye'nin (Rusya ile) yapmış olduğu Doğu antlaşması, saldırgan bir anlaşma değildir ve Türk ideallerini gerçekleştirmek amacını gütmektedir. İngiltere, Türkiye'yi her türlü emirleri kabul edebilecek küçük bir devlet biçimine getirmeye çalışıyor. Öteki Müttefiklere oranla, İngiltere, yansız kalacağını ciddi biçimde açıklamakla birlikte, sözünü tutmamıştır. Bu nedenle, Türkiye'de, İngilizlere karşı bir misilleme davranışı başlamıştır. İngiliz savaş tutsaklarının özgür bırakılmamış olmaları, İngilizlerin kötü niyetinden kaynaklanmıştır. İngiltere'nin, yansızlığı bırakarak, Yunanlılara yardımda bulunacağı söylentisine gelince, herhalde İngilizler, uzun deneyleri sırasında anlamışlardır ki, bu denli tehditler, Türklerin direniş kararına zerre kadar etki yapamaz. İngilizlerin Yunanlılara verdikleri az sayıda mermiler, gemiler ve İngiliz savaş gemilerinin limanlara savurdıkları toplar, Türkler için önemsizdir. Sonra, İngiliz yönetimi, Türkiye'den ödünler de alamaz, çünkü başka sorunlarla uğraşıyor. Bunu anlamış olan İngilizler, ulusalcılarla yeniden ilişki kurmaya çalışıyorlar. Türkler de onlarla anlaşmayı diliyor, ama İngilizler yansız kalmalıdır. Ulusal yönetim, Türk ulusunun çıkarları ve onuruyla bağdaşan tüm koşulları kabule hazırdır, ama buna aykırı hiçbir koşulu kabul etmeyecektir." Fevzi Paşa, ayrıca, ulusalcıların Mısır, Filistin ve Mezopotamya'da (Irak) olay çıkarmadıklarını açıklamıştı.⁽¹²¹⁾

20 Haziran tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, "oldukça inanılır bir kaynak," Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 2 Haziran'da, İstanbul'da, Sadrazam Tevfik Paşa'nın başkanlığı altında toplandığını bildirmişti. Bu toplantıda Ali Rıza Paşa, Safa Bey ve Mustafa Arif Bey de hazır bulunuyor; Londra'daki Osmanlı temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'nın o sırada göndermiş olduğu telgraf görüşülüyordu. Bu telgrafta, Ankara yönetiminin İngiltere'ye karşı uyguladığı "radikal politikaya ve bunun meydana getirmesi muhtemel ciddi sonuçlara" değinilmişti.⁽¹²²⁾ Yine bu sırada, Osmanlı Dışişleri Bakanı vekili M. Fevzi, 7 Haziran'da Japonya, Fransa, İtalya, ABD ve İngiltere yönetimlerine gönderdiği notalarda, Yunanlıların canavarlıklarından şikâyetle bulunmuş ve şunu

belirtmişti: “Yunanistan’ın imha politikasına karşı Türklerin girişecekleri herhangi bir davranıştan Osmanlı yönetimi sorumlu olamaz.”⁽¹²³⁾

İngiliz istihbaratına göre, Mustafa Kemal, İngiliz, Fransız, İtalyan, Bolşevik ve İttihatçı sempatzanları ve hatta ajanlarıyla çevriliydi ve 1921 yılı yazında Yunanlıların Ankara’ya doğru ilerlemeye başladıkları günlerde, hayatının en bunalımlı günlerini yaşıyordu. Onun bu tehlikeli günleriyle ilgili İngiliz gizli belgelerindeki yorum ve çıkmalarda, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden kimileri, onun gittikçe daralan çemberden çıkamayacağı kehanetinde bulunuyor; ona adeta acıyorlardı. Gerçekten Mustafa Kemal, 1921 yılı yazında iki kısaç arasında idi. Batı’da Yunan ordusu Ankara’ya doğru ilerliyor; Doğu’da Enver Paşa bir Kızıl Ordu’nun başında Anadolu’ya girmeye hazırlanıyordu. Ancak, işgal güçlerinin ve Enver’in beklediği olmadı. Ankara düşmedi; Mustafa Kemal yenilgiye uğratılmadı; Türk ordusu, Yunan ordusunu Sakarya önlerinde geri püskürttü. Bu hamasi gelişmelerle ilgili gizli belgeler yeri geldiğinde açıklanacaktır.

Yunan Barbarlığı Sürüyor

Bu sırada Anadolu’da Yunan barbarlıkları sürüyordu. Atina’daki İngiliz elçisi Lord Granville, 8 Haziran’da İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği gizli telgrafta şunları bildirmişti: “Yunan Savaş Bakanı, bana, Rum (Yunan) çetelerinin korkunç aşırılıklarda bulunduklarının gerçek olduğunu üzülererek söyledi. Bu olaylara neden olanlar, bu çetecilere önderlik eden, Yunan ordusundan kaçak Yüzbaşı Papagrigoriu ve Çavuş Lambros’tur. Bakan bu olayları gizli tutuyor ve bunların basına yansımaları önlemeye çalışıyor; ancak bana gizlice şunları söylemiştir: “Lambros ele geçirilmiştir ve askeri mahkemeye sevk edilecek; muhtemelen kurşuna dizilecektir. Papagrigoriu’nun yakalanması için çok çalışılıyor. General Leonardopulos görevden alınmıştır ve karısının sözde hasta oluşu nedeniyle Atina’ya gönderilmiştir. Bu bölgenin komutanı olarak

bu konudaki teknik sorumluluğunu kabullenmiştir ve epey hırpalanmıştır; oysa aşırılıkları durdurmak için elinden geleni yapmıştır.” Savaş Bakanı, işlenmiş olan cürümlerle ilgili olarak tiksintisini belirtmiştir ve bu gibi olayların Yunanistan’ın saygınlığını zedelediğini anlamıştır.⁽¹²⁴⁾ Bu sırada Reşit Paşa da Londra’da, 28 Mayıs 1921 tarihli bir raporu 30 Mayıs’ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na elden vermişti. Bu raporda, Yunanlıların Doğu Trakya, Yalova, Orhangazi, Gemlik, Şile vb.’de ve Ermeni çetelerinin de çeşitli yerlerde Türklere karşı yaptıkları yağma ve kıyımlar, kadınları kirletmeler, çocuklara ve yaşlılara yapılan korkunç işkenceler hakkında bilgi veriliyordu.⁽¹²⁵⁾

Yunanistan’da Siyasal Durum

Atina’daki İngiliz elçisi Granville’in 8 Haziran’da Curzon’a gönderdiği gizli bir telgrafta bildirdiğine göre, İngiliz Amirallerinden Kelly’yle görüşmüş olan Yunanistan başbakanı Gunaris, ona, İngiltere’ye dönünce İngiliz yönetimine şu güvenceleri vermesini dilemişti: “Yunan yönetimi ve halkı İngiliz yönetimine olan bağlılığında, onunla ortak bir politika uygulamaları konusunda güvence vermesini; Yunanistan’ın Anadolu’daki harekâtı başarıyla sonuçlanana kadar yardımlarını sürdürceğini ve bunu yapacak kudrete sahip olduğunu bildirmesini dilemişti. Onun görüşünce Yunanlılar, Bolşevizme karşı Avrupa’nın şampiyonlarıydı ve Türkler savaşmak zorunda kalacakları için Yunanlıların zafer sağlayacakları kesindi. Amiral Kelly, zaferden sonra Yunan yönetiminin son Londra Konferansı’nda öne sürülmüş olan önerileri kabul edip etmeyeceğini sormuş; Gunaris, o zaman aynı koşulların geçerli olmayacağını, çünkü Türk gücünün ezilmiş olacağını; Sevr Antlaşması’nın saptamış olduğu hudutların stratejik açıdan kötü olduğunu; dolayısıyla bunların değiştirilmesinin gerekeceğini vurgulamıştı.⁽¹²⁶⁾

Bu sıralarda, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Frank Rattigan, 8 Haziran’da Lord Curzon’a şu ilginç ve gizli yazıyı gön-

dermişti: “Ulusalci grup ve İttihatçılar arasında bir çatışma geliyor. Her iki grubun arasında kimi benzer görüşler vardır; örneğin, saldırgan şovenizm ve Bolşevik ilkelerine karşı nefret. Yine bu iki grup, şimdiki durumda ulusal amaçları sağlamada Bolşevik yardımına dayanmada kararlıdır. Kemalistler, Müttefiklerden tatmin edici yardımı sağlarsa Bolşevikleri baştan atmaya hazırdırlar. İttihatçılar ise, kendi geçmişleri nedeniyle Müttefiklerle eski hesapları olduğunu bilerek, Bolşeviklerle kalıcı bir ittifak kurmayı istiyorlar. Enver’le Cemal bu ikinci grubu destekliyor ve hatta Bolşeviklerin aletleridirler. Enver, Mustafa Kemal’in yerine ulusalci grubun önderi olmaya kararlıdır. Onun bu sırada Ankara’da, İttihatçıları ön safhaya getirmeye hazır olan çok sayıda ve önemli yandaşları olduğu söyleniyor. Bir habere göre, Bekir Sami’nin gözden düşmesinin nedeni, İngiltere ile yapmış olduğu tutsak değiş tokuşu sonucunda çok sayıda İttihatçı savaş tutsaklarının özgür bırakılmış olmasıdır. Onlar Ankara’ya dönünce, Mustafa Kemal’i yönetimden düşürmek için İttihatçı akımı güçlendirmişlerdi. Mustafa Kemal, Türk savaş tutsaklarının özgür bırakılmasına açıkça karşı çıkamadığı için, Bekir Sami’ye çok kızmış ve kendi partisini Bekir’in aleyhine döndürmüştü.”

Andrew Ryan da, bu yazıya eklenen raporunda şunları belirtmişti: “Son günlerde Ankara’da patlak vermiş olan kriz, burada (İstanbul’da) öğrenilince, bu bunalımın Bekir Sami’nin ılımlı destekleyicileriyle *Misak-ı Milli*’yi destekleyenler arasındaki çatışmaya atfedilmişti. Son birkaç hafta sırasında çevrede dolaşan haberlere göre, gerçekte bu kriz, İttihat ve Terakki’nin ulusal akımı kendi denetimi altına alarak onun önderlerini ve özellikle Mustafa Kemal’i yönetimden düşürmek girişimi nedeniyle ortaya çıkmıştır. İddia edildiğine göre Enver Paşa yandaşları (Halil Paşa ile Küçük Talât da dahil) bir tür darbeye girişmiş, ama başarılı olamamışlardı. Söylendiğine göre, Halil Paşa ile Küçük Talât son günlerde Ankara’yı terk etmiş veya oradan hudut dışı edilmişlerdir. Uzun bir süreden beri Enver, kendi başına kimi hareketlerde bulunmuştu; ancak Mustafa Kemal’le ona yakın olan askerler, Enver Paşa

ile grubunun hareketlerine karşı çıkmışlardı. Büyük bir ihtimalle Bolşevikler, ulusal akımın Enver'in denetimi altında olmasını yeğ tutuyorlar, çünkü Enver, Kemal'den daha çok kendi ceplerindedir ve Müttefiklerin gözünden düşmüştür. İttihatçılarla Kemalistler arasındaki sözde mücadeleye kendi görüşümüzden önem vermek hata olacaktır... İki grup arasındaki rekabet şahsidir; ancak her iki yan da İngiltere'ye düşmandır. Mezopotamya (Irak), Mısır ve Hindistan'da bize karşı olaylar çıkarmaya yöneliktirler ve genel tutumlarında yabancı düşmanındırlar... Kemalistler Bolşevizm'den hoşlanmıyor; Müttefiklere güvenmiyor, ama yine de Bolşeviklerle olan ittifakı destekliyorlar... Onların amacı, Fransızlarla bizim (İngilizlerin) aramızı açmaktır... Kemalizm'i yıkmak kararını alırsak, bunu ancak Fransızlarla işbirliği yaparak başarabiliriz. Bu konuda İtalyanlara pek güvenilemez; ancak Yunanlılarla da işbirliği yapabiliriz... Tüm amacımız, Kemalist şovenizmini yıkmak ve padişahın yönetimi altında daha kısıtlı bir Türkiye yaratmak olmalıdır.”⁽¹²⁷⁾

Yunan Kralı İzmir'e Gidiyor

Bu sırada, Atina'da, Bakanlar Kurulu Başkanı Gunaris, 10 Haziran'da, o sırada oldukça heyecanlı olan Yunan parlamentosunda (*Vuli*), Yunan Kralı Konstantinos'un 11 Haziran'da Anadolu'ya hareket edeceğini açıklamış; parlamento, kralın dönüşüne kadar oturumlarını ertelemişti. Bu münasebetle milletvekilleri, aralarındaki Venizeloscu milletvekilleriyle birlikte “yaşasın” (*zito*) naraları atmışlardı. Muhalefet önderlerinden Nikos Stratos, bu münasebetle yaptığı uzun bir konuşmada, Yunanistan'ın Anadolu'daki “hakları” üzerinde ısrarla durmuş; bu hakların, yönetimdeki kralın komutası altında olan Yunan ordusunca sağlanması ümidini beyan etmişti. 11 Haziran sabahı Atina Katedralinde, kralın, ailesinin ve yönetim mensuplarının varlığında özel bir merasim yapılmış; Yunan ordusunun başarılı olması için dualar edilmişti. Eğitim Bakanı bu münasebetle yaptığı konuşmada şöyle demişti: “Kral, bu ayine katılacaktır,

çünkü İstanbul İmparatorları kendi ordularının başına geçmeye da-
ima kiliseden başlamışlardır.” Kral kiliseden çıkarken “İstanbul’a!”
naralarıyla karşılanmıştı.⁽¹²⁸⁾ Venizelos yanlısı basın dışında tüm
gazeteler yayımladıkları yazılarda Yunan kralının Anadolu’ya git-
mek üzere Atina’dan ayrılış haberini büyük başlıklar altında yayın-
lamış; İstanbul’un Türklerce işgaline ve İmparator Konstantinos
Paleologos’un ölümüne değinerek, başka bir Konstantinos’un bir
gün İstanbul’u geri alacağını yazmışlardı.⁽¹²⁹⁾ Atina’daki İngiliz el-
çisi Granville, 11 Haziran’da Lord Curzon’a gönderdiği gizli telg-
rafta şunları bildirmişti: “Bakanlar Kurulu Başkanı dün, Yunan
Parlamentosunda, Yunan Kralının bugün Küçük Asya’ya hareket
edeceğini açıklamış ve alkışlarla karşılanmıştı. Ona başbakan, sa-
vaş bakanı ve donanma bakanı eşlik edeceklerdir.”⁽¹³⁰⁾

Haziran ayı başlarında, Yunan kralının Anadolu’ya gidece-
ğine dair Yunan çevrelerinde söylentiler dolaşmaya başlamıştı.
İngiliz elçisi Lord Granville’in 30 Mayıs’ta Lord Curzon’a bildirdi-
ğine göre, çevrede dolaşan söylentilere göre, Yunanistan yönetimi
üyeleri arasında bu konuda görüş ayrılıkları belirmeye başlamış-
tı. Kemalistlere karşı başarılı bir harekât yapılmasından yana olan
Gunaris, cephedeki Yunan askerlerini cesaretlendirmek için Yunan
kralının İzmir’e gitmesini destekliyor; General Metaksas’ın muha-
lefet grubu ise, Yunanistan’ın geri çekilmesi gerektiğine; ancak kra-
lın Anadolu’ya gidişinin bu politikayı güçleştireceğine inanıyor-
du.⁽¹³¹⁾ Buna karşın, Konstantinos, 11 Haziran’da, öğleden sonra,
Lesbos adlı savaş gemisiyle ve iki destroyerle bir kruvazörün eşli-
ğinde Faliron limanından İzmir’e hareket etmiş;⁽¹³²⁾ 12 Haziran’da
bu Türk liman kentine ulaşmıştı. Onun onuruna verilmiş olan re-
sepsiyona hiçbir Müttefik temsilcisi katılmamış ve resepsiyon sö-
nük olarak geçmiş, ancak hiçbir olay çıkmadan sona ermişti.⁽¹³³⁾
Resepsiyondan sonra Kral, *Aspis* adlı destroyere binerek sahil bo-
yunca dolaşmış; daha sonra da, Kordonboyu’nda kendisi için hazır-
lanmış olan konağa yerleşmişti. Bu münasebetle İzmir kenti Yunan
bayraklarıyla donatılmış; geceleyin yollar ışıklandırılmıştı, ancak
halkın çoğunluğu tüm bu gösterilere pek az ilgi göstermişti.⁽¹³⁴⁾

Granville'in 15 Haziran'da Curzon'a bildirdiğine göre, Yunan basını, Yunan Kralının İzmir halkı ve Yunan Ordusu kurmayı tarafından bir tanrı gibi karşılanmış olduğunu iddia etmişti. Kral hedefine ulaştıktan sonra Yunan askerlerine şu mesajı iletmişti: "Askerler! Yurdun sesi, beni size komuta etmeye yine çağırmıştır. Kralınız sizi içtenlikle selamlar. Ulusun özgürlüğe kavuşturulması için göstermekte olduğunuz azimden dolayı oldukça gurur duyuyorum. Şampiyonu olduğunuz üstün idealleri unutmadınız. Bu kutsal toprakta Helen ideali için savaşıyorsunuz; bu ideal, burada, eşi görülmemiş uygarlığı yaratmış ve dünyanın hayranlığını kazanmıştır. Sizin kahramanlıklarınız, fedakârlıklarınız ve zaferleriniz sayesinde eşi görülmemiş uygarlık burada yeniden çiçek açacaktır. Kendi çocuklarımıza, sizin seleflerinize ve bize yakışır biçimde size bir görev verilmiştir. Askerler! vatanın size emanet ettiği bu görevde hepimizin birlik olmanızı... temenni ederim. İleri! Göreve!... Kralınız sizinle beraberdir. Sizi, yurdun göreve çağırmış olduğu yere götürüyor. Bu kutsal savaşımızı takdis etmesini tanrıdan dilerim."⁽¹³⁵⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserinin İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Rattigan'a bildirdiğine göre, *Kilkis* adlı Yunan savaş gemisi İnebolu'yu top ateşine tutmuştu. Bu haberi 11 Haziran'da Londra'ya ileten Rattigan şunları eklemişti: "Anladığım kadarınca bu kentin (İnebolu'nun) askeri bir önemi yoktur. Ayrıca, Yunanlıların bu hareketi hiç kuşkusuz olarak Türkleri kızdıracak ve böylece Hristiyan nüfus tehlikeye girmiş olacaktır. İngiliz yurttaşlarının hayatı da tehlikeye girecektir. Kendi görüşümce, Yunan yönetimine sert bir yazı gönderilerek, gelecekte, açıkta olan sahil kentlerini top ateşine tutmaktan kaçınmaları bildirilmelidir."⁽¹³⁶⁾

Safa Bey-Rattigan Görüşmesi

11 Haziran'da, Osmanlı Dışişleri Bakanı Safa Bey, önemli olduğunu söylediği bir konuyla ilgili olarak, İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Frank Rattigan'ı ziyaret etmiş; kendisinin, An-

kara'nın temsilcisi olmadığını; ancak ulusalcılarla temas halinde olduğunu söylemişti. Sözlerini sürdüren Safa Bey, İngiltere'nin Türkiye'ye eşi görülmemiş biçimde sertçe muamelede bulunduğunu; Yunanlıların ihanet ve sadakatsizliklerin karşın, Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümü için girişimlerin yapıldığı bir sırada, İngilizlerin, Yunanlıları saldırıya geçmede cesaretlendirdiklerini; Ankara'da herkesin, bu Yunan saldırısının Kemalistleri ezme amacıyla yapıldığına inandığını söylemişti. Ona yanıt veren Rattigan, Ankara'nın İngilizlere karşı "suçlarını" bir bir şöyle sıralamaya başlamıştı: "Ankara yönetimi, tutsak değiş tokuşu anlaşmasını yerine getirmedi; *Palitana* gemisine müdahalede bulundu; İngiliz gemilerinin Türk limanlarına uğramalarını yasakladı; Abbot Emery (Zımpara) madenleri firmaları gibi İngiliz ticari kuruluşlarını kapattı; (Hintli ajan) Mustafa Sagir'i idam etti; İngiliz uyruklu kişileri tutukladı. Tüm bu olaylar bizim (İngilizlerin) kesin yansızlık kararını uyguladığımız(!) bir sırada kaydedildi. Biz (İngilizler), gerçekte Yunanlıları cesaretlendirmek ve onlara yardımda bulunmak için hiçbir şey yapmadık(!). Biz, düzeni yeniden kurmak için her şeyi yaptık(!)."

Safa Bey, Ankara'nın aşırılığının epey abartılmış olduğunu; Kemal'le adamlarının gerçekte ılımlı kişiler olduğunu ve İngilizlerin sertliği yüzünden Bolşeviklerle temas kurmak zorunda kaldıklarını söyledi. O sırada bile İngiltere en az yumuşaklık gösterir ve onlarla yarı yolda görüşürse, Bolşevikleri hemen bırakacaklarını ekledi. Rattigan, ona, Kemal'ler Bolşevik dostluğunu terk eder ve İngiliz gemilerine uyguladıkları yasağı kaldırarak yeni bir sayfa açarlarsa, durumun değişebileceğini söyledi ve şunları ekledi: "Hiçbir zaman İngiltere Türkiye'yi imha etmek amacıyla olmamıştır. Bunun tam aksine, Yunanlılarla Türkler arasındaki didişmenin sona ermesi ve bir anlaşmaya varıldıktan sonra Türkiye'nin sağlıklı bir devlet olarak yeniden kurulması bizi memnun edecektir. Bu mesut sonuca varmayı engellemekte olan Kemal'lerin şımarıklığı ve inadıdır..."⁽¹³⁷⁾ Ancak Rattigan, perde arkasında, başta azılı Türk düşmanı Lloyd George olmak üze-

re, kimi Türk düşmanı İngilizlerin ne gibi entrikalar çevirmekte olduklarını bilmediği pozuna bürünmüş veya bunları kasten gözardı etmişti.

Bu sıralarda, Türkiye'deki İngiliz işgal gücü Başkomutanı Charles Harington ve Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb, tüm Kemalist limanlarının abluka edilmesini önermişlerdi.⁽¹³⁸⁾ Yunan albaylarından Sariyannis de İngiliz temsilcileriyle görüşürken Türk limanlarının abluka edilmesinin Yunanlılara savaşta yardımcı olacağı görüşünü öne sürmüştü.⁽¹³⁹⁾ Ancak İngilizleri düşündüren, bu denli bir ablukanın Ruslarla olan ilişkilerini ne dereceye kadar zedeleyeceği idi; ayrıca, bu denli bir hareket ulusalcı-Bolşevik ittifakını kesinlikle pekiştirecek; Ankara'da Pan-İslamizm "fanatikliğini" kökleştirecek ve Moskova ile Ankara'nın Doğu'da İngiltere aleyhindeki projelerde sıkı işbirliği yapmalarına yol açacaktı.⁽¹⁴⁰⁾

Abluka haberi Ankara'yı biraz etkilemişti. Esasen ulusalcılar, İngiltere'de kendilerine karşı baş göstermeye başlayan aşırı düşmanlık duyguları konusunda, İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Safa Bey aracılığıyla, Londra'daki Osmanlı diplomatik temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'dan sürekli olarak bilgi alıyorlardı. Reşit Paşa, ayrıca, İngiltere'nin, yansızlığı bırakarak, Ankara yönetimine karşı misilleme davranışına geçmesi olasılığı konusunda da uyarıda bulunmuştu.⁽¹⁴¹⁾ Bu gelişmeler yer alırken, İngiliz Amirali Kelly, Atina'da Gunaris'le görüşmüştü. Gunaris, Kelly'ye, İngiltere'ye dönünce İngiliz yönetimine şu güvenceleri vermesini dilemişti: Yunan yönetimi ve halkı İngiliz yönetimine olan bağlılığında, onunla ortak bir politika uygulamalarında güvence vermesini ve Yunanistan'ın Anadolu'daki harekâtı başarıyla sonuçlanana kadar sürdüreceğini ve bunu yapabilecek kudrete sahip olduğunu bildirmesini söylemişti. Onun görüşünce Yunanlılar Bolşevizm'e karşı Avrupa'nın şampiyonları idiler ve Türkler savaşacakları için Yunanistan'ın zafer sağlayacağı kesindi. Amiral Kelly, zaferden sonra Yunan yönetiminin son Londra Konferansı'nda yapılmış olan önerileri kabul edip etmeyeceğini sormuş; Gunaris, o zaman aynı

koşulların geçerli olmayacağını, çünkü Türk gücünün ezilmiş olacağını; Sevr Antlaşması'nın çizmiş olduğu hudutların stratejik açıdan kötü olduğunu; dolayısıyla bunların değiştirilmesinin gerekeceğini eklemişti.⁽¹⁴²⁾

Öte yandan, 13 Haziran'da, İngiltere'nin Avam Kamarası'nda, Deniz (Donanma) Yarbayı M. Kenworthy, Başbakan Lloyd George'a, İstanbul'la Boğazlardaki duruma değinerek oraya neden çok sayıda İngiliz savaş gemilerinin toplanmış olduğunu ve barışı sağlamak için tüm vasıtaların harekete geçirilip geçirilmediğini sormuştu. Buna, Lloyd George'u temsilen Austen Chamberlain şu yanıtı vermişti: "Majeste Kral yönetimi (İngiltere) Yunanlılarla Türkler arasında barışın sağlanması için ümidini henüz yitirmemiştir ve bunu sağlamak için her fırsattan yararlanacaktır..." Milletvekillerinden emekli Albay Aubrey Herbert de söz alarak şu soruyu sormuştu: "Boğazlar demilitarize (askerden arındırılmış) ilan edilmiş olduğuna göre, Yunan filosunun bu yansız suları aşarak, Karadeniz sahilindeki açık ve savunmasız kentleri bombalamasına neden izin verilmiştir?" Chamberlain'in yanıtı şu olmuştur: "Bu soru sorulmadan önce bana sunulmalıydı... Yönetim bu konuyu incelemektedir; ancak, bu denli hassas olan ve güçlü devletlerin (Müttefiklerimizin) dikkatine sunulması gereken sorunuzla ilgili olarak, Avam Kamarası'ndan, kamu çıkarlarına zarar getirebilecek sorularla beni tedirgin etmemelerini dilerim." Albay Wedgewood şu yorumu yapmıştı: "Bu konularda, Konstantinoscun Yunanlılara cesaret vermediğimize dair bize bilgi verilebilir mi?" Chamberlain'in yanıtı: "Bu soru yazılı olarak yapılmalıdır."

Bir süre önce de (18 Nisan) Herbert, başbakanı epey sıkıştırmış; Yunanlılara Boğazlar ve Marmara Denizi'ni, Türklere karşı operasyonlarında kullanma izninin verilir verilmemesini sormuştu. O sırada Lloyd George ona şu yanıtı vermişti: "Majeste Kral yönetimi kendi Müttefikleriyle birlikte, şimdiki çatışmalarda yansız kalmak kararını vermiştir. Bu, Müttefiklerin işgali altında olan İstanbul'u da kapsar." Herbert ayrıca şu soruyu sormuştu: "Bu sırada Anadolu'da savaşmak amacıyla Yunan askerleri Boğazlardan

geçiyor mu?” Lloyd George’un yanıtı şu olmuştu: “Bu sorunun sorulacağına dair bana önceden bilgi verilmelidir.” Sir J. D. Rees adlı milletvekili de şu soruyu sormuştu: “Hindistan’daki durumumuzu göz önünde tutarsak, yönetimin, Yunanlıların Türklere saldırı-mada biraz da olsa kınanması gerekmez mi?” Bu soruya yanıt verilmemişti.⁽¹⁴³⁾

Bu sıralarda Yunanistan da bir hercümerç içinde idi. Başkan Gunaris, Kral Konstantinos tanınmıncaya ve İngiltere ile Fransa’nın söz vermiş oldukları yardım gelinceye kadar askeri harekâtı ertelemeyi istiyordu. Dışişleri Bakanı Theotokis, Genelkurmay Başkanlığı ve kral, yeni rejimin tanınması ve Müttefiklerden yardım sağlanması için hemen harekâta geçilmesini destekliyorlardı. Onların korkusu şuydu: ilkin Müttefiklerden yardım dilenirse, Müttefikler koşul olarak kralın istifa etmesini isteyeceklerdi. Birçok subaylarca desteklenen muhalefet önderlerinden General Ioannis Metaksas, Yunanistan’ı yoracak ve pek az işe yarayacak askeri kampanyayı terk etmekten yana idi. General Leonardopulos ise, Savaş Bakanı’na, saldırıdan vazgeçilmesini, çünkü ordunun Eskişehir önünde yenilgisinden sonra moralini yitirmiş olduğunu; askerlerin yeni subaylara güvenleri olmadığını; onların buyruklarına karşı çıktıklarını ve binlerce kaçağın çevrede dolaştığını söylemişti; ancak Atina’daki İngiliz temsilcisi Granville buna inanmamıştı. Hatta bu sırada, bir söylentiye göre, Mustafa Kemal’le General Papua arasında gizli görüşmeler yapılıyordu ve bunu Gunaris de destekliyordu. Granville’in görüşünce gerçek şuydu: Venizeloscular veya onların çoğunluğu, yönetimle Kral Konstantinos’un zafer kazanmaları olasılığından kaygılanarak ve yurtseverliği bir yana bırakarak, çevreye bozguncu söylentiler yayıyorlardı.⁽¹⁴⁴⁾

Bu gelişmeler yer alırken, 1921 yılı Haziran ayında Kemalistlerle İngilizlerin arası, çeşitli olay ve gelişmelerden dolayı epey açılmıştı. Yeni atanmış olan Osmanlı Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa, bu durumu normalleştirmek ve İngilizlerle Kemalistler arasında çıkmış olan anlaşmazlıkların giderilmesi için elinden geleni yapıyordu.⁽¹⁴⁵⁾ Atina’daki İngiliz elçisi Lord Granville ise ate-

şe petrol dökerek bu ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden oluyordu, çünkü Yunan dostu ve Türk düşmanı idi.⁽¹⁴⁶⁾ Bu sırada Türk dostu General Townsend durumu yatıştırmak amacıyla Ankara'ya gitmeye hazırlanıyordu; ancak İngiltere Başbakanı David Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon buna karşı çıkmışlardı. Bu nedenle, İngiltere'nin Avam Kamarası'nda Türk dostu milletvekillerinden Aubrey Herbert, 16 Ağustos'ta, İngiltere Başbakanına şu soruyu sormuştu: "10. Yunan tümeninin komutanı General Leonardopulos'un komutası altındaki Yunan askerlerinin, Marmara Denizi kıyısında ve İstanbul'dan 3 saatlik uzaklıkta bulunan Yalova ilçesinde 7.000'lik nüfusu oluşturan savunmasız Türk erkek, kadın ve çocuklardan 5.500 kişiyi kırıma tabi tuttuklarına dair herhangi bir bilginiz var mıdır?" Buna başbakan adına Austen Chamberlain şu yanıtı vermişti: "Bu olayı soruşturmak amacıyla kurulmuş olan Müttefiklerarası komisyonun sağlamış olduğu bilgiye göre, söz konusu edilmiş olan ilçede ciddi aşırılıklar olmuştur; ancak bu konuda rakamlar hakkında doğrulayıcı bilgimiz yoktur."

Herbert: "İngiliz yönetimi gerçekten ve içtenlikle bilgi sağlamayı isterse, bunu kendi askeri ve bahri yetkililerimizden veya Büyükelçiliğimizden sağlayamaz mı ve 5.000 kadar silahsız insanların, savaş bölgesi dışında, son günlere kadar müttefiğimiz olan bir yönetim (Yunanistan) tarafından kırıma tabi tutulduklarına dair bu haberler kendi saygınlığımız için oldukça zararlı değil midir?" Bu sırada Avam Kamarası başkanı söze karışarak bu sorunun konuyla ilgili olmadığını söylemişti.⁽¹⁴⁷⁾

Öte yandan, Atina'daki İngiliz elçisi Granville, 18 Haziran'da Lord Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: "Yunanistan Dışişleri Bakanı dün akşam İzmir'e hareket etmiştir... Gazetelerin açıkladığına göre, Savaş Bakanı İzmir'den İstanbul'a gitmiştir. Anlaşılan, ona General Papulas eşlik ediyor. Bunun başlıca nedeni, herhalde Venizeloscu subayları görevlerine dönmeye inandırmaktır. Yunan saldırısı birkaç gün ertelenmiştir. Yunan Savaş Bakanlığı'nda bir subay, bir ay kadar hazırlık yapmaları gerektiğini söylemiştir.

Fransız generali Gramet'e göre, Yunan saldırısı başlamadan önce kral cepheyi teftiş edecektir. Esasen Yunan yönetimi, savaşa başlamadan önce İngiltere ile Fransa'nın da yardımcı olup olmayacaklarını öğrenmek isteyecektir. Sırbistan elçisine göre, savaş başlamadan önce Yunanlılar buna Müttefiklerin müdahalede bulunmaları olasılığından epey kaygılanıyorlar. İtalyan elçisi ise, Yunanlıların, Müttefiklerin müdahalesi için dua ettiklerine inanıyor, ancak onların başarılı olmasını ümit ediyor, ama bunu pek beklemiyor. Onun kaygısı, Yunanlılar yenilgiye uğratılırsa Mustafa Kemal'le bir uzlaşmaya varmak olanaksız olacaktı. Fransız Generali Gramet ise, Yunan askerlerinin yıprandırılarak sonuçta ciddi bir yenilgiye uğratılacaklarına inanıyordu.⁽¹⁴⁸⁾

Yunan Saldırısı

Bir süreden beri Anadolu'da beklenmekte olan Yunan saldırısı 11 Temmuz'da başlamıştı. Yunan ordusu, ilkin hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek 13 Temmuz'da Afyonkarahisar'ı işgal etmişti. Aynı gün, Atina'da, yönetim yanlısı ve Venizeloscu tüm gazeteler, uzun süreden beri geciktirilmekte olan Yunan harekâtıyla ilgili yazılar yayımlayarak Yunanistan'ın tümüyle zafer sağlayacağından söz etmeye başlamışlardı. Onların görüşünce son hedef İstanbul olacaktı. Venizeloscu gazetelerden biri, Mustafa Kemal'in küçümsenmemesini; onun güçlü olduğunu kaydetmiş ve şunları eklemişti: "Bu, hiçbir yandan yardım görmeyen Yunanistan'ın sağlayacağı zaferin ne kadar parlak olacağını göstermektedir." Venizeloscu basın, bu ulusal bunalım sırasında tüm Yunanlıların birleşmiş olduklarını iddia etmişti. Ancak sosyalistlerin organı şunu belirtmişti: "Tüm bu iyimserlik ahmaklıktır, çünkü Yunanistan'ın parası yoktur; ağır borçlar altına girmiştir; birkaç güne veya haftaya kadar iflas edecektir ve zafer bile gereksiz ve semeresiz olacaktır."⁽¹⁴⁹⁾

Öte yandan, Türklerin her yanda yenilgiye uğratılmış oldukları Yunan halkına duyurulmuş; Yunan basını, Mustafa Kemal'in

ordusunun tümüyle yok edildiğini yazmıştı. Bu arada Kütahya ve Eskişehir'in de işgal edilmiş olması, Yunan halkının sevincini doruk noktasına yükseltmişti. Yunanlıların bu ani başarısı, Kemalist önderlerini şaşırtmış, ama onları soğukkanlılıklarından yoksun bırakmamıştı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, kesin bir yenilgiden kaçınmak için, tüm sorumluluğu üstlenmiş olan Mustafa Kemal'in izniyle, Türk Ordusuna, Sakarya ırmağının doğusuna çekilmek buyruğunu vermiş; ordu, düzen içinde geri çekilmişti. Bu arada durum o denli tehlikeli bir noktaya gelmişti ki, Kemalistler, Ankara'yı boşaltarak, başkenti Kayseri'ye taşımak kararını almışlardı.

Bu sıralarda İngiliz generali Franks'in bildirdiğine göre, Yalova'ya geri çekilmekte olan Yunanlılar, sahil bölgelerindeki tüm köyleri yakmışlardı. Müttefiklerarası Komisyon 31 Ağustos'ta İzmit'i teftiş etmiş ve oradaki ulusalcılar tarafından iyi karşılanmıştı. Oradaki Amerikan Hastanesi yetkilileri ve Fransız papazlar, Kemalistlerin disiplinli hareketlerini epey methetmişlerdi. Bu kent Yunan askeri işgali altında iken orada Hristiyan, Ermeni ve Çerkez çeteleri ile sarhoş ve disiplinsiz Yunan askerleri korkunç canavarlıklar yapmışlardı. Bunları Amerikan belgeleri de doğrulamıştı. Oraya gönderilmiş olan soruşturma komisyonunun görüşünce, Yunanlıların geri çekilirken yapmış oldukları canavarlıklar uygar bir ulusa yakışmıyordu ve telin edilmeliydi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Atina'daki İngiliz elçisi Granville'e 5 Temmuz'da gönderdiği gizli telgrafta, Yunan yönetimine bu konuda bilgi vermesini ve Yunan ordusunun bu denli hareketlerini tüm gücüyle kınamasını emretmişti.⁽¹⁵⁰⁾

Osmanlı Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa da, Rattigan'ı ziyaret ederek, Boğazların Yunan savaş gemilerine kapalı tutulmasını dilemişti. Babiâli'nin görüşünce, bu denli savaş gemilerine, Boğazları geçerek Anadolu'nun açık kentlerini top ateşine tutmalarına izin vermek insafsızlıktı. Bakan ayrıca, geri çekilmekte olan Yunan askerlerince talan edilmiş ve kırma tabi tutulmuş olan Yalova halkını İngiliz yönetiminin korumasını dilemişti. Rattigan, Bakana, bu

konuda Yunan Yüksek Komiserine göndermiş olduğu sert bir notada bunu protesto ettiğini söylemişti. Yunan Yüksek Komiseri M. Votsis, bu aşırılıkları yapanların çeteciler olduğunu; Yunan askerlerinin askeri nedenlerden dolayı sadece birkaç evi yıkmaktan başka bir şey yapmadıklarını söylemişti. İzzet Paşa, bu kırımlara Yunan askerlerinin de katılmış olduğu görüşünde ısrar etmişti. Rattigan, ona, durumu kendi yönetimine bildireceğini söylemiş; Kemalist güçlerinin İzmit'te yansız bölgeye yaklaştıklarını; bu bölgeye girerlerse ciddi bir durumun ortaya çıkacağını; onlara karşı İngilizlerin güçle karşı koyacağını ve böylece Kemalistlerin Müttefiklerle savaş durumuna girmiş olacaklarını söylemişti. İzzet Paşa, ona, bu konuda tüm yetkisini kullanarak sorunu çözümlemeye çalışacağına dair söz vermişti.⁽¹⁵¹⁾

Bu sırada, "A/8" kodlu İngiliz ajanının bildirdiğine göre, Kafkasya'dan alınan haberler, Bolşeviklerin Kars'ı işgal ettiklerini ve Kızıl Ordu'nun Türk hududu doğrultusunda ilerlemekte olduğunu gösteriyordu. Sağlanmış olan son haberlere göre, Rus süvari birlikleri Türk hududunu geçerek Erzurum'a doğru ilerliyorlardı. Ajan, Anadolu'daki durumu oldukça tehdit edici olarak görüyordu. Ona göre, Bolşevikler, Ankara'da bir yönetim darbesi yapmak zamanının gelmiş olduğu kararını verebilirlerdi. Son 4 hafta sırasında Bolşevikler Anadolu'ya çok sayıda silah, makine, tüfek, küçük çapta silahlar ve mermiler göndermişlerdi. Bu da Bolşeviklerin bu ülkeye olan ilgisini gösteriyordu. Ancak bu ilgi, onların ulusalcıların savına sempatileri olduğu anlamında değildi. Bu silah ve mermilerin İttihatçılar için gönderilmiş olduğu meydana çıkarsa buna şaşmamak gerekirdi. Bolşeviklerin amacı, ülkede bir yönetim darbesi olursa, İttihatçıların durumunu berkitmekti.

Bolşevikler, ayrıca, Shalva Eliava'nın başkanlığı altında olan bir heyeti özel bir görevle Ankara'ya göndermişlerdi ve kimi söylentilere göre, Enver Paşa Tiflis'e ulaşmıştı ve onun Anadolu'da muhtemelen bir yönetim darbesi yapılmasıyla ilgili olduğu söyleniyordu.⁽¹⁵²⁾

Mustafa Kemal'in Durumu

Bu sıralarda, Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu Başkomutanı General Harington, 13 Temmuz'da Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

"Burada, Ankara'nın Bolşeviklere teslim olduğunu gösterecek kanıt yoktur. Ankara'nın dileği, Yunanlılara karşı savaşmak için Rusya'dan silah ve mermi sağlamaktır. Rusya, Ankara'ya kendi 'koruyuculuğunu' kabul ettirmek için bunu bir özür olarak kullanmayı amaçlıyor. Ayrıca, bu silahların kendi üzerine çevrilmesini istemiyor. (Makam avcılığı yapan Enver Paşa, Cemal, Halil ve muhtemelen Nuri dışında) halis Müslümanlar, Rusya'dan korktukları gibi, Rusya da İslam akımından korkmaktadır... Halis ulusalcı grubun eylem ve düzenleri konusunda burada sağlamış olduğum bilgi, onların, Bolşeviklerle işbirliği yapmak meylinde olmadıklarını gösteriyor; oysa Anadolu ve Trakya'da, Yunanlılara karşı her çeşit direnişte bulunmaya açıktırlar. Bolşeviklerle işbirliği yapılmasını sırf kendi kişisel amaçları için dileyen İttihatçı hiziptir. Bolşeviklerle işbirliğini ve Dipkafkasya'daki Bolşevik askeri yığınağını Yunan saldırısına tesadüf ettirmişlerdir. Ulusalcılar, Bolşeviklerin, doğu illerine karşı olan niyetlerinden kuşkuludurlar. Sağlanmış olan güvenilir bilgiye göre Çiçerin, Tiflis'te bulunan Orjonikidze'ye 2 Haziran'da Moskova'dan göndermiş olduğu mesajda, Sovyetlerin, Türkiye dolaylarında yapılmakta olan savaşa sürüklenmeleri olasılığından söz etmiştir. Bunun sonucu olarak, Komintern'le de anlaşmış olan askeri ihtilal konseyi, (a) Dipkafkasya'daki askerleri kuzeye göndermeyi durdurmak ve (b) başlıca askeri gücü Türk hududu dolaylarında üslendirmek amacıyla, Gürcistan ve Ermenistan'daki Kızıl Orduları yeniden örgütlemek kararını almıştır... Mustafa Kemal'in durumunun pek güç olduğu bellidir. Kendisi, iki ateş arasındadır, ama zayıflık belirtisi gösteremez... Kemal'in hâlâ yönetimde olduğu kanısındayım; ama kendisi söylemek istediği şeyleri yazamaz. Hiç kuşkusuz, Enver, bir Makineli Tanrı (*Deus ex Machina*) olarak 1913'te Edirne'ye giriş sansasyonunu yinelemeyi

diliyor. Mustafa Kemal, Yunan saldırısının gerginliğine maruz kaldıktan sonra Enver, berkitici Bolşevik güçlerinin başında bölgeye girmeyi ümit ediyor.”⁽¹⁵³⁾

Öte yandan, bir süreden beri “yansızlık” pozunu vermiş olan İngiliz yönetiminin bu hareketini doğru bulmayan İstanbul’daki İngiliz Başkomutanı Sir Charles Harington, 15 Temmuz’da İngiltere Savaş Bakanlığı’na şu ilginç ve gizli telgrafi göndermişti:

“Yansızlıkla ilgili hareketimizi anlayamıyorum. (Türk) ulusalcıların yansızlık hattını dikkate almaları İzmir’deki askeri durum için oldukça önemlidir. Buna karşın, Yunan gemilerinin ve misyonlarının İstanbul’da kalarak burasını bir üs olarak kullanmalarına izin vermekle yansızlığı bizzat biz bozuyoruz ve bu da ulusalcıları, Yunan ilerlemesi durdurulunca bize saldırmaya özendirir. Askerlerin güvenliğinden sorumlu olmayan (İngiliz Yüksek Komiseri Vekili) Rattigan, Yunanlılara kısıtlamalar konulmasını desteklemiyor ve Kemalistlerin, Bolşeviklerin eline düştüklerine inanıyor. Rattigan’la aynı görüşte değilim. Benim sağlamış olduğum kanıtlara göre Mustafa Kemal, geriye dönmeyecek kadar Bolşeviklerin etkisi altına girmiş değildir. Kişisel olarak şunu düşünüyorum: kapıyı bu kadar şiddetle kapamak (görüşmeleri kesmek) bir hata idi. Mustafa Kemal’in makul şekilde davranacağını düşünüyorum. Görüşmelerin kapısının bu kadar sertçe kapatılmış olmasından Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar çok sevinmişlerdir. Dolayısıyla, bir yandan Türklere yansızlık pozu verirken öte yandan Yunanlılara burada kalacaklarını ima edici göz kırpmak, benim askeri pozisyonumu oldukça güçleştirecektir. Yunanlıları destekleyeceksek bunu açıkça yapmalıyız. Desteklemeyeceksek, her yandan eleştirilmiş olduğumuz şimdiki arajmandan kaçınmalıyız. Yunanlıları desteklemediğimizi açıkça yineleyip duruyoruz, oysa gerçekte onlara burada (İstanbul’da) kalmaları için izin veriyoruz. Bu konuda Rattigan’la aynı görüşte olmadığımın ötürü üzüntü duyarım ve İngiliz yönetimi Yunanlılarla ilişkilerimizin ne olduğunu açıkça belirtirse bu epey yardımcı olacaktır.”⁽¹⁵⁴⁾

17 Temmuz’da, İngiltere İmparatorluk Genelkurmay Başkanı

Felt-Mareşal Henry Wilson, Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlanan Yunan ordusunun başarı oranını saptamak amacıyla, Tümgeneral T. O. Marden ve Albay E. S. Hoare Nairne'i, kendi kişisel görüşlerine dayanarak, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu konusunda rapor hazırlamaya görevlendirmiş; bu bilgileri toplayarak, Savaş Bakanı C. W. Evans'ın eliyle İngiliz Kabinesi'ne sunmuştu. Wilson, ayrıca, Rusların ulusalcılara çok miktarda mermi, silah ve gereç gönderdiklerini; Mustafa Kemal'in, "Rus yandaşı yönetim" sistemini kabullenirse, personel de göndermeye hazır olduklarını iddia etmişti.⁽¹⁵⁵⁾

Bu arada, İngiliz istihbarat servisi, Kızıl Ordu'ya mensup çok sayıda askerlerin, Türk hududu doğrultusunda ilerlemekte olduklarını saptamış; 15 Temmuz tarihli istihbarat raporu şu bilgiyi vermişti: "Anadolu'daki durum oldukça tehdit edicidir. Bolşeviklerin Ankara'da bir yönetim darbesi yapmak zamanının geldiğini kararlaştıracakları vaktin yaklaştığına inanılmaktadır. Son 4 hafta sırasında Bolşeviklerce Anadolu'ya çok miktarda silah, makineli tüfek, küçük çapta silah ve mermi gönderilmiştir. Bu da, Bolşeviklerin, bu ülkeye olan ilgilerini göstermektedir bu ilgi, ulusalcıların savına sempatiden kaynaklanmıyor. Tüm bu silah ve mermiler, bir yönetim darbesi olursa, kendi durumlarını pekiştirmelerini olanaklı kılmak için herhalde İttihatçılara gönderilmiştir. Bolşevikler, Ankara'ya, Shalva Eliava başkanlığında özel bir heyet göndermişlerdir; ayrıca, Enver Paşa'nın Tiflis'e ulaştığına dair çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Onun adı, Anadolu'da yapılması muhtemel bir yönetim darbesine karıştırılmaktadır; bu da, önümüzdeki iki veya üç hafta içerisinde olayların çabucak gelişmesi olasılığını ortaya çıkarıyor. Gerçekten de bu sırada Kemalistlerin, Bolşeviklerin de içinde parmağı olan bir komplo meydana çıkardıkları bildirilmiştir."⁽¹⁵⁶⁾

Bir İtalyan Gazetesinin Görüşleri

Roma'da yayınlanmakta olan *Corriere Della Sera* adlı gazetenin 17 Temmuz 1921 tarihli sayısında, "Türk Çıkmazı" başlığı altın-

da oldukça ilginç şu yazı yayımlanmıştı: “Sevr antlaşması Küçük Asya’da savaş durumunun sürmesine yardımcı oluyor; İslam dünyasını genellikle Hıristiyanlığa karşı ve özellikle İngiltere’ye karşı kışkırtıyor; Fransa ile İngiltere arasında sürekli sürtüşmelere neden oluyor ve Bolşeviklerin İstanbul’la Hindistan üzerindeki entrikalarını artırmalarına neden oluyor. İngiltere bu antlaşmayı hazırlarken iki amaçla harekete geçmişti: İstanbul’da halifeliğin saygınlığını zedeleyerek İngiltere İmparatorluğu’nun Müslümanlarını öndersiz bırakmak ve Rusya’nın gelecekte Boğazlara girmesini önlemek. İngiltere, bu amaçlara yönelik olarak, Yunanistan’ın İzmir’i almasına yardımcı olmuştur... Ancak Yunanistan, tahmin edildiğinden de zayıf çıkarak bu amacı yerine getirememiştir... Yunan askeri güçlerinin başarısızlığı, Yunanistan’daki bunalım, Venizelos’un yönetimden düşürülmesi ve Konstantinos’un geri çağırılmış olması, İngiltere’ye, hatasını bir evreye kadar düzeltmek fırsatını vermişti; ayrıca, Hindistan’la Mısır’da kaynaşmalar başlamıştır... Boğazların, İngilizlerin aleti olan Yunanistan tarafından tahakküm altına alınmasını istemiyoruz... Boğazlar şartlı olarak Türklere ait olmalı ve Türkiye, İzmir’e ve İstanbul’un dolaylarına sahip olmalıdır.”

Bu makale, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda ilgiyle karşılanmış ve yetkililerden D. G. Osborne 21 Temmuz’da şu yorumu yapmıştı: “Yunan ordusu amacını sağlamıştır; ancak düşmanın ordularını ne dereceye kadar yıkmış olduğu belli değildir... Yunanlılar, işgal ettikleri yerlerde sonsuzluğa dek kalamazlar. Ulusal (Türk) güçleri büsbütün kırılmamışsa ve bir süre saldırıya geçemeyecek bir duruma getirilmişse, Yunanlılar muhtemelen pek yakında savaşı sona erdirmek zorunda kalacaklardır. Resmi haberler ajansının sözcüsü olan A. Beaumont, son iki makalesinde, Eskişehir elilerine geçtikten sonra Yunanlıların dikkatlerini İstanbul’a çevireceklerinden söz etmişti. General Harington’un bildirmiş olduğuna göre, yeni Trakya tümenine “İstanbul tümeni” adı verilecektir. Yunanlılar şimdi taleplerini artıracaklardır. Ne Kral Konstantinos ve ne de Mustafa Kemal, kendi durumlarını tehlikeye düşürmeden özveride bulunabilirler. En makul uzlaşma (kompromi) şudur:

Yunanlılar İzmir'i Türklere iade etmeli, ama Doğu Trakya'yı yönetimleri altında tutmalıdırlar. Savaş Bakanlığı'nın bana bildirmiş olduğuna göre Türkler düzenli olarak geri çekilmişlerdir ve onların 16 tümeninden 6'sı henüz savaşa girmemiştir. Vaktin Türklere ya- na olduğu aşikârdır."⁽¹⁵⁷⁾

Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu Başkomutanı General Harington'un, 5 Ağustos'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği şu gizli telgraf oldukça ilginçtir: "BMM'nin 19 Temmuz günkü gizli oturumunda, Ankara'yı boşaltmak için ivedi hazırlıklar yapılması kararı alınmıştır. Yönetimin bir kısmı, Maliye, Posta, Telgraf ve Gümrük Bakanlıkları, 20 Temmuz'da başlamak üzere, Kayseri'ye taşınıyor. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı ve Fransızlara yakınlığı nedeniyle, Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur. 21 Temmuz'da, Eskişehir'in doğusunda, Mustafa Kemal'in dileklerine karşıt olarak yapılmış olan mukabil Türk saldırısı, yönetimin Ankara'dan çekilişini örtbas etmek ve halkın moralini yükseltmek amacını güdü-yordu."⁽¹⁵⁸⁾ 2 Eylül 1921 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, başkentin Kayseri'ye nakli, BMM'nin gizli oturumunda görüşülürken, kimi milletvekilleri, yönetime sert biçimde saldırmış-lardı. Yönetimin, son zaferin yakın olduğu sözlerine karşı, muha-lefet milletvekilleri, bu arada Anadolu'nun en iyi bölgeleri yakıla-rak yıkılırsa, bu denli bir zaferin yenilgiden pek değişik olmaya-cağını öne sürmüşlerdi.⁽¹⁵⁹⁾ İngiliz kaynaklarına göre, Türk geri-lemesinin haberi 19 ile 21 Temmuz arasında Ankara'ya yayılınca, halkın morali bozulmuş ve Mustafa Kemal, Fevzi ve Genelkurmay Başkanlığı dışında herkes, Enver'in, Bolşevik berkitici güçleriyle birlikte Anadolu'ya girmesi için haykırmişti. Fırsattan yararlan-an Bolşevik temsilcisi Natzenus, Türk-Rus dostluk antlaşması-nın BMM'nce ivedilikle onaylanmasını sağlamıştı.⁽¹⁶⁰⁾

20 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporu, Kemalist ordusu-nun, Yunan saldırısı önünde ani olarak ve Türklerce asla beklen-medik bir biçimde "çökmesinin" Osmanlı Kabinesi'nin dengesini bozduğunu kaydetmiş; şunları eklemişti: "Tevfik, Salih, Ali Rıza paşalarla Safa Bey, istifa etmekten yanadırlar, ama İzzet Paşa ve ka-

binenin geriye kalan üyeleri buna karşı çıkmışlardır. Güvenilir bir kaynaktan bildirildiğine göre, Mustafa Kemal, son günlerde İzzet'e gönderdiği bir mesajda, Anadolu'daki durum hakkında güvence vermiş ve kabineye, ne pahasına olursa olsun, varlığını korumasını bildirmişti.⁽¹⁶¹⁾

Bu sırada Yunan ilerlemesi sürüyordu. Atina'daki İngiliz elçisi Lord Granville'in 20 Temmuz'da Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Yunanlıların Kütahya'yı işgal ettikleri haberi 18 Temmuz akşamı Atina'ya ulaşmış ve meclis başkanı tarafından Parlamento'da (*Vuli*) açıklanmıştı. Bunun üzerine kilise çanları çalmaya başlamış; halk tüm gece sokaklarda dolaşarak cümbüşler yapmış ve havaya silah atmışlardır... Dün sabah 101 pare top atışı olmuş ve Atina Katedralinde dualar edilmiştir. Yunan basını, "Yunanistan'ın eşi görülmemiş en yüce zaferini" ayyuka çıkarmış ve kimi gazeteler bunu dünyada en büyük savaşlardan biri olarak nitelendirmiştir. Onların görüşünce bu, savaşın son zaferi idi. 50.000 kadar tutsak alındığı iddia ediliyor. Bugünkü bir gazeteye göre, Türkler kuzeye ve kuzeydoğuya çekilebilmişlerse, onların, ele geçirilmesi gereken güçlü pozisyonları vardır. Dışişleri Bakanı'nın bana bu sabah söylediğine göre, yönetim henüz ayrıntılı bilgi almamıştır, ama ... Yunan Kralı, meclis başkanına gönderdiği telgrafta bu zaferin oldukça memnuniyet verici olduğunu bildirmiştir.⁽¹⁶²⁾

Sakarya Savaşı

İrlandalı kadın yazar Pat Walsh'a göre, bu sıralarda İngiltere başbakanı David Lloyd George Yunanlıları kışkırtmayı sürdürüyordu. Yunanistan başbakanı Gunaris'in ona güveni vardı ve bu kışkırtma sonucunda Yunanlılar Anadolu'da yeniden ilerlemeye başlamış; Eskişehir'i işgal etmişlerdi. Lloyd George bunu işitince zevkten dört köşe olmuş; İngiliz Parlamentosunda Yunanlılara övgüler yağdırmıştı. Ancak 21 gün süren Sakarya savaşında Yunanlılar Türk hatlarını aşamamış ve geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine Gunaris, Yunan ordusunu Anadolu'da üslendirme-

yi sürdürebilmek için İngiltere'den mali yardım dilemişti. İngiltere bunu sağlamazsa tüm Yunan ordusunu Anadolu'dan kaldırmak şantajında bulunmuştu. Ona bir yanıt verilmeyince Londra'ya gitmiş; Lord Curzon'la görüşmeye çalışmış, bunda başarılı olmayınca Curzon'un müsteşarıyla görüşebilmişti. Lloyd George da o sırada Yunan heyeti mensuplarını görmemek için çeşitli mazeretlerle ortadan kaybolmuştu. Ancak yine de Lloyd George - Curzon ortakları Yunanistan'ı, kesin yenilgiye uğrayacağı savaşı sürdürmeye indirmişlardı.⁽¹⁶³⁾

Bu sırada, İngiltere'de yayınlanan *Daily Telegraph* gazetesinin muhabiri A. Beaumont, 25 Ağustos Perşembe günü Eskişehir'de Kral Konstantinos'la bir söyleşi yapmıştı. İlk muhabir, ona, "askeri durum nasıldır" sorusunu sormuş, kral da ona şu yanıtı vermişti: "Kendi görüşümce durum oldukça iyidir. Cepheden en iyi haberler alıyorum. Kemal savaşmayı kabullenirse bu kez onun ordusunu imha edecek veya askerlerinin çoğunluğunu tutsak edeceğiz. Onun 50.000'den çok savaşçısı olmadığına inanıyorum. Kendi ordumuz, bu kadar askerle uğraşabilecek yeteneğe sahiptir; ancak kendi üssümüzden çok uzaktayız. Birkaç gün içinde Ankara'ya girmeyi ümit ediyoruz. Orada kalmak istemiyoruz. Askeri depoları tahrip eder etmez ve oradaki trenleri ele geçirdikten sonra geri çekileceğiz." Beaumont, ona şaka olarak şu soruyu sormuştu: "Ondan sonra dikkatinizi İstanbul'a mı vereceksiniz?" Kral gülümsemiş ve daha sonra ciddi bir poz alarak, "güçlü devletler bizi orada istemiyorlar ve onların güçlüklerini artırmayı istemiyorum. Ordumuzun, bulundukları yerde yapacağı çok işler vardır."⁽¹⁶⁴⁾

Harington'un 30 Ağustos'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, o sırada Ankara doğrultusunda ilerlemekte olan Yunanlılar zafer sağlamış oldukları iddiasında bulunuyorlardı. Harington şunları eklemişti: "Türk kaynaklarından bugüne kadar sağlamış olduğum haberlerde bunu doğrulayıcı hiçbir kanıt yoktur; ancak gerçek durum şudur: Türk ordusunun sol cenahı şiddetli çarpışmalar sırasında baskı altına girmiştir. Türklerin bozguna uğraması muhtemeldir ve bu da Yunanlılara zafer sağlayabilir; an-

cak Türkler direnişlerini sürdürebilir ve orduyu koruyabilirler. O zaman her iki muhalif ordu yorgun düşmüş olacaktır. Türk ordusunun Ankara-Kayseri yoluna çekilmesi mümkündür ve bu olursa, Türkler tuzaktan kurtulmuş olacaklardır.” Yine Harington, 2 Eylül’de Savaş Bakanlığı’na şu gizli telgrafi göndermişti: “Bu sabah erken vakitlerde alınmış olan bilgiye göre, her iki yan da, 8 gün süren çetin savaştan sonra pek kazançlı olmamıştır. Türklerin sol cenhı direnişi sürdürmüştür. Türkler, Yapan Hamam’da (Çal Dağ) önemli bir mevzi yitirmişlerdir; ancak dün karşı saldırıya geçerek, yitirmiş oldukları bölgelerin büyük bir kısmını yine ele geçirmişlerdir. Kendi görüşümce savaş eşitlikle sona ermiştir.”⁽¹⁶⁵⁾

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da, 5 Eylül’de Lord Curzon’a şu gizli telgrafi göndermişti: “Sakarya ırmağı savaşı 10-11 günden beri sürüyor. Her iki yanın da ağır kayıplar verdiği kesindir. Bir ara Türkler kritik bir duruma girmiş, ama ustaca davranarak bundan kurtulmuşlardır. Yunan ordusunun Sakarya ırmağının karşı yakasına geçmiş olmasına karşın, anlaşılan, Türkler nefes alacak bir duruma gelmiş ve bu onların yeniden örgütlenmesine yardımcı olabilir. Onların ordusu savaşılamaz bir duruma gelmemiştir. Şimdiye kadar savaşın önemli gelişmesi şu olmuştur: her iki ordu da yıpranmıştır ve bu yıpranma sürerse, her iki yan yorgun bir duruma gelecektir.”⁽¹⁶⁶⁾ Bu bilgi İngiltere’nin Dışişleri Bakanlığı’na ulaşınca, yetkililerden RCL rümuzunu kullanan kişi (Lindsay veya Lindley olabilir) şu yorumu yapmıştı: “Bu çarpışmalarda Yunanlılar gerçek bir zafer sağlayamamışlardır; ancak onların Ankara’ya ulaşmalarını ümit ederim. Bunda başarılı olmazlarsa, bize (İngilizlere) Hindistan, Mısır ve Afganistan’da daha çok güçlükler çıkaracaktır.”⁽¹⁶⁷⁾

Aradan birkaç gün geçmeden, İstanbul’daki İngiliz Başkomutanı Harington, 7 Eylül’de Savaş Bakanlığı’na şu ilginç ve gizli telgrafi göndermişti: “... Yunanlılar geri çekiliyor ve Türkler onları takip etmek için yoğun hazırlıklar yapıyor. Yunanlıların, Sakarya ırmağı ötesinde yeniden örgütlenerek saldırıyı yineleyip yineleyemeyeceklerini söyleyemem... Şimdilik, Yunanlılar, kendi amaçla-

rını sağlamada başarılı olamamışlardır ve Türkler başarılı oldukları iddiasında bulunacaklardır... Türk başarısı bir reaksiyon yaratacağı için her türlü önlemi alıyorum.”⁽¹⁶⁸⁾ Aynı gün (7 Eylül), İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da Lord Curzon’a şu oldukça ilginç yazıyı göndermişti: “... Yunanlıların başlıca amacı, görünüşte, Türk ordusunun sol cenahını çevirmek ve onun geri çekilmesini sağlamaktı, çünkü bu olursa, tüm ulusalcı güçler tehlikeye girecekti. Yunan güçleri bu operasyonu gerçekleştirmek için kurak bir bölgeden ilerlemek zorunda kalmış ve susuzluk çekmişlerdir. Türkler bir ara kritik bir duruma girmiş, ancak ustaca davranarak bundan kurtulmuşlardır. Savaş Sakarya ırmağı ötesinde sürüyor. Yunanlıların, Kemalist ordusunun bu denli direnişiyle karşılaşmayı beklediğini sanmıyorum. Savaş 12 günden beri sürüyor ve her iki yanın da ağır kayıplar verdiği biliniyor... Bu operasyonların bir çıkmaza girmesi muhtemeldir, çünkü her iki yan da oldukça yorulmuştur. Bu denli bir durumdan yararlanarak müdahalede bulunmak uygun olabilir. Yunanistan bir kış kampanyası gerçekleştirecek güce sahip değildir. Onun mali durumu da oldukça kötüdür; dolayısıyla Kemalist ordusunu imha edememiştir. Savaşın sona ermesi için Kemalist ordusunun ortadan silinmesi gerekiyordu. Kemalistler de oldukça yorgun düşmüşlerdir. Onlar, Konya’da çıkmış olan bir isyanla da uğraşmak zorundadırlar ve Anadolu’nun büyük bir kısmından vergi toplayamıyorlar. Onlara Bolşevik dostlarının pek yardımcı olacağı kuşkuludur; dolayısıyla silah ve mermi sıkıntısı çekiyorlar...”⁽¹⁶⁹⁾

Harington, 8 Eylül’de Savaş Bakanlığı’na şu gizli telgrafi göndermişti: “(Ajan) Black Cambo, 7 Eylül’de şu bilgiyi iletmıştır: Yunanlıların 4. grubunun, cephedeki çarpışmalar sırasında küçük çaptaki mermileri ve topları için mermi kalmamıştı, çünkü bunları kamyonlarla taşımak güç olmuştu. Yunan askerlerinin yiyecekleri de kısıtlanmış; yerli etlere el konmuştur. Yunan askerleri ayrıca susuzluk çekiyor. 10. Tümede dizanteri başgöstermiştir.”⁽¹⁷⁰⁾ 8 Eylül sabahı tüm kesimlerde savaş sürmüştür. Türkler önemsiz başarılar sağlamışlardır. Yunanlıların sol cenahı ikiye bölünmüş-

tür.⁽¹⁷¹⁾ Kendi tahminimce Türkler Yunanlıların ilerleyişini durdurmuşlardır. Bunun sonucu olarak Yunan askeri misyonu ümitsizliğe kapılmıştır. Sağlamış olduğum son bilgiye göre, Türkler, yarın karşı saldırıya geçeceklerdir. Yunan saldırısı zayıflıyor. Türkler başarılı olursa İstanbul'da bunun etkisi derhal yayılacaktır.⁽¹⁷²⁾ Türk saldırısı başladı. 10 Eylül'de Türkler Haymana'nın güneybatısında bulunan Kızıl Kevi'ye ulaşmışlardır. Fransız karargâhının bildirdiğine göre Türkler, Ankara-Beyşehir yolu boyunca Beyşehir doğrultusunda saldırıya geçmiş ve epey ilerlemişlerdir. Londra'da yayımlanan *Morning Post* gazetesi de 10 Eylül sayısında şunu belirtmişti: "... Yunan saldırısı şimdilik gücünü yitirmiştir ve şimdi Türkler karşı saldırıya geçeceklerdir."⁽¹⁷³⁾

İzmir'deki İngiliz temsilcisi Sir Harry Lamb, 11 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: "Sağlamış olduğum bilgiye göre, Tire ve Ödemiş'ten gelen (Yunan) askerler Aydın'a kadar uzanan bölgede 50 kadar köyü yakarak Aydın'a dönmüşlerdir. Bu askerler olay yerine yaklaşırken sakinlerin çoğunluğu kaçmış olduğu için hiçbir kırım olmamış, ancak bazı cinayetler işlenmiş ve hayvanlar öldürülmüştür."⁽¹⁷⁴⁾ Öte yandan General Harington'un 12 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Ilıca, Mangal Dağ ve Kızıl Koyunlu dolaylarındaki savaşlarla ilgili kimi Türk gizli belgeleri veya enformasyon İngilizlerin eline geçmişti.⁽¹⁷⁵⁾ Harington, 13 Ağustos'ta Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafi göndermişti: "10 Ağustos-10 Eylül arasında Yunanlılar 2.000 asker yitirmiş; birkaç tutsak ele geçirmişlerdir. Türk kayıpları tahminen şöyledir: 12.000 ölü, 1.500 tutsak. Afyonkarahisar cephesinde Türkler ağır toplar kullanmışlardır... Yunanlılar Ankara'ya saldırmak planından vazgeçmişlerdir. Onlar, Eskişehir-Kütahya-Afyon hattına çekilmeyi planlıyorlar. Giderken tüm tren hatlarını havaya uçuruyorlar."⁽¹⁷⁶⁾

Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nin Faaliyeti

Türk-Yunan savaşı sürerken, "oldukça gizli bir kaynak," İstanbul'daki İngiliz askeri katlarına, başkentte tasarlanan bir komp-

lo hakkında bilgi iletmişti. Yapılan iddiaya göre, komplocular, İstanbul'da genel bir isyan kışkırtacak; depolardaki savaş malzemesini ele geçirerek yandaşlarına dağıtacak; İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Harington'un komutasındaki Hintli askerleri isyana kışkırtacak; Harington'la personelinin, Müttefiklerarası polis şefini, Şeyhülislam'la öteki birçok kişiyi öldüreceklerdi. Bu komplo, "Halâs-ı Vatan Cemiyeti" adındaki bir örgütçe düzenlendiği ve 1920 yılı Temmuz'unda, Ulusal Savunma Derneği'nin başkan yardımcılığını vekâleten yürütmüş olan Ali Galip Paşa'nın eseri olduğu söyleniyordu. Tüm mektup ve mesajları bu kişi imzalıyordu. Bu bilgiyi sağlamış olan İngiliz ajanının bildirdiğine göre, komplo, beraberinde para getirecek olan iki kişinin İstanbul'a varması üzerine başlayacaktı.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 10 Eylül'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu: "Söz konusu kişiler buraya (İstanbul'a) gelmiş bulunuyor. Onların, İstanbul'daki bir evde toplantılar yaptığı; Moda'daki bir evde de toplantılar yapıldığı öğrenilmiştir. (General) Harington, bu komplo, gelişmeleri konusunda bana sürekli olarak bilgi veriyor. Kendisi, o akşam (9 Eylül), olanaklıysa, ilgili kişileri yakalamak ve üzerlerindeki belgeleri ele geçirmek için kimi evlerde arama yapmayı tasarlıyor. Müttefik yüksek komiserleri bu aramayı onaylamış bulunuyor; aynı zamanda, güç gösterisinde bulunmak amacıyla, tüm İngiliz filosusunun bu sabah Karadeniz Boğazı'ndan geçmesi için hazırlık yapılmıştır."

Rumbold, gizli telgrafında şunları eklemişti: "Busabah (10 Eylül), İtalyan Büyükelçiliğinde yapılmış olan toplantıda, Harington, evlerde yapılmış olan aramadan hiçbir sonuç alınmadığını; kendisine bilgi vermiş olan ajanın, ya iki yan hesabına çalıştığını veya askeri katlara yanlış bilgi verdiğini açıklamış; bu konuda bir bildiri yayımlamayacağını; ancak, bugün, bize (yüksek komiserlere), resmen yazarak, komplo konusunda sağlamış olduğu bilgiyi Türk yönetimine iletmemizi; hükümetten, bizzat kendisinin (Harington'un) hazırlamış olduğu listede adları geçen kişilerin tutuklanmasını ta-

lep etmemizi dileyeceğini bildirmişti. Bu listede 17 fedainin adları vardır. Onların, cinayetleri işlemek için İstanbul'a getirilmiş oldukları bildirilmiştir. Bu sabah, İngiliz filosu, Karadeniz Boğazı'ndan geçmiştir." Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle karşılanmış; bakanlık yetkililerinden R. C. Lindsay'ca 13 Eylül'de şöyle yorumlanmıştı: "Bir tavşan yuvası (sahte olay) daha."⁽¹⁷⁷⁾

Bu sırada, Osmanlı Hariciye Nazırı ve polis şefi, General Harington'dan bu konuda bilgi alır almaz, söz konusu derneğin var olduğunu kabullenmiş, ama onun amaçları konusunda yapılan açıklamalar üzerine şaşırdıklarını bildirmişlerdi. Öte yandan, İstanbul yönetimine bu konuda bilgi verilmiş ve resmi bir bildiri yayınlanmıştı.⁽¹⁷⁸⁾ General Harington, kendisini harekete geçiren "düzen" konusunda sağlamış olduğu tüm belgeleri 7 Eylül'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na, o bakanlık da 13 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'na iletmışti. Bu belgelerin çoğunluğu, kodlu Türk belgelerinin suretleriydi. İngilizlerin eline geçtiği iddia edilen bu belgeler İngilizceye çevrilerek Londra'ya gönderilmişti. Bu belgelerin yaklaşık olarak her sayfasında Ali Galip Paşa ve Mustafa Kemal'in adları geçiyordu.⁽¹⁷⁹⁾

Bu arada, İstanbul'daki İngiliz istihbarat servisi sorumlularından Albay W. H. Gribbon, başkentteki Türk ihtilal akımı konusunda sağlamış olduğu kodlu Türk belgelerinin asıllarının fotokopilerini, 7 Eylül'de, üç raporla birlikte, Askeri istihbarat şefine göndermişti. Öte yandan, İngiliz askeri katları, bu "komploda" adları geçen kişilerin tümünü tutuklamaya çalışmış; ama Fransızlarla İtalyanlar, bu olayın abartılmış olduğunu öne sürerek müdahalede bulunmuş ve sonuçta, İngilizler, aralarında Mustafa Kemal'in yaverlerinden biri de bulunan 7 kişiyi, Eylül ayı ortalarında tutuklamışlardı.⁽¹⁸⁰⁾

Bu gelişmeler yer alırken, Londra'da yayımlanmakta olan meşhur *The Times* gazetesi, 14 Eylül 1921 tarihli sayısında, "Yunanistan ve Türkiye" başlıklı ilginç bir yazı yayımlamıştı. Gazete, bu gelişmeleri şöyle anlatıyordu: "Muhabirimizin dün bildirdiğine göre, Yunanlılar Ankara'ya ulaşmada kesinlikle başarılı olamamış-

lardır ve şimdi Batı'ya doğru geri çekilmektedirler. On günden beri Ankara tümseklerinde sürmekte olan savaş bir çıkmaza girmiştir. Kimi anlarda Yunanlıların hedefe ulaşmalarına ramak kalmış; uzun bir süreden beri hasretini çektikleri hedefe ulaşmak üzere iken, bunu terk etmek zorunda kalmışlardır. Konstantinos'un ordusu Sakarya bölgesindeki ganimeti yitirmiş; geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre önce çıkan söylentilere göre Ankara'nın ele geçirilmiş olduğu haberi çevreye yayılmıştı; ancak Yunanlılar bu gayretlerinde başarı sağlayamamışlardır. Anadolu'nun vahşi kalbindeki ulaşım güçlükleri, işgalcilerin girişi, fedakârlıkları ve askeri kaynaklarıyla alay etmiş; Türklerin kendi yurtlarındaki korkunç dayanıklığı Yunan saldırısını geri püskürtmüştür... Bu denli bir savaştan sonra... her iki yan da iyileşmek için zamana gereksinecektir. Yunanlılarla Türklerin epey savaşmış olduklarına kuş-kumuz yoktur. Teknik açıdan savaş berabere sona ermiştir; ancak Doğu'da, Türklerin zaferi olarak sayılacak; tüm olarak Kemal'in zaferi olarak görülecek ve onun sarsılmış olan saygınlığını yeniden doğrulayacaktır... Yunanlılar şimdi sorular sormaya başlayacaktır. Korkunç bir istikamete doğru bu denli bir sokulma hangi amaç için yapılmıştır?... Yunanlılar bu denli bir maceraya Avrupa'lı güçlerin yetkisiyle değil, kendi önderlerinin ihtirasları nedeniyle öne sürülmüş olduklarını anlayacaklardır... Kemal'in kanamakta olan ordusu hâlâ boyun eğmemiştir ve kış mevsiminde yeniden örgütlenecektir. Tüm bu kan dökümü boşuna olmuştur... Şimdi Müttefikler kendi politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalacak ve savaşların, arabuluculuk yapılması için başvuruda bulunmalarını bekleyecektir. Yunanlılar, yerine getiremeyecekleri bu denli maceralara sürüklenmemelidir. Onların, Anadolu'nun kalbinde bu denli ilerleyişleri bir felaketle sonuçlanmazsa, buna teşekkür edilmelidir.”⁽¹⁸¹⁾

Bu sırada, Atina'daki İngiliz elçisi Granville, 16 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli ve ilginç telgrafi göndermişti: “Hiç de keyifli görünmeyen yönetim başkanı (Gunaris) bu sabah, geri çekilme kararının alınmış olduğunu, çünkü daha ileri gitmenin gerekmediği-

ni ve bunun pahalıya mal olacağını; yağmurların başlamak üzere olduğunu; bunun, iletişimi güçleştireceğini; ordunun yavaşça geri çekileceğini; her şeyin alınıp götürüleceğini ve arkada bir çöl bırakılacağını söyledi... Ona, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmak için ilk adımı Yunanlıların atıp atmayacağını sordum. Bana, bunun olumsuz olduğunu söyledi ve arabuluculuktan söz etmedi. ⁽¹⁸²⁾ Savaş Bakanlığı'na mensup Albay Kerr'in bana bugün bildirdiğine göre, Fransız askeri ataşesinin dün onlara verdiği bilgiye göre, Yunan Kabinesi'nde, Eskişehir hattında durup durmak konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştü. Ayrıca, iktidardaki yönetim düşmek üzere idi. Yunanlıların askeri durumunun tahmin edildiğinden de daha kötü olduğunu; Kral Konstantinos'un, Ankara macerasına daima karşı çıktığını, ama onun bu görüşüne önem verilmediğini; dolayısıyla kendi generalleri aleyhinde propaganda yaptığını ekledi. ⁽¹⁸³⁾

İngiliz Başkomutanı General Harington da 20 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na şu bilgiyi iletmisti: "Cepheden henüz dönmüş olan Johnston'un anlattığına göre, Yunanlılar geri çekilirken demiryollarını tahrip etmiş ve tüm köyleri yakmışlardır. Ricat sırasında Yunan ulaşım sistemi tümüyle çalışamaz bir duruma gelmişti. 3. Yunan Kolordusu dört günden beri karargâhın nerde olduğunu bilmiyordu. Yunan askerleri gayet memnuniyetsizdirler ve iktidardaki yönetim aleyhinde sözler söylüyorlar. Johnston'un görüşünce Yunan ordusu tehlike içinde değildir ve geri çekiliş güvenlik içinde gerçekleştirilmiştir. 15 Eylül'e kadar Yunanlılar 23.000, Türkler ise 17.000 zayıat vermişlerdir."

18 Eylül'de yayımlanan Yunan resmi bülteni, Türklerin Yunanlıları kovaladıklarını ve Seydi Gazi yakınlarındaki Kırgız Dağ bölgesine ulaştıklarını bildirmişti. Bu sırada, Türk komutanların planları ve verdikleri buyruklar İngilizlerin eline geçmişti. (!) ⁽¹⁸⁴⁾

Granville, 23 Eylül'de Lord Curzon'a şu mektubu göndermişti: "Anadolu'daki durumla ilgili güvenilir bilgi yoktur... Tahminime göre, her iki yan da bu durum hakkında yalan söylüyor. Yunanlıların geri çekilişi kolay ve başarılı olmamıştır; ancak, Türkler yüce bir za-

ferden söz etmede haklı değillerdir. Atina depresyon içindedir ve oldukça karamsardır, çünkü halka, zaferin sağlanmış olduğu basın vasıtasıyla bildirilmiş; Türklerin tümüyle yenilgiye uğratılmış oldukları iddia edilmişti; oysa gerçek durum bu değildi. Sakarya savaşında kaydedilmiş olan kayıpların sayısı oldukça kabarıktır... Çevrede dolaşan söylentilere göre, Yunan askerleri cephede veya cepheye yakın yerlerde isyan etmiş veya en azından askeri katlara ve yönetime karşı müthiş memnuniyetsizlik belirmiştir.”⁽¹⁸⁵⁾

Yine Granville, 26 Eylül’de Lord Curzon’a şu gizli telgrafi göndermişti: “Tüm gazetelerin bildirdiğine göre, Yunan yönetimi, işgal edilmiş olan bölgelerin Yunanistan’la birleştirilmesini desteklemektedir. Başbakan, 24 Eylül’de basma verdiği demeçte, yönetimin Ankara’ya kadar gidilmesinden vazgeçilmesi kararını almış olduğunu bildirmiştir. Bu ilerlemeden amaç şuydu: düşmanı geri püskürtmek; tüm ulaşım vasıtalarını tahrip etmek ve her iki ordu arasındaki bölgenin kaynaklarını yıpratmak. Bu planın büyük bir kısmı sağlanmıştı, ancak geriye kalan kısmı için yapılması gereken büyük özverilerin gereksiz olduğu; kış mevsimi yaklaşmakta olduğu için ordunun daha önce kararlaştırılmış olan hatta dönmesi karara bağlanmıştır... Ayrıca başkan şunları eklemişti: Ordumuz muzaffer olmuştur ve bu zafer bize birçok yararlar getirmiştir. İşgal etmiş olduğumuz ülkeyi, en az emek ve masrafla savunabilecek biçimde örgütlemeliyiz. (İzmir’deki Yunan yüksek komiseri) Stergiadis hemen Atina’ya gelecek; bu örgütlenmenin esası karara bağlanacak ve derhal uygulanacaktır.”⁽¹⁸⁶⁾

Bu sırada, İngiltere’nin Hindistan Genel Valisi (Yahudi asıllı) Edwin Montagu, 26 Eylül’de Londra’ya gönderdiği yazıda, İngiltere’nin Kemalistlerle ilişki kurmasını önermişti. Buna epey içerlemiş olan Lord Curzon 30 Eylül’de şu yorumu yapmıştı: “Kemal’le temas etmek için her şeyi yaptık(!) ama başarı sağlayamadık.”⁽¹⁸⁷⁾ Yine bu sırada, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 28 Eylül’de Lord Curzon’a şu bilgiyiiletmişti: “Anadolu’dan alınmış olan haberlere göre, 10 gün kadar önce Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal’e, Ankara’ya döndükten son-

ra, 'Müşir' (Mareşal) unvanını vermiştir. Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Eylül günkü oturumunda, öteki şeyler arasında şunları da söylemiştir: Yunanlıların işgal etmiş oldukları bölgelerde Rumların çoğunlukta oldukları iddiası doğru değildir. Kemal, Lloyd George'un 15 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda vermiş olduğu söylevde, savaştan galip çıkacak olan ülkeyi destekleyeceğine dair vermiş olduğu sözden caymaması ümidini beyan etmiş ve o ülkenin Türkiye olduğunu söylemiş; şunları eklemiştir: Ulusal sınırlarımız içinde tek bir Yunan askeri kaldığı sürece silahlarımızı bırakmayacağız."⁽¹⁸⁸⁾

Öte yandan, İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol, ABD'nin Dışişleri Bakanı'na 30 Eylül'de şu telgrafi göndermişti: "İstanbul'daki acayip durum konusunda Dışişleri Bakanlığı'nı birkaç kez uyarmıştım. İstanbul'da şu acayip durum egemendir: Yunanlılar, Müttefiklerin işgalinden yararlanarak ve onların koruyuculuğu altında olarak, İstanbul'u kendi donanma harekâtlarının bir merkezi yapmışlardır ve buradan Mustafa Kemal'e karşı propaganda yürütmektedirler. Buradaki Patrik vekili Yunan savının en faal bir destekleyicisi olmuştur. Bu başpaz, çeşitli bildiriler yayımlamış, mali yardım talebinde bulunmuş ve Yunanlılar adına dilekçeler sunmuştur. Onun bu hareketleri İstanbul'daki Türkler arasında kızgınlık yaratmıştır. Türklerin görüşünce Patrik, gerçekte bir Osmanlı yetkilisidir; dolayısıyla onun şimdiki hareketleri Türkiye'ye karşı bir ihanet oluşturur."⁽¹⁸⁹⁾

Sakarya Zaferi'nin Ardından

Sakarya Zaferi'nden sonra Türk ulusalcılar, Yunanistan'ı bütünüyle yalnız bırakmak amacıyla, bu zaferden yararlanmaya başlamış; Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini yeniden güvence altına almaya; Fransa, İtalya ve hatta İngiltere ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya çalışmışlardır.⁽¹⁹⁰⁾ Bu anlaşmaları sağlamaya çalışırken giriştikleri eylemlerle ilgili bilgi ve yaptıkları yazışmaların çoğu İngiliz istihbarat servisinin eline geçmişti. Örneğin, Fransız temsilcisi M.

Franklin-Bouillon'la kurmuş oldukları ilişkiler hakkında 27 Eylül 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporunda bilgi verilmişti.⁽¹⁹¹⁾ öte yandan, 26 Eylül ile 13 Ekim tarihleri arasında ulusalcı Türkiye, Bolşevik Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında yapılan Kars Konferansının da kimi belgeleri İngilizlerin eline geçmiş;⁽¹⁹²⁾ İngiliz istihbaratı, kendi ajanları ve ulusalcı kimi boşboğazlar aracılığıyla, bu konferansı yakından izlemişti.

1 Ekim tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, ulusalcı ordunun Sakarya savaşıdan sonraki durumunu yansıtmış; ulusalcı komutanlarla Genel Karargâhın yeteneklerinden söz etmiş; "140 kilometre mesafe üzerinde, kararlı bir düşmanın önünden ve ciddi hiçbir aksilik olmadan geri çekilmiş olmaları, komutanlarla kıdemli personelin yeteneklerini doğruladığını" bildirmiş; Türk askeri-nin iyi bir savaşçı olduğunu kaydetmiş; süvari birliklerinin azim ve inisiyatif gösterdiğini; piyade birliklerinin inatla ve iyice savaştığını; Yunanlılarınkinden daha zayıf olan toprakların ustalıkla kullanıldığını kaydetmiş; şunları eklemişti: "(Ulusalcılar) kendi saflarında 30.000'e yakın(!) kayıp vermişlerdir... Onların yedek savaş gereçleri kısıtlıdır; ama Fransa ve öteki kimi Avrupa ülkelerinden ek gereç sipariş etmişlerdir. Önümüzdeki ilkbahara dek daha da silahlı ve donatılmış olacaklardır. Bunları alınca, artık Rusya'ya güman etmeyeceklerdir. Onların morali de yüksektir. Sakarya zaferi ve bunu izleyen 80 kilometrelik ilerleme, tüm orduda ve Anadolu'da, Mustafa Kemal'e olan bağlılıkları pek sağlam olmayanlar arasında bile ulusalcılardan yana bir coşku yaratmıştır."⁽¹⁹³⁾

Bu sırada, İstanbul'daki İngiliz Amirali Sir John de Robeck, 1 Ekim'de Donanma Bakanlığı'na şu ilginç telgrafi göndermişti: "(Anadolu'daki savaş)... Yunanlılar, kış mevsimi süresince korumak istedikleri hatta Eskişehir'in doğusu, Kütahya ve Afyonkarahisar'a kadar yavaşça çekilmeye başlamışlardır. Onların ulaşımları düzenli Türk süvari birlikleri tarafından hırpalanarak sık sık saldırıya uğruyor. İstanbul'daki Rum çevrelerinde epey kaygı egemendir ve bu da Atina'da tehlike duygusu yaratmaktadır. Yunanlıların zafer sağlayarak Ankara'ya kadar yürüyüşleri; sava-

şın süratle sona ermesi ve askerlerin evlerine dönmesi bir hayalden öteye geçmemiştir. Yunanistan, yaklaşık olarak 18.000 kayıp verdikten ve çok miktarda para harcadıktan sonra kendisini savunma durumunda buluyor ve ordularının, üzerinden geçmiş oldukları bölgelerin şimdi ancak küçük bir kısmını işgali altında bulunduruyor... Bunun Kemalistler üzerindeki etkisi güvenle açıklanabilir. Kemalistler, direnişleri ve özverileriyle Yunan işgalini geri çevirmişlerdir ve gayet hatalı olarak, İngiltere'nin bu gerilemede bir payı olduğunu öne sürebileceklerdir.”⁽¹⁹⁴⁾

Franklin-Bouillon ve Cavaliere Tuoizzi Heyetleri

1921 yılının Şubat ayında, Londra'da imzalanmış olan Bekir Sami-Aristide Briand antlaşmasının BMM'nce onaylanmamasından sonra, ulusalcılarla Fransızların arası açılmış; ama bir süre sonra, ulusalcılarla er geç bir anlaşmaya varılması gerekeceğini sezmiş olan ve Anadolu'yu Bolşevik etkisinden uzaklaştırmayı amaçlamış olan Fransa,⁽¹⁹⁵⁾ Senato Dışişleri Komisyonu başkanı Senatör Franklin-Bouillon'u, ulusalcılarla yapılacak görüşmelerde Fransa'yı temsil etmekle görevlendirmişti.⁽¹⁹⁶⁾ Görüşmeler, 1921 yılı Haziran ayında başlamış; Franklin-Bouillon Paris'e döneceği için ay sonunda ertelenmiş; Sakarya Zaferi'nden sonra Ankara'da yine başlamış; 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştı.⁽¹⁹⁷⁾ Bu antlaşmaya İngilizler çok kızmış; Bolşevikler de bundan epey rahatsız olmuşlardı.⁽¹⁹⁸⁾ Lord Curzon, Londra'daki Fransız Büyükelçisiyle 3 Kasım'da yaptığı görüşmede ona bu antlaşma hakkında birçok sorular sormuş; Fransız yönetimini epey haşlamıştı.⁽¹⁹⁹⁾ Öte yandan, Ankara'da, Cavaliere Tuoizzi adlı İtalyan'ın başkanlığındaki heyetle, 1921 yılı Ekim ve Kasım aylarında yapılan, ama bir sonuç getirmeyen gizli görüşmeler de İngiliz istihbaratını çok ilgilendiriyordu ve bu konuda birçok gizli belgelerin suretlerini topluyordu.⁽²⁰⁰⁾

Busıralarda, Londra'daki Hindistan Bakanlığı, 1 Ekim'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği ivedi telgrafa Hindistan Kral Naibi'nin şu ilginç ve gizli telgrafının bir suretini de eklemişti: “Hindistan,

Afganistan ve Orta Asya Müslümanları, İngiltere'nin hâkim bir güç olduğuna inanıyorlar. Ne söylessek söyleyelim, Türkiye'nin bugünkü kötü durumundan bizi sorumlu tutuyor ve onun geleceğinin bizim elimizde olduğuna inanıyorlar. İngiliz yönetimi, barış koşullarının özellikle İzmir ve Trakya ile ilgili maddelerinin yumuşatılmasına yardımcı olursa, Hindistan'daki durum bundan derhal etkilenecik; dış açıdan da, özellikle Afganistan'da Bolşevizm'e en etkili bir darbe indirilmiş olacaktır. İngiliz yönetimi bu sırada etkili biçimde müdahalede bulunamazsa, Türkiye'ye cömertlik göstermekle, Orta Asya'da İngiltere'ye karşı başlamış olan İslam galeyanını yatıştırabilir. Hindistan ve Afganistan'da şimdi karşılaşmakta olduğumuz güçlükleri göz önünde tutarak, İngiltere yönetiminin bu önerilerimizi kabullenmesini içtenlikle dileriz.”⁽²⁰¹⁾

Öte yandan, İngiltere Savaş Bakanlığı'nın İngiliz Kabinesi'ne sunulmak üzere hazırlamış olduğu 1 Ekim 1921 tarihli gizli memorandumda, son Türk-Yunan operasyonları sonunda Mustafa Kemal'in saygınlığının artmış olduğu belirtilmiş ve şunlar eklenmişti: “(Kemal) daha önce meclise sorumlu bir başbakan gibi iken, şimdi görüldüğü gibi, bir diktatör durumuna gelmiştir. Kendisi o denli güçlü ve askeri bir durumdadır ki, barış görüşmeleri yeniden başlarsa, kendi siyasi taleplerini hafifletmesi için bir neden yoktur. Sonuç şudur: Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşünce, Yunan ordusu Türk ulusalcılara bir karar kabul ettirecek durumda değildir... Vakit geçtikçe, Türklerin yetenekleri Yunanlılara kıyasla daha da artacaktır... Yunanlılar askeri operasyonları sürdürmekle hiçbir şey kazanamayacaklardır. Onların izlemesi gereken en iyi istikamet, Mustafa Kemal'le barış görüşmelerine hemen başlamak; yitirme tehlikesi içinde olan işgallerindeki toprakları pazarlık konusu yapmaktır.”⁽²⁰²⁾

Yine 1 Ekim'de, Amiral Robeck, İngiliz Donanma Bakanlığı'na gönderdiği mektupta şu bilgiyi veriyordu: “Yunanlılar, kış mevsiminde savunmayı ümit ettikleri hatlara doğru (Eskişehir'in doğusu, Kütahya ve Afyonkarahisar) yavaşça çekilmeye başlamışlardır. Türk süvarileri onların yan kanatlarını hırpalıyor... İstanbul'daki

Rum çevreleri kaygı içindedir ve bu da muhtemelen Atina'da endişe yaratmaktadır. Yunanlıların muzaffer olarak Ankara'ya yürüyüşleri, savaşın çabucak sona ermesi ve askerlerin kendi evlerine dönmeleri ümitleri bir hayaldi. 18.000 asker yitiren ve epey masrafta bulunan Yunanistan, şimdi bir savunma savaşıyla karşı karşıya... Kemalistler ise bu durumu güvenle karşılamış; sebat ve özveriyle Yunan işgalini geri püskürtmüşlerdir.”⁽²⁰³⁾

Bu sıralarda, Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiserliği'nin Yakın Doğu şubesi şefi M. Bravin, 7 Ekim tarihli “Yakın Doğu'yla ilgili olarak Sovyet Dışişleri Komiserliği raporu” adı altında kaleme aldığı bir belgede şunları belirtmişti: “Doğu sorunu Ankara'nın ulusal yönetimi lehinde yavaşça çözümlenmeye başlamıştır. Son birkaç ay sırasında Türk ordusunun operasyonları sonucunda sağlanmış olan başarılar, İngiliz emperyalistlerini yeterince ayıltmıştır. Bu emperyalistler, uyanmakta olan Doğu'nun birleşik cephesini zayıflatmak için Yunan süngülerini kullanmaya kalkışmışlardı. Kral Konstantinos'un örgütlemiş olduğu cezalandırıcı askeri harekât yavaşça başarısızlığa uğramış bir maceraya dönüşmüştür ve bunun sonucu olarak, son zamanlarda kurulmuş olan krallığının çökmesine neden olabilir... Yunan halkının çoğunluğu, boş yere kan dökülmesinin suçunu, Yunanistan'ı İngiltere'nin ağına itmiş olan Kral Konstantinos'un omuzlarına yüklemektedir... Öte yandan ulusalcı Türk yönetiminin durumu günden güne daha düzenli ve sabit oluyor. Türk ordusunun bir seri yenilgiyle karşı karşıya olduğu günlerde BMM'nin kritik günlerdeki kimi kuşkuları şimdi ortadan kalkmıştır ve bunların yerini Mustafa Kemal'in dehasına güven ve takdir almıştır... Türk ulusu siyasi sınavını onurla geçmiştir ve sonuçta zaferle ödüllendirilecektir. Türklerin tek bir amacı vardır: Kendi ülkelerinde yine kendilerinin efendileri olmak ve arsız Avrupalılara, yabancıların Türk malını paylaşmaları ve Türkiye'ye bir sömürge işlemi yapmaları zamanının henüz gelmediğini göstermektir. Türkiye'de tek bir silahlı düşman kaldığı sürece asla barış yapmayacağını belirtmiş olan Mustafa Kemal ve ulusalcılar Türk halkı tarafından desteklenmektedirler.”⁽²⁰⁴⁾

Anadolu'daki Siyasi Durum

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington, 28 Eylül'de Ankara'dan ayrılan bir ajanın bilgisine dayanarak, 3 Ekim'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, BMM'de şu üç grubun bulunduğunu bildirmişti: 1. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, 165 ile 170 arası milletvekili olan ılımlılar; 2. Başta Yusuf Kemal olmak üzere, 40 ile 50 arası milletvekili olan radikal eğilimliler ve 3. Pan-İslamistlerden oluşan Enver Paşa grubu. Onun görüşünce 1. Grup Ruslardan korkuyor ve *Misak-ı Milli* koşulları gereğince, Müttefiklerle barış yapmayı diliyor; 2. Grup, Türkiye'nin büsbütün bağımsızlığını ve Doğu'ya doğru yayılmasını destekliyor; Rus yardımına güveniyor ve İngiltere'ye düşmanlık besliyordu. 3. Grup İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile işbirliğinden yanaydı. Yunanlıların yenilgiye uğratılmaları yüzünden 1. Grup daha da güçlenmişti.⁽²⁰⁵⁾ 5 Ekim tarihli gizli bir İngiliz raporuna göre, ulusalcıların son zaferi, Mustafa Kemal'i ve BMM'nde önderi bulunduğu İlimliler Partisi'nin durumunu güçlendirmişti. İngiliz istihbaratı, o sırada, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i, BMM'deki muhalefetin başkanı olarak görüyor; onun etkisinin hâlâ geniş olduğunu; Rusya'dan yardım kabul edilmesini desteklediğini; oysa ulusalcıların başarısının ışığı altında bu yardımın artık pek önemli olmadığını öne sürüyordu.⁽²⁰⁶⁾ Bu sırada Kemalistlerin istihbarat örgütü hakkında da İngilizler epey bilgi sağlamışlardı.⁽²⁰⁷⁾

Rum-Ermeni-Kürt İşbirliği

1921 yılı Ekim ayında ulusalcılar, İngilizlerle Yunanlılara karşı diplomatik sahada başarılar sağlamaya başlarken, Rum-Ermeni-Kürt üçlüsü yine bir tehlike olarak ortaya çıkmıştı. Bu tehlikenin baş kışkırtıcısı Kürt Mustafa Paşa idi. 24 Ekim'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan gizli istihbarat raporuna göre, Kürt Mustafa Paşa, 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti'ne atanmış; 1919'da bu derneğin başkanı olmuş ve o tarihten sonra, dernekle ilgili çalışmaları-

nı sürdürmüştü. Bırakışmadan sonra orduya dönmesine izin verilmiş ve savaş suçlarından sanık kişileri yargılamakla görevlendirilen askeri mahkemeye üye atanmıştı. 1919 yılı Eylül ayı sonunda Bursa valisi atanmış, ama Ali Rıza Paşa sadrazam olunca onun görevine son verilmişti. Aynı yılın Kasım ayında tutuklanmış, ama kısa bir süre sonra özgür bırakılmıştı. 21 Ocak 1920’de, genel suçlardan sanık olarak 1. Askeri Mahkemece yargılanmış; yine özgür bırakılmış ve aynı yılın Nisan ayında Damat Ferid yönetime geçince, 1. Askeri Mahkemenin başkanı atanmıştı. Bu görevde, sadrazamın baskı rejimini uygulamada onun gönüllü bir aleti olmuştu. Sadrazamlığa Ahmet Tevfik Paşa getirilince, Kürt Mustafa görevinden uzaklaştırılmış; 1920 yılı Kasım ayında, başkan olarak, usul yönetmeliklerini ve kendi yetkilerini kötüye kullanmakla suçlanarak yine tutuklanmış; padişah, onun özgür bırakılması için çok çalışmış; 6 Şubat 1921’de, onun mahkûmiyetini bir iradeyle iptal etmişti. Aleyhinde birçok suçlamalar olduğu için, yönetim, onun Beyrut’a gitmesine izin vermemiş; ama ordudan çekildikten ve rütbelerini teslim ettikten sonra Beyrut’a gitmesine izin verilmişti.

İstihbarat raporu, onun eylemlerini şöyle anlatıyordu: “(Kürt Mustafa) İstanbul’dan ayrılmadan önce, oradaki Ermeni Patriği’nin desteklediği Ulusal Ermeni Demokrat Partisi’yle ilişki kurmuştu. Uzun bir süreden beri Ermeniler, Rumlar ve Kürtler, kendi aralarında Türklere karşı işbirliği yapmak emeli beslemektedirler. (Mustafa Paşa) İstanbul’dan ayrılmadan önce, kimi Ermeni politikacılar aracılığıyla, Yunan yüksek komiserliğiyle yazışlıyordu. Mevlanzade Rifat’la öteki Kürt önderlerin, kendilerine mali yardım yapılırsa, Yunanlıların savını desteklemeyi kabullendikleri biliniyor. Herhalde Kürt Mustafa Paşa’yla da aynı arajman yapılmıştır. Onun şimdi Gürcistan’ı ziyaretinden amaç, herhalde olay çıkarmaktır.” Bundan sonra onun eylemleri hakkında geniş kapsamlı bilgi veriliyor; şunlar ekleniyordu: “Yunan Kralının gizli örgütleri herhalde Konya ve Kürdistan’a dek yayılmıştır. Bu katlar, hiç kuşkusuz, Konya’daki ayaklanmanın patlamasına yardımcı olmuş; onu yaymaya çalışmıştır. Orada, olağan biçimde sürüp gitmekte

olan huzursuzluk yüzünden o bölgeyi seçmişlerdir. Kemalistlerin Anadolu'daki durumlarını zayıflatmak amacıyla, Kürdistan'daki özerklik akımından yararlanmak amacıyla, orada isyan kışkırtmışlardır. Kürt önderler para sıkıntısı çektikleri için, İstanbul'daki Kürt Partisi, Yunan yetkililerinin eline düşmüştür.”⁽²⁰⁸⁾

Kars Antlaşması

Bu sıralarda, Türkiye ve Sovyetleştirilmiş olan üç Kafkas devleti: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında, Sovyet Rusya'nın da katılacağı bir konferansın Kars'ta düzenlenmesiyle ilgili çabalara hız verilmişti. Bu konferanstan amaç, söz konusu devletler arasındaki ilişkileri bir düzene koymak ve Batum, Kars, Ardahan ve Ermenistan'ın statüsü gibi henüz çözümlenmemiş olan sorunları görüşmekti. İlgili yanlar, Sakarya savaşı sırasında Kemalistlerin Yunan saldırılarına karşı nasıl direneceklerini görmeyi merakla beklerken, Kars Konferansından uzak duruyorlardı. BMM yönetimi, Kemalist Türkiye'yi konferansta temsil edecek olan başmurahhas Kâzım Karabekir'e, oldukça sert davranarak, ülke ve hudutlar sorununda Türk görüşlerinde direnmesini bildirmiş;⁽²⁰⁹⁾ konferansta önemli bir rol oynayan Karabekir, 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşmasını öteki yanlara adeta dikte etmişti. Daha önce yaptıkları anlaşmalarla Batum üzerindeki haklarından vazgeçmiş olan Kemalistler, Kars Antlaşmasıyla yeni hiçbir özveride bulunmamış; şu koşulları sağlamışlardı: Batum iline özerklik verilecek; Batum limanında Türkiye'ye ayrıcalık hakkı tanınacak; 1920 yılının sonlarına doğru Rusların Türkleri çıkarmak istedikleri Ardahan ve Kars üzerindeki Türk hakları kesinlikle kabullenilecekti. Konferansta Askenaz Muravian tarafından temsil edilen Ermenilere önemsiz konularda bile ödün verilmemiş; Sarıkamış ve Oltu'da onlara ekonomik haklar sağlanmış; ancak Ani kentinin Ermeni sınırları içine alınmasına Kemalistler karşı çıkmış; ama Ermeni savaş tutsaklarını yurtlarına göndermeyi kabullenmişlerdi. Shalva Eliava tarafından temsil edilen Gürcüler de Kemalistlere ödün vermek zorunda kal-

mış; Artvin’le Ardahan’ı yitirmiş; Kemalistlerden pek karşılık görmemişlerdi. Türklere, Batum kenti ve limanından yararlanma hakkı ve Batum’a özerklik vermek zorunda kalmışlardı.⁽²¹⁰⁾

Kars Konferansı Türk ulusalcıları için büyük bir zafer sayılmıştı. Bundan zararlı çıkanlar Ermenistan ve Gürcistan’dı. Bu antlaşmanın muzafferî Kâzım Karabekir idi. Bu antlaşmadan kuyruk acısı duyan Ermeni temsilcisi Muravian şu yorumu yapmıştı: “Bu Türk-Rus dostluğunun sürekli olacağına inanmak büyük hatadır. Sonuçta Ruslar Türklere karşı silahla mücadele edeceklerdir ve bu olunca, Türkiye layık olduğu cezayı alacaktır. Şimdilik Ruslar Türk dostluğuna muhtaçtır, çünkü Türkiye’nin Müttefiklerin ellerine düşmesini istemiyorlar. Bunun tam aksine, onlar, Doğu’da bir güç gösterisine gereksiniyorlar; dolayısıyla Türklerin, Müttefiklerin şekline bürünmüş olan Yunanistan’a karşı hareketleri Rusların işine geliyor. Durum bu olduğuna göre, Ruslar, Türklerle olan dostluklarını güçlendirmek için, onlara, Rusya’nın güvenliğiyle bağdaşan her tür ayrıcalıklar vermeye hazırdırlar.”⁽²¹¹⁾

Curzon-Gunaris görüşmesi

Bu sıralarda Londra’da bulunan Yunanistan başbakanı Gunaris, 27 Ekim’de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda Lord Curzon’la “Anadolu’daki durum ve Yunan ordusu” konusunda bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sırasında Curzon ona şu öğütte bulunmuştu: “Yunanistan’ın, işgal etmiş olduğu bölgelerde sürekli olarak kalacağı ve oralarını yöneteceği izlenimini vermesi hiç de tavsiye edilmiyor. Barış herkes için önemlidir. Barış olursa, Yunanistan’ın mali yükü azalacak, İngiltere’nin tüm Doğu’da ve özellikle Hindistan’daki güçlükleri giderilecektir.”

Curzon’a göre Yunanlılar iki hata işlemişlerdi: 1. Soruşturma komisyonu kurulmasını reddetmiş ve 2. Düşmanca hareketleri yinelenmiş, ama başarısızlığa uğramışlardı. Ayrıca, Yunanistan, kendi yazgısını Müttefiklerin ellerine bırakmayı reddetmişti. O sırada her iki yan da saldırıya geçecek bir durumda değildi. Türkler bi-

raz daha iyi bir durumda idiler. Onların silahları ve morali gelişmişti. Yunan ordusu o sıradaki pozisyonunda uzun süre kalırsa, Yunan mali kaynakları epey gerilmiş olacaktı. Ortada 3 gereksinim vardı: 1. Yunanlılarla Türkler görüşmeye gönüllü olmalı; 2. Güçlü devletler oybirliğiyle hareket etmeli ve 3. İzmir sorunu çözümlenmeli. Türkler, İzmir'i Yunanistan'a bırakacak herhangi bir anlaşmayı asla kabullenmeyeceklerdi. Curzon'a göre, bu, mantıki değildi. Yunanlılar İzmir'le ilgili olarak önerilmiş olan koşulları kabullenmeli ve Trakya konusunda İngiliz yönetimine güvenmeliydiler, çünkü İngiltere onların en iyi dostu idi.

2. toplantı öğleden sonra 4'te yapılmıştı. Curzon, Yunanlıların soruları olup olmadığını sormuş; Baltacis, Briand'ın, Sevr Antlaşması'nın Fransız parlamentosuna sunulmadığını ve sunulmayacağını söylediğini ve İtalya'nın da aynı görüşte olduğunu bildirmişti. Curzon da şu karşılığı vermişti: "(İngiltere) Başbakanı, Sevr'in yırtılmış olduğunu Ağustos'ta söylemişti. Yeni bir antlaşmaya gerek vardır ve ilk adımda, her iki yan da her şeyi Müttefiklerin elinde bırakmalı ve Müttefikler bir anlaşma yapmalıdır; ancak bu, tüm Sevr'in kaldırılması anlamına gelmiyor. Yeni anlaşma eskisinin temeline dayanmalıdır; ancak bu, her iki yanı da tatmin edemeyebilir." Baltacis, Yunanistan'daki kamuoyunun kendi savlarını İngiltere'nin eline bırakmayı kabul edeceğini; ancak öteki güçlere (Fransa ve İtalya) güvenmenin daha güç olacağını söylemişti. Curzon şu yorumu yapmıştı: "En iyi tavsiye şudur: Fransızlarla İtalyanları Yunanistan'a karşı iyimser olmaya inandırmak." Yunan delegasyonu, Atina'ya danışmayı ve bir haftaya kadar yanıt vermeyi kabullenmişti. Gunaris, bu görüşmelerin gizli tutulmasını ve Bunların basına yansıtılmamasını rica etmiş; Curzon da bunu kabul etmişti, ancak bu konuda Paris ve Roma'ya bilgi iletmesi gerektiğini eklemişti. Gunaris buna itiraz etmemişti.⁽²¹²⁾

Bir gün sonra (28 Ekim), Atina'daki İngiliz elçisi Granville, Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: "Yunanistan'ın her yanını bir kötümserlik dalgası sarmıştır. Her yanda Gunaris yönetimi sertçe eleştirilmektedir. Bana bildirilmiş olduğuna göre, kral bile,

özellikle cephelerde sözlü saldırılara uğramaktadır. Yunanistan'da olaylar çıkacağına dair siyasi kulüpler tarafından çevreye yayılmış olan söylentiler ve bu sırada Gunaris misyonunun Venizelos'un çevirmekte olduğu oyunlar nedeniyle başarısızlığa uğrayacağına dair söylentiler her yana yayılmıştır. Cephede birçok Yunan askerleri kaçmaya başlamıştır. Kimilerinin görüşünce tüm Yunan ordusu mensuplarının Anadolu'dan kaçmalarını önleyen denizdir." İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson da 29 Ekim'de şu kısa görüşü öne sürmüştü: "Gunaris'in çökmesi anarşiye yol açabilir."⁽²¹³⁾

Militan Kürtler Yine Sahnede

Bu gelişmeler yer alırken, Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Savaş Bakanı Winston Spencer Churchill'e 28 Ekim'de şu ilginç ve oldukça gizli telgrafi göndermişti: "Türkiye-Irak hududundaki güvenlik, Yakın Doğu politikamızla ilgili çok önemli bir etkindir. şu anda Türk komşularımız barışçı olarak görünebilirler, ancak fiili olarak düşmanlarımız olabilirler ve bu da bizi rahatsız ediyor. 11 Ekim 1921'de ve daha önceleri göndermiş olduğum telgraflarda, Faysal vasıtasıyla Kemal'le görüşmeler yapılmasını önermiştim. İngiliz yönetimi bu önerimi soğuklukla karşılamıştı... Kemalistler Irak'a karşı yeni komplolar kuruyorlar... Bu arada Halil Bedirhan'la Kürt Kulübü'nün 4 üyesi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğince imzalanmış olan pasaportlar taşıyarak Bağdat'ı ziyaret ediyorlar. Halil Bey'in bana söylediğine göre, kendi planları, İngiliz Büyükelçiliğince biliniyor ve Büyükelçilik Kürtlere 'bol şanslar' temennisinde bulunmuştur. Halil Bey şunları da eklemişti: Son iki yıldan beri hazırlamakta olduğumuz Kürt isyanı başlamak üzeredir. Aynı zamanda isyan edecek olan Dersim, Diyarbakır, Bitlis ve Van'da toplam nüfus 5-6 milyondur. Bu halk, bir yıldan beri Türklere vergi ödemeyi reddetmiş ve benim de oraya gitmemi ve Bedirhan soyunun birleşmesini bekliyorlar. Hepimiz de kalp ve ruhumuzla İngiliz yandaşıyız. Orada bir İngiliz güdümü

kurulmasını isteriz. İngiltere bize yardımcı olursa, biz de İngiltere, Irak ve düşmanları olan Rusya ile Türkiye arasında İngiltere'nin tampon bölgesini oluşturacağız. Ermeniler ve öteki Hristiyanlarla işbirliği yapacağız. Şu anda gereksindiğimiz yardım, Binbaşı Noel gibi birkaç İngiliz subayının, Kürt giysisi giyerek bize gelmesidir... En azından 2 dağ topuna, birkaç makineli tüfeğe, 5.000 tüfeğe, biraz mermiye gereksineceğiz. Para istemiyorum. Bana sağlanacak olan gereçler kredi olarak verilecek ve bağımsız Kürdistan kurulduktan sonra iade edilecektir. Önerilerim reddedilirse, ben yine hareketimi sürdüreceğim ve mutat mücadeleyi sürdüremezsem, gerilla savaşı örgütleyeceğim... Kaynak açısından, misyon, İstanbul'daki Zarini Bankası'ndan 10.000 lira ödünç para almıştır. Yunanistan'dan da silah yardımı yapılmaktadır. Ben, onlara, İngiliz yönetiminden talimat almadan herhangi bir konuyu tartışamayacağımı söyledim..."⁽²¹⁴⁾

Churchill 11 Kasım'da Cox'a şu yanıtı göndermişti: "Bu sırada, Türkiye ile barış yapmak konusunda daha önemli barış görüşmeleri yapılmakta olduğu için, Faysal'a Kemal'le görüşmesi iznini vermek olanaklı değildir. Bu nedenle, sükûnu korumak ve hudutta etkili bir varlık sürdürmek için elinizden geleni yapınız. Türklerin acil gayreti Batı'da Yunanlılarla uğraşmaktır. Şu anda Kürtlerin cesaretlendirilmesini onaylamıyorum. Ayrıca, Fransızlarca da keskin bir tartışmaya tutuşmuş bulunuyoruz."⁽²¹⁵⁾

Bu sırada, İngiltere Kabinesi'ne, Türkiye-Irak konusunda C.P. 3378 sayılı oldukça gizli şu rapor sunulmuştu: "Bu anda var olan dış durum şöyledir: Mustafa Kemal, zeki strateji ve yüce taktikle Yunan saldırısını ezmış; Enver Paşa'yı gölgede bırakmıştır. Anadolu politikamızın başlıca amacı, bize karşıt olan Panturanizm ve Bolşevizm düşmanlığıdır. Kemalistler, kendi hudutlarına yığılmakta olan Bolşevik askerlerinden korkuyorlar(!) ve kendi generali Karabekir'i görevde tutuyorlar... Mustafa'nın Panturanist politikası(!), Arap illerini Türkleştirmek amacı gütmüyor, ama kendisi, Yunanlıların gücünün İngiltere'ye dayandığına inanıyor. Bu nedenle buradaki (Irak) İngiliz çıkarlarını hasara uğratmak için elinden geleni yapıyor. Onun itiraz ettiği Arap bağımsızlığı değil, Irak'ın İngilizlerce

yönetilmesidir... Yunanlılara gizlice yardımda bulunulduğu konusunda bilgin yoktur; ancak, İngiltere'nin, Irak hudutlarında bir dost bulundurmak istediğini tahmin ediyorum. Anadolu politikası açısından Bolşevik etkisinin en zayıf noktada olduğu; Bolşevik saldırganlığı korkusunun var oluşu ve Rusya'nın etkisinin İran politikasına yayıldığı bu sırada Türkler epey kaygılanmaktadırlar." Bu sırada, kimi İngilizler Mustafa Kemal'le Faysal arasında anlaşmaya varılmasını destekliyor; Faysal vasıtasıyla Kemal'e yaklaşmayı öneriyorlardı.⁽²¹⁶⁾

Bu gelişmeler kaydedilirken, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 10 Kasım'da Lord Curzon'a şu özel ve gizli telgrafı göndermişti: "İleride, ulusalcılar İstanbul'a ilerlemeye başlarsa, Fransa ile Kemalistler arasında imzalanmış olan antlaşma nedeniyle Fransızlar, ulusalcılara karşı alınacak olan enerjik önlemlere katılmayacaklardır. Bu denli bir durum ortaya çıkarsa, Fransızların ihaneti beklenebilir. Türk-Fransız Antlaşması, Müttefiklerin ulusalcılara karşı tutumlarının kökünü kazımıştır. Fransızların, güçlüklerimizi daha da artırmış olan bu hareketlerini haysiyetsizlik olarak nitelerim." Bu tarihten itibaren, bir yandan İngilizlerin, öte yandan da Kemalistlerle anlaşmaya çalışan Fransızlarla İtalyanların arası gittikçe açılmaya başlamıştı.⁽²¹⁷⁾ Kemalistler de Müttefiklerin arasını açmak için ellerinden geleni yapıyorlardı.⁽²¹⁸⁾

Vahideddin-Harington Görüşmesi

Bu sıralarda, İstanbul'a geleli beri padişahla hiç görüşmemiş olan İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Sir Charles Harington, 14 Kasım'da huzura çıkarak padişahla özel olarak görüşmüş; bu görüşmeyle ilgili olarak 15 Kasım'da İngiltere Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermişti: "Padişahla görüşmemin amacı, kış mevsiminde ikamet edeceğim evi bana tahsis etmiş olduğu için ona teşekkür etmektir. Padişah, İstanbul ve Ankara yönetimlerini birleştirmenin önemine değinmiş ve yönetimdeki Sadrazamla (Ahmet Tevfik Paşa) bakanların bu konuda çalıştıklarını söylemiş-

ti. Sözlerini sürdüren padişah, Türkiye'nin savaşa girmesini daima intihar olarak nitelendirdiğini; İzmir'le Trakya boşaltılmazsa hiçbir anlaşmaya varılamayacağını; Türkiye'nin, yüce bir imparatorluk olmasından sonra, kısıtlı bir krallık biçimine gelmiş olduğunu; bu devletin, kendi ulusal sınırları içinde, kendi işlerinin yöneticisi olmaktan başka bir şey dilemediğini; Ankara'daki 'militanların' tüm ülkenin yüzde 10'unu bile temsil etmediğini ve adil bir anlaşmaya varılırsa onların ortadan silineceğini söyledi. Son olarak, Yunan işgaline karşı Türkiye'nin birleşmiş olduğunu vurguladı.”⁽²¹⁹⁾

Öte yandan, 15 ile 21 Kasım dönemini kapsayan İngiliz Gizli İstihbarat Raporu şu ilginç bilgiyi veriyordu: “Yunanistan'ın Küçük Asya'dan çekilmek kararını almış olduğuna dair çevrede dolaşmakta olan söylentiler, Yunan ordusunun disiplin ve moralini daha da kötüleştirmiştir. Şimdiki hareketsiz durumdan yararlanan Venizeloscu kışkırtıcılar, ordu arasında yönetimdeki rejime karşı memnuniyetsizlik yaratmaya çalışıyorlar. Beş hafta kadar önce görevinden istifa etmiş olan General Papulas'ın istifası kabul edilirse veya Yunanistan'ın Anadolu'dan çekileceği söylentileri gerçekleşirse, ordu, Konstantinos'a karşı çıkacaktır... Venizelos partisine mensup Yunan 'Ulusal Savunma Örgütü'nün yürütme komitesi son günlerde yeniden örgütlenmiş ve daha etkili bir duruma gelmiştir. Gunaris'in Londra'ya yapmış olduğu ziyaret ve onun, Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmak niyetinde olduğunu İngiliz yönetimine bildirmiş olduğuna dair söylentiler, Yunan ordusu ve özellikle kimi komutanlar arasında yönetimdeki rejime karşı kızgınlık ve memnuniyetsizlik yaratmış; onlar, bu aşağılayıcı geri çekilmeye epey içermişlerdir. Bu sırada, Küçük Asya'da yeni bir Yunanistan kurmayı amaçlayan ayrılıkçı bir akımdan söz edilmektedir.”⁽²²⁰⁾

Büyük Millet Meclisi'nin Gizli Oturumu

Bu arada, Kemalistlerin Fransızlarla imzalamış oldukları Ankara Antlaşması (20.11.1921), bir yandan İngilizlerle Fransızların arasını açmış; öte yandan Kemalistlere kimi siyasi ve askeri kazançlar

sağlamıştı. Bu antlaşma ile Fransızlar, Kemalistlere silah ve mermi sağlamayı üstlenmişlerdi. Bu gelişmelerin ışığı altında, 16 Aralık 1921 tarihli şu gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir: “İstanbul: 25.11.1921. İstanbul’daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanmış olan bilgiye göre, Ankara yönetimi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlılarla görüşmelerde bulunmamak kararını almıştır. Yine bu rapora göre, BMM’nin 21 Kasım günkü gizli oturumunda, Ankara yönetiminin, askeri harekâtı durdurarak barışı diplomasi kanalıyla çözümlemek dileğinde olup olmadığı sorusuna karşılık veren Mustafa Kemal, Yunanlılar Anadolu’da geniş bölgeleri işgallerinde bulundurdıkları sürece barışın nasıl sağlanabileceğini veya görüşmelerin nasıl yapılabileceğini göremediğini; yönetimin barışçı bir politika uyguladığını ve Türk ulusunun yasal haklarından başka bir şey sağlamaya çalışmadığını açıkladığını bildirmişti. Mustafa Kemal ayrıca şunu eklemişti: “Türkler, yasal olarak başka bir ulusa ait olan bir şeyi dilemiyorlar; ama, Türk ulusunun kesin hakları sağlanmadıkça barıştan söz edilemez.” Bunun üzerine BMM, hiç bir olay çıkmadan yönetime güven oyu vermişti.⁽²²¹⁾

Yine bu sırada, İngiliz istihbaratı, Ankara ile sıkı ilişkileri olan İstanbul’daki ulusalcı bir kaynaktan sağladığı bilgiyi, 25 Kasım tarihli gizli istihbarat raporuna aktarmıştı. Bu rapora göre, 1921 yılı Kasım ayında Ankara’da siyasi bir fırtına kopmuştu. Halil ve Nuri paşalarla Kâzım Bey’in tutuklanmaları üzerine BMM’deki Enver partizanları büyük bir gürültü koparmışlardı. Mustafa Kemal’in Başkomutan olarak yetkisinin üç ay süre ile yeniden uzatılması sorunu meclisin 4 Kasım 1921 günkü oturumunda görüşülürken büyük patırtı kopmuştu. İngilizlerin iddiasına göre, Mustafa Kemal, böylece, Türkiye’nin “diktatörü” biçimine gelmiş ve yaşamı boyunca Gazi’lik unvanı almamış olan ve ancak Başkomutan vekili olan Enver Paşa’yı da gölgede bırakmıştı.

Mecliste kimi “keyfi” davranışlar, hem illerde hem Ankara’da çok coşku yaratmıştı. Nurettin Paşa’nın görevinden çekilmesi, Mustafa Kemal’le İsmet Paşa arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştı. İsmet Paşa, bir komutanın, siyasi nedenlerden ötürü görev-

den uzaklaştırılmasından hiç de memnun olmamıştı. BMM'deki Mustafa Kemal yandaşları, meclisten memnun olmadıklarını öne sürerek meclisin dağıtılmasını istiyorlardı. Onların öne sürdükleri neden şu idi: bir saldırı hazırlanıyordu. Bunun başarılı olabilmesi için, Türk yüksek komutasının, her türlü uğraşılardan özgür bırakılması gerekiyordu. Ancak gerçek amaç, Mustafa Kemal ve yandaşlarının egemenliğini sağlamaktı.⁽²²²⁾ Öte yandan, Rumbold'un 8 Aralık'ta Curzon'a bildirdiğine göre, Yunan veliahttı cepheyi teftiş etmek amacıyla 2 Aralık'ta İzmir'e dönmüştü. Onun bu teftişi epey başarısız olmuştu; esasen ordu arasında hiç de sevilmiyordu. Gittiği her yerde soğukça karşılanmış, hatta kimi yerlerde askerler tarafından yuhalanmıştı. Bu sıralarda, Yunanistan'ın İzmir'den çekileceği söylentileri gittikçe yayılmaya başlamıştı.⁽²²³⁾

Bolşevik Yardımı ve Nedenleri

İngiliz istihbarat servisi tarafından hazırlanan, 12 Aralık 1921 tarihli gizli ve oldukça uzun bir raporda, Kemalistlere yapılan Sovyet yardımı ve nedenleri konusunda gayet ilginç bilgi veriliyor; özetle şunlar belirtiliyordu: "Bolşevik-ulusalcı ittifakının nedenleri: 1919 yılı Mayıs ayında, Yunanlıların İzmir çıkartmasıyla başlayan Ulusal Akım'a ve Rusya'nın geleneksel düşmanı Türkiye'ye bugüne kadar yapılmakta olan Sovyet yardımının ardındaki amaç, Türkiye'nin İslam Dünyası'ndaki üstün durumunu, Asya'da, İngiltere'ye karşıt olarak, Rus yayılma politikasını uygulamada kullanmaktır. Ulusalcı yönetimin Kafkasya ve Orta Asya'daki amaçları, Türk emelleriyle çatışan ve Bolşevik ilkeleri İslam inançlarına büsbütün karşıt olan Sovyetlerle bir anlaşmaya varmayı dilemesinin nedeni ise, nüfusunun çoğunluğu Türk olan tüm ülkeleri, dıştan yardım sağlamadan Türk yönetimi altında korumanın olanaksız olduğunu ulusalcıların anlamış olmasıdır. Bu yardımı da pek kolayca Ruslardan sağlayabilirler.

"Her iki ülke de, sözde Müttefik oldukları dönem içerisinde, büyük ölçüde bağımsız bir politika izlemiş; ama ilişkilerini açık-

tan açığa kesmemeye dikkat etmiştir; oysa Kafkasya ve İran'da çıkarları birbirine karşıttır. Kemalistlerle Bolşevikler, kendilerini tehdit eden Müttefiklerin Kafkaslardaki gücünü zayıflatmak için, 1920 yılı başlarından beri işbirliği yapmış olmakla birlikte, bunda başarı sağlandıktan sonra, her ikisi de Dipkafkasya'ya egemen olmaya çalışmış, ama durumun, aralarını açacak kadar kötüye gitmesini dilememiştir. Kemalistlerin başlıca amacı, Batum, Kars ve Ardahan bölgelerini Doğu sınırlarına katmak ve Azerbaycan'da etki kazanmak için, bağımsız Ermenistan'ın varlığının meydana getirmiş olduğu tehdidi ortadan kaldırmaktı. Bolşeviklerin amacı ise, Rusya'ya bağlılıklarını Sovyet ihtilalinden sonra koparmış olan ülkeleri yeniden kendi imparatorluklarına katmaktı. Radikal eğilimli komünistlerle Enverciler dışında, Kemalistlerin çoğunluğu, bugüne kadar Bolşeviklerin kendi ilkelerini Anadolu'ya yaymalarına kesinlikle karşı koymuş; Ruslardan, er olarak değil, savaş gereci olarak yardım almaya hazır olduklarını Ruslara açıkça belirtmişlerdir.

“Rusya'dan maddi yardım sağlamak için yapılan görüşmeler: (Mart-Ekim 1920): 1920 yılı Nisan ayında Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden hemen sonra, Kemalist bir askeri heyet, Azerbaycan'dan savaş gereci sağlamak ve Ankara ile Azerbaycan yönetimleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için Bakû'ye ulaşmıştı. Haziran'dan önce Moskova ile Ankara arasında resmi ilişkiler henüz kurulmamış olmakla birlikte, Güney Rusya'nın limanlarından Anadolu'ya sürekli olarak silah taşınmasına başlanmıştı; ama Müttefik savaş gemilerinin bölgede varlığı, bu sevkiyatın büsbütün kısıtlanmasına neden olmuş; silah sevkiyatı ancak sonbaharda yeniden artmaya başlamıştı.

“Haziran'da Ankara ile Moskova, Dipkafkasya ile ilgili politikalarını birleştirmek ve ülkeleri arasında sürekli siyasi ve iktisadi ilişkiler kurmak amacıyla nota alış verişinde bulunmuşlardı. Bunu izleyen ayın sonunda, siyasi anlaşmanın ayrıntıları henüz tümüyle bir karara bağlanmadan önce yapılmış olan mali görüşmeler sonunda Ruslar, Anadolu'ya (50.000 sterline yaklaşık) 20 put altın göndermişlerdi. Bu miktar, tutarı henüz saptanmamış, ama daha

sonra 50 milyon ruble olduğu bildirilmiş olan gelecekteki borcun ilk taksidini oluşturmuştu. Eylül ayına doğru görüşmeler ürün vermeye ve iki ülke arasında daha yakın diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmaya başlanmıştı. Bu ayda, her iki ülke, birbirine diplomatik heyetler göndermişti. Ekim ayında, Türk-Ermeni savaşı, iki ülkenin arasını açmış; Bolşevikler, ivedilikle bir yönetim darbesi yaparak, Ermenistan'ı ele geçirmiş ve Kemalistleri bir oldubitti önünde bırakmışlardı...

“Kasım 1920-Haziran 1921 donemi: bu dönemde Kemalistlerle Bolşevikler arasında daha sıkı işbirliği kurulmuş ve savaş gereci ticaretinde bir artış kaydedilmişti. Kemalistlerin Ermenistan kampanyasından sonra, Yunan Kralı Konstantinos'un tahtına dönmesi üzerine, Müttefiklerin, Yunanistan'a karşı uyguladıkları siyaseti değiştirerek Kemalistlerle bir anlaşmaya varmaları olasılığından kaygılanan Bolşevikler, Kemalistlerle Dipkafkasya konusunda, aralarındaki kıskançlık ve güvensizliğe karşın, dostluk ilişkilerini sürdürmenin daha önemli olduğu sonucuna varmışlardı. O sıralarda Kafkaslarda yapılan askeri harekât sonunda, her iki ülke de, dolaysız olarak karadan ilişki kurmuş olduğundan, Novorossisk-Trabzon deniz yolundan daha salim bir yola kavuşmuştu. Kemalistler, Ermenistan'da ele geçirmiş oldukları silah ve mermilere karşın, 1920 yılı Kasım ayında, özellikle Batı Cephesinde, tüfek, küçük çapta silah mermisi, trenler için kömür, yağ ve gereç, kamyonlar için ise petrol sıkıntısı çekiyorlardı.

“Ali Fuat BMM'nin temsilcisi olarak Moskova'ya ulaşınca, Anadolu'ya gönderilen savaş gereçlerinde artış kaydedilmişti... Bu malzemelerin çoğu, Batı Cephesine gönderilmiş ve Kemalistlerin, 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında ve daha sonra Temmuz ile Eylül aylarında yapılan Yunan saldırısına karşı direnişte bulunmalarına yardımcı olmuştu... Temmuz-Ekim 1921 donemi: Temmuz'un sonuna doğru Kemalistlerin Eskişehir'i boşaltmaları ve Yunan ordusunun ilerlemesini sürdürmesi, askeri harekât sırasında yitirilmiş olan malzemelerin yerine yeni malzeme sağlama gereği, Rus yardımını pek önemli yapmıştı. Karadeniz sularında seyreden Yunan

savaş gemileri, bu malzemenin İstanbul'dan sağlanmasını engelliyordu.

“Ankara yönetimi, Moskova'daki Büyükelçisine 7 Ağustos 1921'de gönderdiği ivedi telgrafta, Rusya'yı, ulusalcı yönetimin mali güçlüklerini göz önünde tutarak, en azından iki milyon altın ruble tutarında yardım verilmesini önermiş; ulusal askeri örgütü silahlandırmak ve donatmak araçlarından yoksun kalarak, tüm askeri örgütün tehlike içine girdiğini bildirmişti. Bolşeviklerin, Eylül'ün ilk haftasında, yaklaşık olarak 90.000 sterlin tutarında olan 500 okka altın gönderdiklerine inanılıyordu. Bu arada, Karadeniz yoluyla da top, küçük çapta silah, hayvan, gereç ve demiryolu malzemesi gönderilmesi sürdürülmüş; ama kara yolları yeğ tutulmuştu, çünkü yardımı getiren gemilerin, Yunan savaş gemileri tarafından tutuklanması tehlikesi vardı...

“1921 yılı Ekim ayı sonuna kadar Bolşeviklerin ulusalcılara sağladığı yardım: 10 Temmuz'da başlayan Yunan saldırısı sırasında, ulusalcıların Batı Ordusu'nun elinde bulunan tüfeklerin yüzde 50'sinin, makineli tüfeklerin yüzde 24'ünün ve üniformaların yüzde 15'inin Bolşevik kaynaklarından sağlandığı tahmin ediliyordu. Ulusalcılarla Fransızlar arasında imzalanmış olan Ankara Antlaşması'na karşın, Ruslar, Anadolu'ya hâlâ savaş gereği gönderiyorlardı. Bu yardımın kesilmemesi için, ulusalcılar, Ankara Antlaşması'ndaki gerçek koşulları Bolşeviklerden gizlemeye çalışıyorlardı. Ruslar, ayrıca, Sibirya'daki kimi Türk savaş tutsaklarının ve Kafkasya'daki Müslümanların Anadolu'ya dönmelerine ve ulusal ordu için er kaydına izin vermişlerdi. 1920 yılı Kasım ayının sonunda, yaklaşık olarak 500 Türk savaş tutsağı, Batum'dan Trabzon'a gönderilmiş; başka bir grup da, aynı limana gitmek üzere Poti'de İtalyan gemileriyle hedefe sevk edilmişti.

“Bolşeviklerin Anadolu'da ulusalcılarla vasıtasız işbirliği yapmaları olasılığına karşı Türk tutumu: 1920 yılı Nisan ayının sonlarına doğru Azerbaycan Bolşevikleştirilince, bu denli Sovyet işbirliği olanaklı bir duruma gelmişti. O tarihten sonra, Bolşevik önderler, oldukça zayıf bir Türkiye'nin kendi düşmanlarına karşı koya-

mayacağı bir sırada Anadolu'ya asker göndermeyi fırsat olarak kullanmış; muhtemelen tüm Türkiye ve İstanbul'u denetleri altına almayı ümit etmişlerdi. Mustafa Kemal, Türk toprakları üzerindeki Bolşevik planlarını daima kuşkuyla karşılamış ve Bolşeviklerin, Anadolu'ya doğrudan doğruya müdahalede bulunmalarına karşı direnmişti. Ancak, 1921 yılı Temmuz ayı sonunda, ulusalcılar Eskişehir'den çekilirken ve Türk-Batı Ordusu'nun yardım görmeden durumu düzeltemeyeceği görülürken, bu görüş yine ortaya çıkmıştı.

"Bu sırada, Mustafa Kemal'le yandaşları dışında herkes, Enver'in, Bolşevik berkitici güçlerinin başında Anadolu'ya dönmesi için naralar atıyordu. Türkler, Yunanlıların, İngilizlerden yardım sağlamadan bu şekilde ilerleyemeyeceklerine inanıyor; bu inanç, Envercilerin savını daha da güçlendiriyordu. 20 Temmuz 1921 dolaylarında, Dikpaskasya'daki Kızıl Ordu Komutanı Karabekir'e yaklaşarak, İngilizler Yunanlılara yardım ettikleri için, Bolşeviklerin de ulusalcılara yardımda bulunmasını önermiş; ama Karabekir, BMM'nin gizli bir oturumunda alınan karar üzerine, Sovyet komutanına şunu söylemeye yetkili kılınmıştı: BMM Dikpaskafya'daki Kızıl Ordu komutanına teşekkür eder. Ancak, Türkiye, önerilmiş olan yardıma şimdilik gereksinmiyor. Bu yardım gerekli olursa, Kızıl Ordu Komutanının değerli yardımlarından yararlanılacaktır."⁽²²⁴⁾

"Anadolu Devleti" Kurma Girişimleri

Bu sıralarda, İngiliz istihbarat servisi tarafından hazırlanmış olan ve 22 Kasım-5 Aralık 1921 dönemini kapsayan gizli bir raporda, Yunan yetkililerinin Kürt asilere yaptıkları yardıma değinilmiş; şunlar eklenmişti: "Anlaşılan, Yunan politikasının amacı, Başkenti Bursa olacak ve Ankara'daki BMM yönetimine rakip olacak 'Batı Anadolu Türk Yönetimini' kurmaktır. Bu plan, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile öteki muhalefet partilerinin işbirliğiyle gelişmişti. Kurulması tasarlanan meclis (assemble) Türkiye'deki çeşitli uyruk-

ları temsil edecek(!); onların kimileri seçimle, kimileri de atanma ile meclis üyesi olacaktı. Yunanistan başbakanı Gunaris izin verirse, Yunan yetkilileri, Bursa ilinden sağlanacak olan gelirin bir kısmını, kurulacak olan meclise tahsis etmeye söz vermişlerdi. Bu proje başarılı olursa, Türklere, Sevr Antlaşması'yla sağlanacak topraklardan daha geniş bir bölge verilecek; Yunanlılar ise, kendi saygınlıklarını ve yararlarını feda etmeden Anadolu'dan çekilebileceklerdi. Bu projeye göre padişah, Yunan koruyuculuğu altında egemenliğini sürdürecekti; ayrıca, özerk bir Kürdistan kurulacaktı.”⁽²²⁵⁾

Üç hafta kadar sonra (17 Ocak 1922), İngiliz istihbarat servisi şefi, kaleme aldığı bir raporda şu ilginç bilgiyi vermişti: “Bir süreden beri, Yunanistan'la Anadolu Cemiyeti ileri gelenleri arasında, Batı Anadolu'da BMM'ye rakip olacak özerk bir Osmanlı yönetimi kurulmasıyla ilgili gizli görüşmeler yapılmıştı. Bu proje, Anadolu Cemiyeti tarafından öne sürülecekti. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Votsis, 2 Aralık'ta (1920) bunu olumlu olarak karşılamış, o sırada Yunan Başbakanı yurtdışında olduğu için bu projenin onun dönüşüne kadar ertelenmesini önermişti. 1920 yılı Aralık ayında görüşmelere yine başlanmış ve bunun sonucu olarak, Anadolu Cemiyeti'nin yönetim konseyi toplanarak uzun ve yorucu tartışmalardan sonra aşağıdaki noktaları 11 Aralık'ta Votsis'e sunmuştu. Bu noktalar şunlardı: 1. Yunan işgali altındaki bölgelerde padişah adına yönetim kurulacak; bu bölgenin askeri yönetim altında olmasına karşın orada Anadolu Cemiyeti'nin gizli örgütleri olduğu yerlerde gizlice parlamento seçimleri yapılacak; Cemiyetin siyasi programını gerçekleştirmek için bir parlamento (asamble) kurulacak; 2. Mustafa Kemal'in askeri birliklerini ve örgütünü ortadan kaldırmak ve tüm Anadolu'daki etkisini yıkmak; ancak ilkin, güçlü devletlerin arabuluculuğu ve müdahalesiyle Yunanistan yönetimiyle barış imzalanacak; Türkiye ile Yunanistan arasında bir ittifak kurulması için ortam hazırlanacak; 3. Geçici yönetim tarafından, ulusal asamblenin de onayıyla adliye, polis ve öteki yönetici kuruluşlar kurulacak; 4. Yunan Başkomutanının da izniyle, yeni yönetimin masraflarını karşılamak ve Mustafa Kemal'in güç-

lerine karşı harekâta geçebilmek için vergiler konacak; 5. Yunan Başkomutanının sorumluluğu altında bir Anadolu ordusu kurulacak; bu ordu eğitilecek, silahlandırılacak ve onun sayısı saptanacaktı. Birçok gönüllülerin de katılacağı ümit edilen bu askeri güç, çeşitli bölgelerde Mustafa Kemal'e karşı sevk edilecekti. Gerekirse, Yunan Başkomutanı, iyi Türkçe bilen Yunan subaylarının bu orduya katılmalarına izin verecek; 6. Tüm bu hazırlıklar bütünledikten sonra geçici yönetim, padişahı, yönetimdeki kabinenin yerine Anadolu ulusal asamblesine sempatisi olacak bir yönetim kurmaya davet edecek; 7. Yunan yönetimi ilkin Anadolu Cemiyeti'ne, Bursa'ya taşınması için gerekli masrafı karşılamak amacıyla 10.000 Türk Lirası tutarında yardım verecekti. Bu para, Anadolu ulusal asamblesi kurulduktan hemen sonra toplanacak olan yeni belediye vergilerinden sağlanacaktı.”⁽²²⁶⁾ Bir süre sonra, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri, Anadolu Cemiyeti'nin üyelerine gönderdiği gizli mektupta, 1, 3 ve 4. maddelerin tümüyle onaylanmamış olduğunu bildirmiş; bu değişiklikler yapıldıktan sonra anlaşma tasarısı 27 Aralık'ta bir torpido gemisiyle Yunan yönetiminin nihai onayına sunulmak üzere Atina'ya gönderilmişti. Yunan yönetiminin bunu onaylaması bekleniyordu, ancak bunun onaylanmış olduğunu kanıtlayıcı herhangi bir belge İngiliz arşivinde bulunamamıştır. Gerçekte, bu sırada durum Yunanlılar aleyhinde gelişmeye başlamıştı.

Öte yandan, Rumbold'un 6 Aralık'ta Curzon'a bildirdiğine göre, Ankara'daki Enverciler, Mustafa Kemal'in durumunu zayıflatmak için ellerinden geleni yapıyorlardı ve bu nedenle Kemal'in durumu daha da güçleşmişti, çünkü Envercilerin hareketleriyle tehdit ediliyordu. Bu sırada Anadolu'da memnuniyetsizlik yayılmıştı ve bir süre önce “Kürdistan”da patlak vermiş olan isyan sürüyordu. Kemal da, Moskova'nın egemenliği altına girmeden Bolşeviklerle olan ittifakını sürdürmede gittikçe artan güçlüklerle karşılaşyordu.⁽²²⁷⁾ Kemalistlerden nefret eden ve her fırsatta padişahı destekleyen Rumbold, Curzon'a 10 Aralık'ta gönderdiği gizli telgrafta özetle şöyle diyordu: “Türk ulusalcıların amacı, Ankara yönetimini

İstanbul'da yeniden kurmaktır. Onların yönetimdeki padişaha karşı hiçbir toleransı yoktur ve padişah şu üç seçenекle karşılaşacaktır: İstifa, sürgün veya ölüm. Ankara'yı hizaya getirmemiz gereklidir ve onlarla işlemlerimizde kararlılıkla davranmalıyız. Padişahın kişiliği ve onun tahtta kalması arasında ayırım yapmıyorum. Olağanüstü bir durumda padişahı korumaya söz vermiş bulunuyoruz. Bunun iki nedeni vardır: 1. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına bizim bas-kımızla izin vermiştir; 2. İstifa etmeyi ciddi olarak tasarlar-ken onu bu görüşten vazgeçirmiştik. Ancak onun tahtında kalmayı sürdür-mesi için hiçbir sorumluluk altında değiliz. Kendi görüşümce pa-dişah, durum oldukça ümitsiz bir evreye gelinceye kadar görevinde kalmalıdır. Şu anda, yaklaşık olarak hiçbir gücü yoktur. Ankara'daki önderler ondan hoşlanmıyor ve Türkiye'deki halk arasında da pek popüler değildir. Kemalistlere, İngilizlerle bir anlaşmaya varılabile-ceğini göstermek fırsatını verirsek dost bir padişahı terk etmiş ol-duğumuz izlenimi yaratılmış olacak ve İslam Dünyası'nda, halife-liğin yönetimden düşürülmesine yardımcı olduğumuz sanılacak-tır." Rumbold'un iddiasına göre, Mustafa Kemal'le anlaşmaya varı-lamazsa padişahla anlaşma yapılmasını destekleyen kimi unsurlar vardı ve o sırada güçsüz olan ve sevilmeyen padişah ileride bir rol oynayabilirdi. Ona göre, Kemalistler padişahı ortadan kaldırarak onun yerine kendi "mahluklarını" koymayı amaçlamışlardı; ancak, Rumbold, padişahın yönetimde kalmasını destekliyordu.⁽²²⁸⁾

Bu sırada Curzon, Paris'te Lord Harding'e ve Roma'da Sir Ronald Graham'a 12 Aralık'ta şu gizli telgrafları göndermişti: "Şimdi İstanbul'da ticaretle meşgul olan Binbaşı Henry adlı emekli bir subay, ayrıcalık hakları sağlamak amacıyla son günlerde, İngiliz yetkililerinin haberi olmadan, Refet Paşa ile görüşmek amacıyla İnebolu'ya gitmişti. Saptamış olduğumuza göre, bu kişi, görü-nüşte bir Fransız kuruluşunun temsilcisi olarak bir İtalyan gemi-siyle seyahat etmişti. Onun Ankara'ya seyahati, İstanbul'daki ulu-salcılara, bir İngiliz misyonu şeklinde yansıtılmıştı. Bunun üzeri-ne İngiliz yüksek komiseri bu konuda bir yalanlama yayımlamıştır. Bir süre sonra Binbaşı Henry İstanbul'a dönmüş ve Londra'ya ha-

reket etmişti. Onun iddiasına göre, İngiltere yönetimiyle görüşmelerde bulunmak amacıyla Mustafa Kemal'den kimi önerileri de birlikte götürmüş. Görünüşte Kemal, Fransa ile bir sözleşme imzaldıktan sonra İtalyanlarla da benzer bir sözleşme imzalamaya çalışmış, ama başarısız olmuştu. Şimdi de bizimle ilişki kurmaya çalışıyormuş.⁽²²⁹⁾ Ancak bu fiyasko başarılı olmamıştı.

Frunze Anadolu'ya Gönderiliyor

Ankara'daki Sovyet Rusya temsilcisi Natzarenus günlerinde kötüye gitmeye başlayan Türk-Rus ilişkileri, onun Ankara'dan geri çağırılmasıyla yine düzelmeye başlamış; Ruslar, Ukrayna'daki Sovyet askeri güçleri Başkomutanı General Mihail Frunze başkanlığında yeni bir heyeti Ankara'ya göndermişlerdi. Rusya'nın Doğu cephesinde, Beyaz Rus önderlerinden Amiral Kolçak'ı yenilgiye uğratmış olan ve ileride Sovyet önderlerinden Troçki'nin yerine Savunma Komiseri atanacak olan General Frunze, 40 kadar Sovyet subay ve emirberiyle birlikte 13 Aralık'ta Ankara'ya ulaşmıştı. Onun Ankara'ya gelişi ve Anadolu'daki eylemleri, İngilizleri çok ilgilendirmiş; ajanlarını harekete geçiren İngiliz istihbarat servisi, bu konuda topladığı belgeleri İngiliz yöneticilerine iletmişti. Rusların Frunze'yi bu denli bir heyetin başkanı atamış olmalarının nedeni, Kemalistlerle olan ve son zamanlarda gerginlik geçiren ilişkilerini iyileştirmek ve Türk askeri hareketlerini kısmen denetlemek istemeleriydi.⁽²³⁰⁾ İngiliz istihbaratına göre Kemalistler, Frunze heyetinin Türkiye'yi ziyaretini, Sovyetlerden ek yardım sağlamak yolunda bir araç olarak görüyor; bu yardımla savaşı ivedilikle sona erdirmeyi ve ilkbaharda Anadolu'da Yunanlılara karşı saldırıya geçerken, Ukrayna'nın da Besarabya'ya karşı saldırıya geçmesi için ortak planlar hazırlamayı ümit ediyorlardı.⁽²³¹⁾

Öte yandan, Osmanlı Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa, Müttefik yüksek komiserlerine gönderdiği bir notada, son günlerde yapılmış olan Patrik seçimine değinmişti. Türk yönetimi, *Resmî Gazete*'nin 19 Aralık günkü sayısında yayımladığı tamimde, bu se-

çimin yasadışı ve geçersiz olduğunu; dolayısıyla Patrikhane'den gönderilecek herhangi bir belgenin kabul edilmeyeceğini açıklamıştı.⁽²³²⁾ 28 Aralık 1921 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Ankara'daki ulusalcı önderlerden çoğuyla ilişki kurmuş olan ve daha sonra İstanbul'a dönen bir İngiliz ajanı şu bilgiyi vermişti: "Mustafa Kemal'in Gizli Polis Dairesi'nin şefi Arif Bey, Aralık ayının başlarında, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal, Refet Paşa ve Fethi Bey'le uzun süren görüşmelerden sonra, özel bir görevle Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiştir. Onun misyonunun başlıca amacı, Kemalistlerle Fransızlar arasında imzalanmış olan antlaşmanın Moskova'da yaratmış olduğu memnuniyetsizlik konusunda Ali Fuat Paşa'ya kimi talimatlar götürmek ve Enver Paşa'nın eylemleri hakkında görüşmelerde bulunmaktır."⁽²³³⁾

Mustafa Kemal'le Görüştüğünü İddia Eden İngiliz Ajanı

2 Ocak 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda, "A. 1-Türk ulusalcılar ve Balkanlar" başlığı altında şu ilginç iddialarda bulunulmuştu: "Aşağıdaki bilgi, Aralık (1921) başlarında Ankara'dan İstanbul'a dönen, oldukça güvenilir bir ajandan sağlanmıştır. Ele geçirdiği bilgiyi Kemalist bakan ve yetkililerle vasıtasız olarak yapmış olduğu kişisel temaslar sırasında sağlamıştır. Bunlar arasında bizzat Mustafa Kemal'e ek olarak şunlar da vardır: Ankara'daki Kemalist Siyasi ve Gizli Servisi'nin şefi Arif Bey, Mustafa Kemal'in "Müdafaa-i Hukuk" partisinin asbaşkanı Şeref Bey, bir zamanlar Abdülhamid'in hassa askeri arasında yüzbaşı bulunan Jöntürk, Debreli Albay Rasim Bey, eskiden Kemalistlerin İstanbul'daki gizli komitesinin başlıca üyelerinden biri olan ve şimdi Kemalist Karargâhı'nda bir bölümün müdürü olan Yarbey Hüsametdin Bey, Kemalist İçişleri Bakanı ve eskiden Sofya'da Türk temsilcisi bulunan Fethi Bey, BMM asbaşkanı Dr. Adnan Bey ve eşi Halide Edip, eskiden Gelibolu milletvekili ve daha sonra Teşkilatı Mahsusa üyesi olan Şakir Bey adlı radikal eğilimli Jöntürk.

“Yukarıda adları geçenlerin hepsi de, Ankara yönetiminin, Bulgaristan yönetiminden hiç de memnun olmadıkları ve (Başbakan) Stambolisky’nin yönetimden düşürülmesinden yana oldukları görüşünde uyuşuyorlardı. Mustafa Kemal, Stambolisky ve Bulgar yönetimi bugünkü politikasını izlediği sürece, onlarla hiçbir ilişki kurmayı dilemediğini açıkça belirtmiş ve gizli bir Bulgar irtibat subayının Ankara’ya gönderilmesi için ajan tarafından yapılmış olan öneriye karşı çıkmıştı. Şeref ve Rasim, Fethi’nin de onayıyla, Türk-Bulgar işbirliği olanağını şöyle anlatmışlardı: “Son amaç, Türkiye, Bulgaristan, Arnavutluk ve hatta Macaristan’ı da kapsayacak bir ittifak kurmak olmalıdır...” Raporda, ayrıca, Bulgaristan ve Trakya’daki Kemalist örgütü ve Kemalistlerin Dimitri Atchkoff adlı Bulgar ajanla olan ilişkileri hakkında bilgi veriliyordu.⁽²³⁴⁾

Kaygılı Yıllarda Son Perde (1922-23)

1922 yılı başlarken, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk ulusalcıların, Anadolu'nun ortasında kurmuş oldukları yönetim kök salmış; sağlam temeller üzerine oturtulmuştu. Bu yönetimin başlıca amacı, 15 Mayıs 1919'dan beri Batı Anadolu'da bulunan Yunan istila gücünü ve Mondros Bırakışması'ndan sonra Türkiye'nin en verimli bölgelerini ele geçirmiş olan Müttefik devletleri hudut dışı etmekti. Bu nedenle Doğu'da Afganistan, Sovyet Rusya ve peykleri Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna; Batı'da Fransa ve İtalya ile çeşitli antlaşmalar imzalamış; Balkan devletleri, İslam ülkeleri ve boyunduruk altındaki sömürgelerle ilişki kurmuş; ülkenin maddi ve manevi tüm gücünü ulusal amaca yöneltmişti.⁽¹⁾

Bu amaca barış yoluyla ulaşmayı ve ülkeyi korkunç bir savaşın felaketlerinden kurtarmayı, Türk önderleri pek doğal olarak yeğ tutuyorlardı; ama yurt içindeki düşmanların sessizce çekilip gitmelerini beklemek ahmaklık olurdu. Nitekim, Mustafa Kemal, düşmanların Anadolu'yu savaş yapmadan bırakmayacaklarına inanıyordu.⁽²⁾

Bununla birlikte, bu inancını kanıtlamak; Müttefik devletlerin kodamanlarının içyüzlerini açığa vurmak; Türk savını Batı'ya duyurmak ve o tarihlerde Yunanistan'a destek sağlamak amacıyla Avrupa'da dolaşıp duran Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris'in başkanlığı altındaki heyetin ilişkilerini etkisiz bırakmak amacıyla, Avrupa'ya bir heyet göndermek için bakanlar Kurulu'nda bir karar aldırtmıştı.⁽³⁾ Bu heyetin eylemleri aşağıda incelenmektedir.

Bu sırada, Türk ulusalcılarla Yunanlıların orduları arasındaki

denge süratle değişmeye başlamıştı. İstanbul'daki İngiliz askeri güçleri Başkomutanı General Harington'a göre, Yunan ordusu, amacını ve inisiyatifi yitirmişti ve muhtemelen, hareketsizlikle geçecek olan kış mevsiminde siyasetle kirlenecek ve o güne oranla "düşmanı" yenme yeteneği azalacaktı. Onun görüşünce Türkler hâlâ kendi amaçlarına sahiptiler ve kış mevsiminde kendi ordularını örgütler, eğitir ve silahlandırırırlarsa, bu ordunun değeri daha da artacaktı. Harington, Yunanlıların Anadolu'daki askerlerini sonsuzluğa kadar orada muhafaza edeceklerine inanmıyordu.⁽⁴⁾ Durum bu keredede iken, Yunan Savaş Bakanı, 6 Ocak'ta İngiliz askeri ataşesiyle görüşürken, Yunan ordusunu Afyonkarahisar ve Eskişehir'den geri çekmek amacı olmadığını ve ulusalcıların Yunanlıları oradan çıkaramayacaklarına emin olduğunu iddia etmişti.⁽⁵⁾

Türk-İtalyan İlişkileri

Bu arada, Fransızlardan kıskanarak onları örnek alan ve Kemalistlerden çıkar sağlamak amacını güden İtalyanlar, onlarla bir anlaşma yapmak amacıyla, Cavaliere Tuozzi adındaki bir İtalyan diplomatının başkanlığı altında bir heyeti Ankara'ya göndermişlerdi. 9 Ocak 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nun, "Ankara'dan İstanbul'daki Kemalist örgütüne gönderilmiş olan gizli bilgiye" dayanarak bildirdiğine göre, BMM, Edirne milletvekili Şerif Bey'in, Cavaliere Tuozzi başkanlığındaki İtalyan heyetinin Ankara'dan ayrılışı üzerine sunmuş olduğu bir gensoruyu görüşmek üzere 8 Ocak'ta gizli bir oturum yapmıştı. Gensoruya karşılık veren Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, şu açıklamayı yapmıştı: "Ankara yönetimi, Signor Tuozzi'nin ayrılışına çok üzülmüştür. Görüşmelerdeki başarısızlığın nedeni, beklenmedik kimi olaylara atfedilebilir... İtalyanların öne sürmüş oldukları koşullar, Fransızlarca öne sürülmüş olanlardan çok değişikti... (İtalyanlar, Fransızlara bile verilmemiş olan kimi ayrıcalıkları sağlamada direnmişlerdi)... Bütün bu aksiliklere karşın, görüşmelere pek yakında yeniden başlanması ümit edilir." Son günlerde Ankara'dan

İstanbul'a gelmiş olan ulusalcı bir yetkilinin gizli olarak söylediğine göre, Tuoizzi, İtalyanların Antalya ve Kuşadası'ndaki etki bölgelerinin tanınmasını, yapılacak bir anlaşmanın önde gelen gereği sayılmasını sağlamaya çalışıyordu. Ajanın bildirdiğine göre Ankara yönetimi, bu denli bir öneriyi kabule yanaşmamıştı, ama İtalyanlara, barış imzalandıktan sonra tercih hakları verilmesine hazır olduğunu bildirmişti.⁽⁶⁾

8 Mart 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda yetkili bir Kemalist kaynağından sağlanmış olduğu iddia edilen bilgiye göre, BMM, 10 Ocak 1922'de oldukça gürültülü geçen gizli bir oturum yapmıştı. Bu oturumda, Müttefikler Kemalistlerin dileklerine karşı karar alırlarsa Ankara yönetiminin ne denli bir politika uygulayacağı görüşülmüştü. Meclis Başkanı Dr. Adnan ve Bekir Sami de bu görüşmede hazır bulunmuşlardı. Konuyla ilişkin olarak sorulan bir soruyu yanıtlayan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, o güne kadar Müttefiklerce yapılmış olan konferansların hiçbir ciddi sonuç yaratmadığını; en önemli konferansın Londra'da yapıldığını ve Türklerin orada Müttefiklerin kararlarını kabule hazır olduklarını gösterdiklerini, ama Yunanlıların buna karşı çıkarak konferansı etkisiz bıraktıklarını; Türklerin tam bağımsızlıktan başka bir şey dilemediklerini; sorunun pek doğal olarak silah gücüyle çözümü bağlanacağını söylemişti. Bu nedenle, Avrupa'daki çeşitli konferanslara pek önem verilmemişti. Bekir Sami söz alarak Türk sorununun çözümü yolunda büyük ilerleme kaydedildiği ve barışın pek yakın olduğu iddiasında bulunmuştu.

Aynı sorun, meclisin 28 Ocak günkü gizli oturumunda da görüşülmüştü. Bu görüşme sırasında uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'in öne sürmüş olduğu noktaları izah etmiş; Müttefiklerin, her iki yanı ve Rumları tatmin etmek için bir çözüm aramakla uğraştıklarını; Türk topraklarının Yunanlılara verilmek istendiğini, ama Türklerin kendi amaçlarında direneceklerini; dolayısıyla bir çözüm bulunamayacağını söylemiş; şunları eklemiştir: "Avrupa yönetimleri çarpışmaların yeniden başlamasını önlemeyi istiyorlarsa, müdahale ederek Yunanlıları, hiçbir koşul ol-

madan, ülkeyi boşaltmaya zorlamalıdır. Görünüşte Yunanistan hâlâ İngiltere'den koruma sağlıyor; dolayısıyla, sorun ancak silah gücüyle çözümlenebilir: ama olanaklı ise, sorunu diplomasi yoluyla çözümlmeyi kabule hazırız.”⁽⁷⁾ Bu sırada, Uşak belediye başkanı Hasan Hulusi, İngiltere Başbakanı David Lloyd George'a gönderdiği 7 Ocak tarihli telgrafta, İzmir hinterlandı ile Uşak'ın Yunan yönetimi altındaki İzmir ilinin bir bölümü olmasını dilemiş; şunu eklemişti: “Türk ulusal akımı zulüm, işkence ve zorbalık sembolüdür.”⁽⁸⁾ Ancak İngilizlerin Hindistan ve öteki yerlerde yaptıkları zorbalıklardan söz etmemişti.

Öte yandan, 4 Ocak'ta Ankara'dan İstanbul'a ulaşmış olan İtalyan temsilcisi Signor Tuoizzi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'la görüşürken, Anadolu'daki durumu şöyle anlatmıştı: “Mustafa Kemal, geçmişe oranla şimdi daha güçlü bir durumdadır. Büyük Millet Meclisi Başkanı ve ulusal askeri güçlerin Başkomutanı olarak onun gücü, bir diktatörün gücü gibidir. Ankara yönetiminin şimdiki amacı, Türkiye'nin gelecekteki başkentini Ankara veya Anadolu'nun başka bir yerinde kurmaktır. Padişah İstanbul'da bırakılacaktır. Kemal, BMM'nin başkentini Anadolu'da kurmakla, İstanbul'da bulunan bir Türk yönetimine uygulanabilecek baskıdan kaçınmış olacaktır. Başkenti Anadolu'da olan bir Türk yönetimi, çevredeki devletlerle işbirliği yapmak veya onlara karşı koymak özgürlüğüne sahip olacaktır... Şimdiki durumda Enver'in partizanları Kemal'e karşı bir tehlike oluşturmuyorlar; ancak Kemal bir aksiliğe uğrarsa, durum değişebilir.” Tuoizzi Ankara'ya ulaşınca ulusalcılar, kendi politikalarının üç Müttefik devletle ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak Yunanistan'ı izole etmek olduğunu beyan etmişlerdir. Onlar, Müttefiklerin Yunanlıları terk ettiklerine inanıyorlardı.

Ulusalcılarla Bolşevikler arasındaki ilişkilere de değinen Tuoizzi, bu ilişkilerin karşılıklı kuşkuyla dayandığını; Türklerin, Sovyet yönetiminin durumunun eskiye oranla pek güçlü olmadığına inandıklarını; Rusya'dan gittikçe azalmakta olan silah ve mermi sağladıklarını bildirmişti. Bu silahlar Karadeniz limanlarına teslim ediliyordu

ve Tuozzi'ye göre onlara yolda el konulmalı idi. Onun görüşünce, Afganistan gibi öteki doğu ülkelerinin temsilcileri Ankara'da entrikalar çeviriyor; ulusalcılar ise Hindistan'da İngiltere'ye karşı bir kaynaşma olduğu illüzyonuna kapılmışlardı; dolayısıyla, Hindistan ve Afganistan'da propaganda yapmaya çalışıyorlardı.

Tuozzi ayrıca şunları belirtmişti: "Anadolu'da epey memnuniyetsizlik vardır. Bu nedenle silahlı çeteler ortaya çıkmıştır. Onları bastırmada Ankara yönetimi epey para harcıyordu. Bu çetelerin ortaya çıkışı daha da sıklaşmıştı ve Tuozzi'nin görüşünce Kemalist akımının kökeni çeteler olduğu gibi, bu akım yine çeteler tarafından çökertilecekti. Askeri duruma da değinen Tuozzi'ye göre, Kemalistlerin silah, mermi ve paraları yeterli değildi. Bu da onların gelecekteki operasyonlarını etkileyebilirdi. Ancak Tuozzi, Yunanlıların Kemalistleri kesin olarak yenilgiye uğratabileceklerini sanmıyordu. Onun görüşünce Kemal'e kafa tutanların başında Karabekir geliyordu. Ekonomik durum da kötüydü. Ulusalcılar İngiltere'den çok nefret ediyorlardı. Tuozzi'nin görüşünce, Kemalistlerle Anadolu ve İzmir konusunda bir uzlaşmaya varmak olanaksızdı. Kemalistlerin amacı, Anadolu'nun toprak bütünlüğünü, ekonomik ve mali bağımsızlığını sağlamaktı.⁽⁹⁾

Lloyd George-Gunaris Görüşmesi

12 Ocak Perşembe günü, Paris'te, Cannes de Villa'da ilginç bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantıya katılanlar arasında İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Dışişleri Bakanı Nathaniel Curzon, Sir Edward Griss, Robert Vansittart, Dimitrios Gunaris'le Baltacis ve bir tercüman hazır bulunmuştu. Lloyd George, ortada iki güç sorun olduğunu; bu sorunların Trakya'daki doğu hududu ve İzmir olduğunu belirtmiş; İzmir'le ilgili olarak, Yunan askerleri oradan çekilmeden barışın olanaksız olduğunu; tek alternatifin, Yunanlıların savaşı sürdürmeleri olduğunu söylemiş ve Gunaris'e, savaşı sürdürmek isteyip istemediğini sormuştu. Onun eklediğine göre, Yunanlılar geri çekilirse, Hıristiyan halkı korumak için ön-

lemler alınacaktı. Lord Curzon Trakya'ya değinerek, İstanbul'un askeri güvenliğinin sağlanması için Yunanlıların 80 kilometre kadar geri çekilmelerinin önerilmiş olduğunu söylemişti. Lloyd George, Bunların sadece İngiliz yönetiminin önerileri olduğunu ve bunları gerçekleştirmek için İngilizlerin ellerinden geleni yapacaklarını; Fransızlarla yapılmış olan görüşmede de bu noktada anlaşılmış olduğunu eklemişti. Onun görüşünce Yunanistan için daha iyi koşullar mevcut değildi. Aksi durumda Yunanlılar savaşı zafer sağlayana kadar sürdürmek zorunda kalacaklardı.

Bu konuyla ilgili olarak Gunaris şu yorumu yapmıştı: "Yunan ordusu kendi pozisyonunu koruyabilir; ancak yabancıların yardımını olmadan bir karar veremem." Lloyd George bunu anlamış olduğunu ve bunun hiçbir şekilde Yunan ordusunun hareketlerine leke sürmeyeceğini söylemişti. Ona göre, bu ordunun başarıları "harika" idi ve o sırada savaşı sürdürmenin onlar için ağır bir yük olacağını eklemişti. Yine Lloyd George'a göre, Gunaris şunu anlamalıydı: Dünya savaşı sırasında Müttefikler aleyhinde hareket etmiş olan (Yunan Kralı) Konstantinos'un yönetime geçmiş olması İngiltere ve Fransa'da halk arasındaki görüşlerin Yunanistan'a karşı menfi olduğunu ve onun yeniden savaşa girmesini kamuoyunun desteklemeyeceğini belirtmiş; şunları eklemişti: "Yunanistan'a destek sağlanmasına engel oluşturan Kral Konstantinos'dur... İngiltere'de Yunanistan'a karşı duygularda köklü olarak bir değişiklik olmamakla birlikte, halk arasında Yunanlılara olan sempati etkisini biraz yitirmişti. Gunaris, bu duruma neden olan bir seri olaylardan dolayı üzüntülerini belirtmiş; ancak İngiliz görüşlerinin gerçeğe uymadığını; ama o sırada bu konuya girmeyeceğini; sadece İngiltere ile Yunanistan arasında ilginin sürmekte olduğunu eklemişti. Lloyd George, İngiltere'de Yunanistan'a karşı uzun süreli olumlu duygular olduğunu ve bunlarda hiçbir değişiklik olmadığını; ancak mevcut yönetimdeki Yunan yönetime karşı olumsuz duygular olduğunu ve bu duyguların önemli olduğu o sırada bunun üzücü olduğunu; ancak o sırada Yunanistan için bu önerilerden başka bir şey sağlanamayacağını eklemişti. Yunanistan bu yeni

durumu kabullenirse memnun olmalıydı, çünkü bu onun gücüne ve saygınlığına katkıda bulunacaktı. Bundan sonra Lloyd George, Gunaris'ten, her şeyi Lord Curzon'a bırakmasını dilemişti. Bir uzlaşma sağlanırsa Yunanistan birçok yeni bölgelere sahip olacaktı. Onun gittikçe artan bir nüfusu vardı ve daha da gelişme fırsatına nail olacaktı. Yunanistan'ın, İzmir'de Hristiyanların koruyucusu olarak kalmasının olanaksız olmasından dolayı üzüntü duyduğunu eklemişti; ancak onun görüşünce, Yunanistan'ın geleceği parlak olacaktı.⁽¹⁰⁾ Bu sırada, Yunanistan Başbakan vekiliyle Maliye Bakanı'nın Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'e gizlice bildirdiklerine göre, Yunan yönetimi kaynaklarının sonuna gelmişti ve "gayet samimi olarak barış diliyordu." Türkler de Yunanistan'ın çökeceği günün yaklaştığına inanıyorlardı.⁽¹¹⁾

Mustafa Kemal-Hüseyin Rauf Bey Anlaşmazlığı

20 Ocak 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'ndan öğrenildiğine göre, son günlere kadar Bayındırlık Bakanı görevinde bulunmuş olan Hüseyin Rauf, "sağlık nedeniyle" görevinden çekilmişti; ancak gerçek neden, BMM Başkanı Mustafa Kemal'in yetkilerinin kısıtlanması konusunda Kemal'le arasında baş göstermiş olan görüş ayrılığı idi. İngilizlerin inanılır bir kaynaktan öğrendiklerine göre, BMM'nin son toplantılarından birinde, Hüseyin Rauf, Meclis başkanının yetkilerinin kısıtlanmasından yana konuşurken Mustafa Kemal ani olarak meclise gelmiş; Rauf'un sözlerini bitirmesini beklemiş ve sonra şunları söylemişti: "A! Mondros Bırakışmasını imzalayan kahraman! Sen Malta adasında güven içinde iken, biz, senin, Türk ulusunu ortadan kaldıracak olan kara yazını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde düşmanla çarpışıyorduk." Rauf, Kemal'e karşılık vermeden meclisten ayrılmış; onu Refet Paşa izlemişti. İngilizler, Rauf'un bu arada Kemal'e gönderdiği istifasının suretini de ele geçirmişlerdi. Bu yazıda, ilkin genel savaştan söz edilmiş; bunun bırakışma ile sona erdiğine değinilmiş; ulusal gücün kuruluşundan, *Misak-ı Milli*'nin kaleme alı-

nışından söz etmiş ve şunları eklemiştir: “Bakanlık görevleri almış olan, ulusal gücün yönetim heyetinin üyeleri olan bizler, bakan olarak uyguladığımız politikadan sorumlu olduğumuzu anlamalıyız. Siyasi çalışmaların kendi politik inançlarına karşıt olduğunu anlayanlar, görevlerinden çekilerek, yerlerini, bu davranışlara inananlara bırakmalıdırlar. Bakan (vekil) olduğum ilk günden, bu ilkelerden yoksun olarak bu denli bir politika uygulamaya çalıştım, çünkü başkalarını kuşkuya düşürmeyi dilememiştim. Fransızlarla yapılmış olan antlaşmaya karşı çıktım, çünkü Franklin-Bouillon’un, Dışişleri Bakanı’na Konya’da yapmış olduğu önerilerin, gelecekteki politikamıza birçok tehlikeler getireceğine inandım. Öte yandan, özellikle daima dostça ilişkilerimiz olması gereken İngiltere ile ivedilikle bir anlaşmaya varmanın, Franklin-Bouillon’un yapmış olduğu önerilerden daha dayanıklı olacağı görüşünü öne sürdüm. Bu konuda, kendi özgür görüşlerim için, meslektaşlarım arasında oy çoğunluğu sağlayamadım; bu nedenle görevimi bırakarak çekilmek zorunda kaldım. Ülkenin çıkarlarının daha ağırbaşlı ve ileri görüşlülükle güvence altına alınmasını ümit ederim.”⁽¹²⁾

Öte yandan, padişah, yeğeni Prens Sami aracılığıyla 13 Ocak’ta Rumbold’a gizli bir mesaj göndererek, “harekete geçme zamanının geldiğine inandığını” ve Ankara’nın yetkisine karşıt olarak kendi yetkisini kurmak amacıyla İngiltere’nin manevi yardımı konusunda Rumbold’la görüşmeyi dilediğini bildirmiş; ancak Rumbold, padişahı tek başına görmeyi usulsüz bulduğundan, öteki Müttefik yüksek komiserleriyle birlikte saraya gitmeyi tasarladığını Curzon’a duyurmuştu; ancak o sırada Fransız yüksek komiseri Türkiye dışında bulunuyordu. Bu sıralarda, Atina’daki İngiliz elçisi Lindley’in tanıdığı bir Yunan gazeteci, Anadolu’da Yunan ordusuna 9 ay eşlik ettikten sonra Atina’ya dönmüş ve 27 Ocak’ta İngiliz elçisini ziyaret etmişti. Bunu 28 Ocak’ta Curzon’a bildiren İngiliz elçisi bu ziyaretle ilgili olarak Curzon’a şu bilgiyi vermişti: “Bu gazeteci hevesli bir Venizelosçudur ve 1920’de Peloponez’den milletvekili adayı olmuştu. Onun söylediğine göre, Yunan subayları, Türkiye’yi boşaltmamak kararındadırlar, çünkü bu boşaltmanın kendi yurttaş-

larını yok olmaya mahkûm edeceğine inanıyorlar. Onun görüşünce Kemalistler o kadar örgütsüz ve savaştan nefret eder olmuşlardır ki, Yunanistan'dan yardım gelmese bile, Türklerin ilerlemesini önlemek kolay olacaktır. Bu sırada Yunan subayları her geçen gün Konstantinos'a karşı daha çok düşman oluyorlar ve şimdi de, Yunanistan'ın başına gelenlerden onu sorumlu tutuyorlar. Bu askerler boşaltma sırasında Atina'ya dönerlerse kanlı bir ihtilal olacak; Saray ve yönetimle ilişkisi olanlar katledilecektir. Bu gazeteci ayrıca şuna inanıyor: Son anda bile Venizelos yönetime geçerse, Müttefikler kendi politikalarını hemen değiştirerek Yunanlıların Anadolu'yla ilgili emellerini yine desteklemeye başlayacaklardır. Bu, bana tehlikeli bir illüzyon (hayal) olarak görünmüştür ve ona, Konstantinos'un Yunanistan'a dönmüş olması ne kadar bir felaket olmuşsa olsun, durum, 1920'den sonra değişmiştir. Her yanda barışa gereksinim vardır ve hiçbir kişi, Yunanistan İzmir'i işgal ettiği sürece barışın olanaklı olacağına inanmıyor.”⁽¹³⁾

Bu arada Türk ulusalcılar, Yunan Başbakanı Gunaris başkanlığında bir Yunan heyetinin Müttefik başkentlerini dolaşacağını ve Doğu Sorunu'nu son bir çözüme bağlamak için, savaştan iki yan arasında yapılacak arabuluculuk koşullarını görüşmek üzere, Müttefiklerin yakında Paris'te bir konferans düzenleyeceklerini işitince, Müttefik Devlet adamlarıyla ilişki kurarak kendi savları konusunda Avrupa kamuoyunu aydınlatmak amacıyla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal başkanlığındaki bir heyeti Roma, Paris ve Londra'ya göndermek kararını almışlardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği elemanlarından Andrew Ryan da, 9 Şubat'ta, “Küçük Asya'nın Yunan orduları tarafından boşaltılması” konulu bir andacı kaleme almıştı. Ryan, bu andacında şu ilginç görüşleri öne sürmüştü: “(İngiltere) Dışişleri Bakanlığı, benden şu konuda görüşlerimi belirtmemi istemiştir: ‘İngiltere’nin Yunanistan’a mali sahada yardım yapmamak kararından sonra, Yunanlılar yakın bir gelecekte Küçük Asya’yı boşaltırlarsa bunu ne izleyecektir?’ Buna yanıtlım şu olmuştur: Bursa ve İzmit bölgeleri Kemalist yönetiminin doğrudan doğruya yönetimi altına girecek... Ankara, Asya

Türkiye’indeki zaferinden çok sevinecek ve Müttefikleri çok ilgilendiren Trakya gibi sorunlarda Müttefiklerin koşullarını kabullenmeye pek gönüllü olmayacak; yerel Rum halkı tehlike içinde olacak; Müttefiklerin İstanbul’daki durumları ciddi surette tehdit edilecek; bu Yunan boşaltması, Müttefiklerin İstanbul’u boşaltmalarının başlangıcı olacak; bu da muhtemelen İstanbul yönetiminin ve şimdiki padişahın sonu olacak ve Trakya’da Türklerle Yunanlılar arasında yeni bir savaşın başlamasına yol açacaktır. Bir anlaşmaya varılması için gayret gösterilmeden Yunanlıların Küçük Asya’yı aceleyle boşaltmaları İngilizlerin Yakın Doğu’daki durumları için oldukça tehlikeli olacak ve *Misak-ı Milli* dışında herhangi bir barış antlaşması imzalanmasını olanaksız kılacaktır... Yunanlıların Küçük Asya’yı ani olarak boşaltmalarını engellemek için elden gelen her şey yapılmalıdır. Sonuçta Küçük Asya’nın boşaltılmasına yol açacak genel bir antlaşmaya varılmasını süratlendirmek için her tür gayret gösterilmelidir.”⁽¹⁴⁾

Gunaris’in Sızlanışları

Bu sırada Yunanistan’daki durum, Anadolu sorunu nedeniyle gittikçe kötüleşiyordu. Bu nedenle, Yunanistan başbakanı Gunaris, 15 Şubat’ta Lord Curzon’a gönderdiği yazıda, İngiliz yönetiminin 27 Ocak’ta Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltacis’e göndermiş olduğu ve Yunan yönetiminden kendi yazgısını Müttefiklere bırakmasını istemiş olan yazıya değinerek; Yunanistan’ın bu öneriyi kabullenmiş olduğunu hatırlatmış ve şunları eklemiştir:

“O tarihten bu yana 3 ay geçmiş olduğu halde barış kurulamamıştır; oysa siz, sayın Lord, bunu başarmak için içten gayretlerde bulunmuştunuz. Yunan yönetimi, Anadolu’daki şimdiki durumu korumak için tüm enerjisini kullanmıştır; ancak birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. Yunan ordusu, üzerinde çalışılmakta olan barışın Yunan misyonunun amaçlarını tatmin edemeyeceğini iyice biliyor. Ülkenin mali kaynaklarının yavaşça azalmakta olması, ordunun gereksinimlerini sağlamada güçlük çıkarıyor ve Küçük Asya’daki

askerlerin güçlüklerini artırıyor. İngiliz yönetiminden, şimdiki güçlükleri gidermek için yardım diliyoruz... Yunan yönetimi, ordu için gerekli masrafları Şubat ayının ilk yarısında yerine getirememeye başlayacaktır... Küçük Asya’da savaş mevsimi yaklaşıyor. Düşman asker ve levazım sahasında takviye ediliyor... Bu konuda kimi Müttefiklerimiz düşmana, bize karşı kullanması için silah ve mühimmat sağlıyor... Küçük Asya’daki Yunan komutanları, yeterince berkitici güçler, yeni savaş malzemesi, özellikle uçaklar, makinelî tüfekler ve kamyonlar sağlayamazsa, muhtemel bir Türk saldırısına karşı koymak yeteneğinden yoksun olacaktır. Tüm bu dilekler yerine getirilmezse, Yunan komutanlığı, Türk saldırısı sırasında Yunan ordusunun oldukça ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olacağına inanmaktadır ve bu denli önlemlerin ivedilikle alınmasını dilemektedir. Bu olmazsa, Yunan askerleri geri çekilmek zorunda kalacaklardır. Bu denli geri çekilme, Küçük Asya’nın tümüyle boşaltılmasıyla sonuçlanacaktır...”

Bundan sonra Gunaris, kurbağa gibi gözyaşları dökerek, Yunanistan’a Anadolu’yu işgali için Müttefikler tarafından yetki verilmiş olduğunu hatırlatmış ve bu sırada yalnız (tek başına) bırakılmıştı; ancak bunun ciddi sonuçlara neden olacağı uyarısında bulunmuştu. Onun görüşünce, Yunan ordusu geri çekilirse Hristiyanlar bir “Kemalist ilerlemesinin korkunç sahnesiyle karşılaşacak;” “Türk küstahlığı” hudutsuz olacak ve Kemalist ilerlemesi ne Sevr hudutlarında ve ne de İzmir’de duracak; Boğazlara kayacaktır. Gunaris yazısına şöyle son vermişti:

“Bu sorunu güçlü devletlerin dikkatine sunmazsam görevimde başarısız olurum. Yunan soyu bu güçlüklerle güvenle dayanmaktadır.” Bu yazı İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nı altüst etmiş; her yanda mırıldanmalar başlamış, ama Yunanistan’a yine de açıkça yardımda bulunmaktan kaçınılmıştı.⁽¹⁵⁾

Yunanlıların bu üstü kapalı tehditlerinden etkilenen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Atina’daki İngiliz elçisi Lindley’e 17 Şubat’ta şu gizli ve oldukça ivedi telgrafi göndermişti: “Yunanistan için sağlanmaya çalışılan borçlanmanın uluslararası komisyonun

denetimine verilip verilmemesi sorunu ortaya çıkmıştır. Fransızlarla İtalyanlar buna muhtemelen karşı çıkacaklardır. (Oldukça gizli) Bu konu oldukça acildir, çünkü burada (Londra'da) bu borçlanma ile ilgili görüşmeler başarılı olmazsa, Yunanlılar, Yakın Doğu sorununun çözümünü beklemeden Küçük Asya'yı boşaltabilirler... Kimi çevrelerde iddia edildiğine göre, Küçük Asya'nın erken vakitte ve gönüllü olarak boşaltılması ve Yunan askeri güçlerinin Trakya'da toplanması kötü bir görüş olmayabilir, çünkü bu, Yunanlıların Avrupa'daki durumunu güçlendirecek ve onları para harcamaktan kurtaracaktır.”⁽¹⁶⁾

Lindley, 19 Şubat'ta Lord Curzon'a şu yanıtı göndermişti: “Sorumlu birçok Yunanlılar Küçük Asya'nın derhal boşaltılmasından şimdi memnun olacaklarsa da, yönetimdeki Yunan yönetiminin, Hristiyanların güvenliği teminat altına alınmadan bunu yapacağına inanmıyorum... Bu sorun, boşaltmayı engelleyen ciddi bir problem haline gelmiştir ve Fransızların Kilikya'da (Çukurova) sağlamış oldukları güvencelerin ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Oradaki halk kitleler halinde ülkeyi terk etmektedir. Bu nedenden dolayı ben, Yunanlıların bu boşaltma tehdidini bir blöf olarak kullandıklarına inanıyorum...”

Öte yandan, (İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri) Stergiadis yönetime geçerse, Yunan yönetimi, Avrupa'da ne kurtarabilirse onu kurtarmak için Küçük Asya'daki Hristiyanları feda edebilir. Bu, Yunan yönetiminin izleyebileceği en akıllıca bir davranış olacaktır, ancak buna karşı halk arasında kızgınlık o kadar geniş çapta olacaktır ki, Yunanistan'da bir isyan başlamasına yol açabilir.”⁽¹⁷⁾ Yine Lindley, Curzon'a 22 Şubat'ta şu gizli telgrafi göndermişti: “Stergiadis bu sabah beni görmeye geldi ve İzmir'deki durumun oldukça kritik olduğunu; güçlü devletlerin Yunanistan'dan ne yapmasını istediklerini kesinlikle bilmeleri gerektiğini; Yunanistan'ın bu bölgeyi boşaltması isteniyorsa, Yunan yönetimine derhal bilgi verilmesini, çünkü bu boşaltmanın aylar süreceğini vurguladı. İzmir'de bir felaketten kaçınılması için (Yunanistan'a) mali yardım sağlanmasını ümit ettiğini ekledi.”⁽¹⁸⁾

Vahideddin-Karabekir İlişkileri

23 Şubat 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, oldukça yetkili bir kaynak, tanınmış bir politikacı olan Mahmut Sadık'ın, Ocak ayı sonunda, padişah'tan Karabekir'e önemli bir mesaj götürmek için İstanbul'dan Sarıkamış'a hareket ettiğini bildirmişti. Raporda özetle şöyle deniyordu: "30 Ocak'ta, Mahmut Sadık; Ali Rıza ve İzzet paşaların kendisiyle görüşmeyi istediklerine dair, İzzet Paşa'nın yakın dostu Fatin Hoca'dan bir mesaj almıştı. Söz konusu bakanlarla görüşürken, onlar, kendisinden, padişah ve yönetim adına Karabekir'e bir mektup götürmesini dilemişlerdi. Yolculuk, azami olarak iki ay kadar sürecekti; masraflarını karşılaması için kendisine 1.500 Türk lirası verilecekti. Özellikle Ali Rıza, bu misyonun önemine ve yurtsever her Türk'e düşen göreve değinmişti.

Mahmut Sadık, bu dileği kabullenmiş; bunun üzerine, kendisine, Karabekir'e verilmek üzere, İzzet'in imzalamış olduğu bir mektup verilmişti. İzzet, aynı zamanda, Mustafa Kemal ve yandaşlarının, ülkeyi kurtarılamayacak biçimde yok etmekte olan affedilmez hatalar işlediklerini söylemiş; padişah ve yönetiminin, Karabekir'in bağlılık ve yurtseverliğine büyük güvenleri olduğunu; dolayısıyla, Karabekir'den, kendisine gönderilen yazıda ana hatları verilen yönetim politikasını desteklemesini dilemişlerdi. İngiliz ajan, Karabekir'e yapılmış olan önerilerin aslını içeren belgenin bir suretini sağlayamamıştı, ama aşağıda belirtilenlerin, yönetimin Karabekir'ce desteklenmesini dilediği siyaset noktalarının kısaltılmış metni olduğuna inanıyordu: "1. Halifelik ve padişahlık katlarının korunması ve güçlendirilmesi; 2. Bunu yapabilmek için var olan anayasanın değiştirilmesi; 3. Şu barış koşullarının kabulü: (a) İzmir'in geri alınması; (b) Avrupa'daki sınırın Meriç ırmağı boyunca olması; bu olanaksızsa, Midye-Enez hattının şu koşulla kabulü: bu hattın ötesindeki ülkenin kaderini saptamak için bir plebisit düzenlenmesi; Yüce devletlerin azınlıklar konusunda saptamış oldukları ilkelerin kabulü; kesinlikle saptanacak geçici süre için bu bölgelerin yönetiminin geçici olarak kabulü; (c) kamu borçla-

rının, Bugünkü biçimiyle sürdürülmesi; yönetimce resmen kabul edilmiş olan borçların ödenmesinin üstlenilmesi; (d) adli devrim konusunda anlaşmaya varılincaya kadar, var olan karma mahkemelerin, devletin bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlanmamak koşuluyla, geçici olarak korunması.”

Padişahla söz konusu iki bakan, bu koşulların Ankara yönetiminin kabul edilmeyeceğine inanıyor ve bu durumda, Karabekir'i, Ankara yönetimi üzerinde, bu koşullara göre barış yapmak için olanaklı her baskıyı kullanmaya çağırıyorlardı. Onu, gerekirse şiddet kullanmaya davet ediyor ve merkezi yönetimin, olanak içinde, her çeşit yardımına güvенеbileceği kendisine bildiriliyordu. Dahası, ulusalcı kimi önderlerin, dilerlerse Avrupa'da ikamet edebilecekleri; bu amaç için merkezi yönetimin onlara para vereceği; ötekilere ise onurlu görevler verileceği belirtiliyordu. Bu davranışlar hakkında yönetimin öteki üyelerine bilgi verilmemiş; Mahmut Sadık'ın görevinin başarıyla sonuçlanmasını sağlamak için her türlü önlem alınmıştı.

Bu bilgi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgi çekmiş; Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, 28 Şubat'ta şu çıkmayı kaleme almıştı: “Padişah, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey'i kendinden yana çekebilirse, belki Anadolu'yu Kemal'den kurtarabilir; ama bu iki etkili ulusalcının tutumu hakkında pek az bilgimiz vardır. Bildiğimiz, ikincisinin (Rauf'un) son günlerde Ankara'daki Bakanlar Kurulu'ndan çekilmiş olduğu ve Mustafa Kemal'le arasının açılmış olduğudur.” Dışişleri Bakanı Lord Curzon da şunu eklemişti: “Albay Rawlinson, her ikisinin de Kemal'e karşıt olduğunu söylüyor.”⁽¹⁹⁾

Yusuf Kemal Bey'in Avrupa Seyahati

Türk ulusalcılar, Başbakan Dimitrios Gunaris başkanlığında bir Yunan heyetinin Müttefik başkentlerini ziyaret edeceğini ve Doğu Sorunu'nu son bir çözüme bağlamak için, savaşı iki yan arasında yapılacak arabuluculuk koşullarını görüşmek üzere, Müttefiklerin,

yakında Paris'te bir konferans düzenleyeceklerini işitince, Müttefik devletlerin önderleriyle ilişki kurarak, Türk sorunları konusunda Avrupa kamuoyunu aydınlatmak amacıyla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i Roma, Paris ve Londra'ya göndermek kararını almışlardı.⁽²⁰⁾ Yusuf Kemal, hukuk uzmanı Münir Bey, Hariciye Nezareti Siyasi Daire Müdürü Yusuf Hikmet, Özel Kalem Müdürü Ferid Bey ve Kâtip Kemal Bey'den oluşan heyete, İstanbul'da Hamit Bey de katılacaktı. İngiliz istihbarat servisinin iddiasına göre, Yusuf Kemal'e şu talimatlar verilmişti: 1. Ulusalçıların *Misak-ı Milli* gereğince öne sürdükleri dilekler konusunda resmi güvence vermek; 2. Gerekirse, Yunanistan'la kesin bir barış yapmanın olanaklarını ve koşullarını saptamak; 3. Bir süre önce Bekir Sami'nin beraberinde götürmüş olduğu anlaşma tasarıları konusunda Büyük Millet Meclisi'nin görüşlerini Fransız ve İtalyan yönetimlerine anlatmak ve bu anlaşmaları, ulusalçıların dileklerine göre değiştirmek için onların iznini almak. Yusuf Kemal, kendi sorumluluğuna dayanarak, herhangi bir konuda karar verme yetkisine sahip olmayacak; her iki konuda BMM ve Bakanlar Kurulu'nun onayını alacaktı. Kendisi Ankara'dan ayrılmadan önce, Moskova'daki ulusalçı Büyükelçi Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği mektupta, ona, Rusya ve Müttefikleriyle imzalamış olduğu antlaşmaları asla bozmayacağına dair Sovyet Rusya yönetimine güvence vermesini bildirmişti.

Yusuf Kemal, dış ülkelere gitmeden önce, İstanbul yönetimiyle barışmak ve bu yönetimi de Avrupa'da temsil edebilmek için padişahın rızasını almak amacıyla, Avrupa'ya İstanbul yoluyla gitmek gereğine Mustafa Kemal'i inandırmıştı; ama heyet, 15 Şubat'ta 1922 İstanbul'a varınca, Tevfik ve İzzet paşalarca aldatılan Yusuf Kemal, 23 Şubat'ta bir arzuhalci gibi padişahın huzuruna çıkarılmış; çok güç bir durumda kalmıştı.⁽²¹⁾ Yusuf Kemal, padişahıtan, BMM yönetimini tanımasını dilemişse de, Vahideddin, ona yanıt vermek tenezzülünde bile bulunmamıştı.⁽²²⁾ Yusuf Kemal'in, daha sonra, "başarısızlıklarını görebilmesi için gözlüğe gereksindiğini" öne sürdüğü Vahideddin,⁽²³⁾ Kemalistlerin en azılı düşmanıydı; dolayısıyla, Yusuf Kemal'in sözleri onu hiç etkilememişti.⁽²⁴⁾

Bu yetmiyormuş gibi, Vahideddin, İstanbul yönetimi üzerindeki etkisini kullanarak, bu yönetimi Avrupa'da resmen temsil etme yetkisini Yusuf Kemal'e verdirmemişti.⁽²⁵⁾ İstanbul yönetimi, Ahmet İzzet Paşa başkanlığından, Avrupa'ya ayrı bir heyet göndermek kararını almıştı. Böylece, siyasi durum karışık bir biçime getirilmiş; Yusuf Kemal'in görevi güçleştirilmiş ve Türkiye'nin düşmanlarına, bu ikilikten yararlanma fırsatı verilmişti.⁽²⁶⁾ Tevfik ve Ahmet İzzet paşaların ortaklığı biçimine gelmiş olan kukla İstanbul yönetiminin, ulusal soruna zararlı davranışlarına ek olarak, kurtuluş savaşına en büyük darbeyi indiren yine Vahideddin olmuştu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 7 Mart'ta gönderdiği gizli bir yazıdan anlaşıldığına göre, Vahideddin, Yusuf Kemal heyeti üyelerinden, özel kâtip Kemal Bey'in, kayınpederinin evinde bulunan valizini, kâtipin iki günlük yokluğundan yararlanarak ajanlarına açtırmış; içindeki altı gizli belgenin fotokopilerini çektiler, 6 Mart günü, emektar bir mabeyincisi eliyle, İngiltere yüksek komiserliği baş tercümanına göndermişti.⁽²⁷⁾

Bu sıralarda, parasızlık ve Anadolu'nun boşaltılacağına dair çevrede dolaşan söylentiler Yunanlıların moralini epey azaltmıştı. Rumbold, 4 Mart'ta Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: "Her iki yan da şiddetli bir saldırıya geçme yeteneğine sahip değildir. Her iki yan da işgal ettikleri yerleri başarıyla savunabilirler. Türklerin tek bir amacı vardır: Yunanlıları Küçük Asya'dan çıkarmak; ancak Yunanlıların amacı belirsizdir. Her iki yan da ülkenin askerden arındırılmasını ve barış istemektedir; ancak Yunanlılar bunu daha çok istemektedirler çünkü yabancı topraklar üzerinde savaşıyorlar. Her iki yan da son bir atılımda bulunmak yeteneğine sahiptir. Türkler, savaş kendi toprakları üzerinde yer aldığı için daha dayanıklıdır. Ancak daha az eğitim görmüş oldukları için, kararlı önderler tarafından daha kolayca denetleniyorlar."⁽²⁸⁾

Öte yandan, General Harington'un İngiltere Savaş Bakanlığı'na 4 Mart'ta bildirdiğine göre, Yunan aktivistlerinden Venizeloscu Albay Kondilis o gün kendisini ziyaret ederek, Yunanistan'daki

Venizelos akımının Anadolu'daki Yunan ordusu arasında nasıl gelişmekte olduğunu anlatmıştı. Onun söylediğine göre General Papulas, İzmir'deki Kurmay Başkanı yardımcısı Albay Sariyannis'i İstanbul'a göndererek Venizeloscularla işbirliği yapmaya ve Kral Konstantinos'u istifaya zorlamak için gönderilecek olan askeri güce komutanlık etmeye hazır olduğunu bildirmesi yetkisini vermişti. Yunan ordusu Anadolu'dan ayrılmaya karşı çıkacak ve orada, Kemalistlerin yapmış oldukları gibi, bağımsız ve geçici bir rejim kuracaktı. Bunun gerçekleşmesi için Amerika, Mısır ve Levant'taki Rumlar her ay bu yönetime 80 milyon drahmi vereceklerdi. İstanbul'a yeni gelmiş olan Patrik Meletios, Amerika'dan gelmeden önce borçlanma konusunda bir düzenleme yapmıştı. Bu tarihe kadar Venizelos'un bu akıma katılması için herhangi bir düzenleme yapılmamıştı. Batı Anadolu'da kurulması tasarlanan devletin başkanı olarak Kunduriyotis, Stergiadis ve Zaimis'in adları üzerinde duruluyordu. Kondilis'in görüşünce, Yunan ordusu Mustafa Kemal'e karşı sonuna kadar savaşacak; ancak padişahın yönetimden düşürülmesine çalışılmayacak ve İstanbul sorunu, İngilizler orada kaldıkları sürece öne sürülmeyecekti. Harington ayrıca şunları eklemişti: "Dün, kendi maiyetime mensup birisiyle Patrik Meletios'un sekreteri Musurus Bey arasında yapılan görüşmede yukarıda belirtilmiş olan konular üzerinde durulmuştu. Musurus'un söylediğine göre, Rumların Türkiye'deki çıkarları yeterince güvence altına alınırsa, padişahla Venizelos arasında bir anlaşmaya varılmasında herhangi bir güçlkle karşılaşmayacaktı. Venizelos yönetime geçtikten sonra Yunanlıların geri çekilişi, padişahın yönetimiyle yapılacak olan anlaşmadan önce yer alacaktı." Ancak o sırada Yunan ordusu iflas etmiş bir durumda idi.⁽²⁹⁾

Kürtleri Türklere Karşı Kullanma Planı

Yine bu sırada, bir süreden beri Türkiye'de bulunmuş olan Yarbay Anthony Rawlinson, 4 Mart'ta, "Ankara yönetiminin durumu," "Doğu illerinde Kürtleri kullanma olasılığı" başlıkları al-

tında bir rapor kaleme almıştı. Bu raporda özetle şunlar belirtiliyordu: “Her Osmanlı seferber edilmiş olduğu için Kürtler şimdi Anadolu’nun doğu illerinde çoğunluktadırlar. Türk askeri mevzileri oldukça zayıf olduğu için, bu mevziler yerel Kürtlerin insafındadır ve Kürt akınları aynı zamanda başlarsa, Türk askeri mevzileri savunulamayacaktır. Başlıca Kürt aşiret önderleri kendi durumlarından memnun değillerdir ve Türklerin aşırı muhalifleridirler; dolayısıyla onların akınlarını kışkırtmak için (silah ve para bakımından) pek az bir dürtmeye gereksinim vardır. Her aşiret kendi ilçesindeki askeri mevzilere baskın yaparak ganimet ele geçirebilir ve dağlara çekilebilir. Kürtler bu usule alışkındırlar ve bunu yaparken, bir aşiretin başka bir aşiretle işbirliği yapması gerekmez esasen bu denli işbirliği yapamazlar. Gerekli olan, onlara biraz silah (makinelî tüfek) sağlamak ve para vermektir... Kürtlere yaklaşabilecek ve bu denli bir akıma katılacak olan aşiretler şunlardır: Oltu ilçesinde Eyüp Paşa: Erzurum’u ele geçirebilir; Elazgirt’te Hüseyin Paşa: Karakilise veya Bayezit’i alabilir. Bu sırada isyan halinde olan Dersim Kürtleri de, herhangi bir anda Erzincan’ı ele geçirebilir. Gerekirse öteki unsurlar da kullanılabilir. Sahildeki dağ silsilesi, Pontus’lu Rumlarla kaçaklardan oluşan isyancı çetelerin elindedir ve onlar da bu konuda cesaretlendirilebilir. Bu aşiretlerin önemli kişileriyle görüştüm ve yukarıda sözü edilmiş olan politikanın uygulanmasını gerçekleştirebileceklerine kuşum yoktur. Onların bu hareketleri, ulusalcı yönetimin şimdiki tutumunu değiştirmede etkili olabilir.”⁽³⁰⁾

Öte yandan İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 6 Mart’ta Lord Curzon’a gönderdiği gizli telgrafta, Sir Harry Lamb’in İzmir’deki Yunan yüksek komiseriyle yapmış olduğu görüşmeden sonra kaleme aldığı şu raporun bir suretini eklemişti: “Daha önce de yapmış olduğum uyarılara ek olarak şunları belirtmek isterim: Yunanlılar, buradan gitmeleri gerektiğini anlamalıdırlar; ancak kimin çıkarları zarar görürse görsün, geride bir çöl bırakacaklardır. Vakit ve vasıta bulurlarsa her şeyi Yunanistan’a taşıyacaklardır. Türkler yağmaya

tutulacak, evleri yakılacak; yabancılar sıkıştırılacaktır. Şimdiye kadar bizim (İngilizlerin) onların yardımına koşmamız ümidini besliyorlardı; dolayısıyla İngiliz mallarına dokunmuyorlardı. Bugün, bizim de onları terk etmiş olduğumuza inanıyorlar; dolayısıyla herkes gibi bizi de ısıracaklardır.” Lamb, Türk köylerinin yıkılması ve camilerin yangına verilmesi olaylarıyla ilgili olarak Yunan yüksek komiseriyle bir görüşme yapmıştı. Stergiadis bundan bilgi sahibi olmadığını söylemiş olmakla birlikte, daha sonra, bu denli tahribatın yapılması gerektiğini ve yapılmakta olduğunu söylemiştir. Onun görüşünce tüm bu hareketler, geri çekilmekte olan Yunan ordusunu korumak için yapılmaktadır; dolayısıyla sivil yetkililer, sadece siyasi ve insani nedenlerden dolayı bu olaylara karışamayacaktır. Lamb’ın görüşünce, Müttefikler yeterli bir askeri güçle Yunanlıların geri çekilmelerini güvence altına almazsa, Anadolu’nun yazgısı kan ve ateşle çözümlenecektir.⁽³¹⁾

Vahideddin Yine Sahnede

Rumbold, 7 Mart’ta Lord Curzon’a gönderdiği yazıya, Yusuf Kemal’in sekreteri Kemal Bey’den alınmış olan bilgiye dayanarak şunları eklemişti: “Franklin Bouilon Ankara’ya yapmış olduğu son ziyaretinde, Ankara ile İstanbul arasındaki ayrılığın kaldırılması önerisinde bulunmuştu. Mustafa Kemal, ona, İngilizlerin kölesi olan ve kendi ülkesine ihanet etmiş olan padişahın tahttan indirilmesiyle bunun gerçekleşebileceğini söylemişti... Mustafa Kemal’le ilişkileri olanlar ona büyük saygı gösteriyorlar... Onun maiyetine mensup olanlar, yüksek karakterli, hatasız ve koruyucu olan bir adamın hizmetinde olmanın, tek amacı tahtta kalmak ihtirasına kapılmış olan bilgisiz (cahil) bir padişahın hizmetinde olmaktan daha iyi olduğunu söylemişlerdir. Birkaç gün önce Yusuf Kemal’in dairesinde Celal Muhtar’a söylemiş olduğu gibi, padişah, cehaletini görmek için gözlüğe gereksiniyor; ancak bu gözlüğü bir İngiliz mağazasından veya kayınbiraderinden (Damat Ferid) satın alırsa, herhangi bir yeniliği görememesine şaşmamak gerekir.”⁽³²⁾

Yine bu sırada, İzmir'deki İngiliz temsilcisi Harry Lamb, 8 Mart'ta Rumbold'a gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "... Yunan ordusunun mentalitesi hakkında almakta olduğum haberler kötüdür. Onlar üzgündür ve ümitleri kırılmıştır. Mustafa Kemal harekâta geçerse, onlar çökerek gemilerine kaçacaklardır... Helenler geri çekilince, 40.000 Anadolu'lu dağlara çekilerek dünyaya meydan okuyacaktır. 15 ile 20 yaşları arasındaki her erkek silaha çağrılacaktır... Bildiğimiz Piskopos, Hrisostomos adlı yaşlı tahrikçi, bu akımın başlıca kışkırtıcılarından biridir. Rumlar (Yunanlılar) çılgınca hareket ediyorlar ve bu da durumu gayet tehlikeli yapıyor. Onlar Türkleri dışarıda tutamazlar, ama kırımlar ve hasarlar yapabilirler ve bunlar da Türkler arasında reaksiyon yaratabilir. Helen geri çekilince onun yerini birisinin alması gerekecektir; aksi halde kıyamet kopmuş olacaktır ve bu da, 1913'te Makedonya'da kaydedilmiş olan olaylardan daha kötü olacaktır, çünkü yıkılabilecek daha çok şeyler vardır."⁽³³⁾

Pan-Asya Akımı

General Frunze heyetinin Türkiye'den ayrılışından sonra, 1922 yılı Ocak ayında Ankara'ya gelen yeni Sovyet Rusya Büyükelçisi Simeon I. Aralov, İngiliz istihbaratını çok ilgilendiriyor; onun ilişki ve eylemleri gizlice yakından izlenmeye başlıyordu.⁽³⁴⁾ Tahran'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir Percy Loraine'nin 23 Kasım 1922'de Lord Curzon'a gönderdiği ve İngiliz askeri ataşesince hazırlanan şu rapor oldukça ilginçtir: "Ajan, Aralov Ankara'ya gitmeden önce, ona talimat verilirken orada hazır bulunuyordu. Aralov'a şu talimatlar verilmişti: Sovyet (Rusya) yönetimi, Büyük Britanya'nın (İngiltere) değil, Rusya'nın, İslam halklarının koruyucusu olduğu görüşünü geliştirmeyi; komünizmi, İslamcılıkla çatışmayacak biçimde Müslüman devletlerine yaymayı diliyor. Halk yığınları üzerinde uğraşacağına, Kemal Paşa gibi kişileri desteklemekle hata ettiğini anlıyor; dolayısıyla Aralov, Ankara'ya varır varmaz, Türk ordusunun subayları ve erleri ile sivil halk arasında bir komünist partisi kurmalıdır. Bu parti gelişince, Mustafa Kemal ve yardımcıla-

rı, Müttefiklerle barış yaparak Rusya'dan ayrılırsa, kendi önderlerine karşı cephe alacak kadar güçlü olmalıdır." Ajanın eklediğine göre, Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in, yapılan silah, para ve gereç yardımına karşın, Anadolu'daki komünist örgütü bütünlenmeden bu denli bir davranışta bulunması olasılığından ötürü kaygılanıyordu.⁽³⁵⁾

Bu sırada İngilizleri, Anadolu'da yapılması olanaklı olan Pan-Asya Kongresi kaygılandırmaya başlamıştı. 6 Mart 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki ulusalcı komiteyle sıkı ilişkisi olan bir ajanca, Ankara'yla ilişkisi olan "bağımsız ve güvenilir bir kaynak," şu bilgiyi vermişti: "Şubat ayı sonunda, Ankara'daki Rus elçisi Aralov, Mustafa Kemal ve Celal Bey arasında, Anadolu'da bir Pan-Asya Kongresi düzenlenmesi konusunda gizli görüşmeler yapılmıştır. Aralov, aynı konuda, Sovyet yönetimiyle yazışmalarda bulunmuştur. Bu haberin verildiği sırada kesin bir karar alınmış olmamakla birlikte, Moskova'nın, bu projeyi desteklemesi bekleniyor. Mustafa Kemal'le Aralov arasında yapılan görüşmelerin kimilerinde Afganistan ve Azerbaycan temsilcileri de bulunmuştur. Aralov, olanaklı olan en erken vakitte, İslam uluslarının birleşmesini sağlamak için her gayretin harcanması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu ile Rusya arasında ekonomik bir anlaşma sağlamak için tüm enerjisiyle çalışmaktadır. Ankara ve Moskova yönetimleri, bu konuyu görüşmek üzere komisyonlar atamışlardır. Herhalde Mart'ın sonuna dek bir anlaşma tasarısı hazırlanmış olacaktır. Ajanlar, bu anlaşmanın, Pan-Asya Kongresi'nin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacağına inanmaktadırlar."⁽³⁶⁾

İzmir'de Yunan Ordusunun Askeri Darbe Yapma Olasılığı

İstanbul'daki Venizeloscu partinin önderi Albay Kondilis 12 Mart'ta General Papulas'tan şu haberi almıştı: "İzmir'in bağımsızlığını ilan etmek için tüm hazırlıklar yapılmıştır. Daha önce bu plana

karşı çıkmış olan birkaç örgütün desteği sağlanmıştır. Genelkurmay Başkanı yardımcısı Albay Sariyannis, yönetimi, bu plana muhalefet etmemesi için uyarmak amacıyla Atina'ya gitmiştir. Yönetim muhalefet ederse, bu akım krallığa karşı çıkacak ve Konstantinos'un istifa etmesi talep edilecektir. Bu sıralarda Gunaris kabinesinin yönetimden düşürülmüş olması, planda biraz değişiklik yapılmasını gerektirmiştir. Yeni kabine buna sempati gösterirse, planda bir değişiklik olmayacak, ama muhalif bir kabine kurulursa, bu, krallık makamına saldırmak için bir sinyal olacaktır. Yönetim darbesinin 1 Nisan'da yapılmasından söz edilmiştir. Türkiye'deki temsilcimizin bildirdiğine göre, İstanbul'da dikkatle yapılmış olan soruşturmalar sonunda, darbe yapılacağı söylentileri görünüşte gerçekleşmek üzeredir." Kısa bir süre sonra da bu darbe Yunanistan'da yapılmıştı.⁽³⁷⁾

Bu sırada Türkiye'de de kimi gelişmeler oluyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan, 14 Mart'ta, o sırada İstanbul'da bulunan Yusuf Kemal'le bir söyleşi yapmıştı. Bu söyleşiyi Ryan şöyle anlatmıştı: "Dün sabah Yusuf Kemal Bey'e nezaket ziyaretinde bulundum. Uzun süren bir görüşme yaptık. Öteki konulara ek olarak... Trakya ve kapitülasyonlar konusunu tartıştık. Yusuf Kemal görünüşte gayet ılımlılıkla konuştu. Onun izlenim yapmak ve Ankara'yı makul bir ışık altında göstermek istediği anlaşılıyordu; ancak *Misak-ı Milli*'de belirtilenlerden daha az koşulları kabullenmediği ortaya çıkmıştı. 13 Mart'ta akşam yemeğinde görüşmüş olduğum İzzet Paşa'nın sözleri doğrudur. Ne Yusuf Kemal ve ne de herhangi bir devlet adamı, şu anda, *Misak-ı Milli* dışında herhangi bir anlaşmayı açıkça kabullenmeye cesaret edebilir. Ferid Paşa, Mütteliklerin gönlünü alır ümidiyle yeni Türkiye için Mütteliklerin ve özellikle İngiltere'nin desteğini sağlamakla; bir iç hastalığı olarak nitelendirdiği Kemalizm'i yıkarak ülkeyi daha büyük felaketlerden kurtarır ümidiyle Sevr Antlaşması'nı imzalayarak kendi kendini mahvetmiştir... İstanbul'daki ve muhtemelen Ankara'daki mali sıkıntılara ve anlaşmazlıklara rağmen, Türkiye şimdi dahilde daha birleşiktir ve uluslararası pozisyonu

daha güçlüdür. İstanbul’la Ankara aynı amaçları sağlamayı istiyorlar. Onlar arasındaki fark, ne dereceye kadar tazyik edilebileceklerine dayanır. Ancak dıştan güçlü baskı yapılmazsa, onlar sıkıştırılmazlar. İstanbul üzerinde baskı kullanmak yararsızdır; ama bu tazyikin başarılı olması için bunun Ankara’yı da kapsamayı ve ulusalcı militanların ortadan kaldırılmasına dayanır.” Ryan, bu konuda pa-dişaktan yararlanılmasını önermiş ve şunları eklemişti: “Durumu kendi amaçlarımıza göre şekillendirmezsek, *Misak-ı Milli*’yi bir tüm olarak hazmetmek zorunda kalacağız ve bu da bizi aşağılayacak ve ileride bir tehlikeyle karşı karşıya bırakacaktır veya olayların gelişmesine karışmayarak, Türk-Yunan düşmanlığının yeniden başlamasına ve Mustafa Kemal’in, önümüzdeki ilkbahar başlangıcında Irak’taki pozisyonumuza muhtemelen saldırmasına neden olacaktır.”⁽³⁸⁾

Yusuf Kemal Bey-Lord Curzon Görüşmesi

1921 yılı Mart ayında, BMM yönetimini temsilen Yusuf Kemal ve İstanbul yönetimini temsilen Ahmet İzzet Paşa, ayrı olarak Londra’ya gönderilmiş ve yine ayrı olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’la görüşmüşlerdi. Görüldüğü gibi, İstanbul yönetimi, Müttefiklerin çıkarları yararına bu denli görüşmelerde ilik yaratmak amacını güderek Türkiye’yi işgal etmiş olan güçlerin hempalığını yapıyordu. Yusuf Kemal 16 Mart’ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nın “1 Carlton House” taraçasında Lord Curzon’la görüşmüş; Türk tezi konusunda ona bilgi vermeye çalışmış; Türklerin İngiliz Başbakanı David Lloyd George’un 5 Ocak 1918’de verdiği söylevde,⁽³⁹⁾ kabullenmiş olduğu ilkelerden fazla bir şey istemediklerini; kendi önemli çıkarlarıyla İngiliz İmparatorluğu’nun çıkarları arasında çelişme olmadığını; bununla birlikte, İngiliz yönetiminin amaçlarını öğrenmeyi istediklerini bildirmişti. Bundan sonra Curzon söz alarak şunları söylemişti: “Bir yıl kadar önce Bekir Sami’yle bir anlaşmaya varmayı denemiştik, ama maalesef bunda başarı sağlayamamıştık ve çatışmalar yine başlamıştı; ancak, her-

kesin çıkarı yararına olacağı için bu çatışmaların durmasını arzularız.” Curzon, yakında yapılacak olan konferansı bizzat kendisinin önermiş olduğunu söylemiş; bu konuyla ilgili olarak İzzet Paşa’yla görüşmüş olduğu için, Yusuf Kemal’le de görüşmenin daha önemli olacağını düşünmüştü.

Bu girişten sonra Yusuf Kemal şöyle konuşmuştu: “Türkler, savaş istedikleri için savaşıyorlar; adil ve dayanıklı bir barış istiyorlar. Onların hak istekleri biliniyor. Bu istekler, İngiltere Başbakanı David Lloyd George’un 5 Ocak 1918’de beyan etmiş olduğu ilkelere dayanır ve dünya savaşı da bu prensipler adına yapılmıştı. Kendi yönetimimin dileği, halkının çoğunluğu Türk ve bağımsız olacak bir Türkiye’dir. Türkler de öteki uluslar gibi yaşamayı istiyorlar... Doğu sorununun çözümü ve bunu izleyecek barış, Avrupa’nın ekonomik açıdan iyileşmesi için gereklidir...” Curzon buna şu karşılığı vermişti: “Ankara ile Moskova arasında imzalanmış olan ittifak beni rahatsız ediyor...” Bunu söylerken, bizzat kendi yönetiminin bir süre önce Ruslarla bir ticaret anlaşması imzalamış olduğunu unutuyordu. Yusuf Kemal: “Türk-Rus anlaşması İngiliz yönetimine karşı bir anlaşma değildir; sadece bir dostluk anlaşmasıdır.” Curzon: “Ankara Rusya’dan yardım alıyor; İngilizler, Rusya’dan sağlanan silahların kendilerine karşı özellikle Irak’ta kullanılmasından kaygılanıyor;” bu konuda Yusuf Kemal’den güvence istiyordu. Ona karşılık veren Yusuf Kemal, “Türkiye’yi öldürmek için” ortada bir komplo olduğunu; Türkiye’nin kendi kendini kurtarmak için elden geleni yapmaktan öteye gitmediğini vurgulamış, istenilen güvenceyi vermeden önce, Türkiye’nin “yasal dileklerinin” yerine getirileceği yolunda İngilizlerce karşılıklı güvence verilmesini istemişti. Bu usta tartışmacı önünde Lord Curzon, söz konusu silahların Türkiye’nin yalnız savunulmasında kullanılacağı yolunda Yusuf Kemal’ce tekrarlanan güvenceye inandığını söylemekle yetinmiş; Türkler düşmanca davranışlara yeniden başlarsa, İngiltere’nin, tüm gücüyle onlara karşı duracağı uyarısında bulunmaktan kendini alamamıştı. Yusuf Kemal: “Türkiye sadece bir bağımsızlık savaşı veriyor. Bunu sağlamak için elindeki her kaynak

ve fırsattan yararlanmak zorundadır. İngiliz yönetiminin Türkiye ile ilgili prensipleri (şartları) nedir?” Curzon: “Bu koşullar şunlardır: Anadolu’daki Hristiyan ve öteki azınlıkların (Yunanistan’daki azınlıklar da dahil) güvenliği; Boğazların nötralize edilmesi; savaştan önceki Osmanlı borçlarının kabulü; savaşla ilgili tazminat, ekonomik ve mali kapitülasyonların sürmesi; mecburi askerliğin kaldırılması.” Yusuf Kemal bu koşulları incelemeye söz vermişti.⁽⁴⁰⁾

Curzon, bundan sonra Türk sorununun çözümüne ilişkin planlarını açıklamaya başlamış; Anadolu’daki Hristiyan ve öteki azınlıkların güvenliği için sıkı önlemler alınması gerektiğini; Boğazların veya Marmara denizinin her iki kıyısının Türk yönetiminde bırakamayacağını; alınacak yeni önlemlerle Türklere mali ve ekonomik sahalarda büyük ölçüde bağımsızlık sağlamayı ümit ettiğini; ulusal askerlik sisteminine izin verilemeyeceğini; Yunan ordusunun şu iki koşula göre, gönüllü olarak ve barış içinde Anadolu’dan çekileceğini bildirmişti. Koşullar: 1. Yunan ordusu, Anadolu’yu genel bir anlaşmanın çerçevesi içinde boşaltmalı; 2. Müttefikler, Yunanlıların ilgili bölgelerden çekilmelerinden sonra kurulacak rejimin biçimi konusunda tatmin edilmeli; dahası, her iki yan, ilkin bir bırakışma imzalayarak oldukları yerlerde kalmalı idiler. Yusuf Kemal bu koşulları incelemeyi istemiş, bu isteği kabul edilmişti.⁽⁴¹⁾ Ancak, Londra görüşmelerinden olumlu bir sonuç sağlanamamıştı.

İzmir’de Yunan Darbesi Planı

28 Mart tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’nda bildirildiğine göre, kısa bir süre önce Venizelos, İzmir’deki Yunan önderlerine gönderdiği gizli telgrafta, orada bir darbe yapılması konusu üzerinde durmuştu. İstanbul’da, İngilizlerce iyice bilinen bağımsız ve gizli bir kaynak, bu komploda Yunan Generali Papulas’ın da, Batı Anadolu’yu boşaltmamak konusunda bir rol oynadığını saptamıştı. Bu kaynağa göre, İzmir bölgesinde, çoğunluğu nüfuzlu Rumlardan oluşan bir merkez komitesi ve iki tali komite faaliyet gösteriyordu. Bu tali komitelerden biri, gerektiği zaman el ko-

nulacak gıda maddeleri toplamaya başlamıştı. Bu komite aynı zamanda, İzmir bölgesinde varlıklı sakinlerin bir listesini ve onların gönüllü veya zorunlu olarak yapacağı mali yardımı saptamıştı. 22 Mart'ta İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Triantafillakos'la görüşen güvenilir bir ajan, padişahın ismen yönetimi altında Batı Anadolu özerk devleti kurulmasını Yunan yüksek komiserinin desteklediğini ve General Papulas'ın da bunu desteklediği imasında bulunduğunu bildirmişti. Venizeloscu Albay Kondilis'in söylediğine göre, General Papulas, 9-11 Nisan arasında İyonya'nın (Batı Anadolu) bağımsızlığını ilan edecekti.

Yine Kondilis'e göre, Atina'da bulunan Skiotis'ten alınmış olan bir telgrafta belirtildiğine göre, bu planı Yunan yönetimi de destekliyordu; ancak bu destek, söz konusu akımın krala karşıt olmaması koşuluna bağlıydı. İddia edildiğine göre, Venizelos da 21 Mart'ta İstanbul'daki yandaşlarına Bernakis vasıtasıyla Paris'ten gönderdiği ve posta ile ulaşmış olan mektupta, bu denli bir hareketin başarılabilmesi için şu koşullara itaat edilmesi gerektiğini vurgulamıştı. "Koşullar: darbeyi ordu değil, temsili bir asamblenin desteğiyle İyonya halkı yapmalıdır. Öteki Osmanlı tebalarıyla, örneğin Ermenilerle işbirliği yapılmalıdır. Bu asamble bir yönetim kurmalı; bu yönetimde tüm unsurlar temsil edilmelidir. Stergiadis bunun başkanı olmaya inandırılmalıdır. Bu assamble, akımın tek amacının, Müttefiklerin koruması ve padişahın ismen egemenliği altında olacağını ve İyonya'da Türk egemenliği kurulursa, Türkler dışında öteki toplumların imhasını önlemek olacağını dünyaya açıklamalıdır. Bu akıma pek az asker katılmalıdır, aksi halde bu akımın Atina tarafından kışkırtılmış olduğu izlenimi yaratılmış olacaktır ve bu da, Konstantinos tahtta kaldığı sürece Müttefikleri kızdıracaktır. Edremit Körfezi de yeni devletin hudutları içinde olmalıdır ve orası askerler tarafından işgal edilmelidir." Lord Curzon, Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'e 31 Mart'ta gönderdiği gizli telgrafta, Küçük Asya'daki Yunan ulusalcı akımından Yunan yönetimiyle Venizeloscuların ne kadar sorumlu olduklarının anlamsız olduğunu bildirmiş ve ona şu direktifi vermişti: "Bu denli bir akımı

İngiltere yönetiminin hüsrân ve memnuniyetsizlikle karşılayacağını ve bunun felaket olacağını Yunan yönetimine açıkça belirtmelisiniz.”⁽⁴²⁾

İngiliz istihbaratına ve “iyi haber alan ulusalcı bir kaynağa göre,” Ankara yönetimi, Yunan Ulusal Savunma Komitesi’nin İzmir bölgesinde bir darbe yapmayı tasarladığını biliyordu ve birçok ulusalcı subayları, o bölgedeki Türk halkının da desteğiyle, buna karşı mukabil bir akım örgütlemek amacıyla, gizlice oraya göndermişti. Bağımsız bir Türk kaynağından sağlanmış olan bilgiye göre, İttihatçı yönetimin günlerinde gıda kontrolörü olan ve son zamanlarda Almanya’da bulunan Kara Kemal, bu mukabil akımın başına geçirilmek için Ferid Bey tarafından ivedilikle Ankara’ya çağırılmıştı. Aynı ajana göre, 24 Şubat’ta Ankara’ya ulaşan Kara Kemal, Bandırma, Balıkesir ve Soma bölgelerinde Yunan aleyhtarı örgütler kurmak için hemen çalışmaya başlamıştı.⁽⁴³⁾

İngiliz Parlamentosunda Tartışma

27 Mart’ta, İngiltere Parlamentosu’nun Avam Kamarası’nda ilginç bir tartışma olmuştu. Milletvekillerinden T. P. O’Connor söz alarak şunları söylemişti: “Yunanistan’ın İzmir’i boşaltmasını desteklemiyorum, çünkü İzmir, Türkler oraya gelmeden çok önce ve tarih boyunca bir Grek kenti idi. Yunanlılar İzmir ve Anadolu’ya gitmişlerdir, çünkü biz (İngiltere) onlardan oraya gitmelerini istemiştik. Onlar, Müttefiklerden en azından birisinin (İngiltere’nin) talebi üzerine bir misyonla oraya gönderilmişlerdir... Türkiye savaşa girmemiş olsaydı, savaş iki yıl önce sona ermiş olacaktı. Şimdi Yunanlılar tehlikeli bir durumdadırlar. Bundan sorumlu olanlar biziz ve onlara hiç olmazsa manevi destek verebilirdik. Bunu yapacağımıza, son iki yıldan beri Yunanistan’a karşı korkunç bir kampanya yürütüyoruz. Şimdi Yunanlılardan İzmir’i boşaltmaları isteniyor.” Aubrey Herbert de söz alarak şunları söylemişti: “Sayın O’Connor’un şimdi söylemiş olduklarından dolayı çok üzüntü duyuyorum. Bu bizi daha ileri götürmüyor. Bu denli sözler eskidir, can

sıkıcıdır ve birbirini kınamaya dayanır... Doğu'da kırımlar yaygındır ve hepsinin de bunda parmakları vardır. Bizim yönetimi-miz de bu kırımlardan sorumludur..." Sir E. Percy de şunu eklemiştir: "Kendi görüşümce, Yunanlıları İzmir'e göndermek en büyük hata idi."⁽⁴⁴⁾

Anadolu'da Huzursuzluk

1 Nisan tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'nda, son günlerde Ankara'dan İstanbul'a dönmüş olan ulusalcı bir subayın, Anadolu'daki huzursuzluk hakkında daha önce verilmiş olan haberleri doğruladığı iddia ediliyor, şöyle deniyordu: "(İngiliz) ajanı, Rusya'ya çok miktarda gıda maddeleri ihraç edilmiş olmasının, ülkenin her yanında büyük memnuniyetsizlik yarattığını; bunun, fiyatlarda epey artış olmasına neden olduğunu; kimi yerlerde 2. veya 3. sınıf ekmeğin, somun başına 35 ile 50 kuruşa çıktığını bildir-miş, sözlerine şöyle son vermişti: Bugün, Anadolu halkı sükûndan başka bir şey özlemiyor. Bir konferans düzenleneceği haberi biraz rahatlama getirmiştir. Yunanistan, konferansın kararlarını kabul-lenir ve Türkiye bunları reddederse, Anadolu'da büyük bir kargaşalık çıkacağına inanılmaktadır; ama bu da daha büyük bir felakete yol açacaktır, çünkü Enverciler, bu denli bir fırsatı kolluyor-lar. Enver akımının gücünü yitirmiş olduğu sanılmamalıdır; aksi-ne, Enver'in partizanları, programlarını sistemli biçimde uygula-mayı sürdürüyorlar."⁽⁴⁵⁾

Mustafa Kemal-Enver Çatışması

22 Haziran 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Sovyet yönetiminin, hem Mustafa Kemal ve hem de Enver'le düzen çevirdiğini; bu iki önder ve yandaşları arasındaki ilişkilerin pek kötü olduğunu; Enver'in, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önermiş olduğunu, ama "iktidar düşkünü ve kendini beğenmiş (megalomani)" olarak nitelendirilen Mustafa

Kemal'in buna karşı çıktığını iddia etmiş; şunları eklemişti: "İki yıldan çok bir süreden beri Bolşeviklerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesi olmuştur. Bir ara Ruslar, Ankara yönetiminin hareketlerinden memnun olmamış ve ulusalcıları kendi planlarına ciddi bir engel olarak görmeye başlamışlardı. Mustafa Kemal ve partizanları yönetimde kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güvenlik içinde olmayacağına inanılıyordu. Bu nedenle, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in yönetimden düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olarak iki gruba ayrılmıştı. Kemalistlerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalmıştı.

"Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. Bu merkezlerin birçoğu İttihatçılardan yana oldukları için Enver'den yana geçmişlerdi. Rusların, doğu illerinin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in emrine verilmişti. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçirmişti. Onun etkisi o kadar artmıştı ki, Halil ve Küçük Talât, Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürmüşlerdi. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçirmişti. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o kadar açılmıştı ki, Rus elçisi Natzarenus Ankara'dan geri çağırılmıştı.

"Durumdan oldukça kaygılanmış olan Kemal, Rusların önünde diz çökmüş(!); onlara daima sadık kalacağına ve Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine(!) söz vermişti. Bolşevik ilkelere açıkça bağlılık beyan etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını dilemişti. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak vermişti ve Moskova'daki ulusalcı elçi Ali Fuat bile bundan bil-

gi sahibi değildi. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı(!), genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürmüştü. Bolşevik önderler bundan çok memnun olmuş ve kısa bir süre sonra, General Frunze ve Aralov'u Ankara'ya göndermişlerdi. Ancak, Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun olmakla birlikte(!), Enver'i de büsbütün yitirmeyi istemiyorlardı.”⁽⁴⁶⁾

Öte yandan, 15 Mayıs 1922 tarihli istihbarat raporu, son günlerde Ankara'dan İstanbul'a ulaşmış olan ulusalcı bir yetkilinin, Rus etkisinin Anadolu'da artmış olduğuna kuşku olmadığını; buna da, eski İttihatçılardan Yusuf Akçura ve Ahmet Agayef'in (Ağaoğlu) göstermiş oldukları enerjinin neden olduğunu; ama aynı zamanda, Ankara yönetiminin, son zamanlarda, Sovyet yönetiminden külliyetli miktarda para almış olmasının da katkısı olduğunu; “Mustafa Kemal'in, Aralov'la görüş birliği içinde davrandığını söylemiş olduğunu kaydetmişti.”⁽⁴⁷⁾

Büyük Millet Meclisi'nin Bir Başka Gizli Oturumu

30 Mayıs tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, BMM'nin 18 Mayıs'ta yapılan gizli oturumunda, Hristiyanların Pontus bölgesinde (sözde) kırımdan geçirildikleri konusunda Amerika Yardım Komitesi üyesi Dr. Yowell'in hazırladığı raporun görüşülmesi sürdürülmüştü. Doğu illeri milletvekilleri adına, bu sorunla ilgili olarak bir önerge imzalamış olan Diyarbakır milletvekilleri Hamdi ve Mustafa efendiler söz alarak, yönetim, bu iddiaları yalanlamaz ve yeterli kanıt ibraz etmezse, bu olayın, sözde kırımlarla hiçbir ilişkisi olmayan Kürtlerin yeniden suçlandırılmalarına yol açabileceğine meclisin dikkatini çekmişlerdi. Onların görüşünce, bu konuda hiçbir şey bilmemelerine; ordu veya halkın bu gibi davranışları hakkında hiçbir şey işitmemiş olmalarına karşın, kimi siyasi kişilerin yasal biçimde cezalandırılmalarının, bu denli söylentilere yol açmış olması olasılığına değinmişlerdi. Öne sürül-

müş olan bu gibi hatalı görüşleri ortadan silmenin, yönetimin görevi olduğunu belirterek sözlerine son vermişlerdi.

Bundan sonra Hüsrev Bey (Trabzon), Şükrü Bey (Canik), Şevket Bey (Sinop) ve Ziya Hurşit'ce (Lazistan) imzalanmış olan bir önerge okunmuştu. Önerge sahipleri, Pontus'da kırım davranışları ve ya yer değiştirmeler yapıldığı yolundaki suçlamaların kesinlikle yalanlanmasını önermişlerdi. BMM, bu önerileri görüşmeyi sürdürerek İçişleri Bakanı Fethi Bey'den bilgi dilemişti. Fethi Bey, bu suçlamaları yalanlamış ve hiçbir Hristiyan, Rum ve Ermeni'nin, yasadışında cezalandırılmadığını ve hiçbir haksızlığa uğramadığını bildirmişti. Yönetim, Rumlarla Ermenilere karşı kimi önlemler almışsa, kimisini mahkûm etmişse veya geçici bir süre için onları sahil bölgelerinden uzaklaştırmışsa, bunu, kendi bağımsızlığını korumak için yapmıştı. Fethi, durumu incelemek için Harput'a gideceğini ve geri dönerken Pontus'u ziyaret edeceğini bildirmişti. Bu arada, Anadolu Ajansı aracılığıyla bir yalanlama yayımlamayı ve Cenova'da toplanan çeşitli ülkelerin temsilcilerine bilgi vermesi için Celalettin Arif'e talimat göndermeyi üstlenmişti. Buna ek olarak, kanıt ve belgelerle birlikte ayrıntılı bir rapor yayımlanacağını eklemişti. Bir buçuk saat kadar süren görüşmelerden sonra, Burdur milletvekili Veli Bey, ulusal çıkarlara karşıt olan kimi Rum ve Ermenilerin yer değiştirmelerine ilişkin olarak toplamış olduğu kanıt ve belgelerin bir özetini açıklamıştı. 74 milletvekilinin imzalamış olduğu kararla görüşmelerin yeterliliği saptanmış ve Ali Fethi meclisten çıkarken milletvekilleri tarafından alkışlanmıştı.⁽⁴⁸⁾

Öte yandan, 30 Mayıs'ta, Londra'da, İngiliz Parlamentosunun Avam Kamarası'nda oldukça ilginç görüşmeler yapılmıştı. Oturum sırasında söz alan (İngiliz generallerinden) Sir Charles Townsend şöyle konuşmuştu: "... (Türkiye'deki) bu savaşı şimdi derhal durdurmazsak, Türkiye'yi muhtemelen Rusya'nın kucağına atmış olacağız... Türkiye; Rusya ve Almanya ile bir ittifak kurmak zorunda kalırsa, bunun Hindistan İmparatorluğumuz, Irak ve öteki yerlerdeki ülkelerimiz için etkisinin ne olacağı konusunda burada kimse'nin kuşkusu yoktur... Kendi yönetimimizin Yakın Doğu'da uygu-

lamış olduğu politikadan dolayı üzgünüm... Onlara (Türklerle) en acımasız sertlikle davrandık... Kişi şunu düşünebilir: Irak, Suriye, Filistin, Arabistan, Hicaz vb. Türkiye'den alındıktan sonra bu ülke yeterince cezalandırılmıştır; ancak bu, dış politikamızı yürüten için yeterli olmamıştır. Şunu da ekleyebilirim: Trakya'yı İstanbul'un yalısına kadar ve kutsal bir kent olan Edirne'yi de aldık... Sanki, dış politikamızın direktörü, 20 yıl sürecek bir savaş başlatmak niyetindedir! Türkiye'de bir Alsace-Lorraine sorunu daha yaratılmıştır. Ancak bununla da yetinmeyen dış politika direktörümüz, Venizelos'la onun yakınlarının etkisi altında kalarak, Yunanistan'ı, Küçük Asya'yı işgale davet etmiştir... Herhalde, İslam dünyasını daha da ümitsizlendirmek için, Türklerin arkasını duvara dayamıştır. İstanbul'un kendi askerlerimiz tarafından işgali büyük bir hata idi... Çünkü ulusalcı Türk partisini ve Başbakanımızın 'asi bir general' olarak nitelendirdiği bu yurtsever Kemal'i ortaya çıkarmıştır. Tarihte başka asi generaller de vardır. Washington bunlardan biridir... Tüm bu müdahalelerden bunalmış olan Türk halkı ümit olmadığını görünce silaha sarılmış ve böylece Türk ulusal partisi kurulmuştur." Townsend ayrıca Başbakan Lloyd George'u İzmir'e giderek Mustafa Kemal'le görüşmeye çağırmıştı, ama onun bu çağrısına resmi kulaklar kapalı kalmıştı.⁽⁴⁹⁾

Başkomutan General Papulas İstifa Ediyor

Bu sıralarda Yunanistan'daki ihtilal hareketinde parmağı olduğundan kuşkulanılan General Papulas görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı. Ona karşı düzenlenmiş olan komploda İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis'in de parmağı olduğu sanılıyordu. Öte yandan, Atina'da çıkan karışıklık nedeniyle Yunan yönetimi de istifa etmiş; muhalefet önderi Stratos geçici başbakan olmuştu. 3 Haziran'da, yozlaşmış ve Doğu hayaline kapılmış olan Fransız roman yazarı M. Claude Farrere, İstanbul Belediyesinin davetlisi olarak Osmanlı başkentine ulaşmıştı. Onun İstanbul'da bulunuşundan yararlanan birçok Türkler ona epey övgüler yağdır-

mış; armağanlar vermiş; Farrere de bu hareketleri takdir etmişti. Farrere İstanbul'da iken İngiliz aleyhtarı söylevler vermiş; İzmit'te Mustafa Kemal'le görüştüktan sonra 23 Haziran'da İstanbul'dan ayrılmıştı.

Yine bu sıralarda, Yunanistan'da yıldızı sönmüş olan Papulas'ın yerine General Hacıanestis Başkomutan atanmış, Yunan ordusu arasında epey kızgınlık yaratmıştı.⁽⁵⁰⁾ Atina'daki İngiliz askeri ataşesinin bildirdiğine göre, Hacıanestis, daha önce 5. Tümenin komutanı idi, ancak son 6 yıldan beri görevde bulunmamıştı. Kendisi iyi eğitim görmüşü ama eski kafalı, kendini beğenmiş, çılgınlık derecesinde acayip ve Konstantinos yandaşı idi. İngiliz ataşesine göre, o bir komutan olacak kadar gerekli meziyetlere sahip değildi.⁽⁵¹⁾ Lindley, Curzon'a 15 Haziran'da da gönderdiği gizli yazıda Hacıanestis hakkında şunları bildirmişti: "General Hacıanestis'in Anadolu'da Yunan ordusunun Başkomutanı olarak atanmış olması iyi bilgi sahibi olan kamu tarafından hayretle karşılamıştır... Onu iyi bilenlerin ona atfetmiş oldukları nitelikler, onun gelecekteki hareketlerine güven verici olamaz... Kendisi acayip (eksantrik) bir kişidir. Kız kardeşi Law Hanım, dostlarından birine şunu anlatmıştı: "Kardeşim, Kemalistlerle bir anlaşmaya varılmasını daima desteklemiştir ve Kemal'i kişisel olarak iyi bilir.' Bunun gerçek olması imkânsızdır. Onun Stergiadis'le işbirliği yapması veya üstlenmiş olduğu güç görevi idrak etmiş olması olanaksızdır."⁽⁵²⁾

Yunan Temsilcisi Rufos Kemalistlere Yanaşıyor

23 Ağustos tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu'na göre, Cenova Konferansı'na katılmış olan Yunan delegelerinden M. Rufos, 1922 yılı Haziran ayı başlarında, Galip Kemali ve İstanbul yönetimi aracılığıyla Kemalistlerle Yunanlılar arasında bir anlaşmaya varılması için ortam hazırlamak amacıyla gayret gösteriyordu. İstanbul yönetimi, Rufos'un önerilerini, Hamit Bey aracılığıyla Ankara'ya iletmış; ama Mustafa Kemal, bu sondajlara cesaret vermeye karşı çıkmış; Yunanlılar görüşmeleri başlatmayı diliyorsa, ilk olarak *Misak-ı*

Millî'yi kabullenmeleri ve sonra, Babîâlî'yle herhangi bir biçimde ilişkî olan araçlar kullanacakları yerde, doğrudan Ankara yönetimiyle temas kurmaları gerektiğini vurgulamıştı.

Bu haberi veren aynı raporda, Sovyet Rusya temsilcisi Aralov'un başarılı diplomasisi nedeniyle, Sovyet etkisinin Ankara'da gittikçe yayılmakta olduğu; ama Moskova'ya karşı Türk dostluğunun içten olmadığı; sadece çıkar sorunu olduğu; Enverciler konusunda iki yan arasında karşılıklı güvensizlik olduğu öne sürülmüş; şunlar eklenmişti: "Türk ulusalcılarla Batılı devletler arasında barışın imzalanması halinde doğu illerinde bir iç isyan başlatmak için, 1922 yılı Mayıs'ında bir Rus planı vardı. Bu isyan sonucunda, görünüşte bağımsız, ama gerçekte Moskova'nın koruması altında bir Sovyet cumhuriyeti kurulması niyeti vardı. Son günlerde Ankara ile Moskova'nın arasında soğukluk başlamıştı. Bunun nedenleri, (o sırada Ankara'ya ulaşmış olan) Fransız temsilcisi Albay Mougin'e gösterilmiş olan hüsnükabul ve Moskova'dan Ankara'ya gereç göndermede karşılaşmış olan güçlüklerdi."⁽⁵³⁾

Yunan Savaş Gemilerinin Samsun'u Top Ateşine Tutması

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un 8 Haziran'da Lord Balfour'a⁽⁵⁴⁾ gönderdiği gizli telgrafta, *Averoff* adlı Yunan savaş gemisinin, destroyerlerin eşliğinde, 5 Haziran'da Karadeniz'e girerek 7 Haziran'da Samsun'u 3 saat süren top ateşine tutmuş olduğunu bildirmişti. Bu bombalamadan amaç, limandaki savaş gemilerini hasara uğratmaktır. Anlaşılan, bu harekât sırasında pek az kişi yaşamını yitirmiş, ama epey hasar yapılmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu Yunan harekâtı "oldukça çılgın bir hareket" olarak nitelendirilmişti.⁽⁵⁵⁾ Rumbold, bu olayla ilgili olarak Balfour'a 9 Haziran'da şu gizli telgrafi göndermişti: "Samsun olayı durumu karıştırabilir; Pontus ve öteki bölgelerdeki Hristiyanlara karşı sindirici önlemleri daha da tahrik edebilir ve Türklerin, bir soruşturma komisyonu kabullenmeleri ola-

sılığını azaltır. Kemalistler, Yunanlıların açık bir kenti top ateşine tutmalarını protesto ediyorlar. Onların görüşünce bu hareketten amaç, o bölgedeki Rumları isyana teşvik etmek ve Anadolu'daki Müslümanlar arasında kışkırtma başlatmaktır. Bu olaydan yararlanan Ankara yönetimi Yunanistan'ın derhal Anadolu'yu boşaltmasını talep etmiştir." İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'e 14 Haziran'da gönderdiği talimatta, Yunan yönetimine bu konuda özel olarak protestoda bulunmasını; bu denli bir hareketin değersiz olduğunu ve o sırada hiç de politik olmadığını ve Ankara yönetimini, Pontus bölgesindeki Rumların şikâyetlerini soruşturmak için gönderilmesi tasarlanan komisyonun görevini güçleştireceğini bildirmesini önermişti.⁽⁵⁶⁾

Yunanlıların Samsun'u top ateşine tutmuş olmaları her yanda yankılar yaratmıştı. Rumbold, 24 Haziran'da Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta şunları belirtmişti: "Türk protestosu muhtemelen İstanbul'un yansızlığını gerginleştirmeye neden olacaktır. Hiç kuşkusuz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunan savaş gemilerinin İstanbul'dan kaldırılmalarını; Yunan askeri misyonunun kapatılmasını vb.'yi kendi yönetimlerine muhtemelen önereceklerdir. İstanbul, Müttefiklerarası bir rejime tabi olduğu ve geçen yıl açıklanmış olduğu gibi yansız olduğu ilan edilmiş olmasına karşın, Yunan filosu tarafından bir üs olarak kullanılmaktadır. Şimdiki durum güçlü devletleri gayrimakul ve savunmasız bir duruma koyar ve Temmuz ayının sonlarında yeni bir Doğu Konferansı yapılacaksa, bu durum gözden geçirilmelidir." Bu sorun, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri arasında da kimi yorumlara neden olmuştu. W. S. Edmonds adlı yetkili, 27 Haziran'da bu konuyla ilgili olarak şu çıkmayı kaleme almıştı: "İstanbul'daki Yunan deniz üssüne karşı olan tutumumuz tatmin edici değildir... Müttefiklerin gelecekteki konferansında bu durum gözden geçirilmelidir." E. G. F. Adam adlı yetkili de Yunanlıların İstanbul'u bir üs olarak kullanmaları konusunda İngiliz tutumunun makul olmadığını öne sürmüştü.⁽⁵⁷⁾

Bu sırada, Ankara yönetiminin hariciyesi, tüm yansız mis-

yon başkanlarına ve Paris’le Roma’daki ulusalcı temsilcilere gönderdiği notada, İstanbul bir İngiliz generalinin komutası altında Müttefiklerin askeri işgaline tabi olduğu halde, Yunan savaş gemilerinin son günlerde Samsun’u top ateşine tuttuktan sonra, savaş malzemesi sağlamak için İstanbul’a döndüğü; bir süre sonra yine Karadeniz’e girerek birkaç Türk gemisini batırdıktan sonra yine İstanbul’a döndüğü belirtilmiş; o yılın Mayıs ayında ilan edilmiş olan yansızlığa karşın İstanbul’un bir Yunan üssü olarak kullanılmasını protesto etmiş; bu denli hareketlerin barışı olanaksız yapacağı uyarısında bulunmuştu.⁽⁵⁸⁾ Bu tarihten sonra Yunanlılar İstanbul’u askeri bir üs olarak kullanamaz bir duruma getirilmişlerdi.

Yine bu sırada, İzmir’deki İngiliz temsilcisi Lamb, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Henderson’a şunları bildirmişti: “Oldukça gizli bir kaynaktan öğrenmiş olduğuma göre, General Torkom’un komutası altında bulunan bir Ermeni lejyonu, İzmir’deki Yunan askeri yetkilileri ve İstanbul’daki Yunan misyonu tarafından cesaretlendirilmektedir.” Henderson’un görüşünce, Yunan misyonu bu Ermeni lejyonu için İstanbul’da gönüllüler kaydediyor ve onların Anadolu’daki savaşa gönderilmelerine yardımcı oluyorlardı: Henderson şunu eklemişti: “Şimdiye kadar bu örgüt tarafından Mudanya’ya bir birlik gönderilmiştir. Bu hareketler üzücüdür, çünkü Kemalist bölgesindeki Ermenileri güç bir durumda bırakacaktır.” Bu haber İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na ulaşınca, yetkililerden birisi şu yorumu yapmıştı: “Bu denli çetelerin hareketleri Kemalistlere, kırımlar yapmak özürünü verecektir ve bu kişiler Kemalistlerin eline düşünce, hiç kuşkusuz, hain olarak idam edilmektedirler.”⁽⁵⁹⁾

Reşit Paşa da, Osmanlı Ayan üyeleri adına İngiltere’nin Lordlar Kamarası başkanına gönderdiği bir dilekçede, Yunan istilasının altında bulunan Türk bölgelerindeki korkunç perişanlığa lortların dikkatini çekmişti. Bu dilekçeyi imzalamış olanlar şunları eklemişlerdi: “Üç yıldan çok bir süreden beri Türk ulusunun maruz kalmış olduğu adaletsizlikten dargın olan Osmanlı ayanı, İngiliz mes-

lektaşlarının adalet duygusuna başvurarak, dayanılamayacak olan bu duruma bir son vermek için onların değerli desteğini diliyorlar.” Bu dilekçeyi imzalayanlar arasında Şerif Ali Haydar Paşa ve ötekiler de vardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G. W. Rendel, 2 Ağustos’ta bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: “İzmir olaylarıyla ilgili raporun yayımlanmaması (bastırılması) bizi güç bir duruma koymuştur. Dilekçenin öteki kısmı büsbütün Türk propagandasıdır ve amacı, dikkati Türklerin Anadolu’da yapmış oldukları canavarlıklardan başka yana çekmektir; dolayısıyla bunu incelemenin hiçbir değeri yoktur.”⁽⁶⁰⁾

Stergiadis’in Yaveleri

Atina’daki İngiliz elçisi Lindley’in 8 Temmuz’da İngiltere Dışişleri Bakanı vekili Lord Balfour’a bildirdiğine göre, bir süreden beri Atina’da bulunan İzmir’deki Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis o sabah kendisine şunları söylemişti: “Savaş, her gün Yunanistan’a 10 milyon drahmiye mal oluyor. Bu paranın işgal altındaki bölgelerden sağlanmasını beklemek olanaksızdır. Sorunu, Kemal’e bir darbe indirerek çözümlmek de olanaksızdır. Bu sorun daima diplomatik ve askeri olmuştur; ancak tek bir çözüm görüyorum: Güçlü devletler padişahın egemenliği altında özerk bir bölge kurmalıdır. Bu bölge büyükçe olmalıdır. Oradaki nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması sorun değildir. Bu bölge, Arap illeri ve İstanbul dışında, Küçük Asya’nın tüm Akdeniz bölgesini kapsamalıdır. Geçici süre içinde devletler, Kemal’e karşı Yunanistan’ın Küçük Asya askerlerinden 30.000 eri ve 50.000 Yunan askerini kullanmalıdır. Yerel unsurlardan tüm milliyetlere mensup olanlar kalıcı bir yönetim ve jandarma gücü kurmalıdır. Kemalistler, kalıcı bir yerleşim bölgesi kurulmuş olduğunu görünce onların akımı gücünü yitirecektir. Bu çözüm şimdi olanaklıdır, ancak kısa bir zamanda anarşi baş kaldıracaktır.” İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne, bu belgeyle ilgili olarak 10 Temmuz’da şu yorumu yapmıştı: “Bu, yeni bir öneri de-

gildir; ancak oldukça akla yakındır, ama belirtilmiş olan hudutlar daha da kısıtlanmalıdır. Şimdiki durumda padişahın bu denli bir projeyi kabullenme cesareti göstereceği kuşkuludur. Buna rağmen bu proje göz önünde tutulmalıdır.”⁽⁶¹⁾ Bu denli ve benzer öneriler, denizde boğulmakta olan Yunan yöneticilerinin ne kadar ümitsiz olduklarını yansıtır.

Anadolu’ya Silah Kaçıran Harbiye Nazırı

İstanbul’daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington, 14 Temmuz’da Savaş Bakanlığı’na gönderdiği yazıda, Osmanlı Harbiye Nazırı Çürüksulu Ziya Paşa’nın, Anadolu’ya silah kaçıranların önderi olduğunu; bu amaç için kendi bakanlığında, Topçu Genel Müfettişinin buyruğu altında bulunan özel personelin silah kaçırmaktan başka bir şey yapmadığını bildirmiş; şunları eklemişti: “Türk Savaş Bakanı’nı ve Genel Müfettişi görevlerinden uzaklaştırmak istiyorum. Meslektaşlarımın (Fransız ve İtalyan) ikisi de, onun halefinin daha iyi olmayacağı özüyle buna karşı çıkıyorlar. İngiliz yüksek komiseri de, Osmanlı yönetimi görevinden düşürülür kaygısıyla buna karşı çıkıyor. Ne yapayım?” Dışişleri Bakanlığı, 7 Ağustos’ta İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’un bu konuda görüşünü sormuş; o da, 10 Ağustos’ta şu yanıtı vermişti: “Şimdiki durumda ve siyasi nedenlerden dolayı, söz konusu Türk yetkililerin görevlerinden uzaklaştırılmasına karşıyım. Bu denli bir talep, tüm kabinenin düşmesine yol açabilir ve komplikasyonlardan kaçınılması gereken bu sırada durumu daha da karıştırabilir... Dahası, at kaçtıktan sonra ahır kapısını kapamak anlamına da gelir...” Ancak sonuçta Harington’un dileği yerine getirilmişti.⁽⁶²⁾

Öte yandan Lindley, 14 Temmuz’da Curzon’a Atina’dan gönderdiği oldukça gizli telgrafta şu bilgiyi iletmışti: “(Yunanistan) Dışişleri Bakanı’nın bana bugün bildirdiğine göre, yapılan son kabine toplantısında şu iki karar alınmıştır: 1. Şimdilik, hiçbir askeri güç Anadolu’daki pozisyonundan geri çekilmeyecek; 2. İzmir ve

Bandırma'ya kadar uzanan bölge (iki kenti birleştiren demiryolu da dahil) yeniden örgütlenecektir. Stergiadis bugün İzmir'e hareket etmiştir ve yeni örgütlemeye hemen başlayacaktır. Bundan amaç, Yunan ordusu bu bölgeyi boşalttıktan sonra orayı yönetecek yerel elemanlara (Hristiyan ve Müslüman dahil) daha geniş kapsamlı yetkiler vermek ve bir çeşit kalıcı ve özerk yönetim kurmaktır. Stergiadis bu konuda halka bilgi verecek ama 'özerklikten' söz etmeyecektir." Bakan, bu konunun gizli tutulmasını dilemişti.⁽⁶³⁾

Yine Lindley aynı gün (14 Temmuz), İngiltere Dışişleri Bakanı vekili Arthur James Balfour'a Atina'dan şu gizli yazıyı göndermişti: "Kemalistlerce sindirilmiş olan Ermenilerle Rumların sayısı konusunda gerçek ne olursa olsun, işgal altındaki bölgede yaşayan Hristiyan nüfus, Türk yönetimi yeniden kurulursa, ya savaşıyor veya toplu olarak bu bölgeden ayrılacaktır. Levant tümüyle tahrip edilecek ve bunun yankıları İngiltere'yi de etkileyecektir. Bu da Batı'daki saygınlığımızı sona erdirecektir. Bu faraziye kabul edilirse, Fransızların dileği ne olursa olsun, İzmir bölgesinde bir çeşit özerklik kurulmasını istemek zorunda kalacağız... Türk yönetiminin ve askeri güçlerinin bu bölgeye yeniden girmesini kabullenmek olanaksız olacaktır. Orada kalıcı ve özerk bir Rum yönetimi kurulacağına kamu inandırılırsa, bu, bizim yararımıza olacaktır. Bunu başarmak için Stergiadis gibi yetenekli bir kişiden yararlanılabilir." İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne bu belgeyle ilgili olarak şu çıkmayı kaleme almıştı: "İzmir'le Trakya'da özerk, geçici ve özel bir rejim kurmak zorunda kalacağız. Bu geçici düzenlemeyle antlaşmanın (Sevr'in) geriye kalan maddeleri konusunda belki bir anlaşmaya varılabilir. Bu da Paris koşullarından ayrılmayı gerektirecektir." A. J. Balfour da şunu eklemişti: "Başbakan bunu görmelidir."⁽⁶⁴⁾

Bu sırada Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki durumu daha da kötüleşmeye başlamıştı. Bu konuyla ilgili olarak General Harington, 21 Temmuz'da, İngiltere Savaş Bakanlığı'na şu kısa, oldukça ivedi ve anlamlı telgrafi göndermişti: "Bugün, son günler-

de Atina'dan dönmüş olan Helen askeri misyonu başkanı Albay Psallidis'le görüştüm. Bana üç kez şunları söyledi: "Yunan yönetimi boğulmakta olan bir adam gibidir." Onun görüşünce, şimdiye kadar Ankara ile yapılmış olan gizli görüşmeler başarısızlığa uğramıştır."⁽⁶⁵⁾ Atina'daki İngiliz elçisi Lindley de Balfour'a 23 Temmuz'da şu ilginç ve gizli telgrafi göndermişti: "Yunanlıların sabrı tükeniyor. Kendi başlarına harekâta geçmek tehdidinde bulunuyorlar." İngilizler de bundan epey kaygılanmaya başlamışlardı.⁽⁶⁶⁾

General Townshend'in Anadolu Gezisi

1922 yılı Temmuz ayının sonlarına doğru, İngiliz Generali Sir Charles Townshend'in gayri resmi olarak Anadolu'yu gezisi, her yanda ve özellikle Londra'da sansasyon yaratmıştı. Mustafa Kemal'le görüşerek barışı sağlamak amacıyla Anadolu'ya gitmek isteyen ve bu konuda kendisine karşı çıkan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın başına bela kesilen Townshend,⁽⁶⁷⁾ 30 Mayıs'ta İngiltere Parlamentosunun Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Mustafa Kemal'le doğrudan görüşülmesini önermiş,⁽⁶⁸⁾ Kemalistler üzerinde, İngiliz kamuoyunun Türklere karşı iyi niyet beslediği izlenimini yaratmıştı. Mustafa Kemal'in Aralov'a bildirdiğine göre, General Townshend'in Türkiye'ye gelmesinin siyasi bir önemi olmamakla birlikte,⁽⁶⁹⁾ İngiliz generali, askeri tören ve büyük coşkuyla karşılanmıştı.⁽⁷⁰⁾

Onun Türkiye gezisi, Türk çevrelerinde coşku yaratmış; Türk basını ondan "manevi yurdunu ziyaret eden asil bir Türk dostu" olarak söz etmişti. Konya'da Mustafa Kemal'le görüşen Townshend, 26 Temmuz'da Ankara'ya ulaşmış ve Kemalist önderlerce karşılanmıştı.⁽⁷¹⁾ Türkiye'den ayrılırken, İngiliz yönetimi Yunanlıları Anadolu'yu boşaltmaya inandırmazsa, Mustafa Kemal'in o güne dek kullanmak istemediği bir silah olarak Hindistan, Afganistan, Irak, Filistin, Mısır ve benzeri İslam ülkelerinde "korkunç bir cihat" başlatacağı izlenimini de birlikte götürmüştü.⁽⁷²⁾ General Townshend'in Ankara'yı ziyareti Kemalistler için büyük bir başarı sayılıyordu.

Vahideddin'in İngiliz Yönetimine Mesajı

1922 yılı Temmuz ayında önemli bir olay kaydedilmişti. İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un yakınlarından, kabine sekreteri Sir Maurice Hankey, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a 26 Temmuz'da gönderdiği mektupta, Yüzbaşı Harold Armstrong'un, padişahın İngiliz yönetimine bir mesaj getirmiş olduğunu bildirmişti. Padişah bu mesajında şöyle diyor: "İngiltere, padişahla halifeyi korumak istiyorsa, beni bir padişah ve halife olarak tutmayı diliyorsa derhal şimdi, geç olmadan yardımına gelmelidir. Bunu diliyorsa bana küçük rütbeli birisini göndererek, onlardan ne gibi yardım bekleyebileceğimi bana bildirmelidir. Bu kişiye, önerilecek olan yardımla ne yapabileceğimi söyleyeceğim ve onunla birlikte ayrıntıları saptayacağız. Bir belirti ve kabataslak olarak İngilizlerle Müttefiklerinden, İngiliz İmparatorluğu'nun yalnız benim padişahlığım altında birleşik bir Türkiye ile işlem yapacaklarına; Kemal ve Ankara ile işlem yapmayacaklarına dair bir deklarasyon yayımlamalarını dilerim. Bu deklarasyon benim gücümü yüzde 75 oranında artırmış olacaktır... Başarı sağlandıktan sonra 4 milyon sterline gereksineceğim... Türkiye üzerinde açık güdüm istemiyorum, ama dilediğiniz tüm etkilere sahip olabilirsiniz. Bunların yardımıyla benim ve sizin dileklerinizi yerine getirecek bir yönetimi yönetime getireceğim. Şahsen, yavaşça, ülkemi Yunanlılardan teslim alacağım. Asilerin çoğunluğu bana gelecektir; para harcayarak asker sağlayabilirim..." Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda oldukça ilginç olarak nitelendirilmiş, ama buna uymakta bir yarar görülmemişti.⁽⁷³⁾

Yunanlıların İstanbul'u İşgali Tehdidi

İngiltere'deki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo-Rangabe, 27 Temmuz'da Dışişleri Bakanı vekili Arthur James Balfour'a gönderdiği yazıya, Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltacis'in notası-

nın bir suretini de eklemişti. Bu notada bakan, var olan durumdaki kararsızlık ve belirsizlik nedeniyle Yunan yönetiminin savaşı sona erdirmek için en etkili usulleri incelemek zorunda olduğunu bildirmişti. Balfour, Atina'daki yeni İngiliz elçisi M. Bentinck'e 28 Temmuz'da gönderdiği gizli telgrafta, bu sözcüklerin anlamının ne olduğunu ve Yunan yönetiminin çatışmalara son vermek için herhangi bir çözüme sahip olup olmadığını sormuş; şunları eklemişti: "Sizin, 26 Temmuz'da 360 sayılı telgrafınızda bildirmiş olduğunuz gibi, bunun, Yunanlıların İstanbul'u işgali tehdidiyle ilişkisi olmamasını ümit ederim. Ancak, savaşın sona erdirilebilmesi için Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmesi konusunda basında yayınlanmış olan haberleri göz önünde tutarak, sayın Dışişleri Bakanı'na, Müttefik işgal gücünün buna karşı koyacağını ve bunun Yunanistan için oldukça ciddi sonuçlara yol açacağını bildiriniz."⁽⁷⁴⁾ Bunun üzerine, İstanbul'daki İngiliz Başkomutanı General Harington, 27 Temmuz'da Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, Yunanlılar İstanbul'a saldırırsa ne yapması gerektiğini yetkililere sormuştu.⁽⁷⁵⁾

Yine Harington, aynı gün Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta şunları belirtmişti: "Eskiden Londra'da bulunmuş olan ve Budapeşte'den henüz gelmiş olan Yunan Yüksek Komiseri Simopulos'u bugün kabul ettim. Edinmiş olduğum izlenime göre, Yunanlılar, geciktirme ve mali sorunlardan bıkip usanmışlardır. Onlar, azınlıkların korunması için Anadolu'da barikat kurmasını istiyorlar. Onların amacı, askerlerin hattını daraltmak ve masraflarda kesinti yapmaktır. Trakya'da kendilerini savunmak için önlemler alıyorlar ve bu sırada İstanbul üzerinde gözleri yoktur; esasen bu çılgınlık olacaktır. İstanbul'da Rumları silahlandırmak için uğraşan herhangi bir gizli örgüt olmadığına dair bana güvence vermiştir. Kendi kişisel görüşüm hâlâ şudur: Yunanlılar Trakya'yı korumak ve güçlü devletleri harekete geçirmek için asker yığınağı yapıyorlar, çünkü gecikmeden ve mali bunalımdan usanmışlardır."⁽⁷⁶⁾ Atina'daki İngiliz elçisi Bentinck de, Balfour'a 28 Temmuz'da gönderdiği gizli telgrafta, iyi bir kaynaktan öğrenmiş

olduğuna göre, Yunan yönetiminin amacının, Mustafa Kemal'e bir ulti-matom vererek, güçlü devletlerin Mart önerilerini kabullen-mezse, Yunanlıların İstanbul'u işgal edeceklerini ona bildirmektir... İstanbul Müttefiklerin işgali altında olduğu için, bu denli bir teh-didin Mustafa Kemal üzerinde herhangi bir etkisi olacağı görüle-miyor.”⁽⁷⁷⁾

Yine Bentinck, 29 Temmuz'da Balfour'a şu gizli ve ivedi telg-rafi göndermişti: “Yunanistan Dışişleri Bakanı bana ve meslektaş-larıma şu anda birer nota vermiştir (bunun bir sureti bugün si-ze teslim edilmektedir). Notada şunlar belirtiliyor: ‘Yunan yöneti-mi şu sonuca varmıştır: Barışın yeniden kurulması İstanbul’un iş-galiyle mümkündür. Dolayısıyla, Yunan yönetimi, Müttefiklerden, işgalci askerlere gerekli buyrukları vermelerini diler.’ Bakan, Yunan ordusuna ilerleme emrinin henüz verilmediğini bildirmiş-ti. Ben de fırsattan yararlanarak ona, ciddi olaylardan kaçınılma-sı öğüdünü verdim.” İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Bentinck’e 29 Temmuz'da gönderdiği gizli ve oldukça ivedi telgrafta, Dışişleri Bakanı'nın hayretlerini beyan etmiş ve Müttefiklerin bunu asla onaylamadıklarının Yunan yönetimine yeniden bildirilmesini ta-lep etmişti.⁽⁷⁸⁾

Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Hen-derson, aynı gün (29 Temmuz) şu oldukça ivedi ve gizli telgra-fi Londra'ya göndermişti: “Durum süratle gelişiyor. Başkomutan Trakya cephesini teftiş ettikten sonra bu sorunu ciddiyetle izleme-ye başlamıştır. Bugün öğleden sonra Fransız ve İtalyan yüksek ko-miserleri, İstanbul'daki Yunan savaş gemileri konusunu ele almış-lardır.” Henderson'un görüşünce bu gemiler orada bırakılmalı ama gerekirse rehine olarak enterne edilmeliydi. Yunan Maslahatgüzarı da bu konuda uyarılmış; Henderson'a verdiği yanıtlarda kaçamak yapmış; yarı gönüllü olarak ona, herhangi bir harekât yapılacaksa Müttefiklere önceden bilgi verileceğini söylemişti. Henderson ya-zısını şöyle sürdürmüştü: “Yunanlıların ihbarda bulunmadan hu-dudu geçeceklerine hâlâ inanmıyorum. Yunanistan güç kullanarak Yakın Doğu çıkmazına bir çözüm bulmaya çalışıyor; ancak bunu

yaparken Müttefik güçleriyle bir savaşa tutuşmaktan kaygılanıyor. Bu sırada hudutta da olaylar çıkabilir.”⁽⁷⁹⁾

Bir süreden beri izinli olan İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, görevine döndükten sonra 1 Ağustos’ta Balfour’a şu gizli telgrafi göndermişti: “(İngiliz) Başkomutanı, benden, Yunanlılar İstanbul’u işgal ederlerse padişaha kişisel koruma sağlamak konusunda İngiliz yönetiminin görüşünün ne olduğunu sormamı istemiştir... Yunan işgali sırasında padişahın kişisel olarak tehlike içinde olacağına inanmıyorum; ancak İstanbul’da bir kargaşalık çıkabilir. Başkomutan, Yunanlılar düzeni korumakla ilgili sorumluluklarını yerine getirene kadar padişahın güvenlik altına alınmasını sağlayabilir.” İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 3 Ağustos tarihli gizli telgrafta, Rumbold’a, padişaha her tür korumanın sağlanmasını emretmişti.⁽⁸⁰⁾

İstanbul’un Yunanlılarca İşgali Önerisi Nasıl Ortaya Çıktı

29 Ağustos 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’nda, “Son Günlerde İstanbul’u İşgal Tehdidinin Gizli Tarihi” adlı ve 3 Ağustos 1922 tarihli gizli raporda şunlar belirtiliyordu: 1922 yılı Mayıs ayında Yunan Prensi Nikolas, krala, Yunan halkının durumundan kaygılı olduğumu söylemiş ve (Başbakan) Gunaris’i suçlamış; sonuçta, halkın, Müttefiklerin düşmanlığını gidermek ümidiyle kralın istifasını isteyebileceklerini eklemişti. Yunan Genelkurmay Başkanlığı ve Anadolu ile Trakya’daki ordu subayları, ordu içindeki durumun oldukça bunalımlı olduğunu bildirmişlerdi. Yine Genelkurmay Başkanlığı, ordunun kış mevsiminde savaşı sürdüremeyeceğini kabineye bildirmişti. (Muhalefet önderlerinden) Stratos aynı görüşü, Şubat ayında krala gönderdiği raporda belirtmişti. Bir süre sonra Stratos İçişleri Bakanı olunca, savaşın kış gelmeden önce sona erdirilmesi gerektiğini vurgulamış ve bunun da ancak İstanbul’un işgaliyle olanaklı olacağını eklemişti. Yunan Kralı, Haziran ayında, Gunaris’le Stratos’a, tüm so-

runların Ağustos başlarına kadar çözümlenmesi gerektiğini söylemiş; bu olmazsa görevinden istifa edeceğini eklemişti. Bunun üzerine Gunaris'le Stratos hemen harekete geçmişlerdi. Yunan temsilcilerinin raporları ve kralın dostlarının görüşleri Temmuz ayında Kraliyet Konseyi tarafından incelenmişti. Bu konseye katılanlar arasında Gunaris, Stratos, Baltacis, Protopapadakis ve Theotokis de vardı. Stratos, Sevr Antlaşması'na dayanarak İstanbul yönetimine, Kemal'i desteklemekten vazgeçmesi için bir ultimatom gönderilmesini önermişti; ancak yönetim bunu reddederse, Yunan ordusu İstanbul'u işgal edecekti. Gunaris buna karşı çıkmış; Yunan Başkomutanının bu konuda görüşünün alınmasını önermiş; onu Theotokis desteklemişti. Kral, eskiden Dışişleri Bakanlığı yapmış olan ve uluslararası hukuk uzmanı olan Streit'in görüşünün alınmasını önermişti. Streit, ultimatomu itiraz etmişti, çünkü bunun İstanbul'la Ankara'yı ayıracağını ve Babilî'nin Müttefiklerin müdahalesine başvuracağını öne sürmüştü; şu öneride bulunmuştu: "İstanbul'a saldırı başlayınca, Yunanistan orasını daimi olarak işgal etmeyeceğini, sadece Kemal'i, barış yapmaya zorlamak amacı güttüğünü anlatan bir nota Müttefiklere tevdi edilmelidir." Sonuçta Streit'in planı kabul edilmiş; kral da bunu imzalamıştı ve aynı sırada, Prens Nikolas'ın yönetimi altında İyonya'nın kurulacağını açıklanmasını önermişti. Bu kabul edilmişti, çünkü İstanbul'a yapılacak saldırı başarısız olursa, planın öteki kısmında sağlanacak başarı kamuoyunu yatıştıracaktı.

Bu sırada Stergiadis'le Triantafillakos içeriye çağrılmış; ama her ikisi de plana karşı çıkmışlardı, çünkü bu plan uygulanmadan önce, İngilizlerden yardım sağlayacaklarından emin değillerdi. Triantafillakos, Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya görüşülmesini destekliyordu. Bu da onun istifa etmesine neden olmuştu. Stergiadis de, özellikle Prens Nikolas İyonya'nın yöneticisi olacaksa, istifa etmek tehdidinde bulunmuştu. Onun görüşünce, Müttefiklerin Anadolu'da ekonomik hakları ve ayrıcalıkları vardı ve bunlara saygı gösterilmeliydi. Uzun süren tartışmadan sonra Stergiadis'in önerisi kabul edilmişti. Bu öneriye göre, "İyonya'ya"

özerklik değil, Yunanistan'ın koruması altında kendi kendini yönetmek (*aftodiathesis*) verilmesi kabul edilmişti. Bunu takiben Yunan Başkomutanı çağrılmış; genel projeyi onaylamış; aynı zamanda İzmit'e saldırılmasını önermiş, ama bu önerisi kabul edilmemiş; sadece İzmit'i tehdit etmesi kabul edilmişti. Bundan sonra, Kemalistlerin, Rusya ile işbirliği yaparak İstanbul'u işgale hazırlandıkları söylentileri çevreye yayılmıştı. Öte yandan, Yunan ilerlemesinin 22 Temmuz'da başlaması kararlaştırılmış; ama bu tarih 29 Temmuz'a aktarılmıştı.⁽⁸¹⁾

Trikupis'in Tutsak Edilişi

Ağustos ayı boyunca cephe harekâtları tüm hızıyla sürdü. 30 Ağustos'ta, Dumlupınar yakınlarında Yunan Ordusu Başkomutanı Trikupis, 1. Kolordu komutanı General Digenis ve 1. Kolordunun topçu birliği komutanı Albay Merenditis ve öteki kimi subaylar, Yunan ordusunun başına geçerek mukabil bir saldırı yapmaya çalışmış; ancak askerler kendilerine verilmiş olan saldırı buyruğuna karşı çıkmışlardı. Bu sırada Türk süvari birlikleri saldırıya geçerek Trikupis'le yanındaki öteki subayları tutsak etmişlerdi.⁽⁸²⁾ Bentinck, 31 Ağustos'ta Lord Curzon'a şu gizli ve ivedi telgrafı göndermişti: "(Yunan) yönetimi çevreleri büyük depresyon içindedir. büyük bir sürprizle karşılaşmış olan Yunan Başkomutanına karşı müthiş kızgınlık vardır, çünkü onun 'inadı ve ahmaklığı' bu denli bir felakete neden olmuştur. Bana söylendiğine göre, Stratos, daha önceki cephesine çekilmeyi önermiştir; Gunaris ise tüm bölgenin boşaltılmasından yanadır... Çevrede çeşitli söylentiler dolaşıyor ancak şu uyarıda bulunmaya cesaret ediyorum: Anadolu'nun boşaltılmasına çabucak karar verilebilir ve bu derhal uygulanabilir."⁽⁸³⁾ İzmir'deki İngiliz temsilcisi Lamb da aynı gün (31 Ağustos) Lord Curzon'a şu gizli telgrafı göndermişti: "Askeri durum kritik değilse bile ciddidir. Yunan İçişleri Bakanı ile Savaş Bakanı dün öğleden sonra ivedilikle İzmir'e gelmiş; Yunan yüksek komiseri ve başkomutanıyla görüştükten sonra aynı günün akşamı Atina'ya

dönmüşlerdir. Yunan Başkomutanı istifa etmiştir. Burada panik henüz başlamamıştır; ancak herhangi bir anda başlayabilir; dolaşısıyla birkaç Müttefik savaş gemisinin İzmir limanında bulunması gerekli olabilir.”⁽⁸⁴⁾

1 Eylül’de Bentinck, Lord Curzon’a şu gizli ve oldukça ivedi telgrafi göndermişti: “Bu akşam savaş sahasından alınmış olan haberler oldukça ciddidir. Anlaşılan, 2.Yunan Kolordusu Uşak önlerinde birleşememiş; onlardan biri tecrit edilerek kuzeye sürülmüştür. Bu ordunun gereksinimleri ve mermileri birkaç gün içerisinde tükenecektir. Yunanistan yönetimi büyük kaygı içindedir ve Dışişleri Bakanı’nın sekreterinin bana bildirmiş olduğuna göre, İzmir’i terk etmekten söz edilmektedir. Yunan ordusu moraliyi yitirmiştir. Dışişleri Bakanı bu gece saat 10.30’da beni görmeye gelecektir; size (Lord Curzon’a) verilmek üzere, Londra’daki Yunan elçisine göndermiş olduğu telgrafi okumuştur. Onun bana söylemiş olduğuna göre durum o kadar kritiktir ki, Yunan yönetimi, Başkomutana bir telgraf göndererek ateşkes dileğinde bulunmasını emretmiştir.”⁽⁸⁵⁾ Yine 1 Eylül’de, İngiliz Askeri Harekât şefi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği gizli mektupta, Yunan ordusunun geri çekilmekte olduğunu; Türklerin ilerleyerek İnönü’yü işgal ettiklerini; öte yandan birçok göçmenlerin İzmir’e akmaya başladıklarını bildirmişti.⁽⁸⁶⁾

Yunanlılar Bozguna Uğruyor

2 Eylül’de, İzmir’deki İngiliz yetkilisi Lamb’ın Lord Curzon’a gizlice bildirdiğine göre, askeri durum oldukça ümitsizlik kertesine gelmişti. Uşak Yunanlılarca boşaltılarak yakılmıştı. Yunan ordusu geri çekiliyordu ve daha çok direnişte bulunacak bir durumda değildi. Lamb şu uyarıda bulunmuştu: “Önümüzdeki birkaç gün içerisinde burada karışıklık çıkması muhtemeldir. Düzeni korumak için en erken vakitte buraya savaş gemileri ve çıkarma gücü gönderilmesi gerekecektir. Yunan yönetimi bu kötü haberleri halktan gizlemeye çalışıyor.”⁽⁸⁷⁾ Atina’daki İngiliz elçisi Bentinck de bu-

nu doğrulamıştı.⁽⁸⁸⁾ İzmir'deki durum kötüden daha kötüye gitmeye başlamıştı. Her yandan, Yunan askerlerinin köy ve kentleri yaktıkları ve çeşitli canavarlıklar işledikleri Atina'ya sızmaya başlamıştı. İzmir'e üşüşmeye başlayan Yunan askerlerinin kimileri kızıl bayraklar taşıyor ve Lenin'i övüyorlardı. Yine Bentinck, 2 Eylül'de Lord Curzon'a Atina'dan şu gizli ve oldukça ivedi telgrafi göndermişti: "Bu akşam saat 7.30'da Atina'ya kötü haberler gelmeye başlamıştır. Bu haberlerden de anlaşıldığına göre, Yunanlılar Küçük Asya'yı muhtemelen büsbütün boşaltmak kararı alacaklardır. Şunu öneriyorum: İngiltere yönetimi, Hıristiyan nüfusun buradan kaldırılmasına yardımcı olmak üzere taşıt gemileri göndermeli ve bu boşaltma bütünleninceye kadar İzmir'e savaş gemileri gönderilmemelidir... Dün akşamki haberler halktan gizli tutulmuş; sadece bize (İngiliz elçiliğine) duyurulmuştur."⁽⁸⁹⁾

Bu gelişmelerden üzüntüye kapılan Yunan yönetimi, 2 Eylül'de, Londra'daki temsilcisi Rizo-Rangabe'ye şu talimatları göndermişti: "Askeri durum nedeniyle Yunan yönetiminin Küçük Asya'yı derhal boşaltması koşuluyla bir bırakışma imzalamaya istekli olduğunu İngiliz yönetimine bildiriniz." İngiliz yönetimi, 4 Eylül tarihli oldukça ivedi telgrafla, 3 Müttefik yüksek komiserinin Ankara yönetimini, yansız bölgenin hududuna yetkili askeri temsilciler göndermeye derhal davet etmesini önermişti. Bu temsilciler, Müttefiklerin Başkomutanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşları ve yetkili bir Yunan temsilcisiyle hemen bir bırakışma imzalanmasını sağlamaya çalışacaklardır. Müttefik askeri temsilcileri, olanaklıysa, Yunan ordusunun kademeli olarak ve Müttefik subaylarının nezareti altında Küçük Asya'yı tedricen ve derhal boşaltmasını sağlayacaklardır."⁽⁹⁰⁾

İzmir'deki İngiliz temsilcisi Lamb, Lord Curzon'a şu gizli telgrafi göndermişti: "Yunan ordusunun kalıntıları İzmir'e yaklaşıyor; onları az sayıda bir Türk gücü izliyor. Önümüzdeki 24 saat içerisinde Yunanlılar kenti boşaltacaklardır ve bu da kenti yontimsiz bırakacaktır. Yunan yüksek komiseri, amirallerden, sahile denizci birlikleri çıkarmalarını istemiştir. Onların orada varlı-

ğının, bir Türk yönetimi kuruluncaya kadar düzeni sürdürmesi ümit ediliyor.”⁽⁹¹⁾ Yine aynı gün Rumbold, Lord Curzon’a şu gizli telgrafi göndermişti: “Tüm Amirallere ve Başkonsoloslara bildiri: İstanbul’daki Yunan yüksek komiserinin Yunan yönetimi adına yapmış olduğu açıklamaya göre, aşağıda imzaları bulunan Müttefik Komutanlar, Amiraller ve Başkonsoloslar, işbirliği yaparak, İzmir kentinin Türk ordusuna teslimini kolaylaştırmaya çağırılır. İmzalar: Pelle, Rumbold, Garroni.”⁽⁹²⁾

Yine Rumbold, Lord Curzon’a aynı gün gönderdiği ikinci gizli telgrafta şunları belirtmişti: “Bursa (Yunan ordusunca) boşaltılırken Eskişehir ve Uşak’ın uğramış olduğu akıbete (yakma, yıkma, talan) maruz kalmasından kaygılanılıyor. Oradaki Fransız konsolosluk acentesinin bildirdiğine göre, Yunanlıların amacı Bursa’yı yakmaktır. Bu denli bir hareketin çılgınlık olacağını vurgulamama gerek yoktur. Yunanlılar, Yeşil Cami’ye hasar verirlerse ve Osmanlı Türklerinin hürmet ve saygı gösterdiği bu kent tahrip edilirse bunun korkunç sonuçlara neden olabileceğini vurgulamaya gerek yoktur.” Bu nedenle Müttefikler, bu felaketi önlemek için Bursa’ya üç Müttefik subayından oluşan bir heyet göndermek kararını almışlardır. Rumbold, bu konuda Yunan yönetiminin de sertçe uyarılmasını önermiş; Yunan yüksek komiseriyle konuşurken ona şunları söylemişti: “Yunanlıların bu denli hareketleri misillemeye neden olursa, Müttefikler, azınlıkların kaderi konusunda sorumluluk kabul edemezler.” Bunun üzerine Curzon, Atina’daki İngiliz elçisi Bentinck’e gönderdiği 9 Eylül tarihli gizli mektupta, Yunan yönetimine, “Bursa’yı yakmak gibi cürüm oluşturacak bir harekette bulunmanın çılgınlık olacağını bildirmesini” emretmişti.⁽⁹³⁾ İstanbul’daki İngiliz askeri güçleri Başkomutanı General Harington 8 Eylül’de Savaş Bakanlığı’na şu gizli telgrafi göndermişti: “İzmir’den kötü haberler alınıyor. Rumların ricası üzerine yüksek komiserler, konsolos ve amirallere, kenti Türklere teslim etmeleri bildirilmiştir. Bu, üzücü bir sonuçtur. Yunan askerleri hiçbir davranışta bulunmamışlardır. Alınan raporlara göre Yunan askerleri denetlenemiyor. Her yanı yakıp yağmalıyorlar.

Ulusalçılar derhal ateşkes ilan edilmesine karşı çıkarlarsa, Bursa da yakında aynı akıbete uğrayacaktır. İstanbul'da sükûn sürüyor; ama heyecan yükseliyor. Oraya asker göndermekten çekiniyorum.⁹⁴

Damat Ferid'le Vahideddin'in Sonu

Bu sıralarda, Kemalistlerin geniş kapsamlı başarısı ve bunun sonucu olarak İstanbul'daki Müttefik üslerini tehdit etmeye başlamış olması, Osmanlı başkentinde tehlike duygusu yaratmıştı. Yabancı koloniler (toplumlar) genel düzensizlik çıkmasından korkuyorlardı. Kemalistlerin gözünden düşmüş olduklarına inanan kimi yerel Hristiyanlarla Türkler, Kemalistler İstanbul'a girerse, kendilerinden öç alacaklarına inanıyorlardı. Bunlar arasında, bırakışmadan sonra önemli rol oynamış olan Kemalist aleyhtarları, Rum ve Ermeniler de vardı. Onların birçoğu İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a müracaat ederek İstanbul'dan kaçmak için ondan yardım dilemişlerdi. Rumbold, General Harington'la anlaşarak, bu gibi kişilerin dış ülkelere gidebilmeleri için onlara pasolar (seyahat belgeleri) vermek kararını almışlardı. Bu sırada Damat Ferid, ailesiyle birlikte Avrupa'ya kaçmak kararını almıştı. Kendisi, eşi Prenses Mediha, üvey oğlu Prens Sami ve iki hademe, birkaç gün önce İtalya'ya kaçmışlardı. Bir gün önce de, Prens Sami'nin ailesi, kimi hademeler ve Ferid Paşa'nın yakınlarından Albay Tahir, İngiliz donanması yetkililerinin yardımıyla Malta'ya kaçmışlardı ve muhtemelen İtalya veya Fransa'da Damat Ferid'le buluşacaklardı. Tüm bu kişilere İngiliz Yüksek Komiserliği seyahat belgeleri vermişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, Rumbold'a gönderdiği 6 Ekim tarihli yazıda, onun bu hareketlerini onaylamış olduğunu bildirmişti.⁹⁵

Yine bu sırada İngilizleri ilgilendiren, Padişah Vahideddin'in durumu idi. Rumbold, 26 Eylül'de Lord Curzon'a bu konuyla ilgili olarak gönderdiği gizli ve kişisel yazıda şunları belirtmişti: "1920 yılı Ekim ayında ona (padişaha) özel olarak şu konu-

da söz vermiştik: kendisi tehlike içine girerse, ona kişisel olarak elimizden gelen her yardımda bulunacağız. Siz de Sayın Lord, 6 Ekim 1920 tarihli telgrafınızda bunu onaylamıştınız. O sıralarda onu görevinden istifa etmemeye inandırmış olmamız, onun kişisel güvenliği konusundaki sorumluluğumuzu artırmaktadır... Güçlük, tam vaktinde harekete geçmektir. Padişah, 23 Eylül'e kadar bu konuda bizimle temas etmemiştir; ancak, bana dolaylı biçimde bildirmiş olduğuna göre, Mustafa Kemal'e kutlayıcı bir yazı göndermesi için kendisine baskı yapılmış, ama bunu reddetmişti. Aynı gün (23 Eylül) onun mutat aracısı Ryan'i görmek istemiş ve 24 Eylül'de Ryan'la görüşmüştü. Bu aracı, durumun ne olduğunu sormuş; ona bu konuda bilgi verilmişti. Bunun üzerine aracı, padişahın durumunun ne olacağını sormuş; Kemalistlerin uzun süreden beri padişahı nefret etmekte olduklarını ve padişahın da onlarla asla çalışamayacağını anlamış olduğunu; Kemalistler İstanbul'u denetimleri altına alırlarsa, padişahın oradan ayrılmasının gerekeceğini ve kendi ailesiyle birlikte İstanbul'u terk edeceğini; böylece, Abdülhamid'in başına gelmiş olanlardan kaçınmış olacağını söylemişti. Ryan, İngilizlerin padişahı korumak istediklerini; ancak vakti ayarlamamanın güç olduğunu; Kemal'in, Müttefiklerce öne sürülmüş olan son önerilerini nasıl karşılayacağını görmek için padişahın 2-3 gün daha hiçbir şey yapmamasını söylemişti... Şimdilik padişahın hayatı tehlike içinde değildir; ancak tehlike süratle ortaya çıkabilir ve Kemalistler İstanbul'u ele geçirirlerse ki eninde veya sonunda bu gerçekleşecektir. Padişah buradan gitmek zorunda kalacaktır. Benim dileğim, onu, ani bir karar vermeye zorlamamak; onun hayatını ve özgürlüğünü kurtarmaktır."⁽⁹⁶⁾

Bu gelişmeler yer alırken Yunanistan'da baş döndürücü olaylar kaydediliyordu. Atina'daki İngiliz elçisi Lindley, 27 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli ve kısa telgrafi göndermişti: "İyi bir kaynaktan öğrenmiş olduğuma göre Yunanistan Kralı istifa etmiştir. Yunanistan'ın Laurium askeri gücü krala teşekkürlerini bildirmiştir ve pek yakında, mukavemet görmeden başkente girecek-

ti.”⁽⁹⁷⁾ Yine Lindley, aynı gün Lord Curzon’a şu kısa ve gizli telgrafi göndermişti: “Yunan ihtilal örgütleri bu sabah erken vakitlerde bir yönetim darbesi yapmış; tüm resmi makamları ele geçirmişlerdir.”⁽⁹⁸⁾ Yine Lindley aynı gün Lord Curzon’a şu açık telgrafi göndermişti: “Yunan Kralı yayımladığı bir bildiride görevinden istifa ettiğini ve oğlu Yeoryios’un krallık makamına getirildiğini açıklamıştır.”

Çanakkale Krizi Dinmiyor

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 28 Eylül’de Lord Curzon’a şu gizli ve oldukça ivedi telgrafi iletmişti: “Çanakkale’deki durum şöyledir: Oraya gitmiş olan General Marden’in bildirdiğine göre, durum dayanılmaz bir kerteğe gelmiştir, çünkü Türkler, Çanakkale çevresindeki yansız bölgeyi dikkate almıyor ve İngiliz savunma bölgesine yakın yerlere birçok Türk askerleri yığıyor. Türkler, Kemal’in buyruğuyla oraya toplanmış bulunuyorlar. Çanakkale’deki İngiliz askeri katlarının sabırları son raddeye kadar gerilmiştir.” Bu konuyla ilgili olarak General Harington’la Mustafa Kemal telgraf alışverişinde bulunmuşlardı.⁽⁹⁹⁾ Kemal, telgrafında şunları da vurgulamıştı: “Anadolu tümüyle yıkılmış ve yakılmıştır; binlerce halk Yunan ordusu tarafından evsiz bırakılmıştır. Bu ordu aynı canavarlıkları Trakya’da da yapıyor...”⁽¹⁰⁰⁾

Harington 28 Eylül’de Mustafa Kemal’e şu yanıtı vermişti: “Tek dileğim, kendi ordumuzla birlikte savaşmaktan kaçınmaktır. En erken vakitte tüm dünyanın özlediği barışa yol açacak görüşmeler yapılması görüşünüze ben de katılırım... Kendi askerlerime karşı saldırgan amaçlar güdülmediğini işitmek bana büyük rahatlık vermiştir.” Buna karşın, Harington yine de Türk güçlerinin Çanakkale ve Boğazlarda tehdit edici bir görünüm verdiklerini vurgulamıştı.⁽¹⁰¹⁾ Harington aynı gün İngiltere Savaş Bakanlığı’na şu gizli telgrafi göndermişti: “Mustafa Kemal’in bize saldırmak istediğini sanmıyorum ve şimdi dürüstçe davranırsak, askerlerimize karşı tüm saldırı tehlikelerini ortadan kaldırmış oluruz.” Böylece, Harington,

Türklerle İngilizler arasında bir çatışmayı önlemek için elinden geleni yapıyordu.⁽¹⁰²⁾

Bu sırada, Atina'daki İngiliz elçisi Lindley, Lord Curzon'a 28 Eylül'de şu ilginç bilgiyi iletmişti: "Yunanistan'da hükümet darbesi olmuş ve albaylardan Gonatas'la Plastiras Atina'yı denetimleri altına almışlardır. Onlar, Gunaris kabinesine mensup kimi bakanları yargılayarak kurşuna dizmek istiyorlar. Onlara bunu yapmamaları için nasihatte bulundum. Gunaris'le yardımcılarını açık bir mahkemede yargılamaya söz verdiler."⁽¹⁰³⁾ Yine bu sıralarda, Müttefik yüksek komiserlerine ulaştırılmış olan haberlere göre Yunanlılar Doğu Trakya'da Türklere kötü muamele yapıyorlardı ve bu da Türk ulusalcılar arasında heyecan yaratmıştı. Rumbold'un görüşünce, Kemalistler bunu özür olarak kullanarak Trakya'ya ilerlemeye çalışabilirlerdi.⁽¹⁰⁴⁾

Öte yandan Fransızlar, Kemalistlerle İngilizler arasında bir savaş çıkması olasılığından kaygılanarak, bunu önlemek için yoğun çalışmalarda bulunuyor; bu uğraşılarda Franklin-Bouillon da Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmelerde yatıştırıcı bir rol oynuyordu. Lord Harding, Lord Curzon'a şunu bildirmişti: "Öğrenildiğine göre Kemal, kendi generallerini dizginlemede güçlük çekiyor ve vakit kazanmaya çalışıyor... Yunanlıların Doğu Trakya'da, Kemalistleri kışkırtıcı hareketlerde bulunduklarına pek az kuşku vardır. Tüm enerjimizi, Kemal'i, en erken vakitte, Mudanya'da, Müttefik temsilcileriyle görüşmeye inandırmaya harcamalıyız."⁽¹⁰⁵⁾ Yine bu sıralarda Lord Harding, 1 Ekim'de Lord Curzon'a şu mesajı göndermişti: "Poincare, Franklin-Bouillon'dan almış olduğu bir telgrafın suretini bana göndermiştir. Bu telgrafa göre Bouillon, iki gün süren tartışmalardan sonra Mustafa Kemal'i, ordusunu durdurmaya güçlükle inandırmıştır. Buna karşılık olarak İngilizler de gemilerden asker indirmeyi durduracaklardır." Bouillon şöyle diyordu: "Bu sonucu, kesinlikle içten olan Kemal'in kişisel yetkisiyle sağlamış bulunuyorum... Kemal, 3 Ekim'de Mudanya'da bir konferans düzenlenmesini kabullenmiştir." Bu yazışmalar, sonuçta Mudanya Konferansına yol açmıştı.⁽¹⁰⁶⁾

Yunan Kralının Ailesiyle Atina'dan Kaçışı

Bu sırada Atina'da da heyecanlı olaylar kaydedilmişti. Oradaki İngiliz elçisi Lindley'in 1 Ekim'de Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Yunanistan Kralı Konstantinos, Kraliçe Katerina ve Prens Nikolas, gece yarısı, *Patris* adlı Yunan gemisiyle, Paris'e gitmek üzere Palermo'ya hareket etmişlerdi. Prens Pavlos'a, Atina'da kalması için izin verilmişti.⁽¹⁰⁷⁾

Yunanistan'daki askeri darbenin başkanı Albay Plastiras, 2 Ekim sabahı İngiliz elçisi Lindley'le görüşmüş ve Müttefik generallerinin 3 Ekim'de Kemal'le görüşüp görüşmeyeceğini sormuştu. Lindley, ona, tüm Müttefik generallerinin bu görüşmenin yapılmasını istediklerini söylemişti. Plastiras, Yunan ordusunu yeniden örgütlemek için Trakya'ya gideceğini söylemiş ve bu ilin kaderinin ne olacağını sormuştu. Lindley, ona, İngiliz yönetiminin barış istediğini ve Kemal bir konferansa katılmayı kabullenirse, Yunanlıların bunu reddetmelerinin çılgınlık olacağını söylemiş ve Yunanistan Müttefiklerin kararlarını kabullenmezse, kendi evini düzene koymada yardım bekleyemeyeceğini vurgulamıştı. Plastiras ona şu karşılığı vermişti: "Yunanistan bunu reddederse, savaş nedeniyle güçsüz kalmış olan bir düşmanla karşı karşıya kalacak; Yunanlılar ise güçlerini koruyacak ve hatta İstanbul'u ele geçirebileceklerdir."

Lindley, ona şunları söylemişti: "Son iki yılın vermiş olduğu ders, Yunanistan tek başına kalırsa hiçbir şey yapamayacağını göstermiştir. Şimdi, Plastiras'ın önermiş olduğu gibi harekete geçerse yine tek başına kalacak ve bu, onun için gerçek bir felaket olacaktır." Plastiras bu sözlere boyun eğmiş, kendisinin politikacı olmadığını; Venizelos'un dış durumu anladığını; bu konuda en iyi hakem olduğunu ve onun önerilerine göre davranacağını; bu arada Trakya'daki Yunan ordusunu berkiteceğini söylemişti. Lindley ona şunları söylemişti: "Yunanistan'da disiplinli bir ordu bulunması oldukça önemlidir; çünkü Kemal'in başarılarıyla onun kafasının ne kadar şişirilmiş olduğunu kimse bilmiyor."⁽¹⁰⁸⁾

Curzon-Venizelos Düellosu

3 Ekim’de, bir süreden beri Londra’da bulunan Yunan önderlerinden Eleftherios Venizelos, Atina’daki yeni yönetimden beklemiş olduğu talimatları aldıktan sonra 2 Ekim günü İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon’la Savaş Bakanı’nı ziyaret ederek, Yunanistan için Trakya savının yitirilmiş olduğunu söylemiş ve şunları eklemiştir: “Bir devlet adamı olarak konferansın kararlarına boyun eğeceğim ve kendi yurttaşlarıma, yenilgiyle sonuçlanacak olan mücadeleyi sürdürmenin büsbütün yararsız olduğunu söyleyeceğim.” Curzon, ona, Mudanya’da yapılması kararlaştırılmış olan konferansın amacını izah edince, barış konferansı son kararını verinceye kadar Yunanistan’ın Trakya’dan çekilmesine itiraz etmişti. Onun görüşünce, Yunan sakinlerinin korunması ve Yunanistan’a konferansta, geride kalmış olan çıkarlarını koruması için bir şeyler verilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Aksi durumda, Yunanistan’ın Batı Trakya’yı nasıl işgalinde tutabileceğini; Yunan filosunun teslim edilmesi talebine nasıl karşı koyabileceğini, Yunanistan’dan istenecek olan tazminat sorununun ve Oniki Adaları İtalya’dan almak konusunun nasıl çözümlenebileceğini sormuştu. Daha sonra bu görüşü etraflica anlatmış olan Curzon şöyle diyordu: “Venizelos’un iddialarını izlemek ve onun sözlerini kesmek olanaksız olmuştu. O, bir saat kadar konuşmuş ve arada sırada sesini yükseltmişti.” Curzon, ona, Yunan ordusunun savaşı sürdürmeyi isteyip istemediğini sormuş ve şunları eklemiştir: “İstanbul’a girmeye can atan Kemal, Trakya sorununu özür olarak kullanarak; Doğu Trakya’ya ateş saçarak, kılıçla girirse, ona kim engel olacaktır? O zaman Yunan ordusu için ne gibi bir fırsat ortaya çıkacaktır?” Venizelos, Yunan ordusunun Çatalca’ya kadar ilerleyebileceğine; bu hattı koruyabileceğine ve Kemalistleri orada aylarca uğraştırabileceğine inanıyordu. Curzon, ona, Müttefiklerin buna izin vermeyeceklerini söylemişti; ama Venizelos yine de kendi görüşlerinden vazgeçmemişti. Sözlerinde oldukça duygulu idi ve arada sırada, işitilmesi hoş olmayan bir dil kullanmıştı. Curzon, bu toplantı sonunda şu izlenimi

edinmişti: Venizelos, güman etmek istediği Yunan ordusunun durumu hakkında pek bilgi sahibi değildi. Müttefiklerin Mudanya’da alacakları kararlara karşı çıkmakla Yunanistan’ın ne gibi bir duruma sürüklenmiş olacağını; barış konferansı oturumlarına başlayınca kadar Müttefiklerin politikasının Trakya’yı Kemalist ordusuna teslim etmek olmadığını anlamamıştı.⁽¹⁰⁹⁾

Bu sırada, Roma’daki İngiliz Büyükelçisi Ronald Graham, Lord Curzon’a 4 Ekim’de şu mektubu göndermişti: “İtalyan basını, Venizelos’un Londra’da soğukça karşılanmış olduğunu ve onun bile Türk zaferinin makul sonuçlarını değiştiremeyeceğini yazmıştı. *Popolo d’Italia* adlı gazetenin 1 Ekim sayısında Benito Mussolini şunları yazmıştı: ‘... tüm İtalyan halkının Kemal’e sempatisi vardır. İngiliz imparatorluğunu desteklemek İtalya’nın çıkarları yararına değildir. İtalya’nın çıkarları, İngiliz imparatorluğunun yıkılması için işbirliği yapılmasına dayanır.’” Aynı gazetede yayımlanmış olan başka bir makalede de şu yorum yapılmıştı: “Bir güçlü devlet Boğazları egemenliği altına almalıdır; ancak bu devlet İtalya olmayacağı için, İngiltere yerine Türkiye olmalıdır, çünkü İngiltere, Boğazlardaki gücünü şantaj yapmada kullanacaktır.” *Observatore Romani* adlı gazete, Papa XI. Pius’un, Mustafa Kemal’e göndermiş olduğu bir mektupta, gereksiz kırımlarda bulunmamasını dilemiş; Mustafa Kemal de buna karşılık olarak, bu dileğin Atina’ya yapılması gerektiğini nezaketle bildirmişti. 3 Ekim tarihli *Corriere Della Sera* adlı gazeteye göre, aralarında David Lloyd George da olmak üzere, İngiliz Kabinesi’nde savaştan yana olanlar 29 Eylül’de üstünlük sağlamışlardı; ancak General Harington, kendisine Boğazlar konusunda gönderilmiş olan buyruğu uygulamayı ertelemiş ve soğukkanlılıkla davranarak yeni bir savaşı önlemişti.⁽¹¹⁰⁾

General Townshend’in Açık Sözleri

Londra gazetelerinden *Pall Mall Gazette*, 21 Ekim tarihli sayısında, “General Townshend’in Açıklamaları” başlığı altında şu makaleyi yayımlamıştı: “General Townshend, tüm yanlara onur-

lu bir barış, hiçbir masraf yapmadan gerçekleştirilebilirken, yapılmış olan harcamalardan dolayı Lloyd George'u eleştirmiş; onu, Yunan istilasından dolayı sorumlu tutmuş ve şunları eklemiştir: Onun (Lloyd George'un) politikası tüm İslam dünyasını bize karşı çevirmiştir. Onun yönetimi Türklere karşı sertçe davranmıştır, ama başlıca suçlu olan Almanya bu denli bir muameleye tabi tutulmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nu Mezopotamya (Irak), Filistin ve Suriye'den ve İstanbul'un kapılarına kadar öteki bölgelerinden yoksun bıraktık ve her şeyin üstünde, Yunanlıları Asya Türkiye'sini işgale özendirdik. Onları en zengin il olan İzmir'e yerleştirdik. Dolayısıyla, sayın efendi (Lloyd George), ümitsizlik içinde kalan Türklerin, bir elde kılıç olmak üzere, onun tüm entrikalarını bir yana iterek, tüm işgalcileri tekmeyle dışarı atmış olmalarına ve şimdi de zaferin ürünlerini yasal olarak hak ettiklerine nasıl şaşabilir? Türkler çılgın değildir; en zengin limanları olan İzmir'i onlar yakmamıştır..."

Öte yandan, kimi yerlerde Yunan barbarlıkları sürüyordu. Bir süreden beri, Türkiye'deki olaylar ve yapılmış olan barbarlıklar hakkında soruşturma ve araştırı yapmakta olan Müttefiklerarası Komisyon, 25 Ekim'de Uzun Köprü'den şu raporu almıştı: "Her iki yanda da üzücü olaylar kaydedilmiş olduğu kanıtlanmıştır. Şimdiye kadar birçok Türk ve Rumlar öldürülmüştür. Çakmak Köy yağma edilmiş; Salufköy'den gelen ve askerden terhis edilmiş olan Yunanlılardan da yardım gören köylüler tarafından büsbütün yakılmıştır. Kendi köylerindeki eşyalarını toplamak için gönderilmiş olan kimi Yunan askerleri Doğu Trakya'da bulunmalarından yararlanarak cürümler işliyorlar. Askeri yetkililer bu erlerin hareketlerini denetleyemiyorlar. Hristiyan nüfus, oralarından ayrılırken yalnız kendi eşyalarını değil, yolları üzerinde bulunan Türk köylerindeki eşyaları da alıp götürüyorlar. Bu hareketlerinde Yunan askerleri onlara yardımcı oluyor. Yunan ordusunun amacı tüm ülkeyi boşaltarak kurutmaktır. En çok çalınanlar ineklerdir. Lüleburgaz'ın Türk halkı soyguna tabi tutulmuş; dükkânlarına saldırılmış, Rum

Ortodoks Kiliseleri bile talan edilmiştir. Tüm bunları yapanlar Rumlardır.” Bunun gibi daha birçok örnekler vardır.

Müttefikler 27 Ekim’de hem Ankara, hem de İstanbul yönetimlerini barış konferansına davet edince, Ankara buna karşı çıkarak konferansa katılmayabileceği uyarısında bulunmuştu. Sadrazam Tevfik Paşa’nın Mustafa Kemal’e, konferansa karma bir heyet gönderilmesini önermesi üzerine Kemal, Türkiye’nin yalnız BMM yönetimince temsil edileceği yanıtını vermişti. İstanbul yönetiminin bu cüreti, 1 Kasım’da BMM’de oybirliğiyle kabul edilmiş olan yasayla saltanatın kaldırılmasına yol açmış; bu aşağılamaya dayanmayan İstanbul yönetimi, yönetimde ancak birkaç gün daha kalabilmiş; Tevfik Paşa, 5 Kasım’da sadrazamlıktan çekilmişti. Son dakikaya kadar İngilizlerden medet umarak tahtına adeta yapışıp kalmış olan son Osmanlı Padişahı Vahideddin de, İstanbul yönetiminin istifasından hemen sonra, Türkiye’deki İngiliz işgal gücü Başkomutanı Sir Charles Harington’a başvurarak İngiltere’den siyasi sığınak dilemiş; bu dileği hemen kabul edilmiş ve 17 Kasım’da Malta’ya götürülmüştü.

Mustafa Kemal’in Stratejisi

17 Ekim 1922 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’na göre, 11 Ekim’de İzmir’den ayrılan bir İngiliz ajanı şu bilgiyi iletti: “Bugüne kadar Mustafa Kemal’in stratejik planı, hiçbir aksaklık çıkmadan başarılı olmuştur. 26 Ağustos’taki genel saldırı büyük gizlilik içinde hazırlanmıştı ve iki gün öncesine kadar bunu ancak üç kişi biliyordu. Boğazlara ve Marmara Denizi’ne ulaşmış olan Mustafa Kemal’in planı şuydu: (a) Trakya ile İstanbul’u ele geçirmek; (b) Musul ilini yeniden fethetmek ikinci amaç, birinci amaç gerçekleşinceye kadar ertelenecekti. Mudanya konferansından sonra Mustafa Kemal, barış konferansının başlamasından sonra, iki ay içinde, İstanbul ve Trakya Türklere devredilmezse İngilizlere karşı ivedilikle husumete başlayacaktı. İtalyanlarla Fransızlar bu saldırıya müdahale etmeyeceklerine dair ona güvence vermişlerdi.”⁽¹¹¹⁾

İngilizlerin iddiasına göre, bu sırada Sovyet Rusya temsilcisi Aralov, Mustafa Kemal'e, Avrupa'nın içerilerine doğru ne kadar ilerlerse, Rus ordularının kendisini daima destekleyeceğini ve Sovyet yönetiminin vermiş olduğu sözü yerine getirmek niyetinde olduğunu ulusalcılara göstermek amacıyla, o sırada Kafkasya'da bir Rus ordusunun bulunduğunu söylemişti. Ancak o sıralarda Moskova ile Ankara'nın arasındaki ilişkiler pek memnuniyet verici değildi. Moskova'da boşalmış olan Türk büyükelçiliği görevine henüz yeni bir atanma yapılmamıştı. Fransa ile olan ilişkilere gelince, Ankara yönetimi, İngilizlere karşı savaşa girilirse Fransa'nın askeri hareketsizliğine güvenmeyi sürdürüyordu. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nın 17 Ekim tarihli gizli raporunda şu görüşler öne sürülmüştü: "BMM ve askeri önderler, şimdi zaferle sarhoş olmuşlardır ve ihtiraslarını gerçekleştirmek için Büyük Britanya ile savaşılmaya hazırlanmaktadır. Fransa'nın, Türkiye'nin sadık müttefiği rolünü oynadığına inanıyorlar."⁽¹¹²⁾

Ermeni Militanlara da İş Düşüyor

Bu sırada Ermeni aktivistler de Batı ülkelerinde eylemlerini sürdürüyorlardı. Ermenistan'ın eski Cumhurbaşkanı M. Hatissian ile General Bagratouni, 31 Ekim sabahı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne'la görüşmeye gitmişlerdi. Hatissian'ın Osborne'a söylediğine göre, Paris'teki Ermeni heyeti, ilgili yönetimlere dağıtmak amacıyla bir Ermeni ulusal yurdu kurulmasıyla ilgili bir not hazırlamıştı. Onun iddiasına göre, bu Ermeni yurduna 600.000 kadar Ermeni yerleştirilecekti. Onlara kimi Kürtler de eklenecekti. Ermeni önderler, Amerika'dan finansman (para) sağlamayı ümit ediyorlardı. Onların hak iddiasında bulundukları bölgeler Van ve Erzurum illeriydi; ancak Erzurum ve Trabzon kentleri buna dahil olmayacaktı. Rize'de denize çıkışı olacaktı. Osborne, bu bölgelerin Türklerden nasıl alınacağını onlara sorunca, bunları savaşta muzaffer olan güçlerin, barış koşullarından biri olarak sağlayacaklarını ve uluslararası müeyyideler

ve Cemiyet-i Akvam tarafından korunacağını söylemişti. Osborne, ona, Türklere müeyyideler kabul ettirmekten söz etmenin saçma olduğunu; savaşın sonundan beri durumun köklü olarak değişmiş olduğunu söylemişti. Ermeniler, ona, İngiltere Boğazlardan özgürce geçişi sağlamış olduğu gibi, Ermeni ulusal yurdunu da sağlayabileceğini söylemişti. Osborne, ona, bu iki konu arasında benzerlik olmadığını; Boğazların özgürlüğünü sağlamanın (ki bunu henüz başaramamışlardı) önemli ve sağlanabilir bir hedef olduğunu; Ermeni ulusal yurdunun ise bu sınıfa girmediğini söylemişti. Ayrıca, Lozan Konferansı'nın sonucuna da pek ümit bağlamamalarını ve kendi görüşünce o sıradaki durumda bir Ermeni yurdu kurmak için en ufak bir fırsatın bile var olmadığını vurgulamıştı.⁽¹¹³⁾

Ermeniaktivistler Avrupa'da Türklerle kelemeyi ve Anadolu'dan bölgeler koparmayı sağlamak için hareketlerini sürdürürken, Atina'daki İngiliz elçisi Lindley, 12 Kasım'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli ve ivedi telgrafta şunları belirtmişti: "Yunanistan'da iç durum kötüleşiyor. Yönetimle ihtilal komitesi daha aşağı rütbelere sahip subayları denetleyemiyor. Sabık bakanların hayatları tehlike içindedir." İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson 14 Kasım'da bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Yunanistan'da büsbütün bir karmaşanın tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Yunanistan'ın komşuları bu durumdan yararlanabilir... Öte yandan, Lozan Konferansı çökerse, Batı Trakya'da örgütlü bir Yunan ordusuna gereksinimiz olacaktır. Trakya herhangi bir Kemalist saldırısına karşı direnişte bulunabilecektir."⁽¹¹⁴⁾

Vahideddin'in Kaçışı

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Nevile Henderson 16 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na şu oldukça ivedi, özel ve gizli telgrafi göndermişti: "Padişah, General Harington'a gönderdiği mektupta, kendisinin İstanbul'dan kaçması için hazırlık yapmasını dilemiştir. Padişah, oğlu Ertuğrul ve maiyetine mensup 8 kişinin yarın sabah erken vakitte İngiliz piyade alayı kam-

pına götürülmesi için hazırlıklar yapılıyor. Oradan, *Malaya* adlı İngiliz savaş gemisine bindirilerek Malta'ya götürüleceklerdir. Herhalde Malta'da padişahın nereye götürüleceği kararlaştırılacaktır. Anladığım kadarınca padişah nereye gitmek istediği konusunda kararsızdır ve görünüşte, onun İstanbul'dan derhal ayrılması ani olarak alınmış olan bir karardır; ancak bunun nedenlerini bilmiyorum. Paniğe tutulmuş olabilir. Kısa bir süre önce de, *Yeni Gün* gazetesi şu yazıyı yayınlamıştı: "Türk ulusunun zaferi hain padişahın kendi tahtını ve tacını terk etmeye zorlamıştır... Konstantinos'tan sonra, yönetimden düşürmüş olduğumuz padişah, İngilizlerle birlikte ülkeden kaçmak üzeredir... VI. Mehmed Han olarak padişahlığına başlamış olduğu tarihten bu yana, İngilizler ve Yunanlılarla işbirliği yaparak kendi yurduna ihanet etmiş olan Vahideddin istifa etmiştir... Cehenneme gitsin!"⁽¹¹⁵⁾

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 18 Kasım'da Sömürgeler Bakanı Devonshire Dükü'ne şu ivedi ve gizli yazıyı göndermişti: "Padişahın 17 Kasım'da, İngiliz koruyuculuğu altında, *Malaya* adlı savaş gemisine götürüldüğü bildirilmişti. Bilindiği gibi, bir süre önce, İngiliz yönetimi, ona, kendi hayatı tehlikeye girerse İstanbul'daki İngiliz bahri ve askeri yetkililerinin ona koruma sağlayacaklarına dair vermiş olduğu söze dayanmaktadır." Curzon, Devonshire Dükü'nden şunu dilemişti: "Lütfen, Malta valisine, padişahla maiyetinin iyi karşılanmasını öneriniz. Padişahın orada ne kadar kalacağını önceden söylemek olanaksızdır; dolayısıyla, Malta valisi padişahтан bu konuda bilgi sağlayabilir. İngiltere'nin padişaha sağlamış olduğu korumanın herhangi bir siyasi amacı olduğu görüşlerini cesaretlendirmeyerek bunun merhametli nedenlerden dolayı yapılmış olduğu belirtilmelidir. Onun Malta'ya inışı sırasında kısıtlı merasim yeterlidir. Ona yapılacak muamele, seyahat etmekte olan ve kimliği gizli tutulan bir devlet başkanına yapılacak muamele gibi olmalıdır. Onun dilekleri olağan içinde yerine getirilmeli; ancak kamu önünde konuşmalar yapmasına cesaret verilmemelidir... Padişahın Malta'da iken yapacağı kaçınılmaz masrafların Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinden karşılanması Maliye Bakanlığı'na bildirilmiştir..."

Bu sırada, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerini düşündüren, padişahın artık kendileri için yararlı olmayacağı; bilakis, Hindistan Müslümanlarının eleştirilerde bulunmaları olasılığı idi. "RCL" simgeli yetkili 16 Kasım'da bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: "Padişaha, yakın bir gelecekte başka bir ülkeye taşınması nezaketle önerilmelidir. Ancak onu nereye göndereceğiz? Tek bir yer düşünüyorum, Tangiyer. Ancak oraya gidebilmesi için ilkin Fransızlardan izin almak gerekecektir. Padişah İslam ülkelerindeki tüm etkisini yitireceğine göre, Fransızların onu ileride kendi komplolarında kullanmaları tehlikesi yoktur. Bu konuda Hindistan Bakanlığı'na danışmak gerekmektedir." Eyre Crowe adlı yetkili şu yorumu yapmıştı: "Onun Tangiyer'e gönderilmesi görüşünden hoşlanmıyorum. sabık padişahın orada bulunuşu, Fransızlara, Tangiyer'de özel ayrıcalıklar verilmesi üzerinde direnmelerine neden olabilir ve sabık padişah üzerinde sıkı bir denetim kurabilirler." Lord Curzon da şunu eklemişti: "Padişah, tüm kovulmuş ve görevden alınmış olan kralların yurduna (İngiltere'ye) niçin gelmesin?"⁽¹¹⁶⁾

Yine Henderson, Lord Curzon'a 17 Kasım'da şu ivedi ve oldukça gizli telgrafi göndermişti: "Padişahın buradan (İstanbul'dan) ayrılması için Hafington tarafından yapılmış olan tüm hazırlıklar bu sabah hiçbir engel çıkmadan yerine getirilmiştir. Majesteleri sabah saat 8'de Yıldız kışlasının yan girişinden çıkmış ve orada, İngiliz askerleri, baş tercüman ve General Harington'un yaveri tarafından karşılanmıştır. Limanda da General Harington ve benim tarafımdan karşılanmıştır. Ona, *Malaya* savaş gemisine kadar eşlik ettik. Gemide Akdeniz Filosu Başkomutanı tarafından karşılandı. Bundan kısa bir süre sonra *Malaya* hareket etti. Gemiye bindikten sonra padişaha, İngiliz Kralı ve yönetimi tarafından gönderilmiş olan iyi niyet mesajını arz ettim. Majesteleri, benden, İngiliz Kralına ve halkına, kendisine sağlamış oldukları korumadan dolayı teşekkür ettiğini bildirdi; ayrıca tahttan istifa etmediğini vurguladı. Malta'da iken ona yardımcı olmak üzere, Türkçe bilen bir kişinin tahsis edilmesini diledi. Bugün öğleden sonra şu bildiriği yayım-

layacaktır: Padişah, kendi özgürlüğünden kaygılanarak ve hayatının tehlikede olduğunu sezerek, tüm Müslümanların halifesi olarak İngiliz yönetiminden koruma ve İstanbul'dan ayrılma dileğinde bulunmuş olduğunu beyan etmiştir.”⁽¹¹⁷⁾

Bu sırada, Henderson'un öğrenmiş olduğuna göre Refet Paşa, padişahın İstanbul'dan ayrılmış olmasına epey kızmış ve Ankara yönetimine gönderdiği telgrafta yeni bir halifenin ivedilikle öne sürülmesini ve Ankara yönetiminin, padişahın geri getirilmesi talebinde bulunmasını önermişti. Henderson şunu eklemişti: “Ankara, İslam dünyasını tatmin edici yeni bir halife öne sürmede güçlüklerle karşılaşacaktır. Ayrıca, inanıldığına göre, Osmanlı hanedanına mensup olan tüm şehzadeler halifeligi kabullenmeyi oybirliğiyle reddetmişlerdir. Bu sabahki Türk basını bu sorunu önemsiz olarak göstermeye çalışmış; padişahın firarını ihanet ve korkaklık olarak tanımlamış ve bunun Türkiye ile Müslümanları ilgilendirmedigini açıklamıştır. İran Büyükelçisinin bana bugün bildirmiş olduğuna göre, padişahı destekleyenlerden bazıları bile onun bu hareketinden hiç de memnun olmamışlardır.”⁽¹¹⁸⁾

18 Kasım tarihli Türk basını, padişahın ülkeden kaçış konusyla ilgili olarak yayımladığı yazılarda ona değinirken “yurt haini, korkak ve cani” gibi sözcükler kullanmıştı. “*Renin*”in iddiasına göre, Vahideddin, kendi hareketlerinin hesabını vermek zorunda kalacağı günün yaklaşmakta olduğunu sezmişti; ancak onun halka karşı sorumlulukları vardı. Osmanlı hanedanı ülkeye 36 padişah vermişti. Bunların kimileri yüce veya küçük, iyi veya kötü olmuşlardı; ancak o güne kadar Vahideddin gibi bir korkak asla tahta çıkmamıştı; o Vahideddin ki, kendi seleflerinin mezarlarına arkasını çevirerek, şimdi muhtemelen meslek olarak macerayı seçmiştir.” *Tevhid-i Efkâr* gazetesi padişahın firarını eşi görülmemiş bir aşâklık olarak nitelendirmiş; ancak kendi dininin ve ulusunun düşmanı olan düşük bir padişahdan başka türlü bir hareketin beklenemeyeceğini vurgulamıştı. Gazete, onu, Sabri Hoca, Vasıf, Sadık, Rıza Tevfik gibi kaçaklarla kıyaslayarak, hepsinin de ihanet oluşturan davranışlarıyla ilgili olarak hesap vermekten kaçınmış oldukla-

rını eklemişti. Basına göre padişah, son üç yıldan beri kendi dinine ve ülkesine ihanet ediyordu. 19 Kasım tarihli *Vakit* gazetesi de şunu belirtmişti: “VI. Mehmed tecrit edilecek ve onun masraflarını ulus karşılayacaktır. Oysa en çok arzulanan çözüm, ulusun para harcamadan onun ruhsuz bedeninden kurtulmaktır. Kendini kurnaz sayan Vahideddin, son anda bir hata işlemiştir. Kendi eliyle kendi sonunu hazırlamıştır; yani kendi kendini asmıştır.”⁽¹¹⁹⁾ Vahideddin’in ülkeden kaçışından sonra BMM, 20 Kasım’da yapmış olduğu gizli ve uzun süren bir oturumdan sonra Veliht Abdülmecid’i halife seçmişti.⁽¹²⁰⁾

Bu bölüme son vermeden önce, İngiliz subaylarından Harold Armstrong’un 1925’te Londra’da yayımlanmış olan *Turkey in Travail* (Türkiye Doğum Sancıları İçinde) adlı yapıtında Vahideddin’in Türkiye’deki son günleriyle ilgili olan şu pasajı buraya aktarıyorum: “1922’de... Prens Sami, padişahı bana şu mesajı getirmişti: Sayın Lloyd George’a ve İngiltere’de yönetimde olanlara sonun yaklaşmakta olduğunu söyleyiniz. Onlar durumu anlamıyorlar. İngiliz Büyükelçisine de bildirdim, ama bana inanmıyorlar. Mustafa Kemal’in adamları ihtilalcidir. Türkiye’yi altüst edeceklerdir. Bana ve anlaşmalara saygı göstermeyeceklerdir. Dini yıkacaklardır. Onlar sizin düşmanlarınızdır. Onlar asidir ve benim düşmanlarımdır. Sizin, Türkiye’nin tek kurtarıcısı olduğunuza inanıyorum ve dostunuzum. Ankara’dan hiçbir şey alamayacaksınız; istediğinizi size ben vereceğim. Padişahlıkla halifeliği kurtarmayı diliyorsanız süratle yardımına gelmelisiniz. Ankara’yı tanımayı reddediniz ve benimle barış yapınız. Bana iyi bir barış ve Ankara’ya vermeye hazır olduğunuz şeyleri veriniz. Yunanlıların Anadolu’yu terk edeceklerini garanti ediniz ve Yunanlılar geri çekildikçe, işgallerindeki yerleri bölge bölge bana teslim ediniz... Fransızlarla da dost olacak ve ittifakın üyesi olacağım. Hep birlikte Türkiye’yi diriltecek ve onu gönençli yapacağız, ama güdüm sistemi uygulanmamalıdır... Boğazları açık tutacağım. Halife olarak sizin yanınızda duracağım, çünkü Müslümanların savunucuları olacaksınız. Sadık uyruklarım olacak Hristiyanları da koruyacağım. Ankara’nın adamları kanlı-

dır; Moskova'dan aşılarmış oldukları kızıl görüşlere kapılmışlardır ve tüm bu saydıklarını yapamayacaklardır..." Yazarın bu konudaki yorumu şu olmuştu: "Bu, Müttefiklere yardımcı olacak tek politikanın mersiyesidir; ama artık çok geçti."

Lozan Konferansı

Lozan Konferansı 22 Kasım'da oturumlarına başlamıştı. Türklerin zayıf olduklarına inandığı konulara, ele alınacak ilk sorunlar arasında yer verilmesi için elinden geleni yapmış olan Lord Curzon,⁽¹²¹⁾ ilk olarak Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları sorununu başkanı bulunduğu Arazi Komisyonuna getirmişti. Bu soruna ve Musul, Boğazlar, kapitülasyonlar, savaş tazminatı, azınlıklar ve Müttefiklerin Türk ülkelerini boşaltmaları gibi çözümü oldukça güç olan konulara Türkler geniş ölçüde önem veriyorlardı.⁽¹²²⁾ Lord Curzon, Türklerin Avrupa kıtasına dönmelerini elden geldiği kadar kösteklemek azminde idi. Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları konusu 22 Kasım'da gündeme gelince, İsmet Paşa, Trakya'da, Karadeniz'den Meriç ırmağının ağzına kadar uzanan ve 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'yla saptanmış olan savaş öncesi Türk sınırlarının iade edilmesini; Edirne'yi İstanbul'a bağlayan Kuleli Burgaz - Mustafa Paşa demiryolunun bulunduğu bölgenin bu sınırlar içinde bırakılmasını; ayrıca, hududunu kesinlikle açıklamadığı Batı Trakya'da halkoyu düzenlenmesini istemişti. Söze karışan Yunan temsilcisi Venizelos, yazgısı Neuilly Antlaşmasıyla çizilmiş olan bu bölgelerle Türkiye'nin bir ilgisi olmadığını öne sürmüş; Sırbistan temsilcisi Nincic ve Romanya temsilcisi Duca, Müttefiklerle birleşerek Türk tezine karşı cephe almışlardı. Curzon'a göre Müttefikler, Meriç sınırı üzerinde ısrar etmeli ve Türklerin hak iddiasında bulundukları Batı Trakya'da plebisit düzenlenmesini reddetmeliydiler. Bu görüşlerinde onu Fransız ve İtalyan temsilcileri desteklemiş; Müttefiklerin bu önemli konuda birlik halinde davranışları ve Balkan devletlerinin Türk tezine karşı bir blok oluşturmaları, Türk delegasyonunu şaşırtmıştı.⁽¹²³⁾

Arazi Komisyonu 25 Kasım'da Trakya konusunu yeniden ele alırken, Lord Curzon, Türklerin Batı Trakya'da plebisit yapılmasıyla ilgili önerisini reddetmiş; Meriç sınırı üzerinde direnmiş, ama Türklere küçük bir ödün vererek, Meriç'ten başlayan tali demiryolunu ve tren garını Türklere önermiş; ancak bir Yunan kasabası olduğunu iddia ettiği Karaağaç'ı Yunanlılara bırakmış; İsmet Paşa'ya, davet eden devletlerle bir çatışmaya girişmekten kaçınmasını, bu denli bir çatışmanın yeni bir savaşa yol açabileceğini belirterek onu uyarmış; bu konuda Müttefiklerin Balkan devletleriyle güçlü bir blok oluşturduklarını öne sürmüştü.⁽¹²⁴⁾

İsmet Paşa Lord Curzon'un uyarısını Ankara'ya duyurunca, Başbakan Hüseyin Rauf, BMM'de yaptığı konuşmada, Türklerin söz konusu notada yalnız Edirne'den ve Meriç sınırından söz etmelerinin Türk isteklerini sınırlandıramayacağını; Türkiye'nin 1913 sınırını ve Batı Trakya'da plebisit yapılmasını istemekte direneceğini açıklamıştı. Mecliste heyecan ve galeyan içinde olan milletvekilleri, Müttefiklerin Karaağaç'ı Türkiye'ye geri vermemekle Edirne'yi ekonomik bakımdan boğmak istediklerine inanıyorlardı. Dahası, kimi milletvekilleri daha ileri giderek, Türk delegasyonu Lozan'dan eli boş dönerse, "Doğu'da kıyamet kopacağına" dair Müttefiklere tehditler savurmuşlardı.⁽¹²⁵⁾

Bu arada kendi gelecekleleriyle yakından ilgilenen Batı Trakya Türkleri, Galip Bahtiyari, İskeçeli Arif ve Sabri beylerden oluşan bir heyeti ivedilikle Lozan'a göndermiş; heyet mensupları İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur'la görüşmeler yapmış; kendi kaygılarını dile getirmişlerdi. İsmet Paşa, Türk heyetinin, Trakya sorununu ulusal emellere göre bir çözüme bağlamak için elden geleni yapacağına dair onlara güvence vermiş; ama bu konuda kötümser olan Rıza Nur, Batı Trakya sorununda ileri gidilirse bir savaşın patlayabileceği uyarısında bulunmuş;⁽¹²⁶⁾ buna rağmen Trakya sorunu konferansın ilk aşamasında bir çözüme bağlanamayarak askıda bırakılmıştı.

Bundan sonra Lord Curzon, yalnız Türklerle Fransızları ilgilendirdiği iddiasıyla Türkiye-Suriye hududunu⁽¹²⁷⁾ ve esasta Türkiye, Sovyet Rusya ve Kafkasya devletleri arasında çözümlenmiş olan

doğu sınırını ele almaktan kaçınarak tüm dikkatini Türkiye-Irak ve özellikle Musul sorunu üstünde yoğunlaştırmıştı. Konferansta geniş ölçüde tartışmalara neden olan sorunlardan biri olan Musul problemiyle ilgili Türk tezi, *Misak-ı Milli*'de belirtilmiş olan uluslar ilkesine; etnik, coğrafi, tarihi, siyasi ve ekonomik nedenlere dayanıyordu. Kemalistler, Musul ilinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türklerle Kürtlerin Türk yönetimi altında olmayı istediklerine inanıyorlardı. Her iki yan da kendi tezini savunurken nüfus istatistikleri öne sürmüşlerdi.⁽¹²⁸⁾ Ancak Musul sorunu konferansın birinci döneminde çözülmemişti.

Boğazlar, azınlıklar, ekonomik ve mali konular, kapitülasyonlar vb. konularda da anlaşmaya varılamamıştı. Bu sorunlar görüşülürken Türkler epey sıkıştırılıyordu, ama onlar da karşılık vermekten geri kalmıyor; Müttefiklerin, özellikle Curzon'un taleplerine boyun eğmiyorlardı. Curzon, 14 Aralık'ta eşine gönderdiği özel mektupta şöyle diyordu: "Türklerin davranışları dayanılmaz bir kerte ye gelmiştir. Dün, İsmet, azınlıklar konusunda Müttefikler adına yapmış olduğum ciddi önerilere sözde yanıt oluşturan ve konuyla hiç ilgisi olmayan küstahça bir konuşma yaptı... Kendisine, benim ve meslektaşlarımla bu biçimde muameleye tabi tutulmamıza tahammül edemeyeceğimizi; bu sürerse, Lozan'dan ayrılacağımızı ve Türkiye'nin dünya huzurunda sorumlu olacağını söyledim... Olanak içinde her özveride bulunduk, ama Türkler, sanki dünyanın fatihleriymiş gibi her noktaya karşı çıktılar."⁽¹²⁹⁾

1922 yılı Aralık ayının sonlarına doğru Lozan Konferansında bunalıma doğru gidiliyordu. İsmet Paşa bu konuda sürekli olarak Ankara'ya şikâyetle bulunuyor ve konferansın kesintiye uğraması olasılığından söz ediyordu.⁽¹³⁰⁾ Türklerin direnişine epey kızan Curzon, 22 Aralık'ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden (Müsteşar) Sir Eyre Crowe'a gönderdiği telgrafta, Türklerin inadı yüzünden Noel ve yılbaşı tatillerini İngiltere'de geçiremeyeceği için yakınıyordu.⁽¹³¹⁾ Yine Dışişleri Bakanlığı'na 26 Aralık'ta gönderdiği gizli raporda, İsmet Paşa'yla uzun bir görüşme yaptığını, ama hiçbir noktada anlaşamadıklarını bildirmiş; şunları eklemişti:

“(İsmet), tartışma, uyarı ve dileklere ilgisiz kalıyor; aynı sloganları yineliyor; aynı yanıltmalara baş vuruyor ve aynı çocukça yakınmalarda bulunuyor. Mısır’daki ehramla tartışmada bulunmak daha iyi olacak. Hangi noktaya değinsem, Müttefiklerin olanaksız isteklerde bulundukları ve Türkiye’nin egemenlik haklarını aşağıladıkları yanıtını veriyor... Belirtilerin iyi olmadığını kabineden gizlemeyi dilemiyorum ve tek avuntum, İsmet’in, öteki Türkler gibi, gerçekten pazarların (çarşıların) oğlu (yani pazarlıkçı) olmasıdır.”⁽¹³²⁾ Aynı gün (26 Aralık) eşine gönderdiği mektupta şöyle diyordu: “Bugün gerçekten oldukça kötü bir gün geçirdim. Her yandan aldığım telgraflar, Türklerin kasten inatçı olduklarını ve savaşın yeniden başlaması için hazırlık yaptıklarını gösteriyor. İsmet’le de uzunca görüştüm; aynı konuları 28 kez yineleyip durdu. Kişi, York Dükü’nün mermer sütunlarıyla konuşsa daha iyi olur. Her geçen gün Türkler daha çok inatçı oluyorlar ve benim ümitlerim kırılıyor.”⁽¹³³⁾

Bu sırada, 6 Ocak 1923 günü, azınlıklar alt komitesinde, Türkiye’de bir Ermeni yurdu kurulması konusunda Türk delegelerinden Dr. Rıza Nur’un Müttefik delegelerini adeta haşlamış olması ve toplantıyı terk etmesi, Müttefik delegasyonları önderlerini ve özellikle Curzon’u büsbütün çileden çıkarmıştı.⁽¹³⁴⁾ Yine bu sıralarda, 20 Ocak 1923 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu’nda iddia edildiğine göre, Lozan’daki Türk delegasyonu, siyasi sorunlarda ayrı görüşlere sahip iki gruba bölünmüştü. Dr. Reşat Nihat, Reşit Saffet ve Muhtar Bey’den oluşan bir grup, İsmet Paşa’yı, öteki ülkeleri bir yana bırakarak İngiltere ile ayrı bir anlaşma yapmaya inandırmaya çalışıyor; Fethi ve Cavit beylerin başkanlığındaki öteki grup ise, Türkiye’nin Fransa, İtalya ve Rusya gibi devletlerle olan ilişkilerini kesmesinin bir intihar olacağını öne sürerek buna karşı çıkıyordu. İsmet Paşa bu iki gruptan hiçbirine meyletmiyor, ama her iki grup da onu kendi görüşlerinden yana çekmeye çalışıyordu.⁽¹³⁵⁾

Öte yandan Lozan’da anlaşmazlıklar sürüyordu. Bu anlaşmazlıkların başlıca nedeni, Curzon’un hiçbir uzlaşma kabul etmeden, hemen her noktada Türklere dikte etmeye çalışması ve kendisine

karşı koyanları, özellikle İsmet Paşa ve öteki Türk delegelerini aşığılması idi. Curzon, İtalyan ve Fransız delegelerinin İsmet Paşa'ya eşit işlem yaparak saygı göstermelerine epey içerliyordu. İngiliz delegasyonu mensuplarından Harold Nicolson bu konuda şunu anlatır: “(Curzon) evvelki akşam, İsmet, Barrere ve Garroni'yle birlikte görüştü. Barrere ile Garroni İsmet'e ‘Ekselans ve dost meslektaş’ sözcükleriyle dalkavukluk etti. Bu da Curzon'un midesini bulandırdı.”⁽¹³⁶⁾ Yine Nicolson'un anlattığına göre, bir gün, toplantı sırasında, yan salonlardan birinde Curzon'u ağlarken bulmuş ve şöyle inliyormuş: “O cüce (İsmet Paşa) beni yine hüsrana uğrattı.”⁽¹³⁷⁾

1923 yılı Ocak ayının sonlarına doğru Curzon, bir anlaşma tasarısı hazırlamış ve bunu Türklere zorla kabul ettirmeye çalışmıştı. Bu tasarıda Türk amaçlarına aykırı birçok madde bulunuyordu.⁽¹³⁸⁾ İsmet Paşa pek doğal olarak bu tasarımı olduğu gibi kabullenemezdi ve kimi konularla ilgili olarak ek görüşmeler yapılmasını önermişti. Ancak bu görüşmelerde de bir sonuç alınamamış ve İsmet Paşa, tasarının kimi bölümlerini reddetmişti. Onun bu hareketine canı sıkılan Curzon bunu “inanılmaz” olarak karşılamış; Bompard, “bir cürüm” demişti. İsmet Paşa, Bompard'a verdiği yanıtta, Türkiye'yi köle durumuna düşürmeye çalıştıklarını belirtmişti. Türk delegasyonu 4 Şubat'ta kendi mukabil tasarısını konferansa sunmuş, ama bu kabul edilmemişti. Bunun üzerine, başta Curzon olmak üzere, İngiliz delegasyonu 5 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmış ve konferans kesintiye uğramıştı.⁽¹³⁹⁾

Bu sırada, Atina'daki İngiliz elçisi Bentinck'in 24 Ocak'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Yunan ordusu hemen harekâta geçmek için Meriç dolaylarında kalmış; ancak Yunan karargâhı Selanik'e taşınmıştı. Bentinck şunu belirtmişti: “Yunanistan barış ister, ama ne pahasına olursa olsun kabilinden barış değil. General Pangalos, Yunanistan'daki yetkililer izin verirse derhal İstanbul'a fırlayacaktır. Fransızlar, onun, yönetimin buyruklarına rağmen bunu yapması olasılığından korkuyorlar. Pangalos, son günlerde bir Makedonya gazetesine verdiği demeçte şunları söylemişti: “Türkiye'nin tüm hazırlıkları ulusal orduyu veya onun komutanlarını kaygılandırır-

maz... Saldırgan amaçlarımız yoktur. Yunanistan, öteki ülkelerden daha çok barışa gereksiniyor; bu nedenle kimi sorunlarda baş eğiştir. Ancak onun barış dileği, öteki dilekleri ortadan kaldıramaz ve geleceği şimdiki zamana kurban edemez. Yunanistan, bizi kıyıma götürmeyecek, yeni bir savaşa sürüklemeyecek, dayanılmaz köleliğe teslim etmeyecek bir barış istiyor.” Venizeloscu akşam gazetesi *Estia* şunu yazmıştı: “Sadece Yunanistan değil, tüm Avrupa Türkler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Dünyanın en güçlü ülkeleri, İsmet, Rıza Nur ve Ferid’in küstahlığını protesto etmeden kabulleniyor.” *Embros* gazetesi, Yunanistan’ın saldırıya geçmeyeceğini, ancak Yunanistan’a karşı tehdit edici bir el kaldırılırsa bu eli kırmaya kesinlikle hazır olduğunu bildirmişti. Yunan yönetiminin yarı resmi organı olan *Eleftheron Vima*, Yunanistan’ın Lozan’da vermiş olduğu tavizlerden daha ileri gidemeyeceğini, çünkü haysiyetsiz bir barışla savaşı tercih etmek zorunda kalırsa, Türkler tarafından sıkıştırılırsa, savaşı seçeceğini vurgulamıştı. Bu sırada Yunanistan’ın askeri durumu, Mondros Konferansı sırasındaki durumdan değişikti, çünkü o sırada Yunan ulusal sorununun olumlu biçimde çözümlenmesi için büyük ümitler vardı.

Yine Bentinck, aynı gün Harold Nicolson’a şu özel mektubu göndermişti: “... Son iki yıldan beri kendilerini kurtarmamız için bize ümit ve güven bağlamış olan Yunanlıları büsbütün ihmal etmiş olduğumuzu görmek üzücüdür... Elimizden geldiği kadar yardımda bulunduğumuz bu halk bize karşı dönmüştür.” Bentinck, sabık Yunan yönetimi mensuplarının darbeciler tarafından öldürülmelerine engel olmak için elinden geleni yapmış, ama başarı sağlayamamıştı. Bu öldürmelerden Venizelos’u da suçlu görüyordu, çünkü bu cinayetleri durdurabilirdi, ama bunu yapmak istemiyordu. Bentinck ayrıca şunu eklemişti: Her ikimiz de Yunan yanlısıyız, ancak siz (Nicolson) kendinize Venizeloscu diyorsunuz; ben ise bunu söylemiyorum. Birleşik, güçlü ve dost bir Yunanistan’dan yanayım, ama eski Venizelosculardan tiksiniyorum. Ancak Venizelos Yunanistan değildir ve Yunan halkının çoğunluğu da Venizeloscu değildir... Bu ülkedeki durum sürekli olarak değişiyor.”⁽¹⁴⁰⁾

Antlaşma İmzalanıyor

Bu sırada Lozan Konferansı, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, İstanbul’la Boğazların Müttefik askerleri tarafından boşaltılması konularındaki anlaşmazlıklar nedeniyle 4 Şubat 1922’de ke-sintiye uğradıktan hemen sonra İsmet Paşa Ankara’ya dönerek, Büyük Millet Meclisi’ni mukabil bir tasarı hazırlamaya inandırmış; Mustafa Kemal’in de desteğiyle bu tasarı onaylanarak Müttefiklere sunulmuştu. 21 Mart’ta Londra’da toplanan Müttefik temsilcileri bu tasarıyı inceledikten sonra Lozan Konferansının 23 Nisan’da yeniden oturumlarına başlamasını onaylamıştı. Rumbold’un başkanlık ettiği bu ikinci dönemde birçok sorunlar ele alınmış; Yunan tazminatı konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında savaş çıkmasına ramak kalmış; ancak İsmet Paşa ile Venizelos’un sabırlı ve yetenekli davranışları sayesinde sorun çözümlenmişti. Öteki güç konularda da epey çekişme ve didişmeden sonra ve Musul sorunu ile ride iki ülke (Türkiye ve İngiltere) arasında görüşölmek üzere as-kiya alınarak, nihayet 24 Temmuz’da Lozan Antlaşması imzalanmıştı.

Bu antlaşma, dünyanın her yanında büyük ilgi ve birçok yerlerde sevinçle karşılanmış; yaklaşık olarak tüm gazetelerde manşet başlıklar altında yansıtılmıştı. Türk basını bunu sevinç ve memnuniyetle karşılamış; ülkenin her yanında şenlikler yapılmıştı. Ancak, bu antlaşma Yunanistan’da coşku yaratmamıştı. Yunan basını, Müttefiklerin, barış yolunda birçok ödünler verdiklerini öne sürmüş; Yunan ihtilal yönetimini destekleyen *Patris* gazetesi, acı bir edayla şu yorumu yapmıştı: “Lozan Antlaşmasının Avrupa diplomasisinde eşi yoktur. Türkiye, Müttefikleri yenilgiye uğratarak onları manevi açıdan aşağılamıştır... Lozan barışı, Avrupa’nın moral çöküntüsünün yazılı bir belgesidir. Bu antlaşma, Helen ulusunun yüce düşünün (*Megali Idea*) mersiyesidir; ama ümitsizliğe kapılmayalım... Bir gün, İyonya’nın (Batı Anadolu) güneşi Yunan savaşçıların süngülerinde parlayacaktır. Helen ideali ağır bir yara almış, ama ölmemiştir.”⁽¹⁴¹⁾

Fransız basınında genellikle memnuniyetsizlik olduğu seziliyordu. *L'Eclair*, "çılgın bir politikanın sonuçlarından" söz etmiş ve şöyle demişti: "Hilal, Haç'a böylesine bir yenilgi darbesi indirmemiştir. Batı'nın saygınlığı toprak olmuştur ve uygarlık, barbarlığın önünde secde etmektedir." 18 Temmuz 1923 tarihli *The Times* adlı İngiliz gazetesi şöyle diyordu: "Güç bir hamilelikten sonra başarılı sonuç sağlanmıştır. Bebek, tatmin edici olmamakla birlikte... Türklerden başka kimse o yavrunun onur getirici olduğunu kabullenmeyecektir." Aynı gazete, 28 Temmuz günkü sayısında, Ağa Han'ın Müslümanlara göndermiş olduğu şu mesajı yayımlamıştı: "Tarihte ilk kez bir İslam ulusu tarafından, kesin eşitlik esasına dayanarak, Batı'nın yüce devletleriyle bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sarsılmaz önderliğine ve İsmet Paşa'nın sabırlı diplomasisine verilmiş olan krediyi yansıtır. Türk ulusunun sağlamış olduğu özgürlük bir tumdur." Londra'da yayımlanan *Daily Telegraph* gazetesi, 28 Temmuz günkü sayısında, İngiltere'nin eski Başbakanı David Lloyd George'un şu demecini yayımlamıştı: "Her şey sona erince, İsmet'in gülümsemesine şaşmamalıdır. Ankara'dan alınan haberlere göre barış, orada büyük bir Türk zaferi olarak karşılanmıştır ve bu bir gerçektir. Mudanya Paktı Sevr değildi, ama kesinlikle Lozan'dan daha iyiydi. Sevr'den Mudanya'ya bir gerileme idi; ancak Mudanya'dan Lozan'a bir bozundur."⁽¹⁴²⁾ Hollanda basını da Lozan Antlaşmasına ilgi göstermiş. "Türkiye, Müttefikler arasındaki ayrılıklardan büsbütün yararlanarak, konferans salonundan zaferle çıkmıştır" diyordu.⁽¹⁴³⁾ *Corriere Della Serra* adlı İtalyan gazetesi şöyle diyordu: "Türkiye, başlıca amacı olan egemenliğine sahip yönetim sistemini sağlamayı başarmıştır. Ankara'nın ulusal gururu tatmin edilmiştir... Lozan Konferansı her ne kadar eksikse, Avrupa'nın iyileştirilmesi için herhalde ileri bir adım oluşturur. Doğu sorunu yeni bir safhaya girmiştir."⁽¹⁴⁴⁾ *İzvestiya* adlı Sovyet Rusya gazetesi ise 13 Temmuz 1923 günkü sayısında yüce Türk zaferinden pay koparmaya çalışarak şöyle diyordu: "Lozan, yalnız Türkler için değil, Doğu'nun tüm halkları için de bir zaferdir."⁽¹⁴⁵⁾

Değerlendirme

Bu yapıta son vermeden önce, ünlü İngiliz yazarlarından Arnold J. Toynbee'nin, 1923 yılında Londra'da yayımlanmış olan *Yunanistan ve Türkiye'de Batı Sorunu* başlıklı yapıtındaki şu mersiye-yi (ağıt)buraya aktarmayı yararlı gördüm:

“Bu güzel kentler (İzmir, Aydın, Nazilli, Manisa, Bergama vb.) şimdi viran edilmiştir. Bu samimi insanlar öldürülmüş, sürgün edilmiş, mahvedilmiş veya en korkunç zihni ve fiziki ıstıraplarla işkenceye tabi tutulmuştur ve bu da, kalplerini sertleştirmiş olan ve kendi uzmanlarının öğütlerine kulaklarını tıkamış olan Batılı devlet adamlarının şehveti nedeniyle olmuştur... Onlar, yüzbinlerce insanın, yaşamı değerli yapan her şeyi yitirmelerine neden olduktan sonra, kendi makamlarıyla saygınlıklarından başka hiçbir şey yitirmemişlerdir. Yunan ordusunun Anadolu'ya asla ayak basmamış olması İngiliz İmparatorluğu için daha iyi olacaktı.”

Sonuç olarak şunu kaydetmek gerektir: Lozan Antlaşması, yenilgiye uğratılarak, görünüşte bölünmüş olan, ama yıkıntıları üzerinden yükselerek, dünyanın en güçlü devletlerine karşı koyan ve yaklaşık olarak tüm ulusal amaçlarını sağlamış olan bir ulusun ölüm kalım savaşımının son aşamasıdır.⁽¹⁴⁶⁾ Türkiye, İsmet Paşa'nın da 23 Ağustos 1923'te BMM'nde yaptığı konuşmada belirttiği gibi, yabancı entrikalarından uzakta, kendi ulusal hudutları içinde, bağımsız ve egemen bir devlet olarak dünyanın huzuruna çıkıyordu.⁽¹⁴⁷⁾ Bu yüce yapıtın yaratılmasında Mustafa Kemal'in (Atatürk) eşsiz önderliğinin, İsmet (İnönü) Paşa'nın uygulamış olduğu kesin ve sabırlı diplomasisinin ve Türk ulusunun destan oluşturan savaşımalarının katkısı büyük olmuştur.

Ek Belge

Yunan Kaynaklarında Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı

Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşıyla ilgili, özellikle 1919-22 dönemini kapsayan birçok ilginç Yunan kaynakları vardır. Bu kaynaklar, Yunanistan arşivlerindeki resmi belgelere, yazışmalara, raporlara ve yayımlara ek olarak, o dönemin olaylarında önemli rol oynamış olan Yunan mülki ve askeri unsurların anılarıyla yazışmalarını ve Yunan basınında yayımlanmış olan yazıları kapsar. Yunanistan'ın devlet belgeleri, örneğin Başbakanlık, Dışişleri ve Savaş (Savunma) Bakanlıkları dosyalarında korunmaktadır. Ayrıca, Yunan Parlamentosundaki (*Voli*) görüşmeleri ve tutanaklarını kapsayan *Praktika Ton Sinedriaseon Tis Vulis* (Parlamentodaki Tartışmalarla ilgili Tutanaklar), *Efimeris ton Sizitiseon Tis Vulis* (Parlamentodaki Tartışmaların Gazetesi) ve *Efimeris Tis Kiverniseos* (Yönetimin Resmi Gazetesi) adlı yapıtlar da o dönemin olay ve gelişmelerini Yunan açısından oldukça aydınlatıcıdır.

Bunlara ek olarak, Yunan başbakanlarından Eleftherios Venizelos'un, Atina'da, Benaki Müzesinde korunmakta olan belgeleri; muhalefetin Liberal Parti başkanı Panayotis Danglis'in özel arşivi; İzmir'in Yunanlılarca işgali döneminde orada yüksek komiser görevinde bulunmuş olan Aristidis Stergiadis'in, Atina'da, Argiropulos Arşivindeki belgeleri ve kimi Yunan diplomatlarının daha sonra yayımlanmış olan yapıtları da yararlı kaynaklar arasındadır. Çoğunlukla yan güdücü olan bu kaynakları genellikle şu üç

sınıfa ayırabiliriz: 1. Yunanistan'ın Anadolu macerasını haklı göstermeye çalışanlar; 2. bunu eleştirenler ve 3. bu iki görüş arasında bocalayanlar.

Bu dönem üzerinde araştırmalar yapmış olan Yunanlı tarihçiler arasında yansız ve bilimsel olmaya çalışanlar da bulunur. Örneğin, tarih profesörü ve daha sonra başbakan olan Spiros Markezinis'in *I Politiki Istoria Tis Neoteris Ellados* (Modern Yunanistan'ın Siyasi Tarihi) başlıklı yapıtı ve Solonos Grigoriadis'in 1980'lerde Rizes yayınları arasında çıkan *Ellada Türkiya Kıpros* (Yunanistan Türkiye Kıbrıs) adlı ve tarihsiz kitabı bunlar arasında başta gelir. Ayrıca, *Proia* yayını olarak yayımlanmış olan; yurda ihanet suçundan Kasım 1922'de yargılanarak ölüme mahkûm edilerek 28 Kasım'da kurşuna dizilen altı Yunan yetkilisinin duruşmaları ve ifadeleriyle ilgili *I Diki Ton Eks* (Altıların Duruşması) adlı eser, Anadolu'daki Yunan yenilgisinin sorumluları ve yargılanmaları hakkında ilk kaynak bilgi açısından oldukça önemlidir.

Öte yandan, kimi Yunanlı yazarlar, örneğin Konstantinos Sakellariopulos, 1961 yılında Atina'da yayımlanan *I Skia Tis Diseos Istoria Mias Katastrofis* (Bati'nın Gölgesi Bir Felaketin Tarihi) adlı yapıtında, Yunanistan'ın Anadolu'da uğramış olduğu felaketin tüm sorumluluğunu yabancılara yüklemeye çalışır; ancak, Türklerin de Yunan istilasını nedeniyle uğramış oldukları felaketi geçiştirir. Kimileri de, Venizelos veya Konstantinos'un yandaşlarını suçlu gösterirler. Yunanlı tarihçi ve yazarlar arasında bu konudaki anlaşmazlık ve tartışma hâlâ sürmektedir. Mustafa Kemal ve Türk ulusal akımı da, doğal olarak, onların eleştirilerine hedef oluşturur.

Oldukça geniş kapsamlı olan bu kaynakları esaslı biçimde yansıtmak olanaksızdır; dolayısıyla, bu yapıtımda daha çok Mustafa Kemal ve Türk ulusal akımıyla ilgili olan ve ilginç gördüğüm kimi belgeleri bilginize sunmaya çalışacağım. İlk olarak, Solonos Grigoriadis'in 1980 dolaylarında Atina'da yayımlanmış olan ve yukarıda sözü edilen kitabından bir alıntıyla başlamakta yarar vardır. Bu yazara göre, 1918 yılında, Osmanlı İmparatorluğu, aralarında Yunanistan da olmak üzere, I. Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmış

olan devletler önünde ölüm yatağında yatıyordu. Yunanlılar, onun geleceğinin ve alını yazısının ne olacağını düşlemeye; Bizans hülyasına dayalı *Megali Idea*'nın gerçekleşmesi yolunda, savaş ganimetlerinin dağıtımıyla ilgilenmeye başlamışlardı. İleri görüşlü birçok tarihçiler, o sıralarda Yunanistan başbakanı görevinde bulunan Eleftherios Venizelos'un Küçük Asya'da, İngiltere ile Fransa'nın da yardımıyla kurmuş olduğu yönetimi, emperyalist, şovenist ve yayılımcı olarak tanımlamış; Yunan ordusunun, Anadolu'ya, İngilizlerle Fransızların polis gücü olarak gönderildiğini öne sürmüşlerdi. Yazara göre, Yunanistan, İzmir'i işgal ederek Türkleri ezme görevini üstlenirken, Müttefiklerin buyruklarını yerine getirmiş; Batılı güçlerin emperyalist çıkarlarına alet olmuştu. Oysa, 1915'te Yunanistan'ın Genelkurmay Başkanı görevinde bulunmuş olan General Ioannis Metaksas, Venizelos'a gönderdiği bir notta, Yunanistan'ın bu denli bir yükü taşıyacak güce sahip olmadığını vurgulamıştı.

Grigoriadis şöyle devam eder: "O günlerde, Yunanistan'ın yöneticileri, ordusu ve halkı tarafından anlaşılmamış olan ve bugün bile, aradan iki kuşak geçmiş olmasına karşın, hâlâ anlaşılmayan ikinci ve önemli bir etken vardı. Bu etken, Dido Sotiriyu tarafından 1976'da Atina'da yayımlanmış olan *I Mikrasiatiki Katastrofi Ke Stratigiki Tu Imperializmu Stin Anatoliki Mesogio* (Küçük Asya Felaketi ve Doğu Akdeniz'de Emperyalizmin Stratejisi) başlıklı kitabında şöyle açıklanmaktadır: "Venizelos, ölmüş olduğuna inandığı Türk ulusunun dinamizmini küçümsemişti; oysa bu ulus ölmemişti. Yunanlılar, 1919'da Küçük Asya'ya ulaşırken, Doğu'nun yeni bir harikasıyla karşılaşmışlardı. Bu harika, Türklerin ulusal şuurunun uyanışı idi." Grigoriadis şöyle der: "Küçük Asya'daki Türkler, yalnız Yunanistan'ın değil, güçlü devletlerin de çok uluslu istila ve işgaliyle karşı karşıya kalmışlardı... tüm bu devletlerin askerleri emperyalistti. İtalyanların, Fransızların ve İngilizlerin Türk ulusal toprakları üzerine ne işleri vardı? Herhalde kendi uyruklarını özgürlüğe kavuşturmak için değil, Türkiye'ye emperyalist çıkarlarını zorla kabul ettirmek ve zengin kaynaklarını ele geçirmek

içindi. Ancak çok geçmeden Türkler arasında yeni bir önder, yeni bir general, Mustafa Kemal ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin her yanında ulusal tehlike işareti verilmiş ve Türkler, tüm yabancı orduları denize dökmek için göreve çağrılmışlardı. Yunanlılar bu gerçeği anlamamışlardı. O günlerde ve bugün bile, 'Türk ulusu' sözcüklerinden hoşlanmıyoruz. Eğer bu deyim o günlerde geçerli idiyse, şimdi Türk ulusu biçimleniyordu. En kötüsü, Yunan halkı yorgun düşmüştü ve Anadolu'ya karşı girişilmiş olan harekâtın amaçlarını ilgisizlikle karşılamaya başlamıştı. Türk halkı ise manevi güçlerinin (kuvve-i maneviyelerinin) doruğuna erişmişti ve yabancı güçleri ülkesinden kovmak ateşiyle yanıyordu. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu denli koşullar içinde, Küçük Asya, Yunanistan için bir tuzak olacaktı.”

Grigoriadis şöyle devam eder: “Sevr Antlaşması'nın imzalanması üzerine, Yunanlıların tüm düşleri gerçekleşiyordu. *Megali Idea* bütünleniyor, iki kıtaya ve beş denize yayılacak yüce Yunanistan kuruluyordu. Ancak, Mustafa Kemal ve Türk ulusu, Sevr Antlaşması'nı kabullenmemiş ve ona karşı savaş açmıştı. Mustafa Kemal strateji ustası idi. Emperyalistler arasındaki çelişki ve düşkünlüklerden azami ölçüde yararlanmış; işgalcileri bölmüş; Fransa ile İtalya'yı kendisiyle anlaşmalar imzalamaya zorlamış ve İngiltere ile Yunanistan'ı yalnız bırakmıştı. 1922 yılı Eylül ayında Kemalistler, Başkomutanlık Savaşında Yunanlıları ağır yenilgiye uğratmışlardı. Kanayan Yunanistan İyonya'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Anadolu'dan ayrılırken, *Megali Idea* da sökülmiş olan kanatlarını sarıyordu. Küçük Asya felaketiyle 25 yıl sürmüş olan Türk-Yunan çatışmaları sona ermişti. Bu dönem, Yunanistan'ın yenilgiye uğratılmış olduğu 1897'de başlamış ve yine Yunanistan'ın yenilgiye uğratılmış olduğu 1922'de sona ermişti. Ancak Mustafa Kemal, Yunan ordusuna öldürücü darbeyi indirirken, zafer anında bile ileriye görerek, geleceğin Yunanistan'ıyla birlikte yaşamak, onunla dost olmak ve ittifak kurmak olanaklarını düşünüyordu. Bu konudaki görüşlerini, karargâhını kurmuş olduğu Alaşehir'de İsmet Paşa'ya açıklamıştı. '*Megali Idea*'nın savaşçısı Eleftherios Venizelos

da, Lozan Konferansı günlerinde, Türkiye ile Yunanistan'ın birlikte yaşamalarının önemini kavramış ve 1928'de Yunanistan'ın yeniden başbakanı olunca, İsmet Paşa gibi, o da, Türk-Yunan dostluğu için çalışmıştı.”⁽¹⁴⁸⁾

Öte yandan, radikal eğilimli yazarlardan, Türk savına karşı, Hristos Angelomatis, *Hronikon Megalis Tragodias* (Büyük Felaketin Kroniği) adlı yapıtında, General Dimitri Vakkas'ın *O Venizelos, Polemikos Igetis* (Savaş Önderi Venizelos) başlıklı eserinden şunu aktarır: “Mustafa Kemal, kimi İtalyanların yardımıyla, 1919 yılı Haziran (Mayıs olacak) ayında direniş başlatmak amacıyla İstanbul'dan Sivas'a (Samsun olacak) hareket edeceği günlerde, Yunan istihbarat servisi bunu haber almış ve İstanbul'daki Yunan askeri heyeti şefi Albay Yeoryios Katehakis bu konuyu İngiliz işgal gücü Başkomutanı Sir George Milne'nin dikkatine sunmuştu. Albay Kathetakis, General Milne'den, Mustafa Kemal'in tutuklanmasını istemişti. General Milne onun bu görüşüne katılmamış, ama şu yorumda bulunmuştu: “Bırakınız gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizleme fırsatını sağlamış oluruz.”⁽¹⁴⁹⁾

İstanbul'daki Yunan yüksek komiserliğinin birinci sekreteri görevinde bulunmuş olan Konstantinos M. Sakellaropulu, yukarıda değinilmiş olan yapıtında şöyle der: “(Osmanlı) İmparatorluk yönetimi, Mustafa Kemal'i askeri müfettiş olarak Küçük Asya'ya göndermek kararını alınca; inanıldığı gibi, rahat durmayan bir generali İstanbul'dan uzaklaştırmak istememiştir. Bu yönetimin amacı, Kemal'in Anadolu'da örgütleyici yeteneklerinden yararlanarak; barış görüşmeleri sırasında Müttefikler üzerinde baskı kullanmak ve Türklerin sert bulacağı barış koşullarına karşı davranmaya hazır olacak silahlı güçleri kurmaktır. Tüm belirtiler, Türkiye'de ulusal akımın, bırakışmanın imzalanmasından hemen sonra, Mustafa Kemal Anadolu'ya gitmeden ve İzmir Yunanlılarca işgal edilmeden önce başlamış olduğunu gösterir.”⁽¹⁵⁰⁾

Yansız ve bilimsel kalmaya çalışan Spiros Markezinis de, yukarıda sözü edilen yapıtında şöyle der: “İzmir'in 15 Mayıs 1919'da

Yunanistan tarafından işgaliyle büyük macera başlamıştı... Yunanlılar, Türklerin ne kadar fanatik olduklarını biliyorlardı; buna karşın, yine de İzmir'e görkemli biçimde çıkarma yapmışlardı. Gelişmelerin de kanıtlamış olduğu gibi, çıkarma günü kaydedilmiş olan olaylar, Yunan savına zarar vermişti ve Başbakan Venizelos'un durumu epey güçleşmişti. Venizelos, Küçük Asya'daki durumdan kaygılanmış ve bu kaygısını General Leonidas Paraskevopoulos'a 5 Temmuz 1919'da şöyle yansıtmıştı: "1. Kolordu Komutanı General Konstantinos Nider'den almış olduğum mektupta şu uyarı yapılıyor: "Berkitici güç olarak ivedilikle bir tümenlik asker gönderilmezse İzmir'i yitireceğiz."⁽¹⁵¹⁾ Bunun üzerine tümen hemen gönderilmişti.

Markezinis yazısını şöyle sürdürür: "Venizelos, İzmir olaylarından sonra Müttefik devletlerle Türklerin tepkisini anlamaya başlamıştı. Türkiye, mirasının bölüşüleceği kadar ölmüş değildi. Yunanlıların İzmir'i güvence altına alabilmeleri için Türkiye'nin hasta olarak kalması gerekiyordu. Ancak bu olmadığı gibi, Türkiye karşı koymaya da başlamıştı. Venizelos, tüm tehlikeyi sezmiş; ümidini yitirmiş ve dahası, İzmir'den çekilmeyi düşünmüştü. Başbakan yardımcısı Emanuil Repulis, Venizelos'a 22 Haziran 1919'da gönderdiği gizli mektupta, onu, bu görüşten vazgeçirmişti. Repulis şöyle diyordu: "İzmir'i terk ederseniz, bu davranışın özellikle Yunan ordusu arasında ne denli bir ruhsal depresyon yaratacağını ve bize ne gibi siyasi zararlar getireceğini tahmin edebilir misiniz? Bizim İzmir'den çekilmemizi Konstantinoscular kötüye kullanacaklardır. İzmir alınmamış olsaydı belki iç politika açısından daha iyi olurdu. O zaman Yunanistan yalnız Bulgaristan'la karşı karşıya kalmış olurdu. Bu durumda Türkiye'den bir tehlike gelmeyecekti. Ama şimdi Yunanistan omuzlarını güçlendirmelidir. Ümitlerimizi yitirmeyelim... Reaksiyonu ezeceğiz; acınacak durumda olan Türk devleti bizi manevi ve edimsel bakımdan sürekli meşgul edecek güce sahip değildir." Repulis'e göre, Bulgarlar ve Türklerle olan hesapların temizlenmesi uzun zaman almayacak ve halk, savaşı unuttu. Kendisi, Küçük Asya terkedilirse orduda isyan çıkmasını-

dan korkuyor; yazısına şöyle son veriyordu: “Kazanmış olduğumuz her şeyi korumada tanrı size yardımcı olsun.”⁽¹⁵²⁾

Bu arada Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak Türk ulusal direniş güçlerini örgütlemeye başlamış; Çukurova’da (Kilikya) Fransız-Ermeni ikilisiyle yapılmış olan kanlı boğuşma nedeniyle, 16 Mart 1920’de İstanbul Müttefiklerce resmen işgal edilmiş; 23 Nisan 1920’de Ankara’da BMM oturumlarına başlamış; 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması imzalanmıştı. Yunanistan’da 14 Kasım 1920’de yapılan genel seçimde Venizelos ağır bir yenilgiye uğratılmış; ertesi gün ülke dışına kaçmış;⁽¹⁵³⁾ ancak yönetime geçen Alman dostu Kral Konstantinos yanlısı Yunan kabine-leri, Venizelos’un Anadolu politikasına son vereceklerine dair Yunan seçmenlerini çelerek oylarını sağladıktan sonra, Anadolu’da Venizelos’tan daha Venizeloscu bir politika izlemek zorunda kalmışlardı.

Panayotis Sifneos adlı Yunanlı yazar şöyle der: “Yunanistan büt-bütün yalnız bırakılmış olmasına karşın Türkiye ile bir ölüm kalım savaşı üstlenmişti. Bu savaşta, Yunanistan, kendisini güçsüz olarak görmüyordu... Yetenekli bir ordusu vardı; oysa Kemalist ordusu henüz örgütlenmeye başlamıştı. Yunanlılar daha çok askere ve savaş malzemelerine sahiptiler ve denizde egemen bir durumda idiler. Kral Konstantinos Yunanistan’a döndükten sonra, dış politikada birlik sağlanmıştı; oysa Türkiye’de birlik yoktu. Ancak, Mustafa Kemal, kendi ulusal saygınlığı için, Yunanistan ise, özgürlüğe kavuşmamış milyonlarca halkı ve tarihi mirası için savaşıyordu. Buna karşın, amaçların yüce çatışmasında, Ankara’nın Bozkurt’unun (Kemal’in) önünde Giritli çete başı (Venizelos) yoktu; sadece ‘kalamaralardan’ oluşan bir şebeke vardı.”⁽¹⁵⁴⁾

Yunan yenilgisini içerideki bölünmelere (*dihamos*) atfeden ve bu bölünmeler olmasa, Yunanistan’ın askeri seferberlikle Mustafa Kemal’in akımını, henüz gonca iken sökebileceğine inanan Yunanlı tarihçi Vasilios Mostras şöyle der: “Sevr Antlaşması’nın onaylanması, Yunanistan’ın üstünlüğüne ve Mustafa Kemal’in yenilgisine dayanıyordu... Yunan askeri danışmanları, Kemalist tehlikesi-

ni ve muhasım akımı henüz gonca iken sökmek için güçlü askeri eyleme gereksinileceğini önceden tahmin etmişlerdi.⁽¹⁵⁵⁾ Ancak, Yunanistan'ın bu görevi yerine getirecek güce sahip olduğuna inanmakla hata etmişlerdi, çünkü Kemalistlerin daha sonra sağlamış oldukları I. ve II. İnönü zaferleri, Yunanlıların ne kadar hatalı olduklarını kanıtlayacaktı.⁽¹⁵⁶⁾ Bu yenilgiden ders almamışlardı. Ayrıca, Anadolu'daki Yunan askerleri savaştan bıkmışlardı ve evlerine dönmeye can atıyorlardı.”

Bu arada, Yunanistan'daki genel seçimin sonucundan etkilenen İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill, 23 Kasım 1920'de İngiliz Kabinesi'ne sunduğu notta şöyle diyordu: “Mustafa Kemal’le anlaşmaya vararak iyi bir barış yapalım; bu, bize İstanbul’da iyi bir mevki sağlayacak; Mısır, Mezopotamya (Irak), İran ve Hindistan’daki durumumuzu kolaylaştıracaktır. Zayıf ve güvenilmez olan Yunanlılara dayanmaktan vazgeçilmelidir.”⁽¹⁵⁷⁾ Paris’teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby de Churchill’in görüşlerine katılmış ve şunları eklemiştir: “Türkiye ile imzalanmış olan barış (Sevr) çürüktür. Kendi çıkarlarımıza karşıt iki şey yaptık: 1. Türk İmparatorluğunu parçaladık; 2. Venizelos’un etkisi altında, o imparatorluğun bir bölümünü, onu yönetemeyecek olan bir ülkeye (Yunanistan’a) verdik... Mustafa Kemal’e söz atmanın moda olduğunu biliyorum. Kemal, bir deyimle yurtseverdir ve kendi ülkemiz bölünmüş olsa, bizim de yapmış olacağımızı yapıyor. Türkiye’nin yıkılmakta olduğunu gördü ve antlaşmayı kabullenmedi.”⁽¹⁵⁸⁾

Kral Konstantinos 19 Aralık 1920’de Atina’ya dönmüş ve bir kahraman gibi karşılanmıştı.⁽¹⁵⁹⁾

Yunanlı yazar Konstantinos Rentis şöyle der: “Yunanistan, yalnız Sevr Antlaşması’nı değil, onun koşullarından daha sert şartları bile Türklere kabul ettirebilecek askeri güce sahipti. Ancak zamanla durum değişmiş; Yunanistan’ın, Müttefikler açısından değeri azalmış; İngiltere ve Fransa’nın desteğini yitirmişti. Bu gerçeği halktan gizlemek için savaş gerekiyordu.”⁽¹⁶⁰⁾ Dolayısıyla, Yunanistan’ın yeni yöneticileri, Mustafa Kemal’in kurmakta olduğu ordunun gücünü saptamak için 1921 yılı Ocak başlarında saldırıya geçmiş, ama

Kemalistler, 10 Ocak'ta Yunan ordusuna karşı 1. İnönü Zaferi'ni kazanmışlardı.⁽¹⁶¹⁾ Kemalistlerin bu zaferinden sonra Müttefikler, Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek ve gerekli değişiklikleri yapmak amacıyla, aralarında Mustafa Kemal veya temsilcisi olmak üzere, ilgili yanları 21 Şubat 1921'de Londra'da toplanacak olan bir konferansa çağırmışlardı.⁽¹⁶²⁾ Ancak bu konferansta başarı sağlanamamış; İngiltere Başbakanı David Lloyd George Yunanlıları Kemalistlere saldırtmış, ama Türk ulusalcılar, Nisan 1921'de II. İnönü Zaferi'ni kazanmışlardı.⁽¹⁶³⁾ II. İnönü Savaşı'nın Yunan ulusal savına öldürücü bir darbe indirdiğini kaydeden Sifneos şöyle der: "O sırada, İsmet, bizi denize dökecekti. (Birçok) ölü ve yaralı verdiğimiz bu savaşta, İsmet, kazanmış olduğu zaferden sonra kuzeye döndü. Az daha 'A' ordumuza öldürücü bir darbe indirecekti; ama 34. Alayın direnişi sayesinde durum kurtarılmıştı... Bu Mart (Nisan) fiyaskosunda İsmet'i İnönü kahramanı yaptık ve Mustafa Kemal'in rejimini kesinlikle sağlamlaştırdık."⁽¹⁶⁴⁾

Bu yenilgiler üzerine Yunan Parlamentosunda gürültüler kopmuştu. Yunan yönetimi, muhalefetin ağır suçlamalarına uğramıştı. Türk ulusalcılara kötü dil uzatılmış; Mustafa Kemal, Ankara'nın "haydut önderi" olarak nitelendirilmişti. Muhalefet önderi Nikos Stratos, parlamentonun 11 Nisan günkü oturumda şu uyarıda bulunmuştu: "Bıraksınlar, Anadolu'yu biz barışa kavuşturalım. Yunan ordusu yenmelidir, tam ve kesin olarak yenmelidir (alkışlar)... Küçük Asya'yı ulusal bir ayaklanma ve karışıklık yuvası biçimine getirebileceklerine inananlar, ancak, Türk ordusunun tümüyle ve kesin olarak yenilgisiyle akıllarını başlarına toplayabileceklerdir..."⁽¹⁶⁵⁾ Bu sırada Yunan yönetimi, Kral Konstantinos'u da politikaya karıştırmaya başlamış ve onu Yunan ordularının başkomutanlığına getirmiş; İstanbul'un işgali için planlar hazırlamaya başlamış ve Konstantinos'un Mustafa Kemal'i Ankara'ya kadar kovalayacağı iddiasında bulunmuştu.⁽¹⁶⁶⁾

Bundan sonra, Yunan kralının genel komutası altındaki Yunan ordusu, 11 Temmuz 1921'de Ankara doğrultusunda harekâta başlamış; ancak, kanlı bir boğuşmadan sonra Türkler, Eylül'de Sakarya

Zaferi'ni kazanmışlardı. Ankara Savaşında Yunanlıların 30.000 ölü ve yaralı verdiklerini kaydeden Sifneos şöyle der: "Anafarta'da olduğu gibi, Bozkurt (Kemal) kendisini kesin bir felaketten bir kez daha kurtardı. Onun çelikleşmiş olan amacı, ona utku sağladı."⁽¹⁶⁷⁾ Böylece, Yunanlıların "süngü politikası" sona ermişti. Bu durum, Yunan Prensi Andreas'ın 19 Aralık 1921'de, General Ioannis Metaksas'a gönderdiği mektupta şöyle yansıtılmıştı: "Bizi Küçük Asya'nın kâbusundan süratle kurtarmak için bir şeyler yapılmalıdır. Ne yapılması gerektiğini bilmiyorum, ama blöf yapmaktan vazgeçelim ve gerçekleri karşılayalım, çünkü, sonuçta hangisi daha iyi olacaktır: denize düşmek mi, yoksa ıslanmadan önce kaçmak mı? Bu felaket veya yenilgiden ne kazanabiliriz? Buradakiler (Venizeloscular) oldukça tiksindiricidirler. Burada kanlarımızı akıttıktan sonra, bu değersiz karakterlerin (kişilerin) bu denli (bölücü) davranışlarına karşı, onlara tekme atmak için İzmir'i Kemal'e vermek iyi olacaktır... Burada şu üç hastalık vardır: asker eksikliği, moral düşüklüğü ve komutanların saygısızlığı... Tanrım, bu cehennemden ne vakit kurtulacağım?"⁽¹⁶⁸⁾

1922 yılı ilkbaharında Yunan askerlerinin ağızlarından şu sözler dökülüyordu: "Evlerimize dönelim ve Küçük Asya cehenneme gitsin!" Venizeloscularla Konstantinoscular arasındaki nefret, Türklere karşı besledikleri nefreti çok önce aşmıştı. Venizeloscular, İzmir ve dolaylarında bir İyonya özerk devleti kurmak için Küçük Asya Akımı (*Mikrasiatikon Kinima*) başlatmışlardı.⁽¹⁶⁹⁾ Bu sıralarda, Müttefiklerin tüm uzlaşma deneyleri başarısız olmuş;⁽¹⁷⁰⁾ Yunanlılar bir oldubitti yaratmak amacıyla İstanbul'u işgale kalkışmış;⁽¹⁷¹⁾ ama Müttefiklerden yüz bulamayarak bundan vazgeçmek zorunda kalmışlardı.⁽¹⁷²⁾ Bunun üzerine, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis, 31 Temmuz 1922'de, İzmir'de, İyonya özerk devleti kurulduğunu açıklamış; ama 26 Ağustos'ta başlayan yüce Türk saldırısı önünde Yunanlılar çözülerek soluğu İzmir'de almış; yolları üzerinde buldukları her şeyi talan ettikten ve binlerce masum Türk'ün, öteki Müslümanların ve kimi Yahudilerin kanlarını akıttıktan sonra, İzmir'de gemilere binerek kaçmışlardı.

Bu sırada, Türk düşmanlığıyla tanınmış olan İzmir Metropoliti Hrisostomos, Türk ordusu İzmir'e girmeden iki gün önce (7 Eylül) Venizelos'a şu özel mektubu göndermişti: "Sevgili dost ve kardeş Venizelos: Sizin yüce bir davranışta bulunacağınız bunalımlı durum gelmiş bulunuyor. Küçük Asya'daki Helenizm, Yunan devleti ve tüm Yunan ulusu şimdi cehennemin dibine iniyor ve onları hiç bir güç kurtaramaz... tüm Helenizmi ve özellikle Küçük Asya ile Trakya'daki Helenizmi kurtarmak için bir ihtilal hareketi başlatmanız gerekiyor. Helenizmin ve İstanbul da dahil, bu toprakların Yunanistan'la birleşmesine gerek yoktur, çünkü o düş, hiç olmazsa yüz yıl süre ile bizden alınmıştır; ama bu toprakların, padişahın egemenliği altında bile olsa, özerk Doğu Hristiyan devleti haline getirilmesi için sesinizi yükseltiniz ve siz de onun yüksek komiseri olunuz."⁽¹⁷³⁾ Ancak ümitsizlik içinde kıvrınmakta olan Venizelos'un bizzat kendisi de cehennemin dibine inmiş bulunuyordu. Ertesi gün (8 Eylül), İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis, bir İngiliz Savaş gemisiyle İzmir'den İstanbul'a kaçmış; orada, bir Romen gemisine binerek Roma'ya gitmiş ve oradan da Fransa'ya geçerek, yaşamının sonuna kadar Fransa'da kalmış; Yunanistan ve Türkiye topraklarına asla ayak basmamıştı.

Notlar

Önsöz

- 1 Bu savaşa katılmış olan Merkez (İttifak) Güçleri, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı devletinden oluşuyordu. İtilaf Devletler, savaşın başlangıcında İngiltere, Fransa, İtalya ve Çarlık Rusya'sından oluşuyordu. 1917'de patlak veren Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya savaştan çekilmiş; savaşın sonlarına doğru Yunanistan ve ABD, İtilaf Devletleri safında savaşa girmişlerdi. Osmanlı devletini savaşa sürükleyen nedenler için bkz. PRFRUS, 1914, *The World War* (Dünya Savaşı), s. 62, 136-141 ve 149; Howard, s. 106-125; Evans, s. 21-48; Yuluğ T. Kurat, *How Turkey Drifted into World War I* (Türkiye I. Dünya Savaşı'na Nasıl Sürüklendi), *Studies in International History*, Londra, 1967; Karabekir, *Cihan Harbine Nasıl Girdik*, c. 2, İstanbul 1937; *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, Vakıf Matbaası, 1933; Mithat Sertoğlu, *Birinci Dünya Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri*, *BTDD*, no. 15, Kasım 1968; s. 913.
- 2 Ayr. bkz. Stanford Shaw, c. V, s. 2298-2300.
- 3 Mondros bırakışmasıyla ilgili ek bilgi için bkz. FO 371/3449/18110: Bırakışma Belgeleri, *British and Foreign State Papers, 1917-18*, cilt CXI, s. 6113; Bıyıklıoğlu ve Ötekiler, *Mondros Müttarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1962.
- 4 William Stivers, *Supremacy and Oil Iraq, Turkey and the AngloAmerican World Order, 1918-1930*, Ithaca, New York 1982.

1. Osmanlı Devletinin Bölünüşü

- 1 Bkz. Önsöz, not 1.
- 2 A.g.k. not 2.
- 3 A.g.k. not 3.
- 4 Price, s. 96.
- 5 Earle, s. 280 ve 300.
- 6 Nicolson, s. 3.
- 7 1917 yılı Aralık ayında Rus ve Müslüman işçilerine hitap eden Sovyet Rusya Halkları Komiserliği, Osmanlı devletinin parçalanması amacını

- güden, Çar tarafından imzalanmış ve Kerenski yönetimince onaylanmış olan gizli antlaşmaların geçersiz sayıldığını açıklamıştı. Howard, s. 199.
- 8 DBFP 1/IV, Bölüm III, Cmd. 671 (LI), 1920; Temperley IV, s. 422; Hurewicz II, s. 725; Mears, s. 608-20; G. Lewis, s. 523; Howard, s. 181-213; Price, s. 96; Jaeschke, s. 60; Sonyel, "Mustafa Kemal and the Turkish Nation's Struggle for Survival", *Cultura Turcica*, IV, Ankara 1967, s. 703.
- 9 David Lloyd George belgeleri: Ll. G., II, s. 809; PRFRUS, Ek 1, 1918, bölüm 1, s. 412; *The Times*, Londra, 7.1.1918.
- 10 PRFRUS, a.g.k., s. 127; Baker III, s. 23-41; Evans, s. 76; Howard, s. 202; Seymour III, s. 332.
- 11 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı I*, s. 4.
- 12 Albay House'la Balfour'un Beyaz Saray'da yaptıkları görüşme. House belgeleri, 28.4.1917; Seymour III, s. 426.
- 13 İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri, FO 371/3451/20081: General Smuts'un İngiliz Kralı ve savaş kabinesine sunulmak üzere hazırlamış olduğu 3.12.1918 tarihli ve 39 sayılı gizli not.
- 14 Toynbee ve Kirkwood, s. 56.
- 15 Kutlay, *Rauf Orbay*, c.1, s. 618-678; Orbay, "Siyasi Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, s. 58-66.
- 16 TIH, c. I, s. 127; Akşin, I, s. 20; İnal, s. 1986; Dyer, s. 153; Trumpener, s. 352.
- 17 İzzet, *Feryadım*, c. II, s. 281282.
- 18 Price, s. 96.
- 19 Earle, s. 280.
- 20 Toynbee ve Kirkwood, s. 68.
- 21 FO 371/5108/E 4203: Harbord Raporu, 16.10.1919; Evans, s. 111; Patrick, s. 340.
- 22 Bayur I, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, s. 174.
- 23 Türkgeldi, s. 29; Kinross, s. 126.
- 24 Halide Edip, *Türkish Ordeal*, s. 34.
- 25 (Atatürk) "Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik", belge no. 220; ASD III, s. 7.
- 26 Nicolson, s. 69.
- 27 Tunaya, s. 4456.
- 28 Yalman, s. 71.
- 29 Markezinis. c. IV, s. 256.
- 30 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı*, c. I, s. 4.
- 31 Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, I, s. 174.
- 32 Jaeschke, s. 27.
- 33 *Ati*, 2.11.1918; *Tanin*, 23.8.1945.
- 34 *Minber*, *İkdam*, 7.11.1918; *Zaman*, 6.7.1918; *Hadisat*, *Vakit*, *Sabah*, *Tasvir-i Eşkâr*, 4.11.1918.
- 35 Aydemir, s. 205; Sonyel, "Mustafa Kemal and Enver Conflict, 1919-22"

- (Mustafa Kemal ve Enver Çatışması), *Middle Eastern Studies*, c. 25, no. 4, Ekim 1989, s. 5.
- 36 *Zaman*, 8.11.1918; *Sabah*, 10.11.1918.
- 37 *Takvim-i Vekayi*, no. 3392; *Vakit*, *Minber*, *İkdam*, *Tanin*, *Tasvir-i Efkâr*, *Sabah*, *Atı*, 12.11.1918.
- 38 *Vakit*, *Minber*, *İkdam*, *Tasvir-i Efkâr*, 13/14.11.1918; *Zaman*, *Sabah*, *Atı*, 14.11.1918; *Yeni İstanbul*, 14/15.11.1918.
- 39 Türk geldi, s. 29; Kinross, s. 126.
- 40 *Tarih IV*, s. 5.
- 41 *Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik*, s. 5.
- 42 Nicolson, s. 69.
- 43 Markezinis, s. 256.
- 44 FO 371/4141/71: İngiliz Donanması İstihbarat şefinin, NID 4123 sayılı gizli yazısının sureti, 31.12.1918'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti.
- 45 İnal, s. 986.
- 46 Bkz. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı I*, s. 78.
- 47 Mango, s. 188.
- 48 Bu görüşmelerle ilgili olarak bkz. FO 371/5259/E 532: İngiltere Denizcilik (Donanma) Bakanından Dışişleri Bakanına mektup, sayı M.01743, Londra, 2.6.1920; Türk geldi, s. 33-34; Dyer, s. 318 vd.
- 49 FO 371/3449/181110: Bırakışma Belgeleri; BFSP 1917-1918, c. CXI, s. 611-613; Orbay, *Siyasi Hatıraları*, s. 49; Türk geldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, s. 33-34 ve 66-68; *Takvim-i Vekayi*, s. 11.1918; *Yeni Gün*, 2.11.1918; *Minber*, 17.11.1918; *Vakit*, 3/18.11.1918; ASD I: *Söylev I*, s. 256 vd.; İsmet İnönü, "Devlet Kurucusu Atatürk", *Belleten*, XXXIII, sayı 129, Ocak 1969; s. 12; Bayur, s. 176; Gökbilgin, s. 3; Bayar, s. 97-98; Sonyel: *Kurtuluş Savaşı*, C. 1, s. 78; Temperley, s. 495; Mears, s. 624-625; Kinross, s. 128129.
- 50 Jaeschke, s. 27.
- 51 *Takvim-i Vekayi*, sayı 3384, 3.11.1918; Gökbilgin I, s. 3; Türk geldi, s. 68; Bayar I, s.98; İnönü: a.g.e., *Belleten* XXXIII, no. 128, Ocak 1969, s. 12.
- 52 *Yeni Gün*, 2.11.1918; Bayar I, s. 97.
- 53 FO 371/3413/183206: Türk basınından alıntılar, Jaeschke, s. 27.
- 54 FO 371/3413/183206: Balfour'dan Calthorpe'a mektup, Londra, 9.11.1918.
- 55 Mango, s. 202.
- 56 *Atı*, 16.11.1918; Akşin I, s. 87; Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbi-katı*, s. 80; Jaeschke, s. 98.
- 57 Sarıhan I, s. 30.
- 58 *The Times*, Londra, 19.11.1918.
- 59 Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, sayı 109, c. 28, Ocak 1964, s. 151-152; *L'Illustration*, 6.8.1921; Sonyel, "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işı-

- ğında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet”, *Türk Kültürü*, S. 85, Kasım 1969, s. 75; Shaw I, s. 105
- 60 Somar, “Manda ve Meşhur Mandacılar”, *Tarih Konuşuyor*, c. 3, no. 14, Mart 1965, s. 1146.
- 61 *Vakit*, s.11.1918; Türkgeldi, s. 68; Nutuk I, s. 256 vd.; Jaeschke, *Belleten*, no. 109 ve Kronoloji, s. 1.
- 62 Mustafa Kemal’in Erzurum Kongresi’ni açış söylevi, 23.7.1919; ASD I, s. 37.
- 63 ASD I, s. 811; Mustafa Kemal’in bırakışma konusunda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile telgraflaşmaları, *ATTB IV*, s. 1422; Bayur I, s. 179184.
- 64 Orbay, *Hatıraları*, s. 3401.
- 65 İstanbul Basını, 10.11.1918; Simavi, s. 434; İnal, s. 1989 ve 2006.
- 66 İstanbul Basını, 12.11.1918; İnal, s. 1989; Simavi, s. 441; Türkgeldi, s. 163.
- 67 İstanbul Basını, 1315.11.1918; TIH I, s. 122; Göztepe, s. 57.
- 68 Villalta, s. 61.
- 69 Jaeschke, s. 111.
- 70 *Atı*, 22.11.1918.
- 71 FO 371/3410/10535: Webb’den Balfour’a gizli mektup, sayı 31, İstanbul, 4.12.1918; ayr. bkz. Jaeschke, s. 12.
- 72 *Atı*, 22.11.1918.
- 73 İstanbul Basını, 2325.11.1918.
- 74 Simavi, s. 448; Gökbilgin, s. 15; Tansel, s. 69; Akşin I, s. 197; Jaeschke, s. 3; Sarıhan, s. 3940.
- 75 “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, *Yakın Tarihimiz XV*, s. 49; Gökbilgin I, s. 3; *Yeni Gün*, 2.11.1918; *Takvim-i Vekayi*, 3.11.1918; *Minber*, 17.11.1918; *Vakit*, 318/11/1917; Atatürk, *Söylev I*, s. 256 vd.; İnönü, “Devlet Kurucusu Atatürk”, *Belleten XXXIII*, sayı 128; Ocak 1969, s. 12; Bayar I, s. 97-98; Türkgeldi, s. 66-67; Bayur, s. 176; Kinross, s. 128-129.
- 76 FO 371/3411/211362: Hohler’den Kidston’a özel mektup, İstanbul, 5.12.1918.
- 77 FO 371/3421/214122: İngiliz Genel Karargâhı’ndan Askeri İstihbarat şefine gizli tel., İstanbul, 16.12.1918.
- 78 Shaw, s. 148-149; Aleksandris, s. 145-146.
- 79 Gökbilgin I, s. 45.
- 80 FO 371/3410/21053: Webb’den Balfour’a gizli mektup, İstanbul, 4.12.1918.
- 81 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 31.
- 82 İstanbul Basını, 22.12.1918; Göztepe s. 74; Akşin I, s. 134; Simavi, s. 461; Türkgeldi, s. 455; Danışmend, s. 455.
- 83 FO 371/4141/9513: Webb’den Balfour’a mektup, sayı 101/103, İstanbul, 31.12.1918.
- 84 Gökbilgin, s. 201
- 85 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 166-169; Bayar V, s. 1436.

- 86 FO 371/4141/8407: Webb'den Balfour'a mektup, İstanbul, 28.12.1918; ekte Ryan'ın raporunun sureti.
- 87 FO 371/4141/9513: Webb'den Balfour'a mektup, İstanbul, 31.12.1918.
- 88 Villalta, s. 164166.
- 89 FO 371/4164/19127: Webb'den Graham'a özel mektup, İstanbul, 19.1.1919.
- 90 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı I*, s. 44.
- 91 FO 371/3421/214122: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Askeri İstihbarat şefine gizli tel., İstanbul, 16.12.1918.
- 92 FO 371/4172/13694: Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 22.1.1919.
- 93 Mostras, *I Mikrasiatiki Epiliris* (Küçük Asya Harekâtı), s. 7, dipnot; Yunan Ordusu Genelkurmayı, *O Ellinikos Stratos Stin Smirnin* (Yunan Ordusu İzmir'de), Atina, Sakellaropoulos, s. 54.
- 94 FO 371/4215/E 62789: Wilson'dan başbakana gizli mektup, Londra, 4.4.1919.
- 95 Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c. 1, s. 59-69
- 96 Sonyel, *Turkish Diplomacy*, s. 56; Baspiskopos Zaven, *Patriarkakan Hushere, Vaverakir u Ugayutyinner*, Kahire 1945, s. 308309; alıntıyı yapan Marshlian, *The Armenian Question II*, s. 622-623; *The Times*, Londra, 14.12.1922.
- 97 *L'Illustration*, sayı 492, 6.8.1921: alıntıyı yapan Jaeschke: "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, s. 21 ve 35; Gönübol ve Sar, s. 6; Saral, s. 3; Sonyel, s. 75.
- 98 Mustafa Kemal'in 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açış konuşması; bkz. ASD, c. 1, s. 311. Mustafa Kemal'in bırakışma koşullarıyla ilgili olarak Sadrazam İzzet Paşa'yla yazışmaları için bkz. *ATTB*, c. IV, s. 1422; Bayur, s. 179-184. "Sultanlık" ve "Halifelik" sözcükleri, Türk ulusalcıların politikası açısından kullanılmış olan sözcüklerdi; Sonyel, s. 75-76. Mustafa Kemal'in daha önceki eylemleriyle ilgili olarak FO 371/3393 sayılı İngiliz dosyasında ilginç belgeler vardır; ayr. bkz. Sonyel: "İngiliz belgelerine göre Mustafa Kemal Lawrence görüşmesi", *Belleten*, LII, sayı 205; Aralık 1988, s. 1695-1699.
- 99 FO 371/340769427: Kurds: A very Comprehensive Report Relations with the Tribes of Southern Kurdistan, 1914-1918 (Kürtler: Oldukça Ayrıntılı Rapor-Güney Kürdistan'daki Aşiretlerle İlişkiler).
- 100 Mustafa Kemal'in 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açış konuşması; bkz. ASD I, s. 311.
- 101 Olson, s. 14-15; Price, s. 96; Earle, s. 280.
- 102 FO 371.4191.3050.
- 103 A.g.k., belge E 3063.
- 104 *Sabah*, 31.12.1918; Gökbilgin I, s. 22; Sonyel II, s. 5.

- 105 FO 371/3657/11446: Calthorpe'dan Balfour'a mektup, İstanbul, 2.1.1919; ayr. bkz. G. R. Driver'in hazırladığı *Kürdistan ve Kürtler* başlıklı kitapçık; FO 371/4192/140507
- 106 PRFRUS IV, s. 147; Kazemzadeh, s. 255256. Ermeni sorunuyla ilgili olarak ayr. bkz. Jaeschke, s. 4047..
- 107 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı I*, s. 26 vd.
- 108 FO 371/4376/PID 161: Paris Barış Konferansı, 4.2.1919'da M. Pichon'un Quai d'Orsay'deki makamında yapılan görüşmeler. Venizelos'un Batı Anadolu üzerindeki Yunan hak iddialarıyla ilgili açıklaması için bkz. FO 371/4256/3748: *Yunanlıların Toprak İstekleri* adlı kitapçık.
- 109 *Takvim-i Vekayi*, sayı 3482; *İleri, Sabah, Tasvir-i Efkâr, İstiklal, İkdam*, 25.2.1919; *Yeni Gün, Alemdar*, 26.2.1919.
- 110 *Vakit, Memleket, Alemdar*, 4/5/3/1919; *Türkçe İstanbul, Sabah, İkdam, İstiklal, Tasvir-i Efkâr, Hadisat*, 5.3.1919; *Takvim-i Vekayi*, sayı 3488.
- 111 Mikusch, s. 178; Walder, s. 92.
- 112 Akşin I, s. 195.
- 113 Göztepe, s. 113; İnal, s. 2039.
- 114 Türkgeldi, *Görüüp İşittiklerim*, s. 214.
- 115 Armstrong, s. 114.
- 116 Ryan, s. 127.
- 117 FO 371/4156/38021: Mallet-Halil Paşa görüşmesi, Mallet'in 6.3.1919 tarihli tutanağı.
- 118 FO 371/4141/40280: Webb'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 9.3.1919.
- 119 TIH, c. 1, s. 18 ve 22.
- 120 *The Times*, Londra, 31.3.1919.
- 121 FO 371/4195/60150: Webb'den Yunan Yüksek Komiseri'ne mektup, İstanbul, 1.4.1919.
- 122 FO 371/4196/67951: Mallet'ten Curzon'a mektup, sayı 645, Paris, 30.4.1919.
- 123 ABD Arsivi, NARA 8700/136.
- 124 A.g.k., NARA 8700/136.
- 125 FO 371/4191/70204: Noel'in 24 ve 27.3.1919 tarihli mektupları.
- 126 Ryan, s. 140141 ve 155; Saral, s. 13' HTDA, Belge no. 4/7406/21; Meinertzhagen, s. 126127; FO 371/3407/174037: Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiserinden Hindistan Bakanlığı'na tel., sayı 8744, 15.10.1918.
- 127 FO 371/4191/70204: Noel'in 24 ve 27.3.1919 tarihli iki mektubu.
- 128 Meinertzhagen, s. 126-127.
- 129 I. Dünya Savaşı sırasında Arapları Türklere karşı kıskırtmış olan İngiliz Albayı Thomas Edward Lawrence.
- 130 FO 371/4192/112773: Hohler'den Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir John Tilley'e mektup, İstanbul, 21.7.1919.

- 131 FO 371/4191/62773: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na gizli tel., sayı 832, İstanbul, 22.4.1919.
- 132 FO 371/4191/18668: Balfour'dan Dışışleri Bakanlığı'na gizli tel., sayı 657, Paris, 5.5.1919.
- 133 FO 371/4191/68668: İngiltere Dışışleri Bakanlığı'ndan Calthorpe'a tel., no. 828, Londra, 14.5.1919.
- 134 FO 371/4191/82999: Webb'den Curzon'a gizli mektup, no. 811/M/1743, İstanbul, 21.5.1919.
- 135 Tunaya, s. 429; Saral, s. 13; FO 371/4191/91082: İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Servisi sorumlusunun Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 4151 sayılı gizli rapor, 26.5.1919. İngiliz Devlet Arşivi'ndeki 4191 sayılı dosyada Kürt-İngiliz entrikalarına ilişkin birçok belge vardır.
- 136 FO 371/4191/91082: İstanbul'daki İngiliz Askeri Karargâhı'nın 4151 sayılı ve 26.5.1919 tarihli gizli raporu; ayr. bkz. Tunaya, s. 429; Saral, s. 13.
- 137 Kamuran Ali Bedirhan, Kürdistan'ın Hazaini Tabiiyesi, *İçtihad*, 1918, c. XV, s. 2846; Tunaya, s. 431; Ryan, s. 155; İhsan Nuri, "Vilson Prensipleri" ve Kürtler, *Jîn*, sayı 15, İstanbul 1919. Bu derginin programı ve bildirisiyle ilgili ek bilgi için bkz. *Jîn*, sayı 10, 1919 ve sayı 21-22, "Kürdistan", sayı 8, 1919; ayr. bkz. Bayur I, s. 219-220.
- 138 FO 371/4157/74968: İngiliz Barış Tutanakları, Londra, 28.4.1918.
- 139 Bayur, s. 293.
- 140 Aydemir I, s. 408; Şapolyo, s. 214.
- 141 Walsh, s. 378.
- 142 Taçalan, s. 236; Özalp, s. 6; Jaeschke, s. 41.
- 143 Toynbee, *The Western Question*, s. 35; Jaeschke, s. 63 ve *Belleten*, XXXII, s. 567576.
- 144 FO 371/41656, 4195, 421011 dosyaları; işgalle ilgili olaylar ve gelişmeler, İngiliz Arşivi'ndeki 42179 ve 42203 dosyalarında geniş ölçüde yansıtılmaktadır.
- 145 Bayur, s. 303; Orbay, *Hatıraları*, s. 17; *İkdam*, 16.5.1919; Jaeschke, s. 117
- 146 ASD, s. 15.
- 147 Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal...*, s. 5.
- 148 Angelomati, s. 85; Vakkas, s. 29.
- 149 Sakellaropulu, s. 56.
- 150 Sforza, *Construttore e Distruttori*, s. 373; Celebi, s. 43.
- 151 Sonyel I, s. 5161.
- 152 FO 371/4215/76104: Webb'den İngiltere Dışışleri Bakanlığı'na gizli, özel ve kişisel tel., İstanbul, 19.5.1919.
- 153 *İkdam*, 25.5.1919; Türkgeldi, s. 234; Bayur I, s. 1872.
- 154 Mihailidis, s. 220.
- 155 FO 371/4231/98558.
- 156 Ayr. bkz. Shaw V, s. 2157 vd.

- 157 FO 371/4215/76104: Webb'den Dışışleri Bakanlığı'na mektup, İstanbul, 19.5.1919.
- 158 FO 371/4227/78881: Webb'den Dışışleri Bakanlığı'na ivedi ve gizli tel. İstanbul, 20.5.1919.
- 159 NARA. 867.000/112.
- 160 İstanbul basını, 19.5.1919.
- 161 İstanbul basını, 20.5.1919; Göztepe, s. 151; İnal, s. 2041; Türkgeldi, s. 213.
- 162 FO 371/4179/75179: Derby'den Curzon'a mektup, Paris, 23.5.1919.
- 163 FO 371/4180/E 81368: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na ivedi ve gizli tel., İstanbul, 25.6.1919; FO 371/4227/107802: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel., sayı 1525; İstanbul, 23.7.1919.
- 164 Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, s. 145; Jaeschke, s. 41.
- 165 FO 371/4218/82045: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na gizli ve oldukça ivedi tel., İstanbul, 31.5.1919; ekte Morgan'ın İzmir'den gönderdiği raporun sureti, 30.5.1919.
- 166 FO 371/4218/80259: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na oldukça gizli ve ivedi tel., İstanbul, 27.5.1919.
- 167 *Speech*, s. 16; Sonyel I, s. 1516.
- 168 *BTDD*, S. 7, belge 1, s. 2030, Haziran 1968.
- 169 Mustafa Kemal'e verilmiş olan resmi görev hakkında ek bilgi için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları*, sayı 1, Eylül 1952, belge no. 2; *Takvim-i Vekayi*, sayı 3540; Faik Reşit Unat: Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Selahiyetlere Dair Bazı Vesikalar, *Tarih Vesikaları II*, sayı 2, belge no. 7.
- 170 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, 24.3528; *ATTB* IV, s. 2324; *BTDD*, sayı 7, Nisan 1968, s. 28.
- 171 FO 371/88257: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 883/5029/51, İstanbul, 28.5.1919; ekte, Hurst Raporu'nun sureti, 21.5.1919.
- 172 FO 371/4229/92736: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 6.6.1919.
- 173 FO 371/4158/94625: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na mektup, no. 1994, İstanbul, 8.6.1919
- 174 *İkdam*, 15.5.1919; Bayur IV, s. 1872.

2. Türk Yurduunu Kurtarma Çabaları

- 1 Bkz. *Harp Tarihi Vesikaları* dergisi, no. 1, Eylül 1952, s. 23.
- 2 FO 371/ 76459: Webb'den Dışışleri Bakanlığı'na mektup no. 1083, İstanbul, 19.5.1919.
- 3 FO 371/4227/16459: A.g.k.
- 4 FO 371/4227/82993: Webb'den Dışışleri Bakanlığı'na mektup, İstanbul, 20.5.1919.
- 5 FO 371/4227/76610: Webb'den Dışışleri Bakanlığı'na ivedi tel., İstanbul, 20.5.1919.

- 6 FO 371/4157/88757: Calthorpe'dan Curzon'a mektup no. 883/5029/51, İstanbul, 28.5.1919; ekte, Samsun'daki İngiliz irtibat subayı L. H. Hurst'un oradaki durumu ilgili ve 21.5.1919 tarihli raporunun sureti.
- 7 Atatürk, *Speech*, Leipzig 1929, s. 16.
- 8 Bkz. *Vakit*, 28.5.1919; Gökbilgin, s. 936; Türkgeldi, s. 2156; ayr. bkz. FO 371/4227/82455: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel. no. 1162, İstanbul, 30.5.1919.
- 9 Coşar, s. 15; Ilgar, s. 94; FO 371/4180/81369 ve 81370: Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na oldukça ivedi ve gizli tel., İstanbul, 29.5.1919
- 10 Söylev I, s. 89.
- 11 FO 371/4227/92733: Calthorpe'dan Curzon'a yazı, no. 961/M/1913, İstanbul, 8.6.1919.
- 12 İstanbul basını, 2.6.1919.
- 13 *ATTB*, s. 2324.
- 14 FO 371/4229/93495: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 3.6.1919.
- 15 Simavi, s. 508; Türkgeldi, s. 225.
- 16 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı I*, s. 76.
- 17 Jaeschke, s. 125.
- 18 *Alemdar*, İstanbul, 10.6.1919.
- 19 FO 371/4158/96979: Calthorpe'dan Curzon'a mektup no. 1953/5029/63, İstanbul, 21.6.1919; ekte, Yüzbaşı L. H. Hurst'un 12.6.1919'da Samsun'dan gönderdiği raporun sureti.
- 20 FO 371/4142/87757: Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na tel., İstanbul, 10.6.1919.
- 21 FO 371/4142/96949: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 16.6.1919; ekte, Binbaşı Bettelheim'in yangınla ilgili 10.6.1919 tarihli raporunun sureti.
- 22 FO 371/4158/94625: Calthorpe'dan İstanbul yönetimi Dışişleri Bakanlığı'na mektup, İstanbul, 8.6.1919.
- 23 FO 371/4158/94625: Calthorpe'dan Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na mektup, M. 1994, İstanbul, 8.6.1919.
- 24 FO 371/4158/94604: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 996/M. 1994, İstanbul, 13.6.1919; ekte, Tuğgeneral Deedes'in raporunun sureti.
- 25 Diyarbakır vali vekilinden Mustafa Kemal'e gizli tel., 8.6.1919; *Nutuk III*, belge 8, s. 904.
- 26 *Nutuk III*, belge no. 9, s. 904.
- 27 Kansu, s. 29.
- 28 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 5960.
- 29 Söylev I, belge no. 19, s. 10; *Speech*, s. 15; Kandemir, s. 17.
- 30 FO 371/4227/90163: Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 17.6.1919.

- 31 FO 371/4227/90725: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na, oldukça ivedi ve gizli tel., İstanbul, 17.6.1919.
- 32 FO 371/4158/96979: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na mektup, no. 1053/5029/63, İstanbul, 21.6.1919; ekte, Yüzbaşı Hurst'un Samsun'dan gönderdiği 12.6.1919 tarihli raporun sureti.
- 33 FO 371/4229/92514: Barış Konferansı sekreterinin notları, Paris, 17.6.1919.
- 34 FO 371/4227/90725: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na gizli tel., no. 1284, İstanbul, 17.6.1919.
- 35 Mustafa Kemal'den Albay Arif'e gizli ve tarihsiz yazı; bkz. Ünal, "Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, no. 73, Kasım, s. 378; Kutay: "... Amasya Protokolündeki Gizli Madde", *Tarih Konuşuyor I*, no. 2, Mart 1964, s. 90.
- 36 Amasya tamimine çeşitli atıflarda bulunulmuştur. Cebesoy bunu "Mukaddes İttifak"; Şapolyo, "Ulusal Egemenliğe İlk Adım", Kinross ise "Bağımsızlık Deklarasyonu" olarak nitelendirmişlerdir. Şapolyo s.28; ayr. bkz. Dinamo III, s. 216..
- 37 Kandemir, *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşındakiler*, s. 678; Sonyel, s. 5758.
- 38 FO 371/4227/92885: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na ivedi tel. no. 1320, İstanbul, 23.6.1919; *DBFP IV*, s. 6556; George Kidston'un yorumu.
- 39 FO 371/4158/123302: Webb'den Curzon'a mektup, no. 1469/M/1994, İstanbul, 20.8.1919; ekte, Binbaşı N. A. D. Hoyland'in 12.8.1919 tarihli raporunun sureti; Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Valideddin ve Kurtuluş Savaşı*, s. 51 vd.
- 40 FO 371/4229/92514: Yüksek Konsey'in oturumu, 17.6.1919; FO 371/4229/90253: Balfour'dan Curzon'a gizli tel., no. 1056, Paris, 17.6.1919; a.g.k., belge 94184: 23.6.1919'da Konseye sunulan Osmanlı notu; Lloyd George, *Memoirs of Peace Conference* (Barış Konferansı Anıları), s. 651 ve 654; Kinross, s. 1821. FO 371/4229/ 94184: 25 Haziran 1919'da Damat Ferid'e verilen yanıt.
- 41 FO 371/4229/97450: Balfour'dan Curzon'a mektup, Paris, 2.7.1919; ekte Hankey'in Dutasta'ya gönderdiği mektubun sureti; *Le Temps*, Paris, 2.7.1919; FO 371/4181/98491: Curzon'dan Dışışleri'ne mektup no. 667, Paris, 3.7.1919.
- 42 FO 371/4227/92885: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel., no. 1320, İstanbul, 23.6.1919; Haziran 1919, *DBFP IV*, s. 655-6.
- 43 FO 371/4227/107360: Calthorpe'dan Curzon'a gizli ve oldukça ivedi tel. no. 1521, İstanbul, 23.7.1919; *DBFP IV/1*, s. 655-6.
- 44 A.g.k.: Calthorpe'dan Dışışleri Bakanlığı'na mektup, İstanbul, 8.7.1919.
- 45 NARA 867.00/275.
- 46 FO 371/4158/107172: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 1200/5029/70,

İstanbul, 10.7.1919; ekte Yüzbaşı J. S. Perring'in Samsun'dan gönderdiği rapor sureti.

- 47 FO 371/4158/105780: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 1130/M/2002, İstanbul, 3.7.1919; ekte, İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı General G. F. Milne'nin 2097/22 sayılı ve 30.6.1919 tarihli mektubunun sureti.
- 48 FO 371/4158/100983: Calthorpe'dan Curzon'a gizli ve oldukça ivedi tel. no. 1429, İstanbul, 9.7.1919; *DBFP IV/1*, s. 669.
- 49 FO 371/4158/107118: Calthorpe'dan Damat Ferid'e nota, no. M. 2002, İstanbul, 9.7.1919.
- 50 FO 371/4227/109747: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 1230, İstanbul, 18.7.1919; ekte, Osmanlı Hariciyesi'ne göndermiş olduğu yazı sureti.
- 51 FO 371/4158/118411: Calthorpe'dan Curzon'a mektup no. 1422/5057/1, İstanbul, 30.7.1919; ekte, Heathcote Smith'in 24.7.1919 tarihli raporunun sureti.
- 52 FO 371/4158/113282: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 1296/5029/50, İstanbul, 25.7.1919; ekte, Yüzbaşı J. S. Perring ve Hadkinson'un mektup suretleri.
- 53 *Söylev I*, s. 245; *Speech*, s. 35; Sertoğlu, Bir İhanetin Belgesi, *BTTD* no. 7, Nisan 1968, s. 137.
- 54 FO 371/4158/113182: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 1296/5029/50, İstanbul, 25.7.1919; *DBFP IV*, s. 690; ekte Perring'in mektubunun sureti, 5.7.1919.
- 55 FO 371/4158/100500: Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na oldukça ivedi ve gizli tel., İstanbul, 8.7.1919 ve Dışişleri Bakanlığı yorumları.
- 56 FO 371/4219/100668: Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na ivedi ve gizli tel., İstanbul, 8.7.1919.
- 57 FO 371/4158/113176: Calthorpe'dan Curzon'a mektup, no. 1288/M/1994, İstanbul, 27.7.1919; ekte, Yarbay Ian Smith'in Samsun-Amasya ilçelerindeki durumla ilgili, 13.7.1919 tarihli raporunun sureti.
- 58 FO 371/4227/107802: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel., no. 1525, İstanbul, 23.7.1919.
- 59 FO 371/4158/118399: Webb'ten Curzon'a yazı, no. 1396/M/2002, İstanbul, 8.8.1919; ekte, Yüzbaşı Perring'in 29.7.1919 tarihli raporunun sureti.
- 60 *Söylev I*, s. 31; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar...*, c. 1, Ankara 1966, s. 46.
- 61 FO 371/4227/115568: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 1.8.1919.
- 62 FO 371/4227/183870: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel. no. 1368, İstanbul, 5.8.1919.
- 63 FO 371/4227/108842: Calthorpe'dan Curzon'a gizli tel. no. 1548, İstanbul, 27.7.1919; *DBFP IV*, s. 70612.
- 64 FO 371/4158/119689: Webb'den Curzon'a gizli tel. no. 1701, İstanbul, 22.8.1919.

- 65 “Sultan” “Halife” gibi sözcükler sadece sloganlardı ve ulusalcılar böylesi sloganları kendi amaçlarını sağlamada kullanıyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bunlara son verilmişti.
- 66 *Söylev I*, s. 445; *Speech*, s. 589; Toynbee I, s. 1145; Karabekir, s. 1067; FO 371/4160/147576: Bir sureti 7 Ağustos 1919’da Urfa Belediyesi’ne gönderilmiş olan Erzurum bildirisi. FO 371/4158/119789: Webb’den Curzon’a gizli tel. no. 1701, İstanbul, 22.8.1919; a.g.k. belge 127760: Erzurum Kongresi bildirisinin İngilizce çevirisi.
- 67 Kansu I, s. 445.

3. Sivas Kongresi ve Sonrası

- 1 Sonyel: *Kurtuluş Savaşı*, I, s. 122-137; Sonyel: *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahideddin ve Kurtuluş Savaşı*, s. 47 vd..
- 2 *Söylev I*, s. 5060; *Speech*, s. 69; Kansu, s. 218.
- 3 *Söylev I*, s. 878; ‘*Speech*’, s. 1101; Kansu I, s. 2668; FO 371/4159/140467: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 18.9.1919.
- 4 FO 371/4159/13105: Robeck’ten Curzon’a gizli tel. no. 1830, İstanbul, 7.9.1919.
- 5 FO 371/4159/131054: Robeck’ten Curzon’a gizli tel no. 1830, İstanbul, 7.9.1919 ve Dışişleri Bakanlığı yorumları.
- 6 *İradei Milliye*, 21.9.1919; *ATTB IV*, s. 63.
- 7 FO 371/4193/153094: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 30.10.1919.
- 8 Eren, *Turkey Today and Tomorrow*, s. 229.
- 9 FO 371/4236/129405: Lawrence’dan Harmsworth’e tarihsiz mektup, alındığı tarih 15.9.1919; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin yorumları.
- 10 FO 371/4159/133251: Robeck’ten Curzon’a gizli tel. no. 1858, İstanbul, 23.3.1919; W. S. Edmonds’un yorumu, 25.9.1919.
- 11 İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve Mustafa Kemal’in yorumları, 17.11.1919; *Söylev I*, s. 199296.
- 12 a.g.y.
- 13 FO 371/4160/146651: Robeck’ten Curzon’a mektup no. 1941/M/1167 K, İstanbul, 20.10.1919.
- 14 FO 371/4160/151877: Milne’den Savaş Bakanlığı’na mektup, İstanbul, 20.11.1919 tarihli ‘Yerel durumla ilgili rapor’, no. 38; 16.10.1919’da sona eren haftayla ilgili gelişmeler.
- 15 Harbord raporuyla ilgili olarak bkz. FO 371/ 5108/4203: “American Mission to Armenia” (Ermenistan’a gönderilen Amerikan Misyonu), *International Conciliation*, CLI, Haziran 1920, s. 2945; Tevetoglu, “Mustafa Kemal Paşa General Harbord Görüşmesi”, *Türk Kültürü*, no. 7677, 8081; Bayur, “Kuvayı Milliye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa ile ilgili Görüş ve Davranışları”, *Belleten XX*, no. 778, Ekim 1956, s. 65967.
- 16 FO 371/5109/E 4203: Yakın Doğu’daki Durum. Ermenistan’a gönderilmiş

olan Amerikan askeri misyonunun raporu, Tümgeneral General James J. Harbord, ABD Ordusu, 13 Nisan 1920'de ABD Senatörü Cabot Lodge tarafından Senato'ya sunuldu; Senato belgesi no. 266, *Martha* adlı ABD savaş gemisi, Washington, 16.9.1920.

17 DBFP IV, s. 2213.

18 Shaw II, s. 74952; FO 44A/3050/112773, 21.7.1919: Hohler'den Tilley'e özel mektup, İstanbul, 21.8.1919; DBFP IV, s. 6936.

19 FO 371/4160/151985: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2020/M.1994 (2), İstanbul, 30.10.1919; ekte, Türk ulusal akımıyla ilgili olarak İngiliz askeri yetkililerince hazırlanmış olan 20.10.1920 tarihli gizli ve 2737/2 'T' referanslı raporun sureti.

20 FO 371/4159/141458: Curzon-Rawlinson görüşmesi, Londra, 20.10.1919.

21 Rawlinson, s. 24952.

22 FO 371/4160/151985 ve 157877: Milne'den Savaş Bakanlığı'na gizli mektup, İstanbul, 20.10.1919; Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2020/M/1994 (2), İstanbul, 30.10.1919.

23 FO 371/4180/151212: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2001/M/2245, İstanbul, 28.10.1919.

24 FO 371/4160/152008: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2045/M.2245, İstanbul, 2.11.1919.

25 FO 371/4160/151996: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2033/M/2279, İstanbul, 30.10.1919; ekte, "H" olarak anılan ajanın hazırladığı 24.10.1919 tarihli gizli istihbarat raporu; ayr. bkz. FO 371/4160/156704: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 7.11.1919

26 FO 371/4160/15025: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2066/M/2414, İstanbul, 4.11.1919 ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin yorumları.

27 FO 371/4160/150214: Milne'den Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 7474, İstanbul, 29.10.1919.

28 FO 371/4161/163511: İngiliz Askeri İstihbarat şefinden Dışişleri Bakanlığı'na mektup no. B. I./7152 (M.I. 2), Londra, 18.12.1919; ayr. bkz. Sonyel, "Orgeneral Kâzım Özalp'in Anıları İle İlgili Bir Açıklama", *Belle-ten*, c. XXXVII, no. 146, Nisan 1973, s. 2314.

29 A.g.k.: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup, İstanbul, 11.6.1919.

30 FO 371/4160/W 15205: İngiltere Avam Kamarası Tutanakları, Kasım 1919.

31 A.g.k.: İngiliz Avam Kamarası Tutanakları, 3.11.1919.

32 A.g.k.: M. İspahani'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına mektubu, 15.12.1919.

33 FO 371/4154/149102: Aubrey Herbert'in Avam Kamarası'ndaki sorusu, Londra, 5.1.1920.

34 FO 371/4154//148106: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 24.10.1919.

35 FO 371/4161/159449: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 2010/108 'I', İstanbul, 30.10.1919.

- 36 FO 371.4160/156715: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2143/M/2494, İstanbul, 16.11.1919 Salih ile Ali Rıza Paşa arasındaki yazışmalar, 17.10.1919.
- 37 A.g.k., Robeck'ten Curzon'a gizli mektup, İstanbul, 16.11.1919.
- 38 FO 371/4154/149102: Mustafa Kemal-Salih Paşa Görüşmesi, 20.10.1919.
- 39 FO 371/4160/159178: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 2194/M/2245, İstanbul, 23.11.1919.
- 40 FO 371/4161/161867: Robeck'ten Curzon'a mektup, no. 2249/5032/98, İstanbul, 28.11.1919; Hadkinson'un yorumları.
- 41 FO 371/4151/161872: Ryan'dan Adam'a özel mektup, İstanbul, 26.11.1919.
- 42 FO 371/4215/153371: Crowe'dan Kidston'a mektup no. 342/6/20367, Londra, 17.11.1919; Kidston'dan Crowe'a yanıt, Londra, 28.11.1919.
- 43 FO 371/4215/157720: Crowe'dan Kidston'a mektup, Paris, 1.12.1919.
- 44 FO 371/4161/161851: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 21.11.1919
- 45 Bkz. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal Enver Çatışması", *Belleten*, LV, no. 209, Nisan 1990, s. 381402.
- 46 FO 371/5041/E 468: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli tel., 17.2.1920; Savaş Bakanlığı'ndan Genel Karargâha gizli tel., Londra, 9.2.1920.
- 47 FO 371/4161/170729: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 2399/M.1993 (3), İstanbul, 26.11.1919; ekte, Pan-İslamist Kongre, Sivas, 1919'.
- 48 FO 371/4161/159188: Robeck'ten Curzon'a mektup, İstanbul, 22.11.1919.
- 49 FO 371/4227/166948: İngiliz Askeri İstihbarat şefinden Dışişleri Bakanlığı'na mektup, Londra, 1.1.1920; ekte İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 27.11.1919'da padişaha sunduğu dilekçenin sureti.
- 50 FO 371/4161/164001: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 44, İstanbul, 28.11.1919.
- 51 Ahmed Anzavur 12 Kasım'da Gönen'e baskın yaparak askeri kışlayı yağma etmişti.
- 52 FO 371/4161/161870: Webb'den Curzon'a mektup no. 2252/M. 2279, İstanbul, 2.12.1919.
- 53 Yerel isyanlarla ilgili ek bilgi için bkz. Apak, *İç Ayaklanmalar*, Ankara 1954.
- 54 FO 371/4161/161870: Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 16.12.1919; Vahideddin'in basına demeci, İstanbul, 16.12.1919.
- 55 Türk Basını, 5.2.1920.
- 56 FO 371/4193/163719: Robeck'ten Curzon'a mektup, 31/M. 2570, İstanbul, 9.12.1919.
- 57 FO 371/4240/161530: Granville'den Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel., Atina, 8.12.1919.
- 58 FO 371/4158/124441: İngiliz İrtibat Subayı Yüzbaşı E. C. Hole'un 503/87 sayılı ve 15.8.1919 tarihli raporunun sureti; ayr. bkz., Gökbilgin I, s. 184.
- 59 FO 371/5054/E 9380.

- 50 FO 371/4286/165694: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 321/M/2418, İstanbul, 15.12.1919 ve Dışişleri Bakanlığı yorumları.
- 61 FO 371/4186/166878: 25.12.1919 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu; George Kidston ve Curzon'un yorumları.
- 62 A.g.k.: Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 12.12.1919.
- 63 FO 371/4161/168786.
- 64 FO 371/4161/170729: Wardrop'tan Curzon'a gizli tel., tarihsiz.
- 65 FO 371/4161/169418: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 2401/M/263, İstanbul, 26.12.1919 ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin yorumları.
- 66 GO 371/4161/170729: İngiltere Dışişleri Bakanlığı yorumları

4. Çalkantılı Bir Yıl: 1920

- 1 FO 371/4161/174128: Webb'den Curzon'a mektup, İstanbul, 4.1.1920.
- 2 A.g.k., İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.1.1920.
- 3 FO 371/5041/E 48: İngiliz Genel Karargâhının 6.1.1920 tarihli ve 5562/2 G.S. sayılı raporu, İstanbul, tarihsiz ve gizli telgrafi no. I/ 7942, İstanbul, 9.1.1920.
- 4 FO 371/4161/171775: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 16.1.1920..
- 5 FO 371/4162/176296: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 9.1.1920.
- 6 FO 371/5041/E 8: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 5566/2, İstanbul, 10.1.1920.
- 7 FO 371/5165/E 652: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 29.1.1920.
- 8 FO 371/4162/176296: Webb'den Curzon'a mektup, İstanbul, 28.1.1920; ekte, Ryan'ın 16.1.1920'de Damat Ferid'le yapmış olduğu görüşmeyle ilgili rapor.
- 9 Baytok, s. 48; Bıyıklıoğlu, s. 16; Gökbilgin II, s. 307; Karabekir I, s. 429; Türkgeldi, s. 2; *Söylev I*, s. 2639; *Takvim-i Vekayi*, no. 3757; *Alemдар*, 22.1.1920; *Yeni Gün*, 23.1.1920.
- 10 FO 371/5165/E 1351: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 5.2.1920.
- 11 FO 371/5165/E 262: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.1.1920.
- 12 Cebesoy I, s. 291.
- 13 HTVD 15, belge no. 383; Gökbilgin II, s. 384.
- 14 FO 371/5168/E 6769: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.5.1920.
- 15 FO 371/5042/E 926.
- 16 FO 371/4162/175779 ve 176945: Milne'den Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. I 8055, İstanbul, 1.2.1920; Savaş Bakanlığı'ndan Milne'e gizli tel. 83557, Londra, 3.2.1920; FO 371/5044/E 2292: Edirne kaynaklı, 147 sayılı ve 24.2.1919 tarihli gizli siyasi rapor.
- 17 FO 371/5042/E 840: Milne'den Savaş Bakanlığı'na gizli mektup no. I. 8147, İstanbul, 18.2.1920; ekte, 18.2.1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu.

- 18 Churchill, *World Crisis*, s. 340.
- 19 FO 371/5190/E 690.
- 20 FO 371/5190/E 1176: Lindsay'dan Curzon'a mektup, Washington, 24.2.1920.
- 21 İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda alındığı tarih 26.2.1920.
- 22 FO 371/5192/E 621: İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 5192, 520919 sayılı dosyalarında "Pontus"la ilgili birçok belge vardır.
- 23 FO 371/5042/E 864: Robeck'ten Curzon'a oldukça gizli tel, 29.2.1920.
- 24 FO 371/5042/E 946: Curzon'dan Robeck'e gizli tel. no. 187, Londra, 6.3.1920.
- 25 FO 371/5107/E 3664: Harry Luke'un gizli raporu, İstanbul, 7.4.1920.
- 26 FO 371/5047/E 3673: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 496/N.2948, İstanbul, 8.4.1920.
- 27 FO 371/5045/E 3072: Robeck'ten Curzon'a gizli tel. no. 372, İstanbul, 11.4.1920; W. S. Edmonds'un 12.4.1920 tarihli yorumu; Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na mektup, Londra, 13.4.1920
- 28 FO 371/5048/E 4635: İngiliz Genel Karargâhı, İstanbul, 15.5.1920; Heathcote Smith'in yorumu.
- 29 FO 371/5049/E 5767: İngiliz Genel Karargâhı, İstanbul Servisi, dosya 2228 "I", 22.4.1920, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu. Kaynak: gizli görevli.
- 30 FO 371/5047/E 3713: Webb'den Curzon'a gizli tel. no. 429, İstanbul, 23.4.1920.
- 31 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı*, c. 2, s. 1 vd.
- 32 Sonyel, *Belleten* XLV, no. 179, Temmuz 1981, s. 220 vd.; FO 371/5049/E 5858: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 733/M.3093, İstanbul, 24.5.1920.
- 33 FO 371/5051/E 7090: Mustafa Kemal'den müttefiklere nota (Fransızca), Ankara (daktilo edilmiş), 30.4.1920; Lord Hardinge'nin yorumu.
- 34 FO 371/5052/E 7721: General Milne'den İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli rapor, İstanbul, 6.5.1920
- 35 David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (Barış Konferansı Anıları), c. II, New Haven, 1939, s. 834.
- 36 Gilbert, *Sir Horace Rumbold... 1869-1941*, Londra 1973, s. 285.
- 37 *Last of the Dragomans* (Tercümanların Sonuncusu), Londra, 1951, s. 1271.
- 38 FO 371/5051/E 7090: Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri ve tarafsız ülkelere Dışişleri Bakanlarına gönderdiği nota, 30.4.1920'de ivedilikle doğrudan Lord Curzon'a ulaştırılmıştı.
- 39 Mustafa Kemal'den padişaha gizli tel., Ankara, 28.4.1920; BMM.ZC. 1, 6. Oturum, s. 1234; TİTE Arşivi, belge no. 37/40855; ATTB, s. 3057; FO 371/5168/E 6768: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 70, 26.5.1920; FO 371/5051/E 6944: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 815/M.1100/E, İstan-

bul, 10.6.1920l ekte, Mustafa Kemal'in padişaha gönderdiği gizli telgrafın sureti.

40 DBFP 1/VIII, s. 20143.

41 FO 371/5108/E 4333: Vansittart'tan Curzon'a mektup no. 21, Paris, 5.5.1920; ekte, Barış Antlaşması tasarısı; BFSP, c. 113, s. 652-776; Cmd. 964 (1920).

42 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı, II*, s. 746.

43 FO 371/5106/E 2291; DBFP 1/XIII, s. 1719: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup, İstanbul, 9.3.1920.

44 FO 371/5107/E 3664: Luke'un gizli raporu, İstanbul, 7.4.1920.

45 Lloyd George II, s. 8645; *Söylev II*, s. 80 vd.

46 FO 371/5108/E 4333: İngiliz temsilcisi Robert Vansittart'tan Lord Curzon'a rapor no. 21, Paris, 5.5.1920; ekte Sevr Antlaşması tasarısı; BFSP, c. 113, s. 652676; Cmd. (1920).

47 FO 371/5095/E 4107: Eric Forbes Adam'dan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi J. Tilley'e mektup, San Remo, 25.4.1920; ekte, Yüksek Konsey'in onaylamış olduğu Üçlü Sözleşme'nin sureti; DBFP 1/VIII, s. 1413; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, s. 5249.

48 FO 371/5239/E 4406: Webb'den Curzon'a mektup, İstanbul, 22.4.1920.

49 *Praktika*, 6 ve 13.5.1920, s. 19; FO 371/5256/E 5459: Granville'den Curzon'a mektup, Atina, 14.5.1920; ayr. bkz. Nicolson, s. 249; Evans, s. 285; Sonyel II, s. 12

50 FO 371/5095/E 4107: Adam'dan Tilley'e mektup, Paris, 29.4.1920; Tilley'in yorumu.

51 FO 371/5108/E 4614; DBFP 1/XIII, s. 79: Büyükelçi Lord Derby'den Lord Curzon'a tel., Paris, 11.5.1920.

52 G. Lewis, s. 66.

53 Mikusch, s. 2512.

54 FO 371/5040/E 5858: Robeck'ten Curzon'a mektup, İstanbul, 22.5.1920

55 *ATTB*, s. 3045; Karabekir, s. 667; Kandemir, s. 412; Bıyıklıoğlu, s. 67, not 107; Bayur, s. 1322; ayr. bkz. FO 371/5171/E 12472: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 9.9.1920; Carr III, s. 248; Davison, s. 1834; Fischer I, s. 3901; Spector, s.68.

56 Bıyıklıoğlu, s. 18-22 ve 64-72; Tuncay, s. 71-2; A. N. Kurat, *İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti*, *Yeni İstanbul*, 4.9.1966; Fischer I, s. 474.

57 Carr III, s. 474.

58 Fischer I, s. 391; Eudin ve North, s. 106; Dennis, s. 21 vd.; Rustow, s. 12.

59 Kurula verilmiş olan talimatla ilgili olarak bkz. *Söylev*, s. 396; Bayur, s. 1378; Kandemir I, s. 4571; Tuncay, s. 71; Ali Kışlalı, s. 18; Bayur, s. 130; FO 371/5171/E 12472: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 9.6.1920.

60 *Söylev*, s. 321; *Speech*, s. 396; Kandemir I, s. 457; Tuncay, s. 71; Kışlalı, s. 18; Bayur, s. 139.

- 61 George Harris, *The Origines of Communism in Turkey*, Stanford, California, 1967.
- 62 İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 9.6.1920.
- 63 HTVD 1/4283, belge no. 34.
- 64 İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 12.7.1920.
- 65 A.g.k.
- 66 Sonyel II, s. 435.
- 67 FO 371/5170/E 9978: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 28.7.1920.
- 68 FO 371/5170/E 10014: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 22.7.1920.
- 69 FO 371/5170/E 9989: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 15, 27 ve 28 Temmuz 1920; 9 Eylül 1920.
- 70 A.g.k., İngiliz İstihbarat Raporu, İstanbul, 1.7.1920.
- 71 DBFP 1/VIII, s. 2043.
- 72 FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu; FO 371/5108: Vansittart'tan Curzon'a mektup no. 21, Paris, 5.5.1920.
- 73 DBFP 1/VIII, s. 2043.
- 74 Sonyel II, s. 74 vd.
- 75 FO 371/5239/E 4406: Webb'den Curzon'a mektup, İstanbul, 24.4.1920.
- 76 A.g.k. ve FO 371/5108/E 4614; DBFP 1/XIII, s. 70: Derby'den Curzon'a tel., Paris, 11.5.1920.
- 77 FO 371/5049/E 5858: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 8.7.1920..
- 78 FO 371/5170/E 8567: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 3.6.1920.
- 79 FO 371/5168/E 9978 ve E 19779, kaynak: HA/1198.
- 80 FO 371/5169/E 10780.
- 81 Sonyel II, s. 74.
- 82 FO 371/5048/E 5858: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup, İstanbul, 22.5.1920.
- 83 FO 371/5169/E 6855: Kaynak: HA/10255.
- 84 FO 371/5052/E 7993; DBFP 1/XIII, s. 8081.
- 85 Sonyel II, s. 74.
- 86 10 Haziran 1920 tarihli İngiliz Gizli İstihbarat Raporu.
- 87 FO 371/5169/E 6939: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 27.5.1920.
- 88 Göztepe, s. 293.
- 89 Sonyel II, s. 81.
- 90 FO 371/5048/E 5441; DBFP 1/XIII, s. 81: Robeck'ten Curzon'a gizli tel., İstanbul, 27.5.1920 ve Lord Curzon'un yanıtı, Londra, 5.6.1920.
- 91 FO 371/5168/E 6631: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 20.5.1920.
- 92 FO 371/5040/E 5858: Robeck'ten Curzon'a mektup, İstanbul, 22.5.1920.
- 93 FO 371/5168/E 6631: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 20.5.1920.
- 94 FO 371/5049/E 6119: Derby'den Curzon'a gizli tel., Paris, 7.6.1920.
- 95 FO 371/5053/E 8431; DBFP 1/XIII, s. 102: Robeck'ten Curzon'a gizli tel., İstanbul, 16.7.1920.

- 96 İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 815.7.1920.
- 97 FO 371/5169/E 7375.
- 98 FO 371/5049/E 6376: Robeck'ten Curzon'a mektup no. 794/M.3116; İstanbul, 5.6.1920.
- 99 FO 371/5109/E 6335: Robeck'ten Curzon'a gizli ve kişisel tel. no. 683, İstanbul, 10.6.1921.
- 100 FO 371/5170/E 8567: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 1.7.1920.
- 101 FO 371/5134/E 8024, E 8036 ve E 8393 dosyaları.
- 102 Erivan yönetiminin ilk başbakanı Kachaznouni'nin demeci; bkz. Papasian, *Patriotism Perverted* (Sapık Yurtseverlik), Boston, 1924, s. 41.
- 103 FO 371/4959/E 11703: Büyük Millet Meclisi Dışişleri Bakanlığı'ndan Erivan yönetimi Dışişleri Bakanlığı'na nota, Ankara, 7.7.1920.
- 104 FO 371/4959/E 11868: Erivan Dışişleri Bakanlığı sorumlusu M. Tera-kopian'dan Büyük Millet Meclisi Dışişleri Bakanlığı'na mektup, Erivan, 28.7.1920.
- 105 *Söylev II*, s. 338; *Speech*, s. 417.
- 106 Bu sırada Türk-Ermeni ilişkilerinin nasıl geliştiği konusunda bkz. Sonyel II, s. 25 vd.
- 107 FO 371/4958/E9127: D. G. Osborne'nun 19.7.1920 tarihli tutanağı.
- 108 FO 371/5171/E 9649: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 1044/M/1119, İstanbul, 25.7.1920; ekte 155 ve 1144 sayılı istihbarat raporlarının suretleri.
- 109 a.y.
- 110 FO 371/5052/E 7957: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Askeri İstihbarat şefine gizli tel. no. 947, İstanbul, 6.7.1920.
- 111 FO 371/5170/E 10014: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 22.7.1920. Bu sıralarda Anadolu'da eylemlerde bulunmaya başlayan "Yeşil Ordu"; Sovyet Rusya'daki isyanlar ve İttihatçıların eylemleriyle ilgili olarak bkz. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 100-4.
- 112 FO 371/5053/E 8788: Robeck'ten Curzon'a gizli tel., İstanbul, 23.7.1920.
- 113 G. H. Fitz Maurice'in yorumları, Londra, 19.8.1921.
- 114 FO 371/5170/E 8940: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 1003/M. 2279, İstanbul, 13.7.1920.
- 115 FO 371/5053/E 8431; DBFP 1/XIII, s. 102: Robeck'ten Curzon'a gizli tel., İstanbul, 16.7.1920.
- 116 FO 371/5170/E 10014: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 22.7.1920.
- 117 FO 371/5170/E 10707: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 29.7.1920.
- 118 FO 371/5171/E 5171 ve E 12228: Kaynak: HA/1260.
- 119 FO 371/5111/E 9709: Graham'dan Curzon'a gizli tel., Paris, 10.8.1920.
- 120 FO 371/5133/E 7019: Robeck'ten Curzon'a gizli tel., İstanbul, 22.6.1920.

- 121 FO 371/5055/E 11069: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup, İstanbul, 23.8.1920.
- 122 Sonyel II, s. 8485.
- 123 İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 19.8.1920.
- 124 FO 371/5170/E 10335: İngiliz Askeri İstihbarat şefinden Dışişleri Bakanlığı'na mektup, Londra, 23.8.1920l ekte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 80, İstanbul, 4.8.1920.
- 125 FO 371/5171/E 12228, Kaynak: HA/1260.
- 126 FO 371/5272/: Robeck Ferid görüşmesi, İstanbul, 26.7.1920.
- 127 FO 371/5068/E 9076: Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na gizli ve oldukça ivedi tel. no. 861, İstanbul, 29.7.1920.
- 128 A.g.k.
- 129 FO 371/5170/E 9978: İngiliz Gizli İstihbarat'ından Savaş Bakanlığı'na mektup; ekte haftalık gizli rapor no. 79; Genel Karargâh, Genelkurmay, İstanbul Servisi no. 2737 (I), 28.7.1920; Büyük Millet Meclisi Başkanından Çiçerin'e gönderilen mektubun sureti, İstanbul, 20.6.1920.
- 130 İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 28.7.1920.
- 131 FO 371/5178/E 11702: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, "Anadolu'daki gelişmeler", İstanbul, 12.8.1920; D. G. Osborne yorumu.
- 132 FO 371/5170/E 10335: İngiliz Askeri İstihbaratından Dışişleri Bakanlığı'na mektup, 23.8.1920; ekte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 80, İstanbul, 4.8.1920.
- 133 FO 371/5171/E 12327: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 85, İstanbul, 8.9.1920.
- 134 FO 371/5171/E 12473: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 27.9.1920.
- 135 FO 371/5171/E 12803: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 24.9.1920.
- 136 FO 371/6497/E 138: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 97, İstanbul, 4.12.1920.
- 137 FO 371/5135/E 11047: İngiliz Askeri Karargâhı yetkilisinden Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 519, İstanbul, 6.9.1920.
- 138 FO 371/5171/E 12473: Robeck'ten Curzon'a gizli mektup no. 1348/M. 2279, İstanbul, 27.9.1920; ekte, 16.9.1920'de sona eren hafta ile ilgili İstihbarat raporu özetleri.
- 139 *Nutuk II*, s. 96; Jaeschke, s. 17.
- 140 Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 121.
- 141 FO 371/4682/C 11246: Granville'den Curzon'a gizli tel., Atina, 15.11.1920.
- 142 FO 371/5174/E 15971: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 95, İstanbul, 20.11.1920.
- 143 FO 371/5279/E 12674.
- 144 FO 371/5057/E 14577: Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na gizli ve ivedi tel. no. 1232, İstanbul, 22.11.1920.
- 145 FO 371/5211/E 15253: İngiliz Askeri İstihbaratından Dışişleri Bakanlığı'na

- mektup, Londra, 4.12.1920; ekte Fransız Generali Gouraud'un 25.11.1920 günlü rapor sureti.
- 146 FO 371/5172/E 16089: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 96, İstanbul, 27.11.1920.
- 147 Dr. Fuat Sabit'ten Karabekir'e mektup, Bakû, 25.11.1920; Karabekir, s. 78-80.
- 148 Spector, s. 7273.
- 149 FO 371/4946/E 11431: Luke'den Curzon'a tel., no. 401, Tiflis, 15.9.1920.
- 150 Karabekir, s. 27980 ve 292.
- 151 Karabekir II, s. 30.
- 152 FO 371/4965/E 15237: *The Times*, Londra, 4.12.1920.
- 153 FO 371/5058/E 14960: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., no. 1253, İstanbul, 27.11.1920.
- 154 FO 371/6496/E 57200: Webb'den Robeck'e gizli tel., no. 667/A, İstanbul, 28.11.1920.
- 155 FO 371/4903/E 12573: Curzon'dan Buchanan'a gizli mektup no. 1079, Londra, 29.11.1920.
- 156 Bu ilişkilerle ilgili çeşitli rapor ve yazışmalar için bkz. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 120-3.
- 157 FO 371/4965/E 1523: Stokes'dan Curzon'a gizli tel., no. 541, Tiflis, 1.12.1920.
- 158 FO 371/6497/E 135: Rumbold'dan Curzon'a mektup, no. 1688/M. 2279, İstanbul, 24.12.1920; ekte, 2.12.1920 tarihli Gizli İstihbarat Raporu'nun sureti.
- 159 FO 371/6497/E 52: İngiliz İstihbarat Raporu özeti, SIS (İngiliz Gizli İstihbarat Servisi), Rumbold'dan Curzon'a gizli mektup no. 1679/M. 2279, İstanbul, 9.12.1920.
- 160 FO371/4965/E 15131: Woodrow Wilson'dan Yüksek Konsey Başkanı'na mektup, 3.12.1920'de Lord Hardinge'ye tevdi edildi.
- 161 FO 371/5058/E 15871: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 12.12.1920.
- 162 FO 6497/E 840: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 30.12.1920.
- 163 FO 371/5294/E 15898: Parker'den Tyrrell'e özel mektup, İstanbul, 4.12.1920.
- 164 FO 371/5179/E 16088: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel., no. 9649, İstanbul, 14.12.1920.
- 165 FO 371/5179/E 16173: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 9678, İstanbul, 17.12.1920.
- 166 FO 371/5179/E 16173: *Slovo* gazetesi, Tiflis, 22.12.1920.
- 167 FO 371/6497/E 477: Rumbold'dan Curzon'a gizli mektup, no. 1707/M/2279, İstanbul, 31.12.1920.

- 168 FO 371/5058/E 16015: İngiliz Parlamentosu Tutanakları "Hansard", Londra, 22.12.1920.
- 169 *Le Temps*, Paris, Aralık 1920; D. G. Osborne'nun yorumu.
- 170 FO 371/6497/E 867: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 100, İstanbul, 25.12.1920.
- 171 FO 371/6566/E 2993: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 319/1768/20, İstanbul, 28.12.1921.
- 172 FO 371/6497/E 867: İngiliz Askeri İstihbarat şefinden Dışişleri Bakanlığı'na gizli rapor no. 100, Genel Karargâh, İstanbul, 25.12.1920.
- 173 FO 371/6346/E 342: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 1701/M/1743/5, İstanbul, 29.12.1920; ekte, Andrew Ryan'in 23.12.1920 tarihli notunun sureti.
- 174 FO 371/6346/E 1844: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. I 9812, İstanbul, 29.1.1921; Mısır'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli tel., no. 5506, Kahire, 2.2.1921.
- 175 FO 371/6497/E 138: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 97, İstanbul, 4.12.1920.
- 176 FO 371/5058/E 15535; DBFP 1/XIII, s. 1968: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 6.12.1920; Sonyel, s. 115 vd.
- 177 FO 371/6497/E 840: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 30.12.1920.
- 178 FO 371/6464/E 346; DBFP 1/XIII, s. 2134: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 31.12.1920; Sonyel, s. 116-7.

5. Doğu Sorunu ve Yunan Cephesi

- 1 FO 371/6346/E 43: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 1, İstanbul, 1.1.1921.
- 2 FO 371/6342/E 154: Shuckburgh'dan Binbaşı Young'a, Hindistan Bakanlığı, Londra, 3.1.1921, P. 8792; ekte, Hindistan Bakanlığı Siyasi İstihbarat yetkilisinin P. 8792 sayılı oldukça gizli notunun sureti.
- 3 FO 371/6551/E 813: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 3.1.1921.
- 4 *Daily Express*, Londra, 7.1.1921.
- 5 FO 371/6464/E 741: İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na mektup no. 9152/ 5773/ (M.I. 2), Londra, 5.1.1921.
- 6 FO 371/6491/E 1301: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 69586/41/1921, İstanbul, 18.1.1921, ekte James Morgan'ın İzmir'den gönderdiği 10.1.1921 tarihli ve 12/10 sayılı yazısının sureti.
- 7 FO 371/6464/E 753: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. JT 760, İstanbul, 13.1.1921.
- 8 FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 303, 2028.7.1921.
- 9 FO 371/6497/E 1759: Haftalık Gizli Rapor no. 103, İstanbul, 15.1.1921.
- 10 FO 371/6498/E 4457: Strover'den Genel Karargâha rapor M. 30, Bursa, 16.1.1921.

- 11 FO 371/6506/E 1025: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 27, Atina, 20.1.1921.
- 12 FO 371/6464/E 1006; *DBFP* 1/XVII, s. 214; Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 20.1.1921
- 13 FO 371/6464/E 1006; *DBFP* 1/XVII, s. 214; FO 371/7855/E 1426: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 6.2.1921; Tengirşenk, 254-5;
- 14 FO 371/6464/E 1208; *DBFP* 1/XVII, s. 29.
- 15 FO 6464/E 1227; *DBFP* 1/XVII, s. 2930.
- 16 Sonyel 3, s. 120 vd.
- 17 FO 371/6464/E 1360: İstanbul'daki İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na oldukça ivedi tel., İstanbul, 28.1.1921.
- 18 FO 371/6466/E 2767: Harington'dan Askeri İstihbarat şefine tel. I. E. 335, İstanbul, 23.2.1921.
- 19 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı II*, s. 119-32; Sonyel, *İngiliz İstihbaratı...*, s. 147 vd.
- 20 FO 371/6077/C 1740: Harold Nicolson'un 27.1.1921 tarihli tutanağının sureti.
- 21 FO 371/6464/E 1359: Granville'den Curzon'a tel. no. 41, Atina, 28.1.1921.
- 22 FO 371/6465/E 1475: Genel Karargâhtan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 19821, İstanbul, 28.1.1921.
- 23 FO 371/7475/E 1446: Rumbold'dan Curzon'a tel. no. 70, İstanbul, 31.1.1921.
- 24 FO 371/6498/E 1974: İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul'daki İngiliz Karargâhına gizli tel no. 87721, Londra, 31.1.1921.
- 25 FO 371/6465/E 1448: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 71, İstanbul, 1.2.1921.
- 26 FO 371/6507/E 1479: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 48, Atina, 1.2.1921.
- 27 FO 371/6465/E 1710: Stokes'dan Curzon'a gizli tel. no. 23, Tiflis, 5.2.1921.
- 28 A.g.k., Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 146, İstanbul, 7.2.1921.
- 29 FO 371/6507/E 2247: Granville'den Curzon'a mektup, no. 62, Atina, 11.2.1921; ekte, Albay E. S. B. Nairne'nin 8.2.1921'de Pallis'le yapmış olduğu görüşmeyle ilgili raporunun sureti.
- 30 FO 371/6465/E 2031: Hindistan'daki İngiliz orduları başkomutanından Askeri İstihbarat Servisi şefine gizli tel no. X 2089, 11.2.1921.
- 31 FO 371/6507/E 2496: Granville'den Curzon'a mektup no. 68, Atina, 14.2.1921.
- 32 FO 371/6468/E 3728: Robeck'ten Donanma Bakanlığı'na gizli tel. no. 656/6001/45, Malta, 28.2.1921.
- 33 FO 371/6507/E 2382: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 9870, İstanbul, 19.2.1921.
- 34 FO 371/6466/E 2402: Sir William Tyrrell tutanağı, Londra, 19.2.1921.

- 35 FO 371/6465/E 2360: Buckingham Sarayı'ndan Crowe'e mektup, Londra, 21.2.1921.
- 36 FO 371/6465/E 1795: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 9.2.1921. Tevfik Paşa Londra'ya hareket etmeden önce Rumbold'u ziyaret ederek, İngilizlerin direktiflerini beklediğini söylemişti.
- 37 FO 371/6507/E 3487: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 3.3.1921.
- 38 Sonyel, s. 126 vd.
- 39 FO 371/6466/E 2919: Bekir Sami'den Mustafa Kemal'e gizli tel., Londra, 26.2.1921. Mustafa Kemal'den Bekir Sami'ye gizli tel., Ankara, 1.3.1921; Ahmet Muhtar'dan Bekir Sami'ye gizli tel., Ankara, 1.3.1921: FO 371/6470/E 6129.
- 40 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı*, s. 132 vd.
- 41 FO 371/6466/E 10261: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Anadolu, no. 356, B. T/1, İstanbul, 26.8.1921.
- 42 FO 371/6507/E 3487: kaynak: R/26/39.
- 43 Bayur III, s. 150; Cebesoy II, s. 14-13.
- 44 *Hâkimiyeti Milliye*, 6.2.1921; ASD III, s. 20.
- 45 FO 371/6519/E 7232: kaynak: T/26.30, T/26.39.
- 46 FO 371/6466/E 2693: Dendranis'ten Kalogeropoulos'a gizli tel. no. 128, Cenevre, 25.2.1921.
- 47 FO 371/6468/E 2712: Granville'den Curzon'a tel. no. 101, Atina, 28.2.1921.
- 48 FO 371/6466/E 2709: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 102, Atina, 28.2.1921.
- 49 FO 371/6466/E 2764: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 104, Atina, 1.3.1921.
- 50 FO 371/6508/E 4193: 126 sayılı rapor, Anadolu, R. 26/30; FO 371/6481/E 2959: Genel Karargâhtan Askeri İstihbarat şefine tel. no. LE 340, İstanbul, 25.2.1921.
- 51 Cebesoy II, s. 1023; FO 371/5179/E 16173: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 9678, İstanbul, 17.12.1920.
- 52 Tengirşenk, s. 198; Bayur, "Kuvayı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Belleten*, c. XX, Ekim 1956, s. 682-3; Gönübol ve Sar, s. 22.
- 53 Mdivani'den Ali Fuat Paşa'ya gizli mektup no. 420, 14.1.1921; Cebesoy II, s. 117-9; Karabekir, s. 902.
- 54 Yusuf Kemal'den Mustafa Kemal'e gizli tel., Moskova, 19.3.1921; Tengirşenk, s. 229-30; antlaşma için bkz. *Düstur II*, Tertip c. 2. s. 728; Cebesoy II, s. 147-50, *BFSP*, c. 118, s. 990-6; Degras I, s. 361-76; Hurewitz, II, sa. 957; Shapiro I, s. 100-2.
- 55 Bayur, s. 701, II, *Adalet*, 22.1.1965; Gönübol ve Sar, s. 2, *Tarih* IV, s. 102;

- FO 371/6515/E 6400: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 228, 30.5.1921; Howard, s. 2634.
- 56 FO 371/6272/E 2961: D. G. Osborne tutanağı, Londra, 2.3.1921.
- 57 FO 371/6507/E 3487: SIS (İngiliz Gizli İstihbarat Servisi), İstanbul, gizli belge no. 100, RC/1, İstanbul, 4.3.1921.
- 58 FO 371/6491/E 3301: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 260, İstanbul, 9.3.1921.
- 59 FO 371/6491/E 3431: Morgan'dan Curzon'a gizli tel. no. 4, İzmir, 17.3.1921; FO 371/6895/E 3247: *Wireless News* (Radyo Haberleri), no. 724, 5.3.1921.
- 60 FO 371/6467/C 3415: Bentinck'ten Curzon'a mektup no. 118, Atina, 10.3.1921.
- 61 FO 371/6498/E 3461: Lord Kilmarnock'tan Curzon'a mektup no. 434, Berlin, 16.3.1921.
- 62 FO 371/6469/E 3741: Granville Adına Bentinck'ten Curzon'a mektup no. 126, Atina, 17.3.1921.
- 63 FO 371/6467/E 3483: Lloyd George-Kalogeropulos görüşmesi: Kalogeropulos'tan Atina'ya tel. no. 254, Londra, 19.3.1921.
- 64 FO 371/6467/E 3613.
- 65 FO 371/6468/E 3932: *Wireless News* no. 737, 21.3.1921.
- 66 FO 371/6507/E 3579: Rizo-Rangabe'den Curzon'a mektup, no. 769/St. 21, Londra, 21.3.1921.
- 67 FO 371/6508/E 4200: Yunan harekâtıyla ilgili İngiliz tutumu, 22.3.1921.
- 68 FO 371/6505/E 3652: Curzon'a İzmir'den gönderilmiş olan tel., no. 7A, 23.3.1921. 26 Mart'ta Londra'daki Türk delegasyonu Yunan saldırısını protesto etmişti.
- 69 FO 371/6507/E 3663, E 3671 ve E 3672L Harington'dan Savaş Bakanlığı'na telgraflar, 24 ve 26.3.1921.
- 70 FO 371/6468/E 3765: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 300, İstanbul, 23.3.1921.
- 71 FO 371/6498/E 6250: İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı'nın 239/A 10 sayılı ve durumla ilgili raporu no. 4, 25.3.1921 3.4.1921.
- 72 FO 371/6508/E 3734: Granville'den Curzon'a gizli tel., no. 144, Atina, 28.3.1921.
- 73 FO 371/6491/E 3900: Bekir Sami'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na mektup, alındığı tarih 1.4.1921.
- 74 FO 371/6508/E 4050: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., no. 236, İstanbul, 4.4.1921.
- 75 FO 371/6509/E 4372: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 339, İstanbul, 5.4.1921.
- 76 FO 371/6508/E 4222: İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı'ndan Donanma Bakanlığı'na gizli tel., no. 149, İstanbul, 8.4.1921.

- 77 FO 371/6508/E 4055: Lamb'dan Curzon'a gizli tel. no. 18, İzmir, 4.4.1921.
- 78 FO 371/6498/E 6250: Gizli Rapor no. 5, 410.4.1921.
- 79 FO 371/6508/E 4170: Hindistan Naibinden Hindistan Bakanlığı'na oldukça ivedi tel. no. P 1785, 5.4.1921.
- 80 FO 371/6491/E 4224: Reşit Paşa'nın 6.4.1921 tarihli notası.
- 81 FO 371/6574/E 4569: Stevenson'dan Sömürgeler Bakanlığı'na mektup, Lefkoşa (alındığı tarih 10.4.1921).
- 82 FO 371/6508/E 4193: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 250, İstanbul, 7.4.1921.
- 83 FO 371/6509/E 4340: Lamb'dan Curzon'a gizli tel., İzmir, 11.4.1921.
- 84 FO 371/6509/E 4344: Reşit Paşa'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na nota, Londra, 11.4.1921.
- 85 FO 371/6509/E 4442: İspahani'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarına mektup, Londra, 12.4.1921.
- 86 FO 371/6566/E 4611: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 367, İstanbul, 13.4.1921.
- 87 Ryan, *Last of the Dragomans* (Tercümanların Sonuncusu), Londra, 1951, s. 153.
- 88 FO 371/6574/E 4676: Oliphant'tan Rumbold'a gizli mektup no. 358, Londra, 21.4.1921.
- 89 FO 371/6346/E 5713: Rumbold'dan Curzon'a gizli mektup no. 476, İstanbul, 11.5.1921.
- 90 FO 371/6512/E 5467: Harington'dan Savaş Bakanlığı Askeri İstihbarat müdürüne mektup, İstanbul, 23.4.1921.
- 91 FO 371/6512/E 5602: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 197, SE/3, Cenevre, 27.4.1921.
- 92 A.g.k.: W. S. Edmonds notu, Londra, 17.5.1921; İstihbarat Raporu no. 224, "Türk Ulusalcıların Entrikaları," T/1, İstanbul, 9.5.1921.
- 93 FO 371/6511/E 5263: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 325, İstanbul, 4.5.1921.
- 94 FO 371/6492/E 5846: Lord Riddell'den R. J. Vansittart'a özel mektup, Londra, 18.5.1921; ekte, M. Forbes'un 7 Mayıs'ta İzmir'den gönderdiği mektubun sureti.
- 95 FO 371/E 5713: Rumbold'dan Curzon'a gizli mektup no. 476, İstanbul, 11.5.1921.
- 96 FO 371/6575/E 5569: Diran Yacibekiyan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na mektup, Paris, 11.5.1921.
- 97 FO 371/6575/E 9022: Rattigan'dan Curzon'a mektup no. 722, İstanbul, 29.7.1921.
- 98 FO 371/6515/E 6400 ve 6517/E 6910; kaynak T/26/39/30, R/26/30 ve R/1/2, İstanbul, 30.5.1921; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 228.
- 99 Sonyel: "İngiliz İstihbarat Servisi..." s. 181.

- 100 FO 371/6514/E 6204: Rumbold'dan Dışışleri Bakanlığı'na mektup no. 506, İstanbul, 20.5.1921.
- 101 FO 371/6470/E 6213: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 518, İstanbul, 25.5.1921.
- 102 FO 371/6470/E 6215: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 521, İstanbul, 25.5.1921.
- 103 FO 371/6517/E 6910: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 243, "Ulusalcılar ve Bolşevikler", A/8, İstanbul, 26.5.1921 ekte, 17.5.1921 tarihli raporun sureti.
- 104 FO 371/6473/E 8417: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 593, İstanbul, 13.7.1921.
- 105 FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 303, 2028.7.1921.
- 106 FO 371/6470/E 6323: Rattigan'dan Curzon'a özel telgraf, İstanbul, 29.5.1921; ayr. bkz. Halide Edip s. 229-30.
- 107 Bayur, s. 712.
- 108 FO 371/6503/E 6216: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 25.5.1921.
- 109 FO 371/ 6502/E 6120 ve E 6129: Rattigan'dan Curzon'a gizli tel. no. 379, İstanbul, 29.5.1921.
- 110 FO 371/6517/E 6712: *Morning Post* gazetesi, Londra, 6.6.1921.
- 111 FO 371/6503/E 6175: Rattigan'dan Curzon'a özel ve gizli tel., İstanbul, 29.5.1921; Sonyel, s. 1489.
- 112 FO 371/6472/E 8417: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 285, 15.7.1921: "Paris'te Türk eylemleri," SW/20, Cenevre, 8.7.1921.
- 113 FO 371/6473/E 8696: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli ve tarihsiz mektup no. I 43304.
- 114 FO 371/6520/E 7306: Rattigan'dan Curzon'a mektup no. 602, İstanbul, 20.6.1921; ekte, Fevzi'den alınmış olan 7.6.1921 tarihli notanın sureti. Bu notanın suretleri Japonya, Fransa, İtalya, ABD ve İngiltere yönetimlerine de gönderilmişti.
- 115 FO 371/6502/E 5624: Curzon'dan Rumbold'a gizli tel., Londra, 19.5.1921.
- 116 FO 371/6516/E 6688: Rattigan'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 5.6.1921.
- 117 FO 371/6492/E 6968: Safa Bey'den Mustafa Kemal'e gizli tel., İstanbul, 4.6.1921.
- 118 FO 371/6471/E 6930: Rattigan'dan Curzon'a gizli mektup no. 430, İstanbul, 15.6.1921.
- 119 FO 371/6471/E 7012: Granville'den Curzon'a gizli tel., no. 346, Atina, 16.6.1921.
- 120 FO 371/6515/E 6288: Rattigan'dan Curzon'a gizli tel. no. 384, İstanbul, 31.5.1921; Dışışleri Bakanlığı yatırımları.
- 121 FO 371/6519/E 7232: Kaynak: HC 2037.
- 122 A.g.k.: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, I. S. no. 255, 22.6.1921, Türkiye:

“Ulusalçıların Büyük Britanya’ya karşı uyguladıkları siyasa: İstanbul’un tutumu,” R. 26/30, İstanbul, 8.6.1921.

- 123 FO 371/6520/E 7306: Rattigan’dan Curzon’a mektup no. 602, İstanbul, 20.6.1921; ekte, Osmanlı Dışişleri Bakanı vekili Fevzi’den alınmış olan 7.6.1921 tarihli notanın aslı.
- 124 FO 371/6516/E 6622: Granville’den İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na gizli tel. no. 322 (R), Atina, 8.6.1921.
- 125 FO 371/6515/E 6264: Reşit Paşa’nın raporu, Londra, 28.5.1921.
- 126 FO 371/6516/E 6617: Granville’den Curzon’a gizli tel., no. 317, Atina, 8.6.1921.
- 127 FO 371/6471/E 6786: Rattigan’dan Curzon’a mektup, no. 570, İstanbul, 8.6.1921.
- 128 FO 371/6517/E 6703: Granville’den Curzon’a gizli tel. no. 331, Atina, 11.6.1921.
- 129 Ayr. bkz. 6519/E 7185: Granville’den Curzon’a mektup no. 253, Atina, 13.6.1921.
- 130 Bkz. not 131.
- 131 FO 371/6514/E 6181: Granville’den Curzon’a gizli tel. no. 288. Atina, 30.5.1921.
- 132 FO 371/6517/E 6706: Granville’den Curzon’a gizli tel. no. 336, Atina, 12.6.1921.
- 133 FO 371/6517/E 6721: Lamb’dan Curzon’a gizli tel. no. 45, İzmir, 12.6.1921.
- 134 FO 371/6521/E 7603: Lamb’dan Rattigan’a mektup no. 145, İzmir, 15.6.1921.
- 135 FO 371/6519/E 7186: Granville’den Curzon’a mektup no. 259, Atina, 15.6.1921.
- 136 FO 371/6517/E 6712: Rattigan’dan Curzon’a gizli tel. No. 417, İstanbul, 11.6.1921.
- 137 FO 371/6471/E 6930 ve E 7078: Rattigan’dan Curzon’a gizli tel. no. 384, İstanbul, 31.5.1921 ve gizli yazı, 11.6.1921.
- 138 FO 371/6471/E 7012: Rattigan’dan Curzon’a gizli tel., İstanbul, 5.6.1921 ve Granville’den Curzon’a gizli tel. no. 346, Atina, 16.6.1921.
- 139 FO 371/6516/E 6288: Sir Harry Lamb telgrafı no. 47, İzmir, 7.6.1921.
- 140 FO 371/6516/E 6688: İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D. G. Osborne’nun yorumu, Londra, 9.6.1921.
- 141 FO 371/6492/E 6968: Safa Bey’den Mustafa Kemal’e gizli tel., İstanbul, 4.6.1921.
- 142 FO 371/6516/E 6617: Granville’den Curzon’a gizli tel. no. 317, Atina, 8.6.1921.
- 143 FO 371/6517/E 6281: Avam Kamarası Görüşmeleri, Londra, 3.6.1921.
- 144 FO 371/6517/E 6806: Granville’den Curzon’a gizli tel. no. 339, Atina,

- 13.6.1921; FO 371/6517/E 6712: Rattigan'dan Curzon'a gizli tel. no. 417, İstanbul, 11.6.1921.
- 145 FO 371/6471/E 6930: Rattigan'dan Curzon'a gizli tel. no. 430, İstanbul, 15.6.1921.
- 146 FO 371/6471/E 6706 ve 7012: Granville'den Curzon'a gizli telgraflar no. 259 ve 346, Atina, 1215 Haziran 1921.
- 147 FO 371/6518/E 6959: İngiltere Parlamentosu: Avam Kamarası milletvekillerinden Aubrey Herbert'in 16.6.1921 günkü soruları.
- 148 FO 371/6518/E 6996: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 350, Atina, 18.6.1921.
- 149 FO 371/6522/E 8990: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 404, Atina, 13.7.1921.İngiliz Başkomutanından Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 719, İstanbul, 5.8.1921.
- 150 A.g.k.: İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Granville'e gizli tel., Londra, 5.7.1921.
- 151 FO 371/6521/E 7551: Rattigan'dan Curzon'a gizli tel. no. 473, İstanbul, 1.7.1921.
- 152 FO 371/6472/E 8417: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 285, İstanbul, 5.7.1921; ayr. bkz. "Enver ve Tutkuları" *Hakimiyeti Milliye*, 13.6.1921.
- 153 FO 371/6523/E 8363: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 593, İstanbul, 13.7.1921.
- 154 FO 371/6523/E 8196: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 604, İstanbul, 15.7.1921.
- 155 FO 371/6522/E 8134; CP 3124, gizli, Kahire: "Anadolu'daki durum," Savaş Bakanı L. W.Evans'in notu, 17.7.1921; ekte, İngiltere İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feld Mareşal Henry Wilson'un değerlendirmesi, Londra, 11.7.1921.
- 156 FO 371/6472/E 8417: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 285, 15.7.1921 "Bolşevik askerlerinin sevkıyatı", A/8, İstanbul, 6.7.1921; "Enver Paşa'nın eylemleri", RV/O, İstanbul, 1.7.1921.
- 157 FO 371/6523/E 8363: *Corriere Della Sera*, Roma, 17.7.1921.
- 158 FO 371/6525/E 8990: Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 5.8.1921.
- 159 FO 371/6528/E 10122: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, İstanbul, 2.9.1921.
- 160 FO 371/6525/E 8990: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 5.8.1921.
- 161 FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 303, İstanbul, 20-28.7.1921.
- 162 FO 371/6524/E 8397: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 414, Atina, 20.7.1921.
- 163 Walsh, s. 40512.

- 164 FO 371/6529/E 10325: *Daily Telegraph*, Londra, 6.9.1921.
- 165 FO 371/6528/E 9883: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli telgraflar no. 883 ve 894, İstanbul, 30.8.1921 ve 2.9.1921: gizli bir kaynaktan sağlanmış olan bilgi.
- 166 FO 371/6528/E 10089: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 597, İstanbul, 5.9.1921.
- 167 FO 371/6528/E 10122.
- 168 FO 371/6529/E 10325: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 939, İstanbul, 7.9.1921.
- 169 FO 371/6529/E 10272: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 827, İstanbul, 7.9.1921.
- 170 FO 371/6529/E 10325: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 941, İstanbul, 8.9.1921.
- 171 A.g.k.: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 965, İstanbul, 11.9.1921.
- 172 FO 371/6529: İngiliz Başkomutanından İngiliz Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 949, İstanbul, 9.9.1921.
- 173 A.g.k.: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 965, İstanbul, 11.9.1921; *Morning Post*, Londra, 10.9.1921.
- 174 FO 371/6529/E 10224: Lamb'dan Curzon'a gizli tel. no. 71 R, İzmir, 11.9.1921.
- 175 FO 371/6529/E 10320: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 97, İstanbul, 12.9.1921; ekte, Sir Harry Lamb'in 11.9.1921 tarihli raporunun sureti.
- 176 A.g.k.: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli telgraflar no. 991, İstanbul, 13.9.1921.
- 177 FO 371/6474/E 10312: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 605, İstanbul, 10.9.1921.
- 178 *Orient News*, 13.9.1921; FO 371/6474/E 10503: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 845, İstanbul, 13.9.1921.
- 179 Bkz. Sonyel, *İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 206-8.
- 180 FO 371/6474/E 10328: İngiltere Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na oldukça gizli mektup no. 0152/5932 (M.I. 2), Londra, 13.9.1921; ekte, General Harington'un 7.9.1921'de gönderdiği CRAF 340 referanslı mektubun sureti; a.g.k. belge E 10469: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 614, İstanbul, 15.9.1921.
- 181 FO 371/6474/E 10271: *The Times*, Londra, 14.9.1921,
- 182 A.g.k.: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na tel. no. 1041, İstanbul, 22.9.1921 Yunan generali Kutsis'le söyleşi.
- 183 FO 371/6530/E 10602: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 501, Atina, 16.9.1921.

- 184 FO 371/6475/E 10539: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 1022, İstanbul, 20.9.1921.
- 185 FO 371/6530/E 10939: Granville'den Curzon'a mektup no. 442, Atina, 23.9.1921.
- 186 FO 371/6530/E 10756: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 510, Atina, 26.9.1921.
- 187 FO 371/6475/E 11051: Montagu notu, 26.9.1921.
- 188 FO 371/6530/E 10803: *The Times*, Londra, 14.9.1921, "Muzaffer Kemal Paşa", *Morning Post*, 28.9.1921
- 189 NARA 767.68/153.
- 190 Sonyel 3, s. 182 vd.
- 191 FO 371/6475/E 11168: Askeri İstihbarat Şefinden Dışişleri Bakanlığı'na gizli mektup M.I. 2, Londra, 7.10.1921; ekte, İstanbul'daki İngiliz Başkomutanının 27.9.1921'de CRAF/571 referansı altında göndermiş olduğu "M. Franklin-Bouillon'ın Türkiye'deki Eylemleri" başlıklı raporun sureti.
- 192 FO 371/6532/E 11448: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 402, 17.10.1921; Kars Konferansı, R/26/40/4, İstanbul, 3.10.1921; FO 371/6478/E 13179, CX/9861, gizli, no. 1,114.11.1921; no. 446, A/8, İstanbul, 17.10.1921, Ek 1 no. 446, Yakın Doğu, Kars Antlaşmasının metninin sureti.
- 193 FO 371/6533/E 11764, İngiliz Gizli İstihbarat raporu, CP 3434, 1.10.1921.
- 194 FO 371/6498/E 11816: Robeck'ten Donanma Bakanlığı'na mektup no. 2526/6001/45, İstanbul, 1.10.1921.
- 195 FO 371/6475/E 11169: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 27.9.1921.
- 196 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı* II, s. 198 vd.
- 197 FO 371/6475/E 11169 ve E 11589: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na mektup, CRAF/571, 27.9.1921, "M. Franklin Bouillon'un Türkiye'deki Eylemleri", Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 20.10.1921; FO 371/6476/E 12088: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.11.1921.
- 198 FO 371/6476/E 12085; FO 371/6478/E 13222 ve 7363/C 50: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 30.11.1921 ve 19.12.1921.
- 199 FO 371/6476/E 12164: Curzon'dan Hardinge'e mektup no. 2863, Londra, 3.11.1921.
- 200 Sonyel: *Kurtuluş Savaşı* II, s. 208 vd.
- 201 FO 371/6531/E 10981: Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na ivedi tel. no. 2298, Londra, 1.10.1921.
- 202 FO 371/6533/E 11764: Savaş Bakanı'nın kabineye sunulmak üzere hazırlanmış olduğu gizli rapor, Londra, 1.10.1921.
- 203 FO 371/6498/E 11816: Robeck'ten Donanma Bakanlığı'na mektup no. 2526/600/45, İstanbul, 1.10.1921.
- 204 FO 371/6478/E 13222: İngiliz Gizli Raporu (Türkiye) no. 447, ek no. 46, 30.11.1921.

- 205 FO 371/6531/E 11069: Harington'dan İngiltere Savaş Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 28.9.1921.
- 206 FO 371/6533/E 11670: Askeri İstihbarat Şefinden Dışişleri Bakanlığı'na mektup M.I. 2, Londra, 22.10.1921; ekte, İstanbul'daki İngiliz Başkomutanının, "Anadolu'daki siyasi durum" konusunda hazırlamış olduğu CRAF/543 sayılı ve 5.10.1921 tarihli gizli raporunun sureti.
- 207 FO 371/6533/E 11670: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na gizli mektup, CRAF 543/1, İstanbul, 4.10.1921.
- 208 FO 371/6347/E 11671: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, CRAF/774, İstanbul, 24.10.1921.
- 209 Karabekir, s. 1002-3; Yusuf Kemal'den Karabekir'e gizli tel., Ankara, 17.9.1921.
- 210 FO 371/6274/E 13062 ve E 13109; 6273/E 12286: Moskova'daki İngiliz temsilcisi Hodgson'dan Curzon'a mektuplar, 25.10.1921 ve 16.11.1921; *Pravda Gruzii* no. 192, 21.10.1921; 'Düstur' 3. Tertip, c. 3, s. 24; *Hâkimiyeti Milliye* no. 334; Karabekir, s. 1017; Degras I s. 2637; Shapiro I s. 1367; Kars Antlaşması, 16.3.1922'de BMM'ce onaylanmıştı. BMM.ZC. c. 18, s. 24858.
- 211 FO 371/6474/E 13179: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, CX/9851. no. 1, s. 14; Kasım 1921, Ek 1, no. 446, Yakın Doğu: Kars Konferansı Antlaşması.
- 212 FO 371/6534/E 11922: Curzon Gunaris görüşmesi, Londra, 27.10.1921.
- 213 FO 371/6083/C 20645: Granville'den Curzon'a gizli tel. no. 555, Atina, 28.10.1921.
- 214 FO 371/6346/E 6215: Sir Percy Cox'tan Churchill'e oldukça tel., 28.10.1921.
- 215 FO 371/6347/E 12643: Churchill'den Cox'a gizli tel. no. 519, Londra, 11.11.1921.
- 216 Kemal-Faysal yakınlaşmasıyla ilgili ek bilgi için bkz. FO 371/6369/E 12028: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 701, İstanbul, 31.10.1921. Bu konu 1 Kasım'da İngiliz Kabinesi'nde de görüşülmüştü.
- 217 FO 371/6535/E 12467: Rumbold'dan Curzon'a özel ve gizli tel., İstanbul, 10.11.1921.
- 218 FO 371/6535/E 12469: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 724, İstanbul, 12.11.1921.
- 219 FO 371/6535/E 12767: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 1270, İstanbul, 15.11.1921.
- 220 FO 371/6479/E 13510: Gizli Rapor CX/9861, 1521.11.1921, SIS, İstanbul.
- 221 FO 371/6369/E 13819: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Kaynak: RV/O, İstanbul, 25.11.1921.
- 222 FO 371/6369/E 13819: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Kaynak: R. 26/42, R. 26/45 ve R. 2/1, İstanbul, 25.11.1921.
- 223 FO 371/6537/E 13558: Rumbold'dan Curzon'a gizli ve özel tel., İstanbul, 8.12.1921.

- 224 FO 371/6537/E 13700: “Ulusal (Türk) Ordusunun Rusya’dan sağladığı maddi ve mali yardım” başlıklı gizli rapor, CRAF/220/2, 12.12.1921.
- 225 FO 371/6480/E 13903: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu III, CX/9861, İstanbul, 22 Kasım 5 Aralık 1921.
- 226 FO 371/7853/E 745: Gizli Siyasi İstihbarat Raporu no. T/2.1, İstanbul, 17.1.1922.
- 227 FO 371/6537/E 13622: Rumbold’dan Curzon’a mektup no. 1112, İstanbul, 6.12.1921.
- 228 A.g.k.: Rumbold’dan Curzon’a gizli tel., İstanbul, 10.12.1921 FO 371/6480/E 13609.
- 229 A.g.k.: Curzon’dan Hardinge ve Graham’a gizli telgraflar, 12.12.1921.
- 230 FO 371/7942/E 2065: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 28.12.1921.
- 231 FO 371/7881/E 147: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 69.12.1921.
- 232 FO 371/7923/E 53: Rumbold’dan Curzon’a mektup no. 1194, İstanbul, 27.12.1921; ekte, Ahmet İzzet Paşa’nın gönderdiği 3149 sayılı ve 15.12.1921 tarihli notasının sureti.
- 233 FO 371/7853/E 872: “Ulusalçılar ve Bolşevikler: Arif Bey’in Moskova Misyonu” başlıklı rapor, BT/1, A. 2, İstanbul, 28.12.1921.

6. Kaygılı Yıllarda Son Perde (1922-23)

- 1 Mustafa Kemal’in bildirisi, 5.8.1921, bkz. Türk İnkılap Enstitüsü Arşivi no. 126/19243 ATTB IV, Ankara, 1964, s. 393.
- 2 *Nutuk*, c. 1, Ankara 1963, s. 445; *A Speech delivered by Mustafa Kemal*, s. 542.
- 3 Tengirşenk, s. 254; Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele*, c. 1, s. 422-6.
- 4 FO 371/7881/E 147: İngiliz Başkomutanından Savaş Bakanlığı’na gizli tel. no. 1427, İstanbul, 3.1.1922.
- 5 FO 371/7881/E 246: Lindley’den Curzon’a gizli tel. no. 13, İstanbul, 6.1.1922.
- 6 FO 371/7853/E 872: Kaynak T.26/44, T.26/45, 10/8, İstanbul, 9.1.1922.
- 7 FO 371/7926/E 2661: Kaynak: R. 26/44, 17.2.1922.
- 8 FO 7881/E 843: Lindley’den Curzon’a mektup no. 16, Atina, 9.1.1922.
- 9 FO 371/7853/E 320: Rumbold’dan Curzon’a gizli tel. no. 13, İstanbul, 6.1.1922.
- 10 FO 371/7853/E 745: Lloyd George Gunaris görüşmeleri, gizli, s. 38, Londra 12.1.1922.
- 11 FO 371/7590/C 781: Lindley’den Curzon’a gizli tel. no. 19, Atina, 18.1.1922.
- 12 FO 371/7938/E 1591: Kaynak TE/1 ve R. 10/S, İstanbul, 20.1.1920.
- 13 FO 371/7882/E 1338: Lindley’den Curzon’a mektup no. 49, Atina, 28.1.1922.

- 14 FO 371/7855/E 1547: Ryan'ın notu: "Küçük Asya'nın Yunan Orduları Tarafından Boşaltılması", İstanbul, 9.2.1922.
- 15 FO 371/7855/E 1931: Gunaris'ten Curzon'a mektup, Yunan Elçiliği, Londra, 15.2.1922.
- 16 FO 371/7855/E 1900: Curzon'dan Lindley'e gizli ve oldukça ivedi tel., Londra, 17.2.1922.
- 17 FO 371/7855/E 1901: Lindley'den Curzon'a oldukça ivedi ve gizli tel. no. 48, Atina, 19.2.1922.
- 18 FO 371/7856/E 2115: Lindley'den Curzon'a gizli tel. no. 55, Atina, 22.2.1922.
- 19 FO 371/7882/E 2219: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 548, 23.2.1922, A. 1, "Padişah ve Kâzım Karabekir Paşa", R. 321, İstanbul, 7.2.1922; D. G. Osborne ve Lord Curzon yorumları, 28.2.1922.
- 20 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı II*, s. 219 vd.
- 21 FO 371/7942/E 4366, belge no. 107A, 1.3.1922; ayr. bkz. Sonyel: "Son Osmanlı Padişahı Vahdettin ve İngilizler", *Belleten* XXXIX, no. 154, Nisan 1975, s. 257-64.
- 22 FO 371/6520: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 263, İstanbul, 28.6.1921.
- 23 FO 371/7857/E 2760: Yusuf Kemal-Celal Muhtar görüşmesi, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 7.3.1922.
- 24 Tengirşenk, s. 2567; *Söylev II*, s. 445; *Speech*, s. 548; FO 371/7856/E 2195: Curzon'dan Rumbold'a tel., Londra, 26.2.1922; aynı kaynak: belge E 2567: Rumbold'dan Curzon'a tel., İstanbul, 6.3.1922; *Pall Mall Gazette*, FO 371/7942/E 4366: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.3.1922; FO 371/7857/E 2756: Rumbold-Tevfik Paşa görüşmesi, İstanbul, 6.3.1922.
- 25 Başbakanlık Arşivi, Karar Defteri, Osmanlı Vükela Meclisi Zabıtnamesi no. 4/3; Bıyıklıoğlu I, s. 4179; FO 371/7945/E 3243: Osmanlı Kabine toplantısı, 27.2.1922.
- 26 Bayur, s. 104; FO 371/7856/E 2329 ve E 2567; *DBFP* 1/XVII, s. 63940: Rumbold'dan Curzon'a telgraflar, İstanbul, 27.2.1922 vd 6.3.1922; *Zabit Ceridesi*, 18.6.1922, s. 6073.
- 27 Suretleri çalınmış olan belgeler için bkz., Sonyel, *İstihbat Servisi*, s. 239-42.
- 28 FO 371/7856/E 2449: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 135, İstanbul, 4.3.1922.
- 29 FO 371/7882/E 2652: General Tim Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no.1638, İstanbul, 4.3.1922.
- 30 FO 371/7858/E 3287: Yarbay Rawlinson'un notu: "Ankara yönetiminin durumu"; 4.3.1922.
- 31 Ayr. bkz. FO 371/7876/E 3032: 14 Şubat 1922'de Türklerin camilerde Yunanlılar tarafından yakılmaları; a.g.k. E 3148: *Bırakışmadan Sonra Türklere Karşı Yapılan Kırımalar*, broşür, 20.3.1922; a.g.k. E 3871: Camilerin ateşe verilmesiyle ilgili olarak İngiliz parlamentosunda sorulan soru-

- lar, 10.4.1922. 78767881 dosyalarında Yunan barbarlıklarıyla ilgili birçok belge vardır.
- 32 FO 371/7857/E 2760: Rumbold'dan Curzon'a mektup no. 235, İstanbul, 7.3.1922.
- 33 FO 371/7882/E 3223: Lamb'dan Rumbold'a mektup, İzmir, 8.3.1922.
- 34 Sonyel, *Kurtuluş Savaşı II*, s. 190 vd.
- 35 FO 371/9027/E 89: Loraine'den Curzon'a gizli mektup no. 687, Tahran, 23.11.1922.
- 36 FO 371/7945/E 3243: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 590, "Rus-Kemalist İlişkileri: Pan-Asya Kongresi sorunu", R. 26/44, Türkiye, 6.3.1922.
- 37 RV/O, Türkiye, 11.3.1922, İzmir, no. 583, 14.3.1922.
- 38 FO 371/7857/E 2887: Ryan'ın Yusuf Kemal ve İzzet Paşa'yla yaptığı söyleşiler; İstanbul, 15.3.1922.
- 39 Lloyd George II, s. 809; PRFRUS, Ek 1, 1918, bölüm 1, s. 412; *The Times*, Londra, 7.1.1918.
- 40 FO 371/7857/E 3000: Yusuf Kemal-Lord Curzon görüşmesi, tutanak Londra, 16.3.1922.
- 41 FO 371/7857/E 3000; DBFP 1/XVII, s. 657-60; Tengirşenk, s. 26-39.
- 42 FO 371/7858/E 3360: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 28.3.1922 Yunanistan: "İzmir ilçesinde bir yönetim darbesi yapılması planı", RV/O, Türkiye, 25.3.1922.
- 43 FO 371/7861/E 3935: A. 2, "Kemalistlerin Batı Anadolu'daki Eylemleri", RV/O, Türkiye, 27.3.1922.
- 44 FO 371/7860/E 3569: Avam Kamarası'nda Dışişleriyle ilgili tartışma, Londra, 27.3.1922.
- 45 FO 371/7862/E 4222: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 634, İstanbul, 21.4.1922 "Anadolu'daki huzursuzluk", T/26/42, Türkiye, 1.4.1922.
- 46 Sonyel, "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-22" (Mustafa Kemal Enver Çatışması), *Middle Eastern Studies*, c. 25 no. 4, Londra, Ekim 1989, s. 506-15; Sonyel, "Enver Paşa ve Orta Asya'da Başlayan Basmacı Akımı", *Middle Eastern Studies*, c. 26, no. 1, Ocak 1990, s. 52-64.
- 47 FO 371/7864/E 5129: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 678, "Rusya ve Kemalist İlişkileri", İstanbul, 15.5.1922.
- 48 FO 371/7879/E 6053: Kaynak: RV/O, Türkiye, 30.5.1922.
- 49 FO 371/7865/E 5425: Avam Kamarası görüşmeleri, *Yakın Doğu*, Londra, 30.5.1922.
- 50 FO 371/7884/E 7364: İngiliz Askeri Operasyonlar Direktörü'nden Dışişleri Bakanlığı'na gizli mektup, M.I. 2 (2166), İstanbul, 22.7.1922; ekte, Korgeneral Charles Harington'un 1922 yılı Haziran ayı raporu, gizli, 3. Buro, CRAF/1105/1/3, İstanbul, 10.7.1922.

- 51 FO 371/7883/E 5660: Lindley'den Curzon'a gizli tel. no. 209, Atina, 5.6.1922.
- 52 FO 371/7884/E 6358: Lindley'den Curzon'a gizli mektup no. 300, Atina, 15.6.1922.
- 53 FO 371/7916/E 13321: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Misc/15 M, 23.8.1922.
- 54 O sırada Lord Curzon hasta olduğu için ona Lord Balfour vekâlet ediyordu.
- 55 FO 371/7883/E 5839: Rumbold'dan Balfour'a gizli tel. no. 270, İstanbul, 8.6.1922.
- 56 FO 371/7883/E 58410: Rumbold'dan Balfour'a gizli tel. no. 271, İstanbul, 9.6.1922.
- 57 FO 371/7883/E 61314: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 286, İstanbul, 24.6.1922.
- 58 FO 371/7883/E 63115: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 283 R, İstanbul, 24.6.1922
- 59 FO 371/7880/E 6827: Henderson'dan Curzon'a gizli mektup no. 599, İstanbul, 3.7.1922.
- 60 FO 371/7880/E 7572: Reşit Paşa'nın Yunan/Rum barbarlıkları nedeniyle İngiltere'nin Lordlar Kamarasına dilekçesi ve G. W. Rendel'in konuyla ilgili yorumu.
- 61 FO 371/7867/E 6802: Lindley'den Balfour'a gizli tel no. 244, Atina, 8.7.1922.
- 62 FO 371/7928/E 7719: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na mektup, CRAF/3037/3, İstanbul, 14.7.1922; Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a gizli tel. no. 302, Londra, 7.8.1922; belge no 7968: Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na gizli tel. no. 340, İstanbul, 10.8.1922; Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli mektup, Londra, 14.8.1922.
- 63 FO 371/7867/E 7024: Lindley'den Curzon'a oldukça gizli tel. no. 250, Atina, 14.7.1922.
- 64 FO 371/7884/E 7351: Lindley'den Balfour'a gizli ve ivedi tel. no. 2000, İstanbul, 21.7.1922; D. G. Osborne ve A. J. Balfour'un sorunla ilgili yorumları.
- 65 FO 371/7884/E 7374: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli ve ivedi tel no. 2000, İstanbul, 21.7.1922.
- 66 FO 371/7868/E 7455: Lindley'in 23 Temmuz 1922'de Balfour'a gönderdiği gizli tel.
- 67 FO 371/7945/E 3288: W. S. Edmonds notu, Londra, 22.3.1922; belge E 3682, Townshend'den Curzon'a mektup, Londra, 5.4.1922 ve Curzon'dan Townshend'e mektup, Londra, 5.4.1922.
- 68 FO 371/7865/E 5345: Avam Kamarası Tutanakları, Londra, 30.5.1922.
- 69 Aralov, s. 135.

- 70 FO 371/7945/E 7488: Henderson'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 27.7.1922.
- 71 *Hâkimiyeti Milliye* no. 564, 56-67; Cebesoy I, s. 43; FO 371/7945/E 7838: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 1.8.1922; belge E 8338: İngiliz Konsolosu Satow'dan Curzon'a mektup, Beyrut, 10.8.1922.
- 72 FO 371/7848/E 9298: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.8.1922; FO 371/7945/E 7838: Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 1.8.1922, belge E 8338: Satow'dan Curzon'a yazı, Beyrut, 10.8.1922; Ryan, s. 1667.
- 73 FO 371/7945/E 7838: Townshend-Vahideddin ve Armstrong-Vahideddin görüşmeleri, İstanbul, 28.7.1922.
- 74 FO 371/7868/E 7455: Rizo-Rangabe'den Balfour'a mektup no. 2452/St/22, Londra, 27.7.1922.
- 75 FO 371/7884/E 7472: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 2009, İstanbul, 27.7.1922.
- 76 FO 371/7868/E 7511: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 2013, İstanbul, 27.7.1922.
- 77 FO 371/7868/E 7508: Bentick'ten Balfour'a gizli tel. no. 267, Atina, 28.7.1922.
- 78 FO 371/7868/E 7517: Bentick'ten Balfour'a gizli ve ivedi tel. no. 268, Atina, 29.7.1922.
- 79 FO 371/7868/E 7525: Henderson'dan Balfour'a gizli ve oldukça ivedi tel. no. 323, İstanbul, 29.7.1922.
- 80 FO 371/7869/E 7645: Rumbold'dan Balfour'a gizli tel. no. 326, İstanbul, 1.8.1922.
- 81 FO 371/7871/E 8718: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 836, 29.8.1922.
- 82 FO 371/7888/E 9457: Bentinck'ten Curzon'a mektup no. 516, Atina, 11.9.1920; ekte, askeri ataşenin Yunan yenilgisiyle ilgili raporu: Albay Hoare Nairn'den Bentinck'e yazı, Atina, 10.9.1922.
- 83 FO 371/7884/E 8689: Bentinck'ten Curzon'a gizli ve ivedi tel. no. 346, Atina, 31.8.1922.
- 84 FO 371/7884/E 8693: Lamb'dan Curzon'a gizli tel. no. 54, İzmir, 31.8.1922.
- 85 FO 371/7885/E 8732: Bentinck'ten Curzon'a gizli ve oldukça ivedi tel. no. 356, Atina, 1.9.1922.
- 86 FO 371/7886/E 8865: Askeri Operasyonlar Direktörü'nden Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı no. 0152/6145, N.I. 2, İstanbul, 1.9.1922.
- 87 FO 371/7885/E 8745: Lamb'dan Curzon'a gizli ve ivedi tel. no. 56, İzmir, 2.9.1922.
- 88 FO 371/7885/E 8746: Bentinck'ten Curzon'a gizli ve oldukça ivedi tel., Atina, 2.9.1922.
- 89 A.g.k.
- 90 FO 371/7885/E 8766: Rizo-Rangabe'den Curzon'a mektup no. 2898/

- St/22, Londra, 2.9.1922; ekte, Atina'dan gönderilmiş olan ivedi telgrafın sureti, 2.9.1922.
- 91 FO 371/7886/E 9068: Lamb'dan Curzon'a gizli tel no. 61 (R), İzmir, 8.9.1922.
- 92 FO 371/7886/E 9072: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 397, İstanbul, 8.9.1922.
- 93 FO 371/7886/E 9073: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., no. 398, İstanbul, 8.9.1922.
- 94 FO 371/7872/E 9054: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel., no. 2219, İstanbul, 8.9.1922.
- 95 FO 371/7898/E 10389: Rumbold'dan Curzon'a gizli mektup no. 844, İstanbul, 26.9.1922 Oliphant'tan Rumbold'a mektup, Londra, 6.10.1922.
- 96 FO 371/7901/E 10779: Rumbold'dan Curzon'a gizli ve özel mektup, İstanbul, 26.9.1922.
- 97 FO 371/7585/C 13536: Lindlay'den Curzon'a gizli tel. no. 498, Atina, 27.9.1922.
- 98 FO 371/7585/C 13551: Lindley'den Curzon'a gizli tel. no. 499, Atina, 27.9.1922.
- 99 FO 371/7896/E 10194: Harington-Mustafa Kemal yazışmaları; FO 371/7896/E 10195: Mustafa Kemal'in General Harington'a yanıtı; Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli ve oldukça ivedi tel. no. 1222, İstanbul, 27.9.1922.
- 100 FO 371/7895/E 10152: Rumbold'dan Curzon'a gizli ve oldukça ivedi tel., no. 480, İstanbul, 28.9.1922.
- 101 FO 371/7896/E 10196: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 1223, İstanbul, 28.9.1922.
- 102 A.g.k.: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 2485, İstanbul, 28.9.1922.
- 103 FO 371/7585/C 13626: Lindley'den Curzon'a gizli tel. no.517, Atina, 28.9.1922.
- 104 FO 371/7896/E 10243: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel. no. 483, İstanbul, 29.9.1922.
- 105 FO 371/7896/E 10249: Hardinge'den Curzon'a gizli ve ivedi tel. no. 492, Paris, 30.9.1922.
- 106 FO 371/7897/E 10276: Hardinge'den Curzon'a gizli tel., Paris, no. 494, 1.10.1922.
- 107 FO 371/7585/C 13681: Lindley'den Curzon'a gizli tel. no. 530, Atina, 1.10.1922.
- 108 FO 371/7898/E 10400: Lindley'den Curzon'a gizli tel. no. 533, Atina, 2.10.1922.
- 109 FO 7899/E 10550: Curzon'dan Lindley'e gizli mektup no. 687, Londra, 3.10.1922.

- 110 FO 371/7901/E 10781: Graham'dan Curzon'a mektup no. 897, Roma, 4.10.1922.
- 111 İngiliz İstihbaratına göre, Mustafa Kemal'in harekât planı hakkında bkz. FO 371/8909/E 1214: İngiliz Askeri Ataşesi'nden Savaş Bakanlığı'na gizli tel. no. 67, İstanbul, 4.11.1922.
- 112 FO 371/7907/E 11861: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na mektup no. B.M./M.I. 2/2338, 30.12.1922; ekte, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nın hazırladığı C.R./B.F.T./54736/4 "I" referanslı ve 17.10.1922 günlü rapor sureti.
- 113 FO 371/7875/E 11939: D. G. Osborne memorandumı, Londra, 31.10.1922.
- 114 FO 371/7587/C 15575: Lindley'den Curzon'a gizli ve ivedi tel. no. 672, Atina, 12.11.1922.
- 115 FO 371/7907/E 11820: *Yeni Gün*, İstanbul, 1.10.1922.
- 116 FO 371/7962/E 12790: Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na oldukça ivedi ve gizli tel no. 712, İstanbul, 16.11.1922.
- 117 FO 371/7962/E 12846: Henderson'dan Curzon'a gizli ve oldukça ivedi tel. no.719 (R), İstanbul, 17.11.1922.
- 118 FO 371/7962/E 12887: Henderson'dan Curzon'a gizli tel. no. 721, İstanbul, 18.11.1922.
- 119 FO 371/7962/E 13269: Henderson'dan Curzon'a mektup no. 1041, İstanbul, 21.11.1922
- 120 FO 371/7963/E 12891:Henderson'dan Curzon'a gizli tel. no. 726 R, İstanbul; ayr. bkz. *Le Journal d'Orient*, İstanbul, 25.11.1922.
- 121 Nicolson, s. 292.
- 122 Karacan, s. 184.
- 123 FO 371/7964/E 19013, 7965/E 13552, E 13600; *DBFP* I/XVIII, s. 3256; Cmd. s.19-28: Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na tel ve tutanaklar, Lozan, 22.11.1922.
- 124 FO 371/7964/E 13193; 7966/E 14101; *DBFP* I/XVIII, s. 3367; Cmd. 801: Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na tutanaklar, Lozan 25.11.1922.
- 125 FO 371/7966/E 13863: Rauf'un BMM'de yaptığı konuşma, Ankara, 29.11.1922.
- 126 Bıyıklıoğlu, s. 5012.
- 127 FO 371/7964/E 13495: Hardinge'den Dışişleri Bakanlığı'na tel., Paris, 1.12.1922; *Le Matin*, Paris, 1.12.1922: İsmet Paşa'nın demeci.
- 128 FO 371/9060/E 896, E 959, CP No. 109; FO 371/9061/E 100 ve E 1001; 9063/E 1297, E 1391; *DBFP* I/XVIII, s. 435; Cmd. 337404: Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na tel. ve tutanaklar; İsmet Paşa ve Curzon'un konferanstaki konuşmaları, Lozan, 23.1.1923; *The Times*, Londra, 24.1.1923; *Livre Rouge Turquie, la Question de Mossoul*, s. 116.
- 129 Ronaldshay III, s. 329.

- 130 FO 371/9058/E 262: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 1030, İstanbul, 5.1.1923.
- 131 DBFP 1/XVIII, s. 4001.
- 132 FO 371/7968/E 14471: Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na gizli rapor, Lozan, 26.12.1922.
- 133 Ronaldshay III, s. 331.
- 134 FO 371/9050/E 5: Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a gizli tel., Londra, 11.1.1923
- 135 FO 371/9063/E 1273: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. 1065, 20.1.1923 ve 1.2.1923.
- 136 Mile, Harold Nicolson, I, s. 189, naklen Shaw IV, s. 1935.
- 137 Nicolson, s. 749.
- 138 FO 371/9062/E 1178: Curzon'dan Lindsay'e gizli mektup, Lozan, 28.1.1923; CP no. 220: Curzon'dan Lindsay'e gizli mektup, Lozan, 5.2.1923; Nicolson, s. 344.
- 139 FO 371/8826/C 2215: Bentinck'ten Curzon'a mektup, no. 43, Atina, 24.1.1923.
- 140 FO 371/8826/C 2247: Bentinck'ten Nicolson'a özel mektup, Atina, 24.1.1923.
- 141 FO 371/9169/C 8009: Bentinck'ten Curzon'a mektup, Atina, 26.7.1923.
- 142 FO 371/9090/E 8079: *Daily Telegraph*, Londra, 28.7.1923.
- 143 FO 371/9163/67919: Marling'den Dışişleri Bakanlığı'na mektup, Lahey, 30.7.1923
- 144 *Corriere Della Sera*'dan alıntı, *Hâkimiyeti Milliye*, Ankara, 13.8.1923.
- 145 *Izvestiya*, Moskova, 13.7.1923.
- 146 FO 371/10224/E 4095: *Türkiye Yıllık Raporu*, 1923; Toynbee ve Kirkwood, *Türkey*, Londra, 1926, s. 115.
- 147 FO 371/9131/E 7808: Henderson'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 25.7.1923; İsmet İnönü, *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, Ankara, 1954, s. 64; *Tarih Konuşuyor I*, no. 5, Haziran 1964, s. 370.
- 148 Grigoriadis, s. 149, 159-65, 173 ve 199-219.
- 149 Hr. Angelomati, *Hronikon Megalis Tragodias* (Büyük Felâketin Tanıklığı), Atina, tarihsiz, s. 85; Vakkas, *O Venizelos, Polemikos Igetis* (Savaş Önderi Venizelos), Atina, 1949, s. 29.
- 150 *I Skia Tis Discos Istoria Mias Katastrofis* (Batı'nın Gölgesi Bir Felâketin Tarihi), Atina 1961, s. 556.
- 151 Diomidis Arşivi, Atina, 6.7.1919 tarihli Venizelos belgesi.
- 152 Venizelos Arşivi, Benaki Müzesi, Atina; Merkezini IV, s. 287, 295 ve 30-59.
- 153 Smith: *Ionian Vision* (İyonya Düşü), s. 100; Petsalis Diomidis: *Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign* (Güney Rusya'da Helenizm

- ve Ukrayna Harekâtı), *Balkan Studies*, no. 132, 1972, s. 225-6; Markezinis IV, s. 309-10.
- 154 "Kalamaras", Yunanlılardan pek hoşlanmayanların onlara verdiği takma isimdir.
- 155 Mostras, s. 3, 10 ve 28.
- 156 Sifneos, s. 423.
- 157 Gilbert: *Winston S. Churchill Belgeleri*, c. IV, bölüm 3, Nisan 1921 Kasım 1922, Londra, 1977, s. 1249-50.
- 158 A.g.k.: Hardinge'den Churchill'e özel mektup, Paris, 23.12.1920.
- 159 Dakin: *Unification of Greece*, s. 20-56.
- 160 Rentis, s. 54 vd.
- 161 Spiridonos, s. 110-5 ve 150; Papulas, s. 234; Gonatas, s. 1546; Sifneos III, s. 423; *I Diki Ton Eks* (Altılar Duruşması), Atina, 1931; Spiridonos, Theotokis ve Stratos'un ifadeleri, s. 471-2 ve 610.
- 162 FO 371/646/E 1208: Hardinge'den Rumbold'a, Granville'e ve Dışişleri Bakanlığı'na gizli telgraflar, Paris, 26.1.1921.
- 163 FO 371/6508/E 4050: Rumbold'dan Curzon'a gizli tel., İstanbul, 4.4.1921.
- 164 Sifneos, s. 45.
- 165 *Efimeris*, Atina, 28.2.1921, s. 2225-50, 11.4.1921, s. 230-7.
- 166 FO 6514/C 6181: Granville'den Curzon'a gizli tel., Atina, 1.6.1921; a.g.k. belge C. 6703: Granville'den Curzon'a gizli tel., Atina, 11.6.1921.
- 167 Sifneos, s. 51; ayr. bkz. Spiridonos, s. 16499; Papulas, s. 118 vd.; *I Diki Don Eks*, s. 71, 153, 268-87, 390, 650; Rentis, s. 915; *Efimeris*, 2.10.1921.
- 168 Mostras, s. 576.
- 169 FO 371/8832/C 15167: *Yunanistan Yıllık Raporu*, 1922; *Istoria Tu Yeniku Epitelu Stratus* (Genelkurmay Başkanlığı Tarihi), C. 5, Yunan komutanlarından Trilivas, Trikupis ve Papulas'ın yorumları.
- 170 FO 371/7857/E 2716: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 4.3.1922; 6512/E 5467: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na gizli tel., İstanbul, 23.4.1921.
- 171 FO 371/7867/C 6602: Lindley'den Balfour'a gizli mektup ve tel., Atina, 23.6.1922 ve 7.7.1922.
- 172 FO 371/7868/C 7455: Rizo-Rangabe'den Balfour'a uyarı, Londra, 27.7.1922; Bentinck'ten Balfour'a gizli tel., Atina, 29.7.1922.
- 173 Frangulis II, s. 388.

Kaynakça

SÜRELİ YAYINLAR

Action Francaise; Al Bayrak; Alemdar; Athinaiki; Athine; Ati; Bombay Chronicle; Boston Christian Science Monitor; Chicago Daily News; Chicago Tribune; Corriere Della Sera; Daily Express; Daily Telegraph; Echo de Paris; Eclair; Eleftheron Vima; Embros; Estia; Evening Standard; Fata el Arab; Giornale di Roma; Hadisat; Hâkimiyet-i Milliye; Hronos; Hrvatska Sloga; Idrak; İfham; İkdam; İleri; İrade-i Milliye; İstanbul; İstiklal; İzvestiya; Journal d'Orient; Matin; Manchester Guardian; Memleket; Messenger de Athenes; Messagero; Minber; Morning Post; Muktabas; Nasa Pravda; Nea Ellas; Nea Imera; New York Times; Observatore Romani; Orient News; Pall Mall Gazette; Patris: Fyam; Peyam-i Sabah; Popolo d'Italia; Pravda Gruzii L'; Protevusa; Renin; Sabah; Slovo; Suria Jediya; Takvim-i Vekayi; Tanin; Tasvir-i Efkar; Temps; Tevhid-i Efkar; The Times; Tribune de Geneve; Türkçe İstanbul; Vakit; Vicerna Posta; Washington Post; Wireless News; Yeni Gün; Zaman

RESMİ KAYNAKLAR

ABD

Amerika Birleşik Devletleri Milli Arşivleri - Mikrofilm Koleksiyonu, Dışişleriyle ilgili 1918-23 belgeleri

Baig, Sir Abbas Ali: "The Final Defeat and British Policy", *Asiatic Review*, Ekim 1922

Baker, Ray Stannard ve W. E. Dodd: *The Public Papers of Woodrow Wilson*, 3 cilt, New York, 1927

Baram, Philip J.: *The Department of State in the Middle East, 1919-1945*, Philadelphia, 1978

Bristol, Mart L. belgeleri: Heath Lowry: *American observers in Anatolia, circa 1920: the Bristol Papers – Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 1912-26, İstanbul, 1984, s. 42-70, Kongre Kütüphanesi, kutu 27

Harbord, James G.: "Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia", 16.10.1919, Senato belgesi no. 266, Kongre, 2. Oturum, Wasington, GPO, 1920

"Papers Relating to the Foreign Relations of the United States" (ABD'nin Dışişleriyle ilgili belgeleri), 1918-23, Milli Arşivler, Woodrow Wilson'un belgeleri, c. 30, Princeton, 1984

Avusturya

Auswärtige Angelegenheiten: *Correspondenzen des Kaiserlichkoniglichen Ministerium de Austria*, 2 cilt, Viyana 1968-74

Ohandjanian, Artem: *Psterreich-Armenien, 1872-1936*, 12 cilt, Viyana, 1995

Fransa

Chateau de Vincennes, 1981 – *Conference de la Paix, 1919-20* (Paris Barış Konferansı Belgeleri), Actes de la Conference, 42 cilt, Paris, 1922-1935

Conference de Lausanne sur les Affaires de Proche-Orient, Lozan Konferansı, 1922-3; Recueil des Actes de la Conference, premiere serie, c. I-IV, Paris 1922-3.

Documents Diplomatiques Francais, 1918-23, 1. Seri, Paris, 1930, c. II vd.

Documents Diplomatiques: Affaires Armenian's - propjets de reformers dans l'Empire Ottoman, 1893-1897, Paris, 1897 (Fransız Sarı Kitabı); Journal Officiel, Archives Nationale, l'Hotel de Sovbise, Paris

Dumont, Paul: "Turkey in the military archives of the Chateau Vincennes", *International Journal of Turkish Studies*, XX/2, 1988, s. 64-88

Journal Officiel: "Debats Parlementaires, Chambre de Deputes", 1918-23

Ministere des Affaires Etrangeres: *Documents Diplomatique Francaise, 1918-23*, Seri 1, Paris, 1930', yeni seri, Türkiye, c. 334 ve 524, folyo, s. 39 vd.

Ministere de la Defense: Etat-Major de l'Armee de Terre, Service Historique, Inventaire des Archives de la Guerre, 1918-1928 (Savaş Bakanlığı Belgeleri)

İngiltere

Accounts and Papers (ZHC 1) (Parlamento Belgeleri)

Avam Kamarası (House of Commons) Görüşmeleri, 1918-23

Beaverbrook Kütüphanesi: David Lloyd George'un özel belgeleri

British and Foreign State Papers: 1917-1923 (İngiliz ve Yabancı Devlet Belgeleri)

Bryce belgeleri, UB 65: "Yakın Doğu'da muhalif akımlar", 3.1.1921

Cabinet Papers (Kabine belgeleri), 1918-23

Command Papers (Emirler): 1918-23

Curzon belgeleri: el yazılı, EUR F 112.232

David Lloyd George belgeleri, Beaverbrook Kütüphanesi, 10 cilt

Dışişleri Bakanlığı belgeleri (FO 371), 1918-23

Documents on British Foreign Policy (Dışişlerle ilgili belgeler, 1919-23)

Foreign Office (Dışişleri Bakanlığı) belgeleri, çeşitli sınıflar

Hansard (Parlamento tutanakları), 1918-23

Harcourt belgeleri: "Ermenistan'daki durum"

Private Papes (özel belgeler) FO 800, Balfour, Crowe, Curzon, Ryan belgeleri

Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi) çeşitli sınıflardaki belgeler

İtalya

İtalyan diplomatik belgeleri

Maria Antonia di Casola: "İtalya ve 1923 Lozan Antlaşması", 70. yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri, 25-6 Ekim 1993

Ministero Degli Affari Esteri: *I Documenti Diplomatici Italiani*, Roma 1952,

Rusya

Adamov, E. E.: *Sovyet Devlet Arşivi Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı*, çeviren Hüseyin Rahmi Apak, İstanbul, 1972

Aralov, Semen Ivanovich: *Vospominanaya Sovekogo Diplomata*, 1922-3, Moskova, 1960

Bondarevsky, G. L.: *Soviet-Turkish relations, 1917-23, Documents on Foreign Policy*, Londra, 1997

Borian, B. A.: *Armenia Meshdunaordnaia I, S.S.S.R.*, Moskova, 1928

Degras, Jane: *Calendar of Soviet documents on Foreign Policy, 1917-41*, Londra, 1948

—, *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-24*, 3 cilt, Londra, 1951-3

Dokumenty Vneshnei Politiki SSSR (Rusya'nın dış siyasasi - belgeler), 5 cilt, Moskova, 1960

Russo-British Documents (Rus-İngiliz Belgeleri), no. 243 vd.

Türkiye

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, Ankara, 1995

Atrocities Armeniennes: Sommises contre le Mussulmans du Caucase Durant le mois de Juillet 1919, 1919

Başbakanlık Arşivi, Yıldız Sarayı tasnifi: Ermeni toplumunun dinsel ve yönetsel ayrıcalıklarıyla ilgili belgeler, no. 553/1, sınıf 18, Dahiliye no. Z. 93, karton 33, belge no. 2 1919 ve 1920 seneleri Kafkasya'da İslamlara karşı Ermeni Mezalimi, İstanbul, 1921

Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 24.4.1920'den 30.10.1923'e kadar

Documents on Ottoman Armenians, Ankara 1982, s. I ve II

Harp Tarihi Dairesi Arşivi: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Ankara, Eylül 1952 vd.

İslam Ahalinin Duçar Olduğu Mezalim Hakkında Vesaike Mustenid Malumat, Ekim 1919-1922

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Ekim 1918-Kasım 1922

Takvim-i Vekayi, 1918-1922

Tarih Vesikaları, c. I-II, yeni seri no. 3, Mart 1961

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi belgeleri

Yunanistan

Arşivler: Danglis, P.: "To Arhion Tu", c. 1 ve 2

Diomidis, Aleksandros özel Arşivi

Efimeris Tis Kiverniseos (Resmi Gazete, 1919-22)

Efimeris ton Sizitiseon tis Vulis (Yunan Parlamentosu görüşmeleri)

Eleftherios Venizelos'un özel belgeleri (Benakion Muzesi) Atina

Praktika Son Sinedriaseon tis Vulis (Yunan Parlamentosu Tutanakları, 1919-22)

Kitap ve Diğer Süreli Yayınlar

Abaloğlu, Yunus Nadi: *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Ankara, 1955

Abbott, G. E: *Greece and the Allies, 1914-1922*, Londra, 1922

Adıgüzel, Emre: *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1972

—, *Turkey Faces West*, New Haven, 1930

—, *Conflict of East and West in Turkey*, Lahore, 1935

—, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul, 1956

—, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962

—, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, 2007

Afet İnan, Prof. Dr.: *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1959

Ağa Han: *The Memoirs of Aga Khan*, Londra, 1954

Aharonian, Avedis: "From Sardarabad to Sevres and Lausanne: a Political Diary", *Armenian Review* no. 15-19, Sonbahar 1896-2 - Yaz 1966

Aharonian ve Boghos Nubar: "The Armenian Question before the Peace Conference". (26.2.1919'da Paris Barış Konferansına sunulan Ermeni dilekçesi), *Armenian Review*, XXVII/3-197, Sonbahar, 1984, s. 227-59

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2 cilt, İstanbul, 1992-3

Akbıyık, Yaşar: "Maraş'ın işgali sırasında Fransız-Ermeni münasebetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, XIV/27, Ağustos 1989, s. 99-112.

Akdemir, Aziz Hüda: *Dünyada ve Bizde Casusluk*, İstanbul, 1949

Akgün, Seçil: *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul, 1981

—, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", Ankara Üniversitesi *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi* dergisi, no. 3, 1992, s. 1-16

Akidil, Mehmed Ali: *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul, 1988

Akşin, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976

Aktan, Gündüz: *Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu*, Türkkaya Ataöv (ed.), *Osmanlının Son Döneminde Ermeniler*, Ankara BMM yayını, 2002

Akyüz, Yahya: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-22*, Ankara, 1975

Alanay, Tevfik: (ed.): *Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924*, İstanbul, 1972

Alastos, Doros: *Venizelos*, Atina, 1942

Alcakayahoğlu, Cihat: "Türk İstiklal Savaşı ve İnkılab Döneminde Atatürk-General Kâzım Karabekir İlişkileri", 2. Uluslararası Atatürk sempozyumuna sunulan bildiriler, Ankara

- Aleksandris, Aleksis: *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Atina, 1983
- Aleksinsky, Prens Gregor: "Bolshevism and the Turks", *Quarterly Review*, V. 1923,
- Allen, Anne ve Florence Belling: *Anadolu'daki Canavarlıklar*, 1922
- Allen, Henry E.: *The Turkish Transformation*, Şikago 1935
- Allen, W. E. D. ve Muratoff, Paul: *Caucasian Battlefields... 1828-1921*, Cambridge, 1953
- Altay, Fahrettin: *On Yıl Savaşı, 1912-1922 ve Sonrası*, Ankara, 1937
- Anderson, M. S.: *The Great Powers and the Near East, 1774-1923*, Londra, 1970
- , *The Eastern Question, 1774-1923*, Londra, 1978
- Andrew, (Prens): *Towards Disaster*, Londra, 1930
- Angelomati, Hr.: *Hronikon Tragodias*, Atina, tarihsiz
- Apak, Rahmi vd.: *Batı Cephesi*, Ankara, 1965
- Aralov, S. I.: Diplomats Look Back: in the Turkey of Atatürk, *International Affairs*, tarihsiz, Moskova 1960 vd., İstanbul, 1924
- Aras, Tevfik Rüştü: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Temeli Türkiye Büyük Millet Meclisi", *BTDD*, c. XXXI, 1970
- Arfa, Hasan: *The Kurds - An Historical and Political Study*, Londra, 1966
- Arıburnu, Kemal: *Sivas Kongresi...*, Ankara, 1997
- Mehmet Arif (Ayıcı): *Anadolu İnkılabı*, İstanbul, 1924
- Arkangel'skiy: *Frunze*, Moskova, 1970
- Armaoğlu, Fahir: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, 1991
- , "İngiliz belgelerinde İstanbul'un işgali (16 Mart 1920)", *Belleten* LXII, sayı 234, Ağustos 1958
- Armenians in the Ottoman Documents, 1915-1920*, Ankara, 1995
- Armstrong, Harold: *Turkey in Travail*, Londra, 1925
- Arslan, Abdurrahman: *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923)*, İstanbul, 1991
- Arslan, Esat: "Amerikan İstihbarat belgelerine göre Kurtuluş Savaşı'nın bunalımlı dönemindeki Türk Dış Politikası ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le yapılan görüşmeler", *Belleten* LXII, sayı 234, Ağustos 1998
- Artuç, İbrahim: *Kurtuluş Savaşının Zorlu Yılları*, İstanbul, 1988
- Asiatic Review*: "The Near Eastern Riddle and the Aftermath of Lausanne", Nisan 1923
- Assembly of Turkish American Associations: "Setting the Record Straight on Armenian Propaganda Against Turkey", Washington D.C., 1981
- Astrianos, Th. (Dimitris Bitsios): *I Megali Idea tu Ellinizmu*, Atina, 1945
- Aşkun, Vehbi Cem: *Sivas Kongresi*, İstanbul 1963
- Atamer, Hamdi: "Milli Mücadele Tarihi-Milli Direnme", *BTDD*, sayı 7, Nisan 1958, s. 23 vd.
- Ataov, Türkkiye: *The Armenian Question - Conflict, Trauma and Objectivity*, Ankara, 1987

- , *Ermeni Belge Düzmeciliği*, İstanbul, 2006
- , *Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?* İstanbul, 2007
- Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk* (Söylev), 3 cilt, Ankara, 1934
- , *Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik*, 3 cilt, Ankara, 1934
- , *Mustafa Kemal'in Defteri*, İstanbul, 1955
- , *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I - III*, Ankara, 1961
- , *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, 1963
- , *Atatürk'ün Tamimi, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, 1964
- , *Atatürk'le ilgili Arşiv Belgeleri*, Ankara, 1982
- , *Atatürk'ün Milli Dış Politikası: Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge, 1919-1923* (iki cilt), 1994
- , *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Ankara, 1995
- , *Atatürk'ün Tüm Eserleri*, 13 cilt, İstanbul, 1998-2004
- Atay, Falih Rıfkı: *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, 1955
- Avcıoğlu, Doğan: *Milli Kurtuluş Tarihi, 1883-1925*, 4 cilt, İstanbul, 1974
- Aya, Şükrü Server: *Soykırım Tacirleri ve Gerçekler*, İstanbul, 2009
- Aybars, Ergun: *Yakın Tarihte Anadolu Ayaklanmaları*, İstanbul 1988
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam, Mustafa Kemal (1881-1919)*, İstanbul, 1964
- , *İkinci Adam*, İsmet İnönü, c. 1, İstanbul, 1966
- Aydın, Mesut: *Milli Mücadele Yıllarında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Gizli Gruplar*, doktora tezi, Ankara Üniversitesi, İstanbul, 1992
- Ayışığı, Metin: *Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991
- , "Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasındaki münasebetler" I ve II, *Toplumsal Tarih*, sayı 6-7, İstanbul, 1994
- Aykouni, V.: *Le Probleme Armenienne*, Montpellier Üniversitesi, 1969
- Babacan, Hasan: *Mehmet Talat Paşa, 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcratı)*, Ankara, 2005
- Baker, Ray Stannard: *Woodrow Wilson and World Settlement*, New York, 1923
- , *The Public Papers of Woodrow Wilson*, 3 cilt, New York, 1927
- Baig, Sir Abbas Ali: "The Final Defeat and British Policy", *Asiatic Review*, Ekim 1922
- Banoğlu, Niyazi Ahmet: *İsmet İnönü*, İstanbul, 1949
- , *Ermeninin Ermeniye Zulmü*, Ankara, 1976
- Baram, Philip J.: *The Department of State in the Middle East, 1919-1945*, Philadelphia, 1978
- Bardakçı, Cemal: *Anadolu İsyanları*, İstanbul, 1940
- Bardakçı, Murat: *Talat Paşa'nın Evrakı Metrukesi*, İstanbul, 2008
- , *Son Osmanlılar, Osmanlı Hanedanının Sürgün ve Miras Öyküsü*, İstanbul, 1991

- Başar, Zeki: *Ermenilerden Gördüklerimiz*, Ankara, 1974
- , *Erzurum Kongresi*, Erzurum, 1979
- Başgün, Necla: *Türk-Ermeni Münasebetleri*, İstanbul, 1973
- Bayar, Celal: *Ben de Yazdım*, 8 Cilt, İstanbul, 1965-72
- Baykal, Bekir Sıtkı: *Erzurum Kongresi'yle ilgili Belgeler*, Ankara, 1969
- , "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, XXXIII, sayı 132, Ekim 1969, s. 517-75
- , *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, 1973
- , *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973
- , *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1975
- Baykal, Hülya: "Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin", *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü dergisi* no. 7, Mayıs 1991, s. 455-511
- Bayraktar, Bayram: "Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere'nin Orta Doğu Politikasına Bir Model: Anzavur Ayaklanması", *ATB XIX/37*, Ağustos 1994, s. 1-23
- Baytok, Taner: *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970
- Baytuloğlu, Hamdi: İzmir'in İşgali, *BTTD* no. 7, Nisan 1968
- Bayur, Hikmet: *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İstanbul, 1935
- , "Kuvayı Milliye Döneminde Atatürk'ün Dış Siyaseti ile İngiliz Bazı Görüş ve Davranışlar", *Belleten* XX, Ekim 1956
- , *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, c. 1, Ankara, 1963
- , *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara, 1974
- , "Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyaseti", *Cumhuriyetin 50. Yıl-dönümü Semineri*, Ankara, 1975
- , "TBMM Hükümeti Umuru Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Yılında Yapığı Avrupa Gezisi ile İlgili Anılar", *Belleten*, 160, c. XL, Ekim 1976, s. 617 vd.
- Beaman, A. Hulme: "Lausanne and Its Lessons, *Nineteenth Century and After*", c. 93, no. DLIII, Mart 1923, s. 318-27
- Beaverbrook, Lord: *The Decline and Fall of Lloyd George*, Londra, 1963
- Bedirhan, Kamuran Ali: "Kürdistan'ın Hazaini Tabiiyesi", *İçtihad*, c. XV, 1918
- Belen, Fahri: *Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1973
- Bennett, G. H.: *British Foreign Policy During the Curzon Period, 1919-24*, Londra, 1995
- Berber, Engin: *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, doktora te-zi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1993
- , *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, İstanbul, 1997
- , *Mustafa Kemal ve Vahideddin*, İstanbul, 1997
- Bertrande, Bareilles: *Le Drame Oriental d'Athenes a Angora*, Paris, 1923
- Berthe, Georges-Gaulis: *Angora, Constantinople, Londres*, Paris, 1922

- , *La Question Turquie*, Paris 1921
- , *Angora, Constantinople, Londres Mustapha Kemal et la Politique Anglaise en Orient*, Paris 1922
- Bıyıklıoğlu, Tefrik: *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara, 1955-6
- , *Atatürk Anadolu'da*, Ankara, 1959
- , "Türk İstiklal Savaşı Yıllarında Türk-Sovyet Dostluğu", *Belleten*, no. 99, 1961, s. 458-491
- Bıyıklıoğlu, vd.: *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, 1862
- Bildirici, Yusuf Ziya: Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri, doktora tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi, 1995
- Bilge, Suat: *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-64*, Ankara 1982
- Bilsel, Cemil: *Lozan*, 2 cilt, İstanbul, 1937
- Bogle, Emory C.: *The Modern Middle East - From Imperialism to Freedom, 1800-1958*, New Jersey 1996
- Bois, Thomas: *The Kurds*, Beyru 1966
- Bondarevski, G. L.: Soviet-Turkish Relations, 1917-1923; *Documents on Soviet Foreign Policy*, c. 1, Kibse, 1997
- Borak, Sadi: *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, İstanbul, 1977
- Bosworth, R. J. B.: Italy and the end of the Ottoman Empire, *The Great Powers and the end of the Ottoman Empire*, (ed.) Marian Kent, Londra, 1984, s. 52-75
- Boudiere, Georges: "Notes sur la Campagne de Syrie-Cilicie: l'Affaires de Maraş" (Ocak-Şubat 1920", *Turcica*, IX 2-10, 1978, s. 155-75
- Busch, Briton Cooper: *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, New York, 1976
- Braude, Benjamin ve Lewis, Bernard (ed.): *Christians and Jews in the Ottoman Empire - the Functioning of a Plural Society*, New York, 1982
- Bryer, Anthony: The Great Idea, *History Today*, Mart 1965
- Bryson, Thomas A.: Woodrow Wilson, Senate, Public Opinion and the Armenian Mandate, 1919-20, doktora tezi, Georgia Üniversitesi, 1965
- , "An American Mandate for Armenia. A Link in British Near Eastern Policy", *Armenian Review*, XXXI, Yaz, 1968, s. 22-41
- , "Woodrow Wilson and the Armenian Mandate", *Armenian Review*, XXI, 1968, s. 10-28
- , "The Armenian-American Society: A Factor in American-Turkish Relations", 1919-1924, *Armenian Review*, XXIX/1-3, İlkbahar, 1976, s. 53-75
- Bullard, Sir R.: *Britain and the Middle East*, Londra 1951
- Burçak, Rıfkı Salim: *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941*, İstanbul 1946
- Burton, Cooper Busch: *Mondros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-23*, New York, 2102
- Buzanski, Peter: Admiral Mark Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922, doktora tezi, California Üniversitesi, 1960

- , “The Interallied Investigation of the Greek invasion of Smyrna”, 1919, *Historian*, Mayıs 1963, s. 325-343
- Carr, Edward Hallett: *A History of Soviet Russia*, Londra 1966
- Cavit Bey: *Felaket Günleri: Mütareke Günlerinin Feci Tarihi, Cavid Bey'in Hatıraları*, Aralık 1946
- Cebesoy, Ali Fuat: *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953
- , *Moskova Hatıraları*, 2 cilt, Ankara, 1955
- , *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1957
- Cemal Paşa: *Hatıralar*, İstanbul, 1972
- Cevizoğlu, Hulki: *Misyonerlik ve Siyasi Hristiyanlık*, Ankara, 2005
- Chester, S. P.: *The Life of Venizelos*, Londra, 1921
- Churchill, Winston Spencer: *The World Crisis: the Aftermath, 1918-1928*, Londra, 1929
- Churches Committee on Migrant Workers in Europe: *Christian Minorities in Turkey*, Brüksel, Eylül 1970
- Constantine, King: *A King's Private Letters*, Londra, 1925
- Cook, Ralph Elliot: The United States and the Armenian Question, doktora tezi, Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu, 15.4.1957
- Coppola, Francesco: “Italy in the Mediterranean”, *Foreign Affairs*, c. 1, no. 2, 13.3.1923, s. 110-1
- Coşar, Ömer Sami: *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1964
- Cosmetatos, S. P. P.: *The Tragedy of Greece*, Londra, 1928
- Criss, Nur Bilge: İstanbul during the Allied occupation, 1918-1923, doktora tezi, George Washington Üniversitesi, Washington, 1990; Türkçesi: *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul, 1993
- Crocker, Mark: *Richard Meinertzhagen, Soldier, scientist and spy*, Londra, 1989
- Cumming, Henry H.: *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East...* Londra, 1938
- Current History: *The Turkish drift towards Moscow*, Temmuz 1921
- , ‘The Lausanne Conference’, c. XVII, 1923
- Cumming, Henry H.: *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, Londra, 1938
- Çapa, Mesut: *Pontus Meselesi: Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Ankara, 1993
- Çark, T.: *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, 1453-1953*, İstanbul, 1953
- Çavdar, Tefvîk: *Talat Paşa - Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, 1984
- Çelebi, Mevlüt: *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, 1918-1922*, doktora tezi, Ankara, 1999

- Çetiner, Yılmaz: *Son Padişah Vahideddin*, İstanbul, 1993
- Çiçek, Rahmi: Türk Basınında Azınlıklar (Rumlar ve Ermeniler) 1919-22, Lisans tezi, Ankara Üniversitesi 1985
- Çukurova, Bülent: *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara, 1994
- Dakin, Douglas: *The Unification of Greece, 1770-1923*, Londra, 1972
- Daniel, Robert: "The Armenian Question and American-Turkish Relations, 1914-27", *Mississippopi Valley Historical Review*, 46 (1959), s. 252-75
- Dafnis, Grigorios: *Sofoklis Eleftherios Venizelos, 1894-1964*, Atina, 1970
- Davison, Roderic: "Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne", *The Diplomats*, 1819-39, New Jersey, 1953
- Degras, Jane: *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1924*, (3 cilt), Londra, 1951-3
- Delta, Penelope: *Eleftherios K. Venizelos*, Atina, 1978
- Demiroğlu, E: *Van'da Ermeni Mezalimi, 1895-1920*, Ankara, 1985
- Dennis, A. L. P: *The Foreign Policy of Soviet Russia*, Londra, 1924
- Denniston, Robin: *Churchill's Secret war: Diplomatic Decrypts, the Foreign Office and Turkey, 1922-1944*, New York, 1997
- De Novo, John A.: *Amerikan Interests and Policies in the Middle East, 1900-39*, Minneapolis, 1963
- Dinamo, Hasan İzzettin: *Kutsal İsyan*, c. III, İstanbul, 1966
- Dinerstein, Herbert: *Soviet Foreign Policy in the Near and Middle East, 1917-23*, doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1942
- Dmytryshyn, Başı̇l ve Frederic Cox: *The Soviet Union and the Middle East: A Documentary Record of Afghanistan, Iran and Turkey, 1917-85*, Princeton, 1987
- Doğan, Yıldız: *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, İstanbul, 1991
- Dumont, Paul: "L'Axe Moscow-Ankara: Les Relations Turco-Sovietique de 1919 a 1922", *Cahiers du Monde Russo Sovietique*, Temmuz-Eylül 1977, s. 165-193
- , "Turkey in the Military Archives of the Chateau de Vincennes", *International Journal of Turkish Studies*, XX/2, 1988, s. 64-88
- , "A l'aube du rapprochement franco-turc: le Colonel Mougin, premier representant de la France aupres du government d'Ankara (1922-1925)", *La Turquie et la France a l'epoque d' Atatürk*, Paris, 1981, s. 75-108
- Duru, Orhan: *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978
- Durusu, Sabri: "15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunanlıların İzmir ve çevresinde yaptıkları katliam", *ATB* XI/21, Ağustos 1986, s. 1-14

- Du Veou, Paul: *La Passion de la Cilicie, 1919-22*, Paris, 1954
- Dusmanis, V.: *I Eksoteriki Opsis Tis Mikrasiatikis Emblogis*, Atina, 1928
- Earle, Edward Mead: "American Missions in the Near East", *Foreign Affairs*, VII, no. 3, Nisan 1929
- , *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway*, New York, 1966
- Edmonds, C. J.: *Kurds, Turks and Arabs, 1919-25*, Oxford, 1957
- Ellison, Grace: *An Englishwoman in Angora*, Londra, 1925
- Emircan, A.: *Ruslar Ermenileri Nasıl Avladılar*, İstanbul, 1945
- Ener, Kasım: *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1963
- Erhan, Çağrı: *American documents on Greek occupation of Izmir and adjoining territories*, Ankara 1999
- , (ed.): *Yaşayan Lozan*, Ankara, 2003
- Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, Ermeni Dosyası, *Hürriyet*, İstanbul, 24.9.1982
- Erol, Mine: *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, Giresun, 1972
- Esengin, Kenan: *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul, 1975
- Esmer, Ahmet Şükrü: *Türk Diplomasisi, 1920-55*, *Yeni Türkiye*, İstanbul, 1950
- Evans, Laurence: *United States Policy and the Partition of Turkey*, Baltimore, 1965
- Finefrock, Michael M.: "Atatürk, Lloyd George, and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies", June-August 1922, *Journal of Modern History*, LII/1, 1980.
- Fisher, Herbert A. L.: "Mr. Lloyd George's Foreign Policy", *Foreign Affairs*, no. 3, 15.3.1923
- Frangulis, A. P.: *La Grèce et la Crise Mondiale*, 2 cilt, Atina, 1925
- Frombgen, Hans: *Kemal Atatürk*, 1935
- Gaillard, Gaston: *Les Turcs et l'Europe*, 1921
- Garnier, Jean Paul: *La fin de l'Empire Ottoman du Sultan Rouge a Mustafa Kemal*, Paris 1973
- Gates, Caleb: *Not To Me Only*, Princeton, New Jersey, 1940
- Gazigiray, A. Alper: *Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul, 1982
- George, David Lloyd: *The truth about the Peace Treaties*, 2 cilt, New Haven, 1938
- , *Memoirs of the Peace Conference*, New Haven, 1938
- , *The Private Papers of David, Earl Lloyd George of Dwyffor*, 10 cilt, Londra, Beaverbrook Kütüphanesi
- Georges-Gaulis, Berthe: *La Nationalisme Turc*, Paris, 1921
- Ghassemlou, Abdul Rahman: *Kurdistan and the Kurds*, Prag, 1965

- Gibb, H. A. R. ve Harold Bowen: *Islamic Society and the West*, Londra, 1957
- Gibbons, Herbert Adam: *Venizelos*, Boston, 1923
- Gidney, James B.: *An American Mandate for Armenia*, Ohio, 1967
- Gilbert, Martin: *Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat, 1869-1941*, Londra, 1973
- , *Winston S. Churchill Belgeleri*, c. IV, bölüm 3, Nisan 1921 - Kasım 1922, Londra, 1977, s. 1249-50
- Gilmour, David: *Curzon*, Londra, 1994
- Giordano, Giancarlo: *Carlo Sforza: La Diplomazia, 1896-1922*, Milano, 1987
- Gleichen, Lord Edward: "The Middle Eastern Riddle", *Asiatic Review*, Ocak 1923
- Goloğlu, Mahmut: *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968
- , *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969
- , *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*, Ankara, 1973
- Gonatas, Stilianos: *Apomnimonevmata (Anılar) 1879-1957*, Atina, 1958
- Gondrand, Richard: *La Tragedie de l'Asie Mineure et l'Anteantissement de Smyrna, 1914-1922*, Paris, 1935
- Gonfaut-Biron, Comte de: *D'Angora a Lausanne*, 1924
- Gordon, Leland James: *American Relations With Turkey 1830-1920*, Philadelphia, 1932
- Gökay, Bülent: *Clash of Empires: Turkey Between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1923*, Londra, 1997
- Gökbilgin, M. Tayyib: *Milli Mücadele Başlarken*, c. 1, 1959, c. II, 1965
- Gonatas Stilianhos: *Apomnimonevmata (Anılar)*, Atina
- Gönlübol, M. ve C. Sar: *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-45*, Ankara, 1968
- Göztepe, Tarık Mümtaz: *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul, 1969
- Grabill, Joseph: *Protestant Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Minneapolis, Minesota, 1971
- Graves, Robert Windham: *Storm Centres of the Near East: Personal Memoirs, 1879-1921*, Londra 1933
- Grew, Joseph C.: *Turbulent Era*, Londra, 1953
- , *The Peace Conference at Lausanne, 1922-3*, Department of State Bulletin (ABD Dışişleri Bakanlığı Bülteni), no. 33, 26.9.1955, s. 497-506
- Grigoriadis, Solonos: *Ellada-Turkia-Kipros*, Atina, tarihsiz
- Gunther, Lewy: *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey - A Disputed Genocide*, Utah, 2005
- Güralp, Şerif: *İstiklal Savaşının İçyüzü*, İstanbul, 1958
- Gürler, Hamdi: "Milli Mücadele'de Türk-İtalyan İlişkileri", *ATB*, XIX XIX, no. 37, 1994
- Gürün, Kâmuran: *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983
- , *Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953*, Ankara, 1991

- Güven, Zühtü: *Anzavur İsyanı: İstiklal Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha*, Ankara, 1965
- Halidi, M. ve O. Ferruh: *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, İstanbul, 1968
- Halil Paşa: *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete: Bitmeyen Savaş*, İstanbul, 1972
- Harbord, James G.: *America in the World War, 1917-23*, New York, 1923
- , Mustafa Kemal Pasha and His Party, *World's Work*, c. 40, Mayıs-Temmuz 1920
- Hardinge Lord Charles: *Old Diplomacy...*, Londra, 1947
- Harington, General Sir Charles: *Tim Harington Looks Back*, Londra, 1940; "Harington'un Raporu", *BTTD*, no. 62, 1972
- Harris, George: *The Rise and Fall of Communism in Turkey, 1919-1921*, Princeton, New Jersey, 1953
- Hasircioğlu, Talat: "Kâzım Karabekir Mustafa Kemal Paşa'yı Tutuklamayı Reddediyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no. 4, Ocak 1968, s. 111-4
- Hassiotis, J. K.: *Shared Illusions: Greek-Armenian Cooperation in Asia Minor and the Caucasus, 1917-22, Greece and Great Britain During World War I*, Selanik, 1985, s. 1390-1821
- Hatipoğlu, M. Murat: *Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı (1821-1922)*, Ankara, 1988
- Hatipoğlu, Süleyman: *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Ankara, 1969
- , Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi, 1915-1921, doktora tezi, Ankara Üniversitesi 1991
- Helmreich, Paul: *From Paris to Sevres: the Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-20*, Columbus, Ohio, 1974
- Helseth, William A.: *Turkey and the United States, 1784-1945*, Washington, 1957
- Herbert, Aubrey: *Ben Kendim - A Record of Eastern Travel*, Londra, 1924
- Hiçyılmaz, Ergun: *Belgelerle Kurtuluş Savaşında Casusluk Örgütleri*, İstanbul, 1981
- , *Osmanlıdan Cumhuriyete Gizli Teşkilatlar*, İstanbul 1994
- Himmetoğlu, Hüsnü: *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c. 1, İstanbul, 1962
- Hofman, Tessa ve Geryer Koutcharian: "The History of Armenian - Kurdish Relations in the Ottoman Empire", *Armenian Review*, XXXIX. Kış, 1986, s. 1-45
- Hostler, Warren C.: *Turkism and the Soviets*, New York, 1957
- House, E. M. ve Ch. Seymour (ed): *What Really Happened at Paris?*, Londra, 1921
- Hovannisian, Richard G.: *Republic of Armenia*, 2 cilt, Berkeley ve Los Angeles, 1971

- , “Armenia and the Caucasus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 1973, s. 129-147
- , *The Republic of Armenia*, 4 cilt, Los Angeles, 1971-1996
- Howard, Harry N.: *The Partition of Turkey - A Diplomatic History, 1913-1923*, New York, 1966
- Hristidis, Hr.: *Ioannis Metaksas: To Prosopiko Tu Imerologio*, c. III, Atina, 1952
- Huddleson, Sisley: *Poincare: A Biographical Postract*, 2 cilt, New Jersey, 1924
- Hurewitz, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East*, 2 cilt, New Jersey, 1956
- I Diki Ton Eks*, Proia yayını, Atina, 1931
- İğdemir, Uluğ: *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1969
- , *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara, 1973
- İleri, Suphi Nuri: *Sevr ve Lozan*, İstanbul, 1934
- İlgar, İhsan (ed.): *Miitarekede Yerli ve Yabancı Basın*, İstanbul, 1973
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal: *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1940-53
- İncedayı, Cevdet Kerim: *Türk İstiklal Harbi*, İstanbul, 1925
- İngiliz Kemal: *Türk Casusu İngiliz Kemal İstiklal Harbinde*, İstanbul, tarihsiz
- İnönü, İsmet: *Söylev ve Demeçleri*, İstanbul, 1946
- , *Hatıraları*, *Ulus*, 4.2.1968 - 15.6.1968
- , *Hatıraları*, 2 cilt, Ankara 1969
- , “Devlet Kurucusu Atatürk”, *Belleten*, no. 128, XXXIII, Ocak 1969, s. 1-2
- , “İstiklal Savaşı ve Lozan”, *Belleten*, no. 149, XXXIII, Ocak 1974
- , *Hatıralar*, (ed:) Sabahattin Selek, Ankara, 1985
- , *Büyük Millet Meclisi’ndeki Konuşmaları*, 1920-37, 3 cilt, Ankara, 1992
- Jaeschke, Gotthard: “Mondros’a Giden Yol”, *Belleten* XXVIII, no. 109, Ocak 1964, s. 141-52
- , Ein Scherifisches Budnisangebot an Mustafa Kemal, Der Orient in der Forshung fur Otto Spies Zum 5.4.1966, Wiesbaden, 1967
- , “İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması”, *Belleten*, XXXII, no. 128, Ekim 1968, s. 567-76
- , *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970
- , *Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1971
- Jensen, Peter: “The Greco-Turkish War, 1920-1922”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, Kasım 1979, s. 553-65
- Jones, Thomas: *Lloyd George*, Cambridge, Mass., 1951
- Kadri, Hüseyin Kâzım: *Türkiye’nin Çöküşü*, (ed.) Yılmaz Daşcıoğlu, İstanbul, 1992

- Kandemir, Feridun: *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal: Arkadaşları ve Karşındakiler*, İstanbul, 1964
- , *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul, 1965
- , *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf (Orbay)*, İstanbul, 1965
- Kansu, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara, c. 1, 1966, C. II 1968
- Kasalak, Kadir: *Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara, 1993
- Karabekir, Kâzım: *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?*, 2 cilt, İstanbul, 1937
- , *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960
- , *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul, 1967
- , *Hayatım*, İstanbul, 1995
- , *Kürt Meselesi*, (ed.) Faruk Erengin, İstanbul, 1995
- Karacan, Ali Naci: *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943
- Karolidis, Papargiropulu: *Istoria Tu Elliniku Ethnus*, Atina, 1953
- Karabıyık, Osman: *Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü, Bugünü*, İstanbul, 1984
- Karacan, Ali Naci: *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943
- Karakaya, Ali: *General Harbord'un Erzurum Gezisi*, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1991
- Karakurt, Ali: *Fener Patrikhanesinin İçyüzü*, İstanbul, 1955
- Karal, Enver Ziya: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-44*, İstanbul, 1957
- Karal, Halil İbrahim: *Turkish relations with Soviet Russias during the National Liberation War of Turkey, 1918-1922: A Study in the Diplomacy of the Russian Revolution*, doktora tezi, UCLA, 1967
- Karaman, Sami Sabit: *İstiklal Mücadelemiz ve Enver Paşa*, İzmit, 1942
- Kazemzadeh, Firuz: *The Struggle for Transcaucasia, 1917-21*, Oxford, 1951
- Kedourie, Elie: *England and the Middle East - Destruction of the Ottoman Empire*, Londra, 1977
- Kennedy, A. L.: *Old Diplomacy and the New, 1876-1922*, Londra, 1922
- Kent, Marian (ed.): *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Londra, 1984
- Kent, Marian: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Winchester, Mass. 1984
- Kinnear, Michael: *The Fall of Lloyd George: the Political Crisis of 1922*, Londra, 1973
- Kışlalı, M. Ali: "Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri", 1921-66, *Orta Doğu*, no. 56, Aralık 1966
- Kinane, S. Georg: *The Kurds and Kurdistan*, Londra, 1964
- Kinder, Herman ve Werner Hilgeman: *The Penguin Atlas of World History*, Londra, 1978, s. 122 vd.
- Kinross, Lord: *Atatürk, the Rebirth of a Nation*, Londra, 1966 – *Bir Millet in Doğuşu*, çeviren Aydın Tezel, İstanbul, 1972

- , *The Ottoman Centuries - the Rise and Fall of the Turkish Empire*, Londra, 1977
- Khovratowich, L. M.: *Georgii Vasilevich Chicherin*, Moskova, 1980
- Kinnear, M.: *The Fall of Lloyd George*, Londra, 1973
- Kitsikis, Dimitri: *Propaganda et Pressions en Politique Internationale: le Grece et les Rededications e la Conference de la Paix*, Paris, 1963
- Koçaş, Sadi: *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967
- Koloğlu, Orhan: *La Campagne de Pierre Loti en Faveur de la Turquie pendant la Geurren d'indpendence*, Paris, 1981
- Kondilis, Yeoryios: *The Road to Disaster* (Felakete Giden Yol), Atina, 1979
- Kordatos, Ioannis: *Istoria Tis Neoteris Ellados*, c. V, Atina, 1958
- Köksal, Hikmet: *Geçmişten Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1989
- Köksal, Osman: "Mütareke Döneminde Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği", *Askeri Tarih Bülteni*, XII/24, Şubat 1988, s. 61-70
- Kuran, Ahmet Bedevi: *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948
- Kuran, Ercüment: "The Turkish National War of Independence and Admiral Bristol, the United States High Commissioner in İstanbul", 1919-1923, *Cultura Turcica* XI/1-2, 1987, s. 89-100
- Kurat, Akdes Nimet: "İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 4, 9 ve 10.7.1966
- , "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", *BTTD*, no. 62, Kasım 1972, s. 13-16
- , *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1980
- Kurat, Yuluğ Tekin: "How Turkey Drifted Into World War 1", *Studies in International History*, Londra, 1967
- , *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara, 1986
- , *Doğu Anadolu'da Ermeni Sorunu (1900-1920)*, Ankara, 1994
- Kurmuş, O.: *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, 1982
- Kürşad, Cengiz: "TBMM'nde Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar", *BTTD*, no. 34, Temmuz 1970, s. 12-14
- Kurt, Yılmaz: *Pontus Meselesi*, Ankara, 1995
- Kutay, Cemal (ed.) *Çerkez Ethem Dosyası*, İstanbul, 1973 ve 1990
- , *Çerkez Ethem Hadisesi*, 2 cilt, İstanbul, 1955-6
- , *Fevzi Çakmak Atatürk'ü Tevkif Edecekti*, İstanbul, 1956
- , *Mütarekede Pontus Suikastı*, İstanbul, 1956
- , *Türkiye'de İlk Komünistler*, İstanbul, 1956
- , Amasya Protokolündeki Gizli Madde, *Tarih Konuşuyor*, c. 1, no. 2, Mart 1964, s. 90 vd.
- , *Çerkez Ethem Dosyası*, 2 cilt, İstanbul, 1977
- , *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, İstanbul, 1979
- , *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980
- , *Osmanlıdan Cumhuriyete: Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay, 1881-1964*, 5 cilt, İstanbul, 1992

- , *Çerkez Ethem Hadisesi - Kendi Hatıralarıyla*, İstanbul, 1995
- Küçük, Cevdet: "Damat Ferid Paşa", *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 436-9
- Külçe, Süleyman: *Mareşal Fevzi Çakmak: Siyasi ve Hususi Hayatı*, İstanbul, 1953
- Kürkçüoğlu, Ömer: *Türk-İngiliz İlişkileri, 1916-1926*, Ankara, 1978
- Langer, William: *Diplomacy of Imperialism*, c. 1, New York, 1956
- Lannou, Yves Le: *La Fin de l'Empire Ottoman Vue Par La Presse Francaise (1918-1923)*, Turcica IX, 2/X, 1978, s. 176-95
- Laroche, N. Jules: *Au Quai d'Orday avec Briand et Poincare, 1913-26*, Paris, 1957
- Laskaris, Mihail: *To Anatolikon Zitima, 1800-1923*, Selanik, 1948
- Lawrence, Thomas L.: *The Letters of T. E. Lawrence*, (ed.) David Garnett, New York, 1939
- Leland, Gordon: *American Relations With Turkey, 1830-1930*, Philadelphia, 1932
- Lewis, Bernard: *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961
- , *Istanbul and the Civilisation of the Ottoman Empire*, Oklahoma Üniversitesi Basımevi, 1963
- Lewis, Geoffrey: *Turkey*, Londra, 1965
- Literary Digest: The Recovery of the Sick Man of Europe*, 11.11.1920, s. 17 vd.
- , *The Oriental Labyrinth at Lausanne*, 21.4.1923, s. 19-20
- Livre Rouge Turc - La Question de Mossoul*, Ankara, 1924
- Lord, John: *Duty, Honour, Empire: The Life and Times of Colonel Richard Meinertzhagen*, New York, 1970
- Lowry, Heath: *American Observers in Anatolia, ca. 1920: The Bristol Papers, Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1912-1926*, İstanbul, 1984
- , *Nineteenth and Twentieth Century Armenian Terrorism: Threads of Continuity, International Terrorism and the Drug Connection*, Ankara, 1984, s. 71-83
- Luke, Sir Harry: *The Making of Modern Turkey*, Londra, 1936
- , *Cities and Men*, Londra, 1953
- , *The Old Turkey and the New*, Londra, 1955
- Lybyer, Albert Howe: "Turks Under the Armistice", *Journal of International Relations*, XII, no. 4, Nisan 1922, s. 456-8
- Macfie, A.L.: "The Revision of the Treaty of Sevres: The First Phase" (*Balkan Studies*, Ağustos 1920-Eylül 1922). XXIV, 1983, s. 57-88
- , *The End of the Ottoman Empire*, Londra, 1998
- Mallosis, I.: *I Politiki Istoria Tu Dimitriiu Gunari*, Atina, 1926
- Mango, Andrew: *Atatürk*, Londra, 1999
- Mansel, Philip: *Constantinople-City of the World Desire, 1453-1924*, Londra, 1995

- Marashlian, Levon: "The London and San Remo Conferences and the Armenian settle-ment...", *Armenian Review*, Şubat-Nisan 1920, XXX, 1977
- , *The Armenian Question From Sevres to Lausanne...* 1920-23, II, s. 622-3, doktora tezi, 2 cilt, California Üniversitesi, Los Angeles, 1992
- Marshall, T. W. N.: *Christian Missionaries, Their Agents, Their Methods and Their Results*, 2 cilt, Londra, 1852
- Marzio, Comelio di: *La Turchia di Kemal*, Milano, 1926
- McCarthy, Justin: *Muslims and Minorities*, New York, 1983
- , *Armenian Terrorism: History as Poison and Antidote, International Terrorism and the Drug Connection sempozyumu*, İstanbul, 1984, s. 85 vd.
- , *The Anatolian Armenians, 1912-1922, Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, İstanbul, 1984, s. 17-25
- , *Death and Exile - the Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Princeton, New Jersey, 1995
- McCormick, Donald: *Peddler of Death: The Life and Times of Sir Basil Zaharoff*, Londra, 1965
- Mears, Eliot Grinnell (ed.): *Modern Turkey*, New York, 1924
- Meinerzhagen, R.: *Middle East Diary, 1917-56*, Londra, 1959
- Melek, Kemal: *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul, 1972
- Meram, Ali Kemal: *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri*, İstanbul, 1969
- , *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 1969
- Meray, S. L. (ed.): *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 3 cilt, Ankara, 1969-1973
- ve O. Olcay: *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, Ankara, 1977
- Mesut, Ahmet: *İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*, İstanbul, 1992
- Metaksas, Ioannis: *To Prosobigo du Imerologio*, c. 3, Atina, 1964
- Mısıroğlu, Kadir: *Anadolu'da Yunan Mezalimi*, İstanbul, 1966
- , *Lozan Zafer mi Hezimet mi?* (3 cilt), İstanbul, 1965-79
- Michalopoulos, C.: "Asia Minor and the Dodecanese", *Asiatic Review*, c. 16, no. 1, Ocak 1920, s. 154-7
- Mıgırđıç, Agop: *Türkiye Ermenileri*, İstanbul, 1922.
- Mikus, Dagobert von: *Mustapha Kemal Between Europe and Asia*, Londra, 1931
- Miller, William: *The Ottoman Empire and Its Successors*, c. IV, Cambridge, 1923
- , *The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927*, 4 cilt, Londra, 1966
- Missailidis, Kostas: *Küçük Asya Seferi*, çeviren S. Karaoğlu, 443 daktilo sayfası, tarihsiz
- Mohr, Anton: *The Oil War*, Londra, 1926
- Montgomery, A. E.: *Allied Policies in Turkey...*, 1918-23, doktora tezi, Londra Üniversitesi, Ağustos, 1969
- Moravian, Suzanne E.: *The American Missionaries and the Armenian Question, 1915-27*, doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, Madison, 1994

Mostras, Vasilios D.: *I Mikrasiatiki Epiliris*, Atina, 1969

Musul Meselesi, Ankara, 1925

Nalbandian, Louise: *The Armenian Revolutionary Movement*, Los Angeles, 1963

Narentzis, Hristos: *To Epos Tis Mikras Asias 1919-1922*, 2 cilt, Selanik, 1987

Nassibian, Akaby: *Britain and the Armenian Question*, doktora tezi, Londra, 1984

Nelson, C. R.: *Kemalist Turkey and the Soviet Union, 1920-6*, Stanford, 1949

Nicolson, Harold: *Curzon: The Last Phase, 1919-25*, Londra, 1934

Noel, Edward William: *Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan, from June 14th to September 21st, 1919*, Basra, Government Press, 1920

Norman, C. N.: *The Armenians Unmasked*, çeviren Yavuz Ercan, Ankara, 1993

Nur, Dr. Rıza: *Lozan Hatıraları*, İstanbul, 1992

Nuri, İhsan: *Vilson Prensipleri ve Kürtler*, no. 15, İstanbul, 1919

O Ellinikos Stratos Stin Zmirnin, Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı, Atina

Okçu, Yahya: *Türk-Rus Mücadele Tarihi*, 1949

Okday, şefik: *Büyük Babam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, İstanbul, 1986

Olson, Robert: *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, Austin, Texas, 1989

Orbay, Rauf: *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 2 cilt, İstanbul, 1993

—, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c. XV. S. 49 vd.

Orga, İrfan: *Phoenix Ascendant: the Rise of Modern Turkey*, Londra, 1958

Owen, Frank: *Tempestuous Journey: Lloyd George, His Life and Times*, New York, 1955

Öke, Mimi Kemal: *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, İstanbul, 1983

—, *The Armenian Question, 1914-23*, Oxford, 1988

—, *İngiltere'nin Güney Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Ankara, 1988

—, *İngiliz Ajansı Binbaşı E. W. C. Noel'in 'Kürdistan Misyonu'*, 1919, İstanbul, 1989

—, *Ermeni Sorunu, 1914-1923*, Ankara, 1991

Özakman, Turgut: *Vahideddin, Mustafa Kemal and Milli Mücadele*, İstanbul, 1997

Özalp, Kâzım: *Milli Mücadele, 1919-22*, Ankara, 1971

Özgiray, Ahmet: *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a göre 1918-1920 Yıllarında Türkiye*, *Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul, 1951, s. 101-153

Özlügöl, M. Cemil: *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Ankara 1989

Öztoprak, İzzet: "Kurtuluş Savaşında Türk-Fransız İlişkileri", *ATB VII/14*, Ağustos 1982, s. 31-56

- , *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara, 1989
- , *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, 1989
- Öztürk, Kâzım: *Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, Ankara, 1990
- Paillares, Michel: *Le Kemalisme D'avant les Allies*, Paris, 1922
- Pallis, M.: *Greece's Anatolian Venture and After*, Londra, 1937
- Palmer, Allen: *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, Londra, 1992
- Pangalos, Theodoros: *Ta Aponimonevmata Mu, 1897-1947*, Atina, 1950
- Papazian, K. S.: *Patriotism Perverted*, Boston, 1934
- Papulas, Anastasios: *I Agonia Enos Ethnus*, Atina, 1928
- Patrick, Mary Mills: *Under Five Sultans*, Londra, 1930
- Peker, Nurettin: *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri*, İstanbul, 1955
- Pelletier, Stephen C.: *The Kurds - An Unstable Element on the Gulf*, Londra, 1984
- Peponis, Ioannis: *Nikolaos Plastiras Sta Yegonoda, 1909-1945*, 2 cilt, Atina, 1947-8
- Perley, David Barsum: *Whither Christian Missions*, 1946
- Pernot, Maurice: *La Question Turque*, Paris, 1923
- Poincare, Raymond: *Au Service de la France...*, 11 cilt, Paris, 1926-1974
- Polyzoidis, A. T.: "The Greek Collapse in Asia Minor", *Current History*, c. XVII, 1923
- Pomiankowski, Joseph: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, çeviren Kemal Turan, İstanbul, 1990
- Ponsonby, Arthur: *Falsehood in Wartime*, New York, 1971
- Powell, E. Alexander: *The Struggle for Power in Muslim Asia*, New York, 1925
- Price, Claire: *The Rebirth of Turkey*, New York, 1923
- Price, M. Philips: *A History of Turkey From Empire to Republic*, Londra, 1956
- Psirikos, Nikos: *The Asia Minor Disaster*, (Yunanca), Atina, 1988
- , *I Mikrasiatiki Katastrofi, 1918-1923*, Atina, 1992
- Rasonyi, C.: "Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınındaki Yankıları", *Belleten*, no. 177, Ocak 1981
- "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, XV, s. 49 vd.
- Rawlinson, Anthony: *Adventures in the Near East, 1914-22*, Londra, 1923
- Read, James Morgan: *Atrocity Propaganda, 1914-1919*, Yale, 1941
- Rentis, K.: *I Eksoteriki Politiki Tis Ellados Meta Tin 14.11.1920*, Atina, 1922
- Reşit Paşa: *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1939
- Riddell, Lord: *Intimate Diary of the Peace Conference and After, 1918-1923*, Londra, 1933
- Roda, Mihail: *I Ellada Stin Mikran Asian, 1918-22*, Atina, 1958
- Ronaldshay, Earl of: *The Life of Lord Curzon*, 3 cilt, Londra, 1923
- Rukunas, Emmanuil: *Elsoteriki Politiki, 1914-1923*, Atina, 1978

Ryan, Sir Andrew: *The Last of the Dragomans*, Londra, 1951

Sabis, Ali İhsan: *Harb Hatıralarım*, Ankara, 1951

Sağlam, Kayhan: "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Müttefikler Arası Komisyonun Raporu", *BTTD*. No. 49, 1971

Sahakyan, R. G.: *Franko-Turetskogo Otnosheniia I Kilikiia v 1918-1923*, Erivan, 1986

—, *Les Relations Franco-Turqueset la Cilicie, 1919-1921*, Erivan, 1970

Sakellariopoulos, Konstantinos: *I Skia Tis Diseos*, Atina, 1961

—, *Istoria Mias Katastrofis*, Atina, 1961

Selçuk, Selahattin: *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etniki Eteriya*, İstanbul, 1968

Saral, Ahmet Hulki: *Güney Cephesi*, Ankara, 1966

— *Ermeni Meselesi*, Ankara, 1970

Sarıhan, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 4 cilt, Ankara, 1982

—, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, İstanbul, 1986

Sasuni, Garo: *Kürt Ulusal Hareketleri ve Kürt-Ermeni İlişkileri*, Stockholm, 1986

Saunders, Michael ve Philip M. Taylor: *British Propaganda During the First Wrold War, 1914-1918*, Londra, 1983

Schemsi, Kara: *Turcs et Armeniens Devant l'Histoire*, Cenevre, 1919

Selek, Sabahattin: *Anadolu İhtilali*, 2 cilt, İstanbul, 1963 ve 1965

—, *Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı*, 2 cilt, İstanbul, 1970

Sertoğlu, Mithat: "Trabzon Bölgesinde Rum Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyeti," *BTTD* (5), no. 11, Ağustos 1958, s. 3-7

—, *İstiklal Harbinde Ankara'da Asılan İngiliz Casusu Mustafa Sagir*, İstanbul, 1963

—, "Bir İhanetin Belgesi", *BTTD*, no. 7, Nisan 1968, s. 13-17

—, "Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri", *BTTD*, no. 15, Kasım 1968, s. 9-13

—, "Türk-Ermeni Dostluğu Düşmanlığa Nasıl Dönüştürüldü," *Hürriyet*, 16.11.1981

Seymour, Charles (ed.): *The Intimate Papers of Colonel House*, 4 cilt, Boston, 1928

Sforza, Count: *Diplomatic Europe Since the Treaty of Versailles*, New Haven, 1928

—, *Makers of Modern Europe*, 1930

—, *Construttori e Distruttori*, Roma 1945

Shaw, Stanford ve Ezel Kural: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 cilt, Cambridge, 1977

—, *From Empire to Republic - the Turkish War of National Liberation*, 5 cilt, Ankara, 2000

Simavi, Lütfi: *Osmanlı Sadrazamlarının Son Günleri*, İstanbul 1972

- Sirel, Münir: "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası", *BTTD*, no. 4, Ocak 1968, s. 15-21
- Smith, Elaine: *Turkey: Origin of the Kemalist Movement, 1919-23*, Washington, 1950
- Smith, Michael Llewellyn: *The Ionian Vision-Greece in Asia Minor, 1919-22*, Londra, 1973
- Sofuoğlu, Adnan: *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996
- Solmaz, Gürsoy: *Yaşayanların Dilinden Erzurum-Sarıkanış-Kars'ta Ermeni Zulmü, 1918-1920*, Van, 1995
- Somakian, Manoug J.: *Empire in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895-1920*, New York, 1995
- Somar, Ziya: "Manda ve Meşhur Mandacılar", *Tarih Konuşuyor*, III, no. 14, Mart 1965, s. 1146 vd.
- Sonyel, Salahi R.: "Mustafa Kemal and the Turkish Nation's Struggle for Survival", *Cultura Turcica*, IV, Ankara, 1967, s. 70-198
- , "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", *Türk Kültürü*, no. 85, Kasım 1969
- , "Kurtuluş Savaşımızla ilgili Yunan Kaynakları", *Türk Kültürü*, no. 93, c. VIII, Temmuz 1970, s. 9-20
- , *The Foreign Policy of the Turkish Nationalists, 1919-23*, doktora tezi, Londra Üniversitesi 1971
- , "Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", *BTTD*, no. 48, Ekim 1971, s. 11-19
- , *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, Ankara, 1973, II 1986
- , "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Belleten* 149, c. XXVIII, Ocak 1974, s. 41-117
- , "Son Osmanlı Padişahi Vahidettin ve İngilizler", *Belleten*, 154, c. XXXIX, Nisan 1975, s. 257-64
- , *Turkish Diplomacy, 1918-1923*, Londra, 1975
- , "The Role of the Greek Orthodox Clergy in Attempts to Dismember Turkey", *Weekly Turkish News*, no. 22, c. 2, Londra, 2.7.1975
- , "The Dismemberment of Turkey", *Weekly Turkish News*, no. 1-2, Londra, 14-28.4.1976
- , *The Turco-Greek Conflict*, Londra, 1976
- , "How Armenian Propaganda Deceived the Christian World", *Belleten*, c. 41, Ocak 1977, s. 157 vd.
- , "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, 164, c. XLI, Ekim 1977, s. 657-744
- , İngiliz Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu, *Belleten* 165, c. XLII, Ocak 1978, s. 105-146
- , "Panhellenism and the Great Idea", *Turkish News*, no. 8, Londra, Nisan 1980, s. 12-9

- , “Kurtuluş Savaşımız Günlerinde Batı Siyasamız”, *Belleten*, 177, Ocak 1981
- , “Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen TBMM Gizli Tutanakları”, *Belleten* no. 179, Temmuz 1981
- , *Türk-Yunan Anlaşmazlığı*, Ankara, 1985
- , *The Ottoman Armenians - Victims of Great Power Diplomacy*, Londra, 1987
- , “İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi”, *Belleten*, LII, no. 205, Aralık 1988, s. 1695-9
- , Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-22, *Middle Eastern Studies*, c. 25, no. 4, Ekim 1989, s. 506-15
- , *Atatürk, the Founder of Modern Turkey*, Ankara, 1989
- , *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993
- , “İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’un Türk Ulusal Akımına Karşı Tutumu”, *Belleten* LVIII/221, Nisan 1994, s. 159-184
- , *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Ankara 1995
- , *The Turco-Greek Imbroglio - Panhellenism and the Destruction of Anatolia*, Ankara 1995
- , *Turkey’s Struggle for Liberation and the Armenians*, Ankara 2001
- , *The Great War and the Tragedy of Anatolia*, Ankara 2001
- , *Falsification and Disinformation: Negative Factors in Turco-Armenian Relations*, Ankara 2001
- , Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri, XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 9-13 Eylül 2002
- , *Atatürk - the Grand Türk*, Londra, 2003
- , *The Turco-Armenian Imbroglio, Prospects for Reconciliation*, Londra, 2003
- , *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahideddin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 2007
- , *Gizli Belgelerde Osmanlı Devletinin Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme Çabaları*, İstanbul, 2009
- , *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri, 1821-1923*, İstanbul, 2011
- Sotiriou, Dido: *I Mikrasiatiki Katastrofi ke Stratigiki tu Imperialismu stin Anatolikin Mesogion*, Atina 1976
- , *Farewell Anatolia*, çeviren Fred A. Reed, 1991
- Söylemezoğlu, Galip Kemal: *Başımıza Gelenler: Mondros’tan Mudanya’ya, 1918-1922*, İstanbul, 1939
- Spector, Ivor: *The Soviet Union and the Muslim World, 1917-58*, Seattle, 1959
- Stavrianos, Lefteros Stavros: *The Balkans Since 1453*, New York, 1958
- Stivers, William: *Supremacy and Oil - Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930*, Ithaca, 1982
- Stratigos, Ksenofon: *I Ellas En Mikra Asia*, Atina, 1986

- Şahin, M. Süreyya: *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, 1996
- Şapolyo, Enver Behnan: *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1944
- , *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-50*, İstanbul, 1950
- , *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul, 1961
- Şemsuddinov, A. ve Y. A. Bağirov: *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, çeviren A. Hasanoglu, İstanbul, 1979
- Şener, Cemal: *Çerkez Ethem Olayı*, İstanbul, 1982
- Şimşir, Bilal: *İngiliz Belgelerinde Sakarya'dan İzmir'e*, İstanbul, 1972
- , *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 4 cilt, Ankara, 1973-1984
- , *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, 3 cilt, Ankara, 1982-3
- , *British Documents on Ottoman Armenians*, 4 cilt, Ankara, 1982-90
- , *Lozan Telgrafları*, 2 cilt, Ankara, 1990-4
- , *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Ankara 1999
- Taçalan, Nurdoğan: *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1965
- , *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1971
- Tansel, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya*, Ankara 1977
- Tansu, Samih Nafiz: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1964
- Tarih*, c. IV, İstanbul, 1934
- Task, Roger R.: *U.S. Response to Turkish Nationalism and Reform (1914-1939)*, Minneapolis, 1971
- Temperley, H. M. V.: *A History of the Peace Conference of Paris*, c. I ve IV, Londra, 1924
- Tengirşenk, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967
- Tevetoğlu, Fethi: "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi", *Türk Kültürü*, no. 76 vd., Mart 1969
- Toynbee, Arnold: *The Western Question in Greece and Turkey*, Londra, 1923
- Toynbee ve Kirkwood: *Turkey*, Londra, 1926
- Trikupis, Nikolaos: *Hatıralarım*, (çeviren Ahmet Angın), İstanbul, 1967
- Tunaya, Tarık Zafer: *Osmanlı İmparatorluğu'ndan TBMM Hükümeti'ne Geçiş*, İstanbul, 1956
- , *TBMM'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, İstanbul, 1958
- , *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul
- Turan, Mustafa: *Aydın Vilayetinde Yunan Mezalimi ve Tepkiler, 1919-1923*, doktora tezi, Ankara 1990
- Türk İstiklal Harbi*, Ankara, 1962-69
- Türkgeldi, Ali Fuat: *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara, 1948
- , *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1956
- Ulagay, Osman: *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974
- Ulubelen, Erol: *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967

- Umar, Bilge: *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974
- Uras, Esat: *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1950
- , *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul, 1988
- Ursavaş, Ali Saib: *Kilikya Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1989
- Uzunçarşılı, İsmail H.: “İkinci Abdülhamid’in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları”, *Tarih Dergisi*, VII/10, 1954, s. 43-60
- Unat, Faik Reşit: “Mustafa Kemal Paşa’ya 8. Ordu Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Selahiyetlere Dair Bazı Vesikalar”, *Tarih Vesikaları*, II, no. 2, belge no. 7
- Ünal, Tahsin: “Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal”, *Türk Kültürü*, no. 73, Kasım 1968
- Vakalopoulos, Apostolos E.: *Istoria Tu Neu Ellinizmu*, 3 cilt, Selanik, 1961-8
- Vakka, D.: *O Venizelos, Polemikos Igedis*, Atina, 1949
- Venizelos, Eleftherios: *I Istoria Tu Elliniku Dihazmu*, Atina, 1994
- Vavuskos, C.: *I Megali Idea Os Idea Ke Pragmatikoti*, Selanik, 1970
- Venizelos, Eleftherios: *I Istoria tu Ethniku Dihasmu...*, Atina, 1994
- Vere-Hodge, Edward Reginald: *Turkish Foreign Policy, 1918-48*, Ambilly-Annemasse, 1950
- Vilalta, George Blanco: *Atatürk*, Ankara, 1982
- Walder, David: *The Chanak Affair*, Londra, 1960
- Walsh, Pat: *Britain’s Great War on Turkey...* Belfast, 2009
- Warneck, G.: *Outline of Protestant Missions*, Londra, 1901
- Washburne, George: *Fifty Years in Constantinople*, Boston, 1911
- Waugh, Sir Telford: *Turkey: Yesterday, Today and Tomorrow*, Londra, 1930
- West, Nigel: *MI5: British Security Service Operations, 1909-1945*, Londra 1984
- , *MI6: British Secret Intelligence Service Operations, 1909-45*, Londra 1983
- Westerman, W. L.: *The Armenian Problem and the Disintegration of Turkey*, New York, 1921
- Wheeler-Bennette, W.: *Brest-Litovsk, the Forgotten Peace*, Londra, 1938
- Wilson, Sir Arnold T.: *Mesopotamia, 1917-1920: a Clash of Loyalties*, Londra, 1931
- Wilson, Woodrow: *The Papers of Woodrow Wilson*, c. 30, Princeton, 1984
- Winstone, H. V. E.: *Gertrude Bell*, Londra, 1978
- Witteck, Paul: *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938
- Yalçın, Ayhan: *Belgelerin Işığı Altında Türk-Ermeni Meselesinin İçyüzü*, İstanbul, 1975

- Yalman, Ahmet Emin: *Turkey in the World War*, New Haven, 1930
- , *Turkey in my Time*, Oklahoma, 1956
- , *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. II, İstanbul, 1970
- Yaman, Abdullah: *Ermeni Meselesi ve Türkiye*, İstanbul, 1973
- Yate, Albay A. C. ve Elizabeth Monroe: *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956*, Londra, 1963
- Yavuz, Bige: *İstiklal Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, doktora tezi, Ankara, 1989
- Yazıcı, Nuri: *Milli Mücadelede Pontuscu Faaliyetler, 1918-1922*, Ankara, 1989
- Yerasimos, Stefanos: "Pontus Meselesi (1912-1923)", *Toplum ve Bilim* 43/44, 1988-9, s. 33-76
- Yıldız, Hasan: *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Cologne, 1990
- Yılmaz, Durmuş: *Tarih Boyunca Fransa'nın Türkiye Ermenileri Üzerine Katolisizm Propagandası*, Konya, 2000
- Yularkıran, Cevdet: *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1930
- Yunus Nadi (Abalıoğlu): *Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti*, İstanbul, 1955
- Yurtsever, Cezmi: *Ermeni Teror Merkezi: Kilikya Kilisesi*, İstanbul, 1983
- Zakinthinos, I.: *I Politiki Istoria Tis Neoteras Ellados*, Atina, 1965
- Zaven (Baspiskopos): *Patriarkakan Hushere, Vaverakir u Ugayitiyinner*, Kahire, 1945
- Zeidner, Robert E: "Britain and the Launching of the Armenian Question", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 7, 1976, s. 465-83
- , *The Tricolor Over the Taurus: the French in Cilicia and Vicinity, 1918-22*, doktora tezi, Utah Üniversitesi, 1991
- Zürcher, Erik Jan.: *The Unionist Factor: the Role of the C.U.P in the Turkish National Movement, 1905-1926*, Leiden, Hollanda, 1984

Dizin

- Abdullah Cevdet, 41
Abdülaziz İbni Suud, 19
Abdülkadir, 123-4
Abdülkerim, 151
Abdülmecid, 29, 39, 59, 63, 65, 164, 180, 382
A. C.(rowe), 190
Adam, E. G. F., 353
Adam, Eric Forbes, 114, 133, 149
Adamof, 129
Adivar, Adnan (Dr.), 317, 321
Adivar, Halide Edip, 19, 20, 55, 183, 184, 317
Agayef, Ahmet (Ağaoğlu), 348
Ağa Han, 119, 390
Ahmet Emin (Yalman), 20, 55
Ahmet İzzet Paşa (Furgaç), 19, 21-4, 27, 151, 170-1, 181, 200, 210, 273, 276, 316, 334, 341
Ahmet Muhtar, 191, 215, 386
Ahmet Naci, 259
Ahmet Reşit, 58, 167
Ahmet Şefik (Albay), 166
Ahmet Tevfik (Okday), 21, 27, 33, 37, 299, 305
Akçura, Yusuf, 348
Albay Arif (Ayıcı), 134, 317
Albay House, 17
Albay Ilyashev, 156
Albay Karakolos, 209
Albay Kathetakis, 397
Albay Kerr, 291
Albay Merenditis, 364
Albay Mougin, 352
Albay Pallis, 188, 217, 219
Albay Plastiras, 371-2
Albay Repington, 209
Albay Sariyannis, 271, 335, 340
Albay Stokes, 217
Albay Tahir, 368
Albay Vitelli, 143
Albay Wedgewood, 272
Albay Wilson, 44
Albay Yusuf Bey, 157
Aleksandros (Yunan kralı), 175-6, 184
Ali Fuat (Cebesoy), 31, 38, 50, 66, 114, 134, 136, 151, 157, 171, 193, 217, 229, 238, 310, 317, 333, 347
Ali Galip, 83, 85, 288-9
Ali Kemal, 58-9, 75
Alimof, Sait, 157
Ali Rıza, 111-2, 120, 123, 263, 282, 299, 331
Amery, 88
Amet, Jean, 30
Amiral Kelly, 221, 265, 271
Amiral Tyrwhitt, 247
Angarskii, Upmal, 156
Angarski, Obmal, 193
Angelomatis, Hristos, 46, 397
Anton Bey, 227
Anzavur, Ahmed, 120-1, 125, 134, 141-4, 184
Aralov, Simeon I., 338-9, 348, 352, 358, 377
Aristidi Paşa, 172
Armstrong, Harold, 38, 359, 382
Atatürk, Mustafa Kemal, 20, 22, 25-7,

- 31, 35, 41, 44-7, 51, 53-64, 66-7, 69-75, 77-85, 87-91, 93-103, 105, 107, 109, 111-4, 116-21, 123-7, 130-2, 135-6, 138-40, 143-6, 151-5, 158-9, 162-3, 165-7, 169-71, 176-84, 186, 188-9, 191, 193-201, 204-6, 208-11, 213-4, 216-20, 222-5, 228, 231, 235, 240-1, 251-3, 255, 257-9, 261-2, 264, 266, 273, 275-6, 27-83, 289, 291-4, 296-8, 304-5, 307-8, 312-9, 321-2, 325, 331-3, 335, 337-9, 341, 346-8, 350-1, 358, 361, 363, 369-71, 374, 376-7, 382, 389-93, 396-7, 399-401
- Atatürk, Mustafa Kemal, 124
- Atchkoff, Dimitri, 318
- Bagirov, 156, 157
- Bagratouni (General), 377
- Balfour, Arthur James, 11, 17, 25, 32, 40, 42, 352, 355, 357-62
- Baltacis, M., 302, 323, 328, 359, 363
- Barrere, 387
- Beaumont, A., 281, 284
- Bedirhan, Emin Ali, 37, 41, 198-9, 202, 255, 303
- Bedirhazade Süreyya, 199
- Bekir Sami Bey, 81, 128-9, 153-4, 167, 178, 181, 211, 223-6, 228, 231, 241-2, 245, 252-3, 262, 266, 295, 321, 333, 341
- Bele, Refet, 77, 134, 315, 317, 325, 381
- Belger, Reşat Nihat (Dr.), 386
- Bell, 96, 200
- Bennett (Yüzbaşı), 93, 259
- Bentinck, W. H. C., 235, 360, 361, 364-7, 387-8
- Bernakis, 344
- Bettelheim (Binbaşı), 60
- Bliss, Howard, 38
- Boğos Nubar, 37, 232
- Bompard, 387
- Bravin, M., 297
- Briand, Aristide, 211, 225, 295, 302
- Bristol, Mark, 47-8, 94, 293
- Buchanan, George, 188
- Bullitt, 87
- Cafer Tayyar Bey, 63, 134, 151, 175
- Caix, M. de, 160
- Caix, Robert de, 160
- Cambo, Black, 286
- Cami Bey, 262
- Cavit Bey (Maliye Nazırı), 27, 151, 386
- Cecil, Robert, 190
- Celal Bey (Bayar), 134, 339
- Celalettin Arif Bey, 200, 349
- Celal Muhtar Bey, 337
- Cemal Paşa, 21-2, 27, 72, 74, 102, 122, 127, 133, 135-6, 266-8
- Cevat Paşa, 67, 135, 136
- Chamberlain, Austen, 272, 274
- Churchill, Winston Spencer, 138, 303-4, 400
- Clemenceau, Georges, 44-5, 68
- Cox, Percy, 303, 304
- Crowe, Eyre, 115-8, 217, 223, 239-40, 359, 380, 385
- Çakmak, Fevzi, 138, 170, 174, 259, 262-3
- Çiçerin, Gregori Vasilievich, 129, 155, 159, 178-9, 187, 225, 229-30, 237, 257, 278
- Çora, İdris, 157
- Çürüksulu Ziya Paşa, 356
- Damat Ferid, 23, 25, 27, 33, 35, 37-9, 43-4, 47-51, 53-5, 57-9, 61, 63, 65, 67-74, 76-8, 83-4, 86-7, 89-91, 95-6, 111, 120-1, 123, 133, 135, 141-3, 150-1, 154-5, 158, 163-5, 170-2, 174-7, 180, 183, 199, 210, 251, 299, 337, 340, 368, 388

- Danglis, Panayotis, 393
 Danilov, 156, 157
 Danilova, 156
 d'Annunzio, G., 87
 Debreli Albay Rasim Bey, 317
 Deedes, Wyndham H., 61, 72-3
 Defrance, Alfred, 79
 Dendranis, M., 226
 Denikin (Rus generali), 92
 Dergegahyan, Zaven, 35
 d'Esperey, Franchet, 29
 Dro (Ermeni Askeri Ataşe), 217
 Duca (Lozan'da Romanya temsilcisi), 383
 Dutasta, M., 69
 Edmonds, W. S., 84, 87, 89, 90-1, 103, 105, 110, 113, 119, 139, 142, 150, 191, 216, 243, 247, 353
 Eliava, Shalva, 193, 203, 277, 280, 300
 Emrullah Bey, 106
 Enver Paşa, 21-2, 25, 27, 30, 38, 70, 81, 85, 88-9, 99, 118, 123, 132, 138, 151, 180-1, 186-7, 214, 231, 257-8, 264, 266-7, 277-80, 282, 298, 304, 307, 312, 317, 322, 346-8
 Ercüment Ekrem (Talu), 102
 Ertuğrul, 378
 Evans, C. W., 280
 Eyüp Paşa, 336
 Eyüp Sabri Bey, 137, 179, 183
 Fago, Vincenzo, 182, 185
 Farmer, H. M., 253
 Farrere, M. Claude, 350, 351
 Fatin Hoca, 331
 Faysal, Emir, 87-9, 102, 119, 197, 303-5
 Ferid Bey, 333, 345
 Fethi Bey, 27, 317-8, 349, 386
 Fitz-Maurice, G. H., 171, 176, 183
 Forbes, M., 250
 Franklin-Bouillon, M., 293, 295, 326, 371
 Franks (General), 255, 276
 Frew (Rahip), 93, 259
 Frunze, Mihail (General), 316, 338, 348
 Fuat Efendi, 64
 Fuat Selim, 155
 Galip Bahtiyari, 384
 Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu), 182, 185, 351
 Gamat (General), 219
 Garibaldi, 241
 Garroni, 367, 387
 George, David Lloyd, 11, 16, 28, 44, 45, 50, 56, 109, 115, 138-9, 146-8, 159, 163, 192, 195-7, 212-3, 233, 236-7, 240, 260, 270, 272-4, 283-4, 293, 322-5, 341-2, 350, 359, 374-5, 382, 390, 401
 Giolitti, M., 182
 Gonatas (Albay), 371
 Gough-Calthorpe, Somerset Arthur, 23, 25, 29, 33, 42, 50-1, 55-60, 63, 65, 67, 69, 70-80
 Gouraud, Henri, 154, 160, 161, 185
 Gracey (Yüzbaşı), 126
 Graham, Ronald, 32, 315, 374
 Gramet (General), 274-5
 Granville, 213, 217, 219-21, 227-8, 235, 237, 254, 260, 264-5, 268-9, 273-4, 276, 283, 290-2, 302
 Green, M., 71
 Gribbon, W. H., 204-5, 289
 Grigoriadis, 394-6
 Griss, Edward, 323
 Guinness, W., 194
 Gunaris, Dimitrios, 235-6, 265, 267-8, 271, 273, 283, 290, 301-3,

- 306, 313, 319, 323-5, 327-9, 332, 340, 362-4, 371
- Hacı Adil Bey, 83
- Hacianestis (General), 351
- Hacı Kaya, 85
- Hadi Paşa (General ve senatör), 91, 172
- Hadjetian, Dikran, 251
- Hadkinson (Yüzbaşı), 114
- Hafız Efendi (Dondurmacı), 137
- Hakkı Behiç Bey, 174, 248
- Halil Bedirhan, 303
- Halil (Kut) Paşa, 38, 123, 128, 186, 266, 278, 307, 347
- Hamdi Efendi (Diyarbakır mebus), 348
- Hamdi Paşa, 109-10, 199, 202
- Hamdullah Suphi, 159, 183
- Hamit Bey, 333, 351
- Hankey, Maurice, 69, 359
- Harbord, James J., 94, 96
- Harington, Charles, 192-3, 199, 204-5, 207, 238-9, 243, 247, 249, 257, 259, 271, 278-9, 281-2, 284-9, 291, 298, 305, 320, 334-5, 356-7, 360, 367-8, 370, 374, 376, 378, 380
- Harmsworth, M., 88
- Hatissiyan, Aleksander, 231-2
- Hatissiyan, M., 169, 177, 377
- Haydar Bey, 160
- Hayri Bey, 27
- Hay, W. N., 107
- Hecks, M., 40
- Henderson, Nevile, 354, 361, 378, 380-1
- Herbert, Aubrey, 88, 109, 272, 274, 345
- Hohler, Thomas B., 29, 33, 42, 74, 96, 97, 104, 108, 123-4
- Hrisostomos, 338, 403
- Hurst, L. H., 55, 59, 63, 75
- Hüsametdin Bey (Yarbay), 317
- Hüseyin Kâzım Bey, 200
- Hüseyin Rauf (Orbay), 23-4, 26-7, 29, 57, 70, 78, 81, 91, 120, 136, 325, 332, 384
- Hüsrev Bey (Gerede), 226, 349
- Ioannu, 197
- Ispahani, M. H., 109, 247
- İbrahim Refet, 73
- İnönü, İsmet, 154, 160-1, 171, 276, 307, 383-7, 389-91, 396-7, 401
- İskeçeli Arif, 384
- İzzet Fuat Paşa, 23, 26-7, 58-9, 87, 134, 200-1, 205, 208, 244, 260, 277, 282-3, 331, 333, 340, 342
- John Mehmedof, 137
- Johnston (Binbaşı), 221, 291
- Kalogeropulos, M., 223, 227, 235-6
- Kâmil Paşa, 190
- Kannelopulos, M., 208, 232
- Karabekir, Kâzım, 41, 62, 66, 98, 100, 105, 120, 128, 151, 154, 157, 168, 170-1, 186-7, 193, 222, 229, 231-2, 261-2, 300, -1, 304, 312, 323, 331-2
- Karahan, Lev Mihailovic, 129, 229
- Kara Vasıf (Albay), 111, 136, 381
- Katehakis, Yeoryios, 46, 397
- Kâtip Kemal Bey, 333
- Kâzım Bey, 108, 124, 307
- Kemal Bey, 334, 337
- Kemal (Yüzbaşı), 157
- Kenworthy, M., 109, 272
- Kerr, Philip, 212
- Kidston, George, 29, 67, 70, 84-5, 87, 89, 99, 103, 115-6, 117, 125
- Kirkwood, 19
- Kolçak (Amiral), 316

- Kondilis, M., 233-5, 339, 344
 Konstantinos (Kral), 184, 197, 206, 209, 211, 227-8, 232-3, 237, 249, 267-8, 273, 281, 284, 290-1, 297, 306, 310, 324, 327, 335, 340, 344, 351, 372, 379, 394, 397, 399-401
 Konstantinos, M., 139
 Konstantinos Sakellaropulu, 46
 Korkmazof, 237
 Kozmidis, M., 154-5
 Köprülü Hamdi Bey, 137
 Kral Hüseyin, 119, 198
 Kraliçe Katerina, 372
 Kraliçe Olga, 194
 Kunduriyotis, 335
 Küçük Cemal (General), 98, 102, 104
 Küçük Paşa, 170
 Lamb, Harry, 234, 240, 244, 246, 287, 336-8, 354, 364-6
 Lambros (Çavuş), 264
 Lansing, Robert, 40
 Law, Bonar, 109
 Lawrence, W., 42, 88-9
 Lebon, M., 154, 160, 161
 Legrand, 193
 Lenin V. İ., 81, 85, 129, 139, 179, 180, 187, 217, 229, 366
 Leonardopulos (General), 264, 273-4
 Leygues, M., 211
 Lindley, 285, 325-6, 329, 330, 344, 351, 353, 355-8, 369-72, 378
 Lindsay, R. C., 217, 223, 232, 245, 261, 285, 289
 Loraine, Percy, 338, 350
 Lord Curzon, 49-50, 69-2, 75, 79, 87-8, 97-100, 102-4, 108-9, 111-2, 121, 125, 130, 132-3, 140, 142, 144, 161-2, 164-5, 169, 170, 174-6, 187-8, 190-1, 198-9, 202-3, 207, 210, 212-15, 217-20, 223, 228, 232-5, 238-240, 243-4, 246-7, 249, 251, 254-6, 258, 260-1, 265, 268-9, 274, 283-92, 295, 301-2, 305, 308, 314-5, 323, 325-6, 328-30, 332, 334, 336-8, 341-4, 351, 353, 356, 364-74, 378-80, 383-7
 Lord Derby, 49, 400
 Lord Harding, 99, 118, 145, 162, 166, 315, 371
 Loti, Pierre, 49
 Luke, Harry, 141, 147
 Mahmut Hamdi, 136
 Mahmud (II.), 26
 Malcolm, M., 169
 Mallet, Louis, 38, 40
 Mammelis, Dorotheos, 139, 232, 247
 Manatof, Şerif, 153, 155, 159, 179
 Marden, T. O., 280, 370
 Mareşal Zeki Paşa, 166
 Markezinis, Spiros V., 20, 22, 394, 398
 Marshall, William, 12
 Mazarakis, 197
 Mazhar Müfit Bey, 160
 McCoy, 96
 McDonell, R., 185
 Mdivani, Budu, 157, 208, 229
 Mehmet Ali, 155
 Mehmet Nabi, 25
 Mehmet Nurettin Paşa, 70, 165
 Mehmet Şerif Paşa, 42
 Meinertzhagen, Richard, 42
 Meletios, 335
 Memduh Şevket (Esental), 229
 Metaksas, Ioannis, 268, 273, 395, 402
 Mevlanzade Rifat, 299
 Milne, George F., 46, 59, 67, 72-3, 79, 93, 99, 101, 105, 107, 130-1, 137, 141-2, 145, 176-7, 397
 Montagu, Edwin, 88, 292
 Morgan, James, 206-7, 234

- Morgenthau, Henry, 139
 Mostras, Vasilios, 399
 Muravian, Askenaz, 300-1
 Mussolini, Benito, 374
 Mustafa Ağa, 85
 Mustafa Arif Bey, 263
 Mustafa Bey (Vali Vekili), 62
 Mustafa Efendi, 348
 Mustafa Necati Bey, 159
 Mustafa Paşa, 36, 248, 251, 255, 298-9, 383
 Mustafa Suphi, 155, 187, 256, 347
 Münir Bey, 200, 333

 Nail Bey, 137
 Nairne, E. S. Hoare, 219, 221, 280
 Natzenus, 282, 316, 347
 Nebil Efendi, 158
 Necati Bey, 158
 Nicolson, Harold, 16, 20, 22, 212, 303, 378, 387-8
 Nider, Konstantinos, 188, 242, 398
 Nincic, 383
 Noel, Edward (Binbaşı), 41-3, 62, 83-5, 88, 93, 96-7, 200, 304, 385
 Noradungyan, Nerses, 252
 Nurettin Paşa, 171, 307
 Nuri Paşa, 126, 132, 138, 278, 307

 O'Connor, T. P., 196, 345
 Oliphant, Lancelot, 242, 248, 368
 Orjonikidze, 257, 278
 Osborne, D. G., 124, 169, 177, 179, 180, 185, 190, 193, 197, 207, 215-6, 231, 233, 237, 239, 240-1, 243, 256, 260, 281, 332, 355, 357, 377, 378
 Osman Bey, 153

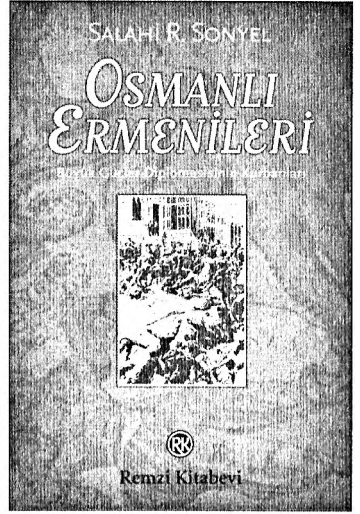
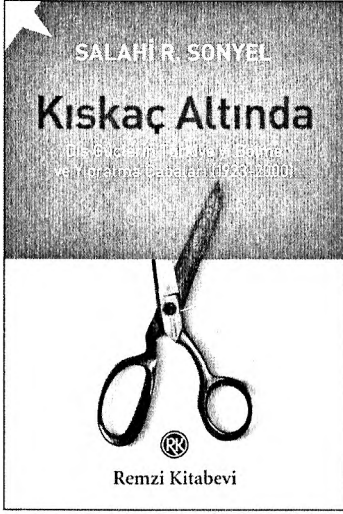
 Özalp, Kâzım, 106-8
 Özalp, Teoman, 106

 Paillares, M., 154
 Paleologos, Konstantinos, 268
 Pallis, Aleksandros (General), 219-20, 222
 Palmer, C. E. S., 72, 76
 Pangalos (General), 387
 Papagrigoriu (Yüzbaşı), 264
 Papa XI. Pius, 374
 Papua (General), 273
 Papulas (General), 188, 209, 221, 238-9, 248, 274, 306, 335, 339, 343-4, 350-1
 Paraskevopoulos, Leonidas, 176, 182, 398
 Parker, Alwyn, 191-2
 Pelle, 367
 Perring, J. S., 71, 75, 78, 113-4
 Peterson, N. D., 76, 92, 105, 110
 Picot, Francois Georges, 124-5
 Pissanis, K., 139
 Poincare, 371
 Prens Andreas, 402
 Prens Medih, 368
 Prens Nikolas, 209, 362-3, 372
 Prens Pavlos, 372
 Prens Sami, 326, 368, 382
 Protapapadakis, 363

 Radek, 127
 Rallis, Dimitrios, 184
 Rangabe, M., 238, 239
 Rasih Efendi, 158
 Rattigan, Frank, 258, 260, 265, 269-70, 276-7, 279
 Rawlinson, Alfred, 81-2
 Rawlinson, Anthony, 98-100, 125, 332, 335
 Rees, J. D., 109, 273
 Refik Bey (Konya milletvekili), 158
 Remzi Paşa, 151, 167
 Rendel, G. W., 355
 Rentis, Konstantinos, 400
 Repulis, Emanuil, 398

- Reşit Akif Paşa, 25, 30, 33, 83, 120, 245, 259, 263, 265, 271, 354
- Reşit Bey (Çerkez), 150, 155, 167
- Reşit Saffet (Atabinen), 386
- Rıza Nur (Dr.), 229, 238, 384, 386, 388
- Rıza Paşa, 172
- Rıza Tevfik, 59, 65, 172, 381
- Rizo-Rangabe, A., 238, 242, 359, 366
- Robeck, John de, 84-7, 89-92, 97, 102-4, 108-9, 111-3, 119, 122, 125, 130, 140-3, 147, 150, 161-2, 165, 170, 172-7, 185, 188, 221, 294, 296
- Romanos (Yunan elçi), 221
- Romieu, Louis, 31
- Rufos, M., 351
- Rumbold, Horace, 18, 146, 185, 187-8, 190, 192, 198, 202-3, 206, 210, 214-6, 218, 233, 240, 243, 246-9, 251, 254-, 258, 285-6, 288, 292, 305, 308, 314-5, 322, 326, 334, 336-8, 352-3, 356, 362, 367-8, 370-1, 389
- Ryan, Andrew, 31, 38, 41-3, 47-8, 54, 57, 112, 114, 135, 141, 146, 190, 198-9, 240, 248, 254-6, 266, 327, 340, 369
- Sabanin, 129
- Sabis, Ali İhsan, 12
- Sabit, Fuat (Dr.), 127
- Sabri Efendi, 61
- Sabri Hoca, 381
- Sadık Bey (İtilafçı), 61
- Sadık, Mahmut, 331-2, 381
- Safa Bey, 259, 263, 269-71, 282
- Saffet Bey, 229
- Sahturis, M. (Yunan komiseri), 175, 233
- Sait Molla, 36, 92, 93
- Sakellaropulu, Konstantinos, 46
- Salih Hulusi Paşa, 111
- Salih Paşa, 111-2, 200
- Sami Bey, 30, 33, 348
- Sava, M., 160
- Selahattin Bey, 75, 124, 171
- Server Edip, 185
- Seyid Abdülkadir, 41-2, 198, 199, 202
- Seyid Taha, 41
- Sezai (Binbaşı), 166
- Sforza, Carlo (Kont), 37, 47, 168, 188, 211, 215, 228, 239
- Sifneos, Panayotis, 399, 401-2
- Skiotis (Yunan görevli), 344
- Slater (Yüzbaşı), 63
- Smith, Heathcote, 74-5, 143, 163, 207, 254
- Smith, Ian (Yarbay), 77
- Smuts, Jan (General), 17
- Sotiriyu, Dido, 395
- Stalin, J., 230
- Stambolisky, 318
- Stavridis, John, 148
- Stergiadis, Aristidis, 221, 240, 292, 330, 335, 337, 344, 350-1, 355, 357, 363, 393, 402-3
- Stevenson, M., 245
- Stivers, William, 12
- Stratos, Nikos, 267, 350, 362-4, 401
- Streit, 363
- Strover, M. R., 209
- Suphi Paşa, 166
- Süleyman Nazif, 41
- Süreyya Bedirhan, 200
- Şakir Bey, 317
- Şakir Paşa, 44
- Şeref Bey, 317, 318
- Şerif Ali Haydar Paşa, 355
- Şerif Bey, 261, 320
- Şevket Bey, 349
- Şeyh Sait Abdülkadir, 25, 32, 105, 123, 244, 317, 369

- Şeyh Servet, 179
 Şeyh Sünusi, 119
 Şükrü Bey, 134
 Şükrü Bey (Canik), 349
- Talât Paşa, 18, 20-2, 27, 38, 88-9, 151, 180, 214-5, 235, 266, 347
 Terakopian, M., 168
 Tevfik Bey, 65
 Tevfik Paşa, 25, 58, 119, 132, 211, 223-4, 240, 263, 333-4, 376
 Tevfik Rüştü (Aras, Dr.), 157
 Theotokis, 273, 363
 Thwaites, W., 107-8
 Tilley, J. A., 99, 117, 149, 151, 169, 183
 Torkom (General), 354
 Townsend, Charles (General), 23, 195, 260, 274, 349-50, 358, 374
 Toynbee, Arnold J., 18-9, 391
 Triantafillakos Yunan yüksek komiseri), 344, 363
 Trikupis (General), 364
 Tuozzi, Cavaliere, 295, 320-3
 Tuozzi, Signor, 320, 322
 Tyrrell, William, 192, 223
- Vahideddin, 15, 18-9, 23, 25-32, 35, 45, 47, 50, 55, 70, 109, 122, 173, 183, 190, 240, 255, 333, 334, 368, 376-9, 381-2
 Vakkas, Dimitri, 46, 179, 397
 Vansittart, Robert, 238-9, 250, 323
 Venizelos, Eleftherios, 34, 37, 40, 44-5, 71, 115, 124, 147-8, 151, 155, 168, 176, 184, 188, 191, 194, 207, 210, 212-3, 222, 232-3, 235-6, 249, 268, 281, 303, 306, 327, 335, 343-4, 350, 372-4, 383, 388-9, 393-5, 397-8, 403
 Villalta, Jörge Blanco, 28
 Vivian, 205
 Vlora, 182
 Votsis, M., 243, 277, 313
 Vutiras, Aleksandros, 232
- Walsh, Pat, 283
 Wardrop, Oliver, 126
 Webb, Richard, 28-9, 31-2, 39-40, 43, 47-8, 54, 55, 121, 132, 135, 141, 144, 150, 188, 259, 271
 Weyl, M., 155
 Wilson, Arnold, 34
 Wilson, Henry, 280
 Wilson, Woodrow, 16-22, 36, 44-5, 48, 53, 65, 80, 108, 122, 149, 158, 169, 190, 280
 Wingate, Ronald, 36
 Wrangel (Rus, General), 152, 186
- Yasin Paşa, 136
 Yeoryios (Yunan kralı), 370
 Yermanos (Piskopos), 63
 Young, H. W., 89
 Yowell (Dr.), 348
 Yusuf Hikmet (Bayur), 333
 Yusuf Kemal (Tengirşenk), 152-4, 229, 237, 298, 317, 320-1, 327, 333-4, 337, 340-3
- Zaimis (Yunan lider), 335
 Zatos, Aleksandros, 247
 Zimbrakakis, 197
 Ziya Hurşit, 349

Osmanlı topraklarında üstünlük, etki ve çıkar sağlamak için yarışan ve çatışan yayılmacı devletler, Büyük Savaş'tan yenik çıkan İstanbul Hükümeti'ne Mondros Bırakışması'nı dayatmışlardı. Amaç Anadolu'nun işgali ve Türklerin geldikleri bölgeye, Orta Asya'ya sürülmesiydi.

Sevr Antlaşması'yla ise can çekişen Osmanlı Devleti'ne son darbenin vurulması planlanmıştı. Ancak Türk ulusal güçleri, korkunç bir tehdit oluşturan bu oldubittiye karşı halkı coşturarak direnişi başlatacaktı.

Anadolu'da yaşanan bu kaygılı yılları, gizli İngiliz belgelerine dayanarak ele alan Salâhi Sonyel'in yeni araştırması, yakın tarihimize ışık tutuyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1536-3

9 789751 415363

₺ 25,00

